

کشف الباری

عَمَّافٍ

صَحِيحُ الْبُخَارِيِّ

تَصْنِيفُهُ

مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ

عَلِيٌّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي حَسَنٍ

مُسْتَدْرَكٌ

مَوْلَانَا شَيْخُ الْإِسْلَامِ الْإِمَامُ أَبُو حَنِيفَةَ

وَحَاجُّنَا أَبُو حَنِيفَةَ

مَوْلَانَا شَيْخُ الْإِسْلَامِ الْإِمَامُ أَبُو حَنِيفَةَ

کشف الباری

عمافی

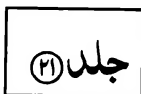
صحیح البخاری

تالیف: صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان شیخ الحدیث

جامعہ فاروقیہ کراچی

کتاب بدء الخلق

خصوصیات

- ◀ دا حدیثو تخریج
- ◀ د تعلیقات بخاری تخریج
- ◀ د اسماء الرجال مختصر تعارف
- ◀ د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی حل
- ◀ ما قبل باب سرہ د ربط پورہ تحقیق
- ◀ د شرحی دہری خبری لاندی پہ حاشیہ کنہی حوالہ
- ◀ د ترجمۃ الباب مقصد بیانولو کنہی پورہ تحقیق
- ◀ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان اویبا د مذهب حنفی ترجیح
- ◀ د بخاری دا حدیثو اطراف خودل

خورو نکی: فیمل کتب خانہ محلہ جنگی پیشور

موبائل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵..... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

د کتاب ټول حقوق د ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری
ناشر:- صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان
 شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

د ملایو ډیو ټی: د فیصل کتب خانه پېښور څخه علاوه

- سر حیمي کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامي کتب خانه خوست --
- د یویند کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانيول کتب خانه جلال آباد
- د عوت کتب خانه جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- سر شیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانيه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل -- ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰
- د قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- د صداقت کتب خانه کابل -- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- د مکتبه القرآن والسنة کابل
- د مکتبه صدیقیه غزنی
- د مکتبه فریدیه خوست
- د مسلم کتب خانه جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- د غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خوړونکي: ← فیصل کتب خانه محله جنگی پېښور

موبایل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

د مرتب عرض

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين، وعلى آله وصحبه أجمعين، ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين.

اللهم لك الحمد لأقصى نساء عليك كما أنيت على نفسك، اللهم لك الحمد كما ينبغي لجلال وجهك وعظيم سلطانك
د رب رحيم او كريم ډير زيات احسانات او كرم او د هغه ډير لطف، مهرباني او انعام دې چې صرف په خپل فضل او كرم سره ئې احقر ته د اتوفيق وركړو چې ستاسو په لاسونو كښې د عظيم الشانې شرح كشف الباري د يو بل جلد وړاندې كولو سعادت ورته حاصلېږي.

دا جلد د صحيح بخاری د ،، بدء الخلق ،، په مباحثو باندې مشتمل دې د كوم ځانې څخه چې د صحيح بخاری د تاريخونو حصه شروع كيږي په دې جلد كښې ټول ۱۱۷ بابونه د تشریح تعلیق تحقیق او ترتیب سره راغلي دي. دا خبره دې ياده وي چې په دې جلد په اردو ژبه كښې غالباً په دې موضوع باندې دا اولنې مرتب شوې كار دي.

په دې جلد كښې هم د الله تعالى په فضل و كرم د هغه ټولو خبرو التزام شوې دې د كومو اهتمام چې په كتاب الايمان، كتاب العلم، او كتاب الوضوء كښې شوې دي. دغه شان د كتاب الجهاد په دواړو جلدونو كښې شوې دي. او د ترتيب او تعلیق په دوران كښې د هغه نهج او انداز برقرار پاتې كولو كوشش شوې دې د كوم اهتمام چې په پورته ذكر شوو جلدونو كښې شوې دي.

د احاديثو په تشریح كښې چې په كومو ځايونو كښې عربي عبارتونه نقل كړې شوي دي نو د هغې ترجمه هم شوې ده چې د پښتنو د پاره هم دې څخه فائده اخستل آسان وي.

د دې څخه علاوه په تراجم رجال كښې په سند كښې د راويانو حالاتو ذكر كولو اهتمام شوې دي. چونكه كتاب بدء الخلق د صحيح بخاری د جلد اول تقريباً په آخر كښې دې او د كتاب د اول څخه تر كتاب الجهاد پورې د ډيرو كتابونو د كشف الباري كار لا تراوسه پورې چپاږ شوې نه دي. د دې وجې چې په كوم ځانې كښې هم په حاشيه كښې ليكلې شوي وي مثلاً د دوی د حالاتو د پاره او گوړي كتاب الوضوء باب يا د دوی د حالاتو د پاره او گوړي كتاب الصوم باب نو د دې څخه به مراد د صحيح بخاری ذكر شوې كتاب او باب وي او كه د يو راوي يا شخصيت نوم په اول ځل په كتاب بدء الخلق كښې راغلي وي نو هلته د هغه تذکره ليكلې شوې ده او كه د كشف الباري په اولنو جلدونو كښې يا د كتاب الجهاد په درې جلدونو كښې د هغوی تذکره وي نو د صفحې او كتاب د حوالې سره هغه په گوته كړې شوې ده.

احقر ته د خپل علم د كمی او د تحقیق په میدان كښې د خپلې ناتجربه كاري نه يوازې دا چې احساس دې بلكه د دې پوره اقرار دې خو صرف په الله تعالى باندې بهر و سه كولو او د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت برکاتهم د حكم او د دوی د عاگانو او توجوهاتو او د دوی د قبول شوو دعاگانو په طفيل مې دې عظيم الشان خدمت ته غاړه كيځو ده كه په دې كښې بغير د څه قصد او ارادې څه غلطيانې شوې وي نو

د اهل علم حضراتو په خدمت کښې په ادب سره خواست دې که په کتاب کښې ئې په څه غلطۍ باندې نظر پرورزی نو احقر دې د هغې څخه خبر کړی

د دې کتاب د اول څخه تر آخره پورې د ترتیب او تحقیق په دوران کښې چې احقر ته د کومو حضراتو راهنمائی حاصله وه په هغو ټولو کښې د ټولو څخه لوړ حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم نه پس استاذ مکرم حضرت نور البشر صاحب حفظهم الله دې د دوی راهنمائی بنده ته قدم په قدم حاصله وه الله تعالی دې دوی ته د دې بهترینې بدلې ورکړی

او د دې شعبې د پاره د خپل وس مطابق خپل صلاحیتونه خرچ کوی نوالله تعالی دی دوی ته د دې بهترینه بدله او جزاء خیر او د نورو توفیق ورکړی

د کتاب پروف ریډنگ (تصحیح) احقر په خپله کړې ده. خو په څو ځایونو کښې د بعضو دوستانو تعاون راته حاصل ووالله تعالی دې ټولو مدد کونکو ته د دې غوره بدله ورکړی او علمی او عملی ترقیائې دې ورکړی او په دنیا او آخرت کښې دې کامیاب کړی دغه شان بنده د هغه ټولو استاذانو مخلصینو او محبینو هم ډیر زیات شکر گزار دې د چا حوصله افزایانې او دعاگانې چې د احقر سره وې.

په آخر کښې ټولو لوستونکو څخه د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت معالیم د پاره د خصوصی دعاگانو خواست دې چې الله تعالی دې د حضرت د مهربانۍ سیوري تر ډیره وخته پورې په عافیت سره قائم او دائم اوساتی او په ملک (پاکستان) کښې دننه او بهر چې د علمی افاداتو کومه سلسله (خاص کرد جامعه فاروقیه کراچۍ په صورت کښې) تقریباً د نیمې صدۍ راسې جاري ده دا دې ترقیامته پورې جاري اوساتی او د هغوی د پاره دې صدقه جاريه او گرځوی الله آمین

دغه شان د احقر مرتب د پاره هم د خصوصی دعاگانو درخواست دې چې الله تعالی باقی کار آسان کړی زر تر زره د پوره کولو توفیق ورته ورکړی او په خپل دربار کښې ورته قبولیت ورکړی او زموږ د پاره ، او زموږ د استاذانو مشائخو والدینو او متعلقینو د پاره ئې د آخرت ذخیره او د نجات ذریعه او گرځوی .
وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی آله وصحبه اجمعین.

حبیب الله زکریا

رفیق شعبه تصنیف و تالیف

د فقه اسلامی او ادب عربی استاذ جامعه فاروقیه کراچۍ

اولنې د صفرې میاشت کال ۱۴۳۷ هجری

فهرست مضامین

موضوعات

صفحه

۶۲	کتاب بدء الخلق
۳۲	بدء الخلق او سيرت ابتدائی مؤلفات
۳۲	راجع قول
۳۷	د نسخو اختلاف او راجع قول
۳۷	لفظ بدء
۳۸	ما قبل کتاب سره مناسبت
۳۸	۱. ب: ما جاء في قول الله تعالى: وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ
۳۸	د ترجمه الباب مقصد
۳۸	مکمل آیت شریف او دهغې مختصر توضیح
۳۹	ترجمه
۳۹	قوله: وقال الربيع بن خثيم والحسن: كل علمين
۳۹	د مذکور اثر مطلب او مقصد
۴۰	قوله: خُيِّنَ، وَهَيِّنَ، مَثَلُ: لَيْسَ وَلَيْسَ، وَهَيْئَتِ وَهَيْئَتِ وَضَيْقٌ وَضَيْقٌ:
۴۰	الربيع بن خثيم
۴۲	د دواړو آثارو تخریج
۴۳	قوله: ﴿أَفَعَبْنَا﴾: أَفَاعَبْنَا عَابَتُنَا جِئْنَا أَتَاكُمُ وَأَنفَا خَلَقَكُمُ
۴۳	یو سوال او دهغې دوه جوابونه
۴۴	قوله: ﴿لَقُوبٌ﴾: أَلْتَصَّبُ
۴۴	د آیت مبارک شان نزول
۴۴	د یهودیانو مقصد
۴۵	د آیت مبارک ترجمه سره مناسبت
۴۵	د لغوب معنی
۴۵	د مذکور تعلیق تخریج
۴۵	قوله: ﴿وَظَوَّارًا﴾: ظَوَّرَا كَذَا وَظَوَّرَا كَذَا:
۴۲	ترجمه الباب سره د آیت مناسبت
۴۲	قوله: عَدَا ظُورَةً: أَي قَدْرَةً
۴۲	دا لفظ په دې معنی کښې چرته راغلې دي؟
۴۲	د حضرت مولانا گنگوهری رانې
۴۷	الحديث الاول
۴۷	تر اجم رجال
۴۷	قوله: قال: جاء نفر من بني تميم الى النبي صلى الله عليه وسلم

صفحة	عنوانات
٤٧	د بنو تميم د وفد راتگ
٤٨	قوله: فقال: يا بني ميمم، ائشروا
٤٨	د بشارت نه څه مراد دي؟
٤٨	قوله: قالوا: بئرتنا فأعطنا
٤٨	قوله: فتغفرووجه:
٤٨	د مخ مبارك متغير كيد ووجه
٤٨	قوله: فجاءه أهل اليمن
٤٨	د أهل اليمن نه څوك مراد دي؟
٤٩	د اول احتمال د غير راجع كيد ووجه
٤٩	قوله: فقال: يا أهل اليمن، اقبلوا البشري، إذ لم يقبلها بنو تميم
٥٠	قوله: فأخذ النبي صلى الله عليه وسلم يحدث بدء الخلق والعرش
٥٠	رسول الله ﷺ هم دغه موضوع ولې خوښه كړه؟
٥٠	قوله: فجاء رجل، فقال: يا عمران، راحلتك فقلت، ليتني لم أقم
٥٠	قوله: ليتني لم أقم:
٥١	الحديث الثاني
٥١	تراجم رجال
	قوله: قال: دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم، وعقلت ناقتي بالباب، فأثابه ناس من بني نعيم، فقال: اقبلوا البشري يا بني تميم. قالوا: قد بئرتنا فأعطنا (موتين)
٥١	قوله: قالوا: جئناك نألك عن هذا الأمر
٥٢	د هذا الأمر نه څه مراد دي؟
٥٢	قوله: قال: كان الله، ولم يكن شيء غيره
٥٢	قوله: وكان عرشه على الماء، وكتب في الذكر كل شيء، وخلق السموات والأرض
٥٢	د روایاتو اختلاف او راجع قول
٥٢	يو اهم تنبيه
٥٢	د امام اخفش يو استدلال
٥٤	په ازل كېنې صرف د الله تعالى ذات وو
٥٤	د عماء معنى او مراد
٥٥	په سوال او جواب كېنې مطابقت
٥٥	اول المخلوقات څه دي؟
٥٧	يو اهم تنبيه
	قوله: فننادي مناد: ذهبت ناقتك يا ابن الحصين. فانطلقت، فإذا هي بقطع دونهما العراب، فوالله لو ددت أني كنت تركتها
٥٧	شرح حديث
٥٧	د حديث نه مستنبط فوائد

صفحة	عنوانات
٥٨	الحديث الثالث.....
٢١	يو اهمه تنبيه.....
٢١	قوله: سمعت عمر رضي الله عنه يقول: قام فينا النبي صلى الله عليه وسلم مقاماً.....
٢١	د خطبي مقام او دفعي دورانيه.....
٢٢	قوله: فأخبرنا عن بدء الخلق، حتى دخل أهل الجنة منازلهم، وأهل النار منازلهم.....
٢٢	د سياق نه د عدول وجه.....
٢٢	د رسول الله ﷺ بشكاره معجزه.....
٢٢	د حديث باب يوبل مثال.....
٢٣	يوبل خصوصيت.....
٢٣	قوله: حفظ ذلكم حفظه، ونبيه من نبيه.....
٢٣	د مذكوره تعليق تخريج.....
٢٣	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت.....
٢٤	تراجم رجال.....
٢٤	قوله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: قال الله تعالى: يشتمني ابن آدم، وما ينفي له أن يشتمني، وكذبني، وما ينفي له، أما شتمه، فقوله: إن لي والداً.....
٢٥	قوله: وأما تكذيبه، فقوله: ليس يعيدني كما بداني.....
٢٥	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت.....
٢٥	الحديث الخامس.....
٢٥	تراجم رجال.....
٢٥	قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لما قصى الله الخلق.....
٢٦	د قضا مختلف معاني.....
٢٦	قوله: كتب في كتابه.....
٢٦	قوله: فهو عنده فوق العرش.....
٢٦	د دي جملي مختلف مطالب.....
٢٧	راجع قول.....
٢٧	د تخصيص بالذكور وجه.....
٢٨	قوله: أن رحمتي غلبت غضبي.....
٢٨	د الله تعالى د پاره د غضب معني.....
٢٨	يو اشكال او دفعي جواب.....
٢٨	د حديث شريف يو بله توجيه.....
٢٩	بغيرد استحقاق د الله تعالى د رحمت حصول.....
٢٩	يوه اهمه فائده.....
٢٩	ترجمة الباب سره مناسبت.....
٢٩	د ابليس او شيخ شترى مناظره.....

صفحه	عنوانات
۷۰	۲- ما جاء في سبع أراضين
۷۰	ما قبل سره مناسبت
۷۰	د ترجمه الباب مقصد
۷۱	وقول الله تعالى
۷۱	اووه زمکې نسکتته پورته يا خپل مينځ کښې ملاؤشوی دی؟
۷۲	داووه زمکوسره متعلق روايت د ابن عباس تحقيق
۷۲	تاويل نمبر ①
۷۳	تاويل نمبر ②
۷۴	تاويل نمبر ③
۷۴	د جديد فلاسفه نظريه
۷۴	د مغالطه مذکوره جواب
۷۵	آسمان غوره دي که زمکه؟
۷۶	يو اشکال او دهغې جواب
۷۶	يوه اهم فائده
۷۷	د آيت ترجمه الباب سره مناسبت
۷۷	د مذکوره تعليق تخريج
۷۷	د مذکوره تعليق تخريج
۷۸	د مذکوره تعليق تخريج
۷۹	ترجمه سره د آيات مناسبت
۷۹	الحديث الاول
۷۹	ترجمه
۷۹	تراجم رجال
۸۰	الحديث الثاني
۸۰	تراجم رجال
۸۱	الحديث الثالث
۸۱	ترجمه
۸۱	تراجم رجال
۸۲	قوله: الزمان قد استدار كهيئة يوم خلق
۸۲	الحديث الرابع
۸۲	تراجم رجال
۸۲	په حديث کښې ذکر شوې واقعي خلاصه
۸۳	قوله: قال أبو الزناد: عن عثمان عن أبيه، قال: قال لي سعد بن زيد: دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم
۸۳	د مذکوره تعليق مقصد او تخريج

صفحة	عنوانات
٨٣	جوابات.....
٨٤	٣- باب: في النجوم.....
٨٤	ما قبل سره مناسبت.....
٨٤	ذنجوم لغوى او اصطلاحى تحقيق.....
٨٥	ستورى متحرك دى كه ساكن؟.....
٨٥	يو اعتراض او ذهني جواب.....
٨٦	به شياطين باندې كوم يوخيز ورغور زولې شى؟.....
٨٦	د ترجمه الباب مقصد.....
٨٧	د قتاده د اثر مقصد.....
٨٨	د مذكوره اثر تخريج.....
٨٨	د مذكوره اثر ترجمه الباب سره مناسبت.....
٨٨	د داؤدى اعتراض او د حافظ صاحب جواب.....
٨٨	د علم نجوم باره كنبى احاديث.....
٨٩	قوله: وقال ابن عباس:.....
٨٩	د مذكوره اثر تخريج.....
٨٩	قوله: والألب: ما يأكل الأنعام.....
٨٩	د مذكوره اثر تخريج.....
٩٠	قوله: والأنا من الخلق.....
٩٠	د مذكوره اثر تخريج.....
٩٠	د مذكوره اثر تخريج.....
٩٠	د الفاف تحقيق.....
٩٠	قوله: والقلب: الملتفة.....
٩١	د ديارو آثارو تخريج.....
٩١	د آيت مبارك مفهوم.....
٩١	د مذكوره اثر تخريج.....
٩٢	د رباغ لاله رويد.....
٩٢	د مذكوره اثر تخريج.....
٩٣	ترجمة الباب سره د آياتونو مناسبت.....
٩٣	٤- باب: صفة الشمس والقمر والنبات.....
٩٣	ما قبل سره مناسبت.....
٩٤	د ترجمه الباب مقصد.....
٩٤	قوله: حسان جماعة حباب مثل شهاب وشهبان.....
٩٤	دمجاهد د اثر تخريج.....
٩٤	د ابن عباس د اثر تخريج.....

صفحة	عنوانات
٩٥	د مذكوره اثر تخريج
٩٥	د مذكوره اثر تخريج
٩٥	يره اهم فائده
٩٦	يو اشكال او دهغي جوابات
٩٧	د اول تخريج تفسير
٩٧	قوله: وقال الحسن:
٩٧	د مذكوره اثر تخريج
٩٨	د مذكوره اثر تخريج
٩٨	د مذكوره اثر تخريج
٩٩	د مذكوره اثر تخريج
٩٩	قوله: الحمد لله بالانهار مع الشمس
٩٩	قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ دَوَقَّةُ: الْحَمْدُ بِاللَّيْلِ وَالْمَجْمُورُ بِالنَّهَارِ
٩٩	د مذكوره اثر تخريج
٩٩	رؤيه بن عجاج
١٠١	ترجمة الباب سره د آيات مناسبت
١٠١	المحدث الاول
١٠٢	تراجم رجال
١٠٢	مستقر مكاني مراد دي كه زماني؟
١٠٣	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
١٠٣	المحدث الثاني
١٠٣	تراجم رجال
١٠٤	قوله: قال: الشمس والقمر مكروران يوم القيامة
١٠٤	د حديث نور تفصيل
١٠٥	د حضرت حسن بصرى m د حيرانتيا وجه
١٠٥	د مذكوره اشكال مختلف جوابات
١٠٧	د بحث خلاصه
١٠٧	د ثوران عفيران معنى
١٠٨	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
١٠٨	المحدث الثالث
١٠٨	ترجمه
١٠٩	المحدث الرابع
١٠٩	تراجم رجال
١٠٩	المحدث الخامس
١١٠	تراجم رجال

صفحة	عنوانات
١١٠	الحديث السادس
١١٠	تراجم رجال
١١١	واحديث د مسند عقبه نه دي
١١١	ترجمة الباب سره د احاديثو مطابقت
١١١	هـ-باب: ما جاء في قوله:
١١١	((وَالَّذِي أَرْسَلْنَا نُوحًا إِبْرَاهِيمَ يَدْعِي رَحْمَةً))
١١١	ما قبل سره مناسبت
١١٢	د ترجمة الباب مقصد
١١٢	قوله: الزهر القاصف
١١٢	انه قسمه هو الحاني
١١٣	د امام بخاري مقصد
١١٣	د ابو عبيده او ابن اسحاق راڼي
١١٤	د آيت ترجمة الباب سره مناسبت
١١٥	الحديث الاول
١١٥	ترجمه:
١١٥	تراجم رجال
١١٥	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
١١٥	الحديث الثاني
١١٦	تراجم رجال
١١٦	قوله: قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم اذا راي مخيلة في السماء
١١٦	قوله: مخيلة
١١٦	قوله: اقبل وأدبر، ودخل وخرج، وتغير وجهه
١١٦	د اضطراب او پريشانۍ وجه
١١٧	قوله: فإذا أمطرت السماء سري عنه
١١٧	قوله: فعرفته عائشة ذلك، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ما أدري لعله كما قال قوم:
١١٧	قوله: عرفته
١١٧	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
١١٨	هـ-باب: ذِكْرُ الْمَلَائِكَةِ
١١٨	ما قبل سره مناسبت
١١٨	د ترجمة الباب مقصد
١١٨	ملانکه لغوی تحقیق
١١٩	د ملانکه اصطلاحی تعریف
١١٩	د فرشتو دوه قسمونه

صفحه	عنوانات
۱۲۰	د سابقہ اجمال تفصیل.....
۱۲۰	د ملانکه بارہ کبھی د ملاحدہ موقف.....
۱۲۰	فرشتی خوراک خُشاک نہ کوی.....
۱۲۱	پہ ملانکه او انبیاء کرامو کبھی خوک افضل دی؟.....
۱۲۱	د تعلیق مقصد او باب سرہ مناسبت.....
۱۲۲	د مذکورہ تعلیق تخریج.....
۱۲۲	د مذکورہ اثر تخریج.....
۱۲۲	ترجمة الباب سرہ مناسبت.....
۱۲۲	الحديث الاول.....
۱۲۲	تراجم رجال.....
۱۲۴	قوله: وقال همام عن قتادة عن الحسن عن أبي هريرة رضي الله عنه.....
۱۲۵	دا تعلیق نہ دی.....
۱۲۲	ترجمة الباب سرہ مناسبت.....
۱۲۲	الحديث الثاني.....
۱۲۷	تراجم رجال.....
۱۲۸	ترجمة الباب سرہ د حدیث مناسبت.....
۱۲۸	الحديث الثالث.....
۱۲۸	تراجم رجال.....
۱۲۸	محمد بن سلام.....
۱۲۹	قوله: وثابه أبو عاصم عن ابن جريح.....
۱۲۹	ترجمة الباب سرہ مناسبت.....
۱۲۹	الحديث الرابع.....
۱۳۰	تراجم رجال.....
۱۳۰	دی محمد نہ خوک مراد دی؟.....
۱۳۰	د حافظ رائی.....
۱۳۰	د علامہ عینی رائی اور ارجح قول.....
۱۳۰	د مذکورہ صنیع وجہ.....
۱۳۱	د سند خصوصیت.....
۱۳۱	تنبيه.....
۱۳۱	الحديث الخامس.....
۱۳۲	تراجم رجال.....
۱۳۲	ترجمة الباب سرہ مناسبت.....
۱۳۲	الحديث السادس.....
۱۳۳	ترجمة.....

صفحة	عنوانات
١٣٣	تراجم رجال
١٣٣	الحديث السابع
١٣٤	تراجم رجال
١٣٤	ترجمة الباب سره مناسبت
١٣٤	يوه اهم فائده
١٣٤	الحديث الثامن
١٣٥	ترجمه
١٣٥	تراجم رجال
١٣٥	د مختلف كلماتو وضاحت
١٣٥	غبار ساطع
١٣٥	موكب جبريل
١٣٥	زاد موسى: موكب جبريل
١٣٥	دمذكوره تعليق مقصد
١٣٦	دمذكوره تعليق تخريج
١٣٦	ترجمة الباب سره مناسبت
١٣٦	تنبيه
١٣٦	الحديث التاسع
١٣٧	د ترجمة الباب مناسبت
١٣٧	الحديث العاشر
١٣٧	تراجم رجال
١٣٨	ترجمة الباب سره مناسبت
١٣٨	تراجم رجال
١٣٩	ترجمة الباب سره مطابقت
١٣٩	الحديث الثاني
١٣٩	تراجم رجال
١٤٢	مونز په خپله مرضى نه راځو
١٤٢	الحديث الثالث
١٤٣	تراجم رجال
١٤٣	تنبيه
١٤٣	ترجمة الباب سره مناسبت
١٤٣	الحديث الرابع
١٤٤	تراجم رجال
١٤٤	د عبارت وضاحت
١٤٤	ترجمة الباب سره مناسبت

صفحة	مبانات
١٤٤	ذوارو تعليقات تخريج
١٤٥	ذوارو تعليقاتو ترجمة الباب سره مناسبت
١٤٥	الحديث الخامس
١٤٥	تراجم رجال
١٤٦	ترجمة الباب سره مناسبت
١٤٦	الحديث السادس
١٤٦	تراجم رجال
١٤٧	ترجمة الباب سره مناسبت
١٤٧	الحديث السابع
١٤٧	ترجمه
١٤٧	تراجم رجال
١٤٨	ترجمة الباب سره مناسبت
١٤٨	٧-باب: إِذَا قَالَ أَحَدُكُمْ: آمِينَ
١٤٨	د ترجمه مقصد او ذ نسخ اختلاف
١٤٩	الحديث الاول
١٤٩	تراجم رجال
١٥٠	الحديث الثاني
١٥١	تراجم رجال
١٥١	الحديث الثالث
١٥٢	تراجم رجال
١٥٣	الحديث الرابع
١٥٣	تراجم رجال
١٥٣	يوه اهم تنبيه
١٥٤	ترجمة الباب سره ذ حديث مناسبت
١٥٤	الحديث الخامس
١٥٤	تراجم رجال
١٥٥	الحديث السادس
١٥٥	ترجمة الباب سره مناسبت
١٥٦	الحديث السادس
١٥٦	ترجمه
١٥٦	صفوان بن يعلى
١٥٦	ابيه

صفحة	عنوانات
١٥٧	ترجمة الباب سره مناسبت
١٥٧	الحديث السابع
١٥٧	تراجم رجال
١٥٨	دَعْبُهُ نَهْ خُهُ مراد دي؟
١٥٨	قوله: اذ عرضت نفس علي ابن عبدالميل بن عبدكلال، فلم يجبن إلى ما أردت:
١٥٨	داد كوم وخت واقعه ده؟
١٥٩	ابن عبدالميل بن عبدكلال
١٥٩	قوله: فانطلقت وأنا مبهم على وجهي
١٦٠	قوله: فلم استق الا وأنا بقرن الثعالب
١٦٠	قوله: قرن الثعالب
١٦١	او دعا قبوله شوه
١٦١	قوله: فناداني ملك الجبال، فلم علي، ثم قال: يا محمد، فقال: ذلك فيما شئت. إن شئت أطبق عليهم
١٦١	قوله: الاخشيان
١٦٢	قوله: فقال النبي ﷺ: بل أرجو أن يخرج الله من أصلابهم من يعبد الله وحده، لا يشرك به شيئا
١٦٢	ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت
١٦٣	الحديث الثامن
١٦٣	ترجمه
١٦٣	تراجم رجال
١٦٥	الحديث التاسع
١٦٦	دَ رُفَرُفَ معنى
١٦٦	دَ نسخو اختلاف
١٦٦	ترجمة الباب سره مناسبت
١٦٧	ترجمه
١٦٧	تراجم رجال
١٦٨	تنبيه
١٦٨	تراجم رجال
١٦٩	ترجمة الباب سره مناسبت
١٦٩	تراجم رجال
١٦٩	ترجمة الباب سره مناسبت
١٧٠	تراجم رجال
١٧٠	ترجمة الباب سره مناسبت
١٧٠	قوله: تابعه شعبه وأبو حمزة وابن داود وأبو معاوية عن الأعمش

صفحة	عنوانات
١٧١	د متابعات مذكوره موصولاً تخريج
١٧١	تراجع رجال
١٧٢	ترجمة الباب سره مناسبت
١٧٢	ترجمه
١٧٣	تراجع رجال
١٧٣	تنبيه (يؤاھم فائده)
١٧٤	يوه بله تنبيه
١٧٤	ترجمة الباب سره مناسبت
١٧٤	د تعليقاتو مقصد
١٧٤	د ذوارو تعليقاتو تخريج
١٧٤	ترجمة الباب سره مناسبت
١٧٤	٨- باب: مَا جَاءَ فِي صِفَةِ الْجَنَّةِ وَأَنَّهَا مَخْلُوقَةٌ
١٧٤	ما قبل سره مناسبت
١٧٤	د ترجمة الباب مقصد
١٧٥	د جنت او جهنم په وجود باندې صريح دليل
١٧٥	د ابن العربي راڼي
١٧٦	د مذكوره تعليق مقصد او تخريج
١٧٧	د تعليق مناسبت ترجمه سره
١٧٧	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٧	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٧	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٧	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٨	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٩	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٩	د مذكوره تعليق تخريج
١٧٩	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٠	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٠	تسليم څه څيز دي؟
١٨٠	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٠	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٠	قوله: ﴿تَنَافَثْنَ﴾
١٨٠	د مذكوره تعليق تخريج
١٨١	قوله: يُقَالُ: ﴿مَوْضُوعٌ﴾: مَوْجُوعٌ مِنْهُ وَضِعَ النَّاقَةُ
١٨١	

صفحة	مواضيع
١٨١	د مذكوره تعليق تخريج
١٨١	قوله: ﴿وَالْكُوفُ مَا لَا أَدْرِي لَهُ وَلَا عُرُوقُهُ﴾ وَالْأَنْبَاقُ: ذَوَاتُ الْأَذَانِ وَالْعُرَا:
١٨٢	قوله: ﴿وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿رَوْحٌ﴾ جَنَّةٌ وَمَخَاءٌ وَالرَّيْحَانُ الرَّوْضُ:
١٨٢	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٢	د شرح كرام مختلف رائي
١٨٣	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٣	قوله: ﴿وَالْعُرُبُ: الْحَبَشَاتُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ:
١٨٣	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٣	قوله: ﴿وَيَقَالُ: ﴿مُنْكَوْبٌ﴾ جَارٍ:
١٨٤	د دواوو تعليقاتو تخريج
١٨٤	قوله:
١٨٤	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٤	قوله: ﴿أَقْنَابٌ﴾: أَغْصَانٌ:
١٨٥	قوله: ﴿وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ ذَابٍ﴾:
١٨٥	قوله: ﴿مَنْدَهْ أَقْتَنُ﴾:
١٨٥	د مذكوره تعليق تخريج
١٨٥	ترجمة الباب سره د آياتونو مناسبت
١٨٥	الحديث الاول
١٨٥	ترجمه
١٨٦	تراجم رجال
١٨٦	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
١٨٦	الحديث الثاني
١٨٦	تراجم رجال
١٨٨	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت
١٨٨	الحديث الثالث
١٨٩	تراجم رجال
١٨٩	ترجمة الباب سره مناسبت
١٩٠	الحديث الرابع
١٩٠	تراجم رجال
١٩٠	قوله: ﴿عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْجَنَّةُ دَرَّةٌ مَجْمُوعَةٌ:
١٩١	قوله: ﴿طَوْلَهَا فِي السَّمَاءِ ثَلَاثُونَ مِلا، فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا لِلْمُؤْمِنِ أَهْلٌ لَا يَرَاهُمُ الْآخَرُونَ:

صفحة	مَنَوَات
١٩١	قوله: قال أبو عبد الصمد والحارث بن عبيد: عن أبي عمران: ستون ميلاً.
١٩١	حارث بن عبيد
١٩٢	يوه أهم تنبيه
١٩٣	ذمذكوره طرق تخريج
١٩٣	ترجمة الباب سره ذحديث مناسبت
١٩٣	الحديث الخامس
١٩٣	تراجم رجال
١٩٤	ترجمة الباب سره ذحديث مناسبت
١٩٤	الحديث السادس
١٩٤	تراجم رجال
١٩٥	قوله: عن أبي هريرة: قال: قال الله: أول زمرة تلج الجنة صورهم على صورة القمر ليلة البدر.
١٩٥	قوله: صورهم على صورة القمر.
١٩٦	قوله: لا يصقون فيها، ولا يمتدلون، ولا يفتقون.
١٩٧	قوله: أنيهم فيها الذهب، أمشاطهم من الذهب والفضة.
١٩٧	قوله: يحياهم الأثرة.
١٩٧	يوتعارض أو ذهفي لري كول
١٩٧	يواشكال أو ذهفي جوابات
١٩٨	يوسوال أو ذهفي جواب
١٩٨	قوله: ورشحهم السمك
١٩٨	قوله: ولكل واحد منهم زوجتان
١٩٩	كومي بنخي مراد دي؟
١٩٩	زوجه صحيح ده كه زوج؟
١٩٩	قوله: يري مغسوقهم من وراء اللحم من الحسن
١٩٩	ذمذكوره جملي نور وضاحت
٢٠٠	قوله: لا اختلاف بينهم ولا تباغض
٢٠٠	قوله: قلوبهم قلب واحد
٢٠٠	قوله: يحبون الله بكرة وعشيا
٢٠٠	ذبكرة وعشيا معني
٢٠١	ترجمة الباب سره ذحديث مناسبت
٢٠١	الحديث السابع
٢٠١	تراجم رجال
٢٠٢	ذمذكوره تعليق مقصد

صفحة	مؤنونات
٢٠٢	د تعللق تخرفق
٢٠٢	الحفء الثامن
٢٠٢	ترافم رفال
٢٠٣	تنبفه
٢٠٣	فوه فله تنبفه
٢٠٣	ترفمة الباب سره دَ حفء مناسبت
٢٠٣	الحفء التاسع
٢٠٤	ترفمه
٢٠٤	الحفء العاشر
٢٠٥	ترفمة الباب سره دَ حفء مناسبت
٢٠٦	ترافم رفال
٢٠٦	ترفمة الباب سره دَ حفء مناسبت
٢٠٦	الحفء الثاني
٢٠٦	ترافم رفال
٢٠٧	قوله: عن النف فلى الله علفه وسلم قال: إن فف الففة لشفرة فففر الرافف فف فلفها مائة عامر لا ففطعفا
٢٠٨	الحفء الثالث
٢٠٨	ترافم رفال
٢٠٨	ذفورته ذكرشوف ونف نوم
٢٠٩	ذكعب افبار فصففق
٢٠٩	قوله: واقفعوا إن ففتم:
٢٠٩	ترفمة الباب سره مطافقت
٢٠٩	الحفء الرابع
٢١٠	ترافم رفال
٢١٠	ترافم رفال
٢١٠	قوله: قال: لفامات ابراهفم قال: إن له مرضعافف الففة
٢١١	دَ ففاة الانبففاء علففهم السلام ففوت
٢١١	ترفمة الباب سره دَ حفء مناسبت
٢١١	الحفء السادس
٢١٢	قوله: عن صفوان بن سلم
٢١٢	قوله: عن افف سعفد
٢١٢	قوله: عن النف فف قال: إن أهل الففة ففراوففون أهل الفرف من فوففهم كما ففراوففون الكوكب الفرف
٢١٣	دَ لفظ فرف فففقق
٢١٣	دَ الفافر فففقق

صفحة	مواضيع
٢١٣	قوله: قالوا: يا رسول الله، تلك منازل الأنبياء، لا يبلغها غيرهم
٢١٣	قوله: قال: بلى، والذي نفسي بيده، رجال آمنوا بالله وصدقوا المرسلين
٢١٣	بلى صحيح دې يا بل؟
٢١٤	د بلي ايجاييه توجيه
٢١٤	د بالآخانو استحقاق به څنگه كيږي؟
٢١٤	دا بالاخاني به كوم امت ته ملاوړې؟
٢١٥	راجع قول
٢١٥	يوه اهم تنبيه
٢١٥	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢١٥	٩- باب: صِفَةُ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ
٢١٥	ما قبل سره مناسبت
٢١٥	د ترجمة الباب مقصد
٢١٦	د جنت د دروازو صفت
٢١٦	د رواياتو په مينځ كېنې تطبيق
٢١٦	د جنت د دروازو شمير
٢١٧	د مذكوره تعليق تخريج
٢١٧	د مذكوره تعليق تخريج
٢١٧	د دواړو تعليقاتو مقصد او مناسبت
٢١٧	الحديث الاول
٢١٨	تراجم رجال
٢١٨	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢١٨	١٠- باب: صِفَةُ النَّارِ، وَأَنَّهَا مَخْلُوقَةٌ
٢١٨	ما قبل سره مناسبت
٢١٨	د ترجمة الباب مقصد
٢١٩	د غساق ضبط
٢٢٠	د مذكوره عبارت وضاحت
٢٢٠	پواشكال او دهغې جوابات
٢٢١	د مذكوره تعليق تخريج
٢٢٢	د خبت تحقيق او مختلف معاني محتمله
٢٢٣	متعدد تفسيرې اقوال
٢٢٣	د مذكوره تعليق تخريج
٢٢٢	د بېرېن نه څه مراد دې؟
٢٢٢	د شېبې نه خالي دليل
٢٢٢	

صفحة	عنوانات
٢٢٧	ترجمة الباب سره د آيات مناسبت
٢٢٨	الحديث الاول
٢٢٨	ترجمه
٢٢٨	تراجم رجال
٢٢٨	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٢٩	الحديث الثاني
٢٢٩	تراجم رجال
٢٣٠	الحديث الثالث
٢٣٠	تراجم رجال
٢٣٠	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
٢٣١	الحديث الرابع
٢٣١	ترجمه
٢٣١	تراجم رجال
٢٣١	الحديث الخامس
٢٣٢	ترجمه
٢٣٢	تراجم رجال
٢٣٢	الحديث السادس
٢٣٢	تراجم رجال
٢٣٢	مالك بن اسماعيل
٢٣٣	زهيز
Error! Bookmarknotdefined	هشام
٢٣٣	عروه
٢٣٣	عائشة رضي الله عنها
٢٣٣	الحديث السابع
٢٣٣	تراجم رجال
٢٣٤	تنبيه
٢٣٤	د احاديث اربعة مناسبت باب سره
٢٣٥	الحديث الثامن
٢٣٥	تراجم رجال
٢٣٥	قوله: ان رسول الله ﷺ قال: ناركم جزء من سبعين جزءا من نار جهنم
٢٣٥	د حديث شريف دوه مطلب
٢٣٦	په رواياتو كښي تعارض او ذهفي حل
٢٣٦	قوله: قيل: يا رسول الله، ان كانت لكافية

قوله: قال: فضلت عليهم بتسعة وستين جزءاً، كلهم مثل حرامها..... ۲۳۲

صفحة	موضوعات
۲۳۲.....	د مختلف روایاتو خلاصه
۲۳۷.....	د جواب د تکرار مقصد
۲۳۷.....	ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت
۲۳۷.....	الحديث التاسع
۲۳۷.....	تراجم رجال
۲۳۸.....	ترجمة الباب سره مناسبت
۲۳۸.....	الحديث العاشر
۲۳۸.....	ترجمه
۲۳۹.....	تراجم رجال
۲۳۹.....	قوله: قيل لأسامة: لو أنيت فلانا فأكلمته؟ قال: إنكم لترون أني لا أكلمه إلا سمعكم
۲۴۰.....	ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت
۲۴۰.....	قوله: رواه غندر عن شعبة عن الأعمش
۲۴۰.....	۱۱- باب: صفة إبليس وجنوده
۲۴۰.....	ما قبل سره مناسبت
۲۴۰.....	د ترجمة الباب مقصد
۲۴۰.....	آيا ابليس اسم مشتق د
۲۴۱.....	ابليس د ملاتك نه وو كه نه؟
۲۴۲.....	آيا الله تعالى نيغ په نيغه د ابليس سره كلام كړې وو؟
۲۴۳.....	ابليس څه فرضي كردار نه دي
۲۴۳.....	د ابليس صفات
۲۴۴.....	د ابليسي اولاد او د هغه لښكر
۲۴۵.....	د مذ كوره تعليق مقصد
۲۴۵.....	د مذ كوره تعليق موصولاً تخريج
۲۴۵.....	ترجمة الباب سره مناسبت
۲۴۷.....	د مذ كوره تعلق موصولاً تخريج
۲۴۷.....	د مذ كوره تعليق تخريج او مطابقت
۲۴۷.....	الحديث الاول
۲۴۸.....	تراجم رجال
۲۴۸.....	قوله: قالت: سمعنا النبي صلى الله عليه وسلم
۲۴۸.....	د تعليق تخريج
۲۴۸.....	ترجمة الباب سره مناسبت
۲۴۹.....	الحديث الثاني
۲۴۹.....	تراجم رجال

ترجمة الباب سره مطابقت..... ٢٥٠

صفحه	عنوانات
٢٥٠	الحديث الثالث.....
٢٥٠	ترجمه.....
٢٥٠	تراجم رجال.....
٢٥١	ذوي حديث ترجمة الباب سره مناسبت.....
٢٥١	الحديث الرابع.....
٢٥١	تراجم رجال.....
٢٥١	منصور.....
٢٥٢	سالم بن ابي الجعد.....
٢٥٢	كريب.....
٢٥٢	ابن عباس.....
٢٥٢	(تنبيه) اود حديث خلاصه.....
٢٥٢	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت.....
٢٥٢	الحديث الخامس.....
٢٥٢	تراجم رجال.....
٢٥٣	قوله: لا أدري أي ذلك قال هشام؟.....
٢٥٣	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت.....
٢٥٣	الحديث السادس.....
٢٥٤	تراجم رجال.....
٢٥٤	خلاصه حديث.....
٢٥٤	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت.....
٢٥٤	يواهم تنبيه.....
٢٥٥	الحديث السابع.....
٢٥٥	تراجم رجال.....
٢٥٥	دمذكوره تعليق موصولاً تخريج.....
٢٥٦	د حديث خلاصه.....
٢٥٦	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت.....
٢٥٦	الحديث الثامن.....
٢٥٦	تراجم رجال.....
٢٥٧	قوله: قال أبو هريرة: قال رسول الله ﷺ: الشيطان أحدكم فيقول: من خلق كذا؟ من خلق كذا؟.....
٢٥٧	قوله: حتى يقول: من خلق ربك؟ فإذا بلغه فليستعذ بالله، وليسته.....
٢٥٧	شيطان وسوسى اود هغهي علاج.....
٢٥٨	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت.....
٢٥٨	الحديث التاسع.....
٢٥٨	ترجمه.....

تراجع رجال..... ٢٥٨

صفحة	مواضيع

١ يحيى بن بكير ٧ ليث ٢ عقيل او ٣ ابن شهاب..... ٢٥٨

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت..... ٢٥٩

الحديث العاشر..... ٢٥٩

تراجع رجال..... ٢٥٩

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت..... ٢٦٠

تراجع رجال..... ٢٦٠

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت..... ٢٦١

الحديث الثاني..... ٢٦١

ترجمه..... ٢٦١

تراجع رجال..... ٢٦٢

يحيى بن جعفر..... ٢٦٢

محمد بن عبد الله الانصاري..... ٢٦٢

ابن جريج..... ٢٦٢

عطاء..... ٢٦٢

جابر..... ٢٦٢

قوله: ولوقعرض عليه شيئا..... ٢٦٢

د رواياتو اختلاف او په هغې كېنې تطبيق..... ٢٦٢

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت..... ٢٦٣

الحديث الثالث..... ٢٦٣

تراجع رجال..... ٢٦٣

صفيه بنت حبي..... ٢٦٤

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت..... ٢٦٤

انبياء كرام سره بدگمانى دهلاكوت موجب ده..... ٢٦٤

الحديث الرابع..... ٢٦٤

ترجمه..... ٢٦٤

تراجع رجال..... ٢٦٥

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت..... ٢٦٥

د غصې ختمولو دپاره د استعاذه افاديت..... ٢٦٥

الحديث الخامس..... ٢٦٦

تراجع رجال..... ٢٦٦

قوله: قال: وحدنا الأعش..... ٢٦٦

الحديث السادس..... ٢٦٧

تراجع رجال..... ٢٦٧

ابوهريره..... ٢٦٧

أيا جنات ذهبوي به خيل اصل شكل كني ليدل ممكن دى؟ ٢٢٧

صفحة	مواضيع
٢٢٨	د جنات مختلف شكلونو اختيارولو حقيقت
٢٢٩	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٢٩	الحديث السابع
٢٢٩	تراجم رجال
٢٢٩	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٢٩	الحديث الثامن
٢٢٩	تراجم رجال
٢٢٩	قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال النبي ﷺ: كل بني آدم طعن الشيطان في جنبه بإصبعه حين يولد
٢٢٩	د حديث لغوي او صرفي تحليل: طعن
٢٢٩	جنبه
٢٢٩	بإصبعه
٢٢٩	قوله: عن عيسى بن مريم، ذهب ليطعن، فطعن في الحجاب
٢٢٩	د حديث شريف شرح
٢٢٩	د ن ن د بتانو د عبادت نه نا اميده شني
٢٢٩	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٢٩	الحديث التاسع
٢٢٩	تراجم رجال
٢٢٩	قوله: قال: قدمت الشام فقلت: من هنا؟
٢٢٩	تفصيلي روايت او ذهفي ترجمه
٢٢٩	تراجم رجال
٢٢٩	حضرت علي رضي الله عنه به حق باندي وو
٢٢٩	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٢٩	تراجم رجال
٢٢٩	د مذكوره تعليق تخريج
٢٢٩	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٢٩	تراجم رجال
٢٢٩	قوله: قال: الشاؤب من الشيطان
٢٢٩	اسويلي د شيطان د خوشحالي سبب
٢٢٩	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
٢٢٩	الحديث الثاني
٢٢٩	تراجم رجال
٢٢٩	قوله: قالت: لما كان يوم أحد هزم المشركون، فصاح بهم
٢٢٩	قوله: أي عباد الله، أفرأكم

دغزوه احد خلاصه..... ٢٧٨

صفحه	عنوانات
٢٧٩	قوله: فرجعت اولاهم، فاجتلبت هي واخراهم.....
٢٧٩	قوله: ففطر حذيفة، فاذا هو بايه اليمان، فقال: اي عباد الله، ابي، فوالله ما احتجزوا حتى قتلوه.....
٢٨٠	حضرت يمان عليه السلام (حسيل بن جابر).....
٢٨٠	د وعدي ذ پوره كولويو عظيم مثال:.....
٢٨٠	قوله: قال عروة: فما زالت في حذيفة منه بقية خير حتى لحق بالله.....
٢٨١	ددي جملي دوه مطلبه:.....
٢٨١	الحديث الثالث.....
٢٨١	تراجم رجال.....
٢٨٢	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت.....
٢٨٢	الحديث الرابع.....
٢٨٢	تراجم رجال.....
٢٨٤	اعتراض او دهغي جوابات:.....
٢٨٥	پيدائش او وفات.....
٢٨٥	ابو الوليد.....
٢٨٥	حديث په دوو طرق سره د روايت كولويو جه.....
٢٨٥	بنه اويد خويونه.....
٢٨٥	دخرايو خويونو علاج.....
٢٨٦	تول خويونه د الله تعالي د طرف نه وي.....
٢٨٦	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت.....
٢٨٦	الحديث الخامس.....
٢٨٦	ترجمه.....
٢٨٧	تراجم رجال.....
٢٨٧	د حديث د بعض كلماتو توضيح.....
٢٨٨	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت.....
٢٨٨	الحديث السادس.....
٢٨٨	ترجمه.....
٢٨٩	تراجم رجال.....
٢٨٩	عبد الحميد بن عبد الرحمن بن زيد.....
٢٩٠	محمد بن سعد بن ابي وقاص.....
٢٩٠	سعد بن ابي وقاص.....
٢٩٠	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت.....
٢٩٠	الحديث السابع.....
٢٩١	تراجم رجال.....
٢٩١	ابوهريره.....

صفحه	عنوانات
۲۹۱	په استنثار او استنشاق کښې فرق.....
۲۹۱	قوله: فإن الشيطان يبيت على خيشومه.....
۲۹۱	دلغظ خیشوم تحقیق او ضبط.....
۲۹۲	په پوزه کښې د شپې تیرولو معنی.....
۲۹۲	ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت.....
۲۹۲	۱۲- باب: ذُكِرَ الْحَيُّونَ وَتَوَابَهُمْ وَعِقَابُهُمْ.....
۲۹۲	سابق باب سره مناسبت.....
۲۹۳	د ترجمة الباب مقصد.....
۲۹۳	د جنات وجود برحق دي.....
۲۹۳	اصول ثلاثه او سر سید احمد خان.....
۲۹۴	عقل سلیم او عقل سقیم.....
۲۹۵	جنات مکلف دي.....
۲۹۶	شیطانانو او جناتو ته به ثواب یا عقاب کیږي؟.....
۲۹۶	د مومن جنات حکم.....
۲۹۷	د مخلوقاتو څلور قسمونه.....
۲۹۷	په انعام او عذاب دواړو کښې حصه دار.....
۲۹۷	د جنات به په آخرت کښې کوم ځانی ټکانه وي.....
۲۹۸	یوه اهم تنبییه.....
۲۹۹	مکمل آیات مبارکه.....
۲۹۹	د آیات مبارکه نه د امام بخاری استدلال.....
۲۹۹	حضور پاک ﷺ رسول الثقلین دي.....
۳۰۰	آیا د رسول الله ﷺ نه وړاندې په جنات کښې ښي تیر شوي دي؟.....
۳۰۱	د جمهورو مذهب.....
۳۰۲	د آیت مبارک شرح او تفسیر.....
۳۰۳	د مذکوره تعلیق شرح.....
۳۰۳	د آیت مبارک نور تفسیر.....
۳۰۴	قوله: مستحضر للحساب.....
۳۰۴	د مذکوره تعلیق مقصد.....
۳۰۴	د مذکوره تعلیق تخریج.....
۳۰۵	د مذکوره تعلیق ترجمة الباب سره مناسبت.....
۳۰۵	الحديث الاول.....
۳۰۵	ترجمه.....
۳۰۵	ترجمه.....

صفحه	موضوعات
۳۰۶	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت.....
۳۰۶	۱۳- باب: قَوْلُ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: وَأَذْهَبْنَا إِلَيْكَ نَقْرَاقِينَ الْحِجَبِ.....
۳۰۶	د ترجمه الباب مقصد.....
۳۰۶	مکمل آیات کریمه اود هغه ترجمه.....
۳۰۷	د باب مناسبت سره یو بل حدیث اودهغه ترجمه.....
۳۰۸	۱۴- باب: قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: وَيَتَّخِذُ فِيهَا مَنْ كُلٌّ دَابَّةً.....
۳۰۸	د ترجمه الباب مقصد.....
۳۰۹	د حضرت گنگوهی رانی.....
۳۱۰	لفظ دابه اود امام بخاری حسن ترتیب.....
۳۱۰	د مذکورہ تعلیق تخریج.....
۳۱۱	قوله: جان.....
۳۱۱	قرآن کریم اود موسی علیه السلام همسا.....
۳۱۱	قوله: والأفعى.....
۳۱۱	قوله: الأسود.....
۳۱۲	د مارانو څه عجیبه عادتونه.....
۳۱۳	ترجمة الباب سره د آیات مناسبت.....
۳۱۳	الحديث الاول
۳۱۳	تراجم رجال.....
۳۱۳	سالم.....
۳۱۴	ابن عمر.....
۳۱۴	قوله: أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يخطب على المنبر، يقول: اقتلوا الجحاش، واقتلوا الطفيتين والأبتر.....
۳۱۴	د طفتین معنی.....
۳۱۴	د الابتر معنی.....
۳۱۴	قوله: فإنها يطسان البصر.....
۳۱۵	قوله: ويتقطبان الحمل.....
۳۱۵	د دواړو انواعو د تخصیص وجه.....
۳۱۶	حضرت لبابه انصاري رحمه الله.....
۳۱۷	قتل حیات سره متعلق مختلف روایات.....
۳۱۸	د جنان البیوت د وژلو معانعت ولې دي؟.....
۳۱۹	کورني ماران به څنگه ویروي؟.....
۳۲۰	خومره ورځې انذار دي او کړی.....
۳۲۰	که د انذار نه باوجود هم هغه منع نه شو.....
۳۲۰	آیا د انذار حکم مدينې منورې سره خاص دي؟.....

بِهِ مَا نَحْنُ كُنْبِي ذَمَّارٌ وَزُلُّو حَكَمٌ ٣٢١

صفحة	مواضيع
٣٢١	قوله: وهو العوامر.....
٣٢٢	د انسانانو اومارانو د بنمشتي سبب.....
٣٢٢	قوله: وقال عبدالرزاق.....
٣٢٢	حضرت زید بن الخطاب.....
٣٢٣	د مذكوره تعليق مقصد.....
٣٢٣	د پورته ذكرشوي تعليق موصولاً تخریج.....
٣٢٤	قوله: وتأبعه يونس وابن عبيدة والكلسي والزبيدي.....
٣٢٤	د مذكوره متابعت مقصد.....
٣٢٤	د متابعاتو مذكوره موصولاً تخریج.....
٣٢٤	د مذكوره تعليق مقصد.....
٣٢٥	د مذكوره تعليقاتو موصولاً تخریج.....
٣٢٥	د بحث خلاصه.....
٣٢٦	راجع خه دی؟.....
٣٢٦	ابن مجمع.....
٣٢٧	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت.....
٣٢٧	١٥- باب: خَيْرَ مَا لِلْمُسْلِمِ عَنَّمْ يَتَّبِعْ بِهَا شَعْفَ الْجِبَالِ.....
٣٢٧	اختلاف نسخ.....
٣٢٧	الحديث الاول.....
٣٢٧	ترجمه.....
٣٢٨	تراجم رجال.....
٣٢٨	تنبيه.....
٣٢٨	الحديث الثاني.....
٣٢٨	ترجمه.....
٣٢٩	تراجم رجال.....
٣٢٩	تنبيه.....
٣٢٩	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت.....
٣٢٩	الحديث الثالث.....
٣٣٠	تراجم رجال.....
٣٣٠	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت.....
٣٣٠	الحديث الرابع.....
٣٣١	تراجم رجال.....
٣٣١	قوله: ان النبي صلى الله عليه وسلم قال: اذا سمعتم صياح الديكة.....
٣٣١	د لفظ ديکه تحقيق.....

دَ چَرگ یو خصوصیت: ۳۳۱

صفحه	عنوانات
۳۳۲	قوله: فَنَسَاوُا لِلَّهِ مِنْ فَضْلِهِ، فَأَمَّا رَأَتْ مَلَكًا.....
۳۳۲	چَرگ تَه بَدِي رَدِي نَه دِي وَنِيل پِکَار.....
۳۳۳	قوله: وَإِذَا سَمِعْتُمْ هَيْقَ الْعِمَارِ فَتَقَعُوا بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِنَّهُ رَأَى شَيْطَانًا.....
۳۳۳	آيَا خَرَه شَيْطَان تَه هَم پَه كَتَو سره هِينِي پِيرِي؟.....
۳۳۳	يَوِه اَهَم فَاَنْدَه.....
۳۳۴	دَ خَرَسَاتْلُو حَكَم.....
۳۳۴	ترجمة الباب سره دَ حَدِيثِ مِطَابَقَت.....
۳۳۴	الحديث الخامس
۳۳۴	تراجم رجال.....
۳۳۵	باب سره دَ حَدِيثِ مِطَابَقَت.....
۳۳۵	قوله: وَأَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِهْنَارٍ سَمِعَ جَابِرَ.....
۳۳۵	دَمَذْكُورَه عِبَارَتِ مَقْصِد:.....
۳۳۵	الحديث السادس
۳۳۶	تراجم رجال.....
۳۳۶	قوله: عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: فَقَدْتُ أُمَّةً مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، وَلَا يَدْرِي مَا فَعَلْتُ، وَإِنِّي لَا أَرَاهَا إِلَّا الْفَارَ.....
۳۳۶	قوله: إِذَا وَضَعَهَا أَلْبَانُ الْإِبِلِ لَمْ تَشْرَبْ، وَإِذَا وَضَعَهَا أَلْبَانُ الشَّاءِ شَرِبَتْ.....
۳۳۷	يَوَاشِكَالِ أَوْ دَهْفِي جَوَاب:.....
۳۳۸	قوله: فَنَدَدْتُ كَعْبًا، فَقَالَ أَنْتَ سَمِعْتَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُهُ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ لِي مَرَارًا، فَقُلْتُ: أَفَأَقْرَأُ التَّوْرَةَ؟.....
۳۳۸	قوله: أَفَأَقْرَأُ التَّوْرَةَ؟.....
۳۳۸	حضرت كَعْبٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.....
۳۴۰	ترجمة الباب سره دَ حَدِيثِ مِطَابَقَت.....
۳۴۰	الحديث السابع
۳۴۱	تراجم رجال.....
۳۴۱	عائِشَه.....
۳۴۱	قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِلْوَزْعِ: الْغَوِيْقُ.....
۳۴۱	دَوَزْعِ لَغَوِيْ أَوْ صَرْفِيْ تَحْقِيق.....
۳۴۱	قوله: وَلَمْ أَسْمَعْهُ أَمْرَ بَقْتَلَه.....
۳۴۲	قوله: وَزَعَمَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَاصٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِقَتْلَه.....
۳۴۳	وجه دَ تَرْجِيح.....
۳۴۳	يَوِه اَهَم تَنْبِيَه.....
۳۴۳	دَ چَمچُور كُني دَ وَزْلُو حَكَم.....
۳۴۳	دَ چَمچُور كُني دَ وَزْلُو عِلَت.....
۳۴۴	الحديث الثامن

٣٤٤ تراجم رجال

صفحة	مواضيع
٣٤٤	صدقه بن الفضل
٣٤٤	ابن عيينه
٣٤٥	قوله: بأن أمر شريك أخبرت أنه النبي صلى الله عليه وسلم أمرها بقتل الأوثان
٣٤٥	ترجمة الباب سره حديث مطابقت
٣٤٥	الحديث التاسع
٣٤٥	تراجم رجال
٣٤٥	عائشه
٣٤٦	قوله: قالت: قال النبي صلى الله عليه وسلم: اقتلوا أسس ذا الطفتين، فإنه يطمس البصر، ويصيب الحبل
٣٤٦	قوله: تابعه حماد بن سلمة
٣٤٦	ذكر مذكوره متابعت تخريج
٣٤٦	الحديث العاشر
٣٤٦	تراجم رجال
٣٤٦	يوه اهم فائده
٣٤٧	ترجمة الباب سره حديث مناسبت
٣٤٧	تراجم رجال
٣٤٧	عمرو بن علي
٣٤٧	ابن ابي عدي
٣٤٧	ابو يونس قشيري
٣٤٨	ابن عمر
٣٤٨	قوله: لا تقتلوا الجنان إلا كل أهدى طفيتين
٣٤٨	يواشكال او د هغه جواب
٣٤٩	الحديث الثاني
٣٤٩	تراجم رجال
٣٤٩	ترجمة الباب سره مناسبت
٣٤٩	١٦- باب: خمس من الدواب قوا أسق، يقتلن في الحرم
٣٤٩	ترجمة الباب تحليل لغوى، صرفى او نحوى
٣٥٠	ترجمة الباب مقصد
٣٥٠	الحديث الاول
٣٥١	ترجمه
٣٥١	تراجم رجال
٣٥١	الحديث الثاني
٣٥١	ترجمه
٣٥٢	تراجم رجال

صفحة	مناوات
٣٥٢	ترجمه.....
٣٥٢	تراجم رجال.....
٣٥٤	قوله: فصل.....
٣٥٤	يوم اهم فانه.....
٣٥٤	عطاء.....
٣٥٥	جابر بن عبد الله الانصاري.....
٣٥٥	قوله: عن جابر بن عبد الله رضى الله عنهما رفعه.....
٣٥٥	قوله: قال ابن جريح وجيب عن عطاء: فإن الشيطان.....
٣٥٥	دما بتعت مقصد.....
٣٥٦	دما كوره متابعتو موصولاً تخريج.....
٣٥٦	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت.....
٣٥٦	الحديث الرابع.....
٣٥٦	تراجم رجال.....
٣٥٦	عبد بن عبد الله.....
٣٥٧	قوله: قال: كنام رسول الله صلى الله عليه وسلم فى شارة، فنزلت.....
٣٥٧	قوله: فإنما لتلقاها من فيه، إذ خرجت حية من حجرها.....
٣٥٧	قوله: لتلقاها:.....
٣٥٧	قوله: فابتدرناها، النقلة، فسقتنا، فدخلت حجرها، فقال رسول الله ﷺ: وقتت شركم، كما وقتتم شركنا.....
٣٥٨	يواشكال او ذهفي جواب.....
٣٥٨	قوله: وعن إسرائيل عن الأعشى عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله. مثله.....
٣٥٨	دما كوره تعليق مقصد.....
٣٥٨	دما كوره تعليق تخريج.....
٣٥٨	قوله: قال: وإنما لتلقاها من فيه رطبة.....
٣٥٩	قوله: وتابعه أبو عوانة عن مغيرة.....
٣٥٩	دما كوره متابعت مقصد.....
٣٥٩	دما كوره متابعت تخريج.....
٣٥٩	قوله: وقال حصص وأبو معاوية وسلمان بن قمر عن الأعشى عن إبراهيم عن الأسود عن عبد الله.....
٣٥٩	دما كوره بال تعليق مقصد.....
٣٥٩	دما كوره تعليقاتو موصولاً تخريج.....
٣٦٠	د بحث خلاصه.....
٣٦٠	تراجم رجال.....
٣٦١	يوشخصيت اودوه نومونه.....
٣٦١	مغالطه چاته شوي ده؟.....

صفحه	موضوعات

۳۲۲	دا مغالطه ولي اوشوه؟
۳۲۲	د بحث خلاصه
۳۲۳	د حديث نه مستنبط بعض فوائد
۳۲۳	د حديث ترجمه الباب سره مطابقت
۳۲۳	الحديث الخامس
۳۲۳	تراجم رجال
۳۲۳	نصربن علي
۳۲۴	د قضايپشکش اود نصربن علي څه رد عمل
۳۲۵	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: دخلت امرأة النار في هرة
۳۲۵	قوله: امرأة
۳۲۵	دغه ښځه مؤمنه وه كه كافره؟
۳۲۶	راجع خد دي؟
۳۲۶	قوله: ربطتها، فلم تطعمها، ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض
۳۲۷	د حديث نه مستنبط فوائد
۳۲۷	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت
۳۲۸	قوله: قال: وحدثننا عبد الله عن سعيد المقبري عن أبي هريرة
۳۲۸	د عبارت مطلب اود حديث تخريج
۳۲۸	الحديث السادس
۳۲۸	ترجمه
۳۲۸	تراجم رجال
۳۲۹	د ميري عجيبه او حيرانو نكي عاد تونه
۳۲۹	د ټول كال خوراك ئي يوه دانه د غنم
۳۲۹	د كمزورو په ذريعه د رزق رسول
۳۷۰	د عربي ژبي د وسعت يو مثال
۳۷۰	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت
۳۷۰	۱۶-باب: إِذَا وَقَعَ الدُّبَابُ فِي شَرَابٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَقِمْهُ،
۳۷۰	اختلاف نسخ
۳۷۱	د ترجمه الباب مقصد
۳۷۱	الحديث الاول
۳۷۱	ترجمه
۳۷۱	تراجم رجال
۳۷۲	تنبيه (دامام بخاري يو وهم)
۳۷۲	عبيد بن حنين

٣٧٢

ابوهريرة

صفحة

عنوانات

٣٧٢

يوه بله تنبيه

٣٧٢

قوله: قال النبي ﷺ: إذا وقع الذباب في شراب أحدكم، فليغسه، ثم ليترعه، فإن في إحدى جناحيه داء، والأخرى شفاء

٣٧٢

ذ الذباب تحقيق

٣٧٣

ذ شراب نه مراد

٣٧٣

قوله: فليغسه

٣٧٣

خومره غويي وركول بكاري يو يا دري؟

٣٧٤

قوله: فإن في إحدى جناحيه داء

٣٧٤

داء نه خه مراد دي؟

٣٧٤

ذ زهرو والاوزر كوم يو وي؟

٣٧٥

حديث به حقيقت ياندي محمول دي كه به مجاز:

٣٧٥

ترجمة الباب سره ذ حديث مطابقت

٣٧٥

الحديث الثاني

٣٧٥

تراجم رجال

٣٧٥

قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه عن رسول الله ﷺ قال: غفرا لمرأة مؤمنة مرت بكلب على رأس ركي يلهث قال:

٣٧٦

كاديقتله العطش

٣٧٦

ذ مومه معني او ماده دأشتقاق

٣٧٧

ذ ركي معني او ضبط

٣٧٧

ذ يلهث معني لغوي او صرفي تحقيق

٣٧٧

قوله: فتزعت خفيها، فاونفته بجمارها، فتزعت له من الماء، ففقر لها بذلك

٣٧٧

خناورو سره بنه سلوك

٣٧٧

ترجمة الباب سره ذ حديث مناسبت

٣٧٧

الحديث الثالث

٣٧٨

تراجم رجال

٣٧٨

ذ كما أنك ههنا معني

٣٧٨

ترجمة الباب سره ذ حديث مطابقت

٣٧٩

الحديث الرابع

٣٧٩

تراجم رجال

٣٧٩

الحديث الخامس

٣٨٠

تراجم رجال

٣٨٠

ابوهريرة

٣٨٠

الحديث السادس

٣٨٠

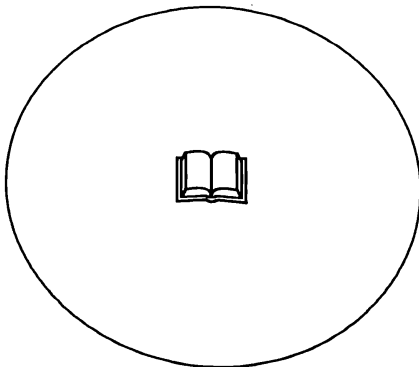
تراجم رجال

٣٨١

قوله: أنه سمع رسول الله ﷺ يقول: من اقتنى كلبا، لا ينفى عنه زرعاً، ولا ضرعاً، انقص من عمله كل يوم قيراط

د قیراط معنی او مراد ۳۸۱

صفحه	عنوانات
۳۸۱	روایاتو کښې اختلاف او په هغې کښې تطبیق
۳۸۲	د اجر نقصان به د کوم ځاني نه کیږي؟
۳۸۲	د اجر د نقصان سبب څه دي؟
۳۸۳	دا ممانعت تنزیهي دي که تحریمي؟
۳۸۳	د کورونو او مکانونو د حفاظت د پاره د سپي ساتلو حکم
۳۸۴	د سپو ساتلو د ممانعت حکمتونه
۳۸۴	قوله: فقال السائب: أنت سمعت هذا من رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال: إي، ورب هذه القبلة
۳۸۴	قوله: كلفه إي حرف إيجاب
۳۸۵	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بقتل الكلاب
۳۸۵	د سپو د وژلو حکم
۳۸۵	د آنمه اریعه مذاهب
۳۸۷	د ملاحه یو اعتراض او دهغې جواب
۳۸۷	ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت
۳۸۷	تمه (خلاصه کتاب بدء الخلق)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۶۳- کتاب بدء الخلق

دلته نه امام بخاری رحمته الله کتاب بدء الخلق شروع کوی د امام بخاری رحمته الله دا کتاب جامع الصحيح دی او جامع هغه کتاب ته وائی په کوم کښې چه په قول د عبدالعزیز محدث دهلوی رحمته الله (۱) د حدیث اته واره ابواب موجود وی. اود بعض محققینو خیال دی چه هغه عام مضامین ته جامع وی هم په دغه مضامینو کښې یو مضمون د تاریخ هم دی (۲)

امام بخاری رحمته الله ددې ځانی نه د تاریخ مضمون شروع کوی اود کتاب المغازی پورې هم دغه د تاریخ مضمون روان دی. د تاریخ دوه حصې دی د یو تعلق د تخلیق د دنیا سره دې اود دویم تعلق سرور کائنات سردار دوعالم رحمته الله سره دې. حضرات علماؤ په دواړو اجزاؤ او دواړو قسمونو باندې مستقل کتابونه لیکلي دی. حضرت شاه عبدالعزیز محدث دهلوی رحمته الله فرمائی: د تاریخ اوسیر د احادیثو دوه قسمونه کړي شوی دی. ① هغه احادیث چه د آسمان، زمکې، حیوانات، شیاطین، د فریتو پیدائش د تیرو شوو انبیاء علیهم السلام اود پخوانو امتونو سره متعلق دی. دا قسم احادیث بدء الخلق په نوم سره یادولې شی. ② هغه احادیث کوم چه زمونږ دپیغمبر رحمته الله وجود بامسعود اود صحابه کرامو رحمته الله اود رسول الله رحمته الله د عظیم آل اولاد سره متعلق دی اود سرور دوعالم رحمته الله د پیدائش نه د وفات په حالاتو باندې مشتمل دی هغه د سیر په نوم باندې موسوم دی لکه سیرت ابن اسحاق، سیرت ابن هشام، سیرت ملاعمر دې نه علاوه په دې موضوع باندې نور ډیر زیات کتابونه لیکلي شوی دی. (۳)

د بدء الخلق اوسیرت ابتدائی مؤلفات: د دنیا د شروع کیدو په موضوع باندې دحضرت امام بخاری رحمته الله هم یو مستقل تالیف دی د کوم نوم چه کتاب بدء الخلق دی بل البدء، والتاریخ په نوم سره د ابوزید احمد بن سهل بلخی رحمته الله د کتاب تذکره هم ملایویری. (۴) او سیرت نبویه علی صاحبها الف الف تحیه په سلسله کښې خو بلامبالغه په سوونو زرگونو کتابونه لیکلي شوی دی چه هغه شمیرلې هم نه شی. د حاجی خلیفه وینا ده چه په سیرت باندې د ټولو نه اول محمد بن اسحاق رحمته الله کتاب لیکلی دی او ابوالقاسم عبدالرحمن سهیلی رحمته الله تحقیق دادي چه د سیرت په موضوع باندې د ټولو نه اول امام ابن شهاب زهري رحمته الله قلم اوچت کړې دی. (۵)

(۱) مجال تاليف قاري، مطبوعه فوکر جامع، ص: ۷۸، اقسام کتب حديث.

(۲) د تفصيل دپاره اوگورنې کشف الباری: ۱۵/۱-۱۱ اووم بحث د مقدمه.

(۳) مجال تاليف اردو، ص: ۲۳۵-۲۳۴.

(۴) فوائد جامع شرح عجاله نافعه: ۲۳۴.

(۵) کشف الظنون ۱۲/۴ والروض الأنف للسهيلى: ۱۲۲/۱.

راجع قول: لیکن صحیح خبره داده چه د سیرت نگارنی شروع حضرت ابان بن عثمان بن عفان رضی الله عنه نه شوې ده. بیا عروه بن زبیر رضی الله عنه په دې موضوع باندې قلم اوچت کړو. بیا د شرجیل بن سعد رضی الله عنه نوم راځي اوبیا د امام زهري رضی الله عنه (۱) واقدی رضی الله عنه او ابن سعد رضی الله عنه وغیره هم په دې موضوع باندې کتابونه لیکلي دي. ابن سعد رضی الله عنه الطبقات الکبری لیکلي دي. دې خوداد طبقات کتاب لیکن په هغې کښې هغه د رسول الله صلی الله علیه و آله مکمل سیرت لیکلي دي. د امت بعض علماء داسې دي چاچه مستقل تاریخ لیکلي دي او د تاریخ دغه دواړه جزونه یعنی د دنیا د آبادیدو شروع او د سیرت نبویه علی صاحبها الف الف تحیه ذکر کړې دي. لکه امام ابن جریر طبری رضی الله عنه او حافظ ابن کثیر دمشقی رضی الله عنه. او امام بخاری رضی الله عنه هم دا دواړه زمانې په خپل جامع صحیح کښې جمع کړې دي.

چنانچه مصنف علام رضی الله عنه اوس دلته بدء الخلق ذکر کوي او حضرات انبیاء عظام علیهم السلام چونکه د الله تعالی په مخلوق کښې د ټولو نه زیات اعلی او اکمل، اشرف او اوچت دي. لهذا ددوی ذکر اول دي او په انبیاء کرام علیهم السلام کښې اشرف او اکمل سید المرسلین خاتم النبیین حضرت محمد صلی الله علیه و آله دي. لهذا د حضور پاک سیرت تذکره هم امام بخاری رضی الله عنه کړې ده او د حضور پاک د سیرت یو ښکلي باب صحابه کرام رضی الله عنهم دي. نو دهغوی مناقب او محاسن ئی هم ذکر کړي دي. دغه شان د رسول الله صلی الله علیه و آله د سیرت طیبه یو وسیع او زړه راښکونکې باب مغازی هم دي په دې وجه امام بخاری رضی الله عنه د مغازی هم اهتمام سره ذکر کړې دي چه دمغازی په ذریعه عروج او ترقی اسلام ته حاصله شوه هغه دنیا پیژنی (۲).

د نسخو اختلاف او راجع قول: اکثر د بخاری شریف رواة دلته بهمه ذکر کړې ده سواد ابوذر نه چه دهغه په نسخه کښې بهمه نشته دي. بل د اکثر په نیز عنوان د کتاب سره معنون دي خود نسفی په نسخه کښې عنوان «ابواب بدء الخلق» سره معنون دي (۳) خو راجع د اکثر ناسخینو نسخې دی ځکه چه مؤلف علام رضی الله عنه د دې ځانې نه بالکل یونوې بحث شروع کوي ځکه دهغوی د عادت موافق دلته بهمه هم کیدل پکار دی او عنوان هم په لفظ کتاب سره معنون کیدل پکار دی

(۱) د مصر نامور متکلم شیخ الاسلام مصطفی صبری رضی الله عنه لیکي: «ان المؤلفین کثیرون. و لیس ابن هشام الشوافي: ۲۱۸ هجري أقدمهم. و التألیف یبتدی من أبان بن عثمان رضی الله عنه المولود: ۲۰ هجري. ثم عروة بن الزبير، المولود بعد أبان بقليل. ثم شرحبیل بن سعد، ثم الزهري. المولود: ۵۰ هجري. وهو أستاذ أستاذ البخاری. و إمام كبير فني الحديث، نقلی عبد الملك بن مروان. و عمر بن عبد العزيز، و یحتمل أن يكون تألیفه فی المغازی بإشارة الأخير». موقف القفل و العلم و العالم من رب العالمين: ۴۷/۱ بحواله فوائد جامعه بر عجاله نافعه: ۲۳۵.

ابو معشر نجیح سندهي رضی الله عنه دا نجیح بن عبد الرحمن دي ابو معشر ددوي کښت دي، د سنده سره تعلق لرلو په وجه ورته سندهي وائی. او چونکه د بنی هاشم آزاد کړې شوي غلام وو په دې وجه د ولاء هاشمي نسبت لری دي د دویمې صدنی د نصف آخر یونوموړې سیرت نگارونه دي خو په علم روایت حدیث کښې ضعیف او کمزوري شمیرلې کیږي او گورنی خلاصه الخزرجی: ۴۰۶ فصل التفاریق حرف النون، و الکنی و الأسماء لمسلم بن الحجاج و تعلیقاته: ۱۲/۲ لمرقم: ۳۲۸۶.

(۲) تعلیقات الامع ۳۳۱/۷ و الکتر المتوازی: ۱۱۶/۱۳-۱۱۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۷۰۷ فتح الباری: ۶/۲۸۷ و شرح القسطلانی: ۵/۲۴۸.

لفظ بدء به فتح د باء سکون د دال او په آخره کښې همزه - د فعل په وزن باندې مصدر دې بدء الشیء، د بدء معنی ده ابتدأت به، چه ما دا کار شروع کړو. د باب افعال نه هم ددې دغه معنی ده او فظ خلق په معنی د مخلوق یعنی مصدر په معنی د مفعول دې او د بدء الخلق نه مراد خلق المخلوق دې. په دې کتاب کښې امام بخاری رحمته الله علیه د الله تعالی د مخلوقاتو په شروع کیدو باندې بحث کوی. (۱) ما قبل کتاب سره مناسبت: د کتاب بدء الخلق د ما قبل بحثونو جهاد، خمس وجزیه سره دوه مناسبتونه بیان کړي شوي دي. ① حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه په جهاد کښې د خان نه هم بعض وخت لاس وینځلي کیږي. چنانچه ددې مضمون ذکر کولونه پس بدء الخلق ذکر کول سره دې طرف ته اشاره کړي شوې ده چه مخلوقات حادث دی آخر دوی به یوه ورځ فنا کیږي او دالله تعالی لم یزل نه علاوه هیچاته هم همیشه والي او دوام حاصل نه دې. په هدی الساری کښې حافظ رحمته الله علیه لیکي: «..... إنما ذکر بدء الخلق عقب کتاب الجهاد، لما أن الجهاد يشمل على إزهاق النفس، فأراد أن يذكر أن هذه المخلوقات محدثات، وأن ما لها إلى الفناء، وأنه لا خلود لأحد» (۲)

② خود حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه په خیال کښې دا احتمال هم لرې نه دې چه د نبی صلی الله علیه و آله وسلم د مغازی تذکره د کتاب الجهاد تکمله ده چه مغازی د جهاد په ډیرو مسائلو کښې اسوه او مقتدا دې. چنانچه مقصود هم دغه ذکر د مغازی وو هم دغه وجه ده چه حضرت مصنف رحمته الله علیه اباحت مغازی په ډیر تفصیل سره ذکر کړې دی او کله چه هغوی مغازی ذکر کړو اودې ته نی دومره حیثیت او اهمیت ورکړو نو مناسب دا وو چه د نبی صلی الله علیه و آله وسلم احوال هم ذکر کولې شو چه د حضور پاک تذکره هم د مقاصد نه ده. چنانچه ددې احوالو هم ښه وضاحت او کړې شو. بیا د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د صحابه کرامو رضی الله عنهم تذکره او کړې شوه چه دهغوی په مغازی کښې هم دغه مجاهد او مقاتل وو. دې نه علاوه د نبی پاک صلی الله علیه و آله وسلم په تذکره مبارکه باندې د حضرت انبیاء کرام علیهم السلام تذکره په تمهید کښې مقدم کړه په دوی کښې د ټولو نه اول حضرت آدم عليه السلام دې. چنانچه دهغوی تذکره او کړې شوه اودهغوی د پیدائش او تخلیق تذکره او کړې شوه. دې نه وړاندې تمهیداً بدء الخلق بیان کړې شو چه راتلونکی اباحت تعلق هم دې بدء الخلق سره دې. فتامل. (۳)

۱- باب: ما جاء في قول الله تعالى: (وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ) / الروم: ۲۷

قَالَ الرَّبُّ بْنُ خُثَيْمٍ الْحَسَنُ: كُلُّ عَلَيْهِ هَذَيْنِ. وَهَذَيْنِ هَذَيْنِ مِنْهُ لَكِنَّ وَلَكِنَّ، وَهَذَيْنِ وَهَذَيْنِ وَهَذَيْنِ وَهَذَيْنِ. (وَأَقْبَمْتَنِي) / ق: ۱۵: / أَنَا غَمًا عَلَيْنَا جَمِينًا أَلَا تَعْلَمُكُمْ. (لَقُوبٌ) / فاطر: ۳۵ / وق: ۳۸: / أَنْتُمْ سَبَّ. (وَأَطْوَرًا) / نور: ۱۴: / طَوْرًا كَذًا وَطَوْرًا كَذًا، عَدَا طَوْرَةً أَمَى قَدَرَةً.

د ترجمه الباب مقصد: ددې باب مقصود دادې چه دالله تبارک و تعالی نه علاوه څومره څیزونه دی هغه ټول په ټول مخلوق دې. هم هغه یو قدیم ذات دې. حضرت گنگوهی رحمته الله علیه فرماني: «والمقصود من هذا

(۱) عمدة القاری: ۱۰۷/۱۵، فتح الباری: ۶/۲۸۷.

(۲) هدی الساری: ۶۵۵ ذکر مناسبت الترتیب المذكور.....

(۳) الأبواب والتراجم للکانه لوی: ۲۰۹/۱ والکنز المنواری: ۳۲۹/۱ المقدمة الفائدة الثالثة عشرة.

الباب إثبات أنه ليس شيء سواه تبارك وتعالى قدما، بل الكل محدث ومخلوق، (۱) نور تفصیل به وړاندې په خپل مقام باندې راځي ان شاء الله.

مکمل ایت شریف او ذهني مختصر توضیح: امام بخاری رحمته الله دلته د ترجمه الباب لاندې چه کم آیت ذکر کړې دې هغه مکمل داسې دي:

(وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) ترجمه: اوهم هغه دې چه په اول ځل باندې جوړول کوي، بيا به هغه دوباره کوي اودا آسان دی په هغه باندې اود هغه شان د ټولو نه اوچت دې په زمکه او آسمان کښې اوهم هغه دې د زبردست حکمتونو والا، (۲) شيخ الاسلام شيرازي احمد عثمانی رحمته الله ددې آيت لاندې ليکي: يعنې د الله تعالى د قدرت په وړاندې خو ټول برابر دي ليکن ستاسو د محسوساتو په اعتبار سره د اول ځل پيدا کولو په نسبت سره په دويم دوباره پيدا کول آسان کيدل پکار دي بيا دا عجيبه خبره ده چه په اول ځل پيدا کولو باندې هغه قادر مني او په دويم ځل راپيدا کول مستبعد او گټور نټي. يعنې د اعلى نه اعلى صفات اود اوچت نه اوچت شان هم دهغه دې د آسمان اوزمکې يوشی په خپل حسن او ښکلا کښې د هغه د شان او صفت سره لگاؤ نه شی ساتلي مساوی کيدل خو لري خبره ده. هغه خوددې نه هم اوچت او بالادې ترکومي چه مخلوق دهغه د جمال او جلال تصور کولې شی بلکه کومه خوبۍ چه چرته موجود ده دغه دهغه د کمالاتو يوه ادنی نمونه ده..... (۳)

قوله: وقال الربيع بن خثيم والحسن: كل عليهن او حضرت ربيع بن خثيم رحمته الله او حسن بصری رحمته الله دواړه فرماني چه دا ټول دهغه دپاره آسان دی

د مذکور اثر مطلب او مقصد: په دې اثر کښې کلن نه مراد بدء او اعاده ده. او مطلب دادې چه مخلوق پيدا کول، بيا دا واپس راگرځول دادواړه کارونه دالله تعالى دپاره آسان دی دالله تعالى د قدرت کامله په وړاندې ټول برابر دي. اود امام بخاری رحمته الله مقصد ددې اثر ذکر کولونه دلته داخبره ده چه په آيت مبارک کښې کوم لفظ (أَهْوَنُ) راغلي دې هغه اگر چه اسم تفضيل دې ليکن مراد دې نه صفت محضه دې. داخبره داسې او گټور نټي چه اسم تفضيل د فعل نه مشتق داسې صفت ته وائي چه په دوو څيزونو کښې مثلاً مشترک وی ليکن په دې کښې په يو کښې هغه صفت څه زيات موندلې شی لکه خليل اعلم من سعيد په دې مثال کښې خليل اوسعيد دواړه دعلم په صفت کښې مشترک دی خو دا صفت د سعيد په مقابل کښې په خليل کښې زيات دې دا خو شو د اسم تفضيل اصل مطلب او مفهوم ليکن اسم تفضيل کله کله دتفضيل دمعنی نه خالی اوعاری هم استعمالیږي لکه چه الله اکبر، دغه شان د مشهور شاعر فرزدق دا شعر:

(۱) الأبواب والتراجم للکاتندهلوی: ۲۰۹/۱ ولامع الدراری: ۳۴۷/۷ والکنز المتواری: ۱۲۲/۱۳.

(۲) ترجمه شيخ الهند مطبوعه مع تفسير عثمانی: ۵۴۱.

(۳) حواله بالا قال الإمام الکشميري رحمه الله: فيض الباري: ۱/۴ اني بصيغة التفضيل رعاية لعال المخاطبين و مجازاة لهم. فان الإعادة عندهم أسهل من الإبداع، وإلا فالكل سواء بالنسبة إلى قدرته، فإن الله تعالى لا مكره له.

إِنَّ الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا بَيْتًا دَعَانِمَهُ أَعَزَّ وَأَطُولُ (١)

که چری دآیت مبارک لفظ «أَهْوَنُ» په تفضیل باندې محمول کړې شی نو مطلب به داسی چه د خلق په مقابل کېنې اعاده د الله تعالی دپاره آسانه ده کوم چه خلاف مقصود دې. مقصود خود الله تعالی د قدرت کامله بیان دې په دې وجه «أَهْوَنُ» دلته د هین په معنی کېنې دې کوم چه صفت محضه دې چه دالله تعالی د پاره دواړه فعل آسان دی. چنانچه اسم تفضیل دلته په خپل اصل مفهوم باندې نه دې. علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمائی «وَعَرَضَهُ أَنْ أَهْوَنَ مَعَى هُنَّ»؛ لاتفاوت عندالله بین الإبداءوالإعادة، کلاهما علی السواء فی السهولة (٢)، دا خوشود حضرت ربیع حضرت حسن اوحضرت امام بخاری رحمهم الله وغیره رانې. صحابه کرامو رضی الله عنهم کېنې دحضرت ابن عباس او ابن مسعود رضی الله عنهما هم دغه قول دې بلکه د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه خو قراعت «وَهُوَ عَلَيْهِ هَيِّنٌ» دې (٣)، خو دیر مفسرین په کوم کېنې چه حضرت مجاهد رضی الله عنه هم شامل دې لفظ «أَهْوَنُ» په معنی د تفضیل باندې محمول کوی. هم دا شیخ الاسلام شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه هم په خپل مخبر کېنې اختیار کړې دې اود آیت مبارک محمل محسوسات انسانی دې چه په عام توگه د خلقو په نیز په اول خل یوشی جوړول مشکل وی. یوخل چه کله شی تیار شو نودهغې په شان جوړول بیا گران نه وی. اوس دا خومره عجیبه خبره ده چه الله تعالی خو خالق منی خو ولې معید دې اونه منلې شی؟ (٤)، بهرحال دواړه تفسیرونه په خپل خپل ځانی صحیح دی. لیکن امام بخاری رحمته الله علیه اولنې تفسیر اختیار کړې دې (٥).

قوله: هَيِّنٌ، وَهَيِّنٌ، مِثْلُ: لَيْسَ وَلَيْسَ، وَمِثْلُ وَمِثْلُ، وَضِيقٌ وَضِيقٌ: په دې ټولو کلماتو کېنې اولنې لفظ تخفیف سره او دویم تشدید سره دې. په دې عبارت کېنې امام بخاری رحمته الله علیه دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه دلته په دې کلماتو کېنې دوه لغتونه دی (٦)، امام ابو عبیده رحمته الله علیه دسورة الفرقان آیت «لِيُنْجِيَّيَهُ بِبَلَدَةٍ مَّيْمَنَةٍ» (٧)، په تفسیر کېنې فرمائی: «هي مخففة معزلة هيِّنٌ وليس وضيق بالتخفيف فيها والتشديد» (٨)، دې سره متعلق څه ابحاث کتاب التفسير کېنې مونږ بیان کړی دی (٩).

(١) انظر هداية النحر: ٨٢ وجامع الدروس العربية: ١٤٩ الباب الثاني... (أفضل) لغير التفضيل، وديوان الفزدق وروح المعاني: ٢٢٢/٢١، ٢٧.

(٢) شرح الكرمانی: ١٥٠/١٣ وعمدة القاری: ١٥٠/١٥.

(٣) فتح الباری: ٢٨٧/٦ وتفسير الإمام ابن كثير: ٤/٥ وروح المعاني: ٥٢/٢١ و٥١/الکشاف: ٤٦٢/٣-٤٦١.

(٤) حواله جات بالا، آیت مبارک کېنې نور احتمالات هم دی دهغې دپاره اوگورنې محوله بالاکتب او نور کتابونه د تفسیر.

(٥) قال الإمام السندی رحمه الله: ((كل عليه هين))؛ يريد أن أهون مجرد عن معنى التفضيل لا استواء الكل. وغالب العلماء حملوه على التفضيل بالنسبة إلى قياس العباد، أي هو أسهل عليه بالنظر إلى قياسكم، فيكيف تنكرونه مع إثبات البهء. حاشية السندی علی البخاری المطبوع مع صحيح البخاری: ٤٥٣/١ (قدیمی).

(٦) عمدة القاری: ١٥٠/١٣ وشرح الكرمانی: ١٥٠/١٣.

(٧) سورة الفرقان: ٤٩.

(٨) فتح الباری: ٢٨٧/٦ ومجاز القرآن: ٧٦/٢ سورة الفرقان.

الربیع بن خثیم: دا کبیر تابعی حضرت ربیع بن خثیم^(۱) عائد بن عبدالله بن موهبة بن منقذ ثوری کوفی رضی اللہ عنہ دی^(۲) ابو یزید دوی کنیت دی^(۳) دے د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه مرسل روایت کوی بل حضرت ابن مسعود، ابویوب انصاری، یو انصاری بنخه، عمرو بن میمون اودی او عبدالله الرحمن بن ابی لیلی رضی اللہ عنہ وغیره نه د حدیث روایت کوی۔ ددوی نه د حدیث روایت کونکو کینی دهغوی خامن عبدالله، نیز منذر ثوری شعبی هلال بن یساف ابراهیم نخعی او بکر بن معز رحمهم الله وغیره شامل دی^(۴)۔

دهغوی رضی اللہ عنہ د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ د اجل او محبوب تلامذه نه واکثر به هغوی سره اوسیدو۔ د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ خونی ابو عبیده رضی اللہ عنہ فرمائی چه د ابن مسعود رضی اللہ عنہ په مجلس کینی به نی چه کله تشریف راوړو نو دواړه به په افاده و استفاده کینی مشغول کیدل۔ د مجلس والونه به چاته تر هغه وخته پوري د پاسیدو اجازت نه وو ترکومی چه به دا دواړه فارغ شوې نه وو۔ او حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ به ربیع رضی اللہ عنہ ته وئیل ابو یزید! که رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم تاته کتلی نوضرو به نی تاسره محبت کولو اوزه چه کله هم تاته گورم نوماته مخبتین رایا دیږی۔^(۵) دې مخضرم تابعی دې هغه د نبوت زمانه خولیدلې ده لیکن د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم زیارت نی نه دې کړې په دې وجه به د ده د نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت مرسل شمیرلې شی^(۶)۔ د دوی فضائل او محاسن بې شمیره دی د څه مونږ دلته تذکره کوو یحیی بن معین رضی اللہ عنہ فرمائی: «(لا سأل عن مثله)»^(۷) حضرت شعبی رضی اللہ عنہ فرمائی: «کان من معادن الصدق»^(۸) د مشهور تابعی ابو وائل شقیق بن سلمه رضی اللہ عنہ ته تپوس او کړې شو «ألمّا کبر؟ أنت أوالیهم بن خثیم؟» وئی فرمایل: «ألمّا کبر منه سنا، وهو اکبر منی عقلا»^(۹) یعنی په عمر کینی خو زه لونی یم لیکن په عقل او فهم کینی هغه لونی دی۔ امام عجللی رضی اللہ عنہ فرمائی: «تابعی ثقة، وکان خیاراً»^(۱۰) حافظ ذهبی رحمته الله

(۱) کشف الباری کتاب التفسیر، اول سورة النحل ص: ۳۵۱۔

(۲) د دې لفظ مشهور ضبط خاء معجمه ضمه اواء مثله فتحه ده، یعنی تصفیر سره، خو دا د خاء فتحه سره هم لوستلې شوې دي اویا به مینځ کینی ده یعنی خثیم لیکن رومې ضبط راجع دې چه مصفر دې تعلیقات تهذیب ابن حجر: ۲/۴۲۲ والتقریب له: ۱/۲۹۴/۱ رقم: ۱۸۹۳ وحلیه الأولیا: ۲/۱۰۵ وخلاصة الخزرجی: ۱۱۵، من اسه ربیع۔

(۳) تهذیب الکمال: ۷۱/۹-۷۰ وسیر اعلام النبلاء: ۴/۲۵۸ وإكمال منطای: ۴/۳۳۳۔

(۴) حواله جات بالا وطبقات ابن سعد: ۶/۱۸۲۔

(۵) د شیوخ او تلامذه د تفصیل د پاره او گورنی تهذیب الکمال: ۷۱/۹۔

(۶) د آیت مبارک جزء (وَتَبِعَ الْمُؤْمِنُونَ) [الحج: ۳۴] طرف ته اشاره ده، د مخبت دوه معانی خودلې شوی دی ① المظمن ② المتواضع الغاشع لربه، وتعلیقات سیر اعلام النبلاء: ۴/۲۵۸۔ تهذیب الکمال: ۷۱/۹-۷۲ وتهذیب ابن حجر: ۲/۴۲۲ وحلیه الأولیا: ۱۰۷/۲ وسیر اعلام النبلاء: ۴/۲۵۸ والطبقات ابن سعد: ۲/۱۸۲۔

(۷) تقریب ابن حجر: ۱/۲۹۴/۱ رقم: ۱۸۹۳ وسیر اعلام النبلاء: ۴/۲۵۸۔

(۸) تهذیب الکمال: ۷۲/۹ وتهذیب ابن حجر: ۲/۳۴۲ الجرح والتعديل: ۳/۴۲۲۔

(۹) حواله جات بالا، دغه شان شعبی رضی اللہ عنہ فرمائی: ((کان الربیع أروع أصحاب عبدالله)) سیر اعلام النبلاء: ۴/۲۶۱۔

(۱۰) تهذیب الکمال: ۷۲/۹۔

(۱۱) تهذیب ابن حجر: ۳/۲۴۲۔

فرمانی: «(امام، القدوة، العابد، أحد الأعلام)» حضرت شعبی رضی اللہ عنہ وانی چه حضرت ربیع رضی اللہ عنہ د بلوغت نه پس کله هم چرته په یو مجلس کښې کینه ناستو. فرمانیل به نی چه زه په دغه مجالسو کښې خکه نه کینم چه په چا باندې ظلم کوونکې اووینم اود هغه نصرت او امداد نه شم کولې یا یو سړې په بل سړی باندې د دروغو الزام اولگوی نو بیا خو به معامله چونکه زما په وړاندې وی په دې وجه به د شهادت د پاره مجبور کولې شم یا د نظر حفاظت اونه کړې شم، یا یو مسافرت له لار اونه خودلې شم، یا د چا نه څه شی پریوخی اوزه هغه اوچتولوسره هغه ته ورته کړې شم. (۱)

حضرت ابو وائل رضی اللہ عنہ فرمانی یوځل مونږ حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ سره سیل دپاره لاړو ربیع هم مونږ سره وو. په تلو تلو کښې مونږ په یولوهار تیریدو حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ اوسپنه په اور کښې سوزیدلوسره اولیدله. ربیع هم هغه اور اولیدلو اوچکر خورلوسره راپریوتلو. حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ وړاندې تیرشو تردې چه مونږ ټول د دریا په فرات په غاړه یوې بهتښی ته اورسیدو کله چه حضرت عبدالله رضی اللہ عنہ په هغه بهتښی کښې دننه اور اولیدلو نو دا آیت نی اولوستلو (إِذَا رَأَوْهُمُ مِّنْ مَّكَانٍ يَّعِيبُهُمْ نَحْنُ نَحْمِلُهَا تَعَصُّطًا وَزَفِيرًا) وَإِذَا الْقَوْمُ مِنَّهَا مَكَانًا ضِيقًا مَّقْرِنِينَ دَعَا هَٰؤُلَاءِكَ نُبُورًا لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ نُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا نُبُورًا كَثِيرًا (۲)

نوحضرت ربیع رضی اللہ عنہ بې هوشه شو نومونږ هغه راوچت کړو اود هغه کورته مو اور سولو هغه سحر بې هوشه شوې وو او گذاره دى د مانیام نه پس اوشوه. (۳) فرمانیل به نی چه په هریو کار کښې چه دالله تعالی رضا شامل نه وی هغه ختمیږی. «(کل ما لا یوادیه وجه الله یفصل)» (۴) د شپې به نی خوب نه کولو یوځل ورته لوړ عرض اوکړو پلاره تاسو ولې نه اوده کیږنې؟ ونی فرمانیل چه داسې کس به ولې اوده کیدلو په چا چه دحملې کولو خطر ده وی؟ (۵)

د حضرت ربیع رضی اللہ عنہ د وفات په وخت دهغه لوړ ژړل نوونې فرمانیل لورې دا ژاړې ولې؟ بلکه داسې وایه چه زما خوش نصیبی چه زما پلار ته خیر ملاؤ شو. (۶) د عیبدالله بن زیاد د حکومت په زمانه کښې ۶۴ هجری کښې وفات شوی. (۷)

د انمه سته په نیز د هغوی روایات دی خو امام ابوداؤد د سنن په ځانی خپل کتاب القدر کښې د هغوی نه روایت اخستی دې (۸) اود حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ حالات کتاب الإیمان باب (وَأَنَّ طَائِفَتَيْنِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ افْتَنُوا) لاندې تیر شوی دی (۹)

(۱) سیر اعلام النبلاء: ۲۵۸/۴ نورفرمانی ((وكان يعد من غلاء الرجال)).

(۲) تهذيب الكمال: ۷۵/۹ وحلبه الأولياء: ۱۶/۲ والطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۸۳/۶.

(۳) سورت الفرقان آیت: ۱۴-۱۲.

(۴) تهذيب الكمال: ۷۵/۹ وحلبه الأولياء: ۱۱۰/۲.

(۵) تهذيب الكمال: ۷۲/۹ وسیر اعلام النبلاء: ۲۵۹/۴ والطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۸۶/۶.

(۶) سیر اعلام النبلاء: ۲۶۰/۴ وحلبه الأولياء: ۱۱۵-۱۱۴.

(۷) تهذيب الكمال: ۷۶/۹ وحلبه الأولياء: ۱۱۴/۲.

(۸) تهذيب الكمال: ۷۶/۹ والطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۹۳/۶ وخلاصة الخزرجي: ۱۱۵. ابن قانع دهغوی دوفات کال ۶۱ هجری

لیکلې دي

(۹) تهذيب الكمال: ۷۶/۹ وخلاصة الخزرجي: ۱۱۵ وإكمال مغلطاني: ۳۳۳/۴.

ددواردو اثارو تخریج: د حضرت ربیع رحمته اثر امام طبری رحمته په خپل تفسیر کښې ابن وکیع، عن یحیی، عن سفیان، عن منذر په سند سره د حضرت ربیع رحمته نه موصولاً نقل کړې دي. (۱) او د حضرت حسن رحمته اثر هم طبری رحمته د قتاده رحمته په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. په دې کښې سره د دې چه د حضرت حسن رحمته تصریح نشته دې خویبیا هم د حافظ رحمته خیال هم دغه دي چه قتاده د حسن نه روایت کوي بیاد دې الفاظ هم مختلف دي. والله اعلم. (۲)

قوله: ((أَفَعَيَّنَا: أَفَأَعْيَا عَلَيْنَا حِينَ أَنْشَأْنَاهُمْ وَأَنْشَأَ خَلْقَهُمْ:)) په دې کښې امام بخاری رحمته د

یوبل آیت مبارک طرف ته اشاره کړې ده. ارشاد باری تعالی: **(أَفَعَيَّنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ)** (۳) د آیت ترجمه داده: ولې مونږ سترې شو په اول ځل جوړولو سره؟ هیڅ نه؛ دوی ته دهر کمشوي ده په یو نوی جوړولو کښې. حضرت شبیر احمد عثمانی رحمته د دې آیت په تفسیر کښې لیکي: یعنی دوباره د نوی سر نه پیدا کولو کښې دوی ته فضول دهر که لگیدلي ده. چا چه په اول ځل پیدا کړل په دویم ځل پیدا کول څه گران دی؟ ولې دوی گمان کوي چه (معاذ الله) هغه په اول ځل دنیا جوړولو سره په سترې شوې وی؟ د هغه قادر مطلق په نسبت داسې داسې توهما تانم کول سخت جهالت او گستاخی ده. (۴)

د دې آیت مفهوم چونکه د سابقه آیت موافق د بدء او اعاده حامل دي په دې وجه امام بخاری رحمته دا دلته ذکر کړې دي. بیا په دې خبره باندې ځان پوهه کړنې چه په قرآن کښې لفظ عیناً راغلې دي عینی (عي) په معنی د عاجزنی نه مشتق دي. (۵) او **(بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ)** کښې باء سببیه ده یا دعن په معنی کښې ده. په رومبی صورت کښې به مطلب داسې شی چه مونږ د اول ځل تخلیق سره سترې شوی نه یو چه په دویم ځل اعاده او تخلیق کولو نه به عاجز او ستومانه شو. او په دویم صورت کښې به مطلب داسې چونکه مونږ په اول ځل تخلیق سره عاجز شوی نه یو په دې وجه په دویم ځل اعاده کولو سره به هم نه عاجز کیږو. بل **(أَفَعَيَّنَا)** کښې همزه استفهام انکاری په معنی د نفی دپاره ده. علامه سلیمان الجمل رحمته فرماني:

«الباء سببية أو معنوية عن، والاستفهام إنكاري بمعنى النفي، قال الكازروني: معناه: لم نعجز عن الإبداء، فلان تعجز عن الإعادة، لأن الظاهر أن معنى قوله: **(أَفَعَيَّنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ)** لم نعجز بسبب الخلق الأول».

دا خو شو د آیت مبارک وضاحت لیکن مؤلف همام رحمته دلته یو عبارت بل هم ذکر کړې دي یعنی: «حين أنشأهم وأنشأ خلقهم»، نو دا التفات دي په دې کښې دتکلم نه دغیبت طرف ته التفات کړي شوي دي. په ظاهر په دې عبارت کښې امام بخاری رحمته د یوبل آیت **(هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ أَذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ**

(۱) کشف الباری: ۲۲۳/۲-۲۲۰.

(۲) دراه الطبری فی تفسیر: ۲۱/۲۱.

(۳) فتح الباری: ۲۸۷/۶ و عمدة القاری: ۱۰۷/۱۵ و تفلیق التعلیق: ۱۸۶/۳.

(۴) سورت ق آیت: ۱۵.

(۵) تفسیر عثمانی سورت ق: ۶۸۹.

(۶) فتح الباری: ۲۸۷/۴ و القاموس الوحید، مادة: عیی.

اَنْكُمُ اَجْنَفٌ فِي بَطْنٍ اُمَّهِيكُمْ» (۱) او ددې د تفسیر طرف ته اشاره کړې ده. چنانچه امام بخاری رحمه الله دله دوه کارونه کړي دي. اولن خدا چه عبارت «حین اناکم» په ذریعه د مذکور بالا آیت طرف ته نې اشاره او کړه او عبارت «انا خلقکم» سره نې ددې تفسیر واضح کړو چه د اناکم نه مراد انا خلقکم دې (۲) یو سوال او دهغې دوه جوابونه: خودلته سوال دا پیدا کړی چه په آیت مبارک کښې (اِذَا اُنْشَاکُمْ) دې

لیکن مصنف رحمه الله چه کوم عبارت ذکر کړې دې په هغې کښې «حین اناکم» دې دا فرق ولې دې؟ ددې سوال علامه کرمانی رحمه الله دوه جوابونه ورکړي دي. ① امام بخاری رحمه الله عبارت بالمعنی ذکر کړې دې او چونکه دحین او اذ دواړو معنی یوه ده په دې وجه د اذ په ځانې د حین لفظ اولیکلو ② اذ محذوف فی اللفظ دې. چونکه دحین په ذریعه په دې باندې دلالت کیدلو په دې وجه اذ حذف کړې شو او دمفسر د پاره مفسر باندې اکتفاء او کړه. (۳)

امام بخاری رحمه الله د آیت مبارک (اَفَعِینَا الْاَوَّلَ) چه کوم تفسیر دلته اختیار کړې دې دا دحضرت مجاهد رحمه الله نه هم مروی دې کوم چه طبری رحمه الله موصولاً روایت کړې دې فرماني: «افاعنی علینا حین انا اناکم خلقاً جدیداً فتمروا بالبعث؟» (۴)

قوله: ((لُغُوبٌ)): اَلنَّصَبُ: دلته د یو بل آیت مبارک طرف ته اشاره کړې. د الله تعالی ارشاد دې: (وَلَقَدْ عَلَّمْنَا الْهَمُوزَ وَالْاَرَضَ وَمَا يَنْتَهِي فِي سِتَّةِ اَنْا اَمْرَةٍ وَمَا سَنَامِنْ لُّغُوبٍ) (۵) او د لغوب وضاحت کولې شی.

د آیت مبارک شان نزول: د حضرت ابوبکر صدیق رحمه الله نه روایت دې چه یهودیان نسی اکرم ﷺ له راغله ونی و نیل ای محمد ﷺ په دې شپږو ورځو کښې الله تعالی کوم کوم څیزونه پیدا کړي دي؟ حضور پاک او فرما نیل الله تعالی د اتوار او پیر په ورځ زمکې، د نهې په ورځ غرونه، چارشنبې په ورځ ښارونه، خوراکونه، آبادنی او بیابانونه د زیارت په ورځ آسمانونه او فرښتې پیدا کړې او د جمعې په دریو ساعتو کښې درې څیزونه تخلیق کړل، په اول ساعت کښې مرگونه، دویم کښې آفتونه مصیبتونه او په دریمه گهرنی کښې حضرت آدم ﷺ پیدا کړو. یهودو او ونیل که چرې تاسو خبره پوره کړې وه نو رښتونی به وې. حضور پاک دهغوی په مقصد باندې پوه شو نو ډیر زیات خفه شو د هغې نه پس الله تعالی دا آیت نازل کړو چه مونږ خو هیڅ ستړې شوی نه یو تاسو ددوی په فضولیاتو باندې صبر او کړنې.... (۶)

(۱) سورت النجم آیت: ۳۲.

(۲) عمدة القاری: ۱۰۷/۱۵ وشرح الکرماني: ۱۵۰/۱۳ وفتح الباری: ۲۸۸/۶-۲۸۷.

(۳) عمدة القاری: ۱۰۷/۱۵ وشرح الکرماني: ۱۵۰/۱۳.

(۴) تفسیر الطبری: ۲۸۸/۱۱-۲۸۸/۱۱ سوره ق. وفتح الباری: ۲۸۸/۶ و تعلیقات الابع: ۳۳۲/۷ وکنز التواری: ۱۱۸/۱۳ و عمدة القاری: ۱۰۷/۱۵.

(۵) سورت ق: آیت: ۳۸.

(۶) جامع البیان (طبری): ۲۶/۱۱/۱۱.

د یهودیانو مقصد: دهغوی مقصد څه وو؟ دهغی دپاره د قتاده رحمته دا روایت اولولئ: «قالت اليهود: إن الله خلق السماوات والأرض في ستة أيام، ففرغ من الخلق يوم الجمعة، واستراح يوم السبت؟ فأكد لهم الله، وقال: «وَمَا مَسْنَانِ لِقُوبٍ»^(۱)»

یعنی یهودیانو او وویل چه الله تعالی زمکي او آسمانونه په شپږو ورځو کښي پیدا کړل، د جمعه په ورځ د تخلیق نه فارغ شو اود هفتې په ورځ ئی آرام او کړو..... نوالله تعالی هغوی دروغمن او ګرځول او ونی فرمانیل چه مونږ ته د هیڅ قسم ستړیوالې نه دي شوي چه د آرام ضرورت پښی شی.

هم د حضرت قتاده رحمته په یو روایت کښي راغلی دی چه یهود د هفتې ورځ ته یومرالواحه یعنی د آرام ورځ ونبله. «یهمونه یومرالواحه»^(۲)

د آیت مبارک تر جمعه سره مناسبت: په دې آیت مبارک کښي چونکه د تخلیق کائنات ذکر دي په دې وجه دا دلته ذکر کړې شوې دي چه کوم ذات په تخلیق اول باندې قادر وی هغه به لازماً او یقیناً په اعاده باندې هم قدرت لری. او چه کله حقیقی ذات ته په اول ځل تخلیق کولو سره دڅه قسم ستړماتیا او ستړیوالې او یریشانی نه وه شوې په دې وجه په اعاده کښي به هم د څه قسم مشکل نه وی. «لأن الإعادة أهون من الإبداء عادة».

چنانچه حافظ ابن کثیر رحمته د دې آیت مبارک لاندې لیکي: «فيه تقرير للمعاد، لأن من قدر على خلق السماوات والأرض، ولم يصع بمخلوقين قادر على أن يصح الموتى بطريق الأولى والأخرى»^(۳).

د لغوب معنی: امام بخاری د لغوب معنی نصب بیان کړې ده او نصب، وزنا او معنی د تعجب په شان دي یعنی د دې دواړو وزن هم یو دي او معنی ئی هم یوه. علامه زمخشری د لغوب معنی «الإعلاء» بیان کړې ده. هم دا ابن جریر طبری هم اختیار کړې ده^(۴) خو بیا هم په دواړو معانی کښي څه خاص تعارض نشته. الباعیاء معنی عاجزی ده اود الد نصب معنی ستړیوالی، مګر مصنف رحمته الد نصب اختیار کړې دي.

د مذکوره تعلیق تخریج: امام بخاری رحمته چه دا د لغوب کوم تفسیر الد نصب سره کړې دي هغه د مجاهد رحمته د اختیار کړې شوی تفسیر نه ماخوډ دي. کوم چه ابن ابی حاتم رحمته په خپل تفسیر کښي موصول نقل کړې دي^(۵).

قوله: «(وَأَطَوَّرَا): طَوَّرَا كَذَا وَطَوَّرَا كَذَا: په دې عبارت کښي امام بخاری رحمته د یو بل آیت مبارک (وَلَدَّ خَلْقُكُمْ أَطْوَارًا)^(۶)، د لفظ اطوارا تفسیر ئی ذکر کړې دي. دا لفظ د طور جمع ده د هیئت او حالت په معنی کښي دي. اوس د اطوار معنی شوه احوال مختلفه»^(۷).

(۱) جامع البيان في تفسير القرآن: ۱۱/۲۶، ۱۱۱ وفتح الباری: ۲۸۸/۶.

(۲) حواله جالات بالا.

(۳) تفسير ابن كثير الدمشقي: ۸۲/۵ سورة ق، والکنز التنويري: ۱۱۸/۱۳.

(۴) جامع البيان الطبري: ۱۱۶، ۲۶/۱۱ وفتح الباری: ۲۸۸/۶ وعمدة القاری: ۱۵/۸ وشرح الکرماني: ۱۳/۱۵۱ والکشاف عن

حقائق غوامض التنزيل: ۴/۳۹۲.

(۵) جامع البيان للطبري: ۱۱۶، ۲۶/۱۱ وفتح الباری: ۲۸۸/۶ وعمدة القاری: ۱۵/۸ و تفسير مجاهد: ۱/۱۵ سورة ق.

(۶) سورة نوح آیت: ۱۴.

حضرات مفسرینو د اطوار ډیر مطلوبونه بیان کړي دي: ① حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه ددې معنی دا نقل ده چه د انسانانو مختلف حالات دی کله صحت دي نوکله بیماری (١)

② د انسانانو مختلف قسم رنگ، څوک سپین، اوڅوک تور وغیره، دغه شان د انسانانو مختلف خبرې د چا ژبه عربی ده نو د چا اردو ده وغیره. (٢)

③ اکثر مفسرین حضرات لکه عکرمه قتاده یحیی سدی رحمهم الله اوپه یوروایت کښې حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه ددې په تفسیر کښې دا نقل دی چه الله تعالی تاسو اول د نطفه، بیا علقه او بیامضغه نه پیدا کړنۍ. (٣)

④ ابن اثیر جزری رحمته الله ددې په تفسیر کښې فرمایلی دی چه مراد دادې انسان کله د ترقی منازل سرکوی نوکله ښکته راپریوخی، کله په پریشانو کښې وی نوکله په نعمت او خوشحالی کښې وی. (٤)

ترجمه الباب سوره د آیت مناسبت: ددې آیت مضمون هم هغه دي کوم چه د ترجمه الباب د مقصد وو چه په دي کښې هم د الله تعالی د قدرت قاهره شامله عامه اثبات وو چه کوم ذات انسان په مختلف مدارج کښې پیدا کولې شی دهغې نه پس د هغه پالنه کولې شی نو د مرگ نه پس هم هغه زاییداکولې شی. علامه آلوسی رحمته الله ددې آیت لاندې فرمائی: «وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا» أي: والحال أنكم على حال منافية لما أنتم عليه بالكلية، وهو: أنكم تعلمون أنه عز وجل خلقكم مدرجا لکم في حالات عناصر، ثم أغذية، ثم أخلاطا، ثم نطفًا، ثم علقًا، ثم مضغًا، ثم عظامًا ولحمًا، ثم خلقًا آخر، فإن التقصير في توقيف من هذا شأنه في القدرة القاهرة والإحسان التام مع العلم بذلك، مما لا يکاد یصدر عن العاقل.....» (٥)

قوله: عَدَا طَوْرَةً: أي قَدَرَةً: دعدا طوره معنی ده چه هغه د خپل حد او مرتبې نه تجاوز اوکړو. امام بخاری رحمته الله په دې جمله کښې د لفظ طور یوه بله معنی بیان کړې ده. دراصل د طور ډیرې معانی دي مثلاً: ① کله ② حد ③ هغه شی چه د څه شی مقابل وی ④ هیئت او حالت وغیره. (٦)

دا لفظ په دي معنی کښې چرته راغلې دي؟ غالباً ددې لفظ د ذکر اوددې دمعنی د بیان باره کښې امام بخاری رحمته الله د یو حدیث طرف ته اشاره کړې ده چرته چه دا لفظ طور د قدر اوحد په معنی کښې استعمال شوي دي. په حدیث ښید کښې راغلی دی: «تعدي طوره» (٧) والله اعلم.

(١) القاموس الوحيد مادة: طور وفتح الباري: ٢٨٨/٦ وعمدة القاري: ١٠٨/١٥ اقال الجزري في النهاية: ١٢٨/٣ الأطوار: الحالات المختلفة، والتارات والحدود، واحداها طور.

(٢) فتح الباري: ٢٨٨/٦ وعمدة القاري: ١٠٨/١٥.

(٣) فتح الباري: ٢٨٨/٦ وعمدة القاري: ١٠٨/١٥.

(٤) تفسير القرآن العظيم لابن كثير: ٣١٥/٦ سورة نوح، وفتح الباري: ٢٨٨/٦ وعمدة القاري: ١٠٨/١٥ والكشاف للزمخشري: ٦١٨/٤

(٥) النهاية في غريب الحديث والأثر: ١٢٨/٣ باب الطاء مع الواو، مادة: طور، وعمدة القاري: ١٠٨/١٥ وتعليقات اللامع: ٣٣٣/٧ والكنز المتواري: ١١٩/١٣-١١٨.

(٦) روح المعاني: ٨٢/١٥ سورة نوح.

(٧) القاموس الوحيد مادة: طور وعمدة القاري: ١٠٨/١٥.

(٨) په دي وجه نې ضمناً ددې هم ذکر کړي دي چه دا لفظ په يو بله معنی کښې هم مستعمل دي

علامه کرمانی رحمته فرمائی: «واعلم ان عادة البخاری إذا ذكر آية أو حديثاً في الترجمة ونحوها يذكر أيضاً بالنبذة على سبيل الاستطراد ماله أدنى ملاءمة، تكثير الفائدة»^(۱)

حضرت مولانا گنگوہی رحمته رائی: حضرت گنگوہی رحمته دا جملہ دلتہ د ذکر کولو وجہ دا خود لی دہ چہ طور پہ اصل کنبی مطلقاً قدر (حد) دبارہ موضوع دی لیکن روستو دا د خلی معنی موضوع لہ نہ تجاوز او کرو او پہ نورو معانوں کنبی ہم استعمال بدل شروع شو. ہم ددغہ خودلو دبارہ مصنف رحمته دا عبارت دلتہ ذکر کری دی لامع الدراری کنبی دی «قوله: (طوره أي قدره) یعنی بذلك أنه في الأصل للقدر، ثم صار معناه قدراً من الزمان أو غيره»^(۲)

دی نہ پس دا اوگرنی چہ امام بخاری رحمته ددی باب لاندی خلور احادیث ذکر کری دی. پہ کوم کنبی چہ اولئی حدیث حضرت عمران بن حصین رضی اللہ عنہ دی.

الحديث الاول

[۳۰/۲۰۸] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ صَقْوَانَ بْنِ جُوْزٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: جَاءَ نَقْرَمِنْ بَنِي تَمِيمٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «يَا بَنِي تَمِيمٍ أَيْمِنُوا» قَالُوا: يَشْرَتُنَا فَأَعْطِنَا، فَنَقَرَّ وَجْهَهُ، فَجَاءَهُ أَهْلُ الْيَمَنِ، فَقَالَ: «يَا أَهْلَ الْيَمَنِ أَقْبِلُوا الْيُسْرَى إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ»، قَالُوا: قَبِلْنَا، فَأَعَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَحْدَثَ بَدْءِ الْخَلْقِ وَالْعَرْشِ، فَجَاءَ عَزْرَجِلٌ فَقَالَ: يَا عِمْرَانُ رَأَيْتَكَ تَقْلُتْ، لَيْتَنِي لَمْ أَقْمُرْ^(۳)

تراجم رجال

محمد بن کثیر: دامحمد بن کثیر بصری رحمته دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب الفضب فی الموعظة والتعلم..... لاندی تیرہ شوی دہ.^(۴)
سفیان: دامشہور امام محدث سفیان بن ثوری رحمته دی. ددوی حالات «کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم، لاندی بیان کری شوی دی.^(۵)
جامع بن شداد: دا ابوصخر جامع بن شداد رحمته دی. ددوی مختصر حالات کتاب العلم باب ائمن من کذب علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ ذیل کنبی تیر شوی دی.^(۶)

(۱) شرح الکرمانی: ۱۵۱/۱۳.

(۲) لامع الدراری: ۳۲۷/۲ والأبواب والتراجم: ۲۱۰/۱ والکنز المتنوری: ۱۸/۱۳ نو اوگورنی کشف الباری کتاب التفسیر: ۶۹۷

(۳) قوله: عن عمر ان بن حصین رضی اللہ عنہما: الحدیث. أخرجه البخاری فی نفس هذا الباب رقم الحدیث ۳۱۹۱ وأيضاً کتاب المغازی باب وقد بنی تميم. رقم: ۴۳۶۵ وباب قدوم الأشعریین رقم: ۴۳۸۶ وکتاب التوحید باب (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم الحدیث: ۷۴۱۸ والترمدی أبواب المناقب. باب فی ثقیف وبنی حنیفہ. رقم: ۳۹۵۱.

(۴) کشف الباری: ۵۳۶/۳.

(۵) اوگورنی کشف الباری: ۲۷۸/۲.

(۶) کشف الباری: ۱۶۱/۴.

صفوان بن محرز: دا صفوان بن محرز بن زیاد المازنی بصری رضی الله عنه دی. (۱)
 عمران بن حصین رضی الله عنه: دامشهور صحابی حضرت عمران بن حصین بن عبید خزاعی رضی الله عنه دی ددوی
 حالات کتاب التهم باب الصعيد الطب ووضوء المسلم.... لاندې تیر شوی دی. (۲)

قوله: **قال: جاء نقر من بني تميم الى النبي صلى الله عليه وسلم**: حضرت عمران بن
 حصین رضی الله عنه فرمائی چه د بنو تميم څه خلق د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو
 د بنو تميم د وفد راتګ: دا سنة الوفود، یعنی د ۹ هجري واقعه ده. په دې کال د بنو تميم وفد د نبی صلی الله علیه و آله
 په خدمت کښې حاضریدو سره فیضیاب شوی وو. (۳) ابن اسحاق رضی الله عنه لیکلی دی چه په وفد کښې د
 بنو تميم دا اشراف خلق حاضر شوي وو: عطار د بن حاجب دارمی، اقرع بن حابس لؤلؤمی، زبرقان بن
 بدر سعدی، عمرو بن الاهتم منقری، حباب بن یزید مجاشعی، نعيم بن یزید بن قيس، عيينه بن
 حصین او قيس بن عام منقری رضی الله عنه. (۴)

قوله: **فقال: يا بني تميم، ائشروا**: نبی کریم صلی الله علیه و آله هغوی ته او فرمانييل اي بنو تميم زیرې قبول
 کړئ. ائشروا: همزه قطعیه سره د بشارت نه صیغه د امر ده. (۵)
 د بشارت نه څه مراد دي؟ د نبی کریم د بشارت نه مراد دادي چه رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته د دین د
 اصولو تلقین او کړو په کوم باندې چه عمل کولوسره هغوی د جنت حقدار کیدې شی. مثلاً مبدا او
 معاد باندې یقین، بل د دین پوهه او په هغې باندې عمل وغیره. (۶)

قوله: **قالوا: بشرتنا فأعطنا**:..... هغوی اوونیل چه تاسو بشارت راکړې دي نو اوس څه مال
 وغیره هم راکړه. ابن جوزي رضی الله عنه لیکلی دی چه دا جمله ویونکې حضرت اقرع بن حابس رضی الله عنه وو په
 هغه کښې کلی وال خوبونه څه زیات وو. (۷)

قوله: **فتغير وجهه**: چنانچه د رسول الله صلی الله علیه و آله مخ مبارک متغیر شو.
 دمخ مبارک متغیر کیدو وجهه: شراح حضراتو د مخ مبارک متغیر کیدو دوه وجوهات لیکلي دي ① د
 افسوس د وجې نه چه زه خودوی ته د آخرت د کامیابۍ چل وړنایم اودوی د دنیا د طلب په
 فکر کښې لگیدلی دی. ② یا هغه وخت چونکه نبی پاک صلی الله علیه و آله سره څه نه وو په کوم سره چه حضور پاک
 دهغوی د زړه تسلی کړې وې په دې وجه په مخ مبارک باندې د افسوس آثار ښکاره شو. ددې نه یوه

(۱) ددوی د حالاتو د پاره اوگورنی کتاب المظالم..... باب قوله تعالى: (أَلَمْ نَكُنْ اللَّهُ عَلَى الظَّالِمِينَ ۝).

(۲) کشف الباری کتاب التیم: ۴۱۰.

(۳) عمدة القاری: ۱۰۸/۱۵.

(۴) فتح الباری: ۸۲/۸ کتاب المغازی والسيرة النبویة: ۵۶۲/۴-۵۶۳/۴ قدوم وفد بنی تميم.....

(۵) فتح الباری: ۸۲/۸ عمدة القاری: ۱۰۸/۱۵ وشرح الکرماني: ۱۵۱/۱۳.

(۶) حواله جات بالا.

(۷) فتح الباری: ۸۲/۸ عمدة القاری: ۱۰۸/۱۵.

وجه هم کیدی شی اود واره هم حافظ رحمته فرمائی: «إما للأسف عليهم كيف أتوا الدنيا؟ وإما لكونه لم يحضره ما يعطيهم، فبئس ألقاهم، وأولكل منهم!»^(۱)

حافظ رحمته کتاب التوحید کنبی ددی روایت تول طرق جمع کولونه پس کوم خه چه د متقدمین شرح نه نقل کړی دی د هغې نه رومبی وجه راجع معلومیری هغوی فرمائی: «وسبب غضبه صلى الله عليه وسلم استناره بقلة علمهم، لكونهم علواً أما لهم يعاجل الدنيا الغائبة، وقد موأ ذلك على التفقه في الدين الذي يحصل لهم ثواب الآخرة الباقية»^(۲)

قوله: «فجاءه أهل اليمن» بیا حضور پاک له اهل یمن راغلل

د اهل اليمن نه څوک مراد دی؟ بعض شراح رحمهم الله د اهل یمن نه مراد دلته اشعریین اخستی دی علامه عینی رحمته فرمائی: «همراة اشعریون، قوم ابی موسی الأشعری»^(۳) او حافظ صاحب رحمته فرمائی په ظاهره هم دغه صحیح معلومیری چه اشعریین مراد دی لیکن روستود غور او فکر نه پس دا واضحه شوه چه د اهل یمن نه مراد دلته اشعریین نه دی بلکه حضرت نافع بن حمیر رحمته په مشرئی کنبی، د قبیله حمیر چه کوم وفد راغلی وو هغه مراد دی.

ددې امر نور تفصیل دادې چه امام بخاری رحمته په کتاب المغازی کنبی یو باب قائم کړې دي: «باب قدوم الأشعریین وأهل اليمن»^(۴) په ظاهره خوددې عبارت نه دا متبادر کیږی چه عطف العام علی الخاص د قبیل نه دي چه اشعریین نی اول ذکر کړی دی بیانی اهل یمن ذکر کړی دی حالانکه اشعریین په اهل یمن کنبی د اول نه داخل وو. لیکن دا عطف العام علی الخاص د قبیل نه نه دی بلکه د اهل یمن نه مراد وفد حمیر دي، اشعریین نه دی، دغه شان دا جدا جدا وفود شو د ابن شاهین رحمته کتاب الصحابة کنبی ایاس بن عمیر حمیری په واسطه سره دا روایت نقل دي: «قد هموا قد اعلى رسول الله صلى الله عليه وسلم في نفر من حمير، فقالوا: أئنهك لتتفقه في الدين»^(۵) چه هغه د قبیله حمیر یو جماعت سره د وفد په صورت کنبی د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کنبی حاضر شو او د راتلو غرض نی دا بیان کړو چه مونږ تاسوله د دین تفقه (پوهه) حاصلو دپاره راغلی یو.

د اول احتمال دغیر راجع کیدو وجه: علامه عینی رحمته وغیره چه کوم احتمال ذکر کړو چه د اهل یمن نه اشعریین مراد دی، نوددې غیر راجع کیدو او صحیح نه کیدو وجه داده چه که چرې اشعریین په حدیث باب کنبی اهل یمن او اگر خولې شی نو دا په تاریخی اعتبار سره هم صحیح نه دی هغه داسې چه د ابو موسی اشعری رضی الله عنه حاضری د رسول الله صلی الله علیه و آله په دربار کنبی ۷ هجری کنبی شوې وه^(۶) خو په حدیث باب کنبی ذکر کړې شوې واقعه سنه الوفود ۹ هجری ده. کما مرانفا. او هغه د حمیر وفد هم

(۱) فتح الباری: ۸۳/۸ عمدة القاری: ۱۰۸/۱۵ شرح القسطلانی: ۲۴۸/۵.

(۲) فتح الباری: ۴۰۹/۱۳ تحت رقم: ۷۴۱۸.

(۳) عمدة القاری: ۱۰۸/۱۵ شرح القسطلانی: ۲۴۸/۵.

(۴) صحیح بخاری: ۲۷۹/۲ قدسی.

(۵) فتح الباری کتاب المغازی: ۹۷/۸.

(۶) حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه د هجرت د واقعي دپاره او گورنی کشف الباری کتاب الجزیه: ۲۴۸.

۹ هجری کنبی را غلې وو. کما صرح به ابن سعد فی طبقاته (۱) هم دغه وجه وه چه بنو تمیم او بنو حمیر اجتماع اوشوه او په حدیث باب کنبی ذکر کړې شوي واقعہ پېښه شوه چه د بنو تمیم د رسول الله ﷺ د پېشکش په بدله کنبی د مال غوښتنه ښکاره کړه او بنو حمیر کوم چه د یمن نه وو هغوی دا بشارت قبول کړو. (۲)

قوله: فقال: يا أهل اليمن، اقبلوا البشرى، اذ لم يقبلها بنو تميم قالوا: قبلنا: نونى کریم ﷺ او فرمائیل اي د یمن والو زیري قبول کړئ ځکه چه بنو تمیم خودا قبول کړې نه دي. حمیری قبیلې اوونیل مونږ ستاسو زیري قبول کړو. قاضی عیاض رحمته الله فرمائیلې دي چه د اصیلې په نسخه کنبی البشری په ځانې باندې الیسری دي د کوم معنی چه آسانی ده. خو صحیح هم هغه اولنې دي «والصواب الأول» (۳) اذ کلمه ظرفیه ده اولته د حین په معنی کنبی استعمال شوې دي. (۴) او په یو روایت کنبی د اذ په ځانې آن دي. یعنی آن لم یقبلها مطلب دادې چه هغوی خو بشارت قبول نه کړو په دي وجه نې هم تاسو قبول کړئ. (۵)

قوله: فاخذ النبي صلى الله عليه وسلم يحدث بدء الخلق والعرش: چنانچه نبی کریم ﷺ د مخلوقاتو ابتداء او د عرش باره کنبی خبرې کولې. دلته تقدیری عبارت داسې دي: «یحدث عن بدء الخلق وعن حال العرش» چه د مخلوقاتو ابتداء او د عرش په احوالو باندې نې خبرې کولې لکه چه يحدث د یذکر په معنی کنبی دي. (۶)

رسول الله ﷺ هم دغه موضوع ولي خوښه کړه؟ نبي کریم ﷺ دلته بدء الخلق اود عرش د ابتداء کیفیت او حالات دخپلو خبرو موضوع جوړه کړې ده. غالباً ددي وجه داده چه اهل یمن زمونږ ددي موجوده کائنات باره کنبی استفسار کړې وو. دحافظ رحمته الله په قول دا احتمال زیات واضحه او ظاهر دي. په دي صورت کنبی د سیاق مقتضا داده چه نبي کریم ﷺ هغوی ته اوخودل چه زمونږ په دي کائنات کنبی کوم څیز د ټولو نه اول په وجود کنبی راغلې دي هغه زمکه او آسمان دي. دویم احتمال دادې چه د اهل یمن پوښتنه کول په جنس مخلوقات کنبی چه دټولو نه اول کوم څیز په وجود کنبی راغلې باره کنبی وو. په دي صورت کنبی به مقتضا د سیاق دا شی چه د زمکې او آسمان نه وړاندې

(۱) قال الإمام ابن سعد رحمته الله (انظر الطبقات الكبرى: ۱/۳۵۶ ذکر وفادات العرب.....): قدم على رسول الله صلى الله عليه وسلم مالك بن مرارة الراوى رسول ملوك حمير بكنابهم وإسلامهم، وذلك في شهر رمضان سنة تسع فأمر بلالا أن ينزله. ويكرهه. ويضيفه، كتب رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الحارث بن عبد كلال وإلى نعيم بن عبد كلال وإلى النعمان قبيل ذي رعين ومعافروهمسان: أما بعد ذلك، فإني أحمد الله الذي لا إله إلا هو. أما بعد، فإنه قد وفد بنا رسولكم مقلتنا من أرض الروم، فبلغ ما أرسلتم، وخبر عما قبلكم. وأنيانا بإسلامكم، وقتلكم مشركين فإن الله تبارك وتعالى قد هداكم بهداه إن أصلحتهم، وأطعتم الله ورسوله وأقمتم الصلاة وأتيتم الزكوة وأعطيتهم من المغنم خمس الله نبيه وصفيه، وما كتب على المؤمنين من الصدقة.

(۲) فتح الباري: ۸/۹۷ کتاب المغازی رقم: ۴۳۸۴ و ۲۸۸/۶.

(۳) فتح الباري: ۲۸۸/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۰۸.

(۴) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۸.

(۵) فتح الباري: ۲۸۸/۶.

(۶) حواله بالا، وقال القسطلاني: ((یحدث بدء الخلق)): نصب بنزع الخافض. إرشاد الساری: ۵/۲۴۸.

عرش او ماء (ابو) تخلیق شوی وو. چنانچه داد نافع بن زید حمیری رضی الله عنه به قصه کنبی دا الفاظ ذکر دی: «نسالک عن اول هذا الامر» (۱)

قوله: فجاء رجل، فقال: يا عمران، راحلتك تفلت، ليتني لم أقم هم دغه دوران کنبی یو سترې راغلو او ونی و نیل عمران، ستا سورلی وراڼه شوه افسوس چه زه د نبی صلی الله علیه و آله د مجلس نه (سورلنی پسې)، نه وې پاسیدلې. دلته د رجل نه څوک مراد دې؟ ددې تعین اونه کړې شو. (۲)

تفلت: صیغه دماضی واحد مؤنث غائب ده. ضمیر د مستتر راحلة طرف ته راجع دې. ددې معنی ده د قبضې نه وتل، شراح د دې معنی تشدد سره کړې ده. یعنی ستا اوښه ستاد قبضې نه اووتله او اوتختیدله. راحلتک کنبی دوه اعراب دی مرفوع یا منصوب مرفوع خود مبتداء کیدو په وجه دې اود نصب وجه فعل محذوف دې. یعنی ادرك، په دې صورت کنبی د تفلت جمله حال واقع کیږي. دې نه علاوه ابن عساکر او ابو الوقت په نسخو کنبی «ان راحلتک» دې. دلته خو نصب واضح دې.

قوله: ليتني لم أقم دا د حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه مقوله ده. په دې کنبې هغه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د مجلس مبارک نه د پاسیدو او د یوې اوښې په لتون کنبې په تللو باندې د افسوس اظهار کړې دې چه کاش زه دهغه ځانی نه نه وې پاسیدلې. دهغې د وجې نه چه ما کوم کلام د نبی صلی الله علیه و آله نه اوریدلې شو دهغې نه محروم شوم افسوس چه ما داسې نه وې کړې. (۳)

ددې جملې نه دهغه حرص علی العلم معلومیږي چه هغوی رضی الله عنه د علم څومره حرص او طالب وو (۴)

الحديث الثاني

[۲۰۱]- حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا جَابِرُ بْنُ شَدَّادٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحَمَّدٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَقَلْتُ نَاقَتِي بِالْبَابِ، فَأَنَاءَ نَاسٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ فَقَالَ: «اقْبِلُوا الْبُشْرَى يَا بَنِي تَمِيمٍ»، قَالُوا: قَدْ بَشَرْتَنَا فَأَعْطِنَا، مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ، فَقَالَ: «اقْبِلُوا الْبُشْرَى يَا أَهْلَ الْيَمَنِ، إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ»، قَالُوا: قَدْ قَبِلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالُوا: جِئْنَاكَ نَسْأَلُكَ [ص: ۱۰۰] عَنْ هَذَا الْأَمْرِ؟ قَالَ: «كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ غَيْرُهُ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، وَكَتَبَ فِي الذِّكْرِ كُلِّ شَيْءٍ، وَخَلَقَ السَّمَوَاتِ

(۱) فتح الباری: ۲۸۸/۶.

(۲) إرشاد الساری: ۲۴۹/۵.

(۳) حواله بالا و عمدة القاری: ۱۰۸/۱۵ و شرح کرمانی: ۱۵۱/۱۳.

(۴) وقال الحافظ في الفتح: ۲۹۰/۶ وفيه ما كان (عمران) عليه من الحرص على تحصيل العلم وقد كنت كثير التطلع لتحصيل ما ظن عمران أنه فاته من هذه القصة، إلا أني وجدت على حديث عمران، إلا أني أخره بعد قوله: وما تبين، واستوى على القصة بخصوصها، لخلو قصة نافع بن زيد عن قدر زائد على حديث عمران، إلا أني أخره بعد قوله: وما تبين، واستوى على عرشه عز وجل.

وَالْأَرْضَ» قَتَادِي مُنَادٍ: «ذَهَبَتْ نَأَقْتُكَ يَا ابْنَ الْحَصِينِ، فَأَلْطَقْتُ، فَإِذَا هِيَ يَقْطَعُ دُونَهَا السَّرَابُ، فَوَاللَّهِ لَوْ دِدْتُ أَنِّي كُنْتُ تَرَكْتُهَا، [۱۱۰۷]، [۱۱۲۵]، [۱۶۸۲]»

تراجم رجال

عمر بن حفص بن غیاث: دا شیخ بخاری عمر بن حفص بن غیاث نخعی کوفی رضی اللہ عنہ دی
ابی: اب نه مراد حفص بن غیاث بن طلق نخعی کوفی رضی اللہ عنہ دی ددی دواړو حضراتو حالات کتاب الغل
باب المضمضة والاستنساخ فی الجنابة کنبی تیرشوی دی ^(۱)

الاعمش: دامشهور محدث ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی الاعمش دی. ددوی حالات «کتاب الإيمان
باب ظلم دون ظلم» (لاندی تیرشوی دی ^(۲)) دسند د نورو رواتو دپاره دباب سابقه حدیث اوگورنی.

قوله: «قال: دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم، وعقلت ناقتي بالباب، فأثأنا ناس
من بني تميم، فقال: اقبلوا البشري يا بني تميم. قالوا: قد بشرتنا فأعطينا (مرتین).»

حضرت عمران بن حصین رضی اللہ عنہ فرمائی چه زه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم کړه داخل شوم او خپله اوښه مې په دروازه
کښې او تر له چنانچه حضور پاک له د بنو تمیم څه خلق راغلل نو حضور پاک هغوی ته او فرمائیل بشارت
قبول کړې. هغوی او وویل تاسو مونږ ته بشارت را کړو لیکن مونږ ته مال را کړئ (هغوی دا د مال د
غوښتلو خبره دوه ځل او کړه). دا د حدیث عمران رضی اللہ عنہ دویم طرق دی په کوم کښې چه د سابقه طریق په
نسبت څه زیاتې فاندې دی.

قوله: «قالوا: جئناك نسألك عن هذا الأمر:» اهل اليمن ونييل مونږ ددې معاملې په بابت تاسو نه د
پوښتنې دپاره راغلې يو. دلته په روايت کښې «جئناك نسألك» راغلې دي. خو د کتاب التوحيد په
روایت کښې عبارت داسې دي: «جئناك لتفقه في الدين، ولنسألك عن هذا الأمر» ^(۳)

د هذا الامر نه څه مراد دي؟ د الامر نه مراد دلته موجوده کائنات دي کوم چه مشاهد او ښکاري
بعض وخت د امر نه مراد مأمور وي. غالباً هغوی د دغه کائنات باره کښې تپوس کړې وو. تفصيل په
تیرشوی حدیث کښې راغلې دي ^(۴)

قوله: «قال: كان الله، ولم يكن شيء غير الله،» رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل الله تعالی په ازل
کښې منفرد وودهغه نه علاوه بل هېڅ څیز نه وو. د حدیث باب الفاظ ستاسو په وړاندې دی او په
کتاب التوحيد کښې «ولم يكن شيء قبله» وارد شوي دي. ^(۵)

^(۱) قوله: أنه حدثه عمران..... الحديث، مرتخر بجه أنفا في الحديث السابق.

^(۲) كشف الباري كتاب الغسل: ۴۶۷-۴۶۸.

^(۳) اوگورنی: كشف الباري: ۲۵۱/۲.

^(۴) صحيح البخاري كتاب التوحيد باب (وَكَانَ عَزْلُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم: ۷۴۱۸.

^(۵) فتح الباري: ۲۸۸/۶ وعمدة القاري: ۱۵/۱۰۹ إرشاد الساري: ۲۴۹/۵.

^(۶) صحيح البخاري كتاب التوحيد باب (وَكَانَ عَزْلُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم: ۷۴۱۸.

دې نه علاوه ددې روایت یو طریق کښې «ولم یکن هی معه» (۱) الفاظ دي. قصه چو نکه هم پوه ده په دې وجه به دا منلې کیږي چه دا روایت بالمعنی وارد شوې دې. د دې ټولو طرق مفهوم تقریباً متحد دي خو روایت باب په عدم کښې زیات صریح دي. (۲)

دې نه علاوه د باب په روایت کښې په دې خبره باندې دلالت دي چه د الله تعالی نه علاوه بل هیڅ شی نه وو نه اوبه او نه عرش او نه ددې دواړو نه علاوه بل څه خیز «لأن کل ذلك غیر الله تعالی» په دې صورت کښې راتلونکې جملې «وكان عرشه علی الماء» معنی به دا شی چه خالق لم یزل اول اوبه پیدا کړې بیاني په دغه اوبو باندې عرش پیدا کړو. دې نه پس څه ترتیب وو؟ نو په دې سلسله کښې د حضرت نافع بن زید حمیری رضی الله عنه په قصه کښې الفاظ څه داسې دي:

«وكان عرشه علی الماء، ثم خلق القلم، فقال: اكتب ما هو کان، ثم خلق السموات والأرض، وما فیهن».

او دغه عرش په اوبو باندې وو بیا هغه قلم پیدا کړو او ونی فرمائیل چه راتلونکې وخت کښې څه کیدونکې دی هغه اولیکه. بیا ئی آسمانونه او زمکه او څه چه په هغې کښې دی پیدا کړل. په دې روایت کښې د اوبو او د عرش د تخلیق نه پس د نورو مخلوقاتو د پیدا کولو ترتیب بیان کړې شوي دي. (۳)

قوله: وكان عرشه علی الماء، وكتب فی الذکر کل شیء، وخلق السموات والأرض:

او د الله تعالی عرش په اوبو باندې قائم وو او هغه هر یو خیز (محل) په ذکر کښې اولیکلو او آسمانونه اوزمکې ئی پیدا کړې. په حدیث کښې د ذکر نه مراد محل ذکر یعنی لوح محفوظ دي په کوم کښې چه دمخلوقاتو احوال لیکلې شوي دي. (۴)

د روایاتو اختلاف او ارجح قول: بیا داسې او گونې چه دلته د الله تعالی د دریو مخلوقاتو ذکر راغلې دي. عرش، لوح محفوظ او آسمان و نواو زمکو، دریواړه په واو عاطفه سره ذکر کړې شوي دي. خو د کتاب التوحید په روایت کښې «ثم خلق السموات والأرض» (۵) لفظ شم سره دي کوم چه دال علی الترتیب دي. مطلب دا چه د عرش اوبو وغیره تخلیق اول شوې وو بیا آسمانونه اوزمکې پیدا کړې. ددې مفهوم تائید د حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه د مسلم شریف حدیث نه هم کیږي، فرمانی «سمعت رسول الله ﷺ يقول: كتب الله مقادير الخلق قبل أن يخلق السموات والأرض بمئتين ألف سنة، قال: وعرشه

(۱) لم أجد فی کتب الحدیث بعد تبعی الكثير، والله أعلم. وانظر كذلك تعلیقات حسن أحمد أسیر علی نقد مراتب الإجماع لابن

نیمیه: ۳۰۴/۱.

(۲) فتح الباری: ۲۸۹/۶ و عمدة القاری: ۱۰۹/۵.

(۳) فتح الباری: ۲۸۹/۲.

(۴) فتح الباری: ۲۹۰/۶ و عمدة القاری: ۱۰۹/۱۵ ارشاد الساری: ۲۴۹/۵ والکرماني: ص ۱۵۲/۱۳.

(۵) صحیح البخاری کتاب التوحید باب «وكان عرشه علی الماء» رقم: ۷۴۱۸.

على الماء،^(۱) چنانچه معلومه شوه چه د زمکې او آسمان د تخليق نه پنځوس زره کاله مخکې د مخلوقاتو تقدیرونه لیکلي شوي وو. په دې وجه راجح روایت د ثمر والادې. کما فی التوحید.^(۲)

یو اهم تنبیه: بعض ځایونو کېنې په دې روایت کېنې دا الفاظ ذکر کړي شوي دي: «کان الله، ولا شيء، معه، وهو الآن على ما عليه كان» امام تقی الدین ابن تیمیه رحمته الله ددې الفاظونه انکار کړي دي اودانی غیر ثابت خودلی دی.^(۳) لیکن حافظ رحمته الله فرماني چه د امام ابن تیمیه رحمته الله دا خبره «وهو الآن على ما عليه كان» کېنې خو مسلم ده لیکن ددې نه وړاندې چه کومه جمله ده «کان الله، ولا شيء، معه» کېنې صحیح نه ده. ځکه چه د حدیث باب الفاظ اوددې الفاظو معنی کېنې هېڅ فرق نشته دي. صرف د الفاظو فرق دي اودا روایت بالمعنی دي. دې نه علاوه نافع بن زید حمیری رحمته الله الفاظ هم ددې په شان دي: «کان الله، لا شيء، وغيره» البته دومره فرق شته چه په دې روایت کېنې واو نشته.^(۴) دلته څه نور مباحث هم شته کوم چه به ان شاء الله وړاندې ذکر کولې شی.

د امام اخفش رحمته الله یو استدلال: د نوم مشهور امام اخفش رحمته الله د حدیث باب نه په دې امر باندي استدلال کړي دي چه «کان وأحوالها» په خبر باندي واو داخلول جائز دي. چنانچه د حدیث باب الفاظ «ولم يكن شيء» وغیره» دهغوی د مذهب مطابق دی کوم چه په کان الله کېنې د کان خبر دي. ددې نحوی مثال «کان لې واپوه قائم» دي چه واپوه قائم پوره جمله واو سره د کان خبر دي.

د جمهورو په نیز هم دا دویم ترکیب راجح دي. هغه واو چه د کان په خبر داخل وی هغه ته: «الواو الداخلة على غير الناسخ» ونیلی شی او امام اخفش رحمته الله چه کوم استدلال کړي دي هغه کالقیل ال نادر دي. وهو کالعدمه.^(۵) جمهور په دې صورت کېنې چه خبر کان وغیره باندي واو سره داخل شی نو دوه ترکیبونه بنایي. ① جمله حال او کان تامه. ② محذوف الخبر دي د ضرورت د وجې نه او کان ناقصه دي.^(۶)

ددې جملې یوبل ترکیب هم کیدي شی چه «ولم يكن...» پوره جمله حال او گرځولې شی یعنی «کان الله حال کونه لم يكن شيء» وغیره.^(۷)

(۱) صحیح مسلم کتاب القدر باب حجاج آدم وموسی علیهما السلام: رقم: ۲۶۵۳.

(۲) فتح الباری: ۲۸۹/۶.

(۳) فتح الباری: ۲۸۹/۶ و عمدة القاری: ۱۰۹/۵ و شرح القسطلانی: ۲۴۹/۵ مجموع فتاوی شیخ الاسلام ابن تیمیه: ۱۴۴/۲-۱۴۲. ملا علی قاری رحمته الله لیکلی دی چه و (هو) الآن على ما عليه كان "دا اضافه د صوفیاز ده. مرقات النفايح: ۲۴۶/۱۰ کتاب احوال القیامه باب بدء الخلق... رقم: ۵۶۹۸. (۴) جاری

(۵) فتح الباری: ۲۸۹/۶ نور اوگورنی الأسرار المرفوعة فی الأخبار الموضوعة: ۲۶۱/۱ رقم: ۳۳۶.

(۶) التحوالی: ۴۹۳/۱ السأله: ۴۲ نواسخ الابتداء زیاده والتفصیل.

(۷) حواله بالا.

(۸) إرشاد الساری: ۲۴۹/۵.

په ازل کښې صرف دالله تعالی ذات وو: د ټولو نه اول خو په دې خبره باندې خان پوهه کړنې چه په ازل کښې صرف د الله تعالی ذات وو باقی هیڅ هم نه وو. نه عرش نه اوبونه نه دا زمکه نه آسمان اونه مشاهده او غیر مشاهد دا مخلوقات د الله تعالی رب العزت.

اوس دا سوال پیدا کیري چه کله هیڅ هم نه وو الله تعالی څه مخلوق هم نه وو پیدا کړې نو هغه وخت ذات باری تعالی چرته وو؟

ددې جواب دترمذی شریف په یو روایت کښې راغلې دې کوم چه د حضرت ابورزین عقیلی رضی الله عنه نه مروی دې فرماني: «قلت: یا رسول الله صلی الله علیه وسلم، این کان رینا قبل أن یخلق خلقه؟ قال: کان فی عماء ماتعته هوا، ولا فوقه، وخلق عرشه علی الماء، وقال ینیدین، هارون: العماء: أي لیس معه شیء»^(۱) یعنی ما او نیل ای د الله تعالی رسول صلی الله علیه وسلم زموږ رب دخپلو مخلوقاتو د پیدائش نه وړاندې چرته وو؟ ونی فرمانيل چه هغه په عماء کښې ونه دهغې لاندې هوا وه نه دهغې د پاسه او هغه عرش د اوبود پاسه پیدا کړو. شیخ ترمذی یزید بن هارون رضی الله عنه فرماني چه د العماء معنی ده چه رب سره بل څه څیز نه وو.

دعماء معنی او مراد: په دې حدیث کښې راغلی دی چه رب تعالی په عماء کښې وو. نو اوس دا لفظ عماء معمه جوړ شو. مختلف شراح ددې مختلف معانی بیان کړي دي. چا د دې مطلب ترننی شان اوریخ خولې نو چا کثیف او قط په قط اوریخ بعض فرمانيلی چه ددې معنی ده هغه لوگي (دهوند، کوم چه د اوچتو غرونو په څو کوکو ښکاری او په قاموس کښې دی: «هو السحاب المرتفع أو الکشف أو المطر الرقيق أو الأسود أو الأبيض، أو هو الذي هراق ماء»^(۲) په دې کښې هیڅ شک او شبه نشته دې چه دا ټولې معانی او مطالب ذات باری تعالی دمقام او مرتبت سره بالکل مناسب اولاق نه دی په دې وجه ابوعبید قاسم بن سلام رضی الله عنه فرماني: «لا یدري أحد من العلماء کیف کان ذلك العماء»^(۳) بعض روایاتو

کښې دا لفظ مقصور یعنی عمی وارد شوې دې دکوم معنی چه د نظر دتللو ده یعنی ذهاب البصر ابوالهشیم رضی الله عنه ددې تفسیر کولو سره فرماني چه: «هو کل أمر لا یدرکه عقول بني آدم ولا یبلغ کنه الوصف ولا یدرکه الفطن»^(۴) علامه توربشتی رحمته الله علیه فرماني چه روایت ممدود وی یا مقصور دواړو صورتونو کښې معنی یو ده. ځکه چه دممدو کیدو په صورت کښې هم ددې مطلب هم دغه دې چه هغه شیء دکوم په ذریعه چه الله تعالی دعقول نه حجاب اختیار کړو چه د هغوی د دې پورې رسائی ممکن نه وی. خلاصه دا شوه چه د عماء معنی حجاب ده^(۵) همدا ملاعلی قاری اختیار کړې دې فرماني. «ان

(۱) جامع الترمذی کتاب التفسیر سورة هود، رقم: ۳۱۰۹ واین ماجه کتاب السنه باب فیما أنکرت الجهمیه: رقم: ۱۸۲ و کتاب السنه لابن ابی عاصم: ۲۷۱/۱ رقم: ۶۱۲

(۲) القاموس المحیط للفیروز آبادی: ۴/۳۶۸ باب الواو فصل العین.

(۳) المیسر للتربشتی: ۱/۱۲۴ والطیبی: ۱۰/۲۳۶ والرفا: ۱/۴۰۵ وغریب الحدیث: ۲/۹ باب عمی.

(۴) حواله جات بالا.

(۵) کتاب المیسر: ۱/۱۲۴ رقم: ۴۲۲.

الحجاب كناية عن حجاب الجلال، وهو عبارة عن حجاب الذات، الباحث على الصفات المتعلقة بالعلويات والسفليات»^(۱)

په سوال او جواب کښې مطابقت: د رسول الله ﷺ دا جواب د اوریدونکي د فهم په اعتبار سره وو چه د حضرت ابورزین رضی الله عنه د پوهولو په غرض سره حضور پاک جواب ورکړو چه «کان فی عماء.....» خکه چه عماء ونیلو سره دلته خلاف مراد اخستی شوي ده کوم چه عبارت دي د عدم بدن نه ښکاره خبره ده چه که چرې عماء په خپل حقیقت باندې محمول کړي شی نو په دې سره تجسیم لازم راځي. بل دې نه مکان هم لازم راځي حالانکه ذات باری تعالی تجسیم مکان او زمان ټولونه منزه او بری دي. دې نه علاوه که چرې عماء موجود وي نو لازماً به مخلوق هم وو خکه چه د هغه ذات جل جلاله نه علاوه هر شی مخلوق دي کوم چه هغه پیدا کړي دي. گنی سوال خو «أین کان وما قبل أن یخلق خلقه؟» وو. دغه شان به په سوال او جواب کښې مطابقت نه کیږي. په دې وجه حضور پاک د جواب دپاره دا طریقه اختیار کړه ونی فرمائیل گنی د حقیقت پورې د چا رسیدل ممکن نه دی. حضرت قاضی ناصر الدین رحمته فرماني: «المراد بالعماء ما لا قبله الأوهام، ولا تدركه العقول والأذهان، عبر عن عدم المكان عما لا يدرك ولا يتوهم وعن عدم ما يحويه ويحيط به الهواء، فإنه يطلق ويراد به الخلاء الذي هو: عبارة عن عدم الجسم، ليكون أقرب إلى فهم السامع، ويدل عليه أن السؤال عما خلق قبل أن يخلق خلقه، فلو كان العماء أمراً موجوداً لكان مخلوقاً، إذ ما من شيء سواه إلا وهو مخلوق، خلقه وأبدعه، فلم يكن الجواب طبق السؤال»^(۲) خلاصه دا شوه چه ذات باری تعالی وعز اسمه تجسیم مکان او زمان وغیره ټولونه منزه اویاک دي اودا چه د مخلوقاتو د تخلیق نه وړاندې صرف د الله تعالی خانله والي او یوازي ذات وو نور هیڅ هم نه وو.

اول المخلوقات څه دي؟ د الله تعالی نه علاوه چه څومره هم څیزونه دي هغه ټول مخلوق دي. په دې کښې د اهل حق هیڅ اختلاف نشته ټول هم دغه وانې چه هغه مخلوق او حادث دي. د ټول ادیان سماوی هم دغه عقیده ده. حضرت شاه صاحب رحمته فرماني: «..... سائر العالم بتقديره وقطعية حادث.....، لئان هذه عقيدة الأديان السماوية كلها، وما من دين حق إلا ويعتقد بمحدث الأکوان (إلا الله)»^(۳) البته په دې کښې اختلاف دي چه اول المخلوقات څه دي؟ او خالق لم یزل د خپل صفت خلق اظهار د ټولو نه اول کوم یو څیز پیدا کولو سره کړي دي؟ په دې کښې مختلف اقوال دي:

① امام ابن جریر طبري، امام ابن الجوزي، تابعین نه حضرت حسن بصری، حضرت عطاء بن ابي رباح او حضرت مجاهد رحمهم الله وغیره ددې خبرې قائل دي چه د ټولو نه اول شي مخلوق قلم دي. ددې حضراتو استدلال د حضرت عباد بن صامت رضی الله عنه دا مرفوع حدیث دي «إن أول ما خلق الله القلم، ثم قال له: اكتب، فجري في تلك الساعة عما هو كان إلى يوم القيامة»^(۴)، اللفظ لأحمد، یعنی الله تعالی وتبارک د

(۱) مرقاة المفاتیح: ۴۰۵/۱ الفصل الثاني من كتاب احوال القيامة..... باب بدء الخلق.....

(۲) انظر مرقاة المفاتيح: ۴۰۵/۱۰ كتاب احوال القيامة باب بدء الخلق الفصل الثاني وشرح الإمام الطيبي: ۲۶/۱۰ باب بدء الخلق رقم: ۵۷۲۴

(۳) فيض الباري: ۲۹۹/۴

(۴) رواه الإمام أحمد في مسنده: ۴۷/۷ رقم: ۲۳۰۸۱، أبو داود الطيالسي: ۳۰۵/۱ رقم: ۷۸، والترمذي في كتاب القدر باب إعظام أمر الإيمان بالقدر رقم: ۲۱۵۵.

تولو نه اول قلم پيدا کړو بياني هغه ته او ونييل چه ليکه نو هغه هم هغه وخت د قيامت پورې ښکاره کيدونکی واقعاتو او حوادث په کتابت کښې مشغول شو.

⑤ دويم طرحه يو جماعت وائی چه د ټولو نه اولني مخلوق عرش دې. حافظ ابو العلاء همداني رحمته الله عليه دا قول د جمهور نه نقل کړې دې. (۱) هم دا قول ابن جرير رحمته الله عليه د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما طرف ته منسوب کړې دې. ددې حضراتو استدلال د صحيح مسلم هغه حديث دې کوم چه اوس تير شو چه: «كتب الله مقادير الخلائق قبل أن يخلق السموات والأرض.....» (۲) جمهور فرمائی چه په دې حديث کښې د کتابت تقدير ذکر دې. چنانچه دا حديث په واضحه توگه دلالت کوي چه دا کتابت د خلق عرش نه پس شوې وو. نو د عرش د تخليق د قلم په تخليق باندې مقدم کيدل ثابت شو. حديث باب د جمهور و مويد دې په کوم کښې چه دی چه «كان الله، ولم يكن شيء غيره»، و كان عرشه على الماء.....».

د حضرت عبادۀ رحمته الله عليه د حديث متعلق جمهور دا فرمائی چه دا حديث هم صحيح دې خو په دې کښې ذکر شوې اوليت د قلم د هغه شاهد کائنات باره کښې دې. مطلب دادي چه زمونږ ددې کائنات اولين تخليق قلم دې. ليکن په ټولو کائناتو کښې اولين تخليق د عرش دې.

⑥ يودريم جماعت دا وائی چه د ټولو نه اول تخليق د اوبو دې رب کائنات د ټولو نه اول اوبه پيدا کړې دې. ددې قول په قائلينو کښې ابن جرير رحمته الله عليه د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ابن مسعود رضي الله عنهما او نورو بعض صحابه کرامو رضي الله عنهم ذکر کړې دې. دا حضرات فرمائی: «ان الله كان عرشه على الماء، ولم يخلق شيئاً غير ما خلق قبل الماء»، اود ابن اسحاق رحمته الله عليه راځي دده چه د ټولو نه اول نور او ظلمت پيدا کړې شو د ظلمت نه شپه اود نور نه ورځ جوړه کړه. فرمائی: «اول ما خلق الله عز وجل النور والظلمة، ثم ميز بينهما، فجعل الظلمة لئلا سود مظلماً، وجعل النور مزارعاً مبصراً» (۳).

بهر حال په دې مسئله کښې د مختلف اقوال دی او په دې کښې اولنی دوه اقوال ډير مشهور دی چه اول المخلوقات قلم دې يا عرش والله اعلم بالصواب. (۴).

(۱) حافظ ابن کثير رحمته الله عليه دا قول نقل کړې دې. البداية والنهاية ۸/۱ په کوم کښې چه د جمهورو نه مراد کوم حضرات دی ددې څه تعين نشته دې په ظاهره د جمهورو طرف ته ددې نسبت صحيح نه دې والله اعلم.

(۲) صحيح مسلم کتاب القدر باب حجاج آدم و موسی علیهما السلام رقم: ۶۷۴۸، ۲۶۵۳.

(۳) ددې ټولو اقوالو او د نورو اقوالو د باره اوگورنی البداية والنهاية: ۹/۱، اؤل فصل من الكتاب و تاريخ الأسم والبطوک للطبري: ۲۹/۱ و عمدة القاری: ۹/۱۵، وفتح الباری: ۲۸۹/۶ وارشاد الساری: ۲۵۰/۵.

(۴) علامه عینی رحمته الله عليه دیم قول راجع گرځولې دې، لیکن یوازې قلت: إذا كان العرش والماء مخلوقين أولاً، فأيهما سابق في الخلق؟ قلت: الماء لما روى أحمد والترمذي مصححاً من حديث أبي رزين الغفيلي، رضي الله عنه، مرفوعاً: إن الماء خلق قبل العرش.

تفهيمه احقر ته په ترمذی او مسند احمد کښې څو څه چه مجموعه احاديث صحيحه اوضعيغه کښې چرته دا حديث په دې الفاظو سره ملاونه شو. دا حديث د علامه عینی رحمته الله عليه نه علاوه حافظ صاحب رحمته الله عليه هم ذکر کړې دې حافظ ذهبي رحمته الله عليه فرمائی: (استدلال ابن حجر بحدیث أبي رزين أن الماء خلق قبل العرش، ففسر صحيح، لأنه لم يرد في أبي رزين هذا اللفظ، وإنما ورد فيه: ثم خلق عرشه على الماء، وليس في هذا ما يدل على أولية الماء). العرش للذهبي: ۳۱۳/۱، البحث الأول: خلق العرش وهبته بيا هغوی په دې معامله کښې مذکور ټول اقوال ليکلوسره په هغې کښې داسې تطبيق ورکړې دې (قلت التوفيق بين هذه الروايات بأن الأولية نسبية، وكل شيء قبل فيه: إنه أول، فهو بالنسبة إلى ما بعده). (عمدة القاری: ۱۵/۹/۱۰).

یو اھم تنبیہ: بعض خلقو یو حدیث نقل کرې دې «أول ما خلق الله العقل» (۱) چه الله تعالی د ټولو نه اول د عقل تخلیق فرمایلي دي.

حافظ رحمۃ اللہ علیہ د دې حدیث په جواب کښې د افرمانیلي دي:

① د دې حدیث هیڅ یو طریق د ثبوت درجې ته نه رسی. (۲)

② او که چرې دا حدیث صحیح او منلې هم شی نو مطلب به داسې چه په جنس عقل کښې د ټولو نه اول د عقل تخلیق الله تعالی کرې دي. چنانچه اولیت اضافیه مراد دي. (۳)

قوله: فنأدى مناد: ذهبت نأقتك يا ابن الحصين. فانطلقت، فإذا هي يقطع دونها

السراب، فوالله لو ددت أنى كنت تركها: په دې دوران کښې یو آواز کونکې اواز اوکړو ابن الحصین ستا اوبه لاره، نوزه دهغې په لټون کښې لازم، چه اومې کتل نوزما د اود هغې په مینځ کښې خود بیابان پر قیدونکې سراب حائل دي. په الله تعالی قسم زما دا خواهش پیدا شو چه افسوس ما هغه پرخوډي وه.

شرح حدیث: یقطع کښې دوه احتمالات دي، که یاء سره وی نودا دمجرد نه به دمضارع صیغه وی. که تاء سره وی نو په هغه صورت کښې د باب تفعیل نه د ماضی صیغه ده. اود دې جملې مطلب دادي چه هغه اوبه په بیابان کښې دومره لرې وتلې وه چه د شگونه علاوه به هیڅ نه ښکاریدل یعنی اوبه ډیره لرې وتلوسره د سترگونه غاښه شوې وه. (۴) لفظ السراب مرفوع دي چه هغه د یقطع فاعل دي. (۵)

د حدیث نه مستنبط فوائد: علامه مهلب رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه د شیانو مبادی دهغې حقیقت اود هغې باره کښې بحث اومباحثه کول جائز دي اود عالم دین ذمه واری ده چه د خپل علم مطابق دهغې جواب ورکړي اوسانل مطمئن کړي. او که د سانل باره کښې دا شک وی چه د هغې په وجه د سانل عقائد متزلزل کیدې شی اوهغه د شبهاتو ښکار کیدې شی نوجواب دي نه ورکوي بلکه دا شان معاملاتو کښې د نه پریوتلو تلقین دي اوکړي. (۶)

بل د حدیث نه د اھم معلومه شوه چه جنس زمان اود هغې لاندې راتلونکې ټول انواع حادث دي اودا چه هم الله تعالی د دې ټولو مخلوقاتو موجد دي. حالانکه دا ټول معدوم وو په دې وجه نه چه هغه د دې د پیدا کولونه اول عاجز وو اوس قادر شو. داسې نه ده بلکه د قدرت باوجود ئی نه وو پیدا کړي. (۷)

(۱) أخرجه الديلمی فی الفردوس: ۱/۱۲۱ رقم: ۴ وأبو نعیم فی الحلیۃ: ۳۱۸/۷.

(۲) دې حدیث نه بعض محدثینو موضوع اوبعض ضعیف وئیلې دي ځکه چه د دې دارومدار په قول د دې حضراتو، داؤد بن المجبر دي چه کذاب یا کم نه کم ضعیف ضرور دي اوگورنی المقاصد الحسنه: ۱/۹۹ رقم: ۲۳۳ موضوعات الصنعانی: ۲/۱ ومجموع الفتاوى: ۳۲۶/۱۸ وغیره.

(۳) فتح الباری: ۲۸۹/۶.

(۴) قال الإمام الکشمیری رحمۃ اللہ علیہ: معناه أنها بعدت بعداً لا یظهر دونه السراب، مع أنه یلمع من البعد، فإذا لم یظهر السراب أيضاً، دل علی قطعها بعداً بعيداً، والفرض بیان بعدها فقط. فیض الباری علی صحیح البخاری: ۴/۳۰۰.

(۵) التفتح: ۲۹۰/۶ والعمدة: ۱۰۹/۱۵ وإرشاد الساری: ۲۴۹/۵ وشرح الکرمانی: ۱۵۲/۱۳.

(۶) عمدة القاری: ۱۰۹/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۰/۶.

(۷) فتح الباری: ۲۹۰/۶.

بعض حضراتو حدیث باب کنبی د کائنات باره کنبی ذکر شوې د اشعریین د هغه سوالو نه په دې امر باندې استنباط کړې دې چه اصول دین او حدوث عالم باندې خبرې اترې او په دغه دواړو امورو کنبی شوق ساتل دهغوی اولاد ته هم منتقل شو. لکه چه دهغوی په گهوښی (خمیر) او وینه کنبی شامل دی. چنانچه هم د دوی نه امام ابو الحسن اشعری رحمته الله هم دې د چاچه په انمه کلام کنبی لونی شان دې. اشارالی ذلک ابن عساکر.

د باب دویم حدیث د حضرت عمر بن الخطاب په شکل د تعلیق دې.

الحديث الثالث

[۳۰۰]- وَدَوِي عَيْسَى، عَنْ رَقِيبَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شَهَابٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَامَ رَبُّنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَامًا، فَأَخْبَرَنَا عَنْ بَدْءِ الْخَلْقِ، حَتَّى دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ مَنَازِلَهُمْ، وَأَهْلُ النَّارِ مَنَازِلَهُمْ، حَقِظَ ذَلِكَ مَنْ حَقِظَهُ، وَكَيْبَهُ مَنْ كَيْبَهُ

تراجم رجال

عيسى: دا ابو احمد عيسى بن موسى الاررق بخارى رحمته الله دې. د بنو تميم طرف ته په اعتبار د ولاء منسوب كيدوسره تيمى يادېږي. او بعض ورته تميمي ونيلى دي. د مخ د سور والى د وجې نه غنجاړ ^(۱) سره ملقب وو. المعروف بفنجاړ، لقب بذلك لحرمة لونه. ^(۲)

دې د عبدالله بن كيسان مروزي، سفيان ثوري، زهير بن معاوية، طلحة بن زيد شامي، حفص بن ميسره، ابراهيم بن طهمان، عبيده بن بلال تيمى، عتاب بن ابراهيم، نوح بن ابى مریم، ياسين الزيات، ابو حمزه سكرى رحمهم الله وغيره نه علاوه يولونى جماعت نه د حديث روايت كوى.

ددوى نه روايت كونكو كنبى يعقوب بن اسحاق حضرمى، وهومن اقرانه، اسحاق بن حمزه بن فروخ ازدي، ابو احمد بحير بن نصر بخارى، محمد بن اميه ساوى، محمد بن سلام بيكندى رحمهم الله وغيره شامل دي. ^(۳)

امام حاكم رحمته الله فرمانى «هوثقة.....» ^(۴) مسلم بن قاسم رحمته الله فرمانى: «كان ثقة جليلاً مشهوراً بخبره» ^(۵) خليلى رحمته الله فرمانى «زاهدا ثقة.....» ^(۶) حافظ ذهبي رحمته الله او ابن حجر رحمته الله هغه ته صدوق ونيلى دي. ^(۷)

(۱) حواله بالا

(۲) بضم المعجمة وسكون النون، بعدها جيم. تقريب التهذيب: ۷۷۵/۱ رقم الترجمة: ۵۳۴۷

(۳) تهذيب الكمال: ۳۷/۲۳ رقم الترجمة: ۶۶۲ و تهذيب التهذيب: ۲۳۷/۸

(۴) ذخير او تلامذه د باره او گورنى تهذيب الكمال: ۳۸-۳۹/۲۳

(۵) تهذيب الكمال: ۱/۲۳ و تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸

(۶) تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸ و تعليقات تهذيب الكمال: ۴۱/۲۳

(۷) تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸ و تعليقات تهذيب الكمال: ۴۰/۲۳

(۸) ميزان الاعتدال: ۳۲۵/۳ رقم الترجمة: ۶۱۴ و تقريب التهذيب: ۷۷۵/۱ رقم الترجمة: ۵۳۴۷

بل طرف ته دار قطنی علیه السلام و غیره په هغه باندې سخت تنقید کړې دې. او هغه ته نې لاشي و نیلې دې. خو امام بیهقی رحمته الله فیه ضعف فرمائیلې دې. ^(۱) چنانچه عیسی بن موسی رحمته الله د بخاری شریف د رواة نه دې کوم چه مختلف فیه دې. اودده د وجې نه امام بخاری رحمته الله ته مطعون و نیلې شوې دې. ^(۲) په عیسی بن موسی رحمته الله باندې مختلف قسم جرحې شوی دی لکه د ثقات مخالفت، د منا کیر روایت، د مجاهیل نه تحدیث، تردې چه امام حاکم رحمته الله و غیره لیکلی دی چه دې د سلو نه زیاتو مجاهیل نه روایت کوي، بل دا چه تدلیس نسی هم کولو. خوددې ټولو انتها ساتو دفاع کولو سره امام حاکم نسیابوری رحمته الله لیکلی دی چه دې دخپلې زمانې مقتدا وو. د ده جملات اودده مسکن په بخارا کښې مشهور دې. ما د هغه په جملات کښې مونږ هم کړې دې. د علم په طلب کښې د بوډا والی په حالت کښې وتلې. د حجاز، شام، عراق او خراسان سفرونه نسی کړې. دخپل ذات په اعتبار سره صدوق او رښتونی وو. په بخاری شریف کښې د هغه نه احتجاج او استدلال هم کړې شوې دې. خوچه کله دې د مجاهیل نه روایت کوی نو د هغه روایتونه د منا کیر نه ډک وی په کوم کښې چه دهغه هیڅ قصور نشته. ما د ثقات نه دهغه د مرویات تتبع کړې ده او هغه ټول مې صحیح او مستقیم موندلې دی ^(۳) په یو بل مقام کښې فرمائی: «ثقة، مقبول، غیر أنه یروی عن اکثر من منه شیع من المجهولين، لا یعرفون، أحادیث مناکیر، و ربما هم طالب هذا العلم أنه جرح فیه، ولیس كذلك» ^(۴) (هم دغه خبره خلیلی رحمته الله هم لیکلی ده فرمائی: «ربما روی عن الضعفاء، فأحمل علی شیوخه، لأعلیه، والبخاری قد حجب به فی أحادیث، ولا یضعف، وإنما یقع الاضطراب من تلامذته، وضعف شیوخه، لامنه» ^(۵) - کله کله د ضعیف راویانوته روایت کوی. په کوم کښې چه قصور دهغوی د شیوخ دې، نه چه د عیسی بن موسی، امام بخاری رحمته الله په څه احادیثو کښې د هغه نه احتجاج کړې دې او هغه ضعیف نه مگر خوی. دهغه په مرویات کښې اضطراب دهغه د تلامذه او شیوخ د طرف نه کیږی نه چه دهغوی د طرف نه.

ابن حبان رحمته الله دهغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې او دهغوی تدلیس کړې شوی روایاتو بابت فرمائیلې دی چه که چرې عیسی رحمته الله د شیخ نه د سماع تصریح او کړی نو د ثقات نه روایت کړې شوی روایاتو کښې دا د احتجاج قابل دې او که چرې تصریح اونه کړی نو هغه روایات قابل احتجاج نه دی. لیکي: «والاحتياط فی أمره: الاحتجاج بما روی عن الثقات إذا بین السماع عنهم، لأنه کان یدلس عن الثقات ما سمع من الضعفاء عنهم، وترك الاحتجاج بما روی عن الثقات إذا لم یبین السماع فی روايته عنهم» ^(۶)

ددې ټول تفصیل نه واضحه شوه چه د عیسی بن موسی رحمته الله د وجې نه امام بخاری رحمته الله مطعون کول صحیح نه دی چه هغه ثقه او قابل احتجاج دې. بیا امام بخاری رحمته الله په بخاری شریف کښې دهغه

^(۱) تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸ و تعليقات تهذيب الكمال: ۴/۲۳ و موسوعة أفعال أبي الحسن الدارقطني في رجال الحديث و غلله: ۵۰۹/۲ رقم: ۲۷۱۵ الطبعة الأولى.

^(۲) هدى السارى: ۴۵ ع

^(۳) تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸ تهذيب الكمال: ۴۰/۲۳.

^(۴) تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸ تهذيب الكمال: ۴۰/۲۳.

^(۵) تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸.

^(۶) كتاب الثقات لابن حبان: ۴۹۳/۸-۴۹۲.

صرف هم دغه یو روایت اخستې دې او هغه هم د تعلیق په توګه (۱) دامام بخاری رحمته الله علیه نه علاوه امام ابن ماجه رحمته الله علیه هم د هغه نه په خپل سنن کښې روایت اخستې دې (۲) عبيدالله بن واصل بخاری رحمته الله علیه فرماني چې د ۱۸۵ یا ۱۸۶ هجري او آخر یا ۱۸۷ هجري په اوائل کښې دعيسى بن موسی رحمته الله علیه انتقال شوې (۳) ابن حبان رحمته الله علیه او امام بخاری رحمته الله علیه ۱۸۶ هجري تاریخ وفات خودلې دې (۴)

وقبه دا ابو عبدالله رقبه براء و قاف مفتوحین (۵) بن مصقله عبدی کوفی رحمته الله علیه دې بعض حضراتو پوره نسب داسې لیکلې دې. رقبه بن مصقله بن عبدالله بن خوته بن صبره (۶) د یو قول مطابق دې د حضرت انس رضی الله عنه نه د حدیث روایت کوی. بل دې د یزید بن ابی مریم، ابواسحاق، عطاء بن ابی رباح، قیس بن مسلم، مجزأة بن زاهر، عبدالعزیز بن صهیب، طلحه بن معرف، ثابت بنانی، د خپل پلار مصقله او نافع مولی ابن عمر رحمهم الله غوندې اساطین علم حدیث نه روایت کوی. دهغوی نه روایت کونکو کښې سلیمان تیمی، وهومن أقرانه، ابراهیم بن عبدالحمید بن ذی حمایه، جریر بن عبدالحمید، ابو عوانه، ابن عیینه او محمد بن فضیل رحمهم الله وغیره شامل دی (۷) امام احمد رحمته الله علیه فرماني: «شهو، ثقة من الثقات، مأمون» (۸) امام عجلې رحمته الله علیه فرماني: «ثقة، وکان مقوها، بعد من رجال العرب، وکان صدیقاً لسلیمان التمیمی» (۹) یعنی دې ثقه دې لوني قادر الکلام، بلیغ خطیب وو په رجال العرب کښې دهغوی شمیر کیری بل دا چې د سلیمان تیمی رحمته الله علیه دوست وو حافظ ذهبی رحمته الله علیه فرماني: «الإمام، الثمت، العالم» (۱۰) دارقطنی رحمته الله علیه هم هغه ته ثقه و نیلې دې (۱۱) یحیی بن معین رحمته الله علیه فرماني ثقه (۱۲) ابن حبان رحمته الله علیه د دهغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې (۱۳) دا د انمه سته راوی

(۱) تهذيب الكمال: ۴۰/۲۳، وهدي الساري: ۶۴۵ وتحفة الأشراف: ۳۱/۸ رقم: ۱۰۴۷۰.

(۲) تهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸ تهذيب الكمال: ۴۱/۲۳ - ۴۰.

(۳) تهذيب الكمال: ۴۰/۲۳.

(۴) الثقات: ۴۹۲/۸ وتاريخ الكبير: ۳۹۴/۶ رقم الترجمة: ۲۷۵۱.

(۵) تعليقات تهذيب ابن حجر: ۲۸۶/۳.

(۶) تهذيب الكمال: ۲۱۹/۹ وتهذيب ابن حجر: ۲۸۶/۳ وسير أعلام النبلاء: ۱۵۶/۶.

(۷) شيخ اولادناه دباره اوگورنی تهذيب الكمال: ۲۲۰/۹ رقم الترجمة: ۱۹۲۳.

(۸) تهذيب الكمال: ۲۱۹/۹ وتهذيب ابن حجر: ۲۸۶/۳ وسير أعلام النبلاء: ۱۵۶/۶ وكتاب الملل لابنه: ۱/۱۸۴ وكتاب الثقات لابن

شامين الترجمة: ۳۷۳

(۹) تهذيب الكمال: ۲۱۹/۹ وتهذيب ابن حجر: ۲۸۶/۳ وسير أعلام النبلاء: ۱۵۶/۶.

(۱۰) سير أعلام النبلاء: ۱۵۶/۶.

(۱۱) تهذيب ابن حجر: ۲۸۷/۳ رقم: ۵۴۱.

(۱۲) تهذيب الكمال: ۲۲۰/۹ وتهذيب ابن حجر: ۲۸۷/۳.

(۱۳) ۶/۳۱۱

دې البته ابن ماجه رحمه الله د سنن په خاني خپل تفسير کښي دهغه نه روايت اخستې دې. (۱) ابن الاثير رحمه الله دهغوی تاريخ وفات ۱۲۹ هجري بيان کړې دې. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. (۲)

قيس بن مسلم: دا قيس بن مسلم جدلی ابو عمرو کوفی رحمه الله دې.

طارق بن شهاب: دا طارق بن شهاب احمسی کوفی رحمه الله دې.

عمر بن الخطاب: دا خليفه ثاني امير المؤمنين حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه دې. ددې درويارو

بزرگانو تذکره کتاب الإيمان باب زیادة الإيمان ونقصانه کښي راغلي ده. (۳)

يواهمه تنبيه: اکثر ناسخين حضرات دا سند داسې بيان کړې دې عيسی عن رقية مگر په دې سند کښي سقط واقع شوي دې. ابو علی جیاني رحمه الله فرماني چې دلته عيسی بن موسی اورقية بن مصقلة په مينځ کښي يو راوی پريوتلې دې چې ابو حمزة سکری دې. د کوم نوم چې محمد بن ميمون دې. ددې اضافه نه بغير به سند متصل نه وي. په دې باندې ابونعيم رحمه الله هم جزم کړې دې.

هم دغه خبره ابو مسعود دمشقی رحمه الله هم فرمانيلي ده چې دا حديث عيسی عن ابی حمزة عن رقية په طريق سره نقل کړې دې. ددې دليل دادې چې طبرانی کښي دا روايت عيسی عن ابی حمزه عن رقيه په طريق سره موجود دې. دې نه علاوه عيسی په دې معامله کښي متفرد هم نه دې. چنانچه حافظ ابونعيم رحمه الله هم دا حديث د علی بن حسين عن ابی حمزة په طريق سره ذکر کړې دې سره ددې چې ددې سند ضعيف دې. بيا دا خبره هم چې عيسی بن رقيه نه روايت خو څه؟ ملاقات هم ثابت نه دې هغه خود رقيه د شاگردانوته روايت کوي. (۴)

قوله: سمعت عمر رضي الله عنه يقول: قام فينا النبي صلى الله عليه وسلم مقاما طارق

بن شهاب رحمه الله وائي چې ما حضرت عمر رضي الله عنه فرمانيلوسره واوريدو چې يوځل حضور نبی اکرم صلی الله علیه و آله وسلم موږ ته د خطاب کولو دپاره اودريدو.

د خطبي مقام او دهغې دورانيه: د مقام نه مراد منبر دې. چنانچه مسلم اومسند احمد وغيره کښي د حضرت ابو زيد بن اخطب رضي الله عنه د روايت نه دا مستفاد کيږي چې په حديث باب کښي ذکر شوې خطبه حضور پاک د سحر نه د نمر د دويدو پورې په منبر باندې په ولاړه ورکړې وه. دهغه روايت الفاظ دا دي: «صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاة الصبح، وصعد المنبر، فخطبنا، حتى حضرت الصلاة، ثم نزل فصل بنا الظهر، ثم صعد المنبر، فخطبنا، ثم العصر كذلك، حتى غابت الشمس، فحدثنا عما كان، وما هو كائن، فأعلمنا أحفظنا» (۵)

(۱) تهذيب الكمال: ۲۲۰/۹ سير اعلام النبلاء: ۱۵۶/۶.

(۲) الكامل في التاريخ: ۳۷۷/۵ وتعليقات تهذيب الكمال: ۲۲۰/۹ وتهذيب التهذيب: ۲۸۷/۳ وإكمال مغلطاي: ۳۹۹/۴ رقم:

۱۶۰۸.

(۳) كشف الباري: ۴۷۴-۴۷۱/۲ حضرت عمر رضي الله عنه د پاره نور اوگورنی ۱/۲۳۹.

(۴) تهذيب الكمال: ۱/۲۳ عمدة القاري: ۱۱۰/۱۵ فتح الباري: ۲۹۰/۶ والتوضيح: ۱۷/۱۹ وتقييد المهمل للجواني: ۴۵/۲ عوفی تعليقات تهذيب الكمال: ۱/۲۳ ذکر البخاري في الرواة عنه، وهو وهم، فإنه لن يذكره، إنما روى عن أصحابه.

(۵) صحيح الإمام مسلم كتاب الفتن باب إخبار النبي صلى الله عليه وسلم فيما يكون إلى قيام الساعة. رقم: ۲۸۹۳/۷۲۶۷ ومسند الإمام أحمد: ۱/۷ رقم: ۲۳۲۷۶.

حافظ صاحب رحمته و غیره حضرت ابوزید رحمته دا حدیث نقل کولو سره لیکي: «وَأَفَادَ حَدِيثُ أَبِي زَيْدٍ هَٰذَا الْمَقَامَ الْمَذْكُورَ زَمَانًا وَمَكَانًا فِي حَدِيثِ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْهُ، وَأَنَّهُ كَانَ عَلَى الْمَسْبُورِ مِنَ أَوَّلِ النَّهَارِ إِلَى أَنْ غَابَتِ الشَّمْسُ»^(۱)

قوله: فَأَخْبِرْنَا عَنْ بَدْءِ الْخَلْقِ، حَتَّى دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ مَنَازِلَهُمْ، وَأَهْلُ النَّارِ مَنَازِلَهُمْ
نورسول الله ﷺ مونږ ته د مخلوقاتو د ابتداء باره کښې ارشاد اوفرمانيلو تردې چه اهل جنت خپلو خپلو ځايونو کښې او دوزخيان خپل خپل ځاني ته واوښتله ته اورسيدل. «حتى دخل أهل الجنة» داد خبرنا د باره غايت دي. مطلب دادي چه حضورياک مونږ ته د مخلوقات عالم د ابتداء باره کښې لولې شان خودل تردې چه کله جنتيان جنت کښې او دوزخيان دوزخ کښې داخل شي ددي باره کښې نئ هم اوخودل.^(۲)

د سياق نه د عدول وجه: د سياق حدیث وجه خودا وه چه «تدخل» (مضارع) ئي فرمانيلي مگر صيغه دماضي «دخل» ئي استعمال کړه چه ددي خبري طرف ته اشاره ده چه دا خبري د مخبر صادق د طرف نه دي. لکه چه دا هرڅه شوی دی جنتيان په جنت کښې او دوزخيان دوزخ ته تللي دي.^(۳)
د رسول الله ﷺ ښکاره معجزه: د پورته دغه تفصيل نه معلومه شوه چه هم په يومجلس کښې د ټولو مخلوقاتو د عالم د شروع نه واخله تر انجام پوري حالات ئي بيان کړل چنانچه په دي کښې مبدا، معاش او معاد دريواړوبه لازمي ذکر شوې وي. دا معجزه نه ده نوڅه دي؟ هم په يومجلس کښې دومره تفصيلات خودل خارق عادت امر دي اوهم دي ته معجزه وائي.

د حدیث باب يوبل مثال: حدیث باب سره يوشان يوه واقعه امام ترمذی رحمته هم نقل کړې ده. حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه فرمانی چه رسول الله ﷺ مونږ له راغلو دهغوی په لاس کښې دوه کتابونه «رجسټري» وې بيا په خپل بڼی لاس کښې موجود کتاب طرف ته اشاره کولو سره اوفرمانيل چه دا د رب العالمين د طرف نه يو کتاب دي په کوم کښې چه د جنتيانو نومونه قبيلي اوغيره درج دي اوس په دي کښې زياتوالي کيدې شي نه کمې واقع کيدې شي بيا حضورياک په خپل کس لاس کښې موجود کتاب طرف ته اشاره کولو سره د جهنميانو باره کښې هم دغه شان اوفرمانيل روستو هغه دواړه کتابونه حضورياک لري اوغوزول اووني فرمانيل «فرغ منكم من العباد، ففرق في الجنة وفريق في السعير»^(۴) يعنی ستاسو خلقو رب د بنديگانود فيصلو نه فارغ شو يو ډله به جنت کښې وي نودويمه به دوزخ کښې وي.

په دي دواړو احاديثو کښې د شک وجه داده چه رومي حديث (حديث باب) کښې په لړشان وخت کښې د ډير مضمونونو او ارشادات عاليه په آسانتي سره بيان دي نو په دويم حديث کښې په تنگ شان طرف (کتاب) کښې ډير زيات مواد د ځاني کولو ذکر دي چه په يو کتاب کښې دټولو جنتيانو ذکر وو او په بل کتاب کښې د ټولو دوزخيانو ذکر. ښکاره خبره ده چه دا معمولی خبره نه ده بلکه ډيره غير معمولی

(۱) فتح الباری: ۲۹۱/۶ عمدة القاری: ۱۱۰/۱۵ وارشاد الساری: ۲۵۰/۵.

(۲) شرح الطیبي: ۲۹۷/۱۰ رقم: ۶۹۹ عمدة القاری: ۱۱۰/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۰/۶ وارشاد الساری: ۲۵۰/۵.

(۳) حواله جات بالا، والکنز المتواری: ۱۲۰/۱۳.

(۴) جامع الترمذی أبواب القدر باب ما جاء أن الله كتب كتاباً لأهل الجنة..... رقم: ۲۱۴۱.

خبره ده^(۱)، اود حدیث ترمذی الفاظ «فنبهنا» نه هم دغه متبادر کیږي چه هغه دواړه کتابونه صحابه کرامو رضی الله عنہم ته باقاعده ښکاریدل هم. والله اعلم.^(۲)

یو بل خصوصیت: د معجزې د اثبات سره دا هم ثابت شو چه نبی پاک صلی الله علیه و آله که یو طرف ته په ډیرو زیاتو خصوصیاتو سره مشرف کړي شوې وو نویل طرف ته نې ورته جوامع الکلم هم ورکړي وو. دا حدیث د دې واضحه مثال دي. حافظ صاحب رحمته الله علیه فرماني: «ودل ذلك على أنه أخبرني المجلس الواحد بمجموع أحوال المخلوقات، منذ ابتدأت إلى أن تقضى، إلى أن تهنث، فتعلم ذلك الإخبار عن المبدأ والمعاش والمعاد، وفي تيسير إيراد ذلك كله في مجلس واحد، من غوارق العادة، أمر عظيم»^(۳).

قوله: حفظ ذلك من حفظه، ونسبه من نسبه. چاچه یاد ساتل هغه دغه ټول یاد اوساتل او چاله چه هیرول وو هغه ټول هیر کړل. مطلب دادې چه د حضور پاک دغه پورته بیان کړي شوي بیان یقیناً خو به اوریدلې ډیرو زیاتو صحابه کرامو مگر چا ته یاد پاتې شو په کوم کښي چه زه هم شامل ووم چه الله تعالی ماته دهغه ټولو خبرو د یاد ساتلو توفیق رانصیب کړو. امام ترمذی رحمته الله علیه لیکلی دی چه په دې باب کښي «حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه علاوه، د ډیرو صحابه کرامو نه روایات دي لکه حضرت حذیفه بن یمان، حضرت زید بن اخطب، حضرت ابومریم او حضرت مغیره بن شعبه» د حضرت عمر د حدیث باب تذکره هغوی اونه کړه. رضی الله عنه ټول حضراتو ته هغه خبرې یادې وې.^(۴)

د مذکورہ تعلیق تخریج: دا تعلیق امام طبرانی رحمته الله علیه المعجم الکبیر کښي او ابن منذر رحمته الله علیه په خپل امالی کښي موصولاً نقل کړي دي.^(۵)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: د حضرت عمر رضی الله عنه د دې حدیث ترجمه الباب سره مطابقت بالکل واضح دي چه په دې کښي د مخلوقاتو د ابتداء وغیره ذکر دي.

د باب دریم حدیث د حضرت ابوهریرہ رضی الله عنه دې کوم چه حدیث قدسی هم دي:

الحديث الرابع

[۳۰۸] - حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، عَنْ أَبِي أَحْمَدَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي الزُّنَادِ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَرَأَيْتُمْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: يَشْجُو ابْنُ آدَمَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَشْجُو، وَيُكْذِبُنِي وَمَا يَنْبَغِي لَهُ، أَمَا شَهِمُهُ فَقَوْلُهُ: [إِنْ لَيْسَ وَلَدًا، وَأَمَا تُكْذِبُنِي فَقَوْلُهُ: لَيْسَ يُعِيدُنِي كَمَا بَدَأُنِي] [۶۹۰، ۶۹۱]

(۱) فتح الباری: ۲۹۱/۶.

(۲) حواله بالا.

(۳) فتح الباری: ۲۹۰/۶ وارشاد الساری: ۲۵۰/۵ والکنز التنواری: ۱۲۰/۱۳.

(۴) جامع الترمذی ابواب الفتن، باب ما أخبر النبی صلی الله علیه وسلم أصحابه بما هو کائن إلى يوم القيامة، رقم: ۲۹۱۱ وفتح الباری: ۲۹۱/۶.

(۵) هدی الساری: ۴۸ الفصل الرابع کتاب بدء الخلق والتفلیق التملیق: ۴۸۷/۳.

تراجم رجال

عبدالله بن ابی شیبہ: دا عبدالله بن محمد بن ابی شیبہ عبسی کوفی رحمہ اللہ دی. ^(۲)

ابواحمد: دا ابواحمد محمد بن عبدالله زبیری ازدی رحمہ اللہ دی. ^(۳)

سفیان: دامشهور امام محدث سفیان بن سعید بن مسروق ثوری رحمہ اللہ دی. ددوی حالات «کتاب الإیمان

باب علامة المنافق» لاندی بیان کری شوی دی. ^(۴)

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رحمہ اللہ دی.

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمز الاعرج قرشی رحمہ اللہ دی. ددی دواړو محدثینو حضراتو تذکره کتاب

الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان لاندی تیره شوې ده. ^(۵)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان

کنبی تیر شوی دی. ^(۶)

قوله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: قال الله تعالى: يشتمني ابن آدم، وما

ينبغي له أن يشتمني، وكذبني، وما ينبغي له، أما شتمه، فقوله: إن لي ولدا: دحضرت

ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائیلي دي چه الله تعالى عزوجل فرمائی چه

بنیادم ماته بدې ردي وائی حالاتکه دهغه د پاره دا بالکل مناسب نه ده چه ماته دي بدې ردي او وائی.

اوهغه ماته دروغژن کوی دا هم هغه سره ښه نه لگی. ترکومې چه دهغه د بدو ردو و نیلو تعلق دي

نودهغه زما باره کښي دا وینا کول چه زما خوښي دي (یعنی زما هم اولاد دي).

یشتمني باب ضرب نه دي شتما ددي مصدر دي چاته کنخلي کول تنقیص کول اوبدي ردي و نیل

وغیره. د الله تعالى د پاره اولاد ثابتولوسره لویه گستاخی اوتنقیص د الله تعالى په شان کښي نور څه

کیدي شی؟ ځکه چه دا د حدوټ امکان ته مستلزم دي اوداد الله تعالى په شان اقدس کښي ډیره لویه

گستاخی ده په دي وجه دا په شتم سره تعبیر کړي شوې ده. ^(۷)

قوله: وأما تكذيبه، فقوله: ليس يعيدني كما بدأني: او ترکومې چه د بنیادم زما دروغژن

کولو تعلق دي نودهغه دا وینا کول لکه چه څنگه زه الله تعالى په شروع کښي پیدا کړم دوباره نه شی

پیدا کولې. «ليس يعيدني كما بدأني....» دا په ورځ د قیامت د بت پرستو مقوله ده څوک چه په حیات

^(۱) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً. كتاب التفسير سورة قل (هُوَ اللَّهُ أَخَذَهُ) باب ۱، رقم: ۴۹۷۴ و باب قوله: (أَفُتُّ الصَّدَاقَ) رقم: ۴۹۷۵ والنسائي كتاب الجنائز باب أرواح المؤمنين رقم: ۲۰۸۰.

^(۲) كتاب العمل في الصلاة باب لا يرد السلام في الصلاة.

^(۳) كتاب الأذان باب المكث بين السجدين.

^(۴) اوگورنی کشف الباری: ۲/۲۷۸.

^(۵) کشف الباری: ۱۱/۲-۱۰.

^(۶) کشف الباری: ۱/۶۵۹.

^(۷) فتح الباری: ۶/۲۹۱.

بعد الممات باندې یقین نه لری اود قیامت انکار کوی. الله عزوجل دهغوی دا مقوله د خپل قدرت کامله دروغ گرځولو سره فرمائی چه خومره لویه زیاتی ده چه کومه شروع بغیرد چه سبب ظاهری یوخیز پیدا کولې شی نو په دویم خل یا په دریم خل ولې نه شی کولې؟ حالانکه په عقلی اعتبار سره اعاده کول هم آسان دی. سبحان الله ومحمد سبحان الله العظیم. (۱)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمه الباب سره د دې حدیث مناسبت په دې دویمه جمله کښې دې: «لیس یعدنی کما بدانی» چه اول هم الله تعالی مخلوقات عالم پیدا کړی دی او دوباره هم هغه په دې قدرت لری، د هر شی خالق هم هغه دې. (۲)

د باب څلورم او آخری حدیث هم د ابوهریره رضی الله عنه نه نقل دې:

الحديث الخامس

۳۸۳- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مَغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقُرَشِيُّ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَنَا قَضَى اللَّهِ الْخَلْقَ كَتَبَ فِي كِتَابِهِ فُهو عِنْدَهُ فَوْقَ الْعَرْشِ إِنْ رَجَعْتَ غَلَبَتْ غَضَبِي» [۶۹۹، ۶۹۸، ۷۰۱، ۷۱۴، ۷۱۵] (۳)

ترجمه رجال

قتيبة بن سعيد: دا ابو الرجا قتيبة بن سعيد بن جميل ثقفی رضی الله عنه دې. د دوی تذکره کتاب الإيمان باب إفتاء السلام من الإيمان لاندې تیره شوې ده. (۴)

مغيرة بن عبد الرحمن قرشي: دا مغيرة بن عبد الرحمن بن عبد الله اسدي مدني رضی الله عنه دې. د دوی د حالاتو د پاره او کورنی: (۵)

قوله: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَنَا قَضَى اللَّهُ الْخَلْقَ: دحضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمانيلى دې چه كله الله تعالى مخلوقات را پيدا كړل.....

دَقَضَا مَخْتَلَفَ مَعَانِي: د قضی معنی د خلق دې. لكه چه بل خانی كښې ارشاد رباني دې: (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ) (۱)

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۱۰ وضع الباری: ۲۹۱/۶ وإرشاد الساری: ۲۸۵/۵.

(۲) حواله جات بالا.

(۳) قوله: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أخرجه البخاري أيضاً، في التوحيد باب قول الله (وَحَدِّثْهُمْ تَسْمَعُونَ) رقم: ۷۴۰۴ وباب (وَوَكَّلْنَا عُزْرَةَ عَلَى النَّسَاءِ) رقم: ۷۴۲۲ وباب قول الله تعالى (وَلَقَدْ سَبَّحْتَ كَلِمَتَنَا إِيَّاهُ الْوَسْطَى) رقم: ۷۴۵۳ وباب قول الله تعالى (فِي لَوْنٍ مُخْتَلِفٍ) رقم: ۷۵۵۴ وابن ماجه في الزهد باب ما يرجي من رحمة الله يوم القيامة: رقم: ۶۹۲۶-۶۹۲۴.

(۴) كشف الباری: ۱۸۹/۲.

(۵) كتاب الاستسقاء باب دعاء النبي صلى الله عليه وسلم.....

او او جد جنسه معنی کنبی هم کیدی شی. چنانچه د قضا اطلاق په ویرو څیزونو او معانی باندې کیږي لکه حکم جاری کول د یوکار نه فارغ کیدل، فیصله نافذ کول او پوخوالي او مضبوطوالي وغیره. دا ټولې معانی دلته چلیدې شی. قاضی ته هم په دې وجه قاضی وئیلی شی چه هغه خپل حکم نافذ او جاری کولو سره د فریقین د معاملې نه فارغ کیږي. (۱)

قوله: کتب فی کتابه: خپل کتاب کنبی نی اولیکل. کتب د امر القلم په معنی کنبی دې چه الله تعالی قلم ته حکم او کړو چه لوح محفوظ اولیکه. اوس نیزدې د حضرت عبادۃ بن صامت رضی الله عنه حدیث تیر شوې دې چه «فقال للقلم: اکتب، فخری عما هو کائن» په دې اعتبار سره د کتاب نه مراد لوح محفوظ دې.

خو دویم احتمال دادې چه د کتاب نه مراد هغه الفاظ دی د کوم د لیکلو چه فیصله کړې شوې وه یعنی دا جمله «ان دمتی سبقت غضی» دغه شان به د مکتوب معنی شی، ددې مثال دا ارشاد ربانی دې: «کُتِبَ لِلَّهِ اَلْغَلِیْبُ اَنَا وَرُسُلِی» (۲)، دلته مکتوب مراد دې یعنی «لَا غَلِیْبُ اَنَا وَرُسُلِی» په دې کنبی د کتب معنی ده. «قضى وأوجب» (۳)

قوله: فیه عندة فوق العرش: اوس دغه هغه سره د عرش د پاسه لیکلې شوی دی. یعنی هغه مکتوب یا کتاب د عرش د پاسه دې.

ددې جملې مختلف مطالب: بعض حضراتو (۴) فوق د دون (ښکته) معنی کنبی اختلو سره دا مطلب بیان کړې دې چه هغه څیز د عرش نه لاندې دې لکه چه د الله تعالی ارشاد «بِعُوضَةٍ فَمَا قَوْهَا» (۵) (کنبی د فوق نه دون مراد دې یعنی د مچ نه هم وړوکی څیز. ددې مطلب او مفهوم خیال دادې چه یو څیز د عرش د پاسه څنگه کیدی شی؟ په دې وجه قوف د دون په معنی کنبی اختی شوی دې خو که فوق په خپل ظاهر باندې کیخو دې شی نویا څه حرج نشته دې. ځکه چه عرش هم بهر حال مخلوق دې. (۶)

دا هم احتمال دې چه د عند نه مراد ذکر یا هلم وی نویا به عندیه مکانیه نه وی یعنی په یو مخصوص طرف کنبی به اشاره نه وی بلکه هغه طرف ته به اشاره وی چه هغه څیز په پوره توگه د خلقو نه پټ وی اودهغوی د ادراک او شعور نه ماورا وی. دې نه علاوه بعض حضراتو دلته فوق زانده گرځولې دې

(۱) سورت فصلت آیت: ۱۲.

(۲) المende: ۱۱۰/۱۵ والفتح: ۲۹۰/۶ وارشاد الساری: ۲۵۱/۵ وأعلام الحديث للخطابی: ۱۴۷۱/۲.

(۳) سورت المجادلة: ۲۱.

(۴) المende: ۱۱۰/۱۵ والفتح: ۲۹۱/۶ وارشاد الساری: ۲۵۱/۵ والتوضیح: ۱۹/۱۹.

(۵) قاله أبو عبیدة فی مجاز القرآن: ۳۵/۱.

(۶) سورة البقرة: ۲۶.

(۷) ذکر ابن الأنباری أن فوق من الأضداد، فهي بمعنى أعظم كقولك: هذا فوق فلان في العلم وتأتي بمعنى دون. كقولك أن فلانا لنصير وفوق القصير انظر الأضداد ص: ۲۵۰ رقم: ۱۵۲.

اوونیلی دی چه بعض وخت په کلام کښې ددې اضافه کولې شی مگر هغه لغو وی. ددې مثال په کلام الله کښې دا دوه آیاتونه دي: «قَاضِيُ الْاَعْتَاقِ»^(۱) او «فَإِنْ كُنْ نِسَاءً فَوْقَ الْاُنْتْنَيْنِ»^(۲) په دې دواړو مقاماتو باندې کلمه فوق زانده ده چونکه د فوق نه بغيرد هم دلته معنی او مطلب صحيح دي.

مگر دا احتمال دلته بالکل صحيح نه دي. په آيت ذکر کړې شوی کښې که چرې فوق حذف کړې شی نو بيا هم «اُنْتْنَيْنِ» د آيت دمفهوم واضح کولو دپاره کافی دي خوکه په حديث باب کښې داسې اوکړې شی نو عبارت به داسې شی «فهو عند العرش» ددې فساد محتاج بيان نه دي.^(۳)

راجع قول: په دې دواړو اقوالو کښې راجح قول دا دويم قول دي. هم دا عینی، ابن حجر، ابن الملقن او کرمانی رحمهم الله وغيره اختيار کړې دي. ددريم قول فساد مونږ بيان کړې دي. ترکومې چه د اول قول تعلق دي چه د عرش دپاسه يوخيږ څنگه کيدې شی؟ نو په دې کښې هيڅ استبعاد نشته ځکه چه عرش بهرحال مخلوق دي په دې کښې هيڅ استحاله نشته چه يو کتاب مخلوق هغی سره اولگی يا دهغی دپاسه پاتې شی. په رواياتو کښې راځی چه فرشتو عرش په خپلو اوږو باندې اوچت کړې دي. ښکاره خبره ده چه د اوچتولو دپاره ورسره لاس لگول يا مس کول ضروری دی او په دې کښې څه حرج نشته دي نو د يو کتاب عرش سره لگيدل او دهغی دپاسه کيدو کښې هم څه حرج نه دی کيدل پکار.^(۴)

اوس به ددې جملې مطلب داشی ددې علم د عرش د پاسه الله تعالی سره دي په کوم کښې چه نسخ ممکن ده نه بدلون، يا داسې اووايشی چه ددې جملې ذکر د عرش دپاسه الله تعالی سره دي. لفظ علم يا لفظ ذکر به مقدر گرځولې شی.^(۵)

د تخصيص بالذکر وجه: دلته دا جمله مخصص بالذکر کولو څه وجه ده؟ حالاتکه ښاته تير شوی دی چه قلم په لوح محفوظ باندې ټول هرڅه ليکلونه فارغ شوي. دخلقو عمرو نه نه هم ليکلی دهغوی رزق نی هم ليکلي دهغوی انجام نی هم اوليکلونو دا جمله نی ولي مخصص بالذکر کړې ده؟ ددې جواب دادې په دې کښې رجاء کامل ده د اميد لمن ده دي سره به دا اميد لگيدلې وی چه الله تعالی به معافی اوکړی، د آسانشی معامله به اوکړی. بل دي سره ددې امر هم اظهار کيږی چه دهغه رحمت هرڅيز ته محيط دي. ابن الملقن رحمه الله فرماني: «والما اخص هذا بالذکر، وإن كان القلم كتب كل شيء» لافيه من الرجاء، فمن علم أنه تقبل هذه دخل في هذا، ومن أبقاه، وخرم على سمعه وقلبه»^(۶)

(۱) سورت الأنفال: ۱۲.

(۲) سورت النساء: ۱۱.

(۳) فتح الباری: ۲۹۱/۶ و عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ والتوضیح: ۱۹-۲۰/۱۹.

(۴) حواله جات بالا. ابن الملقن رحمه الله لیکي: «...على أن العرش مخلوق، ولا يستحيل أن يمسه كتاب مخلوق، فإن الملائكة حملة العرش، روي أن العرش على كواهلهم، وليس بمستحيل أن يمسوه إذا حملوه...» (التوضیح: ۲۰/۱۹) وكذا انظر الأسماء والصفات للبيهقي: ۲/۲۷۹ باب ما جاء في العرش والكرسي.....

(۵) فتح الباری: ۲۹۱/۶ و عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ والتوضیح: ۲۰/۱۹.

(۶) عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ والتوضیح: ۲۰/۱۹.

قوله: «أَنْ رَحِمْتِي غَلِبَتْ غَضَبِي» : زما رحمت زما په غصه او غضب باندې غالب دي. اُن یا خو مفتوحه دي چه کتب سره بدل دي یا مکسوره دي د ابتداء د وجې نه چه د کتاب د مضمون حکایت کوي^(۱) د کتاب التوحید شعيب عن ابن الزناد روایت کښې غلبت په ځاني سبقت دي^(۲) د الله تعالی د پاره د غضب معنی: غیظ او غضب کوم چه مونږ په غصه سره تعبیر کوو دا ټول د قوت شهوانیه د هیجان په شکل کښې وقوع پذیر کیږي. داد مخلوقات صفت دي د الله تعالی اوچت شان د دي امور شنیعه او قبیحه نه منزه او بالادی.

د الله تعالی د غضب معنی ددی لازمه ده یعنی کوم چه د غصې سبب جوړ دي هغې ته عذاب رسول د هغه نه د بدلې اخستلو اراده کول ځکه چه سبقت او غلبه دواړه په اعتبار د تعلق دی. مطلب دا چه د رحمت تعلق غالب او سابق دي په تعلق د غضب باندې. ځکه چه رحمت د هغه دمقدس ذات مقتضا دي لیکن غضب د عبد حادث د یو خراب او بد حرکت نتیجه وی.

یواشکال اودهې جواب: دي تقریر سره هغه اشکال هم ختم شو کوم چه بعض حضراتو دلته کړي وو چه دا څنگه رحمت دي د کوم ظهور چه بعض مقاماتو کښې نه کیږي لکه موحدین (عصاة مومنین) چه هغوی به په اول ځل باندې دوزخ کښې اچولې شی بیا به د انبیاء کرام علیهم السلام وغیره په شفاعت باندې هغوی د هغه ځاني نه راوړستلو سره جنت ته منتقل کولې شی. د هغوی په حق کښې خو هم د دغه رحمت ظهور کیدل پکاروو؟

خو د پورته تقریر سره دا اشکال اوس لرې شو ځکه شروع د دغه عصاة مومنین نه شوي ده، که ددوی نه د گناهونو او بدو صدور نه کیدلو نودهغوی به دا انجام هم نه کیدلو. بیا به هم د الله تعالی رحمت په جوش کښې راځي اود الله تعالی د طرف نه به د سفارش اجازت ملاوېږي د کوم په نتیجه کښې چه به دهغوی سزا ختمیږي گنی هلته د چا څه مجال چه رف اووهلی شی^(۳)

د بعض حضراتو یو قول دا هم دي چه د غلبه معنی کثرت اوشمول هم ده. چنانچه ونیلی شی «غلب علی فلان الکرم» د کوم معنی چه هم دغه ده چه دهغه نه اکثر وختونو کښې هم کرم اوسخاوت صادر کیږي. د حدیث شریف یو بله توهیه: پورتنې ټول تفصیل په دي اعتبار سره دي چه رحمت او غضب ته د ذات صفتونه او ونیلی شی خو بیا هم بعض علماء کرامو فرمائیلی دي چه رحمت او غضب د صفات افعال نه دي نه چه د صفات ذات نه. بل د بعض افعالو په بعض باندې د تقدم سره څه شی مانع نه وی. نو اوس به داسې ونیلی شی چه د رحمت په ذریعه د پیدا کیدونه پس حضرت آدم عليه السلام په جنت کښې د حصاریدلو طرف ته اشاره کړې شوې ده اود دي په مقابله کښې د جنت نه دهغه وېستل اود دنیا طرف ته رالیکل دی^(۴)

هم دغه حال د ټولو امتونو پاتې دي. الله تعالی د رحمت د صفت مظاهره کولو سره هرامت او قوم ته ښه

(۱) فتح الباری: ۲۹۱/۶ و عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵.

(۲) صحیح البخاری کتاب التوحید، باب (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم: ۷۴۲۲.

(۳) فتح الباری: ۲۹۲/۶ و عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ و ارشاد الساری: ۲۵۱/۵.

(۴) فتح الباری: ۲۹۲/۶ و عمدة القاری: ۱۱۱/۱۵ و ارشاد الساری: ۲۵۱/۵ و شرح ابن بطال: ۳۹۵/۱۰ کتاب التوحید رقم:

۳۹۱۸ و شرح النووی علی صحیح مسلم: ۶۷/۱۷

ورکړه او کړه، ترقی ورکړه په رزق کښې فراخی او وسعت ورکړه بیاچه کله هغوی په کفر باندې ملا اوتړله اود الله تعالی ناشکری کول شروع کړه نودهغه عذاب په هغوی باندې راغلو. چنانچه د رحمت نزول او مظاهره همیشه شروع شوې بیا په ناشکرنۍ باندې رانیول اوشو. عصاة مومنین په دوزخ کښې اچول او بیاچه د راویستلو ترکومي پورې تعلق دې دا هم د ډیر زیات رحمت مظهر دې که چرې دا دومره ډیر رحمت نه وي نو هغوی به همیشه په دوزخ کښې پراته وي. (۱)

بغیر د استحقاق د الله تعالی د رحمت حصول: علامه طیبی رحمته فرماني چه د رحمت په سبقت کښې دې امر طرف ته اشاره ده چه په مخلوق کښې د هغه حصه په نسبت دحصى د غضب زیاته ده: بل ددې خبرې طرف ته هم اشاره ده چه دالله تعالی رحمت بغیر د استحقاق هم حاصلیدي شی بلکه کیري د روز مره مشاهده په دې باندې شاهد عدل دي. مگر غضب بغیر د استحقاق نه نه کیري. چنانچه د الله تعالی رحمت هغه وخت هم بنده سره شامل حال وی کوم وخت چه هغه د مور په خټه کښې وی بیا چه کله د پښو څکلو زمانه راځي. بیا چه کله هغه په مزه مزه ترقی کوي لوڼیري. حالاتکه تر دغه وخته پورې هغه د نیکنۍ څه کار نه وی کړي. اود الله عز وجله غضب هغه وخت نازلیري کوم وخت چه دهغه نه د گناهونو صادر کیدل کیري. هم ددغه گناهونو په وجه هغه د الله عز وجله د عذاب مستحق کیري ددې نه وړاندې هېڅ کله نه کیري. چنانچه لیکي (فی سبق الرحمة إشارة إلى أن قسط الخلق منها أكثر من قسطهم من الغضب، وأبناؤها لهم من غير استحقاق، وأن الغضب لا ينالهم إلا باستحقاق، فالرحمة تشمل الشخص جنبا، ووضعاً، وقطعا، وباشا قبل أن يصدر منه شيء من الطاعة، ولا يلحقه الغضب إلا بعد أن يصدر عنه من الذنوب ما يستحق معه ذلك.) (۲)

یوه اهمه فائده: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حدیث قدسی دې کوم چه الهیات سره هم تعبیر کولې شی. علامه کوراني حنفی رحمته فرماني چه دې قسم احادیثو ته احادیث قدسیه ونیلې شی ځکه چه په دې کښې الفاظ د الله تعالی رب العزت د طرف نه القاء کولې شی لیکن هغه الفاظ د قرآن کریم په شان معجز نه وی. کوم خلق چه دا وانی چه حدیث قدسی هغه حدیث ته وانی کوم چه الله تعالی دخپل نبی په زړه کښې الهام کوي او هغه دا په خپلو الفاظو کښې تعبیر کولوسره بیانوی نو دا تعریف صحیح نه دې ځکه چه په دې صورت کښې حدیث قدسی د تخصیص څه وجه نشته دې. چونکه د نبی هریو کلام الهام من الله وی نو د حدیث قدسی څه خاصیت نه معلومیږي. (۳)

ترجمه الباب سوره مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دي: «لما قضی الله الخلق» (۴) په دې کښې د تخلیقات د ابتداء طرف ته اشاره ده. والله اعلم.

د ابلیس او شیخ تستری منظره: حضرت کشمیری رحمته نقل کړی دی چه ابلیس او مشهور صوفی بزرگ شیخ عبداللہ تستری رحمته منظره اوشوه. نو ابلیس اوونیل چه ته وانی ماته به د دوزخ عذاب را کولې شی ښه دا به څنگه کیري؟ حالاتکه الله تعالی پخپله دا خودلی دی چه زما رحمت هر شی ته

(۱) فتح الباری: ۲۹۲/۶.

(۲) انظر شرح الطیبي: ۲۹۷/۱۰ رقم: ۵۷۰۰ کتاب أحوال القیامة باب بدء الخلق... فتح الباری: ۲۹۲/۶ وعمدة القاری: ۱۱/۱۵ وإرشاد الساری: ۲۵۱/۵ ولكن الإمام القسطلانی رحمه الله نسب إلى التوربشی، ولم أجده عنده فی کتاب المیسر له، والله اعلم، لعله فی مصنف آخر له، غیر کتاب المیسر..

(۳) الکوثر الجاری: ۱۶۰/۶.

(۴) عمدة القاری: ۱۱۱/۱۶.

شامل دي. دهرش پورې زما رحمت خور شوې دي. نو ولې زه په شئ کښې هم داخل نه يم؟ نوزه ولې د الله تعالی په رحمت کښې داخل نه يم؟

تستری ﷺ په جواب کښې او فرمائیل چې رحمت دالله تعالی خو دهغه خلقو دپاره دي څوک چه مونږ کوی زکوة ورکوی او په خپل رب باندې ایمان کامل ساتی اونه دې نه پنی نه، په تا کښې دا صفات نشته دي په دې باندې ابلیس مسکې شو ونی وئیل ما خو ته لونی عالم فاضل اوعارف بالله گنېلې مگر تاته خو هیڅ نه درځی. تاخو دالله تعالی صفات مطلقه مقید کړل. الله تعالی خو قادر مطلق دي خالق مطلق دي دغه شان رحیم مطلق هم دي او ته دهغه صفات مقید کوې؟ دغه شان تستری لاجواب شوه دغه نه څه جواب چوپنه شو.

حضرت شاه صاحب ﷺ فرماني چه پته نشته تستری ﷺ ولې لاجواب شو؟ البته د دغه لعین ددي ارشاد باری تعالی سره څه تعلق؟ په حدیث قدسی کښې خو صرف د الله تعالی د رحمت وسعت بیان کړې شوې دي لکه چه هغوی وائی په دې حویلی کښې زر بندیان راتلې شی سره ددې چه په دې کښې فی الحال څوک هم نه وی. چنانچه په دې مثال کښې د حویلی گنجائش خودلې شوې دي ددې مطلب هیڅ کله دا نه دي چه په دې کښې بالفعل زر بندیان موجود دی.

دغه شان دالله تعالی رحمت هم ټول کائناتو ته شامل دي ابلیس لعین ته هم شامل دي. نو که هغه ددي رحمت لاندې داخلیدل غواړي. د رحمان د چهرتري لاندې راتلل غواړی نوهغه به د الله تعالی رحمت هیڅ کله تنگ نه وینی. خو که چرې دا بدبخت خپل ځان پخپله د هغې د داخلیدو نه منع کړي او په هغې کښې نه راځی نو په دې کښې د الله تعالی د رحمت څه قصور دي؟ (اَلْاَوَّلُ مَكُونُهَا وَالْاٰخِرُ لَهَا كَرِهُونُ) (سورت هود آیت: ۶۸، ۶۹)

۲- ما جاء في سبع أرضين

ما قبل سوره مناسبت: په تیرشوی باب کښې اجمال وو، مطلقاً په مخلوقات ربانی باندې خبره کیدله. ددې ځانی نه امام بخاری ﷺ د یوڅو مشهور تخلیقات ذکر کوی چه د ټولو مخلوقاتو احاطه او استقصاء خو ناممکن ده اود انسانی حد او طاقت نه بهر څیز دي. چنانچه د ټولو نه اول ارض (زمکې) ذکر کوی دکوم په ضمن کښې چه به د آسمانونو ذکر هم راځی. چونکه دا دواړه لازم اوملزوم دی عموماً د دواړو ذکر هم یو ځانی کولې شی.

فترجمة الباب مقصد: ① حضرت شیخ الحدیث صاحب ﷺ فرمائی چه د سبع ارضین ترجمه قانمولوسره حضرت مؤلف ﷺ د زمکو دتعدادپاره کښې د اختلاف طرف ته اشاره کړې ده، په دې باره کښې خپله فیصله هم صادر کړې ده چه دا هم اووه دی او په دې کښې بل د یوقول څه حیثیت نشته دي. چنانچه د آیت مبارک او د باب لاندې ذکر کړې شوې احادیث په دې امر کښې صریح دی چه د آسمانونو په شان زمکې هم اووه دی ②

② د حضرت شیخ الحدیث ﷺ رانی داهم ده چه امام بخاری ﷺ دي ترجمه سره تفضیل الارض علی السماء یا ددې عکس تفضیل السماء علی الارض بیانول غواړی. تفصیل وړاندې راځی. ③

① فیض الباری: ۳۰۱-۳۰۴/۴

② الکتر المتواری: ۱۲۲/۱۳ او تعلیقات الامع: ۳۳۷/۷

③ الکتر المتواری: ۱۲۳/۱۳ او تعلیقات الامع: ۳۳۷/۷

۵) حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے کہ ترجمہ مقصد داخل دی ہے زمکہ ہم د اللہ تعالیٰ مخلوق دی قدیم نہ دی دغه شان آسمان او هر لونى وړوکې خيز د اللہ تعالیٰ مخلوق دي. (۱)
 وَقَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى: (اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمُوتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا) (الطلاق: ۱۲). (وَالشَّيْفِ الْمَرْفُوعِ ۵) (الطور: ۵/السماء: (سَمُوتًا) /النازعات: ۲۸/ بِنَاءُهَا، كَانَ فِيهَا حَيَاتَانِ. (الْحَبْكُ) /الذاريات: ۷/ أَسْتَوَافَا وَحُسْنًا. (وَعَجَلَتْ) /الانشقاق: ۵/ سَمِعَتْ وَأُطَاعَتْ. (وَأَلْقَتْ) أَخْرَجَتْ مَا فِيهَا مِنَ النَّوَى (وَتَخَلَّتْ) /الانشقاق: ۴/ غَضِبَتْ (ظَمَّتْهَا) /الصمن: ۴/ دَخَاها. (بِالسَّاهِرَةِ) /النازعات: ۱۴/ وَجْهَ الْأَرْضِ كَانَ فِيهَا الْحَيَاتَانِ، تَوَمَّهَ وَسَبَّهَهُ.

وَقَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى: (اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمُوتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ) * اود اللہ تعالیٰ قول ہے کہ اللہ دی چاہه اووه آسمانونه پیدا کرل او ددی په شان نى اووه زمکې.

اووه زمکې ښکته پورته یا خپل مینځ کښې ملاؤشوی دی؟ (اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمُوتٍ) نه معلومېږي چه اللہ تعالیٰ څنگه اووه آسمانونه پیدا کړي دغه شان اووه زمکې هم پیدا کړي دی. اگر چه اکثر مواضع کښې خلق السموات په مقابلہ کښې خلق ارض کښې د واحد صیغه استعمال کړي شوه د کوم نه چه هم دغه متبادر دی چه آسمانونه اووه دی او زمکه هم یوه طبقه ده. لیکن په دی آیت کښې دا تصریح واقع شوې ده لکه چه څنگه اووه آسمانونه دی، زمکې هم اووه دی لکه چه دی باب کښې دی. بل جامع ترمذی او بعض سنن (۲) په روایاتو کښې دی چه دا اووه زمکې د آسمانونو په شان قط په قط نه وی بلکه احتمال دادي چه په اعتبار بعض حالاتو وی او بعض حالاتو کښې ممکن دی چه هغه ددی زمکې نه پورته وی. لکه مریخ وغیره د کوم په نسبت چه د نن صبا د یورپ د حکماء خیال دی چه په هغې کښې غرونه دریا یونه او آبادنی دی. اودا هم کیدی شی چه دا زمکې قط په قط وی د یو بل د پاسه وی زمونږ دا موجوده زمکه د ټولو دپاسه وی. د سنن ثلاثه وغیره د یو روایت نه هم ددی تائید کيږي اوهم دغه راجح دي. (۳) نودغه شان د اووه زمکو شمیر پوره کیدی شی. باقی دا مسئله خونه د اصول دین نه ده چه په دی باندې پوره شان سره خان پوهه کړي شی اوددی د تحقیق کولو نه

(۱) حواله جات بالا.

(۲) حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ د سبع ارضین احادیث نقل کولونه پس لیکي (فهذه الأحاديث كالتواتر في إثبات سبع أرضين والبراديلك أن كل واحدة فوق الأخرى). البداية والنهاية ۴۳/۱.

(۳) حضرت ابو هريره رضي الله عنه د یو طویل روایت په آخره کښې دی حضور پاک صحابه کرامو رضي الله عنهم نه نبوس او کړو: (هل تدرون مالى تحتكم؟ قالوا: الله ورسوله أعلم قال: إن تحتها أرضا أخرى، بينهما مسيرة خمس مئة سنة، حتى عد سبع أرضين. بين كل أرضين مسيرة خمس مئة سنة، ثم قال: والذي نفس محمد بيده، لو أنكم دليتم بجبل إلى الأرض السفلى لهبط على الله، ثم قرأ: ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾. رواء الترمذی کتاب التفسیر، باب ومن سورة الحديد رقم: ۳۲۹۸ او بوداؤد رقم: ۴۷۲۳ وابن ماجه، رقم: ۱۹۳ و مسند احمد: ۳۷۲/۳-۳۷۱ رقم: ۸۱۴ او مشکوة المصابيح رقم: ۷۲۳۵ باب بدء الخلق، الفصل الثالث. ددی حدیث نقل کولونه پس حجة الاسلام حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوی قدس الله سره لیکي: ددی حدیث نه علاوه دا زمکه په ټولو کښې پورته ده د اووه زمکو کیدل او هغه هم ښکته پورته کیدل اود هرې یوې زمکې د بلې زمکې پورې اووه وارو زمکو کښې د پنځه پنځه سوو کالو مسافت کیدل په تصریح سره ثابت دی. تعذیر

بغیر ایمان کامل نه وی نوضوری نه ده چه مونږ ددې هم داسې تحقیق او تشریح بایندیو لکه څنگه چه د اسلام د نورو اصولو اجمالاً دغه شان تصور د کوم طرف ته چه اشاره کړې شوې ﴿وَمِنْ الْأَرْضِ يُنْفِثُ﴾ مفهوم باندې پوهیدلو دپاره کافی دي...

داووه زمکوسره متعلق روایت د ابن عباس رضی الله عنهما تحقیق: ترکومي چه ددې روایت تعلق دې کوم چه د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه نه موقوفاً نقل دي. (۱) په کوم کښې دادې چه دا اووه زمکې دی د کومي نه چه په هره زمکه کښې آدم دي. ستاسو د آدم په شان او نوح دي د حضرت نوح عليه السلام په شان او ابراهيم دي د حضرت ابراهيم عليه السلام په شان او عیسی دي د حضرت عیسی عليه السلام په شان. نو محدثینو په اصول سره دا روایت بشاذ دي. قابل اعتبار او صحیح نه دي شمیر کړې شوي. په دې وجه ددې تحقیق او تجسس کښې د پریوتو په ځاني بهتره هم دغه ده چه د الله تعالی د علم حواله کړې شی. کیدي ښی پنه هغه زمانه کښې چا سړی د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه د بیان کړې شوی اثر په رنځ کښې په څه شک او وهمونو کښې د خلقو اخته کولو کوشش کړې وی یانې دا کوشش کړې وی چه ددې روایت نه معلومیږي چه د رسول الله صلی الله علیه و آله نبوت سره (العیاذ بالله) د یو بل نبوت هم امکان دي. په دې وجه مناسب ده چه ددې په یوه اندازه باندې تحقیق او کړې شی دې دپاره چه دا قسم باطل وهمونو څه امکان پاتې نه شی. امام بیهقي د ابن عباس رضی الله عنه ددې روایت راویان معتبر کیدو په سبب اسناد ته قابل د اعتبار خو اوئیل مگر د محدثینو او اصولیین د یومسلمه قانون په رنځ کښې دا حدیث د نورو معروفه احادیثو خلاف دي. په دې وجه باندې شاذ او معطل دي. او شاذ احادیث محدثینو حضراتو قابل اعتبار نه دي گڼلې. دلته د حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمته الله علیه یو قیمتي تحقیق قارئینوته وړاندې کولې شی. دا تحقیق الحمد لله د ایمان او استقامت ضامن او کفیل دي. فرمائی: د اسلام دعوت ددې زمکې نه علاوه د زمکې په نورو طبقاتو کښې د کتاب اوست نه چرته ثابت نه دي. که چرې وي نوضرور به په دې باره کښې څه نص راغلي وي او حضور پاک به هغه خامخا بیانولو. په دې وجه علماء کرامو دا اثر باوجودد صحیح الاسناد کیدو نه شاذ خودلې دي او که چرې صحیح هم اومنلې شی نو ددې مختلف تاویلونه کیدي شی:

تاویل نمبر ①: ممکن دی چه مراد دا وی چه د زمکې په هره طبقه کښې یو هادی وی چه ددې طبقې د نبي په نوم ئی نوم وی. نو په دې تحتانی طبقاتو کښې آدم، نوح، موسی، عیسی او محمد رسول الله عليهم السلام په نومونوسره هادی وی. چه په حقیقت کښې انبیاء نه وو بلکه صرف هادی وو او ددې

الناس: ۶۷، حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه هم دا اختیار کړې ده الکنز المتواری: ۱۳/۱۲۲ نور اوگورنی فتح الباری: ۲۹۳/۶ وعدة الفاری: ۱۱۱/۱۵.

(۱) الحدیث أخرجه الحاكم فی المستدرک: ۳۵۰/۲ رقم: ۳۸۲۲ و کتاب الأسماء والصفات للبيهقي مع تعليقاته للأشدي: ۱۶۷/۲ رقم: ۸۳۲۷ باب بدء الخلق. وقال البيهقي: إسنادهذا عن ابن عباس رضي الله عنهما صحيح، وهو شاذ بمرّة (يودم شاذ دي) لا أعلم لأبي الضحى عليه متابعا، والله أعلم. وذكره السيوطي في تدریب الراوي في باب الشاذ: ۲۳۳/۱. وقال: ولم أزل أنعجب من نصيح الحاكم له، حتى رأيت البيهقي قال: إسناده صحيح ولكنه شاذ بمرّة (چه يودم شاذ دي). نور اوگورنی تحذیر الناس: ۸۲-۸۴ حضرت ابن عباس د اثر تحقیق.

طبیعی په شان نومونه نی وو او په څه اعتبار سره ددې طبقې د انبیاء او رسولانو مشابه وو. لکه چه په حدیث کښې دی: «علماء امتی کانما ینی ابراهیم»^(۱)

اوپه مشابهت سره مماثلت او مساوات لازم نه راځي چه مشبه دمشبه په مماثل او برابر وی. لهدا په دې سره دا خبره ثابتول چه د نبی کریم ﷺ هم څوک مثل او یوشان دې په یوشان سره صحیح نه ده. بل د الله تعالی د دې قول «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ نُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِصْرَ عَلَى الْعَالَمِينَ»^(۲) نه معلومیږي چه نبوت اولاد آدم سره مخصوص دې اود جمهور علماؤ هم دغه قول دې چه په جناتو کښې رسول نه دې راغلې: د تحتانی طبقات اوسیدونکی هم ددې زمکې د طبقې د پیغمبرانو تابع پاتې دی^(۳)

تأویل نمبر ۵: د اهام ممکن دی چه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما مراد دا وی چه څنگه د زمکې په دې طبقه کښې د نبوت سلسله جاری وه دغه شان د زمکې په تحتانی طبقات کښې هم د هدایت دپاره د نبوت او بعثت سلسله جاری وی. اوچونکه په عقلی دلائلو او نقلی دلائلو د سلسله غیر منتهای کیدل باطل دی. په دې وجه ضروری شو چه په هره طبقه کښې به یو مېدا سلسله وی چه زمونږ د آدم علیه السلام مشابه وی او یوه آخري سلسله وی کومه چه زمونږ د خاتم النبیین ﷺ مشابه وی. پس په دې بڼه طبقات تحتانیه په اواخر انبیاء باندې به د خواتم اطلاق صحیح وی. مگر د هغه خاتمیت به دهغه طبقې سره مخصوص وی عام به نه وی. بلکه اضافی به وی اوزمونږ د خاتم الانبیاء خاتمیت عام تام مطلق او دائم وی ځکه چه د حضور پاک ﷺ دعوت او بعثت عام دې هیڅ فرد بشر ددې نه مستثنی نه دې لهدا د عقائدو مطابق اهل سنت سره دا عقیده لرل پکار دی چه حضور پاک خاتم النبیین دې اود حضور پاک نبوت اورسالت عام دې اود قیامته پورې تام او په جن او انس باندې د رسول الله ﷺ د شریعت تابعداری کول فرض اولزام دی. بالفرض والتقدير که د حضور پاک په زمانه کښې د زمکې په یوه طبقه کښې څوک نبی هم وی نوهم د حضور پاک د شریعت متبع به وی او هغه به صرف هم دخپلې طبقې خاتم وی. بل دهغه خاتمیت به اضافی وی اود حضور اکرم خاتمیت عام، تام او دائم دې حضور پر نور ﷺ چه د زمکې په کومه طبقه باندې مبعوث شو په هغه طبقه د زمکې باندې چه څوک هم د نبوت دعوی کوی هغه به دمسیلمه په شان بیشکه او بی شبې دجال کذاب وی. مسیلمه که د یمن وی او که د پنجاب دتولو هم یوحکم دې. اود طبقات تحتانیه په خواتم کښې عقلاً درې احتمال دی اول دا چه هغه خواتم د نبی کریم د نبوت د زمانې نه پس وی. دا احتمال قطعاً باطل دې ځکه چه حدیث «لانی بعدی»^(۴) په دې باره کښې نص صریح دې. دویم احتمال دادې چه دنورو خواتم نه مقدم وی او دریم احتمال دا چه هغه د حضور پاک په زمانه کښې وی. په دې صورت کښې ضروری دی چه هغه به خامخا د شریعت محمده متبع وی اود هغه خاتمیت به اضافی وی اوزمونږ د خاتم الانبیاء ﷺ خاتمیت او دعوت به عام اوتام وی. بهر حال که خاتمیت حقیقی وی او که اضافی د ظهور خاتم نه پس په هره

(۱) دا بې اصل او موضوع روایت دې کشف الغفا: ۴/۲ عوالصنوع فی معرفة الحديث الموضوع: ۱۲۳ دنور تفصیل دپاره او گورنی کشف الباری کتاب العلم: ۳/۲۳۷.

(۲) کشف اصطلاحات الفنون: ۱۱/۲۶۱.

(۳) الحدیث متفق علیه عن رواية أبي هريرة، صحيح البخاری رقم: ۳۴۵۵ وصحيح مسلم رقم: ۱۸۴۲ ومشکو المصابيح کتاب الإمامة رقم: ۳۶۷۵ ومسند الإمام أحمد: ۴/۸۳ رقم: ۱۲۹۲ مسند أبي سعيد الخدري: ۷/۲۲۵ رقم: ۲۳۷۵ مسند حذيفة بن اليمان.

طبقه د زمکې کښې به د نبوت دعوی کفر او دجل وی. اودهرې طبقې مدعی نبوت به کذاب اودجال او مسیلمه او اسود عتسی په شان واجب القتل وی. او علی هذا کوم سړې چه د حضور پاک نبوت اودعوت هم دې طبقې د زمکې سره مخصوص گنړی اود هرې طبقې خاتم صاحب شرع جدید گنړی نو بیسکه کافر اودجال دې.

تأویل نمبر ۵. داهم وئیلې کیدې شی لکه چه بعض علماء داوانی چه د ابن عباس رضی الله عنه دا قول په عالم مثال باندې محمول دې چه په هره طبقه د زمکې کښې ددې طبقې د زمکې په شان صور مثالیه او اشیاء او امثال موجود دې لکه څنگه چه د ابن عباس رضی الله عنه یو روایت ددې معنی تائید کوی. هغه دا چه د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه یو روایت کښې داهم راغلی دی چه په دې زمکو کښې زما په شان ابن عباس هم دې او په هره زمکه اوهر آسمان کښې یوه خانه کعبه موجود ده. دغه شان په زمکه اوآسمانونو کښې څوارلس خانه کعبې موجود دی. (۱) د حضرات اهل کشف په نیز دا زوایت صحیح دې او عالم مثال یعنی رؤیت مثالیه باندې محمول دې. او فتوحات مکيه کښې ددې قسم مثالونه په کثرت سره موجود دی. والله سبحانه وتعالى اعلم. (۲)

د جدید فلاسفه نظر په: د قرآن اوحدیث نه ثابت ده چه اووه آسمانونه دی او اووه زمکې دی. ددې زمانې فلاسفه د آسمان د وجود خو د سر نه هډو قائل نه دی اود زمکې متعلق داوانی چه صرف هم یوه زمکه ده اود اووه زمکو قائل نه دی. بل د هغوی منل دی چه په فضا کښې دا کوم شین بخن رنگ ښکاری داد فضا یا ایتهر رنگ دې ځکه چه لونی لونی رانیزدې کونکی دوربینونه سوا دکواکب په فضا کښې بل څه وجود په نظر نه راځی.

د مغالطه مذکوره جواب: ددې جواب دادې چه د یوڅیز په نظر نه راتلل د نه کیدو دلیل نه شی کیدي ممکن ده چه د لریوالی د مسافت د وجې نه آسمان په نظر نه راځی په دې وجه دا انکار د التفات قابل نه دې. بل د عصر د فلاسفه مذهب دادې چه ددې فضاء او خلا څه انتها نشته دې او ښکاره خبره ده چه د خوردبین رسانی غیر محدود نه ده. نو ممکن ده چه آسمان د دغه غیر محدود فضاء او غیر منتهای خلا دننه په دومره فاصله باندې واقع وی چه د لریوالی د مسافت د وجې نه د خوردبین رسانی نه شی کیدي او دا شین رنگ کوم چه مونږ ته ښکاری هغه دنیا د آسمان پلستر وی. کتونکو ته خو اصل عمارت نه ښکاری بلکه دهغې پلستر ښکاری.

دغه شان د فلاسفه د اووه زمکو د وجود نه انکار کول هم بالکل بې دلیل دی. څنگه چه پوه زمکه موجود کیدي شی دغه شان اووه زمکې هم موجود کیدي شی. د اووه زمکو وجود عقلاً محال او معتنع نه دې. بل چونکه مخبر صادق رضی الله عنه مونږ ته ددې د وجود خبر راکړې دې. (۳) لهذا په دې باندې

(۱) تفسیر روح البیان: ۱/۳ سورة الأنعام، الآية: ۱۳۰.

(۲) معارف القرآن کاندهلوی بتصرف یسیر: ۱۶۱/۸-۱۵۹ سورة الطلاق: آیت: ۱۲ بل اوگورنی تحذیر اناس عن انکار اثر ابن

عباس: ۷۶-۶۴

(۳) وعن ابی هريرة رضی الله عنه قال: بينما نرى الله ﷻ جالساً وأصحابه، إذ أتى عليهم سحاب، فقال نبي الله صلى الله عليه وسلم: هل تدرون ما هذا؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: هذا العنان. هذه روابيا الأرض، فيسوقها الله إلى قوم لا يشكرونه، ولا يدعونه، ثم قال: هل تدرون ما فوقكم؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: فإنها الرقيق، سقف محفوظ وسرج مكشوف. ثم قال: هل تدرون كم بينكم وبينها؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: بينكم وبينها خمس مئة عام. ثم قال: هل تدرون ما فوق ذلك؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: ساء ان بعد ما بينهما خمس مئة سنة. ثم قال كذلك، حتى عد سبع سموات، ما بين كل سمانين ما بين السماء والأرض. ثم قال:

ایمان را اورل ضروری دی. د فلاسفہ ہی دلیل خبرو سرہ پہ قرآن او حدیث کنبی شکونہ اووهمونہ پیدا کول یومسلمان تہ زیب نہ ورکوی. (۱)

آسمان غوره دې که زمکه؟ په دې کنبی د علما، اسلاف اختلاف دې چه آسمان غوره دې که زمکه؟ د اکثر وشوافع علماؤ رانی داده چه آسمان غوره دې په دې وجه چه په دې کنبی د الله تعالی نافرمانی نه ده کرې شوي. ابلیس لعین بیشکه د سجدې نه انکار کرې وو مگر هغه هم یوه واقعہ ده چه د شاذ اونا در په درجه کنبی به گر خولې شی په نسبت د هغه دیرو زیاتو واقعاتو په مقابلہ کنبی کومی چه په زمکه کنبی واقع کیږی. او په زمکه باندې خوهر وخت د الله ﷻ د معصیت او نافرمانی سلسله جاری ده لہذا آسمان غوره دې. یو قول دادې چه زمکه غوره ده دا قول هم د اکثر و حضراتو نه نقل کرې شوي دې خکه چه داد انبیاء کرامو علیہم السلام د خنیدو خانی دې د ابن حجر مکی هیثمی رحمہما فتاوی حدیثیہ کنبی دی:

«سئل - نعم الله به - أيا أفضل: السماء أو الأرض؟ فأجاب بقوله: الأصح عند أئمتنا، ونقلوه عن الأكثرين: السماء، لأنه لم يعص الله فيها، ومعصية إبليس لم تكن فيها، أو وقعت نادراً، فلم يلتفت إليها. وقيل: الأرض، وتقل عن الأكثرين أيضاً، لأنها مستقر الأنبياء ومذنبهم». (۲)

د مذهب مالکیہ مشهور کتاب الشرح الکبیر کنبی دی: «الأكثر على أن السماء أفضل من الأرض، والله أعلم بمقيقة الحال» (۳) علامہ نووی رحمہ اللہ فرمائی چه د اکثر جمهور علماؤ رانی داده چه آسمان د زمکې نه غوره دې.

خوبیادې هم دا خبره واضحه وی که چرته آسمان ته د زمکې نه غوره او ونبلی شی نو هغه بقعه مبارکه چرته چه سرور دوعالم حضور اکرم ﷺ آرام فرما دې هغه به مستثنی کولې شی. چونکه علماؤ لیکلی دی چه هغه بقعه شریفه چرته چه رسول الله ﷺ آرام فرما دې هغه دتولو مخلوقاتو نه افضل دې. تردی چه دعرش او کرسی نه هم افضل دې. عرش او کرسی هم مخلوق دې. اوس که د محمد رسول الله ﷺ د فضیلت د وجې نه هغه بقعه چرته چه رسول الله ﷺ آرام فرما دې دعرش او کرسی نه افضل شی نو په دې کنبی د حیرانتیا هیخ خبره نه ده. ملا علی قاری رحمہ اللہ فرمائی: «والخلاف فيها عند اموضع القدير المقدس، فما ضم أعضاء الدرة فهو أفضل بقاع الأرض بالاجماع، حتى من الكعبة، ومن العرش على ما صرح به بعضهم، وقد صرح التاج الفاكهي بتفضيل الأرض على السماء، لحولته صلى الله عليه وسلم بها، وحكاها بعضهم عن الأكثرين، لخلق الأنبياء عندها، ودفنهم فيها. وقال النووي: الجمهور على تفضيل السماء» (۴)

هل تدرون ما فوق ذلك؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: إن فوق ذلك العرش، وبينه وبين السماء بعد ما بين السمايين. ثم قال: هل تدرون ما الذي تحتمك؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: إن تحتها أرضاً أخرى، بينهما مسيرة خمس مئة سنة، حتى عد سبع أرضين، بين كل أرضين مسيرة خمس مئة سنة. ثم قال: والذي نفس محمد بيده، لو أنكم دليتم بحبل إلى الأرض السفلى لهبط على الله. ثم قرأ: (هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ) وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۵) الحديث، مر تخریجه آنفا.

(۱) معارف القرآن کاندهلوی بنصرف: ۱۶۱/۸ فیض الباری: ۳۰۳/۳.

(۲) الكنز المتواری: ۱۲۴/۱۳ و الفتاوی الحدیثیہ: ۲۴۸ رقم: ۱۸۶ مطلب فی آیا افضل: السماء أو الأرض؟

(۳) حاشیہ الدسوقي مع الشرح الکبیر: ۴/۲۴۷ باب الأیمان، فصل فی النذر.

(۴) الكنز المتواری: ۱۲۴/۱۳ و شرح المناسک لعلی القاری: ۵۳۲ باب زیارة سید المرسلین ﷺ فصل.

حضرت الانام خلیل احمد سہارنپوری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «فإن البقعة الشريفة الرحمة المنيفة، التي هم أعضاء صلی اللہ علیہ وسلم أفضل مطلقاً، حتى من الكعبة ومن العرش والكرسي، كما صرح به فقهاؤنا رحمہم اللہ» (۱)
حضرت اقدس شیخ الاسلام مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ خیال ہم دی طرف تہ دی چہ زمکہ د آسمان نہ افضل دہ۔ د دی تصریح ہغوی پہ خیل نعتیہ کلام قصیدہ بہار بہ کنبی فرمائی دے (۲)
یواشکال اودھنی جواب: کہ چرتہ خوک اووانی چہ اللہ تعالیٰ پہ عرش باندی دے محمد فرش باندی دے۔ تاسو فرش تہ افضل وایسی چونکہ ہفہ مکان د محمد رحمۃ اللہ علیہ دے حالانکہ عرش افضل کیدل پکار دی خکہ چہ ہفہ مکان د اللہ تعالیٰ دے۔ نوددی جواب دادی چہ اللہ تعالیٰ د مکان پہ قید سرہ مقید نہ دے، محمد رحمۃ اللہ علیہ خو بدن دی ہفہ د مکان د قید سرہ مقید دے لیکن اللہ تعالیٰ د مکان قید سرہ مقید نہ دے پہ دی وجہ دا دلیل قابل قبول نہ دے۔ خبرہ ہم ہفہ دہ چہ دا تول خیزونہ مخلوق دی محمد رسول اللہ رحمۃ اللہ علیہ ہم مخلوق دے، حضور پاک افضل الخلائق دی نودھغوی بدن مبارک بہ ہم افضل الخلائق والاحسام وی۔ دغہ شان کوم خانی سرہ چہ رسول اللہ رحمۃ اللہ علیہ لگیدلی وی ہفہ بہ افضل الامکنہ والباق وی۔

یوہ اہم فائدہ: د قرآن کریم د اعجاز او بلاغت یو ارج خو داہم دی چہ بعض الفاظ او کلمات داسی دی دکوم عموم چہ بلغاء او فصحاء نہ استعمال وی۔ دھنی استعمال د بلاغت خلاف گنہی شی لکہ د ارض دوه جمعی راحی «اراضی» او «أرضون» یا «أرضین» نودا دوارہ جمعی داسی دی چہ اہل عرب پہ کلام بلیغ کنبی ددی استعمال نہ کوی اودا دوارہ کلمات ثقیل گنری۔
پورتنہ پہ ایت کریمہ کنبی دا مضمون بیان کری شو چہ اووہ آسمانونہ او اووہ زمکہ اللہ تعالیٰ پیدا کری۔ اوس کہ چری فرمائی: سبھ ارضین ہاسبھ اراضی نودا د کلام بلغاء نہ خلاف کیسی پہ دی وجہ اللہ تعالیٰ چہ کوم تعبیر اختیار کری دی ہفہ دادی: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ» چہ د اراضی ہا ارضین د استعمالو لو ہلو ضرورت پین نہ شو او مفہوم ہم ادا شو۔ (۳)

(۱) المہند علی المہند، السؤال الأول والثاني توضيح الجواب ص: ۱۶۷ ادارۃ الرشید، کراچی، وفی نسیم الرباض: ولا خلاف بین العلماء والمحدثین فی أن موضع قبرہ ہی الوضع الذی قبرہ فیہ صلی اللہ علیہ وسلم، وضجہ الشریف افضل من سائر بقاع الأرض کلھا، بل ہی افضل من السماوات والعرش والکعبۃ، کما نقلہ السبکی، رحمہ اللہ، لشرفہ صلی اللہ علیہ وسلم وعلو قدرہ نسیم الرباض شرح شفاء القاضی العیاض: ۱۲۱/۵ القسم الثاني فیما یجب علی الانام.... فصل فی حکم زیارۃ قبرہ

(۲) الكنز التواری: ۱۲۴/۱۳۔ ددی قصیدی بعض اشعار دادی

مقام یار کوکب پہنچ مسکن اغیار؟
یہ سب کار اٹھائے وہ سب کے سر پر سوار
فلک کے ٹکس و قمر کو زمین کیل و نہار
زمین پہ جلوہ نما ہیں محمد مختار
زمین پہ کچھ نہ ہو، پر ہے محمدی سرکار
پہنچ کے شجر طور کو کہیں طوبی
زمین و چرخ میں ہو کیوں نہ فرق چرخ و زمین
کرسے دے ذرہ کو سے محمدی سے محل
فلک پہ ٹٹکی و ادیس ہیں تو خبر سکا
فلک پہ سب سکا، پر ہے نہ غالی احمد

[الامام محمد قاسم نانوتوی، حیات، افکار، خدمات ص: ۳۶۰-۳۶۱]

(۳) البیان والتبیین للحافظ: ۲۱/۱، مقدمہ، وقد يستخف الناس ألقاظاً، ويستعملونها.... والطرار لأسرار البلاغة: ۲۵/۳-۲۴ الصنف الثاني عشر فی تحویل الألفاظ..... والتبراس شرح شرح العقائد للتفتازانی: ۱۱۲.

د آیت توجمة الباب سره مناسبت: په آیت مبارک کښې د اووه آسمانونو په صراحت سره ذکر دي اود اووه زمکو هم ذکر دي. په آیت کښې مثل نه مثیل فی العدد مراد دي. (۱) ترجمه هم دې سره متعلق وه نو مناسبت واضح دي.

قوله: (وَالسَّقْفُ الْمَرْفُوعُ) السماء دسورت بطور آیت (وَالسَّقْفُ الْمَرْفُوعُ) (۲) تفسیر فرماني چه (وَالسَّقْفُ الْمَرْفُوعُ) یعنی د اوچت چت نه مراد آسمان دي لکه څنگه چه د هریو کور یو چت وی دغه شان دا آسمان د دنیا اوز مکې لکه چه چت دي. دا د حضرت مجاهد رضی الله عنه تفسیر دي. (۳)
د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام ابن ابی حاتم رضی الله عنه وغیره د ابن ابی نجیح رضی الله عنه په طریق سره د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه موصول نقل کړي دي. (۴)

قوله: (سَمَكُهَا) بِنَاءُهَا: په دې آیت مبارک کښې (رَفَعَ سَمَكُهَا فُسُوهَا) (۵) د لفظ سمک توضیح کولې شی چه د سمک معنی بڼه یعنی د بڼه ده. دا معنی د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه مراد ده. (۶) سمک بفتح السین و سکون المیم چت اود هغې پیروالی ته هم وائی او اوچتوالی ته هم. (۷)
د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رضی الله عنه د ابن ابی طلحه رضی الله عنه په طریق سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه موصول نقل کړي دي. (۸)

قوله: (الْحَبْلُ) أَسْتَوَاهَا وَحَسَنُهَا: په دې عبارت کښې آیت مبارک (وَالسَّمَاءُ ذَاتُ الْحَبْلِ) (۹) طرف ته اشاره کړي ده. حبک جمع ده ددې مفرد حبیکه دي. ددې یوه معنی مطلقاً د لارې ده. دویمه معنی د ستوری ده خود یو قول مطابق هغه لارو ته وائی کومې چه د اوریخونه جوړیږي. دا ټولې معانی متقارب دی چه ددې ټولوسره د آسمان زینت وی. (۱۰)

قوله: (أَذْنَتْ) سَمِعَتْ وَأَطَاعَتْ: پدې عبارت کښې آیت مبارک (وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحَقَّتْ) (۱۱) طرف ته اشاره کړي شوې ده اوفرمانیلي دی چه د اذنت معنی اطاعت ده. ضمیر تانیث ماقبل آیت کښې د السماء طرف ته راگرځي. امام نسفی رحمه الله فرماني چه اذن الشيء معنی ده د یوڅیز طرف ته غوږ

(۱) تحذیر الناس ۶۵ فتح الباری: ۲۹۳/۶ عمدة القاری: ۱۱/۱۵ والکنز المتواری: ۱۲۲/۱۳.

(۲) سورة الطور: ۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵.

(۴) عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵.

(۵) سورت النازعات: ۲۸.

(۶) عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵.

(۷) القاموس الوحيد، مادة: سمک، ومعارف القرآن للکاندهلوی: ۳۶۱/۸.

(۸) عمدة القاری: ۱۱۲/۱۵.

(۹) سورت الذاریات: ۷.

(۱۰) التوضیح: ۲۴/۱۹.

(۱۱) سورت الانشقاق: ۲۵.

لکولوسره په غور خبره اوریدل، اطاعت کول او حکم منل اوس د آیات مطلب دا شو چه د قیامت په ورځ به د آسمان د شلیدلو حکم کيږي نو آسمان به د حکم منلو دپاره سر ټيکنه کوی حکم به په ځانی راوړی او شلیږي په ځکه چه داد خبرې اوریدل او په هغې باندې عمل کول دهغې ذمه واری ده (۱)

قوله: (وَالَّذِي مَافِيهَا وَنَحْنُ) أَوْحَرَجَتْ (مَافِيهَا) رَبِّ الْمَوْتِ (وَنَحْنُ) عَنْهُمْ په دې عبارت کښې آیت مبارک (وَالَّذِي مَافِيهَا وَنَحْنُ) (۲) تفسیر کړې شوې دې چه زمکه به دخپل دننه نه هر څه بهر راوغورزوی که هغه خزاني وی او که معدنيات وی یا مری اود هغې اجزاء وغیره ټول به بهر راوباسی. په خپله ځینته کښې به هېڅ هم پریږدی اود هغې نه به بالکل خالی شی. ددې آیت تعلق ارض سره دې د سابقه آیت تعلق د سماء سره وو. مقصد هم دغه دې چه هرو دواړو ته به د الله تعالی د طرف نه حکم ورکولې شی اوهغه به دوی پوره کوی.

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رحمته الله د حضرت سعید بن جبیر رحمته الله په طریق سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه موصولاً نقل کړې دې (۳)

قوله: (ظَنُّهَا) دَحَاهَا آیت مبارک (وَالْأَرْضُ وَمَا عَلَيْهَا) (۴) طرف ته اشاره فرمایلي ده چه طهاها معنی دحاهه ده. د کوم معنی چه د خورولوده. طحالشيء طحوا: خورول او کولاول. اوس د آیت معنی دا شوه اوقسم دې د زمکې اوڅنگه چه هغه خوړه کړې شوه چه څنگه په عجیبه حکمت اوقدرت سره نې زمکه خوړه کړه چه په دې کښې اوسیدل په آسانۍ سره اوکړې شی، بیاني په دې کښې د مخلوق د ضرورت ټول څیزونه پیدا کړل. (۵) اودا تعلیق عبد بن حمید په خپل تفسیر کښې د حضرت مجاهد رحمته الله نه موصولاً نقل کړې دې. او طبری رحمته الله هم روایت کړې دې (۶)

قوله: (بِالسَّاهِرَةِ) وَجْهَ الْأَرْضِ، كَانَتْ فِيهَا الْحَيَوَانُ، تَوْمَهُمْ وَسَوْرَهُمْ په دې عبارت کښې (وَأَذَاهُمْ بِالسَّاهِرَةِ) (۷) طرف ته اشاره کولوسره لفظ ساهره معنی بیان کړې شوې ده چه ددې معنی مخ د زمکې دې. دې ته د ساهره ونیلووجه داده چه حیوان په دې وینس هم وی او اوده کيږی هم، سهر وینسیدو ته وائی. (۸)

د قیامت په ورځ چه به په کومه زمکه باندې خلق راجمع کولې شی یعنی محشر دهغې نوم هم ساهره دې. ابن ابی حاتم رحمته الله وائی دې نه مراد د قیامت زمکه ده. دغه شان سپینه هواری زمکې ته هم ساهره وائی. امام بخاری رحمته الله چه کومه معنی اختیار کړې ده هغه د حضرت عکرمه رحمته الله نه نقل ده. اودا

(۱) عمدة القاری: ۱۲/۱۵ تفسیر النسخی (مدارک التنزیل: ۶۱۸/۳) الانشاق.

(۲) سورت الانشاق: ۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۲/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۴/۶.

(۴) سورت الشمس: ۶.

(۵) معارف القرآن از کاندهلوی: ۴۶۵/۸ القاموس الوحید مادة: طحر، و عمدة القاری: ۱۱۳/۱۵.

(۶) عمدة القاری: ۱۱۳/۱۵ جامع البیان (تفسیر الطبری): ۱/۱۲، و تفسیر الإمام مجاهد: ۷۲۳/۲ و فتح الباری: ۲۹۴/۶.

(۷) سورت النازعات: ۱۴.

(۸) عمدة القاری: ۱۱۳/۱۵ والقاموس الوحید، مادة: سهر. قال سندھی رحمه الله: اشار به إلى وجه تسميتها بالساهرة، حاشية على البخاری (قدیمی ۴۵۴/۱)

تعلیق ابن ابی حاتم رحمہ اللہ دہغه نہ موصول نقل کر دی ^(۱) ترجمہ سرہ ذات مناسبت: ددی تولو آیاتونو ترجمہ الباب سرہ مناسبت بالکل واضح دی چہ پدی تولو کنبی د زمکی او آسمان د مختلف صفاتو ذکر کر دی. ددی باب لاندی امام بخاری رحمہ اللہ خلور احادیث ذکر کر دی. پہ کوم کنبی چہ اولنی حدیث د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا دی.

الحديث الاول

[۳۰۳۳] - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُثَيْمٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَكَانَتْ، يَتَنَّهُ وَيَتَنِّ أَنْتَابِيسَ خُصُومَةً فِي أَرْضِ، فَقَدَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ قَدْ كَرِهَ ذَلِكَ، فَقَالَتْ: يَا أَبَا سَلَمَةَ، اجْتَئِبِ الْأَرْضَ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ ظَلَمَ قَيْدَ شَيْءٍ طَوْفَهُ مِنْ سَبْعِ أَرْضِينَ» - [۲۳۲۱] ^(۲)

ترجمہ: دمشقور تابعی حضرت ابوسلمہ بن عبد الرحمن رحمہ اللہ نہ روایت دی چہ دہغه خہ خلقو سرہ د زمکی تنازعہ وہ. یو خل ہغه حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا لہ راغلو او صورت حال نی د ہغی مخی تہ کیخودو نوام المؤمنین رضی اللہ عنہم او فرمائیل ای ابوسلمہ د زمکی نہ بچ شہ، خکہ چہ ما د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ فرمائیلو سرہ اوریدلی دی چہ کوم سری د چانہ یو لیشت زمکہ ہم بہ زور واخلی (د قیامت پہ ورخ بہ ہغه تہ د اووہ زمکو نہ طوق (بیرنی) وراغوستلی شی. یعنی پہ ہغی کنبی بہ ورخبولی شی. دا حدیث کتاب المظالم کنبی تیر شو دی ^(۳).

تراجم رجال

علی بن عبد اللہ: دا مشہور محدث علی بن عبد اللہ المدینی رحمہ اللہ دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب المفہم فی العلم لاندی تیرہ شو دی ^(۴).
سفیان: دا مشہور امام محدث سفیان بن عیینہ رحمہ اللہ دی. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کنبی او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثننا أو أخبرنا... کنبی تیر شوی دی ^(۵).
عبد اللہ: دا مشہور محدث عبد اللہ بن مبارک مروزی رحمہ اللہ دی. ددوی حالات بدء الوحی پنخم حدیث کنبی تیر شوی دی ^(۶).
یحیی بن ابی کثیر: دا یحیی بن ابی کثیر طائی یمانی رحمہ اللہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب

^(۱) عمدة القاری: ۱۱۳/۱۵ والتوضیح: ۱۹/۲۹ وتفسیر الطبری: ۴۳۰/۱۲-۴۲۹.

^(۲) قوله: فدخل علی عائشة: الحديث مرتخریجہ، کتاب المظالم باب إنهم من ظلم شیئا من الأرض.

^(۳) صحيح البخاری، کتاب المظالم باب إثم من ظلم شیئا من الأرض رقم: ۲۴۵۳.

^(۴) كشف الباری: ۲۹۷/۳.

^(۵) كشف الباری: ۲۳۸/۱ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

^(۶) كشف الباری: ۴۶۲/۱.

کتاب العلم کنبی راغلی دی (۱)

محمد بن ابراهیم بن الحارث: دام محمد بن ابراهیم بن الحارث بن خالد تیمی مدنی دې ددوی اجمالی تذکره بدء الوحی او تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب ما جاء أن الأعمال بالنية والحسنة لاتدې راغلی دی (۱)، ابوسلمه بن عبد الرحمن: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف مدنی رحمته الله دې ددوی منسل حالات کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتساباً من الإیمان کنبی راغلی دی (۲)، عائشه رضی الله عنها: د ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقہ رضی الله عنها حالات بدء الوحی دویم حدیث لاتدې راغلی دی (۳)، د باب دویم حدیث حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې

الحديث الثاني

[۳۰۴] - حَدَّثَنَا بَشَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَخَذَ شَيْئًا مِنْ [ص: ۴۰] الْأَرْضِ بِغَيْرِ حَقِّهِ، خُفِّ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى سَبْعِ أَرْضِينَ» - [۲۳۲۲] (۵)

تراجم رجال

بشر بن محمد: دا بشر بن محمد مروزی سختیانی رحمته الله دې عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارک مروزی رحمته الله دې ددې دواړو برزگانو حالات بدء الوحی پنځم حدیث کنبی تیر شوی دی (۶)، موسی بن عقبه: دا امام مغازی حضرت موسی بن عقبه اسدی مدنی رحمته الله دې ددوی حالات کتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء لاتدې راغلی دی (۷)، سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشی عدوی رحمته الله دې ددوی تذکره کتاب الإیمان باب الحياء من الإیمان کنبی راغلی دی (۸)، ایبه: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم فی الاسلام.... لاتدې بیان کړې شوی دی (۹)

(۱) کشف الباری: ۲۶۷/۴.

(۲) اوگورنی کشف الباری: ۲۳۸/۱، ۷۳۹/۲.

(۳) کشف الباری: ۳۲۳/۲.

(۴) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۵) قوله: عن أبيه: الحديث مر تفرجيه، كتاب المظالم باب إثم من ظلم شيئاً من الأرض رقم: ۲۴۵۴.

(۶) کشف الباری بشر: ۴۶۵/۱ کشف الباری ابن المبارک: ۴۶۲/۱.

(۷) کشف الباری: ۱۷۷/۵.

(۸) کشف الباری: ۱۲۸/۲.

(۹) کشف الباری: ۳۳۷/۱.

ددې حديث شرح هم په کتاب المظالم کښې تیره شوې ده. (۱)
د باب دریم حديث د حضرت ابوبکره نفع بن حارث رضي الله عنه دي.

الحديث الثالث

[۳۰۵]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابُ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "الزَّمَانُ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا، مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثَلَاثَةٌ مُتَوَالِيَاتٌ: ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْحَرَمُ، وَدَجَبٌ مُفْتَرٌ، الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ" [ر ۶۷] (۲)

ترجمه: رسول الله ﷺ فرمايلى دى چه زمانه خپل اولنى حالت ته واپس شوې ده. په کومه ورځ چه الله تعالى زمکه او آسمان پيدا کړو. د کال خو هم دولس مياشتې دى په کوم کښې چه څلور حرام مياشتې دى، درې يو بل پسې دى. ذوالقعدة، ذوالحجه او محرم او دمضر قبيلې مياشت رجب ده چه جمادى ثانيه او شعبان په مينځ کښې وى.

تراجم رجال

محمد بن المثنى: دا محمد بن المثنى عنزى کوفى رضي الله عنه دي.

عبد الوهاب: دا عبد الوهاب بن عبد المجيد ثقفى رضي الله عنه دي.

ايوب: دا ايوب بن كيسان بصرى سختپاڼى رضي الله عنه دي. ددې دريو اړو محدثينو حضراتو تذکره کتاب الإيمان باب حلاوة الإيمان کښې راغلې ده. (۳)

محمد بن سيرين: دا مشهور معبر محمد بن سيرين انصارى بصرى رضي الله عنه دي. ددوى حالات کتاب الإيمان باب اتباع الجنائز من الإيمان لاندې راغلې دى. (۴)

ابن ابى بکره: دا عبد الرحمن بن ابى بکره نفع بن حارث ثقفى رضي الله عنه دي. ددوى تذکره کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: رب مبلغ أوعى..... په ضمن کښې تیره شوې ده. (۵)

ابوبکره: دا مشهور صحابى حضرت ابوبکره نفع بن حارث رضي الله عنه دي. د دوى تذکره کتاب الإيمان باب (وَأَنْ طَائِفَتَيْنِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا.....) کښې تیره شوې ده. (۶)

(۱) صحيح البخارى كتاب المظالم باب إثم من ظلم شيئا من الأرض رقم: ۲۴۵۴.

(۲) قوله: عن أبي بكره رضى الله عنه: الحديث من تخریجه فى كشف الباری: كتاب العلم باب رب مبلغ أوعى من سامع: ۲۲۲/۳.

(۳) كشف الباری: ۲۶/۲-۲۵.

(۴) كشف الباری: ۲/۲۴۵.

(۵) كشف الباری: ۳/۲۲۶.

قوله: الزمان قد استدار كهيئته يوم خلق..... حضرت ابوبكره نفع بن حارث رضي الله عنه دې حديث تعلق خطبه حجة الوداع سره دي. دكوم شرح چه كتاب العلم او كتاب المغازی وغيره كښې راغلي ده. (۲) د باب څلورم حديث د حضرت سعيد بن زيد رضي الله عنه دي.

الحديث الرابع

[۲۰۱] - حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ نُفَيْلٍ، أَنَّهُ سَمِعْتُهُ أَرَوِي فِي حَقِّ زَعْمَتِ أَنَّهُ اتَّقَصَهُ هَذَا إِلَى مَرْوَانَ، فَقَالَ سَعِيدٌ: أَنَا اتَّقَصْتُ مِنْ حَقِّهَا شَيْئًا أَكْثَرَ لَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ أَخَذَ شَيْئًا مِنَ الْأَرْضِ ظُلْمًا، فَإِنَّهُ يَطْوِقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ سَبْعِ أَرْصِينَ» قَالَ ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ لِي سَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ، دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - (۲۳۲۰) (۳)

تراجم رجال

عبيد بن اسماعيل: دا عبيد بن اسماعيل بهاري كوفی رضي الله عنه دي. ددوی تذكره كتاب الحمض باب تقض المرأة شعرها..... په ذيل كښې راغلي ده. (۴)
ابو اسامه: دا ابو اسامه حماد بن اسامه بن زيد كوفی رضي الله عنه دي. ددوی تفصيلی حالات كتاب العلم باب فضل من علم وعلم كښې تير شو. (۵)
هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدي رضي الله عنه دي.
ابيه: دا عروه بن زبير بن عوام رضي الله عنه دي. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الخلق دويم حديث كښې اجمالاً او كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كښې تفصیلاً تير شوی دی. (۶)
سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل: دا صحابی رسول ﷺ حضرت سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل عدوی رضي الله عنه دي. (۷)
په حديث كښې ذكر شوي واقعي خلاصه: په دې حديث كښې چه د كومي واقعي ذكر دي دهغي

(۱) كشف الباری: ۲۲۵/۲.

(۲) كشف الباری كتاب العلم: ۲۳۲/۳-۲۲۷ كتاب المغازی: ۲۵ کو كتاب التفسير: ۲۶۵.

(۳) قوله: عن سعيد بن زيد: الحديث: مخرجه كتاب المظالم باب إثم من ظلم شيئاً من الأرض رقم: ۲۴۵۲.

(۴) كشف الباری كتاب الحيض: ۳۹۸.

(۵) كشف الباری: ۴۱۴/۳.

(۶) كشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۲-۴۳۶/۲.

(۷) ددوی د حالاتو دپاره او گورنی: كتات الجنائز باب غسل الميت وضوئه بالماء.....

تفصیل کتاب المظالم کنبی راغلی دې (۱)

د کوم خلاصه چه داده. د مشهور صحابی حضرت سعید بن زید رضی الله عنه خلاف اروی بنت انیس نومی یوې ښځې دا دعوی اوکړه چه حضرت سعید بن زید رضی الله عنه دهغې نه زمکه په زور اخستې وه اومقدمه د مشهور اموی حکمران مروان بن الحکم چه هغه وخت د مدینې گورنر ووبه عدالت کنبې پیش کړه د مروان په وړاندې چه کله حضرت سعید بن زید رضی الله عنه پیش شو نو په دغه موقع باندې هغه ارشاد اوفرمانیلو چه زه د دغه ښځې حق څنگه گیرولی شم؟ حالانکه ما د نبی کریم دا مبارک ارشاد اوریدلې دې چه حضور پاک فرمائیلى وو چه کوم سړې د چانه یو لیشت خانی هم گیر کړې غصب نى کړې په هغې باندې ناحق قبضه کوی نو د قیامت په ورځ به هغه ته د اووه زمکو طوق وراغوستلې شی دومره سخت وعید اوریدو نه پس ښه ده څنگه زه داسې کولې شم؟

ددې نه پس حضرت سعید بن زید رضی الله عنه خپله زمکه هم دهغه ښځې دپاره پریخوده اودهغې خلاف نى بد دعا اوکړه الله تعالی د دغه ښځې خلاف د حضرت سعید بن زید رضی الله عنه دعا قبوله کړه (۲)

قوله: قال أبو الزناد: عن هشام عن أبيه، قال: قال لي سعيد بن زيد: دخلت على

النبي صلى الله عليه وسلم.

دمذکوره تعلیق مقصد او تخریج: ددې تعلیق مقصد صرف داخودل دی چه د حضرت عروه بن زبیر رضی الله عنه د حضرت سعید بن زید رضی الله عنه سره ملاقات ثابت دې اوهغوی پخپله د دوی نه دا حدیث اوریدلې دې. علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی: «وَأَرَادَ الْبُخَارِيُّ بِهَذَا التَّعْلِيقِ بَيَانَ لِقَاءِ عُرْوَةَ سَعِيدًا، وَتَصَرُّعِ سَمَاعَةَ مِنْهُ الْحَدِيثَ الْمَذْكُورَ» (۳)

اوددې تعلیق متعلق حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه دا روایت موصولاً ماته نه دې ملاؤشوي (۴)
د باب رومبې دویم او څلورم حدیث مناسبت خو ترجمه الباب سره بالکل واضح دې چه په دې ټولو کنبې په صراحت سره د اووه زمکو ذکر دې البته د باب دریم حدیث (حدیث آسویکړه) کنبې لفظ الأرض مفرد راغلي دي. دغه شان دا حدیث د ترجمه الباب مطابق نه دې چه د آسمانونو خو دلته د متعدد کیدو ذکر شته لیکن د زمکې دپاره دمفرد صیغه استعمال کړې شوي ده.

جوابات: چنانچه حضرت گنگوهی رحمته الله علیه خو دا ونیلى دی چه الأرض کنبې الف لام د جنس دپاره دې لهذا د ارضین تعدد به راؤخی یا ددې طرف ته اشاره دپاره دې چه ارض نه مراد معهود یعنې جمع ده.

① علامه عینی رحمته الله علیه هم دغه فرمائیلى دی چه سره ددې چه دلته ذکر شوې لفظ الأرض دې مگر مراد ترې نه سبع ارضین دي. (۵)

② علامه قسطلانی رحمته الله علیه فرمائی چه د ابن عساکر په نسخه کنبې لفظ ارضین جمع سره دې (حاشیه کنبې هم ددې ذکر دې، بل حضرت گنگوهی رحمته الله علیه هم فرمائی چه که روایت دجمع والا دې نومناسبت

(۱) صحیح البخاری: کتاب المظالم باب اثم من ظلم شیئا من الأرض رقم ۲۴۵۴.

(۲) عمدة القاری: ۱۴/۱۵، فتح الباری: ۲۵۶/۶ وشرح القسطلانی: ۲۵۶/۵.

(۳) حواله جات بالا، والتوضیح: ۲۶/۱۹.

(۴) هدی الساری: ۴۸.

(۵) عمدة القاری: ۱۱۳/۱۵.

بالکل ښکاره دي. ^(۱) لیکن دویم احتمال ضعیف دي. دا په اختلاف نسخ باندې محمول کول لږ شان گران دی ځکه چه هم دغه روایت امام بخاری رحمته الله علیه هم په دې سند سره مغازی کښې هم نقل کړې دي. په دې کښې لفظ ارض مفرد واقع شوې دي. ^(۲)

⑤ حافظ ابن کثیر رحمته الله علیه فرماني چه ددې حدیث ذکر کولو سره امام بخاری رحمته الله علیه خپل مراد اومقصد په یو مختلف تعبیر سره ادا کړي دي. او آیت مبارک (اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ) مضمون مؤکد او ثابت فرمائیلو دپاره دا حدیث ذکر کړي دي چه لکه په کال کښې دولس میاشتي دي او د دولسو میاشتنو دا عدد دهغه ورځ نه دي په کومه ورځ چه الله تعالی زمکه او آسمان پیدا کړل. مگر په جاهلیت کښې د خلکو د شرارت د وجې نه دا میاشتي وړاندې روستو شوې وې او اوس دامیاشتي دوباره واپس راؤگرځيدي او په خپل اصلی اوصحیح ترتیب باندې راغلي دي. دغه شان دا اووه زمکې هم د اووه آسمانونو په شان په عدد کښې مطابق دي لکه د شروع ورځې نه اووه آسمانونه دي دغه شان زمکې هم دهغه ورځ نه اووه دي. چنانچه د کال د دولسو میاشتنو مطابقت مطابقت زمانی دي او د آسمان او زمکې د عدد مطابقت مکانی دي. والله اعلم بالصواب. ^(۳)

۳-باب فی النجوم

ما قبل سره مناسبت: دالله تعالی د مخلوقاتو ذکر د شروع نه راروان دي. په سابقه باب کښې د زمکو تخلیق بیان کړې شوې وو او دا باب د ستورو په بیان کښې دي. ستوری هم دالله تعالی د مخلوق نه یو مخلوق دي.

د نجوم لغوی او اصطلاحی تحقیق: نجوم د نجم جمع ده. هر هغه څیز چه ظاهروی یا د زمکې نه راټوکیږي هغې ته نجم ونیلي شی. چونکه مختلف نباتات کوم چه د زمکې نه د زیلو په شکل کښې راټوکیږي مثلاً کدو تورنی وغیره په دې باندې هم د نجم اطلاق کیږي. د حماسی شعر دي:

ولو انی أشاء لکنک منه مکان الفرقدین من النجوم ^(۴)

په دې شعر کښې نجوم په یومعنی نبات الارض دي. او ستوری هم چونکه د دنیا په آسمان باندې ښکاره کیږي په دې وجه دي ته نجم ونیلي شی. ^(۵)

او اصطلاحاً نجوم دهغه اجرام سماویه د پاره ونیلي شی چه په آسمان باندې ښکاری. دا خپل کلاک مادی وجود لري. ددې رنړا ذاتی وی لکه نمر چه هغه هم د یو اوسط درجې ستوري دي. چنانچه دا اجرام بذات خود د رنړا او حرارت منبع او مرکز دی اودوی ته د بل وجود نه اکتساب نور او حرارت ضرورت نه وی. په آسمان باندې یو بل څیز هم وی کوم ته چه سیاره وائی. د سیارو رنړا ذاتی نه وی

(۱) الکنز المنواری: ۱۲۷/۱۳ شرح القسطلانی: ۲۵۵/۵ صحیح البخاری (قدیمی): ۴۵۴/۱.

(۲) صحیح البخاری کتاب المغازی باب حجة الوداع رقم: ۴۴۰۶.

(۳) البدایة والنهاية: ۴۲/۱ شرح القسطلانی: ۲۵۵/۵ والکنز المنواری: ۱۲۷-۱۲۸/۱۳.

(۴) دیوان الحماسة لأبي تمام: ۲۳ قال بعض بني أسد طبع قدیمی.

(۵) حدیث شریف کښې د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم د ولادت باسعادت پاره کښې راغلی دی (هذا إبان نجومه، أي: ظهوره. تاج العروس مادة: نج، م. بل او گورنی تاریخ الخمیس فی احوال أنفیس النفیس: ۳۹۹/۱ وأعلام النبوة: ۱۹۸/۱ والروض الأنف للسبیل: ۲۰/۲ ذکر الرسول صلی الله علیه وسلم ینتشر، وسط النجوم العوالی للعصامي: ۳۱۶/۱).

بلکه داد نمر نه اکتساب نور او حرارت کوی لکه سپوږمښی. د ستورو په مقابله کښې سیارې ډیرې کمې دي. تراوسه پورې د تحقیق مطابق د سیارو تعداد ۱۷۰۰ دي خو ستوری کوم ته چه ثوابت هم ونیلی شی د سیارو نه په کروړونو زیات دی. (۱)

ستوری متحرک دی که ساکن؟ پخوانی حکماء او یونانی فلاسفه وغیره خیال هم دغه وو چه دا ستوری په آسمانونو کښې ور خښ شوی دی په دې کښې حرکت نشته صرف هم سکون دي په یوځای ولاړ دي. لیکن د بعض فلاسفه جدید او ماهرین فلکیات دا ونیلی دی چه دا ستوری په آسمان پورې انځنی نه دی بلکه په حرکت کښې دی. د قرآن کریم نه هم دغه ثابتېږی. ارشاد ربانی دي: **(كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ)** (۲) چه دا ټول اجرام فلکی په حرکت کښې دی فضاء کښې څرخي را څرخي.

دلته لفظ کل د جمع دپاره دي نه مراد ټول ستوري سره د نمر او ټولې سیارې سره د سپوږمښی سره ددې چه آیت مبارک کښې لفظ کل ضمیر شمس او قمر طرف ته راجع دي. خودې نه مراد ټول ستوري او سیارې دي. علامه نسفی **رحمته** مدارک کښې فرماني: **(وَكُلٌّ التَّنوين فيه عوض عن المضاف إليه أي: وكلهم، والضمير للشمس والأقمار)** (۳) حضرت موسی روحانی بازی **رحمته** هم دا اختیار کړې دي. (۴)

اولکه څنگه چه مونږ اوس او خودل چه د نن صبا جدید تحقیق هم دغه دي.

یواغتراض او دهغي جواب: په قرآن کریم کښې چه دا الله تعالی ارشاد فرمانيږي دي **(وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِعَصَابٍ مِّمَّ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ)** (۵) یعنی تحقیق مونږ ښائسته کړې دي آسمان د دنیا، چه د انسانانو د نظرونو مخکښې دي پریقيدونکی چراغونو سره اودا جوړ کړل مونږ د غورزولو ویشتلو ذریعه د پاره د شیطانانو... دي نه خو هم دا معلومېږی چه دا اجرام فلکی د دنیا آسمان سره انځنی دی. اوچه کله دا انځنی وی نو لا محاله په حرکت کښې به نه وی؟ خو تاسو دي ته متحرک وایښی.

ددې اشکال جواب دادې چه د دنیا آسمان ښائسته کولو دپاره دا ضروری نه دی چه ستوري په آسمان کښې دننه یا ددې دپاسه لگیدلي وی بلکه تزئین په دې صورت کښې هم صادق دي چه ستوري د آسمان نه ډیر ښکته په خلا کښې وی. لکه چه په جدید تحقیق سره ددې مشاهده کيږی دادې منافعی دي اود آیاتونو په مینځ کښې هېڅ تعارض هم نشته.

په اصل کښې هرکس اوناکس د فلکیات دا باریکو باندې نه شی پوهیدلي. چنانچه په آیت مبارک کښې د عام انسانی نظر اعتبار کړي شوي دي چه په کتلو کښې هم داسې معلومېږی لکه چه دا د دنیا د آسمان ستوری دی په حقیقت کښې داسې نه دی دا ستوری د آسمان نه ډیر ښکته په خلا کښې څرخي. (۶)

(۱) الهيئة الکبری: ۸۱/۱ فصل فی بیان تقسیم الکواکب وفهم فلکیات: ۱۸۸-۱۸۲ ملخصاً.

(۲) سورت یس: ۴۰.

(۳) تفسیر النسفی المسمى بمدارک التنزیل وحقائق التأویل: ۱۰۵/۳-سورة یس. وفهم فلکیات: ۲۴۳.

(۴) الهيئة الکبری: ۸۱-۸۵/۱ فصل فی بیان تقسیم الکوکب.

(۵) سورت الملک: ۵.

(۶) د نور تفصیل دپاره اوگورنی معارف القرآن دیوبندی: ۱۹/۸ ۱۹۸۸-۱۸۵.

پہ شیاطین باندی کوم یوحیز وورغوزولی شی؟ ددی نہ پس پہ دی خبرہ باندی پوہہ شنی چہ بہ آیت مبارک کنبی دا ہم فرمائیلی شوی دی چہ دا ستوری پتہ پتہ د آسمانی خبرو پہ لتون کنبی راتلونکی شیطانانو باندی وورغوزولی او ویشتلې شی. او هغوی دغه شان د آسمان نہ لرې کولې شی. پورته دا خبرہ عرض کړې شوې ده چہ ستوری کلک وی او هغی ته ثواب و نیلی شی. ددی مضمون پہ تفسیر کنبی حضرت مولانا عبدالمالک کاندهلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

دلته آیت کنبی **(وَجَعَلْنَاهَا)** ضمیر جنس مصابیح طرف ته راجع دې نه چہ عین مصابیح طرف ته. حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ (۱) فرمائی: داددی دپارہ چہ شیطانانو باندی دا ستوری نہ شی غورزولی کوم چہ پہ آسمان باندی دی. نواصل دادې چہ لفظ مصابیح یا کوکب اونجوم هغه ستورو دپارہ و نیلی شی کوم چہ پہ آسمان باندی دی او هغه پرق او شعاکانو ته هم و نیلی شی کوم چہ ستورو سره دی. هم دغه پرق او شعاکانی ماتیروی او هم دغه وورغوزولی شی. د زمکې نہ کوم د لوگی والامادی چہ اوچتیدو سره فضا کنبی پورته خیزی نو کرہ نار ته نیزدی رسیدو سره پہ هغې کنبی اور لگی او هغه داسې معلومیږی لکه چہ لگیدلې شغلہ ویشتلې شی (دې ته شهاب و نیلی شی) دا د پرقیدونکو ستورو په شان وی په دې وجه دا هم د کوکب او نجوم د جنس نہ شمیر کړې شوی مگر دا ټول د الله تعالیٰ په حکم سره کیږی. کوم د لوگی والامادی ته چہ الله تعالیٰ په خپل حکم سره د گرځیدو او خوړیدو حکم وړکوی هم هغه به داسې کیږی گنی نہ کیږی. یعنی ددی دا ماتیدل او خوړیدل پخپله ددی طبعی تقاضا نه ده او چونکه داهم دستور یوقسم شان شو په دې وجه د شلیدو نہ پس په زمکه باندی نہ پریوخی. حالانکه د دوی طبعی راتگ (دکشش ثقل دقانون په رتړا کنبی) د زمکې طرف ته کیدل پکاروو بلکه دیو طرف نہ بل طرف ته داسې شیندلې شی لکه چہ چا ویشتلې وی. (۲)

دترجمة الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ د ترجمه الباب سیاق او ددی لاتدی کوم څه چہ مؤلف رحمۃ اللہ علیہ درج کړی دی ددی نه په ظاهره دا معلومیږی چہ د ستورو دتخلیق نہ کوم معتبر مقاصد د شریعت نہ ثابت دی هغه بیانول دی. بل په دې ستورو کنبی چہ کوم څه مخترعین اومبتدعین دخپل طرف نہ خبری پیدا کړی دی په هغې باندی رد کول دی. (۳)

وَقَالَ قَادَةُ: وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ / الملك: ۵/ خَلَقَ هِيَ وَالتَّجُومَ لَمَلَاتِ: جَعَلَهَا زِينَةً

(۱) قال ابن كثير الدمشقي رحمه الله: عاد الضمير في قوله **(وَجَعَلْنَاهَا)** على جنس المصابيح، لا على عينها، لأنه لا يرسي بالكواكب التي في السماء، بل بشهب من دونها، وقد تكون مستعدة منها. والله أعلم. تفسير ابن كثير، سورة الملك، الآية: ۵.

وللاستزادة انظر التفسير الكبير للإمام الرازي: ۱۰۸/۲۶-۱۰۴/الصفات: ۱۰-۶.

(۲) معارف القرآن کاندهلوی: ۸/۱۸۴ سورت الملك. حضرت مفتی محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ ددی آیت مبارک لاتدی لیکي اوستوری د شیطانانو د دفع کولو دپارہ سکروني جوړولو مطلب داکیدې شی چہ د ستورو نه پوہه ماده آتینن دهغوی طرف ته پریخودلې شی، ستوری په خپل ځانی پاتی شی دعوامو په نظر کنبی چونکه دا شغلہ دستورو په شان حرکت کونکی ښکاری په دې وجه دي ته ستوری ماتیدل او په عربی کنبی انقراض الکواکب وائی (قرطبي: ۲۱۱/۱۸).

معارف القرآن: ۵۱۸/۸-۵۱۷. امام خازن رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: (فان قلت: جعل الکواکب زینة للسماء يقتضى بقاءها، وجعلها رجوما للشياطين يقتضى زوالها، فكيف الجمع بين الحالتين؟) قلت: قالوا: إنه ليس المراد أنهم يرمسون بإحرام الکواکب، بل بجوز أن تنفصل من الکواکب شعله، وترمي الشياطين بتلك الشغلة، وهي الشهب، مثلها كمثل فيس يؤخذ من النار، وهي على حالها.

تفسير الخازن: ۳۱۹/۴ سورة الملك: ۵.

(۳) الكنز المتواری: ۱۲۸/۱۳.

لِلنَّهَارِ، وَجُومًا لِللَّيْلِ طُرُقًا، وَعَلَامَاتٌ يَهْتَدِي بِهَا، فَمَنْ تَأَوَّلَ فِيهَا يَغْيِرْ ذَلِكَ أَعْطَا، وَأَضَاعَ نَصِيحَةَ، وَتَكَلَّفَ مَا لَا عِلْمَ لَهُ بِهِ.

او حضرت قتاده رضی اللہ عنہ (۱) د آیت مبارک (وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ) په تفسیر کښې فرمائی چې الله تعالی دا ستوری د دریو مقاصدو دپاره پیدا کړې دي. ددې په ذریعې نې آسمان له ښانست وړ کړو، د شیطانانو د دفع کولو دپاره نې ذریعې جوړ کړل او داسې نشانې نې جوړ کړل دکوم په ذریعې چې لاړ خوندې او کړې شي. نو کوم کسان چې ددې دریو مقاصدونه علاوه ددې کوم تاویل کوی نوهغه به یقیناً خطاکاروی. د خپل آخرت نصیب به ضائع کونکې وی او ددې د معلومولو دپاره به بې ځایه تکلف کوی. دکوم چې هغه ته علم نه وی.

د قتاده رضی اللہ عنہ د اثر مقصد: حضرت قتاده چې د تخلیق نجوم کوم فوائد په دې عبارت کښې ذکر کړي دي په هغې کښې خو په دوو باندې تفصیلی خبره په تېرو صفحاتو کښې شوې ده. خوددې ستورو دریمه فائده داده چې ددې په ذریعې په سفر کښې لاړ خوندې کیدې شي. چنانچه د زمکې څیزونه صرف د لاړو علامتونه نه دي بلکې د خوشې تشې صحراگانو بیابانونو دریابونو سمندرونو او ګڼو ځنګلو کښې ستوری هم د لاړو علامتونه دي چې قافلي د دوی په ذریعې روانې وی. د سمت طرف او لاړو پته دستور په ذریعې لگي. که چېرې دا علامتونه نه وونو ډیر مشکلات به پېښیدل. خاص کر د نن صبا جدید خلائی دور کښې ددې اهمیت ډیر زیات دي. د لونی لونی لوګی والا جهازونو د کیتانانو اسره هم دغه قطب نما (کمپاس) وی چې قطب ستوری سبحان الله الخالق العلیم سمت او طرف متعین کوی. (۲) خلاصه دا شوه چې الله تعالی دا ستوری د دریو مقاصدو دپاره پیدا کړې دي. ددې نه علاوه که څوک په دې کښې تاویلونه کوی نوهغه خطاکار دي اوبې ځایه تکلیفونه او چتوی. ددې نه د حضرت قتاده مقصد په نجومیانو باندې رد کول دي چې دستور په ذریعې نیک بختی اوبدبختی معلوموی. (۳)

د حضرت قتاده رضی اللہ عنہ دا اثر دلته مختصراً نقل کړې شوې دي. ددې نور تفصیل عبد بن حمید په دې الفاظو سره نقل کړې دي: «(إِنَّ نَاسًا جَاهِلَةً بِأَمْرِ اللَّهِ قَدْ أَحْدَثُوا فِي هَذِهِ النُّجُومِ كِبَانَةً: مِنْ غَرَسِ كَذَا أَكَانَ كَذَا، وَمِنْ سَافَرِ بَنَجْمٍ كَذَا أَكَانَ كَذَا، وَلِعَمْرِي مَا مِنْ النُّجُومِ نَجْمٌ إِلَّا يُولَدُ بِهِ الطَّوِيلُ وَالْقَصِيرُ، وَالْأَمْرُ وَالْأَمْبُضُ، وَالْحَسَنُ وَالْكَامِرُ، وَمَا عِلْمُ هَذِهِ النُّجُومِ هَذِهِ الدَّالَّةُ وَهَذَا الطَّارِقُ شَيْءٌ مِنْ الْغَيْبِ)» (۴)

یعنی څه خلق چې د الله تعالی د امر نه بې خبره دي هغوی دا ستوری د کھانت ذریعې جوړه کړې دي. کله وانی چې د فلانکی ستوری د راخو په وخت چې کومه ونه (بوټې) اولوګولې شي هغه ته به دا دا فائده وی او کله وانی چې څوک د فلانکی ستوری د راخو په وخت سفر کوی هغه سره به د اعامله کیري وغیره وغیره. په خداني ستورو کښې هریو ستوری سره اوږده هم پیدا کیري ښکته قد والا هم

(۱) د دوی حالات کشف الباری کتاب الإيمان: ۳/۲ باب الإيمان أن یحب لأخیه کښې تیر شوی دی

(۲) قطب ستوري (Polaris)، همیشه د شمال طرف ته وی د دې په امداد سره د طرفونو پېژندل په آسانۍ سره کیري. په صحراگانو او سمندرونو کښې د مسافرو لاړ خوندې کوی ددې د زمکې نه فاصله ۴۴۶ نوروی کاله ده دا د نمرته ۱۶۳۰ درجې زیات روښانه دی فهم فلکیات ۲۱۱ دستورو فاصلي نوري کال
(۳) ملخصاً ویتصرف یسیر من تفسیر ماجدی، سورة النحل: ۱۷۷/۲ و النحل: ۱۶.

(۴) قال الإمام الکشمیری رحمه الله تعالى: أما النحوسة والبرکة، فإنها أهون على الله من ذلك. كيف! وأنها مسخرة تصعد وتغرب، تنفیب وتشرق، وتدور كل ساعة كالخدام، فهي أصغیر على الله من أن تكون فيها النحوسة والبرکة. نعم، يعلم من القرآن أن في السموات دوائر، وفيها تدابير أيضاً، وإليه أشار البخاري من قوله: فمن تأول فيها بغیر ذلك أخطأ. فیض الباری: ۳/۴/۴.
م فتح الباری: ۲۹۵/۶ والکنز التنواری: ۱۲۸/۱۳ وعمدة القاری: ۱۱۵/۱۵.

پیدا کیږي سره هم او سپین هم، ښه صورت والا او بد صورت هم نودې ستورو دي ځناورو او دې مرغوتو د غیب څه خبر دي؟ (تولي اټکلی خبرې دی د کومې چه هیڅ حقیقت نه وی).

د مذکور اثر تخریج: دا اثر عبد بن حمید رحمته په خپل تفسیر کښې یونس عن شیبان عن قتادة په طریق سره د سورة النحل کلمه (وَعَلَامَاتٍ) ^(۱) د تفسیر لاندې نقل کړې ده. ^(۲)

د مذکور اثر ترجمه الباب سره مناسبت: د حضرت قتاده رحمته ددې اثر مناسبت ترجمه الباب سره واضح دې چه په دې کښې د تخلیق نجوم حکمتونه او فوائد بیان کړې شوي دي او په نجومیانو باندې رد کړې شوي دي.

د داودی اعتراض او د حافظ صاحب جواب: علامه داودی رحمته دلته د حضرت قتاده رحمته د قول په دې جمله «أخطأ وأضاع نفسه» باندې اعتراض کولو سره وئیلی دی چه دلته د حضرت نه تسامح شوي دي ددې په ځانې هغوی له داسې وئیل پکاروو «قال ذلك كافي» چه داسې عقیده لرونکې خو کافر دي ^(۳) حافظ صاحب رحمته فرمائي چه څوک داسې عقیده اولری نو دهغه کفر متعین نه دي بلکه دلته دوه خبرې دي: ① د چا دا عقیده لرل چه ستوری مؤثر بالذات دی او په امور کائنات کښې تصرف لری دا کفر دې. ② په زمکه باندې ښکاره کیدونکې یوه معامله باندې که چرې ستوري په ښه کړي شی چه د ستورو په اوختو راوختو سره دا بدلونونه واقع کیږي نو دا د کفر عقیده نه ده. ^(۴) لکه چه موسیاتو والاچه د مختلفو حسابونو او آلاتو په ذریعه سره کله د باران او کله د واورې وریدو یا د نورو موسمی بدلون اطلاع ورکوي که دا مؤثر بالذات نه گنرلې شی نو کفر نه دي. ^(۵) په دې باره کښې به نور تفصیل ان شاء الله کتاب الاستسقاء کښې راځي.

د علم نجوم باره کښې احادیث: خطیب بغدادی رحمته ذم النجوم کښې د حضرت عمر رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړي دي: «لا تألوا عن النجوم» ^(۶) یعنی د ستورو باره کښې پوښتنه کونکي مه گرځنی د حضرت علی رضی الله عنه نه روایت دي: «يحي رسول الله صلى الله عليه وسلم عن النظر في النجوم» ^(۷) یعنی حضور پاک صلی الله علیه و آله د ستورو باره کښې غور او فکر نه منع کړې ده. د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه نه روایت دي چه حضور پاک

^(۱) سورت النحل: ۱۶.

^(۲) فتح الباری: ۲۹۶/۶ عمدة القاری: ۱۱۵/۱۵.

^(۳) فتح الباری: ۲۹۵/۶ والتوضیح: ۲۷/۱۹.

^(۴) حواله جات بالا، وعمدة القاری: ۱۱۵/۱۵.

^(۵) وفي كتاب الأنوار لأبي حنيفة: التنكر في الذم من النجوم نسبة الأمر إلى الكواكب، وأنهاي المؤثرة، فأما من نسب التأثير إلى خالقها، وزعم أنه نصيبها أعلاما، وضربها آثارا على ما يحدثه، فلا جناح عليه. عمدة القاری: ۱۱۵/۱۵ وكذا انظر الأنوار في مواسم العرب لابن قتيبة الدينوري: ۲۰-۹۱ معنى العرب في نسبة المطر إلى النوء.

^(۶) التوضیح: ۲۷/۱۹ والفردوس للذيلی: ۴/۵ عرقم: ۷۴۷۰.

^(۷) التوضیح: ۲۸/۱۹ والضعفاء الكبير: ۲/۲۰ هرقم: ۴۸۰ والکامل لابن عدی: ۴/۴۲-۴۱ رقم: ۶۵۴.

فرمانی: «(اذا ذکر اصحابی فامسکوا، و اذا ذکر العجور فامسکوا، و اذا ذکر القدر فامسکوا)»^(۱)، و نورو صحابه کرامو نه هم داشان احادیث نقل دی.^(۲) مشهور عباسی خلیفه مامون رشید قول دې چه دوه علوم داسې دی په کوم کښې چه ما ډیره دلچسپې واخستله اود هغې د ژوروالی پورې لږم مگر هغه مهې صحیح اونه موندل، یو علم نجوم او بل علم سحر.^(۳)

قوله: «وقال ابن عباس: (هشما): متغیرا: د (هشما) په ذریعه د قرآن کریم آیت (فَأَصْبَحَ هَبِثًا

قَذُورًا الزَّيْتَرُ»^(۴)، اشاره فرماینلی ده، د حضرت ابن عباس رضی الله عنه تفسیری قول کولو سره مصنف حمة الله علیه ددې لفظ وضاحت کول غواړی چې ددې (هشما) معنی متغیر او بدل شوې ده.^(۵)

او ابو عبیده رضی الله عنه ددې لفظ معنی یاهما مفعلاً سره کړې ده. دا چونکه د وینو صفت دې په دې وجه به دلته ددې معنی وی اوج واینه کوم چه هوا اخرا دیخوا الوزوی.^(۶)

همدغوره اثر تخویج: حافظ رحمته الله علیه فرمائی چه ماته موصول ددې طریق نه دې ملاو شوې خوا اسماعیل بن ابی زیاد رضی الله عنه په خپل تفسیر کښې دا قول د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت کړې دې.^(۷)

قوله: «والأب: ما يأكل الأنعام» په دې عبارت کښې آیت مبارک «وَأَكَلَتُهَا وَأَبَّاءُ»^(۸) طرف ته اشاره

کړې شوې ده. اود الأب تفسیرنی کړې دې. دا تفسیری جمله هم د حضرت ابن عباس رضی الله عنه ده. چنانچه دهغوی په قول الأب هغه څیز ته وائی کوم چه ځناور خوری. هسې په لغت کښې الأب شنه یا اوج وینوته وائی.^(۹) بعض حضراتو فرماینلی دی چه د الأب په ځناورو کښې هم هغه درجه ده کوم چه د فواکه (میوو) په انبیا نانوکښې ده.^(۱۰)

همدغوره اثر تخویج: د حضرت ابن عباس رضی الله عنه دا تفسیری اثر ابن ابی حاتم رضی الله عنه د عاصم بن کلب عن ابیه په طریق سره په خپل تفسیر کښې ذکر کړې دې. په هغې کښې دی: «الأب: ماأنته الأرض مما تأكله الدواب، ولا يأكله الناس»^(۱۱)

قوله: «والأنعام: الخلق» په دې کښې امام بخاری رحمته الله علیه د آیت مبارک «وَالْأَرْضُ وَضَعَهَا لِلْأَنْعَامِ»^(۱۲)

^(۱) رواه الطبرانی فی الکبیر: ۱۹۸/۱۰ رقم: ۴۸۰ و ابو نعیم فی الحلة: ۱۸۰/۴.

^(۲) تفصیل دپاره اوگورونی تعلیقات التوضیح: ۲۸/۱۹.

^(۳) التوضیح: ۹/۱۹.

^(۴) سورة الکہف: ۴۵.

^(۵) عمدة القاری: ۱۱۵/۱۵.

^(۶) فتح الباری: ۲۹۵/۶ و مجاز القرآن: ۴۰۵/۱ سورة الکہف.

^(۷) حواله بالا، وعدة القاری: ۱۱۵/۱۵ و التوضیح: ۳۰/۱۹ و تغلیق التعلیق: ۴۹۰/۳.

^(۸) سورت عبس: ۳۶.

^(۹) القاموس الوحید مادة: الأب.

^(۱۰) التوضیح: ۳۰/۱۹.

^(۱۱) حواله بالا، عمدة القاری: ۱۱۵/۱۵ و فتح الباری: ۲۹۶/۶ و تغلیق التعلیق: ۴۹۰/۳.

^(۱۲) سورت الرحمن: ۱۰.

طرف ته اشاره کولوسره د لفظ الامر تفسیر بیان کړې دي. مذکوره تفسیر هم د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه نقل دي چه لفظ الامر په معنی خلق یعنی مخلوق دي. دا د علی بن ابی طلحه رضی الله عنه طریق دي خود سماک عن عكرمة به طریق سره حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه ددي لفظ معنی الناس نقل ده. اوس به په دواړو کښې د عموم خصوص نسبت پیدا شی. یعنی ناس خاص دي او خلق عام دي. او د حضرت حسن بصری رضی الله عنه په طریق سره الامر معنی الجن والانس بیان کړې شوي ده. او د حضرت شعبي رضی الله عنه نه روایت دي چه هر ژوندي خیز ته انام وانی. (۱)
د مذکوره اثر تخريج: د حضرت ابن عباس رضی الله عنه دا اثر هم ابن ابی حاتم د علی بن ابی طلحه رضی الله عنه په طریق سره موصول نقل کړې دي. (۲)

قوله: ((برء)) حاجب: په دي کښې آیت مبارک (يُنْفِئُكُمْ بِرُزْمَةٍ كَثِيرَةٍ) (۳) لفظ برزخ طرف ته اشاره ده او د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه ددي تفسیر حاجب نقل کړې شوي دي. د کوم معنی چه حائل او بندیز دي. د آیت مطلب دادې چه نمکین او شیرین دواړو په مینځ کښې یونه ښکاریدونکې قدرتی بندیز دي چه دواړه قسم اوبه په خپل مینځ کښې یوځای کیدو ته نه پرېږدي. (۴)
 اکثر په نسخ بخاری کښې هم دغه شان حاجب دي خود مستملی او کشمیهني په نسخو کښې حاجز دي. یعنی د باء موحده په ځای زاء معجمه دي. معنی د دواړو تقریباً هم یوه ده. (۵)
د مذکوره اثر تخريج: په دي عبارت کښې آیت مبارک (وَجِئْتُ الْغَافَا) (۶) تفسیر کړې شوي دي چه په اصل کښې د حضرت مجاهد رضی الله عنه تفسیری کلام دي چه الغافا په معنی دملته دي. د کوم معنی چه گز اوږه ده. د آیت ترجمه ده "او گز باغات". (۷)

د الغاف تحقیق: د الغاف واحد څه دي؟ په دي کښې د اهل لغت اختلاف دي. د ابن الملقن رضی الله عنه په قول ددي واحد لف دي. خود یو قول مطابق ددي واحد لفیف دي. لیکن امام کسانى رضی الله عنه دا جمع الجمع گرځولي دي. امام ابو جعفر طبري رضی الله عنه فرمائی چه د اهل عربیت د الغاف په مفرد کښې اختلاف دي بعض نحاۃ بصره ددي مفرد لف گرځوي او بعض نحاۃ کوفه لف او لفیف دواړو ته مفرد وانی. نور فرمائی چه الغاف هم جمع ده او ددي مفرد لف هم جمع ده. چنانچه وانی جنة لقاء او جنات لف. بیاد لف جمع الغاف ده ځکه چه د عربونه دا خبره نه ده اوریدلې شوې چه هغوی شجرة لف وانی. نو ددي واحد لقاء دي د کوم چه جمع لف ده او د لف جمع الغاف ده. چنانچه هغه جمع الجمع ده. لکه چه د طبري رضی الله عنه په نیز هم دغه راجح دي.

قوله: والغلب: الملتفة: په دي کښې آیت مبارک (وَحَدَّائِقُ غُلَابًا) (۸) تفسیر کړې شوي دي چه ددي

(۱) التوضیح: ۳۰/۱۹ و عمدة القاری: ۱۵/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۶/۶ و تفلیق التملیق: ۴۹۰/۳.

(۲) حواله جات بالا.

(۳) سورت الرحمن: ۲۰.

(۴) ددي آیت مضمون سره متعلق نور تفصیل وړاندې باب نمبر ۱۰ کښې راځي.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۱۶ وفتح الباری: ۲۹۶/۶ وشرح الفسطانی: ۲۵۶/۵.

(۶) سورت النبا: ۱۶.

(۷) القاموس الوحید ماده: لف و عمدة القاری: ۱۱۶/۱۵.

معنی ملتفة ده یعنی په یو بل کښې پیوست، گټې باغونه، د باب سمع نه غلب الحديقة معنی ده. د باغ گټې کیدل. دا تفسیر هم د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه نقل دی. (۲)

د دواړو اثارو تخریج: حضرت مجاهد رضی الله عنه دا دواړه آثار عبد بن حمید رضی الله عنه نه ابن ابی نجیح عن مجاهد په طریق سره په خپل تفسیر کښې موصولاً نقل کړي دي. (۳)

قوله: ((فراش)): مهاد، اګر قوله: ((وَلَكُمُ فِي الْأَرْضِ مَسْكَنٌ)) په دې عبارت کښې آیت مبارک ((الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فَرَاشًا)) (۴) د تفسیر طرف ته اشاره فرمائیلې ده چه د فراش معنی مهاد ده او مهاد هوارې او ښکته زمکې ته وانی. بیاد دې معنی د تائید دپاره نې یو بل آیت پیش کړو ((وَلَكُمُ فِي الْأَرْضِ مَسْكَنٌ)) (۵) چه کومه معنی د مستقر ده هم هغه معنی د مهاد او فراش ده اود مستقر معنی ده د قیام ځای، ټکانه او مرکز وغیره.

آیت مبارک مفهوم: د دواړو آیاتونو مفهوم دادې چه منع حقیقی الله تبارک و تعالی په انسان باندې د خپل انعام او فضل اظهار فرمانی چه مونږ ستاسو دپاره زمکه هواره او نرمه جوړه کړه دې دپاره چه په آسانۍ سره او ګرځیدۍ شې او خپل معاملات راغونډ کړي شې. زمکه ښکته پورته جوړه نه کړه چه انسان چرته په سکت پورته کیناستې نه شې.

تاسو په خپله خیال او پېښې که زمکه چرته څړه یا بومېر قنې غونډې څیز وې په کوم چه کیناستل تلل او قدم کیخوډل ممکن نه وې نوډ انسان به څه حال وو؟ که زمکه دخپل هیئت په اعتبار سره ګول وه یا چیته وه، بهر حال ددې تعارف د انسان او انسانیت دپاره ددې نه بهتر ممکن نه دي چه دا د انسان د پاره د فرش کار ورکوی او په دې کار باندې هم الله تعالی دا لګولی ده. ((فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ))

همدګوره اثر تخریج پورته ذکر کړي شوې تفسیر د حضرت قتاده رضی الله عنه او حضرت ربیع بن انس رضی الله عنه نه روایت کړې شوې دي هغوی د فراش تفسیر مهاد سره کړې دي. او امام طبری رضی الله عنه ددې دواړو دا اثر موصولاً نقل کړي دي. (۶)

قوله: ((نکدا)): قلیلا: په دې عبارت کښې د آیت مبارک ((وَالَّذِي خَبَتْ لَا يُخْرَجُونَ إِلَّا نَكَدًا)) (۷) لفظ نکدا تفسیر نې فرمائیلې دي چه ددې معنی قلیل او کم ده. ددې لفظ نورې هم معنې راځي لکه بخیل، ډیر کنجوس، بې فیض سړې. ددې جمع انکاد ده. (۸)

درباغ لاله روید: دآیت د دې حصې مفهوم دادې چه کومه زمکه خرابه وی نو دهغې نه بغیر د ناقص او

(۱) سورت عبس: ۳۰.

(۲) عمدة القاری: ۱۶/۱۵ والقاموس الوحید، مادة: غلب.

(۳) عمدة القاری: ۱۶/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۶/۶ و تفلیق التعلیق: ۴۹۰/۳.

(۴) سورت البقرة: ۲۲.

(۵) سورت البقرة: ۳۶.

(۶) عمدة القاری: ۱۶/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۶/۶ و تفسیر الطبری: ۱۲۶/۱ البقرة: ۲۲.

(۷) سورت الاعراف: ۵۸.

(۸) عمدة القاری: ۱۶/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۶/۶ والقاموس الوحید، مادة: نکد.

خواب نه بل څه نه راوځي. دې نه وړاندې د آيت ټکړه داده. (وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَرْجُو رَبَّنَا يَأْذَنُ رَبَّنَا) چه کومه زمکه ښه وي د الله تعالی په حکم سره دهغې شينکې ښه راوځي. حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمته الله علیه فرماني: د ښکلې اویاکې زمکې نه دمومن زړه مراد دي اودناکاره او خرابې زمکې نه د کافر زړه مراد دي. او قرآن کریم په منزله د باران رحمت او آب حیات دي. دا باران چه د مومن د زړه په زمکه باندې اوورپری نودهغې نه قسما قسم ثمرات او برکات راښکاره کیږي. هغه د قرآن کریم د مواظنه ښه فائده اوچته کړه. اود کافر د زړه زمکه شوره وه هغې د باران هدایت نه هیڅ اثر قبول نه کړو. بلکه د هغې نه د کفر اوالحاد ازغڼې چهارې راووتلې.

باران کړ در لطافت طبعش خلاف نیست

در بارغ لاله روید ودر شوره بوم خس^(۱)

د مذکوره اثر تخریج: دا اثر ابن ابی حاتم رحمته الله علیه دعلی بن ابی طلحه رضی الله عنه په طریق سره موصول نقل کړې دي چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمایلي دي: «هذا مثل ضرب للكفار، كالبلد السبعة المألحة، التي لا تخرج منها البركة»^(۲) دغه شان ابن ابی حاتم رحمته الله علیه دسدی رحمته الله علیه په طریق سره نقل کړی د «النكد: الشئ والقيل الذي لا ينفع»^(۳)

ترجمة الباب سره د آیاتونو مناسبت: قال ابن عباس... لکه چه تاسو اوکتل چه امام بخاری رحمته الله علیه دلته د ډیرو زیاتو آیاتونو تفسیر ذکر کړې دي. د غریب الفاظو وضاحت ئی فرمایلي دي مگر مسئله داده چه ددې آیاتونو ترجمه الباب سره یعنی نجوم سره څه تعلق نشته دي؟

ددې اشکال څلور جوابات دي: ① علامه سندھی رحمته الله علیه فرماني لکه چه امام بخاری ددې الفاظ غریبه اوکلمات تفسیریه دلته څکه ذکر کړې دي چه د دې تعلق سره ددې چه نجوم سره نه دي مگر خلق سره بهر حال شته دي.^(۴) نجوم هم مخلوق دي اودا څیزونه هم، یعنی وښه زمکه او باغونه وغیره.

② اوعلامه عینی رحمته الله علیه او علامه قسطلانی رحمته الله علیه فرماني چه د ادنی ملاست د وجې نه مؤلف رحمته الله علیه دا کلمات دخپل عادت موافق د خبرې نه خبره ويستلو سره استطراداً ذکر کړې دي دې دپاره چه فائده کښې اضافه اوشی.^(۵)

③ اوحافظ ابن حجر رحمته الله علیه مناسبت بالباب دحضرت قتاده رحمته الله علیه د کلام دا زیاتوالې رحمته الله علیه: «إن نالسا جهلة بأمر الله قد أخذوا في هذه النجوم...» نه اخذ کړې ده کوم چه شاته د عبد بن حمید رحمته الله علیه په حواله سره تیره شوه چه د یوڅیز تخلیق، حسن اوقبیح، طول اوقصر اوتوروالې او سپینوالې کښې د ستورو څه کردار نه وي ټول د الله تعالی په غوښتلو سره کیږي هر څیز هم هغه پیدا کوی. خو بیا هم په قول د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه څه کلمات استطراداً ذکر کړې شوی دی.^(۶)

(۱) معارف القرآن، ۱۸، ۱۳۸/۳

(۲) فتح الباری: ۲۹۶/۶ وعدة القاری: ۱۱۶/۱۵.

(۳) حواله جات بالا، وتفسیر ابن ابی حاتم: ۱۵۰۴/۵.

(۴) حاشیه السندهی علی البخاری: ۱/۵۴ طبع قدیمی، والکنز المتواری: ۱۲/۱۲۸.

(۵) عدة القاری: ۱۱۵/۱۵ وارشاد الساری: ۲۵۶/۵.

(۶) فتح الباری: ۲۹۵/۶.

حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ زما پہ نیز داخلہ ہم کولی کیدی شوہ چہ سپورمنی اوستوری د بعض ستورو د میوو پخولو پہ هغی کنبی بنانست پیدا کولو اوخوند زیاتولو کنبی لونی او اہم کردار وی دا څہ پت فناء خبرہ نہ ده. حضرت لیکي: «وممكن عندهذا العبادا لضعف أن يقال: إنه قد تقرر في محله أن الشمس والقمر وبعض النجوم تأثروا في نضج الثمار وأحداث النضارة واللذة فيها، فتأمل، فإنه لطيف»، والله أعلم بالصواب. (۱)

۴- باب: صِفَةُ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ مُحَسَّبَانِ.

ما قبل سره مناسبت: مخکینی باب د ستورو سره متعلق وو. د سپورمنی او نمر تعلق هم د ستورو سره دی. امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په خاص توګه د نمر او سپورمنی په جدا باب کنبی ذکر کړې دي. ځکه چہ په ستورو کنبی ددې دواړو یو خاص شان دي. الله تعالی هم ددې دواړو په خاص خصوصیت سره ذکر فرمایلي دي. چنانچه خپل مختلف نعمتونه شمیرلونه پس فرمائی **الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ مُحَسَّبَانِ** (۲). ځکه چہ د عالم دنیا ټول نظام کار ددې دواړو مرهون منت دي اوددوی حرکات او شعاکا نوسره تړلې دي. **ذُرْجَةُ الْبَابِ مَقْصِدُ:** امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د سپورمنی او نمر کوم صفت د حسابان دي دهغې تفسیر کول غواړي چہ د حسابان څه معنی ده وغیره وغیره. (۳) ددې لاندې به د دواړو اجسام سماویہ څه نور صفات هم ذکر کولی شی. لکه څنګه چہ به د راتلونکي تفصیلاتو نه معلومه شی.

قَالَ مُجَاهِدٌ: كُحُوبُ الرَّحَى. وَكَأَلْ غَيْرُهُ: بِحَسَابٍ وَمَنَازِلَ لَا يَعْدُونَهَا. حُسْبَانٌ: جَمَاعَةٌ حِسَابٍ، يَثَلُّ دُحَابٍ وَكُحُوبَانِ.

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په دې عبارت کنبی د سورت رحمن آیت **(الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ مُحَسَّبَانِ)** تفسیر کولو سره دوه اقوال نقل کړي دي. یو د حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ او بل د غیره ونیلوسره د نورو حضراتو. د غیره نه مراد ابن عباس رضی اللہ عنہ دي. د صفانی رحمۃ اللہ علیہ په نسخه کنبی ددې تصریح ده. حربي رحمۃ اللہ علیہ او طبری رحمۃ اللہ علیہ هم په سند صحیح سره د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه هم دغه نقل کړي دي. امام فراء رحمۃ اللہ علیہ هم په دې دویم قول باندې جزم کړې دي. (۴) بهر حال دواړه تفسیرونه صحیح دي او په دې کنبی هیڅ فرق نشته دي. درویمې تفسیر ما حصل دادي چہ سپورمنی او نمر په خپلو خپلو مدارونو کنبی داسې روان دي په گردش کنبی دي لکه میچن چہ دوه اړخیزه چلیپری اوددې حرکت رحوی وی. دا دواړه د خپل مقرر دائرې نه انحراف نه کوي. لکه څنګه چہ د میچن دواړه کانری په خپله خپله دائره کنبی په حرکت کنبی وی د مرکز نه دهغوی اخوا کیدل ممکن نه وی حضرت ګنګوهی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «یعنی بذلك أهمالا يتخلفان عما هم مقرر لهما، كالرحى، لا يمكن دورانها على غير ما معين في دورانه من القرب والبعد من القطعة». (۵)

ددویم تفسیر مطلب دادي چہ هر دواړه اجسام په خپل خپل نظام کنبی یو مخصوص حساب او رفتار

(۱) الكنز المتواری: ۱۲۹/۱۳.

(۲) سورت الرحمن: ۵.

(۳) فتح الباری: ۲۹۸/۶ و عمدة القاری: ۱۱۶/۱۵ والکنز المتواری: ۱۲۹/۱۳.

(۴) فتح الباری: ۲۹۸/۶ ومعانی القرآن للفراء: ۱۱۲/۳.

(۵) لامع الدراری: ۳۳۸/۷ والکنز المتواری: ۱۲۹/۱۳.

سره روان دی. په دوی کښې دهریو یو خاص منزل مقرر دې دکوم نه چه هغوی تجاوز نه کوی اونه ننی کولې شی. او حساب هم داسې چه د لاکهونو کروړونو کالونونه دا نظام شمسی اوقمری روان دې. مگر داسې مضبوط حساب چه په دې کښې کله هم د منته یا سیکندو فرق نه راځی.

دحضرت مولانا محمد حسن مکی صاحب رحمته په تقریر کښې دی چه دلته تشبیه په دې باره کښې ده چه دواړه په یوه طریقه هم په یوځای (محور) کښې روان دی ددواړو دپاره په دې کښې بدلون ممکن نه دې. والله اعلم. (۱)

قوله: حسابان جماعه حساب، مثل شهاب و شهبان: د ابو عبید رحمته قول دې کوم چه هغوی په المجاز کښې ذکر کړې دې. (۲) چه حسابان جمع ده اوددې مفرد حساب دې لکه چه د شهاب جمع شهبان راځی. علامه اسماعیلی رحمته فرمائی چه کوم خلق دا د حساب نه مشتق کوي نو دهغوی په نیز دا لفظ دوه احتمال لری جمع به وی یا به مصدر وی. (۳)

دعلامه عینی رحمته کلام په دې سلسله کښې نور واضح دې فرمائی: حسابان کله مصدر وی لکه غفران نقصان او کفران وغیره او کله جمع وی لکه شهبان چه د شهاب جمع ده رکیان چه د راکب جمع ده او رهبان چه د راهب جمع ده. (۴) او حضرت گنگوھی رحمته فرمائی چه د امام بخاری رحمته دا قول ذکر کولو مقصد دادې چه دا کلمه څنگه چه مصدر دې دغه شان جمع هم ده اودغه شان دا لفظ مشترک دې. (۵)

د مجاهد د اثر تخریج: د امام مجاهد رحمته قول علامه فريابي رحمته په خپل تفسیر کښې ابن ابي نجیح عن مجاهد په طریق سره موصول نقل کړې دې. (۶)

د ابن عباس د اثر تخریج: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اثر کوم چه مؤلف رحمته وقال غیوه و نیلو سره نقل کړې دې. چه عبد بن حمید رحمته حری رحمته او طبری رحمته ټولو موصول نقل کړې دې. ددې قول نسبت ابو مالک غفاری رحمته طرف ته هم کړې شوې دې کوم چه عبد بن حمید رحمته نقل کړې دې. (۷)

(وَصَحَّهَا) / (الشمس: ۱) : صَوُّوْهَا. (أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ) / (یس: ۴۰) : لَا تَسْتَوْضِئُ أَحَدٌ مِّنْهَا ضَوْءَ الْآخَرِ: وَلَا يَنْفَعُ هَٰذَا ذَلِكَ. (سَابِقُ النَّهَارِ) / (یس: ۴۰) : يَنْتَظِلُّ الْبَارِ، حَيْثُ تَابَ. (تَلْعُ) / (یس: ۳۷) : تَلْعُومٌ أَحَدُ هَٰمَاتٍ الْآخَرِ وَتَجُوزِي كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا. (وَأَهْبَةُ) / (الحاقة: ۱۶) : وَهَبْنَا نَسْفَقَهَا. (أَرْجَاءُهَا) / (الحاقة: ۱۷) : مَا لَمْ تَشَقْ مِنْهَا، قَبْرٌ عَلَى حَاقَتِهَا، كَقَوْلِكَ: عَلَى أَرْجَاءِ الْهَلِي (أَغْطَشَ) / (النازعات: ۲۹) : وَ (جَنَ) / (الانعام: ۷۶) : أَظْلَمَ.

قوله: وصحها صوووها: د آیت مبارک (وَالشَّمْسُ وَصَحَّهَا) (۸) د لفظ ضحاها تفسیر بیانولې شی

(۱) تعلیقات اللامع: ۳۸/۷ والکنز المتوارى: ۱۲/۱۲۹.

(۲) مجاز القرآن: ۲۴/۲ سورة الرحمن، مکتبه الخانجی، القاهرة.

(۳) فتح الباری: ۲۹۸/۶ والکنز المتوارى: ۱۲/۱۲۹.

(۴) عمدة القاری: ۱۵/۱۱۶.

(۵) لامع الدراری: ۳۸/۷ والکنز المتوارى: ۱۳/۱۲۹.

(۶) تفسیر مجاهد: ۳۹/۲ والطبری: ۶۸/۲۷ فتح الباری: ۲۹۸/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۱۶.

(۷) تفسیر الطبری: ۶۸/۲۷ فتح الباری: ۲۹۸/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۱۶ تلیق التلیق: ۲/۴۹ والتوضیح: ۱۹/۳۴ والعام:

۷۴/۲ کتاب التفسیر باب تفسیر سورة الرحمن رقم: ۳۷۶۸ وصححه المعنی فی تلخیص.

(۸) سورت الشمس: ۱.

چه معنی ضوء یعنی رنرا ده. داهم حضرت مجاهد رضی الله عنه قول دې. ددې لفظ نورې معنې هم بیان کړې شوې دي. (۱)

مگر په قول د ابن التین رضی الله عنه داهل لغت په نیز معروف هم دغه دی چه ضحی هغه وخت دې کوم وخت چه نمر راوخیزې او ددې نه پس لې شان وخت. رنرا نوره خوره شی نو دې ته ضحاء وائی یعنی فتحه ضاد او مده سره. (۲)

د مذکوره اثر تخریج: حضرت مجاهد رضی الله عنه دا اثر عبد بن حمید رضی الله عنه په خپل تفسیر کنبې موصولاً نقل کړې دي. (۳)

قوله: (أَنْ تُذْرِكَ الْقَمَرَ لَا يَسْتَرْضُوهُ أَحَدٌ هِيَ ضَوْءُ الْآخِرِ وَلَا يَنْفَعُ هُمَا ذَلِكَ: په دې عبارت کنبې آیت مبارک (لَا الشَّمْسُ يَنْفَعُنِي لَهَا أَنْ تُذْرِكَ الْقَمَرُ وَلَا الْبَلَّ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ) (۴) تفسیر کولې شی، دا تفسیر هم د حضرت مجاهد رحمه الله علیه نه روایت دې. د عبارت مطلب دادې چې د سپوږمۍ او نمر دواړو دپاره دا ښه نه دی چې د یو بل رنرا پټه کړی گنې په مقرر نظام کنبې به خلل پیدا شی.

قوله: (سَابِقُ النَّهَارِ) يَطْطَأُ الْبَابَ، حَيْثُ شَانَ: هم ددې ذکرشوی آیت طرف ته اشاره ده دحیث معنی سریع او تیز ده. (۵) مطلب دادې چه دا دواړه یو بل پسې لگیدلې دی لیکن یو بل نه شی راگیرولې. داهم حضرت مجاهد رضی الله عنه تفسیر دې.

قوله: (تُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخِرِ وَتُجْرِي كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا: د مذکوره بالا آیت طرف ته اشاره ده ددې ټولو پوره وضاحت کتاب التفسیر کنبې راغلې دي. (۶)

د مذکوره تخریج اثر: حضرت مجاهد رضی الله عنه دا تفسیری اثر علامه فریابی رحمته الله علیه خپل تفسیر کنبې ابن ابی نجیح رضی الله عنه په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. (۷)

یوه اهم فائده: ددې خانی عبارت کنبې نجرې کل واحد منما نون سره دې. دغه شان به لفظ کل منصوب وی خو وړاندې کتاب التفسیر (۸) په روایت کنبې یا مثناة سره یجری دې. فاعل لفظ کل دې په اول صورت کنبې به مطلب داشی الله تعالی فرمائی چه مونږ دواړه چلوو. په دویم صورت کنبې به مطلب داشی چه هغه دواړه په آسمان کنبې روان دی. لکه چه د فریابی رحمته الله علیه په تفسیر کنبې دی: ((ونجرې کل

(۱) التوضیح: ۱۹/۳۵ و عمدة القاری: ۱۷/۱۵ و تفسیر مجاهد: ۷۶۲/۲.

(۲) حواله جات بالا

(۳) حواله جات بالا، وفتح الباری: ۲۹۸/۶.

(۴) سورة یس: ۴۰.

(۵) القاموس الوحید ماده: حیث و عمدة القاری: ۱۷/۱۵ و التوضیح: ۳۵/۱۹.

(۶) کشف الباری کتاب التفسیر: ۵۴۱.

(۷) فتح الباری: ۲۹۸/۶ و عمدة القاری: ۱۱۷/۱۵.

(۸) بخاری شریف: ۷۰۹/۲ کتاب التفسیر قدیمی.

منعما فی فلک»^(۱)

قوله: «وَأَيُّهَا تَلْشَقُهَا» به دي عبارت کبني آيت مبارک «وَالْفَلَقُ السَّمَاءُ فَيَنْبُؤُنِي وَأَيُّهَا»^(۲) د لفظ واهيه تفسير بيان کرې شوي دي چه دوهي معنی تشقق یعنی د شلیدلو ده. دغه شان چاودلو ته هم تشقق وائی. دا د فراء، یا قزاز قول دي^(۳)، حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه دوايه تفسير ضعیفه ممتزقه نقل کرې شوي دي^(۴).

قوله: «أَرْجَاءُهَا» مَا لَمْ يَنْشَقَّ مِنْهَا، فَلَمْ عَلَى حَافَتِهَا، كَقَوْلِكَ: عَلَى أَرْجَاءِ الْبَيْتِ: آيت مبارک «وَالْمَلِكُ عَلَى أَرْجَاءِهَا» وَتَمِيلُ عُرْشُكَ قَوْفَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمِينَةً^(۵) د لفظ أرجاء تفسير کولې شي. أرجاء جمع ده اوددي مفرد رجاء دي. دکوهی غارې ته وائی. رجوان: دکوهی دوه غارې. بل د مطلقا غارې او گوټ دپاره هم دا لفظ استعمالولې شي^(۶).

د «أَرْجَاءُهَا» د ضمير په مرجع کبني دوه اقوال دي. حضرت قتاده رضي الله عنه او حضرت سعيد بن مسيب رضي الله عنه سماء مرجع گرځوي «وَالْمَلِكُ عَلَى أَرْجَاءِهَا»: أي على حافات السماء او حضرت سعيد بن جبیر رضي الله عنه دنيا ته علی حافات الدنيا^(۷).

دحافظ رضي الله عنه په قول د اول قول تصویب کرې شوي دي اوددي په تائید کبني شی د حضرت ابن عباس رضي الله عنه قول نقل کرې دي: «وَالْمَلِكُ عَلَى حَافَاتِ السَّمَاءِ حِينَ تَشَقُّقُ»^(۸)، امام رازی رحمه الله په تفسير کبني د آيت معنی بیانولو سره فرمائی چه د قیامت په ورځ کله آسمان اوشلیږي نو فرېنسي د شلیدو د ځایونونه د آسمان د غارو طرف ته منتقل کیږي^(۹).

یواشکال اود هغې جوابات: دلته دا اشکال پیدا کیږي چه د فرېنسو خو به رومبی گرز سره مرگ واقع شی. د الله تعالی ارشاد دي «وَتَفَرَّقَ فِي الصُّورِ قَصَيعٌ مِّنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ شَاءَ اللَّهُ لَمْ يَفِرْ فِيهِ أُخْرَى قِيَادًا هُمْ قِيَامٌ يَنْتَظِرُونَ»^(۱۰) بیا اخوا دیخوا د منتقل کیدو څه معنی؟ ددې اشکال مختلف جوابات دي: ① فرېنسي به د یولحظي دپاره د آسمان په غارو کبني اودرېږي بیا به مړې شی. ② «وَالْمَلِكُ عَلَى أَرْجَاءِهَا» نه مراد هغه فرېنسي دی کومې چه دمرگ نه مستثنی دی دپاره کبني چه

(۱) فتح الباری: ۲۹۸/۶.

(۲) سورت العاقه: ۱۶.

(۳) كما قال ابن الملقن: التوضيح: ۳۵/۱۹.

(۴) حواله بالا والفتح: ۲۹۸/۶ والعمدة: ۱۱۷/۱۵ ومعاني القرآن للفراء: ۱۸۱/۳ دار المصرية.

(۵) سورة العاقه: ۱۷.

(۶) عمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ والقاموس الوحیدمادة: رجاء.

(۷) فتح الباری: ۲۹۸/۶ وعمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ والکنز المتواری: ۱۳/۱۳.

(۸) حواله جات بالا.

(۹) التفسير الكبير: ۴۰/۳۰ سورة العاقه والکنز المتواری: ۱۳/۱۳.

(۱۰) سورت الزمر: ۶۸.

بخپله الله تعالى ارشاد فرمائی ﴿الْأَمْنُ شَاءَ اللَّهُ﴾ یعنی د غارو والا فریستی به د مرگ نه مستثنی وی. (۱)

⑤ علامه سلیمان جمل رحمته فرمائی د آیت معنی داده چه فریستی به په هغه اطراف کښې ولاړې وی چه دغه وخت لا پریوتلې نه وی ځکه چه دهغوی خپل مساکن خوږه د آسمان د شلیدو د وجې نه بریاد شوې وی. په دغه غارو باندې به دهغوی د اودریدو وجه داوی چه هغوی به د الله تعالی د امر په انتظار وی چه په زمکه باندې کوزیدوسره د هغې اوسیدونکی راگیر کړي والله اعلم. (۲)

قوله: ((أَعْطَشَ)) و ((جَنَ)) أَظْلَمَ: په اول کلمه کښې آیت مبارک (وَأَعْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ مُعْتَمِلًا) (۳) طرف ته اودویمه کلمه کښې (فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى الْكُتُبَ) قَالَ هَذَا رَقِّي، فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْإِنْسِينَ (۴) طرف ته اشاره ده. د لفظ أظلم په ذریعه ددې تفسیر کړې شوې دې چه ددې معنی د تیارې کولو ده. (۵)

د اول آیت تفسیر د حضرت قتاده رحمته دې اودویم تفسیر د امام ابو عبیده رحمته چه هغوی په المجاز کښې به دې الفاظوسره کړې دي. (فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ) أي غطي عليه وأظلم. (۶)
د اول تفسیر تخریج: دامام قتاده رحمته مذکوره پورتنې تفسیری اثر عبد بن حمید رحمته په خپل تفسیر کښې په خپل طریق سره موصولاً ذکر کړې دي. (۷)

قوله: وقال الحسن: ((كورت)) تكور حتى يذهب ضوءها: دلته مصنف رحمته آیت مبارک (إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ) (۸) په تفسیر کښې د حضرت حسن بصری رحمته قول ذکر کړې دي چه نمر به راغونډ کړې شی تردې چه دهغه رنډا به ختمه شی.
د مذکوره اثر تخریج: د حضرت حسن بصری رحمته دا اثر ابن ابی حاتم رحمته په خپل تفسیر کښې ابو رجاء عن الحسن په طریق سره موصولاً بیان کړې دي. (۹)

قوله: ((والليل وما وسق)) جمع من دابة: د شپې یوصفت دادې چه هغه هرڅیز پتوی هرشی د هغې په تیاره کښې پتېږي خوددې په خلاف د ورځې هرشی په حرکت کښې راځی او په خپل کار کښې

(۱) التفسير الكبير: ۹۶/۳۰.

(۲) حاشية الجمل على الجلالين: ۹۵/۹ سورة الحاقة الآية: ۱۷ والکنز المتواری: ۱۳/۱۳۰.

(۳) سورت النازعات: ۲۹.

(۴) سورت الانعام: ۷۶.

(۵) فتح الباری: ۲۹۸/۶ عمدة القاری: ۱۱۷/۱۵.

(۶) فتح الباری: ۲۹۸/۶ عمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ مجاز القرآن: ۱۹۸/۱ سورة الانعام: ۷۶ و ۲۸۵/۲.

(۷) حواله جات بالا.

(۸) سورت التکویر: ۱.

(۹) فتح الباری: ۳۹۸/۶ وتفلیق التعليق: ۹۲/۲ والتوضیح: ۳۵/۱۹.

لگیا کیری به آیت مبارک کنبی د شپې هم دغه صفت به خصوصیت سره بیان کړې شوې دې (۱) د من دابة قيد به ظاهره اتفاقی دې ځکه چه شبه هرشی راجمع کوی صرف خاور نه. والله اعلم
 مذکور اثر تخریج: دا اثر عبد بن حمید رحمته د مبارک عن فضاله عن الحسن په طریق سره موصولاً نقل کړې دې بل طبری رحمته هم دا اثر ابن علیه عن ابی رجا په طریق سره موصولاً ذکر کړې دې (۲)

قوله: (اتق): استوی: د آیت مبارک (وَالْقَمَرُ إِذَا اتَّسَقَ) (۳) لفظ (اتَّسَقَ) معنی بیانولې شی چه ددې معنی برابر اود استواء ده. اود آیت معنی ده کله چه سپوږمنی پوره شی بدر کامل جوړه شی اودا د ایام بیض په شپو کنبی کیری (۴) اتق په اصل کنبی اوتق وو واژه په تاء سره بدل کړې شو دواړه تاء مدغم کړې شوې (۵)

ددې مشتق منه هم وسق دې دکوم معنی چه اوس پورته ذکر کړې شوه چه جمع کول دی. سپوږمنی هم په دې شپو کنبی خپله رڼا جمع کوی. قاله مجاهد (۶)

مذکور اثر تخریج: حضرت حسن رحمته دا اثر د عبد بن حمید رحمته نه منصور عن الحسن په طریق سره موصولاً نقل کړې دې (۷) امام طبری رحمته هم دا اثر موصولاً ذکر کړې دې (۸)

قوله: (بروجاً) منازل الشمس والقمر: د الله تعالی د ارشاد (تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا)

(۱) د لفظ بروج تفسیر کولې شی. ددې لفظ ډیر مطلبونه او تفسیرونه کړې شوی دی دکوم نه چه یو امام بخاری رحمته اختیار کړې دې کوم چه د حضرت حسن بصری رحمته نه نقل دې چه د بروج معنی د سپوږمنی او نمر منازل دی (۲) آسمان په دوولسو بروجونو کنبی تقسیم دې د هرې یوې دولسمې حصې نوم برج دې. بیا دا دوولسو بروجونه په اتلسو منزلونو کنبی تقسیم دی اود هر برج دپاره دوه منزلونه او ثلث مقر دې. دا اته ویشت منزلونه د قمر یعنی سپوږمنی دی اود هر برج دیرش درجې مقرر دی اود دولسو بروجو درې سوه شپيته (۳۶۰) درجې دی. دا ټولې درجې چه کله نمر پوره کوی نو د هغه یوه دوره پوره کیری دا دوره د ټول آسمان ده. نمر دا په یو کال کنبی او سپوږمنی په اته ویشت ورځو کنبی پوره کوی (۴)

(۱) التوضیح: ۳۶/۱۹.

(۲) فتح الباری: ۲۹۸/۶ وعمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ وتفسیر الطبری: ۲۶/۳۰.

(۳) الانشقاق: ۱۸.

(۴) التوضیح: ۳۶/۱۹ وعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.

(۵) عمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.

(۶) حواله بالا. والتوضیح: ۳۶/۱۹.

(۷) فتح الباری: ۲۹۸/۶ وعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵ وتغلیق التعلیق: ۴۲/۳.

(۸) تفسیر طبری: ۷۷/۲۰ خو ابن الملقن رحمته د حضرت حسن رحمته دا ټول آثار د حضرت ابن عباس رضی الله عنه طرف ته منسوب کړی دی او گورنې التوضیح: ۳۲/۱۹.

(۹) سورت الفرقان: ۶۱.

(۱۰) فتح الباری: ۲۹۹/۶ وعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.

(۱۱) معارف القرآن کاندهلوی: ۴/۲۹۳، ۵/۵۱۹.

خود ابو صالح رضی اللہ عنہ نہ ددی تفسیر لونی لونی ستوری نقل دی او عطیہ عوفی رضی اللہ عنہ، یحیی بن رافع رضی اللہ عنہ او حضرت قتاده رضی اللہ عنہ فرمائی چہ دا پہ آسمان کنبی خہ محلات دی ^(۱) علامہ طبری رضی اللہ عنہ دا آخری قول راجح گر خولی دی چہ پہ آیت کنبی د بروج نہ محلات او قصور مراد دی ^(۲) نجومیانو او جوتشیانو د خپل فرضی علم دپارہ چہ کوم اصطلاحات مقرر کړی دی هغه دلته هیخ کله مراد نہ دی والله اعلم ^(۳)

ذمذکوره اثر تخریج: حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ دا اثر عبد بن حمید رضی اللہ عنہ موصولاً نقل کړې دي ^(۴)

قوله: **الحرور بالنهار مع الشمس**: آیت مبارک (وَالْقُلُوبُ وَالْأَفْئِدَةُ) ^(۵) تفسیر فرمائی چہ حرور د نمر گرمی اوتاؤ ته وائی داد ابو عبید رضی اللہ عنہ تفسیر دی کوم چہ هغوی په المجاز کنبی ذکر کړې دي ^(۶) خو فرا رضی اللہ عنہ فرمائی چہ حرور د همیشه گرمی ته وائی که هغه په شپه کنبی وی او که په ورځ کنبی وی اوسموم د ورځې گرمی (تالی ته وائی) ^(۷)

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي تَفْسِيرِهِ: **الْحَرُورُ بِاللَّيْلِ، وَالْمَمُومُ بِالنَّهَارِ، يُقَالُ: (يُولِيهِ) الْحَمِيرُ: ٦١/١: يَكُونُ (وَلَيْجَةً) التَّوْبَةُ: ١٦/١: كُلُّ شَيْءٍ أَذْلَقَتْهُ فِي شَيْءٍ.**

قوله: **وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرُؤْيَا: الْحَرُورُ بِاللَّيْلِ، وَالْمَمُومُ بِالنَّهَارِ**: حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ او رؤبه بن عجاج تميمی رضی اللہ عنہ قول دادې چہ حرور د شپې گرمی هوا اوسموم په ورځ کنبی چلیدونکي گرمی هوا ته وائی اود سدی رضی اللہ عنہ نه روایت دي چہ په آیت مبارک کنبی ظل او حرور نه مراد جنت او دوزخ دي. د سدی رضی اللہ عنہ دا قول ابن ابی حاتم رضی اللہ عنہ نقل کړې دي ^(۸)

ذمذکوره اثر تخریج: حافظ رضی اللہ عنہ فرمائی چہ د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ طرف ته منسوب کړې شوي دا اثر موصولاً چا نقل کړې دي. ماته تراوسه پورې معلومه نه شوه ^(۹) خود رؤبه بن عجاج رضی اللہ عنہ قول ابو عبید رضی اللہ عنہ په المجاز کنبی ذکر کړې دي ^(۱۰)

رؤبه بن عجاج: دا مشهور شاعر ابو الجحاف یا ابو محمد رؤبه بن عبد الله العجاج بن رؤبه تميمی سعدی رضی اللہ عنہ دي. رجزیه شاعر وو په دې فن کنبی دهغه ډیر لونی نوم وو اود عرب په مشهورو فصحاء

^(۱) فتح الباری: ۲۹۹/۶ عمدة القاری: ۱۸/۱۵ والتوضیح: ۳۶/۱۹ تفسیر ابن ابی حاتم: ۲۸۱۶/۸.

^(۲) تفسیر طبری: ۱۹/۱۹.

^(۳) قال الإمام الکشمیری رحمه الله تعالى: أما النحوسة والبركة. فإنها أهون على الله من ذلك. كيف! وأنها سخرة تصعد وتغرب. تغيب وتشرق، وتدور كل ساعة كالخدايم، فهي أصغر على الله من أن تكون فيها النحوسة والبركة. نعم، يعلم من القرآن أن في السموات دفاتر، وفيها تدابير أيضا، وإليه أشار البخاري من قوله: فمن تأول فيها بغير ذلك أخطأ. فيض الباری: ۳۰۴/۴.

^(۴) فتح الباری: ۲۹۹/۶.

^(۵) سورت فاطر: ۲۱.

^(۶) مجاز القرآن: ۱۵۴/۲ والتوضیح: ۳۷/۱۹.

^(۷) فتح الباری: ۲۹۹/۶ عمدة القاری: ۱۸/۱۵ وتفسیر طبری: ۴۰۶/۱۰.

^(۸) فتح الباری: ۲۹۹/۶ عمدة القاری: ۱۸/۱۵.

^(۹) فتح الباری: ۲۹۹/۶ خود ابن الملقن رضی اللہ عنہ په قول ابن ابی زیات دا اثر په تفسیر ابن عباس رضی اللہ عنہ کنبی ذکر کړې دي التوضیح: ۳۷/۱۹.

^(۱۰) الفتوح: ۲۹۹/۶ والعمدة القاری: ۱۸/۱۵ وتطبيق التعلیق: ۴۹۳/۳ ومجاز القرآن: ۱۵۴/۲ والفاطر: ۲۸.

کښې دهغوی شمیر کیدلو. مخضرم الدولتین دې معنی د اموی او عباسی دواړو خلافتونو زمانه ننی لیدلې ده. ددواړو د ډیرو خلفای مدح سرانۍ ننی هم کړې ده.^(۱) دې د خپل پلار عبدالله عجاج رضی الله عنه او د غفل بن حنظله بکری رضی الله عنه نه د حدیث روایت کوي. ددوی نه روایت کونکو کښې د هغوی خوښی عبدالله نه علاوه عمرو بن العلاء - وهومن اقرانه - یونس بن حبیب، خلف الاحمر، یحیی القطان، نضر بن شمیل، ابو عبیده معمر بن المثنی، ابوزید انصاری او عثمان بن الهیثم المودن وغیره شامل دي.^(۲)

دې د روایت حدیث په اعتبار سره مختلف فیه راوی دي. بعض تضعیف کړي او بعض توثیق، نوددرمیان د درجې راوی دي. مگر په لغت شعر او فصاحت کښې امام منلي کیدو چنانچه د ژوند اکثر حصه ننی په بصره کښې تیره کړې ده. دهغه زمانې اکثر اکابر اهل لغت دهغوی نه استفاده کړې ده. دې په شعر کښې حجت او لغت کښې مقتداوو. په دې وجه چه کله دهغوی وفات او شو نومشهور امام نحو خلیل بن احمد فراهیدی رضی الله عنه دا وقیع جمله ارشاد کړه: «دفننا الشعر واللغة والفصاحة»^(۳)

امام بخاری رضی الله عنه دده نه صرف یو تعلیق نقل کړې دې دکوم تعلق چه لغت سره دې نه چه حدیث سره اوبه لغت کښې لکه چه اوس تیر شو هغه امام وو.^(۴)

کله چه ابراهیم بن عبدالله بن حسن بن علی رضی الله عنه په بصره کښې د اموی خلافت خلاف خروج کړې وو نو رزبه بن عجاج رضی الله عنه د فتنې د ویرې نه د کلی طرف ته وتلې وو او هم هلته ۱۴۵ هجری کښې د ډیرو تکالیفو زغملونه پس انتقال شو رحمه الله تعالی رحمه واسعة.^(۵)

قوله: یقال: (بولج): پکور: آیت مبارک (يُولِجُ اللَّيْلُ فِي النَّهَارِ)^(۶) تفسیر فرمائی چه د یولج معنی پکور ده. یعنی راغونډول شپه په ورځ کښې. ابو عبیده رضی الله عنه فرمائی چه مطلب دادې چه شپه وره کوی لکه چه په گرمیانو کښې کپړی او ورځ زیاتوی. ددې برعکس په یخنیانو کښې کوی چه شپې لوئی او ورځې وړې کپړی.^(۷)

قوله: (وليجه): کل شیء ادخلته في شيء: وليجه هغه څیز کوم چه څوک په یویل څیز کښې داخل کړي. او هغه د هغې حصه نه وی، لکه چه وزن فعلیه په معنی مفعوله وی. صاحب الجمل علامه سلیمان رضی الله عنه دکلام نه هم دغه مستفاد کیری. چنانچه وليجه به په معنی د مدخوله وی.^(۸) پورته ذکر کړې شوي قول د امام ابو عبیده رضی الله عنه دې کوم چه هغه د آیت مبارک (أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا أَنْ لَا يَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ يَجْعَلُوْا مَنَافِعَكُمْ وَلَئِنَّ اللَّهَ لَهُدُونُ اللَّهُ وَلَا رُشُوكَ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلَئِنَّ اللَّهَ لَهُدُونُ) بوضاحت کولو سره

(۱) تهذيب ابن حجر: ۲۹۰/۳ والأعلام للزركلي: ۳۴/۳.

(۲) تهذيب التهذيب: ۲۹۰/۳.

(۳) الأعلام للزركلي: ۳۴/۳ ووفيات الأعيان: ۱۸۷/۱.

(۴) تهذيب التهذيب: ۲۹۱/۳ وميزان الاعتدال: ۴۷۹/۳.

(۵) تهذيب التهذيب: ۲۹۱/۳ وميزان الاعتدال: ۴۸۰/۳.

(۶) سورت الفاطر: ۱۳.

(۷) فتح الباري: ۲۹۹/۶ وعمدة القاري: ۱۱۸/۱۵.

(۸) لامع الدراري وتلخيصه: ۳۳۹/۷ والكنز المتوارى: ۱۳/۱۳ وحاشية لجمل على الجلالين: ۳۳۵/۳.

ارشاد فرمانيلى دې (۲) حضرت مفسرين رحمهم الله ددې كلمي مختلف معاني ليكلي دي مثلا خيانت، مكر، غير مسلمو سره پټ روابط ساتل چه د مسلمانانو راز غير مسلم ته بشكاره كول وغيره (۳)

ترجمة الباب سره ذآيات مناسبت: امام بخارى رحمه الله ترجمه الباب صفة الشمس والقمر قائم فرمانيلى ووددې لاتدي دير تفسيرى كلمات هم دمختلف مفسرينو حضراتو په حواله سره درج كړى. ددغه ټولو كلماتو مناسبت په ترجمه سره واضح دي چه په هغې كېنې د دې دواړو يعنى سپوږمى او نمر خه نه خه صفت بيان كړې شوې دي.

خود آخرى كلمي باب سره په ظاهره مناسبت نشته دي يعنى د ﴿وَلَيَجَ﴾، خكه چه ددې سپوږمى او نمر سره خه واسطه نشته دي. غالباً دا كلمه د سابقه كلمي ﴿يُولِجُ﴾ مناسبت سره دلته ذكر كړې شوې ده كومه چه د باب افعال نه وه اووليجه د باب ضرب نه ده. استطراداً نى دلته ذكر كړې ده. والله اعلم بالصواب.

ددې نه پس په دې پوهه شئى چه مصنف رحمه الله ددې باب لاتدي شېر احاديث ذكر كړى دي دكوم نه چه رومبى حديث دحضرت ابوذر رضيه الله عنه دي.

الحديث الاول

[۳۰۲] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سَفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ [ص: ۱۸] إِبْرَاهِيمَ التَّمِيمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا بُدَّ لِي أَنْ يَغْرِبَ الشَّمْسُ: «أَتَذَرِي أَيْنَ تَذْهَبُ؟» قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «فَإِنَّمَا تَذْهَبُ حَتَّى تَسْجُدَ تَحْتَ الْعَرْشِ، فَتَسْتَأْذِنَ فَيُؤْذَنَ لَهَا وَيُوشِكُ أَنْ تَسْجُدَ، فَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا، وَتَسْتَأْذِنَ فَلَا يُؤْذَنَ لَهَا يَقَالُ لَهَا: ارْجِعِي مِنْ حَيْثُ جِئْتِ، فَتَطْلَعُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى: {وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ} (۳)» [۴۵۲۴، ۴۵۲۵، ۶۹۸۸، ۱۹۹۹ (*)]

(۱) سورت التوبة: ۱۶.

(۲) فتح الباري: ۲۹۹/۶ وعمدة القارى: ۱۵/۱۸ ومجاز القرآن: ۱/۲۵۴ سورة التوبة.

(۳) عمدة القارى: ۱۵/۱۸ والكنز المتوارى: ۱۳/۱۳۱.

(۴) يس: ۳۸.

(۵) قوله: عن أبي ذر رضى الله عنه، الحديث: رواه البخارى في تفسير سورة يس. باب قوله تعالى: ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا﴾ رقم الحديث ۴۸۰۳-۴۸۰۲ وفى التوحيد باب ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ رقم: ۷۴۶۴ وباب قوله تعالى ﴿تَعْرِجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ﴾ رقم: ۷۴۳۳ ومسلم رقم: ۴۰۲-۳۹۹ فى الإيمان باب الزمن الذى لا يقبل فيه الإيمان والترمذى رقم: ۳۲۲۷ وفى التفسير باب ومن سورة يس، وفى الفتن باب ماجاء فى طلوع الشمس من مغربها، رقم: ۲۱۸۶.

تراجم رجال

محمد بن یوسف: دا محمد بن یوسف بن واقد فریابی رحمته الله دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یقولهم.... په ضمن کښې تیره شوې ده. ^(۱)

سفیان: دا سفیان بن عیینه رحمته الله دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحي کښې او تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا... کښې تیر شوی دی. ^(۲)

اعمش: دامشهور محدث ابو محمد سلیمان بن مهران الکاهلی المعروف بالاعمش رحمته الله دې. ددوی حالات «کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیر شوی دی. ^(۳)

ابراهیم تیمی: دا ابراهیم بن یزید بن شریک تیمی رحمته الله دې. ددوی حالات کتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله.....، لاندې راغلی دی. ^(۴)

ایبه: دا مشهور تابعی حضرت یزید بن شریک بن طارق رحمته الله دې. ^(۵)

ابی ذر: دامشهور صحابی رسول حضرت ابوذر غفاری رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإيمان باب المعاصي من أمر الجاهلية په ضمن کښې راغلی دی. ^(۶)

مستقر مکانی مراد دې که زمانی؟ آیت دې (وَاللَّيْلُ نَجْوَى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا) په دې کښې اختلاف دې چه دلته مستقر مکانی مراد دې که زمانی؟ حدیث باب نه د مستقر مکانی تائید کیری چه نمر دعرش لاندې لارشی سجده کوی لیکن بعض علما وائی چه دې نه مستقر زمانی مراد دې. یعنی دده د حرکت انتها مراد ده چه هغه هلته تلو سره ختم شی کله چه الله تعالی دا ختمول غواړی.

بعض مفسرین حضرات لکه قاضی بیضاوی رحمته الله ^(۷) دوم تفسیر لیکلي دې نوشیخ عبدالحق محدث دهلوی دلته ډیر خفه دې او هغه دا وائی چه دا ټول د فلسفې نه د متاثر کیدو اثر دې. واقعه داده چه آیت مبارک دخپل اطلاق په اعتبار سره د دواړو تفسیرونو محتمل دې. په دې کښې هیڅ استعجاب نشته چه حدیث مخې ته کولو سره مستقر مکانی مراد واخستې شی او آیت مخې ته کیخودوسره مستقر زمانی مراد واخستې شی. ^(۸)

اوس پاتې شوه داخبره چه نمر سجده څنگه کوی؟ نوددې تفصیل کتاب التفسیر کښې شوې دې. ^(۹)

^(۱) کشف الباری: ۲۵۲/۳.^(۲) اوگورنی کشف الباری: ۲۳۸/۱.^(۳) اوگورنی: کشف الباری: ۲۵۱/۲.^(۴) کشف الباری: ۲/۵۴۴.^(۵) ددوی دحالاتوډپاره اوگورنی کتاب فضائل المدينة باب حرم المدينة.^(۶) کشف الباری: ۲۳۸/۲.^(۷) تفسیر البيضاوي مع حاشية الشهاب: ۲۲/۸، یس: ۳۸.^(۸) وإليه أشار الشهاب الخفاجي رحمه الله في حاشيته على البيضاوي: ۲۳/۱۰۶، ولعمات التتبع شرح مشکوة

المصابيح: ۶۸۵/۸ کتاب الفتن باب لعلامات بين يدى الساعة... الفصل الاول رقم: ۵۴۶۸.

^(۹) کشف الباری کتاب التفسیر ص: ۵۴۷-۵۴۵.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمه الباب سره مطابقت په دې معنى دې چه په دې كښې د نمر يو صفت دا بيان كړې شوې دې چه هغه روزانه د عرش لاندې د سجدې دپاره ځى.... دا هم د ټولو صفاتو د شمس نه يو صفت دې دې سره د ورځې دورانیه مكممل كيږي. (۱)
د باب دويم حديث حضرت ابو هريره رضي الله عنه دې

الحديث الثاني

[۲۰۲۸]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ الْمُخْتَارِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ الدَّانَاجِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الشمس والقمر مَكْرُورانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (۱)

ترجمه رجال

مسدد: د امسدد بن مسرهد اسدي بصري رضي الله عنه دې. د دوى تذکره کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې راغلي ده. (۲)

عبدالعزیز بن المختار: د ابدالعزيز بن المختار انصاری بصري رضي الله عنه دې. (۳)

عبدالله الداناج: دا عبدالله بن فیروز داناج بصري رضي الله عنه دې. دانا فارسی ژبه كښې عالم ته وائی. كله چه دهغه تعريف او كړې شو نو هغه داناج شو لكه نمونه (فارسی)، ته عربی كښې نموذج وائی چه د آخرې هاء په جیم معجمه سره بدل وركوي. بعض حضراتو ددوى لقب دانا نقل كړې دې مگر په دواړو كښې هيڅ فرق نشته دې. د داناج او دانا دواړو معنى يوه ده. (۴) په صفار تابعين كښې ددوى شمير كيږي. (۵)

دې د حضرت يانس حضرت ابو برزه اسلمی رضي الله عنه نه علاوه ابو سلمه بن عبد الرحمن (۶) ابوساسان حصين بن منذر، ابو رافع الصائغ، سليمان بن يسار عكرمه رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوي. او ددوى نه روايت كونكو كښې حضرت قتاده (وهومن أقرانه) سعيد بن ابى عروب، حماد بن سلمه، همام بن يحيى، عبدالعزيز بن المختار اسماعيل بن عليه رحمهم الله وغيره شامل دي. (۷)

(۱) فتح الباری: ۲۹۹/۶ عمدة القاری: ۱۱۹/۱۵.

(۲) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، انفرده به الإمام البخاري رحمه الله. انظر تحفة الأشراف: ۱۰/۴۶۴ رقم: ۱۴۹۶۷.

(۳) كشف الباری: ۲/۲.

(۴) ددوى حالو دپاره اوگورنى كتاب الصلاة باب التعاون في بناء المسجد.

(۵) تهذيب الكمال: ۴۳۷/۱۵ وإكمال مغلطاي: ۲۳/۸ تهذيب ابن حجر: ۳۵۹/۵.

(۶) فتح الباری: ۲۹۹/۶.

(۷) وذكر ابن أبي حاتم أنه رأى أبا برزة الأسلمي وروى عن أبي سلمة ففرق بينهما الجرح والتعديل: ۱۳۶/۵ وإكمال مغلطاي: ۱۲۴/۴.

(۸) ذ شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوگورنى تهذيب الكمال: ۴۳۷/۱۵ تهذيب ابن حجر: ۳۵۹/۵.

امام ابو زرعه رازي رحمه الله فرمائي ثقة. ^(١) امام نسائي رحمه الله فرمائي «(لا بأس به)» ^(٢) ابن جبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښي ذكر كړي دي ^(٣) امام عجلي رحمه الله فرمائي «(بصري ثقة)» ^(٤) امام بخاري رحمه الله د عبد الله بن دانا رحمه الله نه صرف هم دغه يو حديث باب روايت كړي دي ^(٥) په ائمه سته كښي د امام ترمذي رحمه الله نه علاوه نورو پنځو وارو حضراتو د هغه روايات قبول كړي دي. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. ^(٦)

ابو سلمه بن عبد الرحمن. دا مشهور تابعي حضرت ابو سلمه بن عبد الرحمن بن عوف مدني رحمه الله دي. ددوي تفصيلي حالات كتاب الايمان باب صور رمضان احتسابان كښي راغلي دي. ^(٧)

ابو هريره: دا مشهور صحابي حضرت ابو هريره رضي الله عنه دي ددوي تذكره كتاب الايمان باب امور الايمان كښي تيره شوي ده. ^(٨)

قوله: قال: الشمس والقمر مكروران يوم القيامة: حضرت ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دي چې د نبي كريم صلی الله علیه و آله و سلم ارشاد مبارك دي چې د قيامت په ورځ به سپوږمښي او نمر دواړه راغونډولي شي. مكروران صيغه تشبيه ده د تكرير نه مشتق ده. اول دا خبره راغلي ده چې ددې معنی د راغونډولو ده. اوس د حديث شريف مطلب دا شو چې د قيامت په ورځ به دا دواړه راغونډولي شي او ددې رنځ به ختمولي شي.

د مسند بزار رحمه الله وغيره په روايت كښي دا اضافه هم نقل ده: «في النار، فقال الحسن: وما ذنبيهما؟ قال أبو سلمة: أنا أحدثك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنت تقول: ما ذنبيهما؟ فسكت الحسن» ^(٩)

د حديث نور تفصيل: علامه طحاوي رحمه الله په شرح مشكل الآثار كښي نور تفصيل دا نقل كړي دي چې عبد الله دانا رحمه الله فرمائي چې خالد بن عبد الله بن خالد بن اسيد په كومه زمانه كښي چې د بصره گورنروو هم په هغه زمانه كښي به د حضرت ابو سلمه بن عبد الرحمن رحمه الله په مجلس كښي كوم چې به په جامع مسجد كښي لگيدلي وو كښي هم حاضر شو. هم په دغه دوران كښي حضرت حسن بصري رحمه الله تشریف راوړو او حضرت ابو سلمه رحمه الله سره كيناستو او د احاديثو مذاكره نې كوله. چنانچه حضرت ابو سلمه رحمه الله ددې مذاكره په دوران كښي احاديث، او حديث باب واوړولو چې د قيامت په ورځ به سپوږمښي او نمر جمع كولو سره راغونډ كړي شي او په جهنم كښي به غوړزولي شي. او دواړو ته به د غواڼي شكل وركولي شي. په دې باندې حضرت حسن بصري رحمه الله او ويلي آخر په كوم

^(١) تهذيب الكمال: ٤٣٧/١٥ تهذيب ابن حجر: ٣٥٩/٥.

^(٢) تهذيب الكمال: ٤٣٧/١٥ تهذيب ابن حجر: ٣٥٩/٥ وخلاصة الخرزجى: ٢١٠.

^(٣) ٣٩/٥.

^(٤) تعليقات تهذيب الكمال: ٤٣٨/١٥.

^(٥) فتح الباري: ٢٩٩/٦.

^(٦) تهذيب الكمال: ٤٣٨/١٥.

^(٧) كشف الباري: ٣٢٣/٢.

^(٨) كشف الباري: ٢٥٩/١.

^(٩) مسند البزار: ٤٥٤/٢ رقم: ٤٩٦٦ وفيض القدير: ٤/٢٣٤ حرف الشين رقم: ٤٩٤٨.

بنیاد باندی؟ دی دوارو داسی خه گناه کری ده چه دوی ته به دومره خطرناکه سزا ورکولی شی؟ علامه طحاوی رحمته الله علیه لیکي: «فكان ماكان من الحسن في هذا الحديث إنكارا على أبي سلمة إماما كان - والله أعلم - لما وقع في قلبه أنهما يلتقيان في النار لهذا بذلك»، خو حضرت ابوسلمه د هغه د اشکال خو خه جواب اونه کړو صرف نی دا اوفر مائیل چه تاسو ته زه د نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد نقل کوم په دې باندې حسن بصری خاموش شو. (۱)

د حضرت حسن بصری رحمته الله علیه د حیرانتیا وجه: دلته حضرت حسن بصری رحمته الله علیه د حدیث په مضمون باندې د حیرانتیا اظهار کړې دې اود علت تپوس نی کړې ده چه په جهنم کښې غورزو لوسره د کوم جرم سزا ورکولی شی؟ دا خه نوې خبره خو نه وه. دغه شان اشکال خو حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته هم شوې وو چنانچه حضرت کعب احبار رضی الله عنه دا اوونیل چه «یها همما کانهما نوران عقیران، فیقذفان فی النار» (۲) علامه طبری رحمته الله علیه سند متصل سره د حضرت عکرمه نه نقل کړی دی چه کله حضرت ابن عباس رضی الله عنه دا خبره واوریده نو هغه حضرت کعب رضی الله عنه دروغژن او گنجلو اوونئ فرمائیل: «هذه یهودیة یهود ادخلها فی الاسلام، الله اکرم وأجل من أن یعذب علی طاعته، ألم ترالی قوله تعالی: (وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسُ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ)؟» (۳) یعنی دو بهما فی طاعته، فکيف یعذب عبدین أنفی الله علیهما؟» (۴)

یعنی دا یهودیت دې کوم چه کعب په اسلام کښې داخلولوسره ددې حصه جوړول غواړی دالله تعالی شان ددې نه ډیر لوئی او اوچت دې. اود هغه د کریمانه خصلت نه دا ډیره لرې خبره ده چه چاله په خپل طاعت باندې سزا ورکړی. ولې ستاسو مخې ته دالله تعالی دا کلام نه دې: (وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسُ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ) دا دواړه دالله تعالی دخپل طاعت عادتې جوړ کړی دی. نو دا څنگه ممکن ده چه خپل داسې طاعت گذارو ته الله تعالی عذاب ورکړی دکومو چه پخپله هغه تعریف کړې دې؟

د سورت حج آیت نمبر ۱۸ نه هم دغه سوال پیدا کیږی. په دې آیت کښې الله تعالی رب العزت فرمائی په زمکو او اسمانونو کښې چه کوم خه دی هغه ټول، دارنگه سپوږمئۍ نمبر ستوری او غرونه ونې او ټول خناور ټول دالله تعالی په مخکښې سجده کوی مگر خه داسې کم ظرف هم دی په چا باندې چه دالله تعالی عذاب مقرر شوي دې. دویم فریق (وَلَيُزَيِّنَنَّ عَلَيْهِ الْعَذَابَ) (۵) دې عقل پخپله تپوس کوی چه کله دا دواړه په اول فریق کښې شامل دی د طاعت گذارو سره ددوی تعلق دې نود دویم فریق په شتاب هغوی ته ولې کیږی؟ دا خو نعوذ بالله زیاتې دې؟ (۶)

د مذکوره اشکال مختلف جوابات: د حضرت حسن بصری رحمته الله علیه او د ابن عباس رضی الله عنه دواړو خبره په خپل خانی صحیح ده خود نورو حضراتو خبره هم ټیک ده د دواړو په موقف کښې هیڅ تضاد نشته دې د دې مختلف وجوهات دی: ① د نورو حضراتو د موقف تائید ددې آیت نه هم کیږی (لَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ)

(۱) شرح مشکل الآثار: ۱/۱۷۰، رقم: ۱۸۳، اعلام الحديث للخطابي: ۱/۴۷۵، عمدة القاري: ۱۵/۱۲۰.

(۲) التوضيح: ۱۹/۴۰، كتاب العظمة لأبي شيخ: ۴/۱۶۳، ذكر عظمة الله... دار العاصمة، الرياض.

(۳) سورت ابراهيم: ۳۲.

(۴) التوضيح: ۱۹/۱/۴، وتفسير الطبري: ۷/۵۸، عمدة القاري: ۱۵/۱۲۰.

(۵) سورت الحج: ۱۸.

(۶) شرح مشکل الآثار للطحاوي: ۱/۱۷۲، رقم: ۱۸۴، باب بيان مشکل ما روی عن رسول الله ﷺ من قوله: إن الشمس والقمر نوران.

ذَوْنِ اللَّهِ حَصَبٌ جَهَنَّمُ أَتَمُّ لَهَا وَذَوْنُ اللَّهِ) (۱) بپه کوم کښې چې کافرانو ته خطاب دې چې تاسو او ستاسو ټول معبودان باطله به د جهنم خشاک جوړیږي.

تاسو پوهیږئ چې په دې دنیا کښې د مظاهر قدرت عبادت پوځا کونکو هیڅ کمې نشته د سپوږمنی اونمر په هره زمانه کښې عبادت شوې دې. نن هم د دنیا په ډیرو خلکو کښې ددې عبادت کولې شی. له‌ه‌ذا د آیت مبارک په رنځ کښې دا دواړه هم د جهنم حصه کیدل پکار دی چې خلق ددوی عبادت کوی ددې تائید ددې روایت ددې ټکړې ته هم کیږي کوم چې ابویعلی موصلي رحمته د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړې ده. په دې کښې دی: «لیراهما من عبدهما» (۲) دې دپاره چې کومو خلکو ددې دواړو اجرام سماوی عبادت کولو هغوی چې دا په دوزخ کښې سوزیدونکی اووینی نوعبرت به اخلی مگر هلته به دا څه فائده نه ورکوی.

① علامه خطابی رحمته فرماني چې دواړه سپوږمنی او نمر راغونډولو سره په جهنم کښې د غورزولو مقصد هغوی ته عذاب ورکول نه دی بلکه د دغه مظاهر پرستو تنبیه او توبیخ به کیږي چې په دنیا کښې به ئې ددې عبادت کولو. دې د پاره چې دوی ته معلومه شی چې دهغوی د سپوږمنی او نمر عبادت باطل اولغو وو او په دنیا کښې دا عبث کار کولو سره خپل ځانونه تباه او برباد کولو سره راغلی دی. ددې بعینه مثال هغه روایت دې په کوم کښې چې راغلی دی چې مچان به ټول په ټول دوزخ ته ځي. (۳) حالاتکه ددوی هم څه گناه نشته دې. چنانچه دا مچان په دوزخ کښې د اچولو مقصد به صرف دا وی چې ددغه دوزخیانو په تکلیف کښې زیاتوالې او کړې شی علامه خطابی رحمته فرماني «والعنی فی ذلك: لتکون عقوبة لاهل النار، بتأذون بها، كما بتأذون بالحيات وشبهها» (۴)

② تقریباً هم دغه دویم سره یوشان جواب امام طحاوی رحمته هم ورکړې دې هغوی فرماني چې مونږ د حضرت ابوسلمه رحمته د طرف نه به حضرت حسن بصری رحمته ته په جواب کښې دا وایو چې سپوږمنی او نمر به په دې وجه راغونډولې شی چې دوزخیانو ته به ددې په ذریعه عذاب ورکولې شی نه دا چې دا دواړه به د دوزخ د عذاب سره مخ کولې شی.

گورئ چې که نه چې په دوزخ کښې به فرښتې هم وی چې دوزخیانو ته به عذاب ورکوی نو ددې دواړو حیثیت به هم په دوزخ کښې د دغه ټولو فرښتو په شان وی. دالله تعالی دا ارشاد مبارک مخې ته کیږدئ: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَقُوا النَّفْسَ كُفْرًا وَاهْلِكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (۵)

په دې کښې «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ» معنی ده «من تعذبهم أهل النار» دوزخیانو ته چې د عذاب ورکولو کوم حکم هغوی ته الله تعالی ورکوی په هغې کښې به دوی حکم عدولی نه کوی. ښکاره خبره ده چې ددې فرښتو په جهنم کښې د موجودگي مطلب هیڅ کله دانه دې چې دوی څه گناه کړې ده د کور.

(۱) سورت الانبياء: ۸۸.

(۲) مستدای علی الموصلي: انما عزاها إليه العائف، ولم أجدها في مسنده، واثقه اعلم.

(۳) الحديث رواه البزار في مسنده رقم: ۲۸۹۸ والطبرانی في المعجم الكبير ۲۸۹/۱۲ رقم: ۱۳۴۳۶ عن ابن عمر رضی الله عنه.

۱۲/۳۹۸ رقم: ۱۳۴۶۸ وفي الأوسط: ۶۰/۱۶ رقم: ۱۵۷۵ ومعجم الزوائد: ۴/۱۱۴.

(۴) اعلام الحديث خطابی: ۱۴۷۶/۲.

(۵) سورت التحريم: ۶.

په وجه چه هغوی په دوزخ کښې غورزولې شوی دی. هم دغه شان د سپوږمۍ او نمر معامله ده هغې هم څه گناه نه ده کړې بلکه دا به هم د فرېنتو په شان دوزخیانو ته د عذاب مزه ورځکي.

طحاوی رحمته فرماني: «و كذلك الشمس والقمر، هما فيهما بهذه الملازمة، معيَّبان لأهل النار يذوقنهما، لا معيَّبان فيهما، إذا لاذنوب لهما» (۱) هم دغه خبره علامه اسماعيلي رحمته هم ارشاد فرمايلي ده. (۲)

د بحث خلاصه: اوس ددې پوره بحث خلاصه داشوه چه دا دواړه به په دوزخ کښې د څه گناه د وجې نه نه شي اچولې بلکه په دې وجه به اچولې شي چه د شمس او قمر د عبادت کونکو په حسرت کښې اضافه اوشي. يوه فائده به دا هم کيږي چه ددوی په ورتلو سره به د جهنم په گرمۍ کښې اضافه کيږي اود هغې اشتعال به زياتيږي نولکه چا چه ددې عبادت کولو هم هغه به په عذاب ورکولو کښې د تشديد سبب جوړيږي. والله اعلم بالصواب.

د ثوران عقيران معنی: دې نه پس دا خبره ياده ساتئ چه هم دغه روايت د نورو صحابه کرامو نه هم نقل دې مثلاً ابو داود طيالسي رحمته وغيره د حضرت انس رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل کړې دی. «ان الشمس

والقمر ثوران عقيران في النار» (۳)

خود حضرت کعب احبار رضي الله عنه روايت وړاندې تير شوې دې نو په حديث باب او هغه احاديثو کښې فرق دادې چه په دې کښې د مکوران په ځاني عقيران دې. عقيران هغه خناور د کوم پتونونه چه پرې کړې شوی وی. مطلب دا چه سپوږمۍ او نمر به لکه چه دوه ذبح کړې شوی غوايان وی. اوس دا دوه تشبيهونه شويو مکوران بل عقيران. د مکوران وضاحت اول کړې شوې دې چه ددې دواړو رتبه به ختمه کړې شي نو دا به د پټير د دوو ټکرو په شان شي چه ښکاري خو به سپين مگر په دې کښې به رنډا نه وي نو دا تشبيه سلب نور سره متعلق ده.

خود دويمې تشبيه تعلق د سير سره دې چه په آخرت کښې به ددې دواړو سير او حرکت منقطع شي لکه مضبوط غوايان کله چه دهغوی خپې پرې کړې شي نو هغه د حرکت کولو قابل نه پاتې کيږي خوزيدې راخوزيدې نه شي. ددې حديث دا مطلب هيڅ کله نه دې چه په حقيقت کښې به د دغه دواړو غوايانو چه په اصل کښې به سپوږمۍ او نمر وی خپې پرې کولې شي. امام طحاوی رحمته فرماني «فماذا بأقطاعهما عن ذلك كالمزمنين بالعقر، فقبل لهما، عقيران، على استعارة هذا الاسم لهما، لا على حقيقة حلول عقير بهما.....» (۴)

(۱) شرح مشکل الآثار للطحاوی: ۱/۱۷۱ باب رقم: ۳۰ ببيان مشکل ماروی عن رسول الله صلى الله عليه وسلم من قوله: إن الشمس والقمر ثوران.....

(۲) قال الإسماعيلي: وقد جعل الله في النار ملائكة، وليست تنأذى بها، ولا تعذب بها، وحجارة يعذب بها أهل النار. فيجزو أن يجعل الشمس والقمر عذاباً في النار لأهل النار، أو بأله من آلات العذاب، نعوذ بالله من النار. التوضيح: ۱۹/۴ عمدة القاري: ۱۵/۱۲۰ فتح الباري: ۶/۳۰۰.

(۳) مسند الطيالسي: ۲/۷۴ رقم: ۲۲۱۷ مسند أنس بن مالك رضي الله عنه ومسند أبي يعلى الموصلي: ۳/۱۰۳ رقم: ۴۱۰۲ والکامل لابن عدي: ۳/۶۹ الحديث حسن.

(۴) شرح مشکل الآثار للطحاوی: ۱/۱۷۲ فتح الباري: ۶/۳۰۰ فيض القدير للمناوي: ۳/۲۴ رقم: ۴۹۴۹.

ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: د دې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دی ځکه چه د سپوږمۍ اوسنر راغونډول یو وصف دې (۱)
د باب دریم حدیث د ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دی

الحديث الثالث

[۲۰۸]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمَرُو بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يُخْبِرُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَخْفَيَانِ لَيُوتِي أَحَدٌ وَلَا يَخْبِيَايَهُ، وَلَكِنَّهُمَا آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَصَلُّوا» - [۱۹۰] (۲)

ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې کريم ﷺ نه نقل کوی چه حضور پاک او فرماييل چه دې نمر او سپوږمۍ دواړو ته د چاد مرگ د وجې نه تندر لگي نه د چا په ژوندي کيدو سره، بلکه دا دواړه خودالله تعالی نشانې دی. چنانچه کله چه تاسو دا دواړه په تندر کښې اووښتی نو د کسوف یا خسوف، مونځ کوئ.

تراجم رجال

يحيى بن سليمان: دا يحيى بن سليمان بن يحيى جعفي کوفی رضي الله عنه دې. د دوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب کتابه العلم کښې تیر شوی دی. (۳)

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصری رضي الله عنه دې. د دوی تذکره کتاب العلم باب من يرد الله به غيرا يفتقه.....، لاندې تیره شوې ده. (۴)

عمرو: دا ابواميه عمرو بن الحارث مصری انصاری رضي الله عنه دې. (۵)

عبد الرحمن بن القاسم: دا عبدالرحمن بن قاسم بن محمد بن ابی بکر صديق رضي الله عنه دې. د دوی تفصیلی تذکره کتاب الغسل باب هل يدخل الجنب يده..... په ضمن کښې تیر شوی دی. (۶)

ابيه: دا مشهور تابعی بزرگ حضرت قاسم بن محمد بن ابی بکر صديق رضي الله عنه دې. د دوی تفصیلی تذکره کتاب الغسل باب من بدأ بالحلاب والطيب عند الغسل په ضمن کښې تیره شوې ده. (۷)

عبدالله بن عمرو: دا مشهور صحابی رسول حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. د دوی حالات

(۱) عمدة القاری: ۱۲۰/۱۵.

(۲) قوله: عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: الحديث: من تخریجه فی کتاب صلوة الکسوف.

(۳) کشف الباری: ۳۲۷/۴.

(۴) کشف الباری: ۲۷۷/۳.

(۵) د دوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الرضو، باب المسح علی الخفين.

(۶) کشف الباری: کتاب الغسل: ۵۵۷.

(۷) کشف الباری: کتاب الغسل: ۴۳۹.

كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام لاندې ذکر کړې شوی دی. (۱)
د باب څلورم حدیث د حضرت ابن عباس رضی الله عنه دې

الحديث الرابع

[۳۰۳]- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَا يَخْفَيَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمَا ذَلِكَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ» [۲۹] (۲)

تراجم رجال

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابی اویس مدنی اصبحی رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من کره أن یعود فی الکفر.... کښې تیر شوی دی. (۳)
مالک: دا امام دارالهجرة امام مالک بن انس اصبحی مدنی رضی الله عنه دې ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی. (۴)
زید بن اسلم: دا زید بن اسلم عدوی مولى عمر رضی الله عنه دې.
عطاء بن یسار: دا ابو محمد عطاء بن یسار هلالی مدنی رضی الله عنه دې.
عبدالله بن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه دې. ددې دربارو محدثین حضراتو تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب کفران العصور وکفر.... کښې بیان کړې شوی دی. (۵)
د باب پنځم حدیث د حضرت عائشه رضی الله عنها دې.

الحديث الخامس

[۳۰۴]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَخْبَرَتْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خَفَّتِ الشَّمْسُ، فَأَمَرَ فَكَبِّرُوا قِرَاءَةَ طَوِيلَةٍ، ثُمَّ دَكَّكُمْ رُكُوعًا طَوِيلًا، ثُمَّ دَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَالَ: «سَمِعَ اللَّهُ لَنْ حِمْدَهُ»، وَقَامَ كَمَا هُوَ، فَقَرَأَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً، وَهِيَ أَدْنَى مِنْ الْقِرَاءَةِ الْأُولَى، ثُمَّ دَكَّكُمْ رُكُوعًا طَوِيلًا، وَهِيَ أَدْنَى مِنَ الرُّكُوعِ الْأُولَى، ثُمَّ سَجَدَ سُجُودًا طَوِيلًا، ثُمَّ قَعَلَ فِي الرُّكُوعَةِ

(۱) كشف الباري: ۶۳۷/۱

(۲) قوله: عن عبدالله بن عباس رضی الله عنه الحديث، من تخریجه فی کتاب الکسوف.

(۳) كشف الباري: ۱۱۳/۲.

(۴) كشف الباري: ۸۰/۲، ۲۹۰/۱.

(۵) كشف الباري: ۲۰۵/۲-۲۰۳ ذابن عباس رضی الله عنه دپاره نور او گورنی كشف الباري: ۳۳۵/۱.

الْآخِرَةَ وَمِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ سَلَّمَ وَقَدْ تَجَلَّتِ الشَّمْسُ، فَطَلَبَ النَّاسُ، فَقَالَ فِي كُوفِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ: «إِنَّمَا آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَا يَخْفَيَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهَا فَافْرَعُوا إِلَى الصَّلَاةِ»- [١٩٩٧] (١)

تراجم رجال

يحيى بن بكير: دا يحيى بن عبدالله بن بكير مخزومي رحمته الله دي.
الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمي رحمته الله دي.
عقيل: دامشهور امام حديث عقيل بن خالد رحمته الله دي (٢).
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمته الله دي ددي خلورو وارو حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحي دريم حديث كنبني تيره شوي ده. (٣)
عروة بن الزبير: دا حضرت عروه بن زبير بن عوام مدني رحمته الله دي ددوي اجمالي حالات بدء النوحى او تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاتدي بيان كړي شوي دي. (٤)
عائشه رضي الله عنها: دا حضرت عائشه رضي الله عنها حالات بدء الوحي ددريم حديث لاتدي راغلي دي (٥).
د باب آخرى او شپږم حديث دا حضرت ابو مسعود عقبه بن عمرو رضي الله عنه دي.

الحديث السادس

[٣٠٣٢]- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِبْنِ أَبِي عَمِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسٌ، عَنْ أَبِي سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ» [ص: ١٠٩]، وَلَكِنَّهُمَا آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهَا فَصَلُّوا»- [١٩٣٧] (٦)

تراجم رجال

محمد بن المثنى: دا محمد بن المثنى عتري رحمته الله دي. ددوي تذكره كتاب الإيمان باب حلاوة الإيمان كنبني راغلي. (٧)

(١) قوله: أن عائشة رضى الله عنها... الحديث: مر تخريجه في الكسوف باب الصدقة في الكسوف.
(٢) ددوي تفصيلي تذكره كتاب العلم باب فضل العلم كنبني راغلي ده. كشف الباري ٤٥٥/٣.

(٣) كشف الباري: ٣٢٦/١-٣٢٣.

(٤) كشف الباري: ٢٩١/١-٤٣٦/٢.

(٥) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٦) قوله عن أبي سعيد رضى الله عنه: الحديث، مر تخريجه كتاب الكسوف باب لا تنكسف الشمس لموت أحد ولا لحياته.

(٧) كشف الباري: ٢٥/٢.

یحیی بن سعید بن فروخ القطن رضی اللہ عنہ دې ددوی تذکره کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه..... لاندې ذکر کړې شوې ده. (۱)

اسماعيل دا اسماعيل بن ابی خالد احمسی بجلی رضی اللہ عنہ دې د دوی حالات کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندې راغلی دی. (۲)

قیس: داقیس بن ابی حازم احمسی بجلی رضی اللہ عنہ دې ددوی تذکره کتاب الإيمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم الدين النصیحة..... کښې راغلي ده. (۳)

ابی مسعود: دا مشهور بدری صحابی حضرت ابن مسعود عقبه بن عمرو انصاری رضی اللہ عنہ دې ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب ما جاء أن الأعمال بالنية..... په ذیل کښې بیان کړې شوې دی. (۴)

ددې آخري څلور احاديثو شرح په ان شاء الله تعالی کتاب الکسوف کښې راځي. **دا حديث د مسند عقبه نه دي:** دا حديث د حضرت ابو مسعود عقبه بن عمرو البدری رضی اللہ عنہ د مساند نه دي خو په بعض نسخو کښې ابن مسعود دې يعنی حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ دي. علامه کرمانی رحمته الله فرماني چه دا دويم احتمال سره ددې چه په دې اعتبار سره صحيح دي چه حضرت قيس بن ابی حازم رضی اللہ عنہ د حضرت ابن مسعود نه هم روايت کوي. مگر ټول روايت په دې باندې باندې متفق دي چه دا حديث د مسند عقبه رضی اللہ عنہ نه دي د مسند عبدالله رضی اللہ عنہ نه نه دي. (۵)

او حافظ ابن حجر رحمته الله دا دويم احتمال تصحيح کړخولې دي او فرماني: «وقوله في الحديث الأخير: عن أبي مسعود، كذا في الأصول بأداة الكنية، وهو أبو مسعود البدری، ووقع في بعض النسخ: عن ابن مسعود، بالموحدة والنون وهو تصحيح» (۶)

ترجمة الباب سره د احاديثو مطابقت: د باب دا آخري څلورو احاديثو مطابقت بالترجمة په دې معنی دي چه کسوف کوم ته چه دنمر تندر نيول وائی يا کوم ته چه دسپوړمنی تندر نيول وائی د دواړو صفاتو نه دي. (۷)

۵-باب: ما جاء في قوله:

((وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ نُشْرًا لِّبَنِي إِدْرِي رَحْمَةً))

ما قبل سره مناسبت: کتاب د بدء الخلق روان دي. امام بخاری رحمته الله لکه څنگه چه د نجوم، شمس او قمر ذکر او کړو هم دغه شان د هواگانو هم ذکر فرماني.

(۱) کشف الباری: ۲/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۷۹/۱.

(۳) کشف الباری: ۷۶۱/۲.

(۴) کشف الباری: ۷۴۸/۲.

(۵) شرح کرمانی: ۱۶۱/۱۳ عمدة القاری: ۱۲۱-۱۲۲/۱۵.

(۶) فتح الباری: ۳۰۰/۶.

(۷) عمدة القاری: ۱۲۱/۱۵.

ذو جمة الباب مقصد ددی خانی نه امام بخاری رحمته الله علیه د هواگانو ذکر فرمائی چه الله تعالی یو طرف ته ډیر شیان پیدا کړی دی نوبل طرف ته هواگانې هم دهغه مخلوق دي هم دهغه په حکم سره روانې دي چه اورینځې راجمع کوی. بیا هم دغه اورینځې د الله تعالی په حکم باندې بارانونه وروی دا د رحمت هواگانې وی خو کله هواگانې د عذاب په توگه هم چلیږی. تفصیل ان شاء الله وړاندې راځی

(قاصفا) / (الاسراء: ۶۹): تَقْصِفُ كُلُّ شَيْءٍ (لَوَاقِحَ) / (الحجر: ۲۲): مَلَاقِحَ مَلْفَحَةٍ (اِغْصَانِ) / (البقرة: ۲۶۶): رَبِّعَ عَاصِفٍ تَهْبِطُ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ (جِدَ) / آل عمران: ۱۱۷: يُرْدُّ (لُشْرًا): مُتَقَرِّقَةً.

قوله: (قاصفا) تَقْصِفُ كُلُّ شَيْءٍ: ددی عبارت په ذریعه امام بخاری رحمته الله علیه د آیت مبارک (فَيُرِيدُ عَلَيْنَهُمُ قَاصِفَاتٍ مِّنَ الزَّيْفِ) ^(۱) (قاصفا) تفسیر او توضیح کوی چه قاصفا معنی ده هغه هوا کوم چه هر څه مات رومات کړی

قوله: الزيف القاصف. تیزه راتنیدونکی هوا ددی جمع القواصف ده ^(۲) دغه پورته ذکر کړې شوې تفسیری قول د امام ابو عبیده رحمته الله علیه ددی کوم چه هغوی په المجاز کښې ذکر کړې دي. ^(۳) هم ددی په شان قول د حضرت قتاده رحمته الله علیه نه هم نقل دي. ^(۴)

اته قسمه هواگانې. حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه د هواگانو اته قسمونه دی څلور عذابونه دي نو باقی څلور رحمت د رحمت والا هواگانې دادی: ① ناشرات ② ذاریات ③ مرسلات ④ مبشرات. اود عذاب والاد هواگانو نومونه دادی عاصف او قاصف، ددی دواړو تعلق سمندر سره دي. صرصر او عقیم ددی دواړو تعلق د اوچې سره دي ^(۵)

قوله: (لَوَاقِحَ مَلَاقِحَ مَلْفَحَةٍ) په دې عبارت کښې آیت مبارک (وَأَرْسَلْنَا الزَّيْفَ لَوَاقِحًا) ^(۶) مونږ هواگانې باران ورونکې جوړولوسره اولیگلي، سره د لفظ لواقح تفسیر کړې شوې دي چه لواقح ملاقح په معنی کښې دي کوم چه د ملقحه جمع ده. دا داسې اوگنړنی چه لفحت الناقة (باب سمع) اوغوها معنی ده د اوبنې حامله کیدل. دا فعل لازم دي هم ددی اسم فاعل لافح دي د کوم جمع چه لواقح ده اوس به ددی معنی شی حاملې اوبنې.

الله تعالی په مذکوره آیت مبارک کښې دا لفظ هواگانوسره ذکر کړو د کوم مطلب چه به وی حامله هوا گانې. یعنی د اوبونه ډکې هواگانې حالانکه په هوا کښې اوبه نه وی بلکه په اورینځو کښې وی کوم چه هوا گانې چلوی. دې نه علاوه لفحت الزيف المحاب (افعال) په معنی کښې دی د هوا اورینځ سره جنگیدل

(۱) سورة الاسراء: ۶۹

(۲) عمدة القاري: ۱۵/۱۲۲ التوضيح: ۱۹/۴۶ والقاموس الوجيد، مادة: قصف.

(۳) مجاز القرآن: ۱/۳۸۵ سورة الاسراء: ۶۹

(۴) تعليقات التوضيح: ۱۹/۴۶ وتفسير الطبري: ۸/۱۱۴.

(۵) عمدة القاري: ۱۵/۱۲۲ والتوضيح: ۱۹/۴۶.

(۶) سورة الحجر: ۲۲.

او باران و رول. دا متعدی دې اسم فاعل د دې ملقحه دې دکوم جمع چه ملاقحه ده. (۱)
 دامام بخاری رحمه الله مقصد: اوس امام بخاری رحمه الله دا فرمانیل غواری چه په آیت مبارک کنبې راغلي
 لفظ لواقع لازم دې خود متعدی په معنی کنبې دې. گنی د آیت مفهوم واضح کیږي نه. حضرت

گنګوهی رحمه الله فرمانی «یعنی أن الربا لم یست للاحقة، بل هی ملقحة، فکان الامر معنی المتعدی» (۲)
 هم دغه خبره په لږ زیات وضاحت سره حضرت مولانا محمد حسن مکی رحمه الله په تقریر کنبې هم ده
 هغوی فرمانی: «یهد أن المراد بالواقع: الملاحة، دون معناه الحقیقی، لأن اللاحقة لازمة، یقال: لغت الناقة أو حملته
 والبلقحة متعدياً، یقال: ألحق (الفعل الناقه)» (۳) حضرت مولانا مکی رحمه الله نور فرمانی چه بعض حضراتو لواقع
 د ملقحه خلاف قیاس جمع مگر خولې ده خودا غلطه ده ځکه چه دا د لاحقه جمع ده. استاذ محترم (حضرت
 گنګوهی رحمه الله) هم دغه فرمانیلی دي. (۴)

د ابو عبیده رحمه الله او ابن اسحاق رحمه الله راځي: او هغه حضرات کوم چه لواقع ته د ملقحه جمع وائي. امام
 ابو عبیده رحمه الله او ابن اسحاق رحمه الله دي. (۵) هم د دغه روستو ذکر شوی اتباع کولوسره ابو عبیده رحمه الله هم
 دغه قول اختیار کړي دي خو بعض حضراتو په ده باندې نکیر کړي دي. علامه ابن ملقن رحمه الله فرمانی:
 «هذا قول أبي عبدة وغيره، وأنكره بعضهم، وقال: هو بعيد جداً، لأن حذف الزوائد إنما يجوز من مثل هذا في الشعر، ولكنه
 جمع للاحقة ولا يقر به إلا خلاف» (۶)

ددې لفظ لاتدې شراح ډیر څه لیکلي دي خو زړه ته لگیدونکې خبره د ابن جریر طبری رحمه الله ده هغه
 فرمانی چه صواب دادې چه ریاح لاحقه هم دی او ملقحه هم دی. لاحقه خو په دې لحاظ سره چه هغه
 اوبه اوچتوی او ملقحه په دې اعتبار سره چه هغه اوبه د اوریکو دننه رسوی. (۷) بیا ابن جریر رحمه الله د
 خپل قول د تائید او تقویت دپاره د حضرت ابن مسعود رحمه الله ارشاد نقل کړي دي دکوم سند چه قوي
 دي حضرت ابن مسعود رحمه الله فرمانی «یرسل الله الیرام، ففعل الماء، ففعل صاحب، وحمرة، فتدبرک ان تدبر اللقحة،
 لم ترمط» (۸) یعنی الله تعالی اوریکي رالیکی چه اوبه اوچتوی، اوریکي باردار کوی بیا چه کله په دې
 باندې چلیږي نو دا اوریکي ښه باران وروی. لکه څنگه چه د پیشو ورکونکي اوبښه ډیر زیات پیښی
 ورکوی. د امام لغت علامه زهري رحمه الله نه هم دغه شان قول نقل دي. (۹) او هم دغه معنی او مفهوم زیات
 واضح دي. والله اعلم بالصواب.

(۱) لسان العرب مادة: لقع والقاموس الوحيد مادة: لقع.

(۲) الكنز المتواری: ۱۳/۱۳ و لامع الدراری: ۷/۳۴.

(۳) حواله جات بالا.

(۴) حواله جات بالا.

(۵) مجاز القرآن: ۴۸/۱ عمدة القاری: ۱۵/۱۲۲ والتوضیح: ۱۹/۴۷.

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۱۲۲ والتوضیح: ۱۹/۴۷ و فتح الباری: ۱/۶ و إرشاد الساری: ۵/۲۶۱.

(۷) جامع البیان: ۱۴/۱۴ سورة الحجر.

(۸) حواله بالا: ۱۵/۱۴ - سورة الحجر و لباب التأویل فی معانی التنزیل للغازن: ۳/۱۱۱.

(۹) الكنز المتواری: ۱۳/۱۳ - ۱۳۵/۱۴ عمدة القاری: ۱۵/۱۲۲ فتح الباری: ۱/۶ و التوضیح: ۱۹/۴۷ و تهذیب اللغة: ۴/۴۲۸ مادة: لقع.

قوله: ((إِعْصَا): رِيحٌ عَاصِفٌ مِّنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَوْدِ فِيهِ نَارٌ)) به دي عبارت سره آیت مبارک **(فَإِصْرًا غَاصِقًا فِيهِ نَارٌ فَامْتَرَكْتُ كَذَلِكَ يَبْيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ هـ)** کنبی د لفظ اعصار تفسیر کړي شوې دي چه په اصل کنبی د امام ابو عبیده رضی الله عنه تفسیری کلام دي. اعصار غولنی ته وائی یعنی دیره تیزه هوا چه دورې الوزی د عمو د په شکل کنبی د آسمان طرف ته اوچتیري. په دي کنبی اور هم (بعض وخت) وی. د امام ضحاک رضی الله عنه نه ددي معنی دا نقل ده: **((يُصْرُفُهَا بِرُوحِهِ))** مگر د امام بخاری رضی الله عنه په اختیار کړي شوې معنی زیاته واضحه او ښکاره ده چه پخپله رب کریم د اور تصریح فرمایلي ده. **(فِيهِ نَارٌ)** اود نار نه مراد سموم یعنی گرمه هوا ده. **قاله السدي: (١)**

قوله: ((صِرَ): بَرْدٌ)) به دي کنبی د آیت مبارک **(يَوْمَ فِيهَا يَرَبُّ)** لفظ صر توضیح کولې شي چه ددي معنی برد ده یعنی یخوالی. د ابو عبیده رضی الله عنه نه روایت دي صر سخت یخ ته وائی. اوس به د آیت معنی شی داسي هوا په کومه کنبی چه د یرزیات یخوالی وی. **(٢)**

قوله: ((نُشْرًا): مُتَقَرِّقَةٌ)) دلته چه په ترجمه الباب کنبی کوم آیت جز جوړ کړي وو هم دهغي طرف ته اشاره ده. **(وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ بِأَيِّ ذِي رَحْمَةٍ ط)** **(هـ)** چه په دي کنبی د نشر معنی دمتفرق ده. نشر دنشور جمع ده یعنی اور یخي اوچتونکي او الوزونکي هواگانې. دا تفسیر هم د امام ابو عبیده رضی الله عنه د کلام مقتضی مطابق دي. هغوی د نشر ا تفسیر فرمایلي دي: **((أي: من كل مهب وجانب وناحية))** **(٣)** البته دا دي واضحه وی چه دا تفسیر د آیت د هغه قراءت مطابق دي په کوم کنبی چه نشر راغلي دي. زمونږ په قراءت کنبی بشرا دي. د کوم معنی چه مبشرات ده یعنی بشارت او خوشخبری ورکونکي هواگانې. د کوم چه یو تفسیر باران هم کړي شوي دي. **(٤)**

د آیت ترجمه الباب سره مناسبت: امام بخاری رضی الله عنه آیت د رحمت د ترجمې جز جوړ کړي وو خو ددي لاندې مونږ خودلي وو چه مؤلف رضی الله عنه به د نور قسم هواگانو ذکر هم کوی. چنانچه هغه چه یو طرف ته د رحمت نه د ډکو هواگانو ذکر او کړو نو بل طرف ته ننی د عذاب والا هواگانو ذکر هم اوکړو. ځکه چه **((ويضد هاتكلمين الأشياء))** والله اعلم. دي نه پس داسې اوگنځني چه امام بخاری رضی الله عنه د باب لاندې دوه احادیث ذکر کړی دی په کوم کنبی چه رومبي حدیث د حضرت ابن عباس رضی الله عنه دي.

(١) سورت البقرة: ٢٤٦.

(٢) عمدة القاری: ١٥/٢٢٢ وفتح الباری: ١/٦٣٠ والتوضیح: ١٩/٤٧.

(٣) سورت آل عمران: ١١٧.

(٤) عمدة القاری: ١٥/٢٢٢ وفتح الباری: ١/٦٣٠.

(٥) سورت الفرقان: ٤٨.

(٦) حواله جات بالا

(٧) عمدة القاری: ١٥/٢٢٢ والتوضیح: ١٩/٤٨.

الحديث الاول

[۲۰۳۳]- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَمِيزْتُ بِالصَّبَا، وَأَهْلِكْتُ عَادًا بِالدُّبُورِ» [۱] [۹۸۸]

ترجمه حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دینی کریم رضی اللہ عنہما نہ نقل کوی چہ حضور پاک فرمائیلی دی زما امداد بہ بادصبا سرہ کرې شرې دې او قوم عاد د دبور بہ ذریعہ ہلاک کرې شو۔

تراجم رجال

ادم دا ابو الحسن آدم بن ابی ایاس عسقلانی رضی اللہ عنہ دې

شعبہ دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبہ بن حجاج عتکی رضی اللہ عنہ دې ددې دواړو حضراتو حالات کتاب

الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذکر کرې شوي دي (۲)

الحکم دا الحکم بن عتيبة کندي کوفي رضی اللہ عنہ دې ددوی تذکرہ کتاب العلم باب السمر فی العلم کنبي راغلي ده (۳)

مجاهد دا مشهور تابعی حضرت مجاهد بن جبر مخزومي رضی اللہ عنہ دې ددوی تذکرہ کتاب العلم باب الفهم فی العلم به ذیل کنبي تیره شوې ده (۴)

ابن عباس دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما دې د دوی اجمالی تذکرہ بدء الوحی او تفصیلی کتاب الإيمان باب کفران العشور و کفر... کنبي شوې ده (۵)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت دا حدیث کتاب الاستسقاء کنبي راغلي دي دلته د ذکر کولو مقصد صرف دادې چہ په دې کنبي د رحمت هوا یعنی بادصبا ذکر دي (۶)

د باب دویم حدیث دام المؤمنین حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا دې کوم چہ ثلاثی روایت دي

الحديث الثاني

[۲۰۳۴]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَأَى فَيَلَةً فِي السَّمَاءِ، أَقْبَلَ وَأَذْبَرَ، وَدَخَلَ وَخَرَجَ، وَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ، فَإِذَا أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ مَرَّتِي عَنْهُ، فَعَرَفْتُهُ عَائِشَةُ ذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمِيزْتُ بِالصَّبَا، وَأَهْلِكْتُ عَادًا بِالدُّبُورِ» [۱] [۹۸۸]

(۱) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنهما: الحديث من ترجمه فی الاستسقاء، رقم: ۱۰۳۵.

(۲) كشف الباری: ۶۷۸/۱

(۳) كشف الباری: ۴۱۴/۴

(۴) كشف الباری: ۳۰۷/۳

(۵) كشف الباری: ۲۰۵/۲ و ۴۳۵/۱

(۶) صحيح البخاری کتاب الاستسقاء باب قول السی صلی الله علیه وسلم: نسرت بالصبا، رقم: ۱۰۳۵ و عمدة القاری: ۱۲۲/۱۵

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا أَدْرِي لَعَلَّهُ كَمَا قَالَ قَوْمٌ»: (فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمُ) (الأحقاف: ۲۳) الآية (۴۵۱) (۱)

تراجم رجال

مکی بن ابراهیم: دا مشهور محدث مکی بن ابراهیم بن بشیر بن فرقد حنظلی رحمته دی ددوی تفصیلی تذکرہ کتاب العلم باب من اجاب الفتاویٰ اشارة الهدی والراس لاندی تیرہ شوې ده (۲)
ابن جریج: دا ابو الولید عبد الملک بن عبد العزیز بن جریج اموی رحمته دی ددوی تذکرہ کتاب الحمض باب غل الخائن رأس زوجها... کنبی راغلی (۳)
عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح رحمته دی ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب عظة النساء... کنبی تیرشوی دی (۴)

عائشه رضی اللہ عنہا: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحی حدیث دریم نمبر حدیث کنبی تیرشوی دی (۵)
قوله: «قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم اذا رأى مخيلة في السماء حضرت عائشه صديقه رضی اللہ عنہا فرمائی چه کله به نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په فضا کنبی داسې اوریخی لیدلې د کومې د وریدو چه گمان وی.....

قوله: «في مخيلة: د ميم زیر اوخاء زیر اویاء سکون سره دې پړق پړوق والاغه اوریخی د کومې د وریدو چه گمان وی. «السحابة التي يخال فيها المطر» (۶)

د نسائي په روایت کنبی ددې وضاحت هم شته «اذا رأى مخيلة، یعنی: الغيم» (۷)

قوله: «أقبل وأدبر، ودخل وخرج، وتغير وجهه: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وړاندې کیدو روستو کیدو، دته به تلو بیا به هر راوتو اومخ مبارک به نی متغیر کیدلو.
ذاضطراب اوپريشاتی وجه: داد اضطرابی کیفیت نه کنایه دې چه اوریخو لیدلو سره به حضور پاک پریشان کیدلو چه چرته دا د عذاب والاوریخی نه وی اود حضور پاک امت هم د عامة الناس د

(۱) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث أخرجه البخاري في تفسير سورة الأحقاف باب قوله تعالى: (فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمُ فَأُولَٰئِكَ أَطَاعُوا) بل هُوَ مَا شَفَعْنَاهُ بِهِ يَنْفَعُ فِي آعَاقِبِ الْأُمَمِ (۲) رقم: ۴۸۲۰، ۴۸۲۸ وفي الأدب باب التيسم والضحك رقم: ۹۰۹۲، ۹۰۹۳، ۹۰۸۶، ۲۰۸۴ في الاستسقاء باب التعمد عند رؤية الريح، وأبو داود رقم: ۵۰۹۹، ۵۰۹۸ وفي الأدب باب ما يقول إذا هاجت الريح، والترمذي رقم: ۲۵۷۷ في التفسير باب من سورة الإحفاء وفي كتاب الدعوات باب ما يقول إذا هاجت الريح رقم: ۴۴۹، ۳ ما جاء في سننه كتاب الدعاء باب ما يدعوه به الرجل إذا رأى السحاب والمطر رقم: ۴۸۸۹، ۴۸۹۱.

(۲) كشف الباري: ۴۸۱/۳.

(۳) كشف الباري كتاب الحوض: ۲۰۴.

(۴) كشف الباري: ۳۷/۴.

(۵) كشف الباري: ۲۹۱/۱.

(۶) عمدة القاري: ۱۲۲/۱۵ والتوضيح: ۴۹/۱۹ وفتح الباري: ۳۰۱/۱.

(۷) التوضيح: ۴۹/۱۹ والسنن الكبرى للنسائي: ۵۶۲/۱ كتاب الاستسقاء القول عند المطر رقم: ۱۸۳۱.

گناهونو د وجې نه د عذاب ښکارنه شی. لکه څنگه چه هغه قوم (د هود علیه السلام) قوم، چه د عذاب ښکار شوې چه د اوربخو په کتلو به خوشحاله کیدل اودهغې په کتلوسره به نې داسې ویناکوله گرځیدل به (هَذَا عَارِضٌ مُّطْرٌ لَّكُمْ) (۱) چه دا اوربخي په مونږ باندې باران راوړونکی دی. حالانکه هغه د عذاب اوربخي وې نو حضور پاک ته هم خطره محسوس شوه چه دا چرته هغه د عذاب والا اوربخي خونه دي؟ ددې نه دحضور پاک په خپل امت باندې د زحمت او شفقت په ښه شان سره اندازه کيږي. په حقیقت کښې ټول انبیاء کرام علیهم السلام په دغه صفت باندې متصف پاتې دي چه هر یو یې په خپل قوم باندې ډیر زیات شفیق او مهربان وو او دا صفت په حضور پاک علیه السلام کښې هم تر آخری درجې پورې موجود وو. (۲)

قوله: فَإِذَا امْطَرَتِ السَّمَاءُ سَرِي عَنهُ: بیا کله چه به آسمان باران راوړولو دحضور پاک ویره به لرې کیدله. مطلب دا چه حضور پاک ته به تسلی کیدله هغوی علیه السلام به مطمئن کیدلو چه دا اوربخي د عذاب والا نه وې. ددې وضاحت د کتاب التفسیر د روایت نه هم کيږي په هغې کښې دی: «ما يؤمنني أن يكون فيه عذاب» (۳)

قوله: فعرفته عائشة ذلك، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ما أدري لعله كما قال

قوم: (فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ): حضرت عائشه صدیقه کبریٰ په دې باره کښې د حضور پاک نه تپوس او کړو نو حضور پاک او فرما تیل ماته څه پته ده کیدي شی چه دلته هم هغه معامله وی کومه چه هغه قوم سره وه چه کله هغوی اوربخي دخپلو وادیانو طرف ته راتلونکي اولیدلي نود (خوشحالی نه نې دا)، اوونیل (هَذَا عَارِضٌ مُّطْرٌ لَّكُمْ). په دې عبارت سره د رسول الله علیه السلام د اضطرابی کیفیت نور وضاحت اوشو.

قوله: عرفته: دتعریف نه دي، مطلب دا چه دحضور پاک نه حضرت عائشه کبریٰ د مخ مبارک د بدلیدو د وجې نه تپوس او کړو. (۴) غارض هغه اوربخو ته وائی چه د آسمان په افق باندې عرضاً ښکاره شوې وی. (۵)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت په دې وجه دي چه په دې کښې د باران ذکر دي د کوم سبب چه هوا گاني جوړيږي. والله اعلم. (۶)

(۱) سورت الأحقاف: ۲۴.

(۲) عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵ والتوضیح: ۴۹/۱۹ وفتح الباری: ۳۰۱/۶.

(۳) صحیح البخاری کتاب التفسیر باب قوله: (فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا...) رقم: ۴۸۲۹ وعمدة القاری: ۱۲۲/۱۵ والتوضیح: ۴۹/۱۹.

(۴) عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵.

م حواله بالا.

م حواله بالا.

۶- باب: ذکر الملائکة.

ما قبل سره مناسبت: د الله تعالی په مخلوقاتو باندې خبره شروع ده. تیر شوی باب درحمت د هواگانو په بیان کښې وو دکوم په ضمن کښې چه د نورو هواگانو هم ذکر راغلې وو اوس د ملائکه ذکر کیږي. سا والا مخلوقاتو کښې فریښتي چونکه د نورو عامو مخلوقاتونه وړاندې پیدا شوی دی. په دې وجه مصنف رحمته دهنوی ذکر اول کوي.

د توحمة الباب مقصد: دامام بخاری رحمته ددې ترجمه نه دوه مقاصد دي: ① په هغه ملاحظه باندې رد کول دي څوک چه د ملائکه د وجود نه انکار کوي. تفصیل ان شاء الله مخکښې راروان دي. ② حضرت مصنف رحمته ددې ترجمه لاندې شپږ دیرش (۳۶) روایتونه موصول او معلق نقل کړي دي. حالانکه د مصنف دا عادت نه دي. (۱) لیکن هغه دا خبره ثابتول غواړي چه د قرآن کریم نه قطع نظر، د ملائکه د ثبوت دپاره روایات سره ددې چه اخبار آحاد دي خو بیا هم دهنې تعداد حد تواتر ته رسیدلې دي دکوم نه چه دا معلومیږي چه د ملائکه ثبوت د احادیث متواتره نه دي.

ملائکه لغوی تحقیق: ملائکه جمع ده ددې مفرد ملک دي اوس ددې ماده د اشتقاق څه ده؟ په دې کښې مختلف اقوال دي: ① ابن سیده رحمته فرماني چه ملک په اصل کښې ملاک وو لکه چه شمال دي دکوم جمع چه شمال ده. په دې کښې تخفیف او شو همزه چونکه ثقیل دي په دې وجه د کثرت استعمال د وجې نه دا حذف کړې شوې دي. اودغه همزه په جمع کښې ښکاره شو اوددې په آخر کښې چه کومه تاء مدوره زیاتوالې دي هغه یا خود مبالغه دپاره دي یا د تانیث جمع دپاره دي ګڼی اصل جمع ملائکه ده. (۲)

② قزاز رحمته وائي دا لفظ د الوکته نه مشتق دي دکوم معنی: چه رسالت او پیغام رسول دي. د فریښتو اصل کار هم پیغام رسول دي. دا قول د جمهور او امام سیبویه رحمته هم دي. په دې صورت کښې به د دې اصل لاک وي. (۳)

③ یو قول دا دي چه دا «ملک-هکسر اللام-فتح الميموسکون اللام-» نه ماخوځ دي. دکوم معنی چه په مضبوطیا سره نیول دي «وهو الاخذ بالقوة» دا هم د لونی قوت والاوی. (۴)

④ یو قول دا دي چه دا «ملک-هکسر اللام-» نه دي ځکه چه په دې کښې هریوته الله تعالی یو مستقل څیز ورکړي دي. مثلاً ملک الموت ته قبض ارواح اختیار ورکړو اسرافیل ته د شپیلني پوکو هلو اختیار ورکړو وغیره. خودا قول فاسد دي ګڼی د دې په جمع کښې به همزه نه وو. (۵) لفظ ملک په قرآن کریم کښې د جمع په توګه هم استعمال شوې دي. دالله تعالی ارشاد دي ﴿وَالْمَلَائِكَةُ آتَاكِتَابَهُمْ﴾ (۶) په دې ټولو کښې راجع قول دریم دي ځکه چه د رسالت او پیغام رسانی کار د حضرت جبرائیل رحمته

(۱) فتح الباری: ۳۰۷/۶ والکنز المتواری: ۱۳/۱۳۸.

(۲) عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵ وفتح الباری: ۳۰۶/۶ والتوضیح: ۵۶/۱۹ والمحکم: ۴۷/۷.

(۳) عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵ فتح الباری: ۳۰۶/۶ والتوضیح: ۵۶/۱۹.

(۴) عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵ فتح الباری: ۳۰۶/۶ ولسان العرب مادة: ملک.

(۵) عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵ والتوضیح: ۵۶/۱۹.

(۶) سورت العاقه: ۱۶.

او یوځو فرښتې هغوی سره کونکې دي. ټولې فرښتې د پیغام رسولو کار نه کوي او ملائکه ټولو فرښتو ته ونیلي شي په خلاف ددې چه قوت په دې ټولو کښې زیات دې په دې صفت کښې هغه ټولې مشترک دي. اوس څه فرښتې په رکوع کښې دي څه په سجده کښې دي څوک په قیام کښې دي او الله تعالی چه په کوم حال باندې کومي فرښتې مقرر کړي دي هغه هم یو شان په هغه حال باندې دي. یوه فرښته په رکوع کښې ده نو زرگونه کالونه تیر شو هغه هم په رکوع کښې ده. یوه په سجده کښې ده نو د کله نه چه پیدا شوې هم په دغه حال کښې ده سترې کیږي نه. نو دا د قوت خبره ده (۱)

د ملائکه اصطلاحې تعریف: ملائکه کوم ته چه په اردو کښې فرشته وانی نوری مخلوق دې وجود خارجی لري. عادة انسان ته به نظر نه راځي. د ضرورت په وخت مختلف شکلونه اختیارولې شي ددوی مسکن او ټکاني په آسمانونو کښې دي. علامه رازی رحمته الله علیه لیکي: «اجسام لطيفة هوائية، تقدر على التشکل بأشكال مختلفة، مسکنها السماوات، وهذا قول اکثر المسلمين»، «قاضی بیضاوی رحمته الله علیه فرماني «وذهب اکثر المسلمين إلى أنها أجسام لطيفة، قادرة على التشکل بأشكال مختلفة، مستدلین بأن الرسل كانوا و منهم كذلك»، «ددوی شمیر او تعداد چاته معلوم نه دې په وجود کښې په انسانانو باندې تقدم زمانی لري. فطرت نی معصومانه وی، د بدني او گناه ظهور ددوی نه ممکن نه دې. الله تعالی دا د نور نه پیدا کړي دي په مسلم شریف وغیره کښې حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها نه روایت دې: «خلقت الملائكة من نوره وخلق الجن من مارجم من نار، وخلق آدم مما وصف لكم»، (۲)

خود عیسایانو خیال دې چه دا اعلی او افضل نفوس بشریه دي چه خپلو بدنونو او جوسو نه جدا شوي دي. «هي النفوس الفاضلة البشرية المفارقة للأبدان»، اود حکما او فلاسفه خیال دادي چه فرښتې جواهر مجرد دي چه د نفوس ناطقه نه علاوه یوجدا او مستقل مخلوق دي.

د فرښتو دوه قسمونه: بیا ټولې فرښتې د قاضی بیضاوی په قول حقیقت کښې دوو قسمونو کښې تقسیم دي: ① په اول قسم کښې هغه فرښتې داخل دي چه هروخت د الله تعالی په معرفت کښې مستغرق وي د غیر الله سره متعلق هر خیال نه بچ وی لکه چه رب کریم ددوی باره کښې ارشاد فرماني «يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ» (۳)، چه هغوی شپه ورځ سحر مابینام هروخت د الله تعالی تسبیح او تحمید او تقدیس کښې مشغول وی کله سترې کیږي نه. دوی ته د العلیون او الملائكة المقربون نوم ورکړي شوي دي.

② دویم قسم دهغه فرښتو دې چه د زمکې او آسمان ټول انتظامات پوره کوي. خالق لم یزل چه په ازل کښې کوم څه ددې کائنات باره کښې تردې وخته پورې فیصلي کړي دي هغه په خاني راوړي په هیڅ معامله کښې د الله تعالی نافرمانی نه کوي دهغې نه هیڅ انحراف نه کوي هروخت د الله تعالی حکم

(۱) حاشیه الشهاب الخفاجی علی البیضاوی: ۱۸۲/۱ اشرح القسطلانی: ۲۶۲/۵.

(۲) التفسیر الکبیر للرازی: ۱۴۷/۲/۱ البقرة: ۳۰ عمدة القاری: ۱۳۳/۱۵ فتح الباری: ۳۰۶/۶.

(۳) البیضاوی مع حاشیه الشهاب: ۱۸۲/۱ البقرة: ۳۰.

(۴) صحیح الإمام مسلم کتاب الزهد باب فی أحادیث متفرقة رقم: ۲۹۹۶ ومسنَد الإمام أحمد: ۱۶۸/۶ رقم: ۲۵۷۰۹ ۱۶۸/۶ رقم:

۲۵۸۶۸ ومسنَد عائشة رضی الله عنها ومصنف عبدالرازق: ۳۵۳/۱۰ رقم: ۲۱۰۶۸.

(۵) سورت الانبیاء: ۲۰.

پوره کوی دې ته المدبرات امرأ و نیلی شی بیا په دې کښې څه سماوی وی او څه ارضي زمینی .
 د سابقه اجمال تفصیل: پورته دهغه خلقو اختلاف نقل کړې شوی ووچه د فرېستو د وجود قائل دی
 دهغوی په وجود باندې متفق دی. سره ددې چه دهغوی په حقیقت کښې دهغوی اختلاف دي په دې
 دریواړو مذاهبو کښې حق مذهب د اهل سنت دې دکوم چه جمهور اهل کلام قائل دی چه فرېستی د نوږ
 نه پیدا کړې شوی دی اود الله تعالی یو مستقل مخلوق دې تر کومې چه دنصاری د مذهب تعلق دې
 نوهغوی آیت مبارک (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً ^(۱)) په رڼا کښې باطل دی ځکه رب
 تعالی فرېستو ته چه کله دا خطاب فرمائیلې وو هغه وخت انسان هلو موجود نه وو. دهغه تخلیق نه وو
 شوی په دې وجه «هی النفوس الفاضلة البشرية المغارقة للأبدان» څه معنی نشته دې ^(۲)
 د حکماء او فلاسفه مذهب باطل کیدل هم ښکاره دی ځکه چه په قرآن اوسنت کښې داسې هېڅ خبره
 نه ملاویری چه ددوی په موقف باندې دلالت کوی دې نه علاوه څه خلق ستوری فرېستې گڼې حفظ
 برکت دې ټولو باره کښې لیکي: «وأبطل من قال: إنها الكواكب، أو أنها الأنفس الخيرة التي فارقت أجسادها، وغير
 ذلك من الأقوال التي لا يوجد في الأدلة السمعية شيء منها» ^(۳)

د ملائکه باره کښې د ملاحظه موقف: دهرې زمانې عقل پرستو د ملائکه د وجود نه انکار کړې دي
 ښکاره خبره ده خالص عقلیت گمراهی طرف ته اوړی دغه عقل پرستو سره هم دغه اوښو چه یو طرف
 ته د ډیرو زیاتو حقانقو نه انکاری راوړان دی نویل طرف ته هغوی د ملائکه نه هم انکار او کړو د
 هندوستان متجددین او عقل پرستو مشر سرسید د فرېستو د وجود نه د انکار کولو د باره پوره زور
 لگولې وو په خپل گمان کښې ئې د دلائلو ډیری لگولې دي ^(۴) مگر د قرآن کریم آیات کثیره او
 احادیث متواتره المعنی په موجودگي کښې ددغه خبرو هېڅ حیثیت نشته د یو مسلمان د باره د
 وحی رڼا کافی ده هغوی ته د اخوادیخوا د فضول د دروغو خبرو څه ضرورت نشته. حافظ صاحب
 برکت د ملائکه په وجود باندې مختلف احادیث نقل کولونه پس لیکي «وفي هذا ما ورد من القرآن ودعوى
 من أنكر وجود الملائكة من الملاحدة» ^(۵)

فرېستې خوراگ څښاک نه کوی: حضرت سعید بن مسیب رضی الله عنه فرمائی: «الملائكة ليسوا ذكورا ولا إناثا، ولا
 بأكلون، ولا يشربون، ولا يتناكحون، ولا يتوالدون» ^(۶) یعنی فرېستې نه سری دی نه ښځې، دوی نه خوراک کوی
 نه څښاک، اونه دوی نکاح کوی بل په دوی کښې د توالد او تناسل سلسله هم نشته

^(۱) البیضاوی مع حاشیه الشهاب: ۱۸۳/۱-۱۸۲ وقال الفسطلانی رحمه الله زیاده علیه: فهم بالنسبة إلى ما هیأهم الله له أقسام
 فنهم حملة العرش. ومنهم کروبیون الذين هم حول العرش. ومن أشرف الملائكة هم حملة العرش. ومن الملائكة المقربون. ومنهم
 جبریل ومیکائیل واسرافیل..... إلى آخر ما یسطه من أنواعهم. إرشاد الساری: ۲۶۲/۵. والکنز المتواری: ۱۳/۱۳۸.

^(۲) سورت البقرة: ۳۰.

^(۳) حاشیه الشهاب: ۱۸۲/۱.

^(۴) فتح الباری: ۳۰۶/۶.

^(۵) اوگورنی د سرسید تفسیر القرآن: ۶۰/۱-۵۲.

^(۶) فتح الباری: ۳۰۶/۶ والکنز المتواری: ۱۳/۱۳۶.

^(۷) فتح الباری: ۳۰۶/۶ کذا انظر آکام المرجان: ۵۰ ذالباب العادی عشر.

هَذَا كُورَةُ تَعْلِيْقٍ تَخْرِيجٍ: دَا تَعْلِيْقِ اِمَامِ بَخَارِي رَحِمَهُ اللهُ مَوْصُوْلًا بِهٖ خُوْصًا مَقَامَاتُوْهُ بَانْدِيْ نَقْلُ كَرِيْ دِيْ لَكِهٖ كِتَابِ اَحَادِيْثِ الْاَنْبِيَاءِ مَنَاقِبِ الْاَنْصَارِ وَغِيْرَهٗ (١).

وَكَأَنَّ اَبْنَ عَبَّاسٍ: (لَكُنَّ الصَّاقُوْنَ) (٢) الصَّافَات: ١٦٥: اَلْاَنْبِيَاءُ دَدِيْ تَعْلِيْقِ مَقْصِدُ هُم وَاضِحُ دِيْ چِه دَدِيْ آيْتُ اُوْدِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَحِمَهُمَا اللهُ دَدِيْ تَفْسِيْرُ نَه دَمَلَاكِهٖ وَجُوْدِ ثَابِتِيْرِيْ. پُوْرَهٗ آيْتُ دَاسِيْ دِيْ: (وَكَأَنَّ الصَّاقُوْنَ) چِه مَوْنِيْ تَرَلِيْ صَفُوْنَهٗ اُوْدِيْرِيْ. حَضْرَتِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَحِمَهُمَا اللهُ دَدِيْ تَفْسِيْرُ پِه مَلَاكِهٖ سَرِهٖ كَرِيْ دِيْ. دِيْ نَه عِلَاوَهٗ هُم دَغِهٖ مَضْمُوْنِ مَرْفُوْعًا هُم نَقْلُ دِيْ طَبْرَانِيْ وَغِيْرَهٗ يُوْ رَوَايْتُ نَقْلُ كَرِيْ دِيْ دِ كُوْمِ الْفَاظِ چِه دَادِيْ: «مَا لِيْ السَّمَاءُ الْكُنْهَ مَوْحَمٌ قَدَمُهَا لَعَلَّهٗ مَلِكُ سَاجِدٌ اَوْ قَائِمٌ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى (وَكَأَنَّ الصَّاقُوْنَ)» (٣). يَعْنِيْ دِ دُنْيَا پِهٖ اَسْمَانِ بَانْدِيْ دِ قَدَمُ كِيْخُوْدُوْ خَانِيْ نَشْتِهٖ دِيْ مَكْرُ هَلْتِهٖ يُوْ نَه يُوْهٖ فَرِيْشْتِهٖ پِهٖ حَالْتِ دِ سَجْدِيْ يَا پِهٖ حَالْتِ دِ قِيَامِ كِنْبِيْ مَوْجُوْدُ دِهٖ. هُم دَا دِ اَللهٗ تَعَالَى پِهٖ دِيْ قَوْلِ كِنْبِيْ بِيَانِ كَرِيْ شُوْی دِيْ..... (٤).

هَذَا كُورَةُ اَثَرِ تَخْرِيجٍ: دِ حَضْرَتِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَحِمَهُمَا اللهُ مَذْكُوْرَهٗ اَثَرِ اِمَامِ عَبْدِ الرَّازِقِ رَحِمَهُ اللهُ «سَمَّاكَ عَنْ عَكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ» پِهٖ طَرِيْقِ سَرِهٖ مَوْصُوْلًا نَقْلُ كَرِيْ دِيْ. (٥)

تَرْجُمَةُ الْبَابِ سَمُوْرَهٗ مَنَاسِبَتِ: دَدِيْ اَثَرِ دِ حَضْرَتِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَحِمَهُمَا اللهُ تَرْجُمَةُ الْبَابِ سَرِهٖ مُنَاسِبَتِ بِالْكُلِّ وَاضِحُ دِيْ. پِهٖ دِيْ سَرِهٖ هُم دِ مَلَاكِهٖ وَجُوْدِ ثَابِتِيْرِيْ. دَدِيْ نَه پَسِ دَاسِيْ اَوْ كُنْتِيْ چِه اِمَامِ بَخَارِي رَحِمَهُ اللهُ دِ خِيْلِ مَعْرُوْفِ عَادَتِ نَه بِالْكُلِّ اَخُوَا كِيْخُوْدُوْ سَرِهٖ پِهٖ دِيْ بَابِ كِنْبِيْ ٣٠ نَه زِيَاَتِ اَحَادِيْثِ ذِكْرُ كَرِيْ دِيْ. دَادَدِيْ كِتَابِ دِ نَوَادِرِ نَه دِيْ خُكِهٖ چِه دِ حَضْرَتِ مُصَنِّفِ رَحِمَهُ اللهُ غَالِبِ عَادَتِ هُم دَغِهٖ دِيْ چِه هَغِهٖ دِ تَرَاجِمِ پِهٖ ذَرِيْعَهٗ بَانْدِيْ دِ اَحَادِيْثُوْ تَفْصِيْلِ اَوْ تَوْضِيْحِ كُوْی خُوْ دَلْتِهٖ دَاسِيْ نَه دِيْ كَرِيْ شُوْی پَسِ حَدِيْثِ نِيْ ذِكْرُ كَرِيْ اَوْ رَوَانِ دِيْ. (٦) دَدِيْ وَجِهٖ وَرَاَنْدِيْ مَوْنِيْ ذِكْرُ كَرِيْ دِهٖ چِه اِمَامِ بَخَارِي رَحِمَهُ اللهُ دِ مَلَاكِهٖ پِهٖ وَجُوْدِ بَانْدِيْ تَوَاتُرِ ثَابِتُوْلِ غَوَاْرِيْ. وَاللهٗ اَعْلَمُ. دِ بَابِ دِ تَوَلُوْ نَه اَوْلَنِيْ حَدِيْثِ دِ حَضْرَتِ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ رَحِمَهُمَا اللهُ.

الْحَدِيْثُ الْاَوَّلُ

[٣٠٥]- حَدَّثَنَا هُذَيْفَةُ بْنُ غَالِيٍّ، حَدَّثَنَا هُبَيْرٌ عَنْ قَتَادَةَ، وَكَأَنَّ لِيْ خَلِيْفَةً: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، وَهَبٌ قَالَا: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، حَدَّثَنَا اَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يُنْفَا اَنَا عِنْدَ الْبَيْتِ يَكُوْنُ

(١) صَحِيْحُ الْبَخَارِي كِتَابِ اَحَادِيْثِ الْاَنْبِيَاءِ بَابِ خَلْقِ اَدَمَ... رَقْمٌ: ٣٢٢٩ وَكِتَابِ مَنَاقِبِ الْاَنْصَارِ (الْهَجْرَةِ) بَابِ هَجْرَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ... رَقْمٌ: ٣٩١١ وَبَابِ بَلَا تَرْجُمَةُ رَقْمٌ: ٩٣٨ وَكِتَابِ التَّفْسِيْرِ بَابِ قَوْلِهِ: «مَنْ كَانَ غَدُوًّا لِّجَبْرِئِلَ» رَقْمٌ: ٤٤٨٠.
(٢) رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ: ٢١٤/٩ رَقْمٌ: ٩٠٤٢ عَنْ ابْنِ سَمْعُوْدٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَكَتَبَ الْعَسَالُ: ١٠/١٦٩ كِتَابِ الْعُظْمَى مِنْ قِسْمِ الْاَفْعَالِ عَنْ حَكِيْمِ بْنِ حَزَامٍ وَسَعْدِ بْنِ الْعَلَاءِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا رَقْمٌ: ٢٩٨٥١ تَعْظِيْمُ قَدْرِ الصَّلَاةِ لِلْمُرُوْزِيِّ: ١/٢٦٢-٢٦١ رَقْمٌ: ٢٥٤-٢٥٣.

(٣) فَتْحُ الْبَارِي: ٣٠٧/٦ عُمْدَةُ الْقَارِي: ١٢٣/١٥ وَالتَّوْضِيْحُ: ٥٧/١٩

(٤) فَتْحُ الْبَارِي: ٣٠٧/٦ وَتَفْلِيْقُ التَّعْلِيْقِ: ٤٩٤/٣.

(٥) فَتْحُ الْبَارِي: ٣٠٧/٦ وَالْكَنْزُ الْمُتَوَارِي: ١٣/١٣٨.

السَّابِقِ، وَالْيَقْظَانِ - وَذَكَرَ: يَعْصِي رَجُلًا بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ - فَأَتَيْتُ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ، مَلَأْتُ حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَشَقُّ مِنَ السَّحَابِ إِلَى مَرَاتِقِ الْبَطْنِ، ثُمَّ غِيلَ الْبَطْنُ، بِمَا عَزَمَ مِنْهُ مُلْكُ حِكْمَةٍ وَإِيمَانًا، وَأَتَيْتُ بِدَائِيهِ أَيْصَ، دُونَ الْبَغْلِ وَقَوْفِ الْحِمَارِ: الْبِرَاقِ، فَأَتَلَقَّتُ مَعَ جَبْرِيلَ حَتَّى أَتَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ جَبْرِيلُ: قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مُرَحَّبًا بِهِ، وَلِنَعْمَ الْمَجَىءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى آفَرَةٍ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مُرَحَّبًا بِكَ مِنَ ابْنِ وَثَيْبٍ، فَأَتَيْنَا السَّمَاءَ الثَّانِيَةَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جَبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مُرَحَّبًا بِهِ، وَلِنَعْمَ الْمَجَىءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى عِيسَى، وَتَحَنَّنَى فَقَالَ: مُرَحَّبًا بِكَ مِنْ أُخْرٍ وَثَيْبٍ، فَأَتَيْنَا السَّمَاءَ الثَّالِثَةَ [ص: ١٠]، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قِيلَ: جَبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مُرَحَّبًا بِهِ، وَلِنَعْمَ الْمَجَىءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى يُوسُفَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، قَالَ: مُرَحَّبًا بِكَ مِنْ أُخْرٍ وَثَيْبٍ، فَأَتَيْنَا السَّمَاءَ الرَّابِعَةَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جَبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قِيلَ: نَعَمْ، قِيلَ: مُرَحَّبًا بِهِ، وَلِنَعْمَ الْمَجَىءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى إِدْرِيسَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مُرَحَّبًا بِكَ مِنْ أُخْرٍ وَثَيْبٍ، فَأَتَيْنَا السَّمَاءَ الْخَامَةَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جَبْرِيلُ، قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مُرَحَّبًا بِهِ، وَلِنَعْمَ الْمَجَىءُ جَاءَ، فَأَتَيْنَا عَلَى هَارُونَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مُرَحَّبًا بِكَ مِنْ أُخْرٍ وَثَيْبٍ، فَأَتَيْنَا عَلَى السَّمَاءِ السَّادِسَةِ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قِيلَ: جَبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ، وَلِنَعْمَ الْمَجَىءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى مُوسَى، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مُرَحَّبًا بِكَ مِنْ أُخْرٍ وَثَيْبٍ، فَلَمَّا جَاءَ زَوْتُ بِكَسَى، فَقِيلَ: مَا أَبْكَاكَ؟ قَالَ: يَارَبَّ هَذَا الْعَلَامُ الَّذِي يُبْعَثُ بَعْدِي يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمْتِهِ أَفْضَلُ مِنَّا يَدْخُلُ مِنْ أُمْتِي، فَأَتَيْنَا السَّمَاءَ السَّابِعَةَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قِيلَ: جَبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ، مُرَحَّبًا بِهِ، وَلِنَعْمَ الْمَجَىءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مُرَحَّبًا بِكَ مِنَ ابْنِ وَثَيْبٍ، فَرَفَعَنِي إِلَى الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ، فَسَلَّمَ جَبْرِيلُ، فَقَالَ: هَذَا الْبَيْتُ الْمَعْمُورُ يُصَلِّي فِيهِ كُلُّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ، إِذَا خَرَجُوا لَمْ يُعَوِّذُوا إِلَهَهُ آخِرَ مَا عَلَيْهِمْ، وَرَفَعَنِي إِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى، فَإِذَا تَبِعَهَا كَأَنَّهُ فَلَاكٌ هَجَرٌ وَوَرَقُهَا، كَأَنَّهُ آذَانُ الْغُفُولِ فِي أَصْلِهَا أَرْبَعَةٌ أَهْلُهَا: نَهْرَانِ بَاطِلَانِ، وَنَهْرَانِ ظَاهِرَانِ، فَسَلَّمَ جَبْرِيلُ، فَقَالَ: أَمَّا الْبَاطِلَانِ: فِقَيْسُ الْجَنَّةِ، وَأَمَّا الظَّاهِرَانِ: النَّبِيلُ وَالْفَرَاتُ، ثُمَّ فُرِضَتْ عَلَيَّ تَحْسُونُ صَلَاةً، فَأَقْبَلْتُ حَتَّى جِئْتُ مُوسَى، فَقَالَ: مَا صَنَعْتَ؟ قُلْتُ: فُرِضَتْ عَلَيَّ تَحْسُونُ صَلَاةً، قَالَ: أَنَا أَعْلَمُ بِالنَّاسِ مِنْكَ، عَالِمٌ بِنَبِيِّ إِسْرَافِيلَ أَشَدَّ الْعَالِمِينَ، وَإِنَّ أَمْرَكَ لَا يُطِيقُ، فَأَرْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَسَلِّمْهُ، فَجِئْتُ، فَسَأَلْتُهُ، فَجَعَلَهَا أَرْبَعِينَ، ثُمَّ مِثْلَهُ، ثُمَّ ثَلَاثِينَ، ثُمَّ مِثْلَهُ فَجَعَلَ عَشْرِينَ، ثُمَّ مِثْلَهُ فَجَعَلَ عَشْرًا، فَأَتَيْتُ

مُوسَى، فَقَالَ: مِثْلُهُ، فَبَعَثَهَا غَمْسًا، فَأَتَيْتُ مُوسَى فَقَالَ: مَا صَنَعْتَ؟ قُلْتُ [ص: ۱۰]: جَعَلَهَا غَمْسًا، فَقَالَ مِثْلُهُ، قُلْتُ: سَلَّمْتُ بِخَيْرٍ، فَنَوْدِي إِلَى قَدْ أَمْضَيْتُ قَرِيبَتِي، وَخَفَّفْتُ عَنْ عِبَادِي، وَأَجِزِي الْحَسَنَةَ عَشْرًا، وَقَالَ هَمَامٌ عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ [۳۲۱۳، ۳۲۱۷، ۳۶۷۴، ۵۲۸۷، وانظر ۳۴۲ ()]

تراجم رجال

هدبه بن خالد: دا ابوالاسود هدبه بن خالد قیسی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی ^(۱)
 همام: دا حمام بن یحیی بن دینار عوذی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی ^(۲)
 قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی ددوی تذکرہ کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه پہ ذیل کنہی راغلی دی ^(۳)
 خلیفه: دا خلیفه بن خیاط بصری رحمۃ اللہ علیہ دی ^(۴)
 یزید بن زریع: دا یزید بن زریع عیشی بصری تمیمی رحمۃ اللہ علیہ دی ^(۵)
 سعید: دا سعید بن ابی عروبہ مهران یشکری بصری رحمۃ اللہ علیہ دی ^(۶)
 هشام: دا هشام بن ابی عبداللہ دستوانی رحمۃ اللہ علیہ دی ددوی تذکرہ کتاب الإیمان باب زیادة الإیمان وتقصاته لاتدی تیرہ شوے دی ^(۷)
 انس بن مالک: دا مشہور صحابی خادم رسول حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی ددوی تذکرہ کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه پہ ذیل کنہی راغلی دی ^(۸)
 مالک بن صعصعہ: دا صحابی رسول حضرت مالک بن صعصعہ بن وهب بن عدی بن مالک نجاری انصاری مدنی رحمۃ اللہ علیہ دی ^(۹)

^(۱) قولہ: عن مالک بن صعصعہ: الحديث: رواه البخاري في أحاديث الأنبياء باب قوله الله تعالى ﴿وَهَلْ أُنْتُكَ حَدِيثٌ مُوسَى إِذْ رَأَى نَارًا﴾ رقم: ۳۲۹۳ وباب قول الله تعالى ﴿يُكْرِمُهُ رَبُّكَ عَبْدًا زَكَرِيَّا﴾ رقم: ۳۴۳۰ وفي كتاب مناقب الأنصار باب المعراج رقم: ۳۸۸۷ ومسلم رقم: ۱۶۴ باب من سورة ألم نشرح والناسي رقم: ۴۹ في الصلاة باب فرض الصلوة.
^(۲) ددوی ذ حالاتودپارہ اوگورنی کتاب مواقيت الصلاة باب من صلى بالناس جماعة.....
^(۳) ددوی ذ حالاتودپارہ اوگورنی کتاب مواقيت الصلاة باب من نسي صلاة تحت رقم: ۵۹۷
^(۴) كشف الباري: ۳/۲.
^(۵) ددوی ذ حالاتودپارہ اوگورنی کتاب الجنائز باب البيت يسع خلق النعال.
^(۶) ددوی ذ حالاتودپارہ اوگورنی کتاب الوضوء باب غسل المني وفرجه.....
^(۷) ددوی ذ حالاتودپارہ اوگورنی کتاب الفصل باب إذا جامع ثم عاد.....
^(۸) كشف الباري: ۴۵۶/۲.
^(۹) كشف الباري: ۴/۲.
 () تهذيب الكمال: ۱۷، ۲۷ رقم الترجمه: ۵۷۴۴، الإصابة: ۳، ۳۴۶، رقم الترجمه: ۷۶۳

دې د رسول الله ﷺ نه روایت کوي او ددوی نه حضرت انس رضی الله عنه د حدیث روایت کوي (۱)
 د محدثینو د تصریح مطابق د معراج په قصه کېنې د ټولو نه صحیح حدیث هم ددوی دي. «إنه ليس في
 أحاديث المعراج أصح ولا أحسن منه» (۲) ترد آخری ژوند پورې هم په مدینه منوره کېنې پاتې دي. (۳)
 ددوی نه صرف پنځه احادیث نقل دي. په کوم کېنې چه یو حدیث متفق علیه دي یعنی حدیث باب
 (۴) حضرت مالک بن صعصعه رضی الله عنه د صحیحین اونساني شریف راوی دي. رضی الله عنه وأرضاه. (۵)
 د حضرت مالک بن صعصعه رضی الله عنه دا اوږد حدیث د معراج سره متعلق دي. د کوم مکمل تفصیلات چه
 کتاب الصلاة په شروع کېنې راغلي دي. باقی څه مباحث به باب المعراج کېنې راځي ان شاء الله. (۶)

قوله: وقال همام عن قتادة عن الحسن عن أبي هريرة رضي الله عنه.....

دا حدیث امام بخاری رحمه الله په دوو سندونو سره نقل کړي دي. یوسند د هدیه رحمه الله او دویم سند د خلیفه
 د هدیه رحمه الله په سند کېنې همام رحمه الله دي. د امام بخاری رحمه الله مقصد ددې عبارت نه دا دي چه همام کله
 دا روایت نقل کوي نو د بیت المعمور قصه د معراج د قصې نه جدا بیانوي. چنانچه هغه اصل حدیث
 خود «عن قتادة عن انس» په سند سره نقل کوي او د بیت المعمور قصه «عن قتادة عن الحسن عن أبي هريرة»
 په سند سره روایت کوي.

تر کومې چه د سعید بن ابی عروبې او هشام دستواني معامله ده نو دا دواړه حضرات د بیت المعمور
 قصه د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کېنې مدرج بالخبر جوړولو سره نقل کوي چه دا قصه هغه د معراج
 قصې سره بیانوي خود همام رحمه الله روایت صواب او ارجح دي.

دا تعلیق نه دي: دي نه علاوه دهامام رحمه الله روایت دلته موصول دي معلق نه دي. چاچه دا وئیلی دي چه
 دا معلق دي نو د هغه قول صحیح نه دي. هغه ته وهم شوې دي. چنانچه حسن بن سفیان رحمه الله په خپل
 سند کېنې مکمل طویل حدیث د هدیه رحمه الله نه روایت کړي دي کله چه هغه دي عبارت ته رسیږي
 «فرغم لي البهت المعمور» نو حدیث مکمل کولو سره ئی دا او فرمائیل «قال قتادة: لحدثنا الحسن عن أبي هريرة أنه
 رأي البهت المعمور، يدخله كل يوم سبعون ألف ملك، ولا يعودون فيه» په آخر کېنې ئی دا ذکر کړي دي. د کوم نه
 چه معلومېږي چه دا جدا روایت دي ددې تعلق بیت المعمور سره دي د معراج قصې سره نه دي. (۷)
 امام اسما عیلي رحمه الله هم دا روایت د حسن بن سفیان، ابویعلی، بغوی وغیره نه د هدیه رحمه الله په واسطه
 سره مفصلاً نقل کړي دي. ددې تفصیل نه د امام بخاری رحمه الله دا کلمات «في البهت المعمور» مراد هم

(۱) تهذيب الكمال: ۴۷/۲۷ رقم الترجمه: ۷۴۴۵ والإصابة: ۳/۴۶ رقم الترجمه: ۷۴۳۹.

(۲) تهذيب الكمال: ۴۸/۲۷ رقم الترجمه: ۷۴۴۵ وتعليقات خلاصة الخزرجي: ۳۶۷.

(۳) الإصابة: ۳/۴۶. خلاصة الخزرجي: ۳۶۷.

(۴) خلاصة الخزرجي: ۳۶۷ من اسمه مالک.

(۵) حواله بالا وتهذيب الكمال: ۱۴۸/۲۷.

(۶) كشف الباري: كتاب الصلاة ص: ۲۱۸-۸۷.

(۷) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان: ۲۳۹/۱ كتاب الوحي، ذكر وصف الإسراء... رقم: ۴۸ ومسنند الإمام أحمد: ۲۰۹/۴ رقم:

واضح شو چه هغه دا فرق واضح کول غواری. چنانچه طبری د سعید بن ابی عروبہ عن قتاده به طریق سره دا روایت نقل کړې دې: «البهت المعمور مسجد فی السماء بمذاع الکعبة، لوخر لخر علیها، بدخله سبعون ألف ملک کل یوم، إذا خرجوا منه لم یعودوا»^(۱)، یعنی بیت المعمور د کعبې شریفې عین د پاسه په آسمان کښې یو جمات دې که چرې فرض کړه راپریوخی نو په کعبه به راپریوخی. په دې کښې هره ورځ اویازره فرشتې داخلېږي چه کله یوځل راوځی نویا نه ورواپس کیږي.

ددې روایت اود ما قبل روایت نه محسوس کیږي چه حضرت قتاده رضی الله عنه د بیت المعمور قصه کله د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کښې مدرج کوی او کله تفصیل فرمائیلوسره د دواړو په مینځ کښې فرق ساتی او چه کله تفصیل فرمایي نویا کله ددې سند ذکر کوی او کله نې مبهم ساتی. والله اعلم.

حافظ رحمته الله لیکي

«وهذا واقع له شعر بان قتاده کان تارة یدری قصه البهت المعمور فی حدیث انس، وتارة یفصلها، وحين یفصلها تارة یدکر سندها، وتارة یهمه»^(۲)

ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حدیث کښې د حضرت جبرائیل عليه السلام ذکر راغلی دې د چاتعلق چه د فرشتو د ټولگی کړویون سره دې. په دې ډله کښې د فرشتو سردار دې. بل حدیث په آخره کښې دی «هذا البهت المعمور، یصلی فیه کل یوم سبعون ألف ملک.....» نوجود د ملائکه ثابت شو.^(۳)

د باب دویم حدیث د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه دې.

الحديث الثاني

[۳۰۸۶] - حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهَبٍ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ، قَالَ: "إِنْ أَخَذَكُمْ جُنْمُ خَلْقِهِ فِي بَطْنٍ أَوْ فِي أَرْبَعِينَ يَوْمًا، لَمْ يَكُنْ عِلَاقَةٌ مِثْلَ ذَلِكَ، لَمْ يَكُنْ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ، لَمْ يَبْعَثْ اللَّهُ مَلَكًا يَقُومُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ، وَيَقَالُ لَهُ: اكْتُبْ عَمَلَهُ، وَرِزْقَهُ، وَأَجَلَهُ، وَشَقِيءٌ أَوْ سَعِيدٌ، لَمْ يَنْفَعْ فِيهِ الرُّوحُ، فَإِنَّ الرَّجُلَ مِنْكُمْ لَيَعْمَلُ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْئَلُ عَلَيْهِ كِتَابَهُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، وَيَعْمَلُ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّارِ إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْئَلُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ" (١)

(١) جامع البيان: ۲۱/۶۵۵ صورة الطور: ۴.

(٢) فتح الباری: ۳۰۸/۶ وکنز المتواری: ۱۴۵/۱۳ و۱۴۴ وعمدة القاری: ۱۵/۱۲۹ وإرشاد الساری: ۲۶۵/۵.

(٣) عمدة القاری: ۱۵/۲۲۳.

(٤) قوله: قال عبدالله: الحديث رواه البخاری فی القدر باب فی القدر رقم: ۵۹۴ وعن الأنبياء باب خلق آدم وذريته رقم: ۲۳۳۲ وفي التوحيد باب «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لَأَيُّهَا وَآلِ الْمُرْسَلِينَ» رقم: ۷۴۵۴ ومسلم رقم: ۶۷۲۴-۶۷۲۳ وفي القدر باب كيفية خلق آدمي فی بطن أمه. وأبو داود رقم: ۷۰۸ وفي سننه باب فی القدر والترمذي باب ماجاء أن الأعمال بالخواتيم رقم: ۲۱۳۸ وابن ماجه فی المقدمة باب فی القدر رقم: ۶۴

تراجم رجال

«حسن بن الربیع» دا ابوعلی الحسن بن الربیع بن سلیمان بجلی قسری کوفی رحمہ اللہ دی ^(۱) لڑکھ او بائرس کار به نی کولو په دی وجه ورته خشاب او بورانی ونیلی شی ^(۲)

دی: «نسه حدیث نه ابواسحاق فزاری، عبدالله بن ادریس، عبدالله بن مبارک، حماد بن زید، ابو الاحوص، ابو عوانه، مهدی بن میمون، عبدالواحد بن زیاد، قیس بن الربیع او حارث بن عییند رحمهم الله وغیره نه حدیث روایت کوی. ددوی نه حضرات شیخین ابوداؤد، عمرو بن شعور نسائی، محمد بن یحیی بن کثیر حرانی، ابو حاتم، ابوزرعه، عباس دوری، حنبل بن اسحاق، یعقوب بن سفیان فارسی، علی بن عبدالعزیز بغوی اسماعیل بن عبدالله سمویه، ابو عمران بن ابی شزیه رحمهم الله نه علاوه یوه لویه ډله حدیث روایت کوی. ^(۳)

امام عجلې رحمہ اللہ فرمائی: «کان بهم البواری، کوفی، ثقة، رجل صالح، متعهد» ^(۴) ابو حاتم رحمہ اللہ فرمائی: «کان من أوثق أصحاب ابن ادریس» ^(۵) نور فرمائی: «الحسن بن الربیع ثقة، وکنت أحسب أنه مکسور العنق، لا تحنائه، حتی قبل لی: إنه لا یظنالی السماء» ^(۶) یعنی حسن ثقة دی مابه همیشه دهغه ښکته شوی ست (ښکته شوي سر) کتلو سره دا کنړل چه ده ست مات دی. بیا ماته اوخودلې شو چه په اصل کښې هغه د آسمان طرف ته نه گوری عبدالرحمن بن یوسف بن خراش رحمہ اللہ فرمائی: «کوفی ثقة» ^(۷) حافظ ذهبی رحمہ اللہ فرمائی: «الإمام الحافظ الحجة العابد..... وکان من العلماء العاملين» ^(۸) امام ابن حبان رحمہ اللہ د هغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دي او لیکلی دی چه حضرت عبدالله بن مبارک رحمہ اللہ هغه پخپله په خپلو لاسونو باندې به فیر کښې ورکوز کړې دي اوڅښ کړې وو. دا د هغوی ډیر نیزیډي شاگرد وو. ^(۹) امام بحاری فرمائی چه ۲۲۰ هجری کښې دهغوی انتقال شوي. خو ابن سعد رحمہ اللہ نی وفات په رمضان ۲۲۱ هجری کښې ښائی ^(۱۰) دي د انمه سته راوی دي. ټولو ده نه روایت کړې دي. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. ^(۱۱)

ابوالاحوص دا سلام بن سلیم حنفی مولی بنی حنیفه کوفی رحمہ اللہ دی. ^(۱۲)

^(۱) تهذيب الكمال: ۱۴۸/۶-۱۴۷ و تهذيب ابن حجر: ۲۷۷-۲۷۸/۲ وسير اعلام النبلاء: ۳۹۹/۱۰.

^(۲) تهذيب الكمال: ۴۸/۶ و تهذيب ابن حجر: ۲۷۸/۲ وسير اعلام النبلاء: ۴۰۰/۱۰.

^(۳) د شيخ او تلامذه د تفصيل ډپاره اوگورنی تهذيب الكمال: ۱۴۸-۱۵۰/۶.

^(۴) تهذيب الكمال: ۱۵۰/۶ و تهذيب ابن حجر: ۲۷۸/۲.

^(۵) حواه بالا والجرح والتعديل: ۴ رقم الترجمة: ۴۴.

^(۶) الجرح والتعديل: ۴ رقم الترجمة: ۴۴ وتعليقات تهذيب الكمال: ۱۵۰/۶ و تهذيب التهذيب: ۲۷۸/۲.

^(۷) تهذيب: نكاح: ۴۸/۶ تاريخ بغداد: ۳۰۸/۷.

^(۸) سير اعلام النبلاء: ۴۰۰/۱۰-۳۹۹.

^(۹) الثقات لابن حبان: ۱۷۲/۸ و تهذيب ابن حجر: ۲۷۸/۲.

^(۱۰) حواه جات بالا وتاريخ البخاري الكبير: ۲ رقم الترجمة: ۲۵۱۶ وطبقات ابن سعد: ۴۰۹/۶ و تهذيب الكمال: ۱۵۱/۶.

^(۱۱) تهذيب الكمال: ۱۵۱/۶.

^(۱۲) ددوی د حالو ډپاره اوگورنی کتاب الأذان باب الثقات فی الصلاة.

اعمش: دا سليمان بن مهران الكاهلي المعروف بالاعمش رحمته الله دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم کنبی تیرشوی دی. ^(١)

زید بن وهب: دا زید بن وهب ابوسليمان همدانی کوفی رحمته الله دي. ^(٢)

عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رحمته الله دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم په ذیل کنبی بیان کړې شوی دی. ^(٣)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث درجعة الباب سره مناسبت په دې جمله سره دي «ثم بعث الله ملكا، فيومر بأهل كلمات.....» چه په حدیث کنبی دهغه فرینتی ذکر دي چه دخلقو په تقدیرونو لیکلو باندې مامور ده. ^(٤) په دې سره د فرینتو وجود ثابتیږي. ددې حدیث تفصیلی شرح به ان شاء الله کتاب القدر کنبی راځي. ^(٥)

د باب دریم حدیث د حضرت ابوهریره رحمته الله دي.

الحديث الثالث

[٢٠٢٤] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتَابَعَهُ أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ الْعَبْدَ نَادَى جِبْرِيلُ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فَلَانًا فَأَحْبِبْهُ، فَيُنَادِي جِبْرِيلُ فِي أَهْلِ السَّمَاءِ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فَلَانًا فَأَحْبِبُوهُ، فَيَحِبُّ أَهْلُ السَّمَاءِ، ثُمَّ يُوضَعُ لَهُ الْقَبُولُ فِي الْأَرْضِ" (١) [٧٠٤٧، ٥٦٩٣]

تراجم رجال

محمد بن سلام: دا محمد بن سلام بيکندي رحمته الله دي. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله.....، کنبی تیره شوې ده. ^(٢)

مخلد: دامخلد بن يزيد الحرائي القرشي رحمته الله دي. ^(٣)

^(١) كشف الباري: ٢٥١/٢.

^(٢) ددوی دحالاتو دپاره اوږورنی کتاب موافيت الصلاة باب الإبراد بالنظر في شدة الحر.

^(٣) كشف الباري: ٢٥٧/٢.

^(٤) عمدة القاري: ١٢٩/١٥ وفتح الباري: ٣٠٩/٦.

^(٥) صحيح البخاري كتاب القدر باب في القدر رقم: ٦٥٩٤

^(٦) قوله: قال أبو هريرة: الحديث، رواء البخاري في التوحيد باب كلام الرب مع جبرائيل ونداء الله الملائكة رقم: ٧٤٨٥ وفی الأدب باب المقة فی الله تعالى رقم: ٤٠٠٤٠ ومسلم رقم: ٦٧٠٧-٦٧٠٥ فی البر والصلة باب إذا أحب الله عباده إلى عباده.

والترمذي فی التفسير باب ومن سورة مريم..... رقم: ٣١٦١.

^(٧) كشف الباري: ٩٣/٢.

ابن جریر دا ابو الولید عبد الملك بن عبد العزيز بن جریر اموی رحمہ اللہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الحمض باب غسل الخائض رأس زوجها.... کنبی تیرہ شوہر ده. (۱)

موسی بن عقبہ: دا امام مغازی حضرت موسی بن عقبہ اسدی مدنی رحمہ اللہ دی. ددوی حالات کتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء لاتدی تیرشوی دی. (۲)

نافع: دا مشہور تابعی محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رحمہ اللہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب ذکر العلم والفتیاء فی المسجد پہ ذیل کنبی راغلی دی. (۳)

ابوہریرہ: ذ مشہور صحابی حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ حالات کتاب ایمان باب أمور ایمان لاتدی تیرشوی دی. (۴) ددی حدیث شرح کتاب الادب کنبی راغلی ده. (۵)

قوله: «وتابعه أبو عاصم عن ابن جریر...» امام بخاری رحمہ اللہ دا حدیث دلته پہ دوو طرق سرہ ذکر کری دی. یوموصول بل معلق. «وتابعه أبو عاصم عن ابن جریر» سرہ معلق روایت شروع کی. دی نہ ورائندی موصول روایت دی. امام بخاری رحمہ اللہ د موصول پہ خانی دلته دمعلق روایت الفاظ ذکر کری دی. او معلق روایت موصول امام رحمہ اللہ پہ کتاب الادب کنبی ذکر کری دی. (۶) دا پہ دغہ مقاماتو کنبی یومقام دی چرتہ چہ امام بخاری رحمہ اللہ د خیل شیخ پہ واسطہ سرہ معلق روایت نقل کری دی خکہ چہ ابو عاصم رحمہ اللہ دغہ شیخ دی لیکن ددی باوجود د واسطی سرہ د غہ نہ معلق روایت کوی. (۷)

ترجمة الباب سرہ مناسبت: ددی حدیث ترجمہ الباب سرہ مطابقت پہ دی جملہ کنبی دی. «إذا أحب الله العبد نادى الجبریل» الله تعالى حضرت جبرائیل عليه السلام ته آواز ورکوی. (۸) باب خلورم حدیث د حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا نہ دی.

الحديث الرابع

[۲۰۳۸]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ، أَنَّهَا سَمِعَتْ

(۱) ددوی دحالاتذہارہ اوگورنی کتاب الاذان باب ماجاء فی الترم.

(۲) کشف الباری کتاب الحیض: ۲۰۴.

(۳) کشف الباری: ۱۷۷/۵.

(۴) کشف الباری: ۶۵۱/۴.

(۵) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۶) کشف الباری کتاب الادب: ۱۶-۱۴ باب المقہ من الله.

(۷) صحیح البخاری کتاب الادب باب المقہ من الله رقم: ۴۰۴۰.

(۸) فتح الباری: ۳۰۹/۶ و عمدة القاری: ۱۴۰/۱۵.

(۹) حوالہ جات بالا.

رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَنْزِلُ فِي الْعَنَابِ: وَهِيَ السَّحَابُ، فَتَذْكُرُ الْأَمْزُقِيَّ فِي السَّمَاءِ، فَتُسْتَرَفِقُ الشَّيَاطِينُ النَّعْمَةَ فَتَمْنَعُهُ، فَتُجِيبُهُ إِلَى الْكُفَّانِ، فَيَكْذِبُونَ مَعَهَا إِنَّهُ كَذَّابٌ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ» (۱)، وانظر ۵۱۲۹، (۲)

تراجم رجال

محمد دې محمدنه څوک مراد دې؟ ددې حديث د سند په شروع کښې چه دا کوم محمد غير منسوب راغلې دې، دې نه څوک مراد دې؟ په دې کښې د شراح اختلاف دې. ① ابو مسعود غسانی جیانی رضی الله عنه وينا دا ده چه دې نه مراد مشهور محدث امام محمد بن یحیی ذهلی رحمته الله علیه دې. ② د بخاری شریف مشهور ناسخ ابوذر د دې حديث نقل کولو نه پس لیکي «محمد هذا هو البخاری» د حافظ رحمته الله علیه راټي: حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دا دویم احتمال راجح گرځولو سره فرمایلي دی چه اسماعیلی رحمته الله علیه او ابونعیم رحمته الله علیه دواړو ته دا حديث د امام بخاری رحمته الله علیه د روایت نه بغیر نه دې ملاؤ شوې هم په دې وجه دواړو دا حديث هم دهغه نه نقل کړې گڼي د امام بخاری رحمته الله علیه د روایت نه علاوه که د بل چا نه روایت نقل وي نو دهغه پورې رسیدل ددې دواړو حضراتو دپاره گرانه نه وه (۲)

د علامه عینی رحمته الله علیه راټي او راجح قول: خو علامه عینی رحمته الله علیه اولنې احتمال راجح گرځولي دې. زمونږ په خیال هم د محمد رحمته الله علیه نه امام ذهلی دې. د علامه عینی رحمته الله علیه موقف صحیح او مضبوط معلومیري دهغوی وينا داده چه امام اسماعیلی او حافظ ابونعیم ته که چېرې دا روایت د بل خانی نه ملاؤ شوې وي نو په دې سره دا لزم نه راځي چه ددې نه هم بخاری رحمته الله علیه مراد دې. دا ښکاره شان خبره ده ځکه چه دامام بخاری رحمته الله علیه د اعداد چرته هم نه دې پاتې چه هغه د خپل شیخ نه وړاندې خپل نوم ذکر کړي اوداسې اوواټنی حدثنا محمد «بیا سړې دخپل خان باره کښې داسې څنگه ونیلي شی چه حدثنا محمد؟» دې نه علاوه د صحیح بخاری په رجال کښې محمد بن یحیی بن عبدالله بن خالد بن فارس ابو عبدالله ذهلی رحمته الله علیه هم دې. امام بخاری رحمته الله علیه تقریبا په دیرش مقاماتو باندې دهغه نه روایت کړې دې اوچرته ئې هم د نوم داسې تصریح نه ده کړې «حدثنا محمد بن یحیی الذهلی» بلکه کله صرف حدثنا محمد وائي اوکله محمد بن عبدالله چه د نیکه طرف ته نسبت کوی اوکله د قرنیکه ورنیکه طرف ته منسوب کولو سره «حدثنا محمد بن خالد» وائي. (۲)

د مذکوره صنیع وجه: اوس په قدرتی توگه دا سوال پیداشو چه حضرت مصنف رحمته الله علیه داسې ولې کوی؟ نو ددې وجه معروف ده د امام بخاری رحمته الله علیه په حالاتو کښې تاسو لوستلي دی چه کوم وخت هغوی په ۲۵۰ هجری کښې نیشاپور ته تشریف اورلې وو نو په مسئله خلق قرآن باندې دهغوی خپل استاذ محمد بن یحیی ذهلی رحمته الله علیه سره ئې اختلاف شوې وو حضرت مصنف رحمته الله علیه دهغوی نه د حديث سماع

(۱) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث. رواه البخاری في الطب باب الكهانة رقم: ۵۷۴۲ وفي الادب باب قول الرجل للشيء: ليس بشيء. رقم: ۲۱۳۲ وفي التوحيد باب قراءة الفاجر والمنافق وأصواتهم رقم: ۷۵۶۱ وفي بدء الخلق باب صفة إبليس وجنوده رقم: ۳۲۸۸ ومسلم في السلام باب تعريم الكهانة وإتيان الكهان رقم: ۵۸۱۸-۵۸۱۶.

(۲) فتح الباری: ۳۰۹/۶، إرشاد الساری: ۶۸۸/۵.

(۳) تهذيب الكمال: ۲۶/۲۲ رقم الترجمة: ۵۶۸۶.

اول کړې وه اود هغوی شیخ وو نودهغوی د روایاتو بیانولو سلسله خوجاری وه مگر د نوم تصریح کول ئی پریخودل. (۱) دعلامه عینی رحمته الله علیه د موقف تائید ددې خبرې نه هم کیږي چه د حدیث په سند کښې بل شیخ ابن ابی مریم رحمته الله علیه یعنی سعید بن الحکم رحمته الله علیه دې. دهغوی نه امام بخاری رحمته الله علیه په خپل کتاب کښې تعلیقا روایت خو نقل کړې دې مگر مستند او موصولانی روایت نه دې کړې (۲) ددې نه هم دغه معلومیږي چه دمحمد نه مراد ذهلی دې نه چه بخاری. والله اعلم، وعلمه اتم واحکم اللیث: دا مشهور امام لیث بن سعد فهمی رحمته الله علیه دې. ددوی مختصر ذکر بد، الوحی دریم حدیث کښې راغلې دې. (۳)

ابن ابی جعفر: دا عبیدالله بن ابی جعفر یسار قرشی رحمته الله علیه دې.

محمد بن عبد الرحمن: دامحمد بن عبد الرحمن بن نوفل بن اسود یتیم عروه رحمته الله علیه دې. (۴)

عروة بن الزبیر: دا حضرت عروه بن زبیر بن عوام قرشی مدنی رحمته الله علیه دې. د دوی اجمالی حالات بد،

الوحی او تفصیلی حالات کتاب ایمان باب أحب الدین إلى الله أدومه لاتدې تیرشوی دی. (۵)

عائشه رضی الله عنها: دام المؤمنین عائشه صدیقه رضی الله عنها حالات بد، الوحی دویم حدیث لاتدې تیرشوی دی. (۶)

دسند خصوصیت: ددې سند یوخصوصیت دادې چه ددې دنصف اول رجال بصری دی اود نصف ثانی

رجال مدنی دی. یعنی محمد بن عبد الرحمن، عروه او حضرت عائشه رضی الله عنها دا دریواړه مدنی دی. (۷)

تنبيه: داحدیث وړاندې مخ ته باب صفة ابلیس کښې هم راځي. ددې حدیث تفصیلی شرح کتاب

الطب او کتاب الأدب کښې راغلې ده. (۸)

د باب پنځم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث الخامس

[۳۰۹]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا إِسْرَاهِيلُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ شَهَابٍ، عَنْ أَبِي سَمَةَ وَالْأَعْرَبِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص: ۳]: «إِذَا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ، كَانَ عَلَى كُلِّ بَابٍ مِنْ أَبْوَابِ الْمَسْجِدِ الْمَلَائِكَةُ، يَكْتُبُونَ الْأَوَّلَ فَأَلَّوْلَ، فَإِذَا جَلَسَ الْإِمَامُ طَوَّأَ الصُّحُفَ، وَجَاءُوا بِأَسْتِغْثُونَ الذِّكْرَ»- [۱۸۴۱] (۱)

(۱) عمدة القاری: ۱۳۳-۱۳۲ ذواقعی ذ تفصیل دپاره اوگورنی: کشف الباری: ۱۴۷/۱.

(۲) تهذيب الكمال: ۳/۹۳/۱۰ رقم الترجمة: ۲۲۳۵.

(۳) کشف الباری: ۳۲۴/۱.

(۴) د دواړو بزرگانو د تذکره دپاره اوگورنی کتاب الغسل باب الجنب يتوضا.....

(۵) کشف الباری: ۴۳۶/۲.

(۶) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۷) عمدة القاری: ۱۳۳/۱۵ فتح الباری: ۳۰۹/۶.

(۸) کشف الباری کتاب الطب: ۹۶-۹۴ کتاب الادب: ۶۳۶-۶۳۵ نور اوگورنی التوضیح: ۲۱۲-۲۱۳/۱۹.

(۹) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، مرتخریجه کتاب الجمعة باب الاستماع إلى الخطبة.

تراجم رجال

احمد بن یونس: دا احمد بن عبدالله بن یونس یربوعی رحمہ اللہ دی. ددوی حالات کتاب ایمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل لأندی تیرشوی دی.^(۱)
 ابراهیم بن سعد: دا ابراهیم بن سعد بن ابراهیم زهری مدنی رحمہ اللہ دی. ددوی حالات کتاب ایمان باب من کره أن يعود..... کنبی تیرشوی دی.^(۲)
 ابن شہاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شہاب زهری رحمہ اللہ دی. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی دریم حدیث کنبی تیرشوی دی.^(۳)
 ابی سلمه: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنی رحمہ اللہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب ایمان باب صور رمضان احتسابا من ایمان کنبی راغلی دی.^(۴)
 الاغر: دا ابو عبدالله سلمان جہنی مدنی رحمہ اللہ دی.^(۵)
 ابوہریرہ: دا مشهور صحابی رسول حضرت ابوہریرہ رحمہ اللہ دی. ددوی حالات کتاب ایمان باب امور ایمان کنبی تیرشوی دی.^(۶)
 ترجمہ الباب سورہ مناسبت: ددی دوارو احادیث ترجمہ الباب سورہ مطابقت لفظ الملائکۃ کنبی دی.^(۷)
 د باب شہید حدیث ہم دحضرت ابوہریرہ رحمہ اللہ دی.

الحديث السادس

[۳۰۴]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: مَرَّ عُمَرُ فِي الْمَسْجِدِ وَحَسَّانٌ يُلْحِدُ فَقَالَ: كُنْتُ أُنْشِدُ فِيهِ، وَفِيهِ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْكَ، ثُمَّ انْفَتَحَ إِلَيَّ أَبِي هُرَيْرَةَ، فَقَالَ: أُنْشِدُكَ بِاللَّهِ، أَسَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «أَجِبْ عَنِّي، اللَّهُمَّ أَتَدْرِي الْقُدَيْسُ؟» قَالَ: نَعَمْ. [۴۴۲] ^(۸)

^(۱) کشف الباری: ۱۵۹/۲.^(۲) کشف الباری: ۱۲۰/۲.^(۳) کشف الباری کتاب الفضل: ۱۹۴.^(۴) کشف الباری: ۳۲۳/۲.^(۵) ددوی حالات و ذہارہ او گورنی کتاب الجمعة باب الاستماع إلى الخطبة.....^(۶) کشف الباری: ۶۵۹/۱ داحديث کتاب الجمعة کنبی تیرشوی دی صحیح البخاری کتاب الجمعة باب الاستماع إلى الخطبة.^(۷) عمدة القاری: ۱۳۳/۱۵.^(۸) قوله: عن سعيد بن المسيب: الحديث من تخريجه كتاب الصلاة باب الشعر في المسجد.

ترجمہ: حضرت سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ فرمائی کہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ مسجد نبوی سرہ تیریدو بہ داسی حال کنبی کہ حضرت حسان رضی اللہ عنہ اشعار لوستل. ونی فرمانیل ما بہ ہفہ وخت ہم دا شعر لوستلو کله بہ چہ تا (عمر) نہ بہتر (نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم) موجود وو. بیا ہفہ د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ طرف تہ متوجہ شو اوہفہ تہ نی د اللہ تعالیٰ قسم ور کولوسرہ معلومہ کہ چہ آیا تا نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمانیلوسرہ اوریدلہی وو چہ (ای حسان) زما د طرف نہ (ددغہ مشرکانو د فضول وینا) جواب ور کہہ، ای اللہ بہ روح القدس سرہ د حضرت حسان امداد او کہہ؟ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ بہ جواب کنبی اوونیل اوجی ددی حدیث شرح کتاب الصلاة کنبی تیرہ شوہ (۱)

تراجم رجال

علی بن عبد اللہ: دامشہور محدث علی بن عبد اللہ المدینی رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکرہ کتاب العلم باب الفہم فی العلم لاندی بیان کری شوی دی. (۲)
سفیان: دا سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کنبی او تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا... کنبی تیر شوی دی. (۳)
الزہری: دا مشہور محدث محمد بن مسلم ابن شہاب زہری رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی دریم حدیث لاندی راغلی دی. (۴)
سعید بن مسیب: دا سعید بن مسیب بن حزن قرشی مخزومی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل لاندی تیر شوی دی. (۵)
د باب اووم حدیث د حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ دی.

الحديث السابع

[۳۰۳] - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنِ الْوُزَائِرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوْهَابُهُمْ وَجَبْرِيلُ مَعَكُمْ» (۱) [۵۸۰۱، ۳۸۹۷]

(۱) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب الشعر فی المسجد رقم: ۴۵۳.

(۲) کشف الباری: ۲۲۴/۳.

(۳) کشف الباری: ۱/۲۳۸ الحدیث الأول: ۱۰۲/۳.

(۴) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۵) کشف الباری: ۱۵۹/۲.

(۶) قوله: عن البراء رضى الله عنه: الحديث رواه البخارى فى المغازى باب مرجع النبي صلى الله عليه وسلم من الأحزاب رقم: ۴۱۲۴-۴۱۲۳ وفى الآداب باب هجاء المشركين رقم: ۱۵۳ عوسلم فى كتاب فضائل الصعابة باب فضائل حسان بن ثابت رضى الله عنه ۶۳۴۵-۶۳۴۶

تراجم رجال

حفص بن عمر: دا حفص بن عمر الحوصي رضي الله عنه دي. (١)
 شعبه: دا امير المؤمنين في الحديث شعبه بن حجاج عتكي بصري دي. ددوى تفصيلي حالات كتاب
 الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تير شوى دى. (٢)
 عدى بن ثابت: دا مشهور تابعى حضرت عدى بن ثابت انصارى كوفى رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب
 الإيمان باب ما جاء من الأعمال بالنية والحسنة لاندې راغلي ده. (٣)
 البراء بن عازب: دا مشهور صحابى رسول حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان
 باب الصلوة من الإيمان لاندې راغلي ده. (٤) ددي حديث مختصر شرح كتاب الادب كنبى راغلي ده. (٥)
 ترجمة الباب سره مناسبت: ددي دواړو احاديث ترجمه الباب سره مناسبت داسې دي چه د حضرت
 ابو هريره رضي الله عنه په حديث كنبى «اللهم اهدنا لهدى القديس» معاً حديث براء بن عازب رضي الله عنه ذكر كولو سره د
 روح القدس تعيين او كړي شو چه دروح القدس به مراد حضرت جبرائيل عليه السلام دي. (٦)
 يوه اهم فائده: د حديث باب دا الفاظ «عن البراء رضى الله عنه قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم، نه
 معلومېږي چه دا حديث د حضرت براء بن عازب مسند دي مگر داسې نه ده. هم دغه حديث امام
 نسائي رحمته الله عليه هم «يزيد بن زعيم عن سعد» په طريق سره نقل كړې دي. (٧) په دي كنبى دا خودلى شوى دى
 چه براء رضي الله عنه د حضرت حسان نه نقل كړى. والله اعلم
 د باب اتم حديث د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي.

الحديث الثامن

[٣٠٣٢]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ،
 حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ هِلَالٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ:
 «كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عُبَادِ سَاطِعٍ فِي سِكَّةٍ يَنِي عُلْمٍ» زَادَ مُوسَى، «مَوْكِبَ جَبْرِيلَ» [٣٨٩٢]

(١) ددوى د حالو د پاره او گورنى كتاب الرضوه باب ما جاء فى قول الله تعالى (إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ).

(٢) كشف الباري: ٦٧٨/١

(٣) كشف الباري: ٧٤٥/٢

(٤) كشف الباري: ٣٧٥/٢

(٥) كشف الباري كتاب الأدب: ٥٧٢ باب هجاء المشركين.

(٦) عمدة القاري: ١٣٤/١٥-١٣٣/١٦ فتح الباري: ٣١٠/٦

(٧) السنن الكبرى للنسائي: ٤٩٣/٣ كتاب القضاء باب شهادة الشاعر رقم: ٦٠٢٥

(٨) قوله: عن أنس بن مالك رضى الله عنه: الحديث. انفرده به البخارى وأخرجه أيضاً فى المغازى باب مرجع النبى صلى الله عليه وسلم من الأحزاب..... رقم: ٤١١٨ انظر تحفة الأشراف: ٢١٥/١ رقم: ٨٢١

ترجمه: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی ہے کہ بنو غنم پہ کوخو کنبی راوچتیدونکی دورې لکه چه اوس هم وینم. موسیٰ په خپل روایت کنبی "موکب جبریل" الفاظ زیاتی بیان کړی دی.

تراجم رجال

اسحاق: دا اسحاق بن ابراهیم بن مخلد بن ابراهیم ابن راهویه مروزی رحمته اللہ علیہ دی.

ددوی تذکره کتاب العلم باب فضل من علم و علم لاندې تیره شوې ده. ^(۱)

وهب بن جریر: دا وهب بن جریر بن حازم رحمته اللہ علیہ دی. ^(۲)

ابن: دا ابن نه مراد جریر بن حازم رحمته اللہ علیہ دی. ^(۳)

حمید بن هلال: دا حمید بن هلال بن هبیره عدوی بصری رحمته اللہ علیہ دی. ^(۴)

انس بن مالک: دا مشهور صحابی خادم رسول حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره کتاب

الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذیل کنبی راغلې ده. ^(۵)

ذمختلف کلماتو وضاحت: سکه: د سین کسره او کاف مشدده سره کوڅې ته وائی. دمغازی په روایت

کنبی ^(۶) د سکه په ځانۍ ذقاق الفاظ دی چه د زقه جمع ده ددې معنی هم کوڅه ده.

غبار ساطع: اوچت شوې یا الوتلې دورې. د بنو غنم نه د خزرخ شاخ بنو غنم - بفتح الغین و سکون

النون - بن مالک بن نجار مراد دی. حضرت ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ تعلق هم دې قبیلې سره وو. ^(۷)

علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ دلته دا وئیلې دی چه د بنو غنم نه مراد د بنو تغلب یوشاخ دې خو په دې کنبی

دهغه نه تسامح شوې دې ځکه چه د کوم وخت په حدیث کنبی خبره کیږي په هغه زمانه کنبی دا خلق

په مدينه منوره کنبی نه وو. ^(۸)

موکب جبریل: د حضرت جبرائیل عليه السلام شاهانه سورلی. ^(۹)

زاد موسی: موکب جبریل: دموسی نه ابن اسماعیل تبوژکی رحمته اللہ علیہ مراد دی.

ذمذکورہ تعلیق مقصد: دامام بخاری رحمته اللہ علیہ د دې عبارت نه مراد دادې چه هم دغه حدیث په مذکورہ

سند سره جریر بن حازم رحمته اللہ علیہ نه موسی بن اسماعیل رحمته اللہ علیہ هم روایت کوی. موسی چه کله روایت کوی نو

په متن کنبی موکب جبریل الفاظ زیاتوالې هم ذکر کوی. ^(۱۰)

^(۱) کشف الباری: ۴۲۸/۳.

^(۲) د ذوی دخالاتو دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من.....

^(۳) د ذوی دخالاتو دپاره اوگورنی کتاب الصلاة باب النخوة والمعر.....

^(۴) دوی دخالاتو دپاره اوگورنی کتاب الصلاة باب يرد المصلی.....

^(۵) کشف الباری: ۴/۲.

^(۶) صحيح البخاری کتاب المغازی باب مرجع النبی صلی الله علیه وسلم..... رقم: ۴۱۱۸.

^(۷) فتح الباری: ۳۱۰/۶ عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵.

^(۸) حواله جات بالا وشرح الکرماني: ۱۳-۰/۱۷.

^(۹) فیض الباری: ۴/۱۰۰ ارشاد الساری: ۲۶۹/۵ عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵.

^(۱۰) عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵ فتح الباری: ۳۱۰/۶.

د مذکورہ تعلیق تخریج: دموسی بن اسماعیل رحمہ اللہ ذکر شوی پورتنی تعلیق حضرت مصنف رحمہ اللہ مغازی کینی موصولاً ذکر کری دی. (۱)

ترجمہ الباب سومہ مناسبت: ترجمہ الباب سرہ مناسبت پہ دی معنی باندی دی چہ پہ حدیث موصول کینی د دورو الوزلو وجہ ذکر نہ وہ. تعلیق موسی ذکر کولوسرہ نی ددی وجہ بیان کرہ چہ د جبرائیل رحمہ اللہ د شاہانہ سورلئی تگ سرہ دوری الوتلے چنانچہ د فریشتی ذکر او اثبات دی. (۲)
تنبیہ: د حدیث باب دودہ سندونہ دی تحویل ہم دی. د اسحاق نہ مراد ابن راہویہ رحمہ اللہ دی ابن السکن ہم دغہ شان بیان کری دی پہ کوم چہ کلایادی رحمہ اللہ جزم کری دی. بل اسماعیلی رحمہ اللہ او ابو نعیم رحمہ اللہ ہم ددی تصریح کری دہ چہ ابن راہویہ رحمہ اللہ مراد دی. (۳) د حدیث باقی شرح مغازی کینی راغلی دہ (۴)

د باب نہم حدیث د حضرت عائشہ صدیقہ رحمہا اللہ دی.

الحديث التاسع

[۳۰۳] - حَدَّثَنَا قُرُوقُ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْرِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ الْحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يَأْتِيكَ الْوَحْيُ؟ قَالَ: «كُلُّ ذَلِكَ يَأْتِينِي الْمَلَكُ أَحْيَانًا فِي مِثْلِ صَلَوةِ الْحَرَجِ، فَيَقْصِمُ عَنِّي، وَقَدْ وَعَيْتُ مَا قَال، وَهُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ، وَيَمْتَلِئُ لِي الْمَلَكُ أَحْيَانًا رَجُلًا فَيُكَلِّمُنِي، فَأَعْبَى مَا يَقُولُ» (۵) [۲۶۸۶]

ترجمہ رجال

قروۃ: دا فروہ بن ابی مغراء کنندی کوفی رحمہ اللہ دی. (۶)
علی بن مسہر: دا علی بن مسہر قرشی رحمہ اللہ دی. ددوی تفصیلی تذکرہ کتاب الحمض باب مامثرۃ الخائن کینی راغلی دہ. (۷)
ہشام: دا ہشام بن عروہ بن زبیر بن عوام اسدی رحمہ اللہ دی.

(۱) صحیح البخاری کتاب المغازی باب مرجع النبی صلی اللہ علیہ وسلم رقم: ۱۱۸۴ فتح الباری: ۲۱۰/۶ و عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵ والتوضیح: ۱۹/۱۶ و إرشاد الساری: ۲۶۹/۵.

(۲) عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵.

(۳) فتح الباری: ۲۱۰/۶ و عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵ و التوضیح: ۸۶/۱۹.

(۴) کشف الباری: کتاب المغازی: ۲۹۹.

(۵) قولہ: عائشہ رضی اللہ عنہا: الحدیث، مترخیجہ انظر کشف الباری بدء الوحی: ۲۸۹/۱.

(۶) ددوی دحالاتو کتلو دپارہ او گورئی کتاب الجنائر باب ماجاء فی قبرالنبی صلی اللہ علیہ وسلم.

(۷) کشف الباری: کتاب الحمض: ۲۴۸.

عروه. دا عروه بن زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ دی. ددی دواړو حضراتو تذکره بدء الوحي دویم حدیث کښې او اجمالی په کتاب الإيمان باب أحب الدین الی الله آدمه کښې تفصیلاً تیره شوې ده.^(۱)
 عائشة رضي الله عنها حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحي دویم حدیث لاندې راغلی دی.
 (۲) حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت شوې دا مشهور حدیث په شروع د کتاب بدء الوحي کښې تیر شوې دی.^(۳)
 ترجمه الباب مناسبت: ددی حدیث ترجمه الباب سره مناسبت لفظ الملک کښې دې چه دوه ځل په حدیث کښې راغلي دي دکوم معنی چه فریتې دي.^(۴)
 د باب لسم حدیث د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دي.

الحدیث العاشر

[۳۰۳۳]- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ أَتَقَقَّ زَوْجَيْنِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، دَعَتْهُ خَزَنَةُ الْجَنَّةِ، أَمْ لَمْ يَلَمْ» فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: ذَلِكَ الَّذِي لَا تَوَى عَلَيْهِ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَرْجَوَانِ تَكُونُ مِنْهُمَا».^(۵) [۲۶۸۶]

تراجم رجال

ادم: دا ابو الحسن آدم بن ابی ایاس عسقلاني رضی اللہ عنہ دي. ددوی مختصر تذکره کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده کښې راغلي دي.^(۱)
 شيبان: دا ابو معاويه شيبان بن عبد الرحمن نحوي رضی اللہ عنہ دي.
 يحيى بن ابي كثير: دا يحيى بن ابی كثير طائي يمانی رضی اللہ عنہ دي. ددی دواړو بزرگانو تفصیلي تذکره کتاب العلم باب كتابة العلم لاندې راغلي ده.
 ابوسلمه بن عبد الرحمن: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف مدني رضی اللہ عنہ دي.
 ددوی مفصل حالات کتاب الإيمان باب صوم رمضان احتساب من الإيمان کښې راغلي دي.^(۲)
 ابوهريرة: د مشهور صحابی ابوهريره رضی اللہ عنہ حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان لاندې تیر شوی دی.^(۳)

(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۲۶۶/۲-۴۳۲.

(۲) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۳) صحیح البخاری حدیث نمبر ۲ کشف الباری: ۲۹۵/۱، ۳۲۱.

(۴) عمدة القاری: ۱۵/۱۳۴.

(۵) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه كتاب الصوم باب الريان للصائمين.

(۶) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۷) کشف الباری: ۲/۳۲۳.

(۸) کشف الباری: ۱/۵۵۹.

ترجمة الباب سورة مناسبة: حضرت ابوهريره رضي الله عنه دا حديث كتاب الجهاد كنبني تيرشوي دي ^(١) دلته دا دوباره ذكر كولومقصد ددي دا الفاظ دي: «دعته غنة الجنة» د خونة نه مراد فرينتي دي ^(٢) د باب يولسم حديث د حضرت عائشه صديقہ رضي الله عنها دي.

الحديث الحادي عشر

[٣٠٨]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهَا: «يَا عَائِشَةُ هَذَا جَبْرِيلُ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ»، فَقَالَتْ: «وَعَلَيْهِ السَّلَامُ مَدَّحَهُ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ، تَرَى مَا لَا أَرَى، تُرِيدُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» ^(٣) [٣٥٥٧، ٥٨٤٨، ٥٨٩٥، ٥٨٩٨]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمد بن عبد الله جعفي رضي الله عنه دي. ددوی حالات کتاب ایمان باب امور ایمان کنبی تیرشوی دی. ^(٤)
هشام: دا هشام بن يوسف صنعانی قاضی یمن رضي الله عنه دي. د دوی تفصیلی تذکره کتاب الحمض باب غسل الخائن رأسها.... په ضمن کنبی راغلی ده. ^(٥)
معمر: دا معمر بن راشد ازدی بصری رضي الله عنه دي. ددوی تذکره بدء الوحي او کتاب العلم باب كتابة العلم کنبی راغلی ده. ^(٦)
الزهري: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضي الله عنه دي. ددوی مختصر تذکره بدء الوحي په دریم حديث کنبی راغلی ده. ^(٧)

^(١) کشف الباری: کتاب الجهاد باب فضل النفقة فی سبیل الله: ٣١٥-٣١٢.

^(٢) فتح الباری: ٣١٠/٦ عمدة القاری: ١٥/١٣٥.

^(٣) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث، أخرجه البخاري. في فضائل الصحابة باب فضل عائشة رقم: ٣٧٦٨ وفي الأدب باب من دعا صاحبه فنقص من اسمه حرفا رقم: ٦٢٠١ وفي الاستيذان باب تسليم الرجال على النساء. والنساء على الرجال رقم: ٦٢٤٩ وباب إذا قال: فلان يقرأ عليك السلام رقم: ٥٢٣٢ ومسلم رقم: ٦٢٦٢-٦٢٥٩ في فضائل الصحابة باب في فضل عائشة رضي الله عنها. وأبو داود في الأدب باب في الرجل يقرأ عليك السلام رقم: ٥٢٣٢ والترمذي في المناقب باب مناقب عائشة رضي الله عنها رقم: ٣٨٧٦ والنسائي في عشرة النساء باب حب الرجل بعض نسائه أكثر من بعض رقم: ٣٩٥٣.

^(٤) كشف الباری: ٦٥٧/١.

^(٥) كشف الباری كتاب الحمض: ٢٠٢.

^(٦) كشف الباری: ٤٦٥/١، ٣٢١/٤.

^(٧) كشف الباری: ٣٢٦/١.

ابو سلمه بن عبد الرحمن: دا مشهور تابعي حضرت ابو سلمه بن عبد الرحمن بن عوف مدني رضي الله عنه دي.
 د دوی مفصل حالات کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابا من الایمان کنبی راغلی دی. (۱)
 عائشه رضی اللہ عنہا: د حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحی پہ دویم حدیث کنبی راغلی دی. (۲)
 ترجمہ الباب سرہ مطابقت: پہ دی حدیث کنبی چونکہ د حضرت جبرائیل علیہ السلام ذکر دی هذا جبریل...
 چہ ہفہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا تہ سلام عرض کری وو۔ پہ دی وجہ امام بخاری رحمہ اللہ دا د ذکر ملائکہ
 لاندی ذکر کری دی. (۳) ددی حدیث شرح پہ مختلف مقاماتو کنبی راغلی دہ. (۴)
 د باب دولسم حدیث د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دی.

الحديث الثاني عشر

۳۰۳- حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ
 عُمَرَ بْنِ ذَرٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ
 رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَجَبْرِيلَ: «أَلَا تَرُونَا أَكْثَرُ مِمَّا تَرُونَا؟»، قَالَ: فَتَرَكْتُ: {وَمَا
 تَنْتَظِرُ [ص: ۳۳]} [أَلَا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفُنَا] (*) (الآية ۴: ۷۰، ۱۷)

ترجمہ رجال

ابو نعیم: دا ابو نعیم فضل بن دکین تیمی رحمہ اللہ دی. د دوی تفصیلی تذکرہ کتاب الایمان باب فضل من
 استبرأ لدين لاندی تیرہ شوی دہ. (۱)
 عمر بن ذر: دا مشہور امام فقیہ محدث عابد وزاهد عمر بن ذر بن عبد اللہ بن زرارہ ہمدانی مرہبی
 کوفی رحمہ اللہ دی. (۲)
 دی د خیل بلار ذر بن عبد اللہ نہ علاوہ سعید بن جبیر، ابو وائل شقیق بن سلمہ، یزید بن امیہ،
 مجاہد بن جہر، عمر بن عبد العزیز، یحییٰ بن جعفر، شہیب ابو رصافہ باہلی، عطاء بن ابی رباح او
 معاذہ عدویہ رحمہم اللہ وغیرہ نہ د حدیث روایت کوی.

(۱) كشف الباري: ۳۲۲/۲.

(۲) كشف الباري: ۲۹۱/۱.

(۳) عمدة القاري: ۱۳۵/۱۵.

(۴) كشف الباري كتاب الادب: ۶۱۹-۶۱۸ كتاب الاستئذان: ۷۲-۷۷.

(۵) مریم: ۶۴.

(۶) قولہ: عن ابن عباس رضی اللہ عنہما: الحدیث، أخرجه البخاري في التفسير باب (وَمَا تَنْتَظِرُ أَلَا بِأَمْرِ رَبِّكَ) رقم: ۷۳۱ وفي التوحيد باب
 قوله الله تعالى (وَلَقَدْ سَبَّحْتَ لِلَّهِ مِائَتًا أَلْفًا مَرَّةً) رقم: ۷۴۵۵ والترمذي في التفسير باب ومن سورة مریم رقم: ۳۱۵۸

(۷) كشف الباري: ۶۶۹/۲.

(۸) تهذيب الكمال: ۳۳۴/۲۱ سير اعلام النبلاء: ۳۸۵/۶ تهذيب التهذيب: ۴۴۴/۷.

ددوی نه د حدیث روایت کونکو کنبی ابان بن تغلب، امام اعظم ابوحنیفه (هو اقرانه، ابن عیینه، یعلی بن عبید، یونس بن بکر، وکیع، عبدالله بن داود خربی عبدالله بن مبارک، اسحاق بن یوسف ازرق، ابونعیم فضل بن دکن، خلاد بن یحیی ابوعاصم ضحاک بن مخلد رحمهم الله وغیره داسې جلیل القدر علما او مشائخ شامل دی.)^(۱)

امام بخاری رحمته الله د علی بن المدینی رحمته الله نه نقل کړی دی چه د عمر بن ذر د مرویات ټول شمیر تقریباً ۳۰ دی.)^(۲)

د یحیی بن سعید قطان رحمته الله نسبی احمد بن محمد رحمته الله فرماني: «قال جدي يحيى بن سعيد: عمر بن ذر ثقة في الحديث ليس ينفي أن يترك حديثه لرأي أخطأ فيه»^(۳)

امام یحیی بن معین رحمته الله فرماني ثقه. (۴) امام نسائی رحمته الله او امام دارقطنی رحمته الله هم دهغوی توثیق کړې دي. (۵) امام عجلی رحمته الله فرماني: «کان ثقة بلغا، وکان یری الارجد، وکان لیس القول فيه» (۶) دامام ابوحاتم رحمته الله نه د اړه قسمه اقوال نقل دي. په یو کنبی هغه ناقابل احتجاج او مرجحه گرځولي دي خو یو قول دادې «کان رجلا صالحا، حمله الصدوق» (۷) امام ابو داود رحمته الله فرماني: «کان رأسی الارعاء» (۸) امام یعقوب بن سفیان فسوی رحمته الله فرماني: «کوفي، ثقة، مرجح» (۹) امام خراش رحمته الله فرماني: «کوفي، صدوق، من خيار الناس، وکان مرجحاً» (۱۰) امام ابن سعد رحمته الله فرماني: «کان ثقة إن شاء الله، کثیر الحديث» (۱۱) امام ابن حبان رحمته الله او امام ابن شاهین رحمته الله دواړو دهغوی ذکر خپل کتاب الثقات کنبی کړې دي. (۱۲)

د عمر بن ذر رحمته الله باره کنبی انمه جرح والتعديل د پورته ذکر شوو اقوالو په رنځ کنبی دا خبره معلومه شوه چه هغه ثقه وو خو په هغوی باندې د ارجاء الزام وو چه د مرجحه نه وو اود اهل بدعت نه وو بلکه په قول د ابو داود رحمته الله دهغوی په مشرانو کنبی وو. ابن سعد په طبقات کنبی لیکلی دی چه د عمر بن ذر رحمته الله د مرجح کیدو وجهي نه امام سفیان ثوري رحمته الله او امام حسن بن صالح بن حنی دهغه په جنازه کنبی نه وو شریک شوې. (۱۳) اوس دا داسې الزام اوجرح ده چه د هر قسم راوی د مجروح او متروک

(۱) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره او گورنئ تهذیب الکمال: ۳۳۴/۶ رقم الترجمه: ۴۲۳۰.

(۲) تهذیب الکمال: ۳۳۵/۲۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۸۶/۶ تهذیب التهذیب: ۴۴۴/۷.

(۳) تهذیب الکمال: ۳۳۵/۲۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۸۶/۶ تهذیب التهذیب: ۴۴۴/۷ والجرح والتعديل: رقم الترجمه: ۵۶۵.

(۴) تهذیب الکمال: ۳۳۵/۲۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۸۶/۶ تهذیب التهذیب: ۴۴۴/۷ وتاريخ التوري: ۴۲۸/۲.

(۵) تهذیب الکمال: ۳۳۵/۲۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۸۶/۶ تهذیب التهذیب: ۴۴۴/۷.

(۶) حواله جات بالا.

(۷) حواله بالا والجرح والتعديل: رقم: ۵۶۵.

(۸) حواله جات بالا.

(۹) تهذیب الکمال: ۳۳۵/۲۱ سیر اعلام النبلاء: ۳۸۶/۶ تهذیب التهذیب: ۴۴۵/۷.

(۱۰) حواله جات بالا.

(۱۱) طبقات ابن سعد: ۳۶۲/۶.

(۱۲) الثقات لابن حبان: ۱۶۸/۷ والثقات لابن شاهين رقم الترجمه: ۷۰۸.

(۱۳) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳۶۲/۳.

کولو دپاره کافی ده. ددې نه باوجود اکثر انمه د عمر بن ذر رضی الله عنه توثیق کړې دې اود هغه مرویات نسی صحیح گرځولې دی. داسې ولې؟

ددې جواب دا دې چه که چرته راوی مبتدع داعی الی بدعة وی اود هغه روایت نه د دغه مبتدع تائید کړې نو دهغه د روایت نه احتجاج صحیح نه دې اوکه چرې داسې راوی ثقہ او ضابط وی اود دغه روایت نه دهغه د بدعت تائید نه کړې نو دهغه روایت به قابل قبول وی. حضرت عمر بن ذر رضی الله عنه ثقافت او ضبط بل دهغه تقوی او تفقه متفق علیه او مسلم ده. په دې وجه دهغه روایات اختلو کښې هیچ حرج نشته دې. (۱) لهندا ددوی باره کښې معتدل ترین رانې هم دغه ده کومه چه د یحیی بن سعید رضی الله عنه ده چه «لیس یبغی أن یترک حدیثه لرای اخطأفه» چه د یوې غلطې رانې په اختیارولو سره دهغه مرویات ترک کول مناسبت او صحیح نه دی.

دغه شان علی بن المدینی رضی الله عنه فرماني چه ما حضرت یحیی بن سعید قطان رضی الله عنه ته اوونیل چه عبدالرحمن بن مهدی رضی الله عنه وانی چه زه به دهر هغه محدث نه روایت نه اخلم چه د اهل بدعت لونی او مشر کس وی. نو حضرت سعید مسکې شو او وني فرمائیل چه ته به بیا قتاده رضی الله عنه سره څه کوي؟ د عمر بن ذر رضی الله عنه به څه کوي؟ اود ابن ابی داود رضی الله عنه باره کښې دې څه خیال دې؟ دغه شان حضرت یحیی رضی الله عنه د یوجماعت نومونه اوشمیرل کوم چه زه نه ذکر کوم. بیا حضرت یحیی رضی الله عنه او فرمائیل چه که چرې عبدالرحمن رضی الله عنه ددې قسم محدثینونه روایت نه کوی نو ډیر څه به پریردی او هغه به د ډیرو زیاتو صحیح احادیثو نه محروم پاتې شی. (۲) دهغه د وفات په تاریخ کښې ډیر اقوال دی. چنانچه د قعنب نه ۱۵۰ ابونعیم نه ۱۵۲ او ۱۵۵ محمد بن عبدالله اسدی نه ۱۵۳ او ابو عبید قاسم بن سلام رحمهم الله نه ۱۵۷ هجری اقوال نقل دي خوراج قول د ۱۵۶ هجری دي. دا قول هم د ابونعیم رضی الله عنه نه نقل دې. دهغوی نه دا قول امام احمد رضی الله عنه امام بخاری رضی الله عنه امام تذمذی رضی الله عنه عمر بن علی عثمان بن ابی شیبه رضی الله عنه او یعقوب بن سفیان فسوی رضی الله عنه وغیره نقل کړې دي. حافظ ذهبی رضی الله عنه فرماني «فهذا أصح» (۳) عمر بن ذر رضی الله عنه د انمه خمسره راوی دې. د امام مسلم رضی الله عنه نه علاوه ټولو حضراتو د هغوی مرویات قبول کړی دی. خو ابن ماجه رضی الله عنه د سنن په خانی خپل تفسیر کښې دهغه مرویات درج کړی دی. (۴)

یحیی بن جعفر: دا ابوزکریاء یحیی بن جعفر از دی بخاری رضی الله عنه دې. (۵)
وکیع: دا مشهور امام وکیع بن جراح بن ملیح کوفی رضی الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب کتابه العلم کښې راغلې ده. (۶)
عمر بن ذر: ددوی تفصیلی تذکره اوس پورته تیره شوه.

(۱) کشف الباری کتاب العلم: ۳۰۵/۳-۳۰۴ وهدی الساری: ۳۸۵.

(۲) تهذیب الکمال: ۳۳۷/۲۱-۳۳۶.

(۳) سیر أعلام النبلاء: ۲۸۸/۶ تهذیب الکمال: ۳۳۹/۲۱ تاریخ البخاری الضعيف: ۱۲۲/۲ والمعرفة والتاريخ للفهر:

۴۲/۱ وطبقات ابن سعد: ۳۶۲/۶ ووفیات الأعيان: ۴۴۳/۴.

(۴) سیر أعلام النبلاء: ۳۸۵/۶ تهذیب الکمال: ۳۴۰/۲۱.

(۵) د دوی د حالو دپاره اوگورنی کتاب صلاة الخوف باب الصلاة عند مناهضة.....

(۶) کشف الباری: ۲۱۹/۴.

ابیه دا ذر بن عبدالله همدانی رحمته الله دې. د دوی حالات کتاب التهم باب التهم هل یستغفر فیها؟ لاندې تیرشوی دی. (۱)

سعید بن جبیر: دا مشهور تابعی بزرگ حضرت سعید بن جبیر کوفی رحمته الله دې. ددوی مختصر ذکر بدو الوحی کښې او مفصل تذکره کتاب العلم باب العلم په ضمن کښې راغلی. (۲)

ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دې. ددوی اجمالی ذکر بدو الوحی او تفصیلی ذکر کتاب الإيمان باب کفران العتیر، وکفر.... کښې تیرشوی دې. (۳)

دا حدیث هم امام بخاری رحمته الله په دوو سندونو سره نقل کړې دې او امام وکیع بن جراح رحمته الله د روایت الفاظ نې ذکر کړي دي.

مونږ په خپله مرضی نه راځو: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه یو ځل رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت جبرائیل علیه السلام ته اوونیل چه ته مونږ له زر زر ولې نه راځې دې دپاره چه ملاقاتونه زیات وی؟ په دې باندې آیت مبارک (وَمَا تَنْتَظِرُ إِلَّا يُؤْمِرُكَ) (۴).

نازل شو چه مونږ د الله تعالی په حکم سره نازلېږو او تاسو علیهم السلام زمونږ په ناوخته راتلو سره دا خیال اونه کړې چه ستاسو پروردگار تاسو هیرکړی شی. الله تعالی د هیرې نسیان او غفلت نه منزله او پاک دې دهغه علم او دهغه قدرت ټول کانتو باندې محیط دې. مونږ دهغه په حکم سره نازلېږو په خپله مرضی نه راځو. (۵)

کلمه الآلام مخففه سره عرض، تحضیض او تمنی دپاره وی او مراد ترې نه اظهار مودت او الفت دې. (۶)

تَنْتَظِرُ (تزل نه مشتق دې النزول علی مهله یعنی په مزه مزه را کو زیدل خو بیا هم بعض وخت مطلقا د نزول دپاره هم راځي. (۷)

د باب د دیار لسم حدیث راوی هم حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې.

الحديث الثالث عشر

۳۰۴- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ مَرْجَانَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَفْرَأَيْتَ جُبْرِيْلَ عَلَى حَرْفٍ، فَلَمَّا أَزَلَّ اسْتَزِيدُهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ» (۱) (۲۷۰۵)

(۱) کشف الباری: کتاب التیمم: ۱۹۶.

(۲) کشف الباری: ۴۳۵/۱ الحدیث الرابع: ۴/۱۸۸.

(۳) کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

(۴) سورت مریم: ۶۴.

(۵) معارف القرآن للکانهلوی بنصرف: ۸۱/۵ عمدة القاری: ۱۳۶/۱۵ ارشاد الساری: ۲۷۱/۵.

(۶) عمدة القاری: ۱۳۶/۱۵ ارشاد الساری: ۳۷۱/۵ والکونر الجاری: ۱۷۶/۶.

(۷) قوله: عن ابن عباس رضی الله عنهما الحدیث، أخرجه البخاری فی فضائل القرآن باب أنزل القرآن علی سبعة أحرف. رقم: ۴۹۹۱ ومسلم فی الصلاة باب بیان أن القرآن نزل علی سبعة أحرف رقم: ۱۹۰۳-۱۹۰۲.

تراجم رجال

اسماعیل: دا اسماعیل بن ابی اویس مدنی اصبحی رحمته دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من کره أن یعود فی الکفر... کښې تیر شوی دی. ^(۱)

سلیمان: دا سلیمان بن بلال تیمی ابو محمد قرشي رحمته دې. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیره شوې ده. ^(۲)

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمته دې. ددې څلورو وارو حضراتو محدثینو مختصر تذکره بدء الوحی دریم حدیث کښې تیره شوې ده. ^(۳)

عبيدالله بن عبدالله: دا عبيدالله بن عبدالله بن عتبہ بن مسعود هذلي رحمته دې. ددوی اجمالی تذکره بدء الوحی او تفصیلی تذکره کتاب العلم باب متى يصح سماع الصفيو؟ کښې تیره شوې ده. ^(۴)

ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رحمته دې. ددوی اجمالی ذکر بدء الوحی او تفصیلی ذکر کتاب الإیمان باب كفران العشر، وكفر... کښې تیر شوې دي. ^(۵)

تنبيه: دا حدیث چه د سبعة احرف باره کښې دي تفصیلی شرح سره فضائل القرآن کښې تیر شوې دي. ^(۶)

توجمة الباب سره مناسبت: د حضرت ابن عباس رحمته ددې دواړو احاديثو ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دي چه په دواړو کښې جليل القدر فرينسي حضرت جبرائيل عليه السلام ذکر دي. ^(۷)

د باب څوارلسم حدیث هم د ابن عباس رحمته نه نقل دي.

الحديث الرابع عشر

۳۰۳۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَجْوَدَ النَّاسِ»، وَكَانَ أَجْوَدَ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جَبْرِيلُ، وَكَانَ جَبْرِيلُ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَيُدْرِسُهُ الْقُرْآنَ، فَلَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

^(۱) کشف الباری: ۱۱۳/۲.

^(۲) کشف الباری: ۵۵۸/۱.

^(۳) کشف الباری: ۲۲۶-۲۲۳.

^(۴) کشف الباری: ۴۶۶/۱، الحدیث الخاص: ۳۷۹/۳.

^(۵) کشف الباری: ۱۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

^(۶) کشف الباری فضائل القرآن: ۵۰-۶۰.

^(۷) عمدة القاری: ۱۳۶-۱۳۵.

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبْرِيلَ أَجْوَدُ بِالْقُرْآنِ مِنَ الزَّيْبِ الْمُرْسَلَةِ»
وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قُتُوْبُهُ، (١) [١٧١٢، ٣، ١٢٦، ١، ١٧١٢]

تراجم رجال

محمد بن مقاتل: دا محمد بن مقاتل المروزي الكيساني رحمته الله دي. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب ماہذکر فی المناوۃ و کتاب اہل العلم..... (لاندی تیرہ شوی دہ). (٢)

عبد الله: دا مشہور محدث عبد الله بن مبارک مروزی رحمته الله دي. ددوی حالات بدء الوحي پنجم حدیث کنبی تیر شوی دی. (٣)

یونس: دا یونس بن یزید ایلی قرشی رحمته الله دي. ددوی اجمالی تذکرہ بدء الوحي او مفضل کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقہہ..... (لاندی تیرہ شوی دہ). (٤)

د سند د نور رواۃ د پارہ سابقہ سند او گوړنی. د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دا حدیث بدء الوحي کنبی تیر شوی دي. هلته په دي باندی تفصیلی خبره شوی دہ. (٥)
و عن عبد الله قال: حدثنا معمر بهذا الإسناد نحوه:

د عبارات وضاحت: د عبد الله نه مراد ابن المبارک مروزی حنظلی رحمته الله دي. هذا الإسناد نه مراد پورتنی سند دي چه دا روایت معمر هم سابقه سند سره موصول دي. لکه حضرت عبد الله ابن مبارک رحمته الله په دي کنبی دخپلو دواړو شيوخو یونس رحمته الله او معمر رحمته الله روایات جدا جدا بیانول غواړی حافظ ابن حجر رحمته الله تغلیق کنبی فرمائی چه حدیث د معمر په حدیث د یونس باندی معطوف دي دا دواړه حدیث په یو خانی حسن بن سفیان رحمته الله په خپل روایت کنبی «حسان بن موسی» عن عبد الله، عن معمر یونس معا» په طریق زهري نه موصول نقل کړي دي. ابونعیم رحمته الله هم په مستخرج کنبی د دي تخریج کړي دي. (٦)

ترجمة الباب سره مناسبت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت لفظ جبریل کنبی دي. (٧)

یوډی ابوهریره وفاطمة رضی الله عنہما، عن النبی صلی الله علیه وسلم: أن جبریل کان یعارضه القرآن دواړو تعلیقات تخریج: د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ مؤلف رحمته الله فضائل القرآن کنبی موصولاً ذکر کړي دي. (٨) اود حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا روایت کتاب المناقب کنبی موصولاً ذکر کړي دي. (٩)

(١) قوله: عن ابن عباس رضی اللہ عنہما الحديث، مرتخریجه كشف الباري: الوحي: ٤٦١/١.

(٢) كشف الباري: ٢٠٦/٣.

(٣) كشف الباري: ٤٦٢/١.

(٤) كشف الباري: ٢٨٢/٣، ٤٦٣/١.

(٥) كشف الباري: ٤٧٤/١ - ٤٦٦.

(٦) فتح الباري: ٣١١/٦ عمدة القاري: ١٣٦/١٥ تغليق التعليق: ٩٩٦/٣.

(٧) عمدة القاري: ١٣٦/١٥.

(٨) صحيح البخاري كتاب فضائل القرآن باب كان جبريل يعرضه..... رقم: ٤٩٩٨.

(٩) صحيح البخاري كتاب المناقب باب علامات النبوة في الاسلام رقم: ٣٦٢٤ - ٣٦٢٣.

د دواړو تعليقاتو ترجمه الباب سره مناسبت: د دې دواړو تعليقاتو ترجمه سره مناسبت بالکل واضح
د حضرت جبرائيل عليه السلام ذکر په دواړو کښې موجود دې چه رئيس الملائك دې
د باب پنځلسم حديث حضرت ابو مسعود بدری رضي الله عنه دې

الحديث الخامس عشر

٢٠٩٩- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنِ ابْنِ جُمَاهِرٍ أَنَّ عُبَيْدَ الْعَزِيزِ أَخْرَجَ الْعَصْرَ مِنِّي، فَقَالَ لَهُ عُرْوَةُ: أَمَّا إِنْ جَزِئِلَ قَدْ نَزَلَ فَصَلِّ أَمَا مَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: عُرْوَةُ أَغْلَمَ مَا تَقُولُ يَا عُرْوَةُ قَالَ: سَمِعْتُ يُشِيرُ بْنُ أَبِي مَسْعُودٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا مَسْعُودٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «نَزَلَ جَزِئِلٌ فَأَمْسَى، فَصَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ» حَسْبُ بِأَصَابِعِهِ خَمْسَ صَلَوَاتٍ (١) | ١٩٩ |

تراجم رجال

قتیبہ بن سعید: دا ابوالرجاء قتیبہ بن سعید بن جمیل ثقفی رضی اللہ عنہ دی۔ ددوی تفصیلی حالات کتاب

الإيمان باب إفتاء السلام من الإيمان لاندې راغلی دی. (۲)

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمي رحمته الله دي.

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمته الله دې ددې دواړو حضراتو محدثينو مختصر تذکره ده. الوحي دريم حديث کښې تيره شوي ده. (۲)

عمر بن عبد العزيز: دا مشهور اموی خلیفہ حضرت عمر بن عبد العزيز بن مروان رضی اللہ عنہ دے ددوی تذکرہ کتاب الایمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: ہنی الاسلام علی خمس.....، پہ ضمن کنبی راغلی

عروہ: دا عروہ بن زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ دی. ددی دوارو حضراتو تذکرہ بدالوحی دویم حدیث کنبی او احوال بد کتاب ایمان باب أحب الدین الی اللہ آدمہ کنبی تفصیلاً تیرہ شوی ده (۵)

بشیر بن ابی مسعود: دا حضرت ابو مسعود رضی اللہ عنہ خونی بشیر بن ابی مسعود رضی اللہ عنہ دی (۷)

ابومسعود: دامشهور بدری صحابی حضرت ابومسعود عقبه بن عامر بدری انصاری رضی اللہ عنہ دی ددوی مفصل حالات کتاب الایمان باب ما جاء أن الأعمال بالنیة..... پہ ذیل کنبی بیان کری شوی دی. (۱)

(١) قوله: سمعت أبا مسعود البدرى رضى الله عنه: الحديث، مرتخرجه كتاب موافيت الصلاة باب موافيت الصلاة وفضلها.

^(۱) کشف الباری: ۱۸۹/۲.

۳) کشف الباری: ۱/ ۳۲۶-۳۲۳ دامام زهري رحمۃ اللہ علیہ ذہارہ نور اوگورنی کشف الباری کتاب الفل: ۱۹۴.

¹م كشف الماری: ۱/۶۲۳

٥٨ كشف الباري: ١/٢٩١، ٢/٤٣٦-٤٣٢.

دودی دحالاو دپاره اوکورنی کتاب موافیت الصلاة باب قوله تعالى: (إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا).

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حدیث د مواقیب الصلاة بالکل په شروع کښې تیر شوې دي. (۱)، دلته د ذکر کولو مقصد صرف دادي چه په دي کښې حضرت جبرائیل علیه السلام ذکر دي. «أما إن جبریل قد نزل»، (۲)
د باب شپاړسم حدیث د حضرت ابوذر رضی الله عنه دي.

الحديث السادس وعشر

[۲۰۰]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَالَ لِي جِبْرِيلُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِكَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ، أَوْ لَمْ يَدْخُلِ النَّارَ»، قَالَ: فَإِنَّ زَيْدًا سَرَقَ؟ قَالَ: «وَأَنْ» (۱) - [۲۲۵۸]

تراجم رجال

محمد بن بشار: دا محمد بن بشار بن عثمان بن عدي رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب ماکان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولهم.....، لاندې تیره شوی ده. (۲)
ابن ابی عدی: دا محمد بن ابراهیم بن ابی عدی اسلمی رضي الله عنه دي. (۳)
شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی بصری رضي الله عنه دي. ددوی حالات تفصلاً کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې ذکر کړې شوی دی. (۴)
حبیب بن ابی ثابت: دا حبیب بن ابی ثابت اسدی رضي الله عنه دي. (۵)
زید بن وهب: دا زید بن وهب جهنی همدانی رضي الله عنه دي. (۶)
ابی ذر: دا مشهور صحابی رسول حضرت ابوذر غفاری رضی الله عنه دي. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإيمان باب المعاص من أمر الجاهلية په ضمن کښې راغلې ده. (۷)

(۱) کشف الباری: ۷۴۸/۲.

(۲) صحيح البخاری کتاب مواقیب الصلاة باب مواقیب الصلاة رقم: ۵۲۱.

(۳) عمدة القاری: ۱۳۷/۱۵.

(۴) قوله عن أبي ذر رضي الله عنه: الحديث، مرتخرجه كتاب الجنائز باب في الجنائز ومن كان آخر كلامه: لا إله إلا الله.

(۵) کشف الباری: ۲۵۸/۳.

(۶) ددوی دخالاتو دپاره اوگورنی کتاب الفصل باب إذا جامع ثم عاد....

(۷) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۸) ددوی دخالاتو دپاره اوگورنی کتاب الصوم باب صوم داؤد.

(۹) ددوی دخالاتو دپاره اوگورنی کتاب الصلاة باب الإبراد بالظهر....

(۱۰) کشف الباری: ۲۳۸/۲.

ترجمه الباب سره مناسبت: دا حدیث کتاب الاستقراض کښې تیر شوې دې. (۱) ددې حدیث څه شرح کتاب الاستئذان (۲) کښې راغلي ده. دلته د باب په مناسبت سره دوباره ذکر کړې شوې دې چه په دې کښې د حضرت جبرائیل علیه السلام ذکر دې. «قال لی جبریل» (۳)
د باب اوولسم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث السابع عشر

۳۰۵۱- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْمَلَائِكَةُ يَتَعَاقِبُونَ مَلَائِكَةً بِاللَّيْلِ، وَمَلَائِكَةً بِالنَّهَارِ، وَيَجَاهِدُونَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ، وَصَلَاةِ الْعَصْرِ، ثُمَّ يَنْعَزِمُ إِلَيْهِ الَّذِينَ بَاتُوا فِيكُمْ، فَيَسْأَلُهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ، فَيَقُولُ: كَيْفَ تَرَكْتُمُ عِبَادِي، فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَاهُمْ يُصَلُّونَ، وَأَتَيْنَاهُمْ يُصَلُّونَ" (۴) - [ر: ۵۲۰]

ترجمه: حضرت ابوهریره رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه نقل کوی چه حضور پاک فرمایلی دی چه فرښتې وار په وار را کوږیږی. څه فرښتې د شپې دی او څه فرښتې د ورځې دی. هغه ټولې سحر او مازیگر جمع کږی. بیا هغه فرښتې آسمانونو ته الله تعالی له ورځی. کومو چه تاسو سره شپه تیره کړې وی نو الله تعالی دهغوی نه تپوس کوی حالانکه هغه زیات پیژندونکې دې فرمائی: تاسو زما بندیگان په کوم حال کښې پریخودی راغلی یئ؟ فرښتې وائی چه مونږ هغوی په مونږ کولو سره پریخودی دی مونږ چه کوم وخت تلئ وو نویا هم هغوی په مانځه کښې وو.

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان الحکم بن نافع مصری رضی الله عنه دې.
شعیب: دا شعیب بن ابی حمزه قرشی اموی رضی الله عنه دې. ددې دواړو مختصر حالات بدء الوحي الحديث السادس کښې راغلی دی. (۵)
ابو الزناد: دا ابو الزناد عبدالله بن ذکوان رضی الله عنه دې.
الاوعرج: دا مشهور محدث عبدالرحمن بن هرمز قرشی رضی الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب الإیمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإیمان کښې راغلي ده. (۶)

(۱) صحيح البخارى كتاب الاستقراض باب أداء الدين رقم: ۲۳۸۸.

(۲) كشف البارى: ۱۱۲-۱۰۹.

(۳) عمدة القارى: ۱۳۷/۱۵.

(۴) قوله: عن أبي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، الحديث. من تخريجہ كتاب مواقيت الصلاة باب فضل صلاة العصر.

(۵) كشف البارى: ۴۸۰/۱-۴۷۹.

(۶) كشف البارى: ۱۱/۲-۱۰.

ابوهریره رضی اللہ عنہ: د صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کنبی تیرشوی دی (۱)

ترجمة الباب سره مناسبت. د حدیث کتاب الصلاة کنبی تیرشوی دی (۲) چونکه په حدیث کنبی د ملاتکه ذکر دی په دې وجه امام بخاری رحمته اللہ علیہ دا ددې باب لاندې ذکر کړې دي (۳)

۷- باب: إِذَا قَالَ أَحَدُكُمْ: آمِينَ، وَالْمَلَائِكَةُ فِي السَّمَاءِ، فَوَقَّعَتْ

أَحَدَاهُمَا الْأُخْرَى، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

د ترجمه مقصد او د نسخ اختلاف: دا باب دلته داسې واقع شوي دي چه ددې موجودگنی قدیم او جدید شراح ټول په کشمکش کنبی اچولی دی. چنانچه د لفظ باب د زیاتوالی په توجیه کنبی دلته مختلف اقوال دي:

① شاه ولی الله محدث دهلوی رحمته اللہ علیہ صرف ددې باب دپاره یونوي اصل ذکر کړې دي چه د امام بخاری رحمته اللہ علیہ عادت دي چه بعض وخت لفظ باب د محدث قول "ح" په ځانی استعمالوی. یعنی باب دلته دحاء تحویل په توگه استعمال کړې شوي دي. (۴) لیکن په پوره الجامع الصحیح کنبی ددې بل هیڅ یو مثال نه ملاوېږي. صرف دلته لفظ باب "ح" په ځانی استعمال کړې دي. لهدا صرف د یویاب د وجې نه دا د امام بخاری رحمته اللہ علیہ عادت ګرځول په ذهن کنبی نه راځي.

② علامه سندھی رحمته اللہ علیہ او حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته اللہ علیہ د دواړو رانې ده چه د امام بخاری رحمته اللہ علیہ دا باب مثبت دعوی نه دي بلکه مثبت دلیل دي. یا داسې اووایه مثبت نه بلکه د ترجمه سابق دپاره مثبت. مطلب دا دي چه دا باب یعنی دملاتکه آمین اود سر د آمین وتلیو په سلسله کنبی چه کوم ټول روایات وارد شوي دی هغه د ملاتکه د وجود مثبت دی مګر دلته د آمین اثبات مقصود نه دي بلکه پخپله د ملاتکه اثبات مقصود دي (۵)

③ علامه کشمیری رحمته اللہ علیہ فرماني چه دملاتکه د ذکر دوران کنبی د نوی باب ذکر عجیبه خبره ده کیدې شی چه ددې وجه د یو ی فائده اضافیه طرف ته اشاره کول وی چه فربتې په دې امر باندي هم مقرر دی چه د مونځ گزارو په آمین باندي دې آمین وانی (۶)

④ حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرماني چه دلته په دیرو نسخو کنبی «باب إِذَا قَالَ أَحَدُكُمْ.....» الفاظ دي. په کوم سره چه دوه مسئلې پیدا شوي، یو ترجمه بغیر د څه حدیث نه بل چه ددې ترجمې لاندې کوم احادیث نقل دي دهغې ترجمې سره څه تعلق نشته دي. په دې وجه دا معامله ډیره پیچیده شوه. د اشکال دپاسه اشکال. خود اېوډر په نسخه کنبی لفظ باب ذکر دي په کوم سره چه په اشکال کنبی څه

(۱) کشف الباری: ۶۵۹/۱

(۲) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب فضل صلاة العصر رقم: ۵۵۵

(۳) عمدة القاری: ۱۳۷/۱۵

(۴) الكنز المتواری: ۱۴۹/۱۳

(۵) الكنز المتواری ۱۴۹/۱۳ و حاشیه السنذی علی البخاری: ۴۵۸/۱-۴۵۷ قدیمی.

(۶) فیض الباری: ۳۱۵/۴

تخفیف اوشو چه دزیات نه زیات دا اوشو چه «باب إذا قال أحدكم: آمین.....» والاحديث بغیرد سند نه ذکر کرې شوې دي. خوکه چرته نور وضاحت شوې وې اودا قسم خه الفاظ ذکر کرې شوې وې «وهذا الإسناد» یا «وه قال» وغیره نواشکال به بالکلیه ختمیدلو.

چنانچه هم دغه طریقه اسماعیلی عليه السلام اختیار کړې ده چه هغوی اول تیر شوې حدیث «الملائكة يتعاقبون» نقل کړو بیا دا کلمات «وه هذا الإسناد» سره «باب إذا قال أحدكم: آمین.....» والاحديث ذکر کړو اود ابو الزناد نه نې په دوو طریقه سره نقل کړو. حافظ عليه السلام فرمانی چه دې تفصیل سره دا خبره واضحه شوه چه د آمین والاحديث اود دې نه پس تقریباً پنځلس حدیثونه ټول په ټول د ترجمه ذکر الملائكة حصه ده. (۱) لکه چه حافظ عليه السلام د آمین والامستقل حدیث شمیرلې دې اود باب لفظ نې ساقط گرځولې دي.

د بخاری شریف نور شراح مثلاً علامه عینی رحمته الله حافظ کرمانی رحمته الله حافظ قسطلانی رحمته الله علامه کوراني رحمته الله اوحضرت گنگوهی رحمته الله ټول هم دا اختیار کړی دی چه دلته د لفظ باب حذف اولی دې حضرت گنگوهی رحمته الله فرمانی «زیادة الباب ههنا من تصرف النسخ، فإن الأحاديث الموردة بعد ذلك من الباب الأول من غير تفاوت» (۲)

یعنی دلته د باب زیاتوالی اواضافه د ناسخینو تصرف دې خکه چه روستو ذکر کړې شوی احادیث هم بغیرد خه فرق نه د باب اول حصه دی.

(په مجموعی اعتبار سره، د باب اتلسم حدیث د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها دي.

الحديث الاول

۳-۵۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، أَنَّ ثَائِقًا، حَدَّثَهُ أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَهُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: حَشَوْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَادَةً فِيهَا إِسْمَاعِيلُ كَأَنَّهَا مُتْرَقَةٌ، لِحَاجَةِ قَعَامِ بْنِ الْبَابِزِينَ وَجَعَلَ يَتَغَيَّرُ وَجْهُهُ، فَقُلْتُ: مَا لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «مَا بَالُ هَذِهِ الْوَسَادَةِ؟» قَالَتْ: وَسَادَةٌ جَعَلْتُهَا لَكَ لِتُخْطِطَ عَلَيْهَا، قَالَ: «أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ لَا تَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ، وَأَنَّ مَنْ صَنَعَ الصُّورَةَ يُعَذَّبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ: أَحْبَبُوا مَا خَلَقْتُمْ» (۳) [۱۹۹۹]

تراجهم رجال

محمد: دا محمد بن سلام بیکنندی رحمته الله دې ددوی تذکره کتاب الإيمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: أنا أعلمکم بالله..... کنبې تیره شوې ده. (۴)

(۱) فتح الباری ۳۱۴/۶

(۲) الكنز التنویری: ۱۴۹/۱۳ ولامع الدراری: ۳۴۷/۷

(۳) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث، مرتخریجه صحیح البخاری کتاب البیوع باب التجارة فیما یکره لیه... رقم: ۵۰۵

(۴) کشف الباری: ۹۳/۲

مخلد: دا مخلد بن يزيد قرشي ابو الحسن دي.^(١)
ابن جريج: دا مشهور محدث عبد الملك بن عبد العزيز بن جريج مكي قرشي رحمته الله دي. ددوی تذكرة
كتاب الحيض باب غسل الخائض رأس زوجها... لاتدي تیره شوي ده.^(٢)
اسماعيل بن اميه: دا اسماعيل بن اميه بن عمرو بن سعيد اموي قرشي رحمته الله دي.^(٣)
نافع: دا مشهور تابعي محدث حضرت نافع مولي ابن عمر رحمتهما الله دي. ددوی تفصیلی حالات كتاب العلم
باب ذكر العلم والفتاوى المسجد لاتدي راغلي دي.^(٤)
القاسم بن محمد: دا مشهور تابعي بزرگ حضرت قاسم بن محمد بن ابي بكر صديق رحمته الله دي. ددوی
تفصیلی حالات كتاب الفسل باب من بدأ بالحلاب والطيب عند الفسل به ضمن كني تير شوي دي.^(٥)
عائشه: دا ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رحمتهما الله حالات بدء الوحى دويم حديث لاتدي تير شوي دي.^(٦)
حضرت عائشه رحمته الله ددي حديث شرح كتاب اللباس كني دمختلف ابواب لاتدي راغلي ده هم هلته
د تصوير وغيره باره كني هم تفصیلی خبره شوي ده.^(٧) او په كتاب البيوع كني هم دا حديث تير
شوي دي.^(٨)
د باب نورلسم حديث حضرت ابو طلحه رحمته الله دي.

الحديث الثاني

٣٠٥٢/٣٠٥٢- حَدَّثَنَا ابْنُ مَقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ
عُبَيْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا طَلْحَةَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تَدْخُلُ الْمَلَايِكَةُ يَتْنَاهُ كَلْبٌ، وَلَا صُورَةٌ تَحْمِلُ» (١)

(١) ددوی د حالو د پاره او گورنی: كتاب الأذان باب ماجاء فى النوم.....

(٢) كشف الباري كتاب الحيض: ٢٠٤.

(٣) ددوی د حالو د پاره او گورنی: كتاب الزكوة باب لا تؤخذ كرائم أموال الناس فى الصدقة.

(٤) كشف الباري: ٦٥١/٤.

(٥) كشف الباري: ٤٣٩.

(٦) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٧) كشف الباري: كتاب اللباس: ٣٠٩-٢٩٥.

(٨) صحيح البخارى كتاب البيوع باب التجارة فيما يكره ليه..... رقم: ٢١٠٥.

(١) قوله: سمعت أبا طلحة: الحديث رواه البخارى فى بدء الخلق الحديث الأثرى رقم: ٣٢٢٢٦ فى اللباس باب من كره القعود على
الصور رقم: ٥٩٥٨ وباب التصاوير رقم: ٥٩٤٩ وفى المغازى باب شهود الملائكة بدران رقم: ٤٠٠٢ ومسلم رقم: ٥٥١٩-٥٥١٤ فى
اللباس باب تحريم صورة الحيوان. وأبو داود رقم: ٤١٥٥-١٥٣ فى اللباس باب فى التصاوير والترمذى رقم: ٢٨٠٤ فى الأدب
باب ماجاء أن الملائكة لا تدخل بيتا فيه صورة ولا كلب والنسائي. فى الزينة باب التصاوير رقم: ٥٢٥٠-٥٢٤٧ وابن ماجه فى
اللباس باب الصور فى البيت رقم: ٣٦٩٣.

تراجم رجال

ابن مقاتل: دا محمد بن مقاتل المروزی الکيسانی رحمته الله دې ددوی تذکره کتاب العلم باب ما یذکر فی المناولة و کتاب اهل العلم... لاندې تیره شوې ده. (۱)

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارک مروزی رحمته الله دې ددوی حالات بد. الوحي پنځم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۲)

معمر: دامعمر بن راشد ازدی بصری رحمته الله دې ددوی تذکره بد. الوحي او کتاب العلم باب كتابة العلم کښې راغلې ده. (۳)

الزهری: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهری رحمته الله دې ددوی مختصر تذکره بد. الوحي دریم حدیث لاندې راغلې ده. (۴)

عبيدالله بن عبدالله: دا عبيدالله بن عبدالله بن عتبہ بن مسعود هذلي رحمته الله دې ددوی اجمالی تذکره بد. الوحي او تفصیلی تذکره کتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير؟ کښې بیان شوې ده. (۵)

ابن عباس رضي الله عنهما: دامشهور صحابي حضرت عبدالله بن عباس رحمتهما الله دې ددوی اجمالی تذکره بد. الوحي او تفصیلی تذکره کتاب الإيمان باب كفران العشير وكفر..... کښې شوې ده. (۶) دا حدیث هم په کتاب اللباس کښې تیر شوی دې. (۷)

د باب شلم حدیث هم د حضرت طلحة رضي الله عنه دې.

الحديث الثالث

۳۰۵۳- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنَا عَمْرُو، أَنَّ بُكَيْرَ بْنَ الْأَشْعَثِ حَدَّثَهُ، أَنَّ بُسَيْرَ بْنَ سَعِيدٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ خَالِيٍّ الْجُهَنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَهُ، وَمَعَ بُسَيْرِ بْنِ سَعِيدٍ عُبَيْدُ اللَّهِ الْخَوْلَانِيُّ الَّذِي كَانَ فِي حِجْرِ مَمُونَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَهُمَا زَيْدُ بْنُ خَالِيٍّ، أَنَّ أَبَا طَلْحَةَ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ» قَالَ بُسَيْرٌ: فَمَنْ زَيْدُ بْنُ خَالِيٍّ فَقَدْ نَأَى، فَأَمَّا أَنَا فَمِنَ فِي بَيْتِهِ بِسَيْرٍ فِيهِ نَصَابِيرٌ، فَقُلْتُ

(۱) کشف الباری: ۲۰۶/۳.

(۲) کشف الباری: ۴۶۲/۱.

(۳) کشف الباری: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

(۴) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۵) کشف الباری: ۴۶۶/۱، ۳۷۹/۳.

(۶) کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

(۷) کشف الباری کتاب اللباس: ۲۸۷-۲۹۰.

لِعَبِيدِ اللَّهِ الْخَوَلَاءِ: أَلَمْ يُخَيِّرْ تَنَافِي التَّصَاوِيرِ فَقَالَ: إِنَّهُ قَالَ: (أَلَا تَرَوْا فِي تَوْبِ الْأَسْمِغَةِ قُلْتُ لَا قَالَ: بَلَى قَدْ ذَكَرْتُ) (١)، (٣١٤٤)، (٣٧٨٠)، (٥٦٠٥)، (٥٦١٣)

تراجم رجال

احمد: دا احمد بن صالح طبري مصري رحمته الله دي (٢)
ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصري رحمته الله دي. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب من یرد الله به عیوایه بقیہ....، لا تدی تیره شوې ده. (٣)
عمرو: دا ابوامیه عمرو بن الحارث مصري انصاری رحمته الله دي. (٤)
بکیر بن الاشج: دا بکیر بن عبدالله بن اشج رحمته الله دي. (٥)
بسر بن سعید: دا بسر بن سعید مولى ابن الحضرمی مدنی رحمته الله دي. (٦)
زید بن خالد جهنی: دا مشهور صحابی حضرت ابو عبد الرحمن زید بن خالد جهنی مدنی رحمته الله دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب الغضب فی الموعظة والتعلم کنی تیر شوی دی. (٧)
عبید الله خولانی: دا عبید الله بن اسود خولانی رحمته الله دي. (٨)
ابو طلحہ: دا مشهور انصاری صحابی حضرت ابو طلحہ زید بن سهل نجاری رحمته الله دي. (٩)
دا د تیر شوی حدیث دویم طریق دي. ددی په سند کنی د احمد بن صالح رحمته الله مراد دي. لکه څنگه چه ابو نعیم رحمته الله په دي باندې جزم کړي دي. حافظ ابن منده رحمته الله فرمائی چه په جامع صحیح کنی په یو ځای کنی هم امام بخاری رحمته الله چرته احمد بن ابن وهب او وانی نود دي نه حتماً ابن صالح مصري رحمته الله مراد وی. (١٠)
د باب یو ویشتم حدیث د حضرت ابن عمر رحمته الله دي.

(١) قوله: ان باطلحة حدثه: الحديث مرتخریچه أنفا فی الحديث السابق.

(٢) ددوی د حالاتو د پاره او گوړنی کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد.

(٣) کشف الباری: ٢٧٧/٣.

(٤) ددوی د حالاتو د پاره او گوړنی کتاب الوضوء باب السج على الخفين.

(٥) ددوی د حالاتو د پاره او گوړنی کتاب الوضوء باب من مضض من السويق.....

(٦) ددوی د حالاتو د پاره او گوړنی کتاب الصلاة باب الخوخة والممر.....

(٧) ددوی د حالاتو د پاره او گوړنی کتاب الصلاة باب الخوخة والممر.....

(٨) ددوی د حالاتو د پاره او گوړنی کتاب الصلاة باب من بنى مسجداً.

(٩) ددوی د حالاتو د پاره او گوړنی کتاب الوضوء باب الماء الذى يغسل به شعر الإنسان.

(١٠) فتح الباری: ٣١٤/٦ وعمدة القاری: ١٤٠/١٥ التوضیح: ٩٦/١٩.

الحديث الرابع

٣٠٥- حَدَّثَنَا عَمِّي بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: وَعَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَبْرِيلَ فَقَالَ: «إِنَّا لَا تَدْخُلُ بَيْنَنَا فِيهِ صُورَةٌ وَلَا كَلْبٌ» (١) - [٥١١٥]

تراجم رجال

يحيى بن سليمان: دا ابوسعید یحیی بن سلیمان کوفی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب کتابہ العلم کنبی تیرہ شوې ده. (٢)

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقہه..... لاتدی تیرہ شوې ده. (٣)

عمرو: دا عمرو بن الحارث رضی اللہ عنہ دی یا عمر بن محمد؟ په دې کنبی اختلاف دی. یوه اہم تنبیہ: د دې حدیث په سند کنبی یونوم عمرو راغلی دی. یعنی د عین په فتحه او واو سره، په اکثر نسخو کنبی هم داسې دی. د بعض حضراتو خیال دا دی چې دا عمرو بن الحارث دی. لیکن دا صحیح نه ده ځکه چې د ده سماع د حضرت سالم رضی اللہ عنہ نه ثابت نه ده، ملاقات هم نه دي شوې. صحیح نوم عمر، په ضمه د عین او بغیرد واو نه. دې نه عمر بن محمد بن زید بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ مراد دی. دغه شان دکشمینې رضی اللہ عنہ په نسخه کنبی دارنگه د کتاب اللباس (٤) په پوروايت کنبی چې هم د یحیی بن سلیمان رضی اللہ عنہ نه دي کنبی د عمر بن محمد رضی اللہ عنہ تصریح ذکر ده. (٥) دا ابوامیه عمرو بن الحارث مصری انصاری رضی اللہ عنہ دی. (٦)

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشی عدوی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الإیمان باب الحماة من الإیمان لاتدی تیرہ شوې ده. (٧)

اییه: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ دی ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس.....، لاتدی راغلی دی. (٨)

(١) قوله: عن أبيه: الحديث، أخرجه البخاري في اللباس، باب لا تدخل الملائكة بيننا فيه صورة ولا كلب رقم: ٩٦٠ وانفرد به البخاري، ولم يخرج غيره.

(٢) كشف الباري: ٣٢٧/٤.

(٣) كشف الباري: ٣/٢٧٧.

(٤) صحيح البخاري كتاب اللباس باب لا تدخل الملائكة بيننا..... رقم: ٥٩٦٠.

(٥) فتح الباري: ٣١٥/٦ عمدة القاري: ١٥/١٤٠ وقال ابن الملقن رحمته اللہ تعالیٰ: ((وكتب الديماطي الرواض من عمرو في أصله، وقال: ما ذكرناه في الحاشية عن أصحاب الأطراف)). التوضيح: ١٩/١٠٠.

(٦) ددوی د حالاتو دپاره او گورنی کتاب الروضه باب المسخ علی الخفین.

(٧) كشف الباري: ١٢٨/٢.

(٨) كشف الباري: ٦٣٧/١.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددي خلورو وارو احاديثو مناسبت ترجمه الباب سره بالكل واضح دي چه په دي ټولو کښي د ملائکه د رحمت په هغه کورونو کښي د عدم دخول ذکر دي چرته چه تصوير وغيره وي نو د ملائکه ثبوت موجود شو.
د باب دوېشتم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الخامس

٣٠٥١- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ سُهَيْبٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: إِذَا قَالَ الْإِمَامُ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ قَوْلَهُ قَوْلَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ (١) - [٧٦٣]

تراجم رجال

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابی اویس مدنی اصبحی رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من کره أن يعود فی الکفر.... کښي تیر شوی دی. (٢)
مالک: دا امام دارالهجرة امام مالک بن انس اصبحی مدنی رضي الله عنه دي. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من الدین الفراق من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی. (٣)
سهي: دا سهي - بضم السين المهملة وفتح الهمزة وتشديد الباء - (٤)
مولی ابی بکر بن عبد الرحمن بن حارث رضي الله عنه دي. (٥)
ابو صالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذکوان سمان زیات رضي الله عنه دي.
ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښي تیر شوی دی. (٦)
دا حديث شريف کتاب الأذان کښي تیر شوی دي. (٧)
د باب درويشتم حديث هم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

(١) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، مر تخريجه كتاب الأذان باب فضل: اللهم ربنا لك الحمد.

(٢) كشف الباري: ١١٣/٢.

(٣) كشف الباري: ٨٠/٢، ٢٩٠/١.

(٤) مدة القاري: ١٤٠/١٥.

(٥) ددوی د حالاتو دپاره او موړنی کتاب الأذان باب الاستئمان فی الأذان.

(٦) كشف الباري: ٦٥٨-٦٥٩/١.

(٧) صحيح البخاري كتاب الأذان باب فضل اللهم ربنا لك الحمد رقم: ٧٩٦.

الحديث السادس

٣٠٥٤- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ أَحَدَكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا دَامَتِ الصَّلَاةُ تَحْبِيَهُ، وَاللَّابِغَةُ تَقُولُ [ص: ٥]:
اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ مَا لَمْ يُغْفَرْ مِنْ صَلَاتِهِ أَوْ يُحْدِثَ" (١) [ر: ٤٣٤]

تراجم رجال

ابراهيم بن المنذر: دا مشهور محدث حضرت ابراهيم بن المنذر بن اسحاق حزامي رحمته الله دي.
محمد بن فليح: دا محمد بن فليح بن سليمان خزاغي رحمته الله دي. بعض نسخو كني محمد بن فليح به
خاني ابن افلح راغلي دي كوم چه تصحيف دي. (٢)
ابي: دا فليح بن سليمان خزاغي اسلمى رحمته الله دي.
هلال بن علي: دا هلال بن علي قرشي عامري مدني رحمته الله دي. ددي خلورو وارو حضراتو حالات كتاب
العلم باب من سئل علما وهو مشغول في حديثه.....، لاتدي تيرشوي دي. (٣)
عبد الرحمن بن ابي عمرو: دا عبد الرحمن بن ابي عمرو انصاري نجاري مدني رحمته الله دي. (٤)
ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوي حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان
كني تيرشوي دي. (٥)
دا حديث شريف كتاب الصلاة كني تيرشوي دي. (٦)
ترجمة الباب سره مناسبت: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي دوارو احاديثو ترجمه الباب سره مطابقت
لفظ الملايكة كني دي.
د باب خليريشتم حديث د حضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه دي

(١) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، من تخريجه كتاب الصلاة باب الحدث في الصلاة.

(٢) فتح الباري: ٣١٥/٦.

(٣) كشف الباري: ٥٣-٦٣/٣.

(٤) ددوي د حالو دپاره اوگورنى كتاب المظالم باب اثم من خاصم في باطل.

(٥) كشف الباري: ٦٥٩/١.

(٦) صحيح البخاري كتاب الصلاة باب الحدث في المسجد رقم: ٤٤٥.

الحديث السادس

۳۰۵۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ غُرْوَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ {وَنَادُوا يَا مَالِكُ} [الزخرف: ۷۷] قَالَ: سُفْيَانُ: فِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللَّهِ وَنَادُوا يَا مَالِكُ (۱) [۳۰۹۳، ۴۵۴۲] ترجمه: حضرت یعلی بن امیه رضی اللہ عنہ فرمائی کہ ما نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ منبر باندی تلاوت کولوسرہ واریدو کہ لوستل نی {وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِيَ عَلَيْكَ رَبُّكَ}۔ حضرت سفیان رضی اللہ عنہ فرمائی کہ حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ پہ قراءت کنبی {يَا مَالِكُ} دی۔ مالک، خازن یعنی د جہنم د داروغہ نوم دی۔ (۲) دوم قراءت کنبی ترخیم دی کاف حذف کرې شوی دی۔ اوس پہ لام باندی ضمہ او کسرہ دواړه لوستل جائز دی۔ (۳)

تراجم رجال

علی بن عبد الله: دا مشهور محدث علی بن عبد الله المدینی رضی اللہ عنہ دی۔ ددوی تذکرہ کتاب العلم باب الفہم فی العلم لاندې بیان شوی ده۔ (۴)
سفیان: دا سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ دی۔ ددوی مختصر حالات بدء الوحي او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا او أخبرنا.... کنبی تیر شوی دی۔ (۵)
عمرو: دا عمرو بن دینار جمحی رضی اللہ عنہ دی۔ ددوی تذکرہ کتاب العلم باب کتابه العلم کنبی تیرہ شوی ده۔ (۶)
عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح رضی اللہ عنہ دی۔ ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب عظة النساء کنبی راغلی۔ (۷)
صفوان بن یعلی: دا صفوان بن یعلی بن امیه تمیمی رضی اللہ عنہ دی۔ (۸)
ابیہ: دا مشهور صحابی حضرت یعلی بن امیه رضی اللہ عنہ دی۔ (۹)

(۱) قوله: عن أبيه (يعلى) الحديث: رواه البخارى فى تفسير سورة الزخرف باب {وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِيَ عَلَيْكَ رَبُّكَ} رقم: ۱۱۹۹ ویده الخلق باب صفة النار وأنها مخلوقة رقم: ۳۲۶۶ ومسلم رقم: ۲۰۱۱ فى الجمعة باب تخفيف الصلاة والخطبة وأبو داؤد رقم: ۳۹۹۲ أبواب الحروف والقرآن والترمذی رقم: ۵۰۸ فى الصلاة باب ماجاء فى القراءة على المنبر.

(۲) عمدة القارى: ۱۴۱/۱۵.

(۳) فتح البارى: ۳/۱۵۰/۳۱۵ عمدة القارى: ۱۴۱/۱۵.

(۴) كشف البارى: ۳/۲۹۷.

(۵) كشف البارى: ۱/۲۳۸ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

(۶) كشف البارى: ۴/۳۰۹.

(۷) كشف البارى: ۴/۳۷.

(۸) ددوی د حالاتو دپاره او گورنى كتاب الحج باب غسل الخلق.

(۹) حواله بالا.

ترجمة الباب سره مناسب: حدیث ترجمه الباب سره مطابقت لفظ مالک کنبی دې چه فرسته ده دباب پنځه ویشتم حدیث وحضرت عائشه رضی اللہ عنہا دې.

الحديث السابع

٣٠٥٩- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوَّجَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَتْهُ أَنَّهَا قَالَتْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَلْ أَتَى عَلَيْكَ يَوْمٌ كَانَ أَشَدَّ مِنْ يَوْمٍ أَحَدٍ، قَالَ: "لَقَدْ لَقِيتُ مِنْ قَوْمِكِ مَا لَقِيتُ، وَكَانَ أَشَدَّ مَا لَقِيتُ مِنْهُمْ يَوْمَ الْعَقِيبَةِ، إِذْ عَرَضْتُ نَفْسِي عَلَى ابْنِ عَبْدِ يَالِيلَ بْنِ عَبْدِ كَلَالٍ، فَلَمْ يُجِئْنِي إِلَى مَا أَرَدْتُ، فَانْطَلَقْتُ وَأَنَا مُهْمُومَةٌ عَلَى وَجْهِ، فَلَمْ أَتَقَفْ إِلَّا وَأَنَا بِقَرْنِ الْعُغَالِبِ قَرَعْتُ رَأْسِي، فَإِذَا أَنَا بِسَحَابَةٍ قَدْ أَظَلَّتْنِي، فَتَنَظَّرْتُ فَإِذَا فِيهَا جَبْرِيلُ، فَقَادَانِي فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ سَمِعَ قَوْلَ قَوْمِكَ لَكَ، وَمَا رَدُّوا عَلَيْكَ، وَقَدْ بَعَثَ إِلَيْكَ مَلَكَ الْجِبَالِ لِيَأْتِمِرَ بِمَا شِئْتَ فِيهِمْ، فَقَادَانِي مَلَكُ الْجِبَالِ فَسَلَّمَ عَلَيَّ، ثُمَّ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ، فَقَالَ: ذَلِكَ فِيمَا شِئْتُ، إِنَّ شِئْتَ أَنْ أَطْلِقَ عَلَيْهِمُ الْأَخْشَبِينَ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَلْ أَرْجُو أَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ مِنْ أَصْلَابِهِمْ مَنْ يُعْبُدُ اللَّهَ وَحْدَهُ، لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا" (١) [٦٩٥٤]

ترجمه رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسی دمشقی رحمته اللہ علیہ دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب العلم باب لبلة الغائب لاندې تیرشوی دی. (٢)
ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصری رحمته اللہ علیہ دې.
یونس: دا یونس بن یزید ایلی قرشی رحمته اللہ علیہ دې. ددوی دواړو حضراتو تذکره کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یقېه..... لاندې تیره شوې ده. (٣)
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمته اللہ علیہ دې. ددې څلورو وارو حضراتو محدثینو مختصر تذکره بدء الوحي دریم حدیث کنبی تیره شوې ده. (٤)
عروة: دا حضرت عروہ بن زبیر بن عوام مدنی رحمته اللہ علیہ دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي دریم حدیث او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الدین الی الله أدومہ لاندې بیان کړې شوی دی. (٥)

(١) قوله: عائشة رضى الله عنها: الحديث، رواه البخارى أيضاً فى التوحيد باب (وَكَانَ اللَّهُ تَعَالَى بَصِيرًا) رقم: ٧٣٨٩ ومسلم رقم: ٤٦٥٣ فى الجهاد باب ما لقي النبي صلى الله عليه وسلم من أذى المشركين والمنافقين.

(٢) كشف الباري: ٢٨٩/١ و ١١٣/٤.

(٣) كشف الباري: ٢٧٧/٣ - ٣٨٩.

(٤) كشف الباري: ٣٢٤/١ - ٣٢٣.

(٥) كشف الباري: ٢٩١/١ و ٤٣٢/٢.

عائشه رضی اللہ عنہا: حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحی ددریم حدیث لاتدی راغلی دی (۱)

قوله: قالت النبی صلی اللہ علیہ وسلم: هل أتى عليك يوم كان أشد من يوم أحد؟

قال: لقد لقيتُ من قومك ما لقيتُ، وكان أشد ما لقيتُ منهم يوم العقبة. ام المؤمنین

حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی چہ ہغی د حضور پاک نہ تپوس اوکرو چہ آیا د جنگ احدنہ ہم زیاتہ د سختی ورخ بہ تاسو باندی راغلی دہ؟ حضور پاک او فرمائیل ستاسود قوم نہ چہ کوم تکلیف ماتہ اورسیدو پس راؤرسیدو مگر دہغی نہ زیات تکلیف ماتہ پہ یوم عقبہ کنبی اورسیدو

دعقبہ نہ تھے مراد دی؟ د عقبہ نہ عقبہ منی مراد دی. د اکثر شراح حضراتو ہم دغہ رائی دہ (۲) خو علامہ سندھی فرمائی چہ ذا ویرہ گرانہ معاملہ دہ خکہ چہ عقبہ پہ منی کنبی دہ او حضور پاک چہ کومہ واقعہ پہ حدیث باب کنبی بیان کری دہ ہغہ د طائف دہ. پہ دی وجہ کیدی شی چہ دا چرتہ بلہ عقبہ وی چہ پہ طائف کنبی دتنہ وی (۳) خو علامہ کورانی فرمائی چہ پہ ظاہرہ قرن الثعالب مراد دی (۴)

قوله: إذ عرضت نفسي على ابن عبدالمطلب بن عبدكلال، فلم يجبني إلى ما أردت:

کلہ چہ ما خپل خان تہ عبد یا لیل بن عبد کلال پہ خونی باندی پیش کرو مگر ہغہ ماتہ زما د خواہش مطابق مثبت جواب رانہ کرو.

داد کوم وخت واقعہ دہ: دا د سوال لسم نبوت واقعہ دہ. د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ترہ ابوطالب او بی بی

محترمہ حضرت خدیجہ رضی اللہ عنہا استقال شوی وو. (۵) اول نی بی بی رخصت شوه او بیا مہربان ترہ ہم دمفاقت داغ ورکرو. چنانچہ د ابوطالب نہ پس ہیخوک حامی اوامداد کونکی پاتی نہ شو اود حضرت خدیجہ رضی اللہ عنہا د رخصت کیدو سرہ ہیخوک د تسلیتی ورکونکی او غم کونکی پاتی نہ شو. دمکی پہ دومرہ لوبہ زمکہ باندی اوس ہیخ د پناہ خانی پاتی نہ شو. هر طرف تہ د بنسنان او د بنسنان او یوموتی مسلمانان. چنانچہ حضور پاک د پناہ پہ غرض طائف تہ روان شو. اود ہغہ خانی سردارانوتہ د اسلام د دعوت ورکولوارادہ نی ہم وہ چہ کوم پیغام تہ پہ خپلوانو کنبی حوصلہ افزائی او قبول حاصل نہ شو کیدی شی چہ د بھروالاتی قبول کری او هغوی د اسلام معاون اوامدادیان جوړشی. دغہ شان بہ د اسلام پہ خوریدو کنبی آسانی پیدا شی.

^(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۲) شرح الکرمانی: ۱۳/۱۷۷ عمدة القاری: ۱۵/۱۴۲ شرح القسطلانی: ۲۷۵/۵.

^(۳) قال الإمام السندی رحمۃ اللہ علیہ: یوم العقبة، ہومشکل جدا. لأن یوم العقبة فی منی. وعرضہ صلی اللہ علیہ وسلم کان بالطائف والأتراب أن یقال: إذ عرضہ بدل من یوم العقبة، بتقدير قرب یوم العقبة. أو أنه بواسطة القرب اعتبر الوقت واحدا، ویحتمل علی بعد أن یكون المراد بالعقبہ، عقبہ بالطائف. حاشیۃ السندی علی صحیح البخاری: ۱۵۹ فدیوی وکنز المتواری: ۱۵۴/۱۳.

^(۴) الکوثر الجاری: ۱۸۲/۶.

^(۵) وفي الطبقات لما توفي أبو طالب تناولت قريش من رسول الله صلى الله عليه وسلم، اجترؤ عليه، فخرج إلى الطائف ومعه زيد بن حارثة. وذلك في ليال بيقين من شوال سنة عشر من حين بنى رسول الله صلى الله عليه وسلم... فأقام بالطائف عشرة أيام، لا يدع أحدا من اشرفهم الاجاءه و كلهم فلم يجيبوه وخافوا على أرحامهم، فقالوا: يا محمد، اخرج من بلدنا، والحق بمجانك من الأرض واغتر، به سقاءهم هم فجمعوا يرومته بالبحارة. الطبقات الكبرى لابن سعد: ۲۱۱/۱-۲۱۲/۱.

په دې سفر کېښې د رسول الله ﷺ مېتېنې حضرت زید بن حارثه رضی الله عنه هم حضور پاک سره وو. عبدیا لیل، مسعود او حبیب دا دریواړه روڼو باندې چه دهغه ځانی د سردارانو نه وواسلام وړاندې کړو. په ځانی ددې چه هغوی د حق کلمه اوریدلې وه ډیر زیات په سختی سره نی حضور پاک ته جواب ورکړو. یو اوونیل چه ولې الله تعالی د کعبې پرده شلولو دپاره هم ته نبی جوړ کړي رالیرلې؟ یوونیل ولې ځدانی ته د خپل رسالت دپاره ستانه بغیر بل څوک ملاؤ نه شو؟ او دریم اوونیل چه په الله قسم زه به تاسره خبرې هم اونه کړم. که چرې په واقع کېښی الله ته خپل رسول جوړولو سره رالیرلې نوستاد خبرې رد کول سخت خطرناک دی او که چرې ته دالله تعالی رسول نه نی نو بیا قابل د توجو او قابل د خطاب هم نه نی دغه شان هغوی ډیر ناروا سلوک او کړو اوداسې رویه نی اختیار کړه چه سوچ هم نه شی کیدلې. هغوی بد معاشانو او لوفران قسم ښیادمان هغوی پسې اولگول په کانیو نی اوویشتلو او ظالمانو دومره کانی اووړول چه حضور پاک زخمی شو او بدن مبارک نی وینی وینی شو.

حضرت زید رضی الله عنه به رسول الله ﷺ بچ کولو او کوشش به نی کولو چه کوم کانی هم راځي هغه په ځانی د حضور پاک په ما باندې راپریوخی هم په دې کېښې د حضرت زید ټول سر زخمی شو. (۱)

ابن عبدیالیل بن عبدکلال: یا لیل کېښې د یاء نه پس الف دې. اول لام مکسوره دې دې نه پس یاء، ساکنه ده آخره کېښې لام دې او د کلال په کاف باندې ضمه ده لام مخفف دې او آخره کېښې لام دې. (۲)
دلته د امام بخاری نه یوه سهو خودا شوې ده چه د طائف پورته ذکر شوی سردار نوم ابن عبدیالیل لیکلې دې لیکن دا واقع پخپله د عبدیالیل ده. دهغه د ځونی نه ده. د عربو نسب نگارانو ددې تصریح کړې ده. کلبی په اجمیره کېښې دهغوی نسب داسې لیکلې دې: عبدیالیل بن عمرو بن عمیر بن عوف بن عقیله بن عوف بن عوف بن ثقیف. (۳)

ترکومې چه د عبدیالیل د ځونی تعلق دې نودهغه نوم کنانه یا مسعود دې. چه په هغه وفد کېښې شامل وو چه په لسم هجری کېښې د قبيله ثقیف د طرف نه راغلې وو. په دغه وفد کېښې ټول لس کسان وو د کنانه باره کېښې د اکثر حضراتو رائي داده چه پوره وفد سره دې هم مسلمان شوي وو. خو مدائنی لیکلی دی چه پوره وفد کېښې کنانه اسلام نه وو قبول کړې او هغه د هغه ځانی د بلاد روم طرف ته اووتلو اوهم هلته د کفر په حالت کېښې مړ شو.

دویمه سهو د امام بخاری رحمه الله نه دا شوې ده چه د عبدیالیل د پلار نوم عبدکلال خودلې شوي دي حالاتکه دهغه نوم عمرو وو لکه چه اوس پورته تیرشو دې ټولو ته به بنوعمر و نیلې کیدلو. عبدکلال خودهغه د رور نوم دې. والله اعلم. (۴)

قوله: فانطلقت وأنا مهموم على وجهي: نودغم په حالت کېښې ما خپله لاړ واخستله دعلی وجهي تعلق انطلقت سره دې. مطلب دا چه هم په هغه حال کېښې زه خفه اولدگیر حضور پاک د واپسني دپاره روان شو. علامه طبیبی رحمه الله ددې معنی دا بیان کړې ده. «أي انطلقت حيران هائما لا أدري أين أتوجه من هذه ذلک؟» چه زه د غم او تکلیف د سختی د وجې نه حیران اوسرگردان ووم چه اوس به چرته

(۱) فتح الباری: ۳۱۵/۶ عمدة القاری: ۱۴۲/۱۵ اشرح الفسطانی: ۲۷۵/۵ سيرة المصطفى ﷺ: ۲۷۵-۲۷۶ ملخصا وينصرف بسير.

(۲) فتح الباری: ۳۱۵/۶ عمدة القاری: ۱۴۲/۱۵ اشرح الفسطانی: ۲۷۵/۵.

(۳) کما ذکر ابن الملین والعینی والحافظ، وهو في غير الجهرة من كتب الأنساب، كالأنساب للسعدي: ۸۲/۴، والله اعلم.

(۴) عمدة القاری: ۱۴۲/۱۵ فتح الباری: ۳۱۵/۶ والتوضيح: ۱۰۱/۱۹.

قوله: فلما استغنى الا وانا بقرن الثعالب کله چه زه قرن الثعالب ته اورسیدم نو خه گذاره مې اوشوه

قوله: قرن الثعالب دا مکې مکرمې سره نيزدې د یوځای نوم دې علامه نووی رحمته الله علیه لیکلی دی چه دا د اهل نجد میقات دې دې ته قرن المنازل هم وائی د قاضی عیاض رحمته الله علیه د قول مطابق د مکې مکرمې نه ددې فاصله د یوې ورځې او یوې شپې ده (۱) مطلب دا چه کله حضور پاک مکې سره نيزدې قرن الثعالب یا قرن المنازل ته اورسیدو نو طبیعت نې لږ شان په ځای شو، غم نې لږ شان سپک شو اود طائف نه د مکې په لاره باندې د ربیعہ دخامنو شیبہ او عتبه یویاغ وو هلته د یوې ونې لاندې حضور پاک د سا اخستلو دپاره کیناستو اودا مشهوره دعائی اوشوینتله:

«اللهم ائسکوا لک ضعف قوتی، وقلة حلتی، وهوانی علی الناس، یا ارحم الراحمین، أنت رب المتضعفين، إلی من تکتلی؟ إلی عدو یبعد یجھضنی امرألی صدیق قریب ملکته امری؟ إن لم تکن غضباناً علی فلا أألی، غیر أن عاقبتک أوسر لی، أعوذ بنور وجهک الذی أشرقت له الظلمات، وصلح علیه أمر الدنیا والآخرة، من ان تذل لی غضبک، أو یجل لی سطوتک، لک العتبی حتی ترضی، ولا حول، ولا قوة الا بک» (۲)

ای الله زه تانه د خپلې کمزورنۍ د تدبیر د کمۍ اود خلقو د بې توقیرنۍ شکایت کوم ای ارحم الراحمین ته د کمزورو په خاص توگه مربی او مددگار نۍ. ته به ما چاته حواله کوې؟ د یو غضبانک دینمن طرف ته، یا د یو دوست طرف ته څوک چه ته زما د امورو مالک جوې کړې که چرې ته مانه ناراض نه ونې نویا ماته د هیچا پرواه نشته دې. مگر ستا عافیت او سلامتی زما دپاره د سلو آسانو سبب دې. زه پناه غواړم ستا د بزرگ ذات په وسیله سره، په کوم سره چه ټولې تیارې روښانه شی اود هغه نور د وجې نه د دنیا او آخرت کارخانه روانه ده. زه د هغې نه پناه غواړم چه ستا غضب او خفگان په ما باندې راکوز شی اواصل مقصود هم تاته اورول او راضی کول نۍ دی. په یوینده کښې د څه شرنه د اوختو اود خیرد کولو څه قدرت نشته مگر څومره چه ستا د دربار نه ورکړې شی.

فرقت راسی، فإنا أنا بسحابة قد اظلمتني، فنظرت فیها جبریل، فنادانی، فقال: إن الله قد سمع قول قومك لك وما ردوا عليك، وقد بعث الله إليك ملك الجبال لتأمره بما شئت فیهم. ناڅایې چه سرمې اوچت کړو نو اومې کتل چه یوہ اوریدخ د چه به ما باندې سوري کړې دې او په هغې کښې حضرت جبرائیل عليه السلام موجود دې. جبرائیل ماته د هغه ځای نه اواز را کړو چه ستاسو قوم تاسو ته کوم جواب درکړې دې هغه الله تعالی واوړیدو. هغه وخت الله تعالی تاسو ته د غرونو فرېشته راوړلېرله دې دپاره چه تاسو هغې ته څه حکم ورکول غواړنۍ چه ورکړنۍ.

(۱) عمدة القاری: ۱۴۲/۱۵ شرح القسطلانی: ۲۷۵/۵ - ۲۷۶ والکنز المتواری: ۱۴/۱۵۳ شرح الطیبی: ۶۱/۱۱ کتاب اللغات والسمائل باب المبعث و بدء الوحی رقم: ۵۸۱۸

(۲) عمدة القاری: ۱۴۲/۱۵ شرح القسطلانی: ۲۷۶/۵ و شرح النووی علی صحیح مسلم و مشارق الأنوار: ۱۹۹/۲ - ۱۹۸.

(۳) آخر چه ابن إسحاق کما فی الروض الأنف: ۲۳۱/۲ خبر عداس. رضی الله عنه. والطبرانی فی الکبیر ۱۳۹۸/۱ رقم: ۴۷۶۴ أحادیث عبدا لله بن جعفر رضی الله عنهما. وسبل الهدی والرشاد: ۳۹/۲ الباب الحادی والثلاثون فی سفر النبی صلی الله علیه وسلم. کتاب الرقة والکبایة لابن قدامة: ۱۱۴/۱.

او دعا قبوله شوه: اود دعاء قبلیدو دپاره خود نبوت اورسالت وصف کافی وو خکه چه هر نبی مستجاب الدعوات وی لیکن دغه وخت کنبی د وصف نبوت نه علاوه اضطرار او مظلومیت د غربت او مسافرت هم اضافه اوشوه. نوداسې صفتی ذات دعاء تپوس په څه کوي چه نبی هم وی رسول هم وی ناقراره هم وی مظلوم هم وی او غریب الدیار او مسافر هم وی، د داسې دعاء د ژبې نه وتل وو چه د قبلیدو دروازې فوری توگه باندې کولای شوې اودعا قبوله شوه. حضرت جبرائیل علیه السلام د غرونو فرښتې سره راوړسیدو اوهم د آسمان نه نئی آواز ورکړو چه دهرقسم د حکم د پوره کولو دپاره د غرونو فرښته حاضره ده حکم کوئی.

قوله: فنأدانی ملک الجبال، فسلم علی، ثم قال: یا محمد، فقال: ذلك فيما أشت. إن

شتت أطبق عليهم الأخشبان: په دې کنبی د غرونو فرښتې ماته آواز اوکړو ماته نئی سلام اوکړو او ونی ونیل ای محمد! لکه څنگه چه جبرائیل اوونیل څنگه چه تاسو غواړنی که غواړې نوزه دا دواړه د کانړی کلک غرونه په خپل مینځ کنبی رایوځانی کړم؟

قوله: ذلك: مبتداء دې اوددې خبر محذوف دې. ددې تقدیر خو یا کما علمت دې یا کما قال جبریل. مطلب دادې چه څنگه تاسو پوهیږئ چه دا کیدې شی یا څنگه چه جبرائیل اوونیل هم هغه شان زه کولې شم تاسو صرف حکم اوکړئ.

قوله: ما شئت کنبی ما استفهامیه دې او ان هشت شرط دې. د کوم جزا چه محذوف ده یعنی لغلت. ^(۱) اود اطباق معنی په خپل مینځ کنبی د رایوځانی کولو ده. مطلب دادې که چرې ستاسو حکم وی نو دا دواړه غرونه رایوځانی کړم. دغه شان به ددې په مینځ کنبی ټول خلق اوړه شی او هلاک به شی.

قوله: الاخشبان: دا همزه مفتوحه او ځاء معجمه ساکنه، شین معجمه او با موحده سره د اخشب تشبیه ده. دمکې مکرمې د دوو غرونو دپاره دا کلمه ونیلی شی یو جبل ابوقبیس دې چه دمکې په جنوب کنبی واقع دې دویم قیقعان دې چه د مکې په شمال کنبی دې د اول ذکرشوی بالکل مقابل کنبی دې اوددې دواړو ښاریو په مینځ کنبی پخوانې مکه ښکار آباد دې. خود علامه صفانی رحمته الله وینا ده چه د قیقعان په ځانی جبل احمر مراد دې او علامه کرمانی رحمته الله لیکلی دی چه جبل ثور مراد دې. لکه چه په اول کنبی خو اتفاق دې چه جبل ابوقبیس مراد دې او په دویم کنبی د شارحینو رانې مختلف دی. د علامه کرمانی رحمته الله قول خو د صفانی رحمته الله په قول وهم دې او قیقعان او جبل احمر دواړه نیزدې نیزدې دی نو دواړه مراد کیدې شی. خو مشهوره هم دغه ده چه د اخشبان نه جبل ابوقبیس او جبل قیقعان مراد دی. ^(۲)

دې دواړو غرونو ته اخشبان د دې سختوالی صلابت او کانړو پوځوالی د وجې نه ونیلی شی. په یو

^(۱) فتح الباری: ۳۱۶/۶ وارشاد الساری: ۲۷۶/۵ علامه عینی رحمته الله نور احتمالات هم ذکر کړی دی مگر ټول یو شان دی عمدة

القاری: ۱۴۲/۱۵.

^(۲) حواله جات بالا.

^(۳) عمدة القاری: ۱۴۲/۱۵ شرح القسطلانی: ۲۷۶/۵ فتح الباری: ۳۱۶/۶ الکواکب الدراری للکرمانی: ۱۷۸/۱۳.

حدیث شریف کنیسی راخی: «لا یزول مکة حتی یزول أعصابها»^(۱)
 د شرح د اخشین پورته ذکر کړې شوي تشریح نه دا متبادر کيږي چه ملک الجبال اخشین یو خاڼی
 کولو سره اهل مکة تیاره کولوپیش کش کړې وو لیکن د روایت سیاق د اهل طائف باره کنیسی دې نو
 ددې دپاره عین ممکن دی چه طائف یو دوه غرونه مراد وی او هغې ته ننی اخشین ونیلې وی. والله
 اعلم بالصواب.

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: بل أرجو أن يخرج الله من أصلابهم من

يعبد الله وحده، لا يشرك به شيئا. حضور پاک اوفرمانیل نه، بلکه زه خود الله تعالی نه دا مید کوم
 چه الله تعالی به دهغوی د نسل نه داسې اولاد پیدا کوی چه صرف دهغه وحده لاشریک له عبادت به
 کوی او هغه سره به څوک شریک نه گنځي.

د اهل طائف د تکالیفو رسولو اود گستاخو نه باوجود هغه پیکر رحمت ﷺ ملک الجبال ته په اثبات
 کنیسی څه جواب ور نه کړو. دهغه خلقو هلاکت اوبریادی نی اونه غوښتل. چونکه حضور پاک آخری نبی
 وو او رحمت نی جوړولو سره رالیرلې وو په دې وجه دحضور پاک نه هم د رحمت ظهور کیدل وو. په دې
 وجه حضور پاک خیرې اونه کړې بلکه دا نی اوفرمانیل چه دهغوی راتلونکې نسل به مسلمان شی او
 بیا هم دغه شان اوشو. دهغوی د نسل نه نه صرف مسلمانان پیدا شو بلکه ډیر زیات مضبوط
 مسلمانان پیدا شو. چنانچه امام ابن سعد رحمته الله په طبقات کنیسی نقل کړی دی چه د عربو د نورو قبیلو
 په شان د اسلام قبولوپه غرض سره د قبیله ثقیف وفد هم په دربار نبی کنیسی حاضر شوي وو چه د
 پنځلسو نه تر شلو کسانو پورې وو په هغوی کنیسی اکثر خلقو اسلام قبول کړو. مشهور صحابی
 حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه دهغوی د ایمانی کیفیت باره کنیسی فرماني:

«فدخلوا في الإسلام، فلا أعلم قوما من العرب بنى أب ولا قبيلة كانوا أصح إسلاماً ولا أبعد أن يوجد فيهم غش لله ولكتابه
 منهم»^(۲)

پس دا خلق په اسلام کنیسی داخل شو د عربود یوې لونی یا ورې قبیلې ماته علم نشته د چا اسلام چه
 دهغوی نه زیات رښتونې وی. الله تعالی اود هغه پاک کتاب دوکه ورکولو سره څوک دهغوی نه زیات
 لرې وی. مشهور فاتح په هندوستان کنیسی اولین اسلامی حکمران محمد بن قاسم رضی الله عنه تعلق هم قبیله
 ثقیف سره وو. دچاچه داسلام دپاره ډیر ښکاره خدمات د یو صاحب بصیرت نه پټ نه دی.

ترجمه الباب سوه د حدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت هم واضع دې چه په دې
 کنیسی حضرت جبرائیل امین عليه السلام او په غرونو باندې مامور فرښتي ذکر دې.
 دباب شپږویشتم حدیث دحضرت ابن مسعود رضی الله عنه دې:

(۱) لم أفق عليه مرفوعاً، وإنما رواه موقوفاً في أخبار مكة: ۷۸/۱ من قول ابن عباس، أنه وجد في حجر كتب فيه: أنا الله، ذوبكة
 الحرام، وصنعنا يوم صنعت الحرم..... وفيه: لا تزول حتى يزول أعصابها..... ثم رواه عن مجاهد، وكذا عبدالرزاق في مصنفه:
 ۱۵۰/۵ کتاب الحج، باب الحجر وما فيه مكتوب رقم: ۹۲۸۴-۹۲۸۳ رواه عن مجاهد أيضاً، وانظر سيرة ابن هشام: ۲۱۲/۱.

(۲) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳۱۴-۳۱۳ وقد ثقیف.

الحديث الثامن

۲۰۰- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو اسْحَاقَ الشَّيْبَانِيُّ، قَالَ: سَأَلْتُ زَيْدَ بْنَ حُبَيْشٍ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ} فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ { [النجم: ١٠] قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّهُ «رَأَىٰ جِبْرِيلَ، لَهُ سَيِّمَاتُهُ جَنَائِرُ» (١) (٤٥٧٥، ٤٥٧٦).

ترجمه: ابواسحاق شیبانی رحمہ اللہ وانی چه ما د زر بن حبیش رحمہ اللہ نه دالله تعالى دارشاد (فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ) فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ) باره کنبی تپوس اوکرو نوھغوی اوفرمانیل چه مورنه حضرت ابن مسعود رحمہ اللہ اوفرمانیل چه حضور یاک حضرت جبرائیل علیہ السلام به داسی حالت کنبی اولیدلو چه دهغه شپہر سوہ وزری وی ددی حدیث شرح کتاب التفسیر کنبی راغلی ده (١).

تراجم رجال

قتیبہ بن سعید: دا ابوالرجاء قتیبه بن سعید بن جمیل ثقفی رحمہ اللہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب افشاء السلام من الإیمان لاندی تیرشوی دی (٢).
ابوعوانه: دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله یشکری رحمہ اللہ دی. ددوی تذکره بدء الخلق خلورم حدیث لاندی راغلی (٣).

ابواسحاق الشیبانی: دا سلیمان بن ابی سلیمان فیروز شیبانی کوفی رحمہ اللہ دی. ددوی تذکره کتاب الحمض باب مباشرة الخاضع به ذیل کنبی راغلی ده (٤).

زر بن حبیش: دا جلیل القدر تابعی اومشهور مقری حضرت زر بن حبیش بن حباشه بن اوس بن بلال (یاھلال) بن سعد کوفی اسدی رحمہ اللہ دی. ابومریم یا ابومطرف ددوی کنیت دی (٥) (٦) مخضرم تابعی دی د جاهلیت زمانه نی هم لیدلی (٧).

دی د حضرات صحابه کرامو نه د امیر المؤمنین عمر بن الخطاب، ابی بن کعب، عثمان بن عفان، علی بن ابی طالب، ابن مسعود، عمار بن یاسر، عباس بن عبدالمطلب، عبدالرحمن بن عوف، حذیفه بن یمان، صفوان بن عسال، ابوذر غفاری او حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا وغیره نه د حدیث روایت کوی. او تابعینونه حضرت ابووائل شقیق بن سلمه اسدی نه روایت کوی. چه ددوی د زمانی

(١) قوله: حدثنا ابن مسعود رضي الله عنه: الحديث، روى البخارى أيضا، فى تفسير سورة النجم باب: {فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ} رقم: ٤٨٥٦، وىاب {فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ} رقم: ٨٥٧٥، وسلم رقم: ٤٣٤-٤٣٢ فى الإيمان باب ذكر سورة المنتهى والترمذى رقم: ٣٢٧٩ فى التفسير باب ومن سورة النجم.

(٢) كشف البارى كتاب التفسير: ٦٣٤-٦٣٣ سورة النجم.

(٣) كشف البارى: ١٨٩/٢.

(٤) كشف البارى: ٤٣٤/١.

(٥) كشف البارى كتاب الحمض: ٢٥٠.

(٦) تهذيب الكمال: ٣٣٦/٩-٣٣٥ وسير أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.

(٧) تهذيب الكمال: ٣٣٦/٩ وسير أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.

اودودی دوست هم وو. د علم قراءت تکمیل نی د حضرت عبداللہ بن مسعود او حضرت علی رضی اللہ عنہما نہ کری.

ددوی نه روایت کونکو کنبی امام ابراهیم نخعی، اسماعیل بن ابی خالد، یحیی بن وثاب، عاصم بن بهدله، اعمش، ابواسحاق شیبانی، ابویرره اشعری، عدی بن ثابت، منهال بن عمرو وغیره داسی اساطین علم حدیث شامل دی. (۱)

ددوی نه دقراءت علم حاصلونکو کنبی دهغه زمانې مشهور قراء حضرات یعنی یحیی بن وثاب، عاصم بن بهدله، ابواسحاق شیبانی او اعمش رحمهم الله وغیره شامل دی. (۲)

امام یحیی بن معین رحمته الله فرماني ثقه. (۳) ابن سعد رحمته الله د کوفې د تابعینو په طبقه اولی کنبې دهغوی شمیر کړې دي او فرمانيلی دی «کان ثقة، کثیر الحديث» (۴) د عربیت ډیر لونی عالم وو تردې چه حضرت عبداللہ بن مسعود رضی الله عنه به هم د عربیت په معامله کنبی هغوی ته رجوع کوله. (۵)

حضرت زړ دخپل مدینې منورې د سفر باره کنبی فرماني چه زه په یووفد کنبی دکوفې نه دمدینې منورې دپاره اووتلم. په خدانی چه ددی نه علاوه مې هیڅ خواش نه وو چه د رسول الله صلی الله علیه و آله صحابه کرام، مهاجرین اوانصار سره ملاقات اوکړدم اودهغوی د په زیارت کولو سره مستفید شم چنانچه زه کله مدینې منورې ته اورسیدلم او حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه او حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه سره ملا شوم. هم دغه دواړه بزرگان زما هم نشین او هم مجلس وو. یوه ورځ حضرت ابی رضی الله عنه او فرمائیل ای زړ ته د قرآن یوآیت پریخود نه غواړې؟ دهر یوآیت باره کنبی دي زما نه تپوس کړې دي. حضرت زړ رضی الله عنه په جواب کنبی اووئیل حضرت بیا دومره لرې نه زه ولي راغلې یم؟ بیا ما عرض اوکړو چه ابوالمنذر الله تعالی دي په تاسو باندې رحم اوکړی زما په معامله کنبی نرمی کوه زه تاسو نه ډیره فائده اخستل غواړم. (۶)

امام اعمش رضی الله عنه او امام ابویکر بن ابی عاصم رضی الله عنه فرماني چه مونږ خپل استاذان او ابووانل شقیق بن سلمه رضی الله عنه کتلي دي چه دا دواړه حضرات د یوبل د رانی د احترام بهترین مثال وو. ابووانل رضی الله عنه عثمانی وو حضرت عثمان رضی الله عنه نی د خلافت حقدار گنړلو اودهغوی حمایت به نی کولو. خو حضرت زړ رضی الله عنه بنحبش علوی وو حضرت علی رضی الله عنه نی حقدار گنړلو. ددی نه باوجود به نی هم په یومسجد کنبی مونږ کولو. مگر مجال دي چه په یوبل باندې نی خپله رانی لگولو کوشش کړې وی. د وفات پورې ددواړو هم دغه حال پاتي دي. حضرت ابووانل رضی الله عنه د استاذ کیدو نه باوجود د حضرت زړ رضی الله عنه احترام کولو چه زړ رضی الله عنه د هغوی نه په عمر کنبی مشر دي اودهغوی په موجودگنی کنبی به نی حدیث هم نه کولو. په خپل مینځ کنبی د دواړو تعلق او محبت ډیر زیات وو. (۷)

دحضرت زربن حبیش رضی الله عنه ډیر اوږد عمر وو پخپله به نی فرمائیل «أنا ابن عشرين ومئة سنة» دهغوی

(۱) تهذیب الکمال: ۳۳۶/۹ وسیر اعلام النبلاء: ۱۶۶/۴.

(۲) سیر اعلام النبلاء: ۱۶۶/۴.

(۳) الجرح والتعديل: ۳ رقم الترجمة: ۲۷۱۷.

(۴) الطبقات الکبری: ۱۰۵/۶.

(۵) حواله بالا.

(۶) حواله بالا، تهذیب الکمال: ۳۳۷/۹ سر اعلام النبلاء: ۱۶۸-۱۶۷.

(۷) تهذیب الکمال: ۳۳۷-۳۳۸/۹ سیر اعلام النبلاء: ۱۶۹-۱۶۸ طبقات ابن سعد: ۱۰۵/۶ والاستیعاب: ۳۲۷/۱.

وفات کله شوې؟ په دې باره کښې مختلف اقوال دي. خو دومره ټاکلي شوې ده چه دحجاج بن يوسف په زمانه کښې د دير الجماجم واقع سره خواوښا شپږ شلې بهارونه ليدلونه پس هغه ددې دنيا نه رخصت شو. د وفات کال بعض ۸۱ او بعض ۸۲ خو دلي دي. دمختلف قرانن د وجې نه ابن عبدالبر رحمه الله آخري قول راجح گڼولې دې چه په ۸۳ هجري کښې د هغوی انتقال شوې (۱) دې دانسه سته راوی دي. ټولو حضراتو دهغوی روايتونه نقل کړي دي (۲)

عبدالله: د مشهور صحابي حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حالات مفصلاً کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم په ذيل کښې بيان کړې شوی دی (۳)
دباب اووه ويشتم حديث هم د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه دي.

الحديث التاسع

۳۰۷- حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، (لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى) {النجم: ۸}، قَالَ: «رَأَى رُفْرَفًا أُخْفَرَسَدًا أَفْقًا» (۴) [۴۵۷۷]

تراجم رجال

حفص بن عمر: دا حفص بن عمر الحوصی رحمه الله دي. (۵)
شعبه: دا امير المؤمنين فی الحديث شعبه بن حجاج عتکي بصری رحمه الله دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذکر کړې شوي دي. (۶)
الأعمش: دا سليمان بن مهران الکاهلي المعروف بالأعمش رحمه الله دي.
ابراهيم: دا مشهور فقيه ابو عمران ابراهيم بن يزيد نخعی کوفی رحمه الله دي.
علقمه: دا مشهور فقه علقمه بن قيس نخعی کوفی رحمه الله دي.
عبدالله: دا مشهور صحابي حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دي. ددې څلورو وارو ويزرگانو تفصيلي تذکره کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم کښې راغلي دي. (۷)

عن عبدالله رضى الله عنه قال: (لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى) قال: رأى رفرفاً أخفرسداً أفق السماء: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د الله تعالى كلام (لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى) تفسير کښې فرمايلي

(۱) تهذيب الكمال: ۳۳۹/۹-۳۳۸ سير اعلام النبلاء: ۱۶۹/۴-۱۶۸ طبقات ابن سعد: ۱۰۵/۶ الاستيعاب: ۳۳۷/۱.

(۲) تهذيب الكمال: ۳۳۹/۹.

(۳) كنف الباري: ۲۵۷/۲.

(۴) قوله: عن عبدالله: الحديث. أخرجه البخاري في كتاب التفسير باب (لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى) رقم: ۸۵۸ والترجمة في كتاب التفسير باب ومن سورة النجم رقم: ۳۲۷.

(۵) ددوی دحالاتو دباره اوگورنی کتاب الروضه باب ما جاء في قول الله تعالى (إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ).

(۶) كنف الباري: ۶۷۸/۱.

(۷) كنف الباري: ۲۵۱-۲۶۰/۲.

دی چه حضور باک شین لباس اولیدلو کوم چه د آسمان افق دک کړې وو.
 د ورف معنی: ددې لفظ مختلف معانی بیان کړې شوی دی: ① د رفر شنې کپړې ته وائی یا مطلق لباس ته، دا لباس حضرت جبرائیل اغوستي وو لکه چه د لباس لیدل د حضرت جبرائیل علیه السلام لیدل وو. کپړو چه د آسمان طرفونه او افق دک کړې وولکه چه دا هم د حضرت جبرائیل علیه السلام فعل وو. ② علامه کرمانی رحمه الله یو دا احتمال هم بیان کړې دې چه د رفر نه د حضرت جبرائیل علیه السلام وزرې (مته) مراد دی. مطلب دا چه هغه خپلې وزرې داسې خوړې کړې وې لکه څنگه چه کپړې خوړولې شی. خودا احتمال حافظ صاحب رحمه الله رد کړې دې چه د علامه خطابی رحمه الله په تقلید کښې دا خبره کرمانی رحمه الله نقل خو کړه مگر دا ډیره لرې خبره ده. ③

④ علامه قسطلانی رحمه الله ددې معنی بستره کړې ده. نو د رفر اخضر معنی شوه شنه بستره. اوس د حدیث باب مطلب دا شو چه حضور باک یوه شنه بستره اولیدله کوم چه د آسمان افق راگیر کړې وو په هغې باندې حضرت جبرائیل علیه السلام تشریف فرما وو. ⑤

ددې آخری معنی تائید ددې حدیث نه هم کیږي کوم چه امام حاکم رحمه الله او امام نسائی رحمه الله د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه نقل کړې دي: «أبهرني الله صلى الله عليه وسلم جبريل عليه السلام على رفر قد ملأه ما بين السماء والأرض» ⑥ په دې حدیث کښې د رفر معنی بستره ده.

د نسخو اختلاف: په اکثر نسخو کښې «رفر اخضر» دې خود حموی او مستملی په نسخو کښې اخضر په ځانې خضر دې، یعنی د ځا معجمه فتحه او ضاد معجمه کسره سره. بعض نورو حضراتو خضر روایت کړې دې یعنی د ضاد د سکون سره. خود دې د صحیح منلو دپاره د رفر به مؤنث گرځولې کیږي ځکه چه ابن ملکن لیکلی دی چه دا د رفر جمع ده دغه شان به دا ضبط هم صحیح شی ⑦ ترجمه الباب سره مناسب: ددې حدیث او تیرشوی حدیث ترجمه الباب سره مطابقت واضح دې چه په دواړو کښې د حضرت جبرائیل علیه السلام تذکره ده. په یو کښې صراحتاً او بل کښې دلالة لکه چه اوس پورته تیر شو.

د باب اته ویشتم حدیث حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها دي.

الحديث الثامن

٣٠٧٢- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ، عَنْ ابْنِ عَوْنٍ، أَنَّكَ الْقَائِمُ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «مَنْ زَعَمَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَأَى رَبَّهُ فَقَدْ أَعْظَمَ وَلَكِنْ

① لامع الدار: ٤٩/٧ الكنز المتواری: ١٥٥/١٣.

② شرح الکرماني: ١٣/١٧٩ التوضيح: ١٩/١٠٣ اعلام الحديث للخطابي: ٢/٤٩١ عمدة القاری: ١٥/١٤٣ فتح الباری: ٢/٣١٦.

③ شرح القسطلانی: ٥/٢٧٦ الكنز المتواری: ١٥٥/١٣.

④ الحدیث: أخرجه الحاكم في المستدرک: ٢/٤٩٩ رقم: ٣٧٣٦ تفسير سورة النجم وصححه الذهبي في تلخيصه (الطبوع مع المستدرک) والنسائي في السنن الکبری، کتاب التفسير سورة النجم رقم: ١١٥٣١.

⑤ فتح الباری: ١٦/٦ التوضيح: ١٩/١٠٣.

قَدْ رَأَى جِبْرِيلَ فِي صُورَتِهِ وَخَلَقَهُ سَادَ مَا بَيْنَ الْأَفْقَيْنِ (۱)

ترجمه: حضرت عانشه صدیقه علیها السلام فرمائی چہ خوک داگنری چہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم خپل رب لیدلې دې نوهغه لونې جرات اوکړو بلکه هغوی خو حضرت جبرائیل په خپل اصل شکل اوصورت کښې لیدلې وو په داسې حال کښې چہ افق هغه راگیر کړې وو.

تراجم رجال

محمد بن عبدالله بن اسماعیل: دامحمد بن عبدالله بن ابی ثلج بغدادی رازی رحمته الله دې ابوبکر یا ابو عبدالله ددوی کښت دې. د اصلازي اوسیدونکې دې د امام احمد بن حنبل رحمته الله د صحبت ملگری دې. (۲)

دې د عبدالصمد بن عبدالوارث، حجاج بن محمد، حسن بن موسی اشیب، علی بن حفص مدانی، یزید بن هارون، محمد بن عبدالله انصاری، سعید بن عامر ضعی، یونس بن محمد المودب، روح بن عباده، ابوالنضر هاشم بن قاسم، یحیی بن اسحاق رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوي. ددوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری او امام ترمذی نه علاوه دهغوی نمسي محمد بن احمد بن محمد بن عبدالله، بل ابن خزیمه، ابوقریش محمد بن جمعه الحافظ، ابوبکر بن ابی داؤد، احمد بن جعفر بن نصر الجمال او عبدالرحمن بن ابی حاتم رحمهم الله وغیره شامل دي. (۳)

امام عبدالرحمن بن ابی حاتم رحمته الله فرمائی چہ ما دخپل پلار سره په ۲۵۴ هجری کښې دهغوی نه احادیث اولیکل او هغه صدوق دي. (۴)

ابن حبان رحمته الله دهغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې. (۵) حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی صدوق. (۶)

ابن قانع رحمته الله فرمائی ۲۵۷ هجری کښې وفات شوې دې. رحمه الله تعالی رحمة واسعة. (۷)

محمد بن عبدالله انصاری: دا قاضی محمد بن عبدالله بن منشی بن عبدالله انصاری رحمته الله دې. (۸)

ابن عون: دا عبدالله بن عون بن اوطبان مزنی بصری رحمته الله دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب قول النبی صلی

الله علیه وسلم: رب مبلغ أوعى...، لاتدې تیره شوې ده. (۹)

(۱) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث رواه البخاري في هذا الباب أيضاً، الحديث الآتي رقم: ۳۲۳۵ وفي تفسير سورة المائدة: باب (يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ بَلِّغُوا مَّا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُم) رقم: ۴۶۱۲ وفي أول باب تفسير سورة النجم رقم: ۴۸۵۵ وفي التوحيد باب قول الله تعالى (غُلِّمَ الْغَيْبُ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا) رقم: ۷۳۸۰ وباب قوله الله تعالى (يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ بَلِّغُوا مَّا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُم) رقم: ۷۵۳۱ ومسلم رقم: ۴۴۲-۴۳۹ في الإيمان باب معنى قول الله عز وجل (وَلَقَدْ رَأَوْا نَزْلَةَ أَخْرَىٰ) والترمذي رقم: ۳۰۷۰ في التفسير باب ومن سورة الأنعام وباب من تفسير سورة النجم رقم: ۳۲۷۸.

(۲) تهذيب الكمال: ۴۹/۲۵ رقم الترجمة: ۵۳۲۷ وتهذيب ابن حجر: ۲۴۷/۹.

(۳) د شیوخ اوتلامذه د تفصیل دپاره اوگورنی تهذيب الكمال: ۴۵۰/۲۵-۴۴۹.

(۴) الجرح والتعديل: ۷ رقم الترجمة: ۱۵۹۶ تهذيب الكمال: ۴۵۰/۲۵ وتهذيب ابن حجر: ۲۴۸/۹.

(۵) ۱۳۵/۹.

(۶) تقريب التهذيب: ۱۹۲/۲ رقم: ۶۰۱۸.

(۷) تاريخ بغداد: ۴۲۵/۵ تهذيب الكمال: ۴۵۱/۲۵ تهذيب ابن حجر: ۲۴۸/۹.

(۸) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الاستيعاب باب سوال الناس الإمام الاستفتاء.

القاسم: دا قاسم بن محمد بن ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ دې ددوی تفصیلی تذکره کتاب الفل باب من بدء الخلاب....، لاندې تیره شوې ده. ^(۲)

عائشه: دا ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا حالات کتاب بدء الوحي دویم حدیث لاندې تیر شوې دی. ^(۳)

تنبیه: ددې حدیث تفصیلی شرح به ان شاء الله باب المعراج کښې راځي. ^(۴)
دباب یوکم دیرشم حدیث هم د حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا دې.

الحديث التاسع

۳۰۹۳- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا أَبُو اسْمَاءَ، حَدَّثَنَا زَكْرِيَّا بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ ابْنِ الْأَشْوَعِ، عَنْ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: فَأَيْنَ قَوْلُهُ {لَمَّا دَنَا فَقَدَلْنِي فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَوْقَسَ} [النجم: ۱] قَالَتْ: «ذَلِكَ جَبْرِيلُ كَانَ يَأْتِيهِ فِي صُورَةِ [ص: ۱۷] الرَّجُلِ، وَلَهُ أَلَاةٌ هَذِهِ الْمَرْةُ فِي صُورَتِهِ الَّتِي هِيَ صُورَتُهُ قَدْ أَفْقَى» ^(۵).
[۷۰۹۳، ۶۹۴۵، ۴۵۷۴، ۴۳۳۶]

تراجم رجال

محمد بن يوسف: دا محمد بن يوسف بيکندي رضی اللہ عنہ دې ددوی تذکره کتاب العلم باب متى یصح سماع الصغیرا لاندې تیره شوې ده. ^(۶) ابوعلی جیانی رضی اللہ عنہ هم په دې باندې جزم کړې دي. ^(۷)
ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زید کوفی رضی اللہ عنہ دې ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب فضل من علم وعلم کښې تیر شو. ^(۸)

زکریا بن ابی زائده: دا زکریا بن ابی زائده خالد همدانی سکونی رضی اللہ عنہ دې ددوی تذکره کتاب الإیمان باب فضل من استبرأ لدينه په ذیل کښې راغلې ده. ^(۹)

ابن الاشوع: دا سعید بن عمرو بن الاشوع همدانی کوفی رضی اللہ عنہ دې. ^(۱۰)

الشعبي: دا مشهور محدث عامر بن شرجیل رضی اللہ عنہ دې ددوی تذکره کتاب الإیمان باب المسلم من سلم

^(۱) کشف الباری: ۲۲۴/۳.

^(۲) کشف الباری کتاب الفل ۴۳۹.

^(۳) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۴) صحيح البخاری کتاب مناقب الأنصار باب المعراج.

^(۵) قوله: قلت لعائشة رضي الله عنها: الحديث، مر تخريجه أنفا في الحديث السابق.

^(۶) کشف الباری: ۳۸۷/۳.

^(۷) فتح الباری: ۳۱۶/۶ عمدة القاری: ۳۱۶/۱۵ تنقييد المهمل للجیانی: ۵۳۸/۲.

^(۸) کشف الباری: ۴۱۴/۳.

^(۹) کشف الباری: ۶۷۳/۲.

^(۱۰) ددوی دحالاتو دپاره اوگورنی کتاب الزکاة باب قوله الل تعالی عزوجل: {لَا يَسْتَلْزِمُونَ النَّاسَ عِلَاغَاتُ}.

المسلمون من لسانه ويده لاندې تیره شوې ده. (۱)

مسروق: دا مشهور محدث مسروق بن اجدع کوفی همدانی رحمته الله دی. ددوی تفصیلی ذکر کتاب الإیمان

باب ظلم دون ظلم کښې راغلې دي. (۲)

دا د تیرشوی حدیث دویم طریق دی. ددې شرح به هم ان شاء الله باب المعراج کښې راځي.

ترجمة الباب سره مناسبت: د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها ددې حدیث دواړه طرق ترجمه الباب سره

مناسبت لفظ جبریل کښې دي.

د باب دیرشم حدیث د حضرت سمره رضی الله عنها دي.

الحديث العاشر

۳۰۳- حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا جَبْرِ، حَدَّثَنَا ابُورِجَاءٍ، عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ أَتَيَانِي قَالَ الَّذِي يُوقِدُ النَّارَ مَا لَكَ عَازِنُ النَّارِ وَأَنَا جَبْرِيلُ وَهَذَا امِيگَابِيلُ» (۳) - [۸۰۹]

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسمعيل تيمی تبو ذکی رحمته الله دی. د دوی حالات احمال بدء الوحي او

تفصیلاً کتاب العلم باب من اجاب الفتيا باشارة الهدى..... په ضمن کښې راغلې دي. (۴)

جرير: دا جرير بن حازم ازدي بصری رحمته الله دي. (۵)

ابورجاء: دا ابورجاء عمران بن ملحان عطاردی بصری رحمته الله دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب التهم باب

الصعيد الطيب وضوء المسلم.... لاندې راغلې دي. (۶)

سمرة: دا مشهور صحابي حضرت سمره بن جندب رضی الله عنه دی. ددوی تذکره کتاب الحمض باب من همى

النفاس حیضا په ضمن کښې راغلې ده. (۷)

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حدیث بعینه هم په دې سند سره کتاب الجنائز کښې تفصیلاً راغلې

دي. (۱) دلته ددې مختصر حصه د باب په مناسبت سره نقل کړې شوې ده چه په دې کښې د دریو جلیل

القدر فریبتمو مالک جبریل او میکانیل علیهم السلام ذکر دي. (۲)

(۱) کشف الباری: ۲۷۹/۱.

(۲) کشف الباری: ۲۸۱/۲.

(۳) قوله: عن سمرة رضی الله عنه: الحديث مرتخيه في صفة الصلاة باب يستقبل الإمام الناس إذا سلم.

(۴) کشف الباری: ۴۳۳/۱ الحديث الرابع: ۴۷۷/۳.

(۵) ددوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الصلاة باب الغرقة والممر....

(۶) کشف الباری کتاب التیمم: ۴۰۵.

(۷) کشف الباری: کتاب الحیض: ۶۳۳.

دباب یو دیرشم حدیث د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی.

الحديث الحادي عشر

٣٠٦٥- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى فِرَاشِهِ فَأَبَتْ فَبَاتَ غَضَبَانِ عَلَيْهِمَا لَعْنَتَاهُمَا بَلَايَكُهُ حَتَّى تُصْبِحَ» تَابَعَهُ شُعْبَةُ، وَأَبُو حَمْزَةَ، وَابْنُ دَاوُدَ، وَأَبُو مَعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ (٣) [٤٨٩٨، ٤٨٩٧]

ترجمہ رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاتدی راغلی. (٣)
ابوعوانه: دا ابو عوانه وضاح بن عبداللہ یشکری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ بدء الوحي خلورم حدیث لاتدی راغلی ده. (٤)
الاعمش: دامشهور محدث ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی الاعمش رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات «کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم» لاتدی تیرشوی دی. (٥)
ابوحازم: دا ابو حازم سلمان اشجعی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب العلم باب هل یجعل للنساء یوم...؟ کنبی تیرد شوی ده. (٦)
ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کنبی تیرشوی دی. (٧)
ترجمة الباب سره مناسبت: دا حدیث کتاب النکاح کنبی هم راغلی دی. (٨) دلته د ذکر کولو مقصد صرف هم دغه دی چه په دی کنبی د ملائکه ذکر دی.
قوله: «تَابَعَهُ شُعْبَةُ وَأَبُو حَمْزَةَ وَابْنُ دَاوُدَ وَأَبُو مَعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ»: انمه حدیث شعبه^١، ابو حمزه

(١) صحیح البخاری کتاب الجنائز باب بلاترجمه رقم: ١٢٨٦.

(٢) فتح الباری: ٣١٦/٦.

(٣) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه، الحديث: أخرجه البخاري أيضاً، في النكاح باب إذا هانت المرأة مهاجرة فرائس زوجها رقم: ٥١٩٤-١٩٣٠ هو مسلم رقم: ٣٥٤٠-٣٥٣٨ في النكاح باب تحريم امتناعها من فرائس زوجها، أبو داود رقم: ٢١٤١ في النكاح باب حق الزوج على المرأة.

(٤) كشف الباري: ٢/٢.

(٥) كشف الباري: ٤٠٣٤/١.

(٦) اوگورنی: كشف الباري: ٢٥١/٢.

(٧) كشف الباري: ١٠١/٤.

(٨) كشف الباري: ٤٥٩/١.

(٩) كشف الباري كتاب النكاح باب إذا هانت المرأة... ص: ٣٣٩.

(محمدين ميمون سكري)، (ابن داود (عبدالله الخريبي)، (ابو معاوية (محمدين حازم)، (رحمهم الله) تولدو داعمش عليه السلام نه روايت كيني د ابو عوانه عليه السلام متابعت كړې دې.
د متابعات مذكوره موصولاً تخریج: دلته امام بخاری عليه السلام د ابو عوانه د روايت څلور متابعات ذكر كړي دي. په كوم كېني چه د هريو تفصيل ترتيبوار ذكر كولي شي:
① د حضرت شعبه عليه السلام متابعت امام بخاری عليه السلام كتاب النكاح كېني موصولاً ذكر كړې دې. ٥
② د ابو حمزه عليه السلام متابعت باره كېني حافظ ابن حجر عليه السلام ليكلي دي «فلم أجدها»، ٦
③ د ابن داود عليه السلام متابعت مسدد عليه السلام په خپل مسند كېني موصولاً ذكر كړې دې. ٧
④ د ابو معاوية عليه السلام متابعت امام مسلم عليه السلام موصولاً ذكر كړې دې. ٨
د باب دوه ديرشم حديث د حضرت جابر بن عبدالله عليه السلام دي.

الحديث الثاني عشر

٢٠٧١- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَقِيلٌ، عَنْ ابْنِ شِمَاكِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "لَمْ تَفَرِّعْنِي الْوَحْيُ فَتَرَةً، قَبِينَا أَنَا أَمْشِي، سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ، فَرَفَعْتُ بَصَرِي قَبْلَ السَّمَاءِ، فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِوَاءٍ، قَاعِدٌ عَلَى كُرْسِيِّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَنُجِثْتُ مِنْهُ، حَتَّى هَوَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ، فَجِثْتُ أَهْلِي فَقُلْتُ: زَمِلُونِي زَمِلُونِي، فَأَنزَلَ اللَّهُ تَعَالَى {يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ} [المدثر: ٢] إِلَى قَوْلِهِ {وَالرَّجَزُ} [المدثر: ٥] قَاهُجْرًا، قَالَ أَبُو سَلَمَةَ: وَالرَّجَزُ: الْأَوْتَانُ (١) [٤]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسی دمشقی عليه السلام دې ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصيلی حالات كتاب العلم باب ليله الشاهد الغائب لاندې تیر شوی دي. (١)

(١) كشف الباري: ٦٧٨/١

(٢) ددوی دخالتود دپاره اوگورنی كتاب الفصل باب نفذ الیدين من النسل عن الجنازة.

(٣) كشف الباري: ٤/٣٣

(٤) كشف الباري: ٤/٥٠

(٥) صحيح البخاری كتاب النكاح باب إذا هانت المرأة... رقم: ٥١٩٣

(٦) فتح الباري: ٦/٣١٦

(٧) حواله بالا تفليق التعليق: ٤٩٧/٣ وهدي الساري: ٤٨.

(٨) صحيح مسلم كتاب النكاح باب تحريم امتناعها من فراش زوجها رقم: ٣٥٤١.

(٩) قوله: أخبرني جابر بن عبدالله رضي الله عنهما: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً في التفسير في مواضع متعددة سورة المدثر

رقم: ٤٩٢٦-٤٩٢٧ وسورة اقرا باسم ربك... رقم: ٩٥٤ وكتاب الأدب باب رفع البصر إلى السماء... رقم: ٢١٤ ومسلم في

صحيحه كتاب الإيمان باب بدء الوحي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم: ١٦١-١٦٠-٤١٠-٤٠٦.

(١٠) كشف الباري: ٢٨٩/١ و ١١٣/٤.

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمي رحمته الله دي.

عقيل: دامشهور امام حديث عقيل بن خالد رحمته الله دي. (١)

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمته الله دي. ددي حضراتو محدثينو مختصر تذکره بدء الوحي دريم حديث کتبني تيره شوي ده. (٢)

ابوسلمه: دا مشهور تابعي حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف رحمته الله دي. ددوي تفصيلي حالات کتاب الإيمان باب صوم رمضان احتساباً من الإيمان لاندې راغلي. (٣)

جابر: دا مشهور صحابي رسول حضرت جابر بن عبدالله انصاري رحمته الله دي. (٤)

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حديث بدء الوحي کتبني تيرشوي دي. ددي تفصيلي شرح هم شوي ده. (٥) دلته د باب په مناسبت سره ذکر کړي شوي دي چه په دي کتبني الملك يعني د فرشتې ذکر دي.

دباب درې ديرشم حديث د حضرت ابن عباس رحمته الله دي.

الحديث الثالث عشر

٣-١٤- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، رَوَى قَالَ لِي خَلِيفَةُ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، نَبِيُّكُمْ بَعْضُ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "رَأَيْتُ لَيْلَةَ أُثْرِي بِسِ مُوسَى رَجُلًا أَدَمَ طَوَالًا جَعْدًا، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنْوَةَ، وَرَأَيْتُ عِيسَى رَجُلًا مَرْبُوعًا، مَرْبُوعُ الْخَلْقِ إِلَى الْحُمْرَةِ وَالْبَيَاضِ، سَبَطَ الرَّأْسِ، وَرَأَيْتُ مَا لِيكََا خَازِنَ النَّارِ، وَالِدُ الْجَالِ فِي آيَاتِ أَرَاهُنَّ اللَّهُ إِيَّاهُ: {فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ} [السجدة: ٢٣]، قَالَ أَنَسٌ، وَأَبُو بَكْرَةَ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَحْرُسُ الْمَلَائِكَةُ الْمَدِينَةَ مِنَ الدُّجَالِ» (٢) [٣٢١٥، ٣٢٣٢، ٤٣٥٤، ٧١٠١]

ترجمه: حضرت ابن عباس رحمته الله فرماني چه نبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه د معراج په شپه ما موسی علیه السلام لیدلې وو غتم رنگي، لږو قد او گورگوچی وینسته نی وو داسې ښکاریدو لکه د قبيله شنوة څوک سرې. اوما یحیی علیه السلام هم لیدلې وو، درمیانہ قد، غونډې ښکلې بدن، سور سپین رنگ اود سر وینسته نی نیغ (یعنی گورگوچی نه وو)، اوما د دوزخ داروغه هم لیدلې وو او دجال هم منجمله ددغه

(١) ددوي تفصيلي تذکره کتاب العلم باب فضل العلم کتبني راغلي ده. کشف الباري: ٤٥٥/٣.

(٢) کشف الباري: ٣٢٦/١-٣٢٣.

(٣) کشف الباري: ٣٢٣/٢.

(٤) کتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء إلا من الخرجين.....

(٥) کشف الباري: بدء الوحي والإيمان: ٤٢٩/١-٤٢١.

(٦) قوله: حدثنا ابن عم نبیکم: الحديث، أخرجه البخاري في أحاديث الأنبياء، باب قول الله تعالى (وَقُلْ أَتُكْفَرُونَ مَوْسَى) (وَقُلْ اللَّهُ مَوْسَى تَكْفِيًا) رقم: ٣٣٩٦ ومسلم رقم: ٩٦٩-٩٦٨ كتاب الإيمان باب الإسراء برسول الله صلى الله عليه وسلم إلى السوات (الحديث متفق عليه جامع الأصول: ٣٩/٤).

نبیوکومی چه الله تعالی هغوی ته خودلې وې. نو اې نبی! دوی سره د ملاقات باره کښې تاسو په څه شک شبه کښې مه پریوځه.

تراجم رجال

محمد بن بشار: دا محمد بن بشار بن عثمان بندار عبدي رضي الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب ما کان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم.....، لاندې تیره شوې ده. (۱)
 غندر: دا محمد بن جعفر بصری المعروف به غندر رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. (۲)
 شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رضي الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو حالات کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې ذکر کړې شوې دی. (۳)
 قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسی بصری رضي الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لأخیه ما یحب لنفسه په ذیل کښې راغلې ده. (۴)
 خلیفه: دا خلیفه بن خیاط بصری رضي الله عنه دې. (۵)
 یزید بن زویع: دا یزید بن زریع بصری تمیمی رضي الله عنه دې. (۶)
 سعید: دا سعید بن ابی عروبه مهران یشکری بصری رضي الله عنه دې. ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد.....
 ابوالعالیه: دا ابوالعالیه رفیع بن مهران ریاحی بصری رضي الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب الایمان باب قول المحدث: حدثنا وأخبرنا.....، لاندې تیره شوې ده.
 ابن عم نیکم: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه دې. ددوی اجمالی تذکره بدء الوحي او تفصیلی ذکر کتاب الایمان باب کفران العشر، وکفر.....، لاندې تیر شوې دې. (۷)
 تنبیه (یواهم فائده): د ابوالعالیه کنیت دوه راویان د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه روایت کوی د یونوم رفیع بن مهران دې د ده نسبت ریاحی دې اود دویم نوم د اکثر علما په نیز زیاد بن فیروز دې براء د هغه لقب دې. د ده غشی تراشل او دا دواړه بصری دی. دلته اول ذکر شوې مراد دې د دویم ذکر امام بخاری رحمه الله کتاب تقصیر الصلاة (۸) کښې بیان کړې دې. (۸)

(۱) کشف الباری: ۲۵۸/۳.

(۲) کشف الباری: ۲۵۰/۲.

(۳) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۴) کشف الباری: ۳/۲.

(۵) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الجنائز باب الميت یسع خلق النعال.

(۶) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب غسل المنی وفرکه.....

(۷) کشف الباری: ۱۱۴/۳.

(۸) صحیح البخاری کتاب تقصیر الصلاة باب کم أقام النبی صلی الله علیه وسلم فی حجه؟ رقم: ۱۰۸۵.

(۹) فتح الباری: ۴۲۹/۶ کتاب أحادیث الأنبياء، وعمدة القاری: ۱۴۵-۱۴۶/۱۵.

یوه بله تنبیه: حضرت امام بخاری رحمته الله دا حدیث په دوو سندونوسره روایت کړې دې او شعبه رحمته الله اوسعید بن ابی عروبہ ددواړو روایتونه جمع کړي دي. ددواړو مدار قشاده رحمته الله دي. خو د حدیث ابن ابی عروبہ رحمته الله الفاظ ئی ورسره ذکر کړي دي ځکه چه هغه د شعبه رحمته الله د روایت په مقابلته کښې اتم او اکمل دي. علامه اسماعیلی رحمته الله لیکي: «جمع البخاري بين روايتي شعبه وسعيد وساقه على لفظ سعيد، وفي روايته زيادة ظاهرة على رواية شعبه»^(۱)

ددې حدیث شرح به ان شاء الله کتاب احادیث الانبياء کښې راځي.

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دي: «روايت مالکاخازن الثانی، په دې کښې د جهنم د داروغه مالک ذکر دې کوم چه د فرښتونه دي.

قوله: قال انس وأبو بكر عن النبي صلى الله عليه وسلم: تحرس الملائكة المدينة من الدجال:

د تعليقاتو مقصد: ددې دواړو تعليقاتو د ذکر کولو مقصد واضح دي چه په دې کښې د هغه فرښتو ذکر دې چه د مدینې منورې د دجال لعین د فتنې نه به حفاظت کوي. ددواړو تعليقاتو تخریج: د حضرت انس رضي الله عنه دا تعلیق امام بخاری رحمته الله دخپل صحیح په مختلف مقاماتو کښې موصلاً هم نقل کړي دي. چنانچه کتاب فضائل المدينة کښې په یوځای، کتاب الفتن کښې دوه ځایه او کتاب التوحید کښې په یو مقام باندې مسنداً ذکر کړي دي.^(۲) خو د حضرت ابوبکره نفع بن الحارث رضي الله عنه تعلیق ئی کتاب فضائل المدينة او کتاب الفتن کښې موصلاً ذکر کړي دي.^(۳) ترجمه الباب سره مناسبت: ددې تعليقاتو ترجمه الباب سره مناسبت بالکل ښکاره دي کوم چه په لفظ الملائكة کښې دي.

۸- باب: ما جاء في صفة الجنة وأنها مخلوقة

ما قبل سره مناسبت: دالله تعالی عزوجل دمختلف اومتنوع مخلوقاتو ذکر کړې تیر شوې باب د فرښتو دتخلیق اود هغوی د وجود او اثبات سره متعلق وو. په دې باب کښې دالله تعالی د پیداکړې شوی یو بل څیز چه د رب کریم د جمال صفت یوه نمونه ده ذکر دې یعنی جنت کوم چه د نیکانو خلکو د همیشه د اوسیدو ځایي دي. ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله یوه ترجمه صفت جنت سره متعلق قائم کړي ده او دویمه ترجمه

(۱) فتح الباری: ۳۱۷/۶.

(۲) صحیح البخاری کتاب فضائل المدينة، باب لا یدخل الدجال المدينة رقم: ۱۸۸۱ و کتاب الفتن باب ذکر الدجال رقم:

۷۱۲۴ و باب لا یدخل الدجال المدينة رقم: ۷۱۳۴ و کتاب التوحید باب فی الشبهة والارادة رقم: ۷۴۷۳.

(۳) صحیح البخاری کتاب فضائل المدينة، باب لا یدخل الدجال المدينة رقم: ۱۸۷۹ و کتاب الفتن باب ذکر الدجال رقم: ۷۱۲۵-

وراندې تلو سره صفت جهنم سره متعلق قائمه کړې ده. اولنې که دالله تعالی د صفات جمال مظهر دې نو دویمه دهغه د صفت جلال مظهر. د دې باب دوه جزونه دی ① صفة الجنة ② اهلها مخلوقة
 داول جز مطلب خودا دې چه مصنف رحمته به دلته مختلف احادیث او روایات نقل کوی. په کوم کینې
 چه به د جنت ابدی د لزوال نعمتونو ذکر خیر وی. مؤمنین او مؤمناتو ته چه به کوم انعامات سرمدیه
 هلته ملاویری دهغې خبره به کیږی.

خو په دویم جز کینې په معتزله باندې رد کولو سره د اهل سنت والجماعة مسلک مدلل اومیرهن
 فرمانیلې دې. معتزله دا وائی چه جنت او دوزخ تردې وخته پورې لا پیدا شوی نه دی د قیامت په ورځ
 به هغه را پیدا کولې شی خود اهل سنت مسلک دا دې چه دا دواړه څیزونه پیدا کړې شوی دی. د امام
 بخاری رحمته مقصود هم دغه دې. حضرت مصنف رحمته چه د باب لاتدې کوم احادیث ذکر کړی دی په
 هغې کینې د بعض تعلقی د ترجمه د اول جز سره دې چه د جنت د نعمتونو وغیره د ذکر دې اود بعض
 تعلقی دویم جز سره دې چه جنت پیدا کړې شوې دې.

د جنت او جهنم په وجود باندې صریح دلیل: د جنت په مخلوق کیدو او موجود کیدو باندې صریح
 دلیل د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې کوم چه امام احمد رحمته او اصحاب سنن ذکر کړې دې: «أن
 رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لما خلق الله الجنة قال لجبريل اذهب، فانظر اليها، فذهب، فنظر اليها.....»^(۱)
 یعنی کله چه الله تعالی جنت پیدا کړو نو جبرائیل عليه السلام ته نی او فرمانیل لاږشه اودا اوگوره. چنانچه
 هغه لاړو اود هغې مشاهده نی اوکړه. بیا راغلو ونی ونیل ای ربه، ستا دعزت قسم کوم یو بنده دې
 چه ددې باره کینې واوړی اوپه دې کینې دې داخل نه شی؟.....

چنانچه دا حدیث په دې باره کینې صریح دې چه جنت او دوزخ دواړه پیدا کړې شوی دی.^(۲)
 ذابن العربی رحمته راځي: په اهل سنت کینې شیخ اکبر محی الدین ابن العربی رحمته صاحب فتوحات
 مکيه فرمانی چه جنت او دوزخ خو پیدا کړې شوی دی لیکن ددې تکمیل نه دی شوي ځکه چه ددې
 تکمیل د بندیگانو په افعال سره کیږی. لهذا چه ځنکه د بندیگانو د اعمالو تکمیل کیږی هم دغه
 شان به ددې تعمیر مکمل کیږی. ددې تائید د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د یو روایت نه کیږی د
 حضور پاک ارشاد دې چه د معراج په شپه زما حضرت ابراهیم عليه السلام سره ملاقات اوشو نو حضرت
 ابراهیم عليه السلام او فرمانیل: «يا محمد، اقرأ امتك مني السلام، واخبرهم ان الجنة طيبة التربة، عذبة الماء، وانها قيعان»
 وأن غراسها: سبحان الله، والحمد لله، ولا إله إلا الله، والله أكبر، رواه الترمذي وحسنه»^(۳)، یعنی ای محمد عليه السلام خپل
 امت ته زما سلام وایه او هغوی ته دا اونیایه چه جنت خود پاکې خاوري او خوړو اوبو والاځانی دې اودا
 چه هغه یوځالی میدان دې دهغې بوتی دا کلمات دی: سبحان الله، والحمد لله.....
 یعنی د دې کلماتو په ونیلو سره اوددې په ورد کولو سره په جنت کینې ونې لگی. ابن العربی ته دهغه

(۱) الحديث أخرجه أبو داود كتاب السنة باب في خلق الجنة والنار رقم: ٤٧٤٤ والترمذي كتاب صفة الجنة باب ما جاء في صفة الجنة..... رقم: ٢٥٦٠ والنسائي كتاب الإيمان والنذور باب الحلف بعزة الله رقم: ٣٧٩٤ وأحمد في مسنده مسند أبي هريرة:

٣٢٢/٢ رقم: ٧٣٩٧ و ٣٥٤/٢ رقم: ٦٢٣٣ و ٣٧٢/٢ رقم: ٨٨٤٨

(۲) فتح الباری: ٣٢٠/٦ عدة القاری: ١٤٦/١٥ والکنز المتواری: ١٥٩/١٣.

(۳) جامع الترمذي كتاب الدعوات باب: ٦٠ بلا ترجمه رقم: ٣٤٥٨ والمعجم الكبير للطبرانی: ١٧٣/١٠ رقم: ١٠٣٦٣ ونبض
 القدير للمناوي رقم: ٤٣٧٩.

د تعلیق مناسبت ترجمه سره: ددې پوره تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت په اول جز کېږي دې په هغې کېږي د جنت د مختلف صفاتو ذکر دې.

(قُطُوفُهَا) يَطْفُونَ كَيْفَ شَاءُوا (ذَانِيَّةً) (الحاقة: ۲۳): قُرَيْشٌ (الْأَرَابِكُ) (الكهف: ۳۱) / وَيْسٍ: ۵۶: السُّدُ.

(قُطُوفُهَا) يَطْفُونَ كَيْفَ شَاءُوا په دې عبارت کېږي د آيت مبارک (قُطُوفُهَا ذَانِيَّةً) (۱) تفسیر

ذکر کړې شوې دې او فرمانيلى دى چه قطوفها د يطفون معنى ده. يعنى جمله حالیه ده او د آيت معنى داده چه اهل جنت څنگه غواړي ميوې به راشو کوى او خورې به ميوې به ډيرې نيزدې لگيدلې وى نه به د ورتوب کولو ضرورت اونه د ازغو ويره. (۲)

د مذکوره تعلیق تخريج: دا تعلیق عبد بن حميد رحمته الله عليه أسرار الله عن أبي اسحاق عن الداء په طريق سره موصولاً نقل کړې دې. (۳)

(الْأَرَابِكُ) السُّدُ آيت مبارک (مُتَكَبِّرِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَابِكِ) (۴) طرف ته اشاره ده چه دلته د ارايك معنى

سرير يعنى تخت ده. ارايك جمع ده ددې مفرد اريكة دې. ددې ډيرې معنى راځي لکه مستند، تخت.

قبه، په کوم کېږي چه ناوې اوچتولې شى. دلته امام بخارى رحمته الله عليه هم د تخت والامعنى اختيار کړې ده.

حسي په دې معانو کېږي هيڅ اختلاف نشته دې ټولې مراد اخستې شى. (۵)

د مذکوره تعلیق تخريج: دا تعلیق عبد بن حميد رحمته الله عليه حصون عن مجاهد عن ابن عباس رضى الله عنهما په

طريق سره په خپل تفسیر کېږي موصولاً نقل کړې دې (۶)، دغه شان طبري رحمته الله عليه هم دا موصولاً روايت کړې دې. (۷)

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: النَّصْرَةُ فِي الْوُجُوهِ وَالسُّرُورُ فِي الْقُلُوبِ.

او حضرت حسن بصرى رحمته الله عليه چه نصرة (تازه والي) په مخ باندې وى او سرور په زړه کېږي. په دې کېږي

حضرت الاحام رحمته الله عليه د آيت (وَلَفْهُمْ نَصْرَةً وَسُرُورًا) (۸) تفسیر د حضرت حسن بصرى رحمته الله عليه په حواله سره

بيان کړې دې چه د اهل جنت مخونه به تازه وى او خوشحالى او فرحت نه به دهغوى زړونه معمور

اوسرور وى. دايه د جنتيانو شان اوصفت وى. (۹)

د مذکوره تعلیق تخريج: دا تعلیق عبد بن حميد رحمته الله عليه د مبارک بن فضاله عن الحسن په طريق سره

(۱) الحاقة: ۲۳.

(۲) عمدة القارى: ۱۷/۱۵ فتح البارى: ۳۲۱/۶.

(۳) عمدة القارى: ۱۷/۱۵ فتح البارى: ۳۲۱/۶.

(۴) الدهر: ۱۳.

(۵) قال ابن فارس: الأريكة: الحجلة على السرير. لا تكون إلا كذا. وقال عن ثعلب: الأريكة لا تكون إلا سريراً متجداً فى قبة. عليه سوار ومخدة. وقال ابن عزيز: أرائك: أسرة فى الحجال.....

(۶) عمدة القارى: ۱۷/۱۵ فتح البارى: ۳۲۱/۶.

(۷) تفسیر الطبري: ۳۶۸/۱۲.

(۸) سورة الدهر: ۱۱.

(۹) قال الميى رحمته الله عليه: ولقاهم أى أعطاهم بدل عيوس الفجار وحزنهم نصرة فى الوجوه وهو أثر النعمة. وحسن اللون والبهاء.

وسرورا فى القلوب. عمدة القارى: ۱۴۸/۱۵.

موصولاً ذکر کړې دي. (۱)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: (سَلْسِيلًا) / الإِسْنَانُ أَوِ الدَّهْرُ: ۱۸ / حَدِيثُهُ الْهَرَبِيَّةُ (غَوْلٌ) وَجَمْعُ الْبَطْنِ (يُزْفُونُ) / الصَّافَاتِ: ۲۷ / لَا تُدْهَبُ عَقُولُهُمْ.

او حضرت مجاهد رحمته الله فرماني چه د سلسبیل معنی ده تیز بهیدونکې. د قرآن کریم یو آیت مبارک دې (عَيْنًا فِيهَا تُنْمَى سَلْسِيلًا) (۲) چه په جنت کښې یوه چین داسې ده چه د خپل تیزوالی د وجې نه به هغې ته سلسبیل ونیلی شی. د سلسبیل ډیر معاني دي په کوم کښې چه یوه حضرت مجاهد رحمته الله اختیار کړې ده. ددې لفظ نورې هم معاني دي لکه.

① په آسانۍ سره په خلق کښې تیریدونکې شربت، دا د امام زجاج رحمته الله مختار دي.

② بعض حضرات (عکرمه) دا د جنت د یوې چینې بعینه نوم گرځولې دي لیکن ابن الملقن رحمته الله دې ته غلط ونیلی دي چه که چرې داسې وه نو دا لفظ به منصرف نه وې. (۳)

قاضی عیاض رحمته الله نقل کړی دی چه د قابسی په نسخه کښې د حدید په خانی جریده دې یعنی جیم اودال مهمله سره اوددې تفسیر نرم او نازک سره کړې ده. خو قاضی رحمته الله دا غلط گرځولو سره ونیلی دي چه ددې جریده دا معنی غیر معروف ده. (۴)

د مذکوره تعلیق تخريج: دا تعلیق عبد بن حمید رحمته الله او سعید بن منصور رحمته الله دواړو په خپل خپل سند سره موصولاً ذکر کړې دي. (۵)

قوله: (غَوْلٌ) وَجَمْعُ الْبَطْنِ. د الله تعالی ارشاد (لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ) (۶) کښې د غول تفسیر کړې دي چه ددې معنی د خیتې درد دي. مطلب په جنت کښې به څه د خیتې درد کښې اخته نه وي. دا تفسیر د حضرت مجاهد رحمته الله نه روایت دي. خو حضرت ابن عباس رضي الله عنهما او قتاده رحمته الله فرماني چه ددې معنی د سر درد دي. (۷)

قوله: (يُزْفُونُ): لَا تُدْهَبُ عَقُولُهُمْ. مذکوره پورته د آیت مبارک جمله (وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ) (۸) تفسیر بیانولې شی چه د جنت شراب ځکلوسره به څوک نه بې واکه کيږي د چا په عقل کښې به خرابوالي نه راځي. د دنیا شرابو سره عقل خرابيږي د مور خور تمیز نه پاتې کيږي مگر د جنت شراب به هېڅ کله داسې نه وي. دا د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وغیره تفسیر دي. د کوم مدار چه به دي باندې دي چه

(۱) حواله بالا، وفتح الباری: ۳۲۱/۶.

(۲) سورة الدهر: ۱۸.

(۳) التوضيح: ۱۸/۱۹ عمدة القاری: ۱۵/۱۴۸ وقال الحافظ في الفتح: ۳۲۱/۶: وروی ابن ابی حاتم عن عكرمة قال: السلسيل

اسم العين المذكورة. وهو ظاهر الآية، ولكن استبعد لوقوع الصرف فيه.

(۴) فتح الباری: ۳۲۱/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۴۸.

(۵) فتح الباری: ۳۲۱/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۴۸.

(۶) سورة الصافات: ۴۷.

(۷) التوضيح: ۱۸/۱۹ فتح الباری: ۳۲۱/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۴۸.

قراءت د زاء معجمه فتحه سره (يُزْفُونَ) (مجهول) وی لکه چه په یو قراءت کښې دی. خو یو بل قراءت چه د حمزه او کسانۍ دې په هغې کښې (يُزْفُونَ) معروف راغلې دې. (۱)

چنانچه د «أَنْزَلَ الرَّجُلُ» دوه معانی دي: ① د شرابو ختمیدل، مطلب دادې چه د اهل جنت شراب به کله هم نه ختمیږي هروخت به موجود وي. ② نشه به نه وي. مطلب دا چه د جنت شراب څکلوسره به نشه کیږي نه. او نه به په عقل کښې څه فتور نه راځي. (۲)

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق عبد بن حمید رحمته الله په خپل تفسیر کښې په سند متصل سره د حضرت مجاهد رحمته الله نه نقل کړې دي. (۳)

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (وَهَاقًا) / النبا: ۳۴ / مُتَّعًا. (وَكَوَاعِبُ) / النبا: ۳۳ / تَوَاهِدًا. الرَّجُلُ: الْخَمْرُ. النَّشِيرُ: يَقْلُو شَرَابَ أَهْلِ الْجَنَّةِ. (خَمْرُهُ) / طَبِئُهُ (وَسُكُّ) / المطففين: ۲۶. (نَضَاحَتُنْ) / الرحمن: ۶۶ / قِيَا ضَتَانْ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (وَهَاقًا): مُتَّعًا آيت مبارك (وَكَا سَادَهَا قَا) تفسير حضرت ابن عباس رحمته الله نه نقل کړی دی چه د هاقا معنی ممتلنا دي. يعنی راوتونکې، ترڅو کوپورې ډک جام. (۴)

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق عبد بن حمید رحمته الله د عکرمه رحمته الله په طریق سره د حضرت ابن عباس رحمته الله نه موصولاً نقل کړې دي. (۵)

طبری رحمته الله دا په یو بل طریق سره هم موصولاً نقل کړې دي چه حضرت ابن عباس رحمته الله خپل خادم ته اوونیل مونږ باندې د هاق او څکړه نو هغه د څوکو پورې یو ډک گلاس راوړو راغلو نو حضرت نوش کړو. دا د هاق دي. (۶)

قوله: ((وَكَوَاعِبُ)) تَوَاهِدُ: آيت مبارك (وَكَوَاعِبُ أَتَوَاهِدًا) (۷) لفظ کواعب تفسیر ذکر کوی کوم

چه د کاعب جمع ده. ددې معنی ناهد ده. يعنی د اوچتو سینو و الا مهد الشدي معنی ده. د سینو را ډکیدل. دا تفسیر د ابن عباس رحمته الله نه نقل دې. (۸)

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رحمته الله د علی بن ابی طلحه عن ابن عباس رحمته الله په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. (۹)

(۱) حواله جات بالا، والكشف عن وجوه القراءات: ۲۲۴/۲.

(۲) التوضيح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵ والکونثر الجاری: ۱۸۶/۶.

(۳) فتح الباری: ۳۲۱/۶.

(۴) التوضيح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵ فتح الباری: ۳۲۱/۶.

(۵) فتح الباری: ۳۲۱/۶.

(۶) التوضيح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵ تفسیر الطبری: ۱۱/۱۲.

(۷) سورة النبا: ۳۳.

(۸) فتح الباری: ۳۲۱/۶ عمدة القاری: ۱۴۸/۱۵.

(۹) حواله جات بالا.

قوله: الرَّحِيقُ: الخمر: آیت مبارک (وَرَحِيقٌ مَّقْتُوْبٌ) (۱) د لفظ رحیق تفسیر فرمائی چه رحیق خمر یعنی شرابو ته وائی. یعنی جنتیانوته به هلته بند سر والا شراب ملاویری. د رحیق معنی خالص هم ده. یعنی خالص شراب. پورته ذکر شوي تفسیر هم د حضرت ابن عباس رضی الله عنہ دی. (۲)
 د مذکورہ تعلیق **تخریج:** دا تعلیق امام طبری رحمہ اللہ د علی بن ابی طلحه عن ابن عباس رضی الله عنہ به طریق سره موصول نقل کری دی. (۳)

قوله: التَّسْنِيمُ: يُمْلَأُ شَرَابَ أَهْلِ الْجَنَّةِ: آیت مبارک (وَيُزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ) (۴) تفسیر کولی شی چه پورته د کومو شرابو ذکر تیر شو په هغې کښې به د تسنیم آمیزش او ملاوټ وی. دا «يملأ شراب أهل الجنة» کښې بیان کری دي.

تسنیم څه څیز دی؟ اوس دا تسنیم څه څیز دی؟ نو ددې وضاحت په وړاندې آیت کښې اوکړې شو چه د یوې چینې یا نهر نوم دی چه د اوچت خانی نه لاندې طرف ته رابھیدونکی شرابو یوه چینه به وی. د کوم خوند او خوشبوئی لطافت او د تصور احاطه نه بالاتر خبره ده. دا به خالص د مقربین حضراتو د پاره وی. خود اصحاب الیمین په رحیق شرابو کښې به ددې هم ملاوټ وی. (۵)
 د مذکورہ تعلیق **تخریج:** دا تعلیق عبد بن حمید رحمہ اللہ په صحیح سند سره د سعید بن جبیر عن ابن عباس رضی الله عنہ به طریق سره موصول نقل کری دي. د حضرت ابن مسعود رضی الله عنہ نه هم دغه نقل دی. (۶)

(خِثْمَةٌ) (طِئْنَةٌ) (مَشْكٌ) د کوم مهر چه به مشک وی. پورته د کوم رحیق شرابو ذکر چه تیر شو دهغې باره کښې فرمائی چه دا به سر بهر کولی شی د مهر لگولو د پاره به مشک استعمالولی شی په دې سره به د څه قسم هوا او دورې چه اثر هم نه وی. امام بخاری رحمہ اللہ ختامه معنی طینة اختیار کړې ده چه د شرابو بوتلې بندولو د پاره چه کومه مساله استعمالیږي هغه به مشک وی. (۷)
 د مذکورہ تعلیق **تخریج:** دا تعلیق ابن ابی حاتم رحمہ اللہ د حضرت مجاهد رحمہ اللہ به طریق سره موصول نقل کری دي. (۸)

قوله: (نَضَاجَتُنْ): نِجَاجَتَانِ آیت مبارک (فِيهَا عَيْنَانِ نَضَاجَتَانِ) (۹) تفسیر فرمائی عین د نضاجة په معنی کښې دي هغه تیزه چینه د کوم نه چه اوبه ډیرې او په جوش سره راخوټکیږي. هم دا امام بخاری رحمہ اللہ فیاضتان سره تعبیر کړې دي. (۱۰)

(۱) سورة المطففين: ۲۵.

(۲) عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵.

(۳) حواله جات بالا فتح الباری: ۳۲۱/۶.

(۴) سورة المطففين: ۲۶.

(۵) التوضیح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵ و معارف القرآن للکاندھلوی بتصرف: ۴۰۷/۸.

(۶) التوضیح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵ فتح الباری: ۳۲۱/۶.

(۷) حوالا بالا والکونثر الجاری: ۱۸۷/۶.

(۸) عمدة القاری: ۱۴۹/۱۵ فتح الباری: ۳۲۱/۶.

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رحمته د علی بن ابی طلحه عن ابن عباس رضی الله عنهما په طریق سره موصولاً روایت کړې دي. (۳)

یقال: (مَوْضُوءَةٌ) / الواقعة: ۱۵: مَسْجُوءَةٌ، مِنْهُ وَضِیْنُ النَّاقَةِ. وَالْكُوبُ: مَا لَا أَذْنَ لَهُ وَلَا عُرْوَةَ، وَالْأَبَارِيقُ: ذَوَاتُ الْأَذَانِ وَالْعُرَايُ (عُرْبًا) / الواقعة: ۳۷: مُثْقَلَةٌ، وَاحِدُهَا عُرُوبٌ، يُمِثَّلُ صَبُورٌ وَضِیْبٌ، يَتَّبِعُهَا أَهْلُ مَكَّةَ الْعَرَبِ، وَأَهْلُ الْمَدِينَةِ الْعَبِیَّةِ، وَأَهْلُ الْعِرَاقِ الشَّكْلَةُ.

قوله: یقال: (مَوْضُوءَةٌ): مَسْجُوءَةٌ، مِنْهُ وَضِیْنُ النَّاقَةِ: په دې کښې د الله تعالی ارشاد

(عَلَى سُرٍّ مَوْضُوءَةٍ) طرف ته اشاره فرمایلي شوې ده چه موضوئونه معنی منسوجه ده. یعنی دهغوی پالنکونه به د سرو زرو یا یاقوتو او مرغلرو سره ښانسته کړې شوی وی (وضن السمری بالجوهر)، د باب ضرب نه وضناً په معنی کښې دي. په تخت وغيره کښې مرغلرې پیلل دانسې وضن الناقه هم دې معنی اوښي جلب، ددې جمع وضن ده. (۴)

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم رحمته د عکرمه رحمته نه روایت کړې دي (۵) بل دا تفسیر ابو عبیده رحمته المجاز کښې ذکر کړې دي. (۶)

قوله: وَالْكُوبُ: مَا لَا أَذْنَ لَهُ وَلَا عُرْوَةَ، وَالْأَبَارِيقُ: ذَوَاتُ الْأَذَانِ وَالْعُرَايُ: کوب هغه پیاله

په کوم کښې چه نه ټوټنی اونه کنده وی او اباریق د کومې لوتې چه ټوټنی هم وی او کنډې هم داد امام فراء رحمته قول دي او ددې عبارت په ذریعه امام بخاری رحمته آیت مبارک (يَا كُوبُ وَأَبَارِيقُ وَكُلَّابِيسُ قِنْ مَعِيْنُ) (۷) طرف ته اشاره کړې ده. اکواب جمع ده د کوب، د کوم چه ټوټنی او کنده نه وی. یو قول دادې چه کول پیاله د کومې چه کنده نه وی ددې جمع الجمع اکواب ده. (۸)

(عُرْبًا): مُثْقَلَةٌ، وَاحِدُهَا عُرُوبٌ، يُمِثَّلُ صَبُورٌ وَضِیْبٌ.....: آیت مبارک (عُرْبًا أَثْرَابًا) (۹)، لفظ عربان تحقیق

بیانولې شی چه عرباً د عرب جمع ده لکه چه صبور د صبور جمع ده. دا ټول د فراء رحمته نحوی قول دي کوم چه امام بخاری رحمته اختیار کړې دي. (۱۰) مگر علامه کورانی حنفی رحمته فرمائی چه ددې معنی داده

(۱) سورة الرحمن: ۶۶

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۴۹ والقاموس الوحید، مادة: نضج.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۴۹ فتح الباری: ۶/۳۲۲.

(۴) عمدة القاری: ۱۵/۴۹ التوضیح: ۱۹/۱۲۰ والقاموس الوحید، مادة: وضن.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۴۹.

(۶) فتح الباری: ۶/۳۲۲ ومجاز القرآن: ۲/۲۴۸.

(۷) سورة الواقعة: ۱۸.

(۸) عمدة القاری: ۱۵/۴۹ فتح الباری: ۶/۳۲۲.

(۹) سورة الواقعة: ۳۷.

(۱۰) عمدة القاری: ۱۵/۴۹ فتح الباری: ۶/۳۲۲.

چه ددی راء متحرکه ده ساکن نه ده. بل دا لازم هم ده خکه چه حمزه بُهِتْ او ابویکر بُهِتْ په قرات کښي په سکون دراء دي ددوی راني ډیره مناسبه معلومېږي والله اعلم. (۱)
بُهِتْ أَهْلُ مَكَّةَ..... اوس د عروب څه معنی ده؟ نوامام بخاری رَحِمَهُ د مختلف علاقو په اعتبار سره ددې معنی بیان کړه چه اهل مکه داسې ښځې ته عروبې، اهل مدینه غنجه او اهل عراق شکله سره په نوم کوي. عرب په عروب د خاوند خوښه بې بې چه د خپل خاوند انداز په ښه طریقه باندې پوهېږي او پوره پوره دهغې خیال ساتي. غنجه د ناز او نڅرې والا ښځه او شکله د نڅرو والا ښځه. حاصل چونکه د ټولو تقریباً یو دې په دې وجه علامه کوراني رَحِمَهُ فرماني «ومحصل الكل انما ذات دلال و لطف خلق» (۲)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: (رَوْحٌ) / الواقعة: ۸۹: جَنَّةٌ وَرَحَاءُ، وَالرَّيْحَانُ الرَّزْقُ. وَالْمَنْصُودُ الْمَوْتُ. وَالْمَخْصُودُ الْمَوْتُ حَمَلًا، وَيُقَالُ أَيْضًا: لَا شَوْكَ لَهُ. وَالْعُرْبُ: الْمُحَبِّاتُ إِلَى أَنْوَاجِهِنَّ. وَيُقَالُ: (مَكْرَبٌ) / الواقعة: ۳۱: جَارٍ. وَتُرِثُ مَرْثُوْعَةً) / الواقعة: ۳۴: بَعْضُهَا قَوْفٌ بَعْضٌ. (لَقُوا) بِأَيْطَلَا (تَائِيْمًا) / الواقعة: ۲۵: كَيْدًا. (أَنْفَانٌ) / الرحمن: ۴۸: أَعْصَانٌ. (وَجِنَا الْجَنَّتَيْنِ ذَابَ) / الرحمن: ۵۴: مَا يَجْتَسِي قُرَيْبٌ. (مُذَاهَمَاتٌ) / الرحمن: ۶۴: سَوْدَاوَاتٌ مِنَ الرِّيحِ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: (رَوْحٌ): جَنَّةٌ وَرَحَاءُ، وَالرَّيْحَانُ الرَّزْقُ: په دې عبارت کښي آيت مبارک (قَوْصُورُ الرَّيْحَانِ) تفسير کولې شي چه امام بخاری د روح معنی جنت، آسانی او نرمي او د ريحان معنی رزق سره کړي ده. بعض حضرات د روح معنی باد نسيم او مزیدارې هوا سره هم کړي ده. (۳)
دَمْدَمُ كُورِهِ تعلیق تخریج: حضرت مجاهد رَحِمَهُ دا تفسیري اثر فریابي رَحِمَهُ بیهقي رَحِمَهُ عبد بن حیدر رَحِمَهُ او ابونعیم رَحِمَهُ وغیره ټولو په خپل خپل متصل سند سره موصول نقل کړي دي. (۴)
وَالْمَنْصُودُ الْمَوْتُ. وَالْمَخْصُودُ الْمَوْتُ حَمَلًا، وَيُقَالُ أَيْضًا: لَا شَوْكَ لَهُ.

د شراح کرام مختلف راني په دې عبارت کښي آیات مبارکه (فِي يَدَيْهِ مَخْصُودٌ وَظَلَمٌ مِّنْصُودٌ) (۵) طرف ته اشاره کولو سره امام بخاری رَحِمَهُ ددې تفسیر کوي. چنانچه هغوی د منصود معنی موز یعنی کیلا بیان کړي ده. دا قاضی عیاض تخلیط او تسامح گر څولي ده چه امام بخاری رَحِمَهُ دلته د آیات معانی خلط کړي دي خکه چه د منصود معنی هیڅ کله کیلا نه ده بلکه ددې معنی خو مرتب او قط په قط ده البته طلح ته موز ونیلو کښي څه حرج نشته دي مگر منصود بهر حال موز نه دي. علامه عینی رَحِمَهُ هم د قاضی صاحب تائید کولو سره په حافظ صاحب باندې رد کړي دي او وینلی دی چه د قاضی صاحب خبره صحیح ده. (۶)

(۱) الکونون الجاری: ۱۸۷/۶.

(۲) حواله بالا نبیر او گورنی عبد القاری: ۱۵/۴۹ فتح الباری: ۲/۳۲۲ التوضیح: ۱۹/۱۲۰ کشف الباری کتاب التفسیر سورة

الواقعة: ۵۸

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۸۵.

(۴) عمدة القاری: ۱۵/۱۵۰ فتح الباری: ۶/۳۲۲.

(۵) سورة الواقعة: ۲۹-۲۸.

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۱۵۰ فتح الباری: ۶/۳۲۲.

د حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ چہ پہ دے مقام باندے کوم تقریر دے ہفہ ددے تولو اعتراضو حل دے پہ کوم سرہ چہ خبرہ بے دورو کیبری ہغوی فرمائی: «یعنی بذلك (الموز) تفسیر الطلمح، لا المنضود، فمراده بذلك أن المنضود صفة للموز، المعبر عنه بالطلمح»^(۱) یعنی امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ لفظ موز ذکر کولوسرہ دے طلمح تفسیر کرے دے نہ چہ دے منضود، نو دہغوی مراد ددے نہ دادے چہ منضود دے موز صفت دے نہ چہ عین موز، کوم چہ پہ طلمح سرہ تعبیر کرے شوے دے چنانچہ موز دے طلمح تفسیر دے منضود ددے صفت دے دے کوم معنی چہ قط پہ قط او مرتب دہ. دا ہلتہ کیبری چرتہ چہ دے یوخیز کثرت وی چہ بیا ہفہ پہ ترتیب کولوسرہ کیخودے شی. مطلب دا چہ ہلتہ بہ دے کیلو بے استہا زیاتوالی او فراوانی وی. واللہ اعلم.^(۲) پہ اول آیت کنبی «یَذُرُ ثَمَرًا» یعنی دے بیرے ونے پہ کوم چہ بہ ازغی نہ وی اود ازغو پہ خانی بہ ہم تولے بیرے وی. دے بیرے پہ ونہ کنبی ازغی دے یرزیات وی خو پہ جنت کنبی دے اغوخہ کار دے؟ پہ دے وجہ بہ ہلتہ دے دے پہ خانی ہم بیرے وی. ونے بہ دے میوو نہ دے وی. ہم دا پہ المنوقر حملاسرہ تعبیر کرے دی. یعنی دے بوج نہ دے وی اود ونے بوج ہم دہغے میوہ وی. واللہ اعلم.^(۳) دہذکورہ تعلیق تخریج: دا تعلیق امام فریابی رحمۃ اللہ علیہ او علامہ بیہقی رحمۃ اللہ علیہ دے حضرت مجاہد رحمۃ اللہ علیہ موصولاً نقل کرے دے.^(۴)

قوله: «وَالْعُرْبُ: الْمُحِبَّاتُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ»: ددے جملے شرح اوس شاتہ «عُرْبًا أَثَرًا» پہ توضیح کنبی شوے دہ.

دہذکورہ تعلیق تخریج: دا تعلیق عبد بن حمید رحمۃ اللہ علیہ فریابی رحمۃ اللہ علیہ او طبری رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ تولو دے حضرت مجاہد رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ پہ طریق سرہ نقل کرے دے. دے حضرت ام المؤمنین ام سلمہ رضی اللہ عنہا نہ ہم پہ دے معنی کنبی یومرفوع حدیث ہم نقل دے. کوم چہ طبری روایت کرے دے.^(۵)

قوله: وَيُقَالُ: (مُسْكَبٌ): جَارٌ: آیت مبارک «وَمَاءٌ مَّسْكُوبٌ»^(۶) تفسیر بیان کرے دے چہ دے مسکوب معنی جاری اوساری دہ. سکب الماء سکبا وسکوبا دے اوبو وغیرہ بہیدل، دے پورتنہ نہ نیکنہ پریوتلودہ. لفظ مسکوب ذکر کولوحکمت او وجہ دادہ چہ ہفہ اوبہ بہ پہ تیزنی سرہ بہیری نو دے یرے صفا اوسترہ بہ ہم وی. علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: «وَأَرَادَ بِهِ أَنَّهُ قَوِيَّ الْهَرِيِّ، كَأَنَّهُ يَسْكَبُ سَكْبًا»^(۷)

(۱) الکنز التنواری: ۱۶۰/۱۳.

(۲) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶ توضیح: ۱۲۱/۱۹.

(۴) فتح الباری: ۳۲۲/۶ کتاب البعث والنشور للبیہقی: ۱۸۸ باب ماجاء فی أشجار الجنة.....

(۵) طبری: ۱۰۸/۲۲ فتح الباری: ۳۲۲/۶.

(۶) سورة الواقعة: ۳۱.

(۷) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵.

﴿وَلَوْ شِئْنَا لَمَرَقْنَاهُم بِغَيْرِ أَوْجَتِهِمْ يَوْمَ الدِّينِ﴾ (۱) او بسترې به وی ډیرې اوچتې یو د بل د پاسه د جنت د بسترو باره کښې فرمایلی دی چه هغه څنگه د حسې اوچتوالی حامل وی هم هغه شان به معنوی عظمت او اوچتوالی هم هغه بسترو ته حاصل وی.

ابوعبید رضی الله عنه المجاز کښې لیکي چه د المرفوعة معنی العالیة ده. چنانچه دا د بناء مرتفع معنی ده بناء عال (۲) د حضرت ابوسعید رضی الله عنه نه په ترمذی او ابن حبان کښې یو روایت دې د کوم مطابق چه ددې اوچتوالی به د پنځو سوو کالو په مسافت کښې وی (۳) ددواړو تعلیقاتو تخریج: دا تعلیق اوددې نه وړاندې تعلیق دواړه حضرت مجاهد رضی الله عنه نه امام فربابی رحمته الله علیه موصولاً نقل کړی دی (۴).

قوله: ((لَعَلَّاهُ تَائِيْمًا)) : گڼل: آیت مبارک ﴿لَا يَمْنَعُونَ فِيهَا الْقَوَافِلَ تَائِيْمًا﴾ (۵) ددویو

کلماتو توضیح فرمائی چه د لغو معنی باطل او د تائیم معنی دروغو ده (۶). مطلب دادې چه په جنت کښې به فضولیات اولغویات وی نه دروغ اودهوکه ځکه چه دا ټول څیزونه د باطل گندگنی آثار او ثمرات دی او جنت دار الطیبین دې «لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا الطَّيِّبُونَ».

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق فربابی رحمته الله علیه د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه موصولاً روایت کړی دی (۷).

قوله: ((أَفْئَان)) : أَغْصَان: د آیت مبارک ﴿ذَوَاتَا أَفْئَانٍ﴾ (۸) تفسیر کولې شی. ددې آیت دوه

تفسیرونه دی. یو د حضرت عکرمه رضی الله عنه او مجاهد رضی الله عنه کوم چه امام بخاری رحمته الله علیه اختیار کړی دې اودویم د امام ضحاک رحمته الله علیه د حضرت عکرمه رضی الله عنه مطابق أفئان د فان جمع ده اوددې معنی أغصان «ښاخونه» دی. مطلب دا چه به جنتیانو کښې به د اوچتې درجې متقیانوته چه کوم دوه جتونه ورکولې شی هغه به د ډیرو ښاخونو والاوی. او حضرت ضحاک رحمته الله علیه د دې معنی ألوان کوی. د هغوی په نیز دا د فن جمع ده نو مطلب به داسی چه دواړه جتونه به د مختلف قسم او انواع په میوو باندې مشتمل وی (۹).

(۱) سورة الواقعة: ۳۴

(۲) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶ ومجاز القرآن: ۲۵۰/۲ سورة الواقعة: ۳۴.

(۳) سنن الترمذی أبواب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة ثياب أهل الجنة رقم: ۲۵۴۰ وأبواب تفسیر القرآن باب ومن سورة الواقعة رقم: ۳۲۹۴ وصحیح ابن حبان: ۴۱۹/۱۶-۴۱۸ کتاب إخباره صلى الله عليه وسلم عن مناقب الصحابة باب وصف الجنة. ذکر الإخبار عن الفرش التي أعدها الله... رقم: ۷۴۰۵.

(۴) فتح الباری: ۳۲۲/۶.

(۵) سورة الواقعة: ۲۵.

(۶) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶.

(۷) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶.

(۸) سورة الرحمن: ۴۸.

(۹) عمدة القاری: ۱۵۰/۱۵ فتح الباری: ۳۲۲/۶ التوضیح: ۱۹/۱۲۲.

قوله: ﴿وَجَنَّا الْجَنَّاتِ دَابَّ﴾ (۱): «ما یجئنی قریب منها: اوددی دوارو باغونو میوی به ډیری نيزدې وی یعنی ددې نه چه کومې میوی راشو کولی شی هغه به ډیرې نيزدې وی. حضرت عکرمه رضی الله عنه فرمائی: «عمارها دانه، لا یردهم عنها بعد ولا شک» (۲)، دا تفسیر هم د حضرت مجاهد رضی الله عنه نه روایت دی. دا امام طبری رضی الله عنه موصولاً ذکر کړې دي. (۳)

قوله: ﴿مُدْهَامْتَن﴾ (۴): «سَوْدَاوَاتٍ مِنَ التَّيِّبِ»: هغه دواړه جنتونه به د شینوالی د شدت اوزیاتوالی د وجې نه تک تور وی. شینوالې چه کله ډیر زیات شی نو هغه تور بخن کیږي لکه چه مشاهده هم ده. هم دا «مُدْهَامْتَن» سره تعبیر کړې شوې دي چه د شینوالی د شدت د وجې نه ددې شینوالې تور شان معلومېږي. (۵)

د مذکورۀ تعلیق تخریج: دا تعلیق امام فريابي رحمته الله د حضرت مجاهد نه موصولاً روایت کړې دي. خو الفاظ لېشان مختلف دي. والله اعلم. (۶)

ترجمۀ الباب سره د آیاتونو مناسبت: ترجمۀ الباب لاندې چه امام بخاری رحمته الله ډیر آیاتونه سره د تفسیر ذکر کړي دي دهغي د شرح نه به دا خبره واضحه شوي وی چه د دې ټولو آیاتونو مناسبت د ترجمې جزء اول سره دي. په دې ټولو کښې د جنت اودهغه ځانې د همیشۀ والی د نعمتونو مختلف صفات ذکر شوي دي. والله اعلم بالصواب. دي نه پس په دې خبره باندې پوهه شنی چه ددې باب لاندې امام بخاری رحمته الله ۱۶ احادیث ذکر کړي دي. په کوم کښې چه اولنې حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دي

الحديث الاول

۳۰۲۸- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا الْيَاقُوتُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ ثَائِفٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ، فَإِنَّهُ يُعْرَضُ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْقَدِّ وَالْعَشِي، فَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، فَيُنْزِلُ أَهْلَ الْجَنَّةِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَيُنْزِلُ أَهْلَ النَّارِ» (۱) [۱۳۱۳]

ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد فرمانيږي دي چه کله په تاسو کښې څوک انتقال کیږي نو (په قبر کښې) سحر ماښام هغه ته د هغه مقام خودلې شی. چنانچه که چرې هغه

(۱) الرحمن: ۵۴

(۲) عمدة القاری: ۱۵۱/۱۵، التوضیح: ۱۹/۱۲۲.

(۳) عمدة القاری: ۱۵۱/۱۵، فتح الباری: ۶/۳۲۳.

(۴) الرحمن: ۵۶

(۵) عمدة القاری: ۱۵۱/۱۵، فتح الباری: ۶/۳۲۳، التوضیح: ۱۹/۱۲۲.

(۶) فتح الباری: ۶/۳۲۳.

(۷) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: الحديث، من ترجمه كتاب الجنائز باب الميت يعرض....

جنتی وی نود جنت والو شان هغه ته معلوم شو او که چرې دوزخی وی نود دوزخیانو حال هغه ته اوخودلې شو. (۱)

تراجم رجال

احمد بن یونس: دا احمد بن عبدالله بن یونس یربوعی رحمته الله دی. ددوی حالات کتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل لاتدي تیرشوی دی. (۲)

اللیث بن سعد: دا مشهور امام لیث بن سعد فهمی رحمته الله دی. ددوی مختصر ذکر بدء الوحي دریم حدیث لاتدي راغلی دی. (۳)

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رحمتهما الله دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب ذکر العلم والفتا فی المسجد په ذیل کښې راغلی دی. (۴)

عبدالله بن عمر: دا مشهور صحابی رسول حضرت عبدالله بن عمر رحمتهما الله دی. ددوی حالات کتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بی الإسلام..... لاتدي ذکر کړې شوی دی. (۵)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په جزء ثانی کښې دی. په دې سره د جنت او دوزخ وجود ثابتیږي. ښکاره خبره ده که چرې دا دواړه موجود نه وی نو دخودلو څه معنی؟

دباب دویم حدیث دحضرت عمران بن حصین رحمته الله دی

الحديث الثاني

۳۰۶۱- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدٍ، حَدَّثَنَا سَلْمُنُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أُظْلِفَتْ فِي الْجَنَّةِ قُرَأَتُ أَكْثَرِ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءُ، وَأُظْلِفَتْ فِي النَّارِ قُرَأَتُ أَكْثَرِ أَهْلِهَا النِّسَاءُ» (۱) [۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱

سلم بن زبیر: دا ابو یونس سلم بن زبیر عطاردی بصری رحمته الله دی. ^(۲) دی د برید بن ابی مریم سلولی، خالد الاحدب، عبدالرحمن بن طرفه، ابورجا، عطاردی او ابو غالب رحمهم الله نه د حدیث روایت کوی. اود دوی نه جابن بن هلال، سعید بن سلیمان، ابوقتیبه سلم بن قتیبه، ابوداؤد طیالسی، سهل بن تمام بن بزیع، ابوعلی حنفی، ابوالولید هشام بن عبدالملک طیالسی او یعقوب بن حضرمی رحمهم الله وغیره د حدیث روایت کوی. ^(۳) امام ابو حاتم رازی رحمته الله فرمائی: «ثقة، ماه به بأس» ^(۴) امام ابو زرعه رازی رحمته الله فرمائی: «صدوق» ^(۵) امام عجللی رحمته الله فرمائی: «فی عداد الشيوخ، ثقة» ^(۶) خویل طرف ته ائمه حدیث نه یحیی بن معین، یحیی بن سعید، ابوداؤد، نسائی او ابن جبان رحمهم الله وغیره سلم بن زبیر ضعیف مگر خوی. ^(۷) تردی چه ابن جبان رحمته الله خو دومره پورې ونیلی دی چه: «یخطئ خطأ فاحشا، لا يجوز الاحتجاج به إلا في اوافق الثقات» ^(۸) چه فحش غلطیانی کوی په دې وجه هغه سره احتجاج صحیح نه دې، خو بیا هم که د ثقات موافقت وی نو هم څه حرج نشته.

اوس دلته دوه خبرې دي: ① سلم رحمته الله متفق علیه ضعیف راوی نه دي. چرته چه ددوی تضعیف کړې شوې دي هلته ددوی توثیق هم روایت کړې شوې دي. په دې وجه ده ته ناقابل احتجاج او استدلال نه شی ونیلی.

② حضرت یحیی بن معین رحمته الله چه تر کومې د ده د ضعیف مگر خولو تعلق دي نو ددې باره کښې امام حاکم رحمته الله فرماینلی دی چه امام بخاری رحمته الله د دوی روایات اصالة او امام مسلم رحمته الله د شواهد په توگه نقل کړي دي. اود امام یحیی رحمته الله ده ته ضعیف ونیل په دې معنی دی چه سلم بن زبیر د علم حدیث سره مشغولیت هم ډیر کم لرلو اود ده د روایاتو تعداد هم کم دي. اود علم سره دهغه شوق هم څه خاص نه وو په دې وجه نی ورته ضعیف او ونیل گنی د ده مرویات ډیر ښه دي او ټول په ټول صحیح دي. ما د ده ټول احادیث د حافظ ابوعلی رحمته الله په وړاندې لوستلی دی چه ټول اتلس (۱۸) وو. ^(۱) دغه شان ابن عدی رحمته الله فرمائی چه مرویات نی ډیر کم دي بل ددې تعداد دومره نه دې چه هغه بنیاد جوړولو سره سلم بن زبیر رحمته الله ته ضعیف او ونیلی شی. ^(۲) امام ابن جبان رحمته الله سره ددې چه په هغه باندې جرح کړې ده خو هم ددوی نه د هغوی توثیق هم نقل دي. چنانچه کتاب الثقات کښې د هغه

① کشف الباری: ۳۸/۲.

② تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱ رقم الترجمة: ۲۴۲۸ وتهذیب التهذیب: ۱۳۰/۴ ونسی تاریخ البخاری الکبیر: ۵۸/۴ وفال ابن مهدی: سلم بن زبیر. والصحيح زبیر.

③ ذ شیخ او تلامذه ډپاره اوگورنی تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱.

④ تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱ تهذیب التهذیب: ۱۳۰/۴ والجرح والتعديل: ۴ رقم الترجمة: ۱۱۴۲.

⑤ حواله جات بالا.

⑥ تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱ تهذیب التهذیب: ۱۳۰/۴.

⑦ حواله جات بالا. والضعفاء للنسائی: ۳۶ وسولات الأجرى: ۳ رقم الترجمة: ۳۰۳.

⑧ کتاب المجروحین: ۴۳۶/۱ رقم الترجمة: ۴۳۳ وتعليقات تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱ وإكمال مغلطای: ۴۲۷/۵.

⑨ إكمال مغلطای: ۴۲۹/۵ وهدي الساری: ۵۷۷ الفصل التاسع، فی سياق من طعن فيه..... حرف السین، تعليقات تهذیب

الکمال: ۲۲۲/۱۱.

⑩ تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱ والکامل لابن عدی: ۳۲۷/۳ رقم: ۷۸۰.

ترجمه نقل کولو سره هغه سکوت اختیار کړې دې کوم چه د ثقافت دليل دې. (۱) بيا سلم بن زريق رضي الله عنه د بخاری شريف، مسلم اونسانی راوی دې. چه پخپله هم د یو قسم توثیق دې. (۲)
 فرض کړه که دې متکلم فيه او ضعیف هم اومنلې شی نو په صحیح بخاری کښې د دوی ټول درې روایتونه دی. په کوم کښې چه دوه د شاهد اومتابع په توگه دی یو په صلاۀ کښې تیر شوې دې او یو حدیث باب دې او یو حدیث فی اصالة ذکر کړې دې. د کوم تعلق چه ابن صیاد سره دې چه حضور پاک هغوی ته فرمانیلې وو «غیاثک عقیماً» (۳) دا هم څه ضعیف روایت نه دې مشهور حدیث دې. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمانی چه ددې حدیث ډیر شواهد دی. والله الموفق (۴) په دې وجه په امام بخاری رحمته الله علیه باندې خو څه اعتراض نه شی کیدې.
 اوس خلاصه دا شوه چه سلم بن زريق رضي الله عنه څه ضعیف راوی نه دې بلکه قابل د احتجاج او استدلال دې. البته د روایاتو د کمی د وجې نه هغه ته مطعون و نیلې شوې دې چه هیڅ کله د طعن وجه نه ده. په ۱۶۰ هجری کښې ددوی انتقال شوې. رحمه الله تعالی رحمة واسعه. (۵)
 ابورجاء: دا ابورجاء عمران بن ملحان عطاردی بصری رحمته الله علیه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب التهم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم.... لاندې راغلی دی. (۶)

عمران بن حصین: دامشهور صحابی ابونجید عمران بن حصین خزاعی رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب التهم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم.... لاندې تیر شوی دی. (۷)
 د حدیث ترحمة الباب سره مناسبت: ددې حدیث درجمې د دویم جزء سره مطابقت په دې جمله کښې دې: «اطلعت فی الجنة» ځکه چه په دې کښې صریح دلالت دې چه حضور پاک عليه السلام کله جنت اولیدلو نوهغه موجود وو. ظاهره خبره ده چه هم موجود شی لیدلې کیږی او په هغې کښې نظر کولې شی. (۸)
 د باب دریم حدیث د حضرت ابوریره رضي الله عنه دې.

الحديث الثالث

۳۰۴- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا الْكَلْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَقِيلٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسْتَبِ، أَنَّ أَبَاهُ رَوَى عَنْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: يَنْتَأَمِنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذْ قَالَ: "يَنْتَأَمِنُ أَنْتَا بِمَدَائِنِي فِي الْجَنَّةِ، فَإِذَا امْرَأَةٌ تَوَضَّأَتْ إِلَى جَانِبِ

(۱) کتاب النقاۃ: ۴۲۱/۶، رقم: ۸۳۸۴

(۲) تهذيب الكمال: ۲۲۳/۱۱.

(۳) صحيح البخاری کتاب الأدب باب قول الرجل للرجل: اخسأ. رقم: ۶۱۷۲

(۴) هدى الساري: ۵۷۷

(۵) إكمال مغلطاي: ۴۲۸/۵ خلاصة الخزر ج۱: ۱۴۶ وتهذيب التهذيب: ۱۳۱/۴.

(۶) كشف الباري كتاب التيمم: ۴۰۵.

(۷) كشف الباري كتاب التيمم: ۴۱۰-۴۰۵.

(۸) فتح الباري: ۳۲۲/۶.

قُمْ فَقُلْتُ: لَيْسَ هَذَا الْقَصْرُ فَقَالُوا: يُعَذِّبُ الْخَطَّابَ قَدْ كَثُرَتْ غَيْرَتُهُ قَوْلَيْتَ مُدْبِرًا، تَبَكَّى عُمَرُ وَقَالَ: أَعْلَيْتَ أَغَارًا يَا رَسُولَ اللَّهِ" (۱)، (۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲)

تراجم رجال

سعید بن ابی مریم: دا سعید بن الحکم بن محمد بن ابی مریم جمحی بصری رحمہ اللہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب من سمع شیئا فراجع (لاندی راغلی دی) (۲)

الیث: دا مشہور امام لیث بن سعد فہمی رحمہ اللہ دی.

عقیل: دا مشہور امام حدیث عقیل بن خالد رحمہ اللہ دی. (۳)

ابن شہاب: دا مشہور محدث محمد بن مسلم ابن شہاب زہری رحمہ اللہ دی. ددی حضراتو محدثینو مختصر تذکرہ بدء الوحی دریم حدیث کنبی تیرہ شوی دہ. (۴)

سعید بن مسیب: دا سعید بن مسیب بن حزن قرشی مخزومی رحمہ اللہ دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل لاندی تیر شوی دی. (۵)

ابو ہریرہ: د صحابی رسول حضرت ابو ہریرہ رحمہ اللہ حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کنبی تیر شوی دی. (۶)

دا حدیث کوم چہ د حضرت عمر رضی اللہ عنہ پہ فضیلت باندی مشتمل دی ددی تفصیلی شرح کتاب الفضائل او کتاب النکاح کنبی شوی دہ. (۷)

ترجمہ الباب سرہ مناسبت: ددی حدیث شریف ترجمہ الباب سرہ مطابقت پہ دی جملہ کنبی دی

«رَأَيْتُنِي فِي الْجَنَّةِ»، چہ ما خپل خان پہ جنت کنبی اولیدلو دا اگر چہ د خوب واقعہ دہ مگر د انبیاء کرام

علیہم السلام خوب حجت وی چنانچہ معلومہ شوه چہ جنت موجود دی دغہ شان د حدیث د ترجمہ الباب

ددوم جز سرہ مناسبت واضح دی. بل د ترجمہ د الول جز سرہ ہم ددی حدیث مناسبت بنکارہ دی چہ

پہ دی کنبی د عمر رضی اللہ عنہ د محل او پہ ہفتی کنبی د موجود جاریہ ذکر دی کوم چہ د جنت صفت دی

د باب خلورم حدیث د حضرت عبداللہ بن قیس (ابو موسیٰ، اشعری رحمہ اللہ دی.

(۱) قوله: أن أباهريرة رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى فى فضائل أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم باب مناقب عمرين: الخطاب رضى الله عنه رقم: ۳۶۸۰ وفى النکاح باب الفيرة: رقم: ۵۲۲۷ وفى التعبير باب القصر فى المنام رقم: ۷۰۲۳. و باب الوضوء فى المنام رقم: ۷۰۲۵. و سلم رقم: ۶۲۰۱-۶۲۰۰ وفى فضائل الصحابة باب فضائل عمر بن الخطاب رضى الله عنه.

(۲) كشف الباری: ۱۰۶/۴.

(۳) ددوی تفصیلی تذکرہ کتاب العلم باب فضل العلم کنبی راغلی دی. كشف الباری: ۴۵۵/۳.

(۴) كشف الباری: ۳۲۴-۳۲۳.

(۵) كشف الباری: ۱۵۹/۲.

(۶) كشف الباری: ۴۵۹/۱.

(۷) كشف الباری کتاب فضائل أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم: ۳۶۹-۳۶۱ و کتاب النکاح باب الفيرة: ۳۷۸.

الحديث الرابع

٣٠٤١- حَدَّثَنَا عَمَّا بَرْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا هَمَامٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَمْرَانَ الْجَوْنِيَّ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ الْأَشْعَرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْجَنَّةُ دُرَّةٌ، مَجُوفَةٌ طَوَّلَهَا فِي السَّمَاءِ لَكَ لَوْ مِيلًا، فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا لِمُؤْمِنٍ أَهْلٌ لَا يَرَاهُمْ الْآخَرُونَ» (ص: ٨٨) قَالَ: أَبُو عَبْدِ الصَّمَدِ، وَالْحَارِثُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ أَبِي عَمْرَانَ سِتُونَ مِيلًا (١) [٧٠٠٦، ٤٥٩٨، ٤٥٩٧]

تراجهم رجال

حجاج بن منهال: دا حجاج بن منهال انماطی سلمی رحمته الله دي. د دوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية..... په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. (٢)
 همام: دا همام بن یحیی بن جبان بن دینار عوذی بصری رحمته الله دي. (٣)
 ابو عمران الجونی: دا ابو عمران عبد الملك بن حبیب الجونی رحمته الله دي. (٤)
 ابوبکر بن عبدالله بن قیس اشعری: دا ابوبکر بن عبدالله بن قیس اشعری عجلی رحمته الله دي. د دوی نوم عمرو یا عامر دي. (٥)
 ابيه: دامشهور صحابی حضرت ابو موسی عبدالله بن قیس اشعری رحمته الله دي. د دوی تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب أي الإسلام أفضل؟ لاندې بیان کړې شوی دی. (٦)
 قوله: عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْجَنَّةُ دُرَّةٌ مَجُوفَةٌ: د حضرت عبدالله بن قیس اشعری رحمته الله نه روایت دي چه (د جنتیانو) خیمه به د ډډو مرغلرو وی. دنیاوی خیمې اکثر د کپړې یا خرمن وی مگر جنتیانوته چه کومې خیمې ورکولې شی هغه به ډډو مرغلرو وی. د مجوفه معنی د دننه نه خالی. په اکثر نسخو کښې دغه شان دی. یعنی دره مجوفه خود سرخسې اومستعلی په روایت کښې در مجوف دي یعنی مذکر. (٧)

(١) قوله: عن أبيه (أبي موسى الأشعري رضي الله عنه): الحديث، أخرجه البخاري في تفسير سورة الرحمن باب (حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ) رقم: ٤٨٧٩ وباب (وَمِنْ ذُنُوبِهِمْ جَنَّتْنِ) رقم: ٨٧٨٠ وفي التوحيد باب (وَجُودَةٌ يُؤْتِيهَا نَاصِرَةٌ هَٰؤُلَاءِ رِبَّاتٌ نَاطِرَةٌ) رقم: ٧٤٤٤ ومسلم كتاب الجنة باب صفة الخيام وما للمؤمنين فيها..... رقم: ٧١١٤-٧١١٥ والترسدي في صفة الجنة باب ماجاء في صفة غرف الجنة رقم: ٢٥٢٨ وابن ماجه في المقدمة باب في ما أنكرت الجهمية رقم: ١٨٦.

(٢) كشف الباري: ٧٤٤/٢.

(٣) د دوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الصلاة باب من نسي صلاة فليصل.....

(٤) د دوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب أبواب الاستسقاء باب الجهر بالقراءة في الاستسقاء..

(٥) د دوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب مواقيت الصلاة باب فضل صلوة النجر.

(٦) كشف الباري: ٦٩٠/١.

(٧) فتح الباري: ٣٢٣/٦ والقاموس الوحيد مادة: جوف. وعمدة القاري: ١٥٣/٥.

قوله: «طوله في السماء ثلاثون ميلا، في كل زاوية منها للمؤمن أهل لا يراهم

الآخرين»: ددی خیمی اور دوالی به د آسمان طرف ته دیرش میله وی. ددی په هر کوب کښې به د مومن دپاره داسې حورې وی کومې چه به نور څوک نه وینی. علامه قرطبی رحمته الله فرمائی ددی نه معلومېږی چه په جنت کښې به د حورو او انسانی ښځو شمیر د سرو په مقابله کښې د ډیر زیات وی. ^(۱) په دې حدیث کښې د سورت الرحمن آیت «حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ» ^(۲) تفسیر کړې شوې دې چه هغه خیمی به داسې وی. چنانچه امام بخاری رحمته الله دا حدیث د سورت رحمن د پورته ذکر شوی آیت د تفسیر لاندې په کتاب التفسیر کښې هم درج کړې دې. ^(۳)

قوله: «قال أبو عبد الصمد والحارث بن عبيد، عن أبي عمران: ستون ميلا: مطلب دا چه

ابو عبد الصمد ^(۴) او حارث بن عبید رحمته الله ستون میلا نقل کړې دې. په ظاهره دا معلومېږی چه امام بخاری رحمته الله ددې روایت دویم طریق طرف ته اشاره کولو سره د روایاتو اختلاف بیانول غواړی اود ستون میلان والاروایت د ثلاثون میلا والا په روایت باندې ترجیح ورکوی. ^(۵)

حارث بن عبید: دا ابو قدامه حارث بن عبید ایادی بصری رحمته الله دې. دې د مسجد البرتی مؤذن وو. ^(۶) دې د ابو عمران الجونی، سعید الجریري، مطر الوراق، عبد العزيز صهيب، ثابت بنانی او محمد بن عبد الملك بن ابی محذوره رحمهم الله وغيره نه روایت د حدیث کوی. اود دوی نه روایت کونکو کښې ازهر بن قاسم، زید بن الحباب، عبد الرحمن بن مهدی، ابو داؤد طیالسی، ابو نعیم، سعید بن منصور، یحیی بن یحیی نیشاپوری، ابوسلمه تبوذکی، مسدد بن مسرهد او طالوت بن عباد رحمهم الله وغيره شامل دي. ^(۷)

امام احمد بن حنبل رحمته الله فرمای (مضطرب الحديث) ^(۸) او په یوبله موقع باندې ارشاد فرمانيږي «لا أعرفه» ^(۹) امام یحیی بن معین رحمته الله فرمائی (ضعيف الحديث) ^(۱۰) امام ابوحاتم رحمته الله فرمائی: «کتب حديثه ولا يحتج به» ^(۱۱) امام نسائی فرمائی (ليس بذلك القوي) ^(۱۲) حافظ ابن عبد البر رحمته الله فرمائی (ليس بالقوي

^(۱) المفهم ۱۸۱/۷: التوضيح ۱۳۶/۱۹: عمدة القاری: ۱۵۳/۱۵.

^(۲) الآية: ۷۲.

^(۳) التوضيح ۱۳۶/۱۹: صحيح البخاری کتاب التفسير الرحمن رقم: ۴۸۷۹.

^(۴) ابو عبد الصمد: حالاتو دپاره او گورنی کتاب المل فی الصلاة باب من سى قوما او سلم.

^(۵) فيض الباری: ۴/۳۲۰.

^(۶) تهذيب الكمال: ۲۵۸/۵ رقم الترجمة: ۱۰۲۹: وتهذيب ابن حجر: ۱۵۰/۲.

^(۷) د شيوخ او تلامذه دپاره او گورنی تهذيب الكمال: ۲۵۸-۲۵۹/۵.

^(۸) تهذيب الكمال: ۲۵۹/۵ تهذيب ابن حجر: ۱۵۰/۲.

^(۹) تهذيب الكمال: ۲۵۹/۵.

^(۱۰) حواله بالا، والجرح والتعديل: ۹۱/۳ رقم الترجمة: ۳۷۱: وكتاب المجروحين: ۲۶۷/۱.

^(۱۱) الجرح والتعديل: ۹۱/۳ رقم: ۳۷۱: وتهذيب الكمال: ۲۶۰/۵.

^(۱۲) تهذيب الكمال: ۲۶۰/۵.

عندهم^(۱) حافظ ذهبی رحمته فرمائی: لہیں بالقوی^(۲) حافظ عبدالرحمن بن مہدی فرمائی: «کان من شیوخنا ومارأیت الا غیرا»^(۳) پورتن ذکر کرے شری اکثر اقوالونہ معلومیری چہ حارث بن عبید رحمته ضعیف، ناقابل احتجاج او غیر معتبر راوی دی. یو خو حضراتو دہغوی توثیق کرے دی. امام نسائی رحمته ددوی د تضعیف سرہ سرہ توثیق ہم نقل دی. چنانچہ مغلطای رحمته او ابن حجر رحمته د امام نسائی رحمته الجرح والتعديل پہ حوالہ سرہ لیکلی دی چہ حارث صالح وو. دغہ شان ابن شاہین رحمته ہغہ پہ خپل کتاب الثقات کنبی ذکر کرے دی^(۴) ددوی بارہ کنبی د ټولو نہ مناسب رانی غالباً د امام ابن حبان رحمته معلومیری فرمائی: «کان شیفاً صالحاً، من کثروہمہ، حتی خرج عن حملۃ من یحییٰ جہراً اذا انفردوا»^(۵) چہ ټبہ سرے وومگر کثیر الوہم وو. پہ دے وجہ انفراداً دہغوی مرویات معتبر نہ دی اود متابعت او شاخہ پہ توگہ دہغوی مرویات معتبر دی چنانچہ ددے تفصیل نہ معلومہ شوه چہ حارث بن عبید رحمته بنیاد جوړولو سرہ دلته پہ حضرت مصنف رحمته باندے اعتراض کول صحیح نہ دی چہ داسی ضعیف او ناقابل احتجاج راوی نہ روایت څہ معنی ده؟ ځکه چہ. امام بخاری رحمته دے پہ خپل صحیح کنبی صرف پہ دوو ځایونو کنبی تعلیقاً او متابعتاً اخستی دی یوتعلیق دا او بل تعلیق فضائل القرآن کنبی دی. ^(۶) پہ دے وجہ امام بخاری رحمته خو د اعتراض پہ زد کنبی بالکل نہ راځی چہ هغوی دحارث نہ اصالة اومسنداً څہ روایت نہ دے اخستی. البته امام مسلم رحمته د دوی نہ اصالة روایت کرے دی. دہغی ہم متابعین امام مسلم رحمته ذکر کرے دی او په متابعت او شواہد کنبی حارث بن عبید رحمته معتبر دی. بل ددوی د اصالة مرویات کہ چرے متابعت ذکر کرو نوبیا ہم معتبر دی. واللہ اعلم^(۷)

امام بخاری رحمته الادب المفرد کنبی ہم ددوی نہ روایت نقل کرے دی. ^(۸) حارث بن عبید رحمته د مسلم، ابوداؤد او ترمذی راوی دی. دا هم د اعتبار او احتجاج یوه وجہ ده.^(۹)

یوه اہم تنبیہ. مگر دا دے واضحه وی چہ امام بخاری دکوم دوو طرق حوالہ ورکړے ده په هغی کنبی د طولہا پہ ځانی عرضہا دے. ثلاثون میلا والاروایت غالباً صرف ہم دغہ ذکر کرے دی گنی د بخاری شریف نه علاوه مسلم شریف^(۱۰) اوسنن ترمذی^(۱۱) کنبی ہم ستون میلا دے البته د عرض او طول

(۱) تعلیقات تہذیب المال: ۲۶۰/۵.

(۲) حوالہ بالا والکاشف: ۱۵۰/۱ رقم: ۸۷۱.

(۳) تہذیب الکمال: ۲۵۹/۵.

(۴) تعلیقات تہذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

(۵) کتاب المجروحین: ۲۲۴/۳.

(۶) صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن، باب اقرؤ القرآن ما انتلفت علیہ قلبکم رقم: ۶۹۱.

(۷) تحریر تقریب التہذیب: ۲۳۷/۱-۲۳۶ وهدی الساری: ۶۴۲ فصل.

(۸) تہذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

(۹) تہذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

(۱۰) صحیح مسلم کتاب الجنۃ وصفۃ نعیمہا باب فی صفۃ خیام الجنۃ رقم: ۷۱۱۶-۷۱۱۴.

(۱۱) سنن الترمذی أبواب صفۃ الجنۃ باب ماجاء فی صفۃ غرف الجنۃ رقم: ۲۵۲۸.

اختلاف به هفت کینی هم دی. بعض عر ضهاستون میلاروایت کری دی اوبعض طوهاستون میلار شراح به دی کینی تطبیق کولوسره دا ونیلی دی چه ددغه خیمو اوردوالی او پلنوالی به برابر وی والله اعلم (۱) مذکورہ طرق تخویر: د ابو عبد الصمد تعلیق اوطرق امام بخاری رحمہ اللہ پخبلہ د محمد بن المنشی به واسطه سره مسندا ذکر کری دی. دی نه علاوه دا امام مسلم رحمہ اللہ هم موصلاً ذکر کری دی (۲) او حارث بن عبید رحمہ اللہ طریق امام مسلم رحمہ اللہ موصلاً کتاب الجنة کینی ذکر کری دی (۳) ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: ددی حدیث ترجمه الباب سره مناسبت ددی به اول جز، کینی دی. یعنی صفة الجنة د باب پنجم حدیث حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی.

الحديث الخامس

۲۰۴- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سَفِيَانٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَالَ اللَّهُ «أَعَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أَذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ، فَأَقْرَعُوا إِنْ شِئْتُمْ فَلَا تَعْلَمُوا نَفْسَ مَا أَخْفَى هُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ» (۱) (۷۰۵۹، ۴۵۰۲، ۴۵۰۱)

ترجمہ رجال

الحمیدی: دا ابوبکر بن عبد الله بن زبیر قرشی اسدی حمیدی مکی رحمہ اللہ دی. دوی تذکره بدء الوحي اول حدیث کینی تیره شوی ده (۵) سفیان: دا سفیان بن عیینہ رحمہ اللہ دی. ددوی مختصر حالات بدء الوحي کینی او تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا..... لاندی بیان کری شوی دی (۶) ابو الزناد: دا ابو الزناد عبد الله بن ذکوان رحمہ اللہ دی. الاعرج: دا عبد الرحمن بن هرمز الاعرج قرشی رحمہ اللہ دی. ددی دواړو محدثینو حضراتو تذکره کتاب الإيمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإيمان لاندی تیره شوی ده (۷) ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان

(۱) التوضیح: ۱۳۵/۱۹ وأرشاد الساری: ۲۸۱/۵ وتحفة الأحوذی: ۲۷۶/۷ والکونثر الجاری: ۱۸۹/۶.

(۲) صحیح البخاری کتاب التفسیر سورة الرحمن باب («خُورُ مَقْصُورَتٌ») رقم: ۴۸۷۹ وسلم رقم: ۲۸۳۸.

(۳) صحیح مسلم کتاب الجنة وصفه نعيمها باب فی صفة خيام الجنة..... رقم: ۷۱۱۴.

(۴) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً الرقاق باب حجبت النار بالشهوات رقم: ۶۴۸۷ وسلم: ۷۰۹-۷۰۸ کتاب الجنة وصفه نعيمها وأهلها باب صفة الجنة.

(۵) كشف الباری: ۲۳۷/۱.

(۶) اوگورنی كشف الباری: ۲۳۸/۱ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

(۷) كشف الباری: ۱۱-۱۱/۲.

کنبی تیرشوی دی. (۱) دامشهور حدیث دی کتاب التفسیر کنبی ددی شرح راغلی ده، (۲) خو بیاهم د دوو خیزونو ذکر به دلته مناسب وی.

① د حدیث جمله (اقروا ان شئتم) باره کنبی اختلاف دی چه د چا جمله یا مقوله ده؟ نو امام داودی رحمته الله علیه دا د حضرت ابوهریره رضی الله عنه کلام گر خولې دی خو ابن التین رحمته الله علیه فرمائی چه ظاهر د حدیث ددی خلاف دی اودا د حضور پاک د ارشاد حصه ده. د حضرت ابوهریره رضی الله عنه کلام نه دی. (۳)

② لکه چه دا حدیث شریف د آیت مبارک تفصیل او توضیح دی. په آیت کنبی د علم نفی ده (فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ) او په حدیث کنبی ددی علم خاص د طرق نفی ده چه په دنیا کنبی کومه یوه ذریعه او حس هم اختیار کړی د جنت د نعمتونو حقیقی علم تاسو نه شنی حاصلولې دهغه خانی پورې ستاسو رسیدل نه شی کیدی والله اعلم. (۴)

ترجمة الباب سوره د حدیث مناسبت: دا حدیث د جنت په وجود باندې دلالت کوی ځکه چه اعداد (تباری) غالباً عموماً دهغه خیز کیری کوم چه موجود او حاصل وی (۵) د باب شپږم حدیث هم د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی.

الحدیث السادس

[۴۰۷۲/۴۰۷۳] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَبَاءِ بْنِ مُنِيَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوَّلُ زَمْرَةٍ تَلْبِغُ الْجَنَّةَ صُورَتُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، لَا يَتَّصِقُونَ فِيهَا، وَلَا يَمْتَسِقُونَ، وَلَا يَتَقَوَّطُونَ، أَيْنَتُهُمْ فِيهَا الدَّهَبُ، أَمْشَاطُهُمْ مِنَ الدَّهَبِ وَالْفِضَّةِ، وَجَمَامُهُمُ الْأَلْوَةُ، وَشُحُومُهُمُ الْمَسْكُ، وَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ، يُرِي مَغْرُوقُهُمَا مِنْ دَوَاءِ النَّحْوَرِ مِنَ الْحُسْنِ، لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَبَاغُضَ، قُلُوبُهُمْ قَلْبٌ وَاحِدٌ، يَتَّبِعُونَ اللَّهَ بُكْرَةً وَعَشِيًّا» (۶)

تراجم رجال

محمد بن مقاتل: دا امام محمد بن مقاتل مروزی رحمته الله علیه دی ددوی تذکره کتاب العلم باب مابذکر فی المناولة.... کنبی تیره شوې ده. (۷)

(۱) کشف الباری: ۴۵۹/۱.

(۲) کشف الباری: کتاب التفسیر سورة تنزيل: ۵۱۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵-۱۵۳/التوضیح: ۱۳۷/۱۹.

(۴) عمدة القاری: ۱۵۳/۱۵.

(۵) عمدة القاری: ۱۵۳/التوضیح: ۱۳۷/۱۹.

(۶) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري في الأنبياء، باب خلق آدم وذريته رقم: ۳۲۲۷ ومسلم رقم: ۷۱۰۳-۷۱۰۶ كتاب الجنة باب أول زمرة تدخل الجنة على صورة القمر ليلة البدر وأزواجهم، والترمذی فی صفة الجنة باب ماجاء فی صفة الجنة رقم: ۲۵۳۷ وابن ماجه فی الزهد باب صفة الجنة رقم: ۴۳۸۹-۴۳۸۸.

(۷) کشف الباری: ۲۰۶/۳.

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك حنظلی رحمته الله دې ددوی حالات بدء الوحی پنځم حدیث لاندې یترسوی دی (۱)

معمر: دامعمر بن راشد ازدي بصری رحمته الله دې ددوی تذکره بدء الوحی او کتاب العلم باب کتابه العلم کښې راغلې ده (۲)

همام بن منبه: د همام بن منبه یمانی صنعانی رحمته الله دې ددوی حالات کتاب الإيمان باب حسن اسلام اللوء ترکه مالایعنه په ذیل کښې بیان کړې شوی دی (۳)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوی دی (۴)

قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:

أول زمرة تلج الجنة صورهم على صورة القمر ليلة البدر: حضرت ابوهریره رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله نه روایت کوی چه حضور پاک او فرمائیل ۱ چه د جنتیانو رومبې ډله کومه چه جنت ته داخلېږي دهغوی مخونه به د خوار لسمې شپې د سپوږمۍ په شان پریږي.

قوله: تلج: ولوجانه مشتق دې. د باب ضرب نه دې ددې معنی د داخلید لوده (۵) هم په دې باب کښې ددې حدیث دویم طریق کښې د تدخل الفاظ راځي. دا حدیث امام بخاری رحمته الله هم په دې باب کښې په دریو طرق سره روایت کړې دې.

قوله: صورهم على صورة القمر.... ددې نور وضاحت د کتاب الرقاق په روایت کښې دې.

«يدخل الجنة من أمي زمرة هم سبعون ألفاً، تصيرون وجوههم إضاءة القمر....» (۶) د دغه ډلې شمیر به اويا زره وی اود اوياؤ عدد د کثرت د بیان د پاره وی. مطلب دادې چه ډیره لویه ډله به په دغه صفت باندې متصف وی. بیا به یوه ډله داسې وی چه د ستورو په شان به پریږي کوم ته چه په راتلونکی حدیث «والذين على أنهم كما شد كوكب إضاءة» سره تعبیر کړې شوې دې.

بیا به دې نه پس نور منازل وی لکه د مسلم شریف روایت (۷) کښې «ثم هم يعد ذلك منازل» فرمائیلې شوی دی. (۸)

(۱) کشف الباری: ۴۶۲/۱.

(۲) کشف الباری: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

(۳) کشف الباری: ۴۲۸/۲.

(۴) کشف الباری: ۵۹۱/۱.

(۵) عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵.

(۶) صحیح البخاری کتاب الرقاق باب يدخل الجنة سبعون..... رقم: ۶۵۴۲.

(۷) صحیح مسلم رقم: ۲۸۳۴.

(۸) فتح الباری: ۳۲۴/۶، التوضیح: ۱۹/۱۴۴ عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵ کشف الباری کتاب الرقاق: ۶۳۲.

قوله: لا یبصقون فیها، ولا یمخطون، ولا یتفوطون په جنت کېږي به نه هغوی توکمانې

توکی، نه به دهغوی پوره رابهری اونه به هغوی متیازې کوی لا یبصقون دا د بصاق نه دې د باب نصر نه دې ددې معنی د توکلوه. ولا یمخطون دا د مخاط نه دې د پوزې گندگنی وغیره ته وائی ولا یتفوطون دا د غاظ نه دې غتومتیازو ته وائی. دا جمله د خارج من السبلین نه کتابه ده یعنی متیازو ته هم شامل ده. د کتاب الانبیاء روایت کېږي «الایهولون ولا یتفولون»^(۱) زیاتوالي هم نقل دې د باب په دویم طریق کېږي «ولا یسقون» راغلې دې مطلب دا چه جنتیان به بیمار کیږي هم نه اود دې ټولر جملو مقصد دا دې چه جنت به د ټول صفات ناقصه سلبیه نه پاك اوصفا وی.

د حضرت جابر رضی الله عنه په مسلم شریف کېږي حدیث راغلې دې «په دې کېږي دی چه جنتیان به خوری هم څکی هم خو دا خوراک څښاک به د سبیلین نه نه خارج کیږي. بلکه هغوی به یو ادرکې او کړې اودا ټول هضم. د ادرکې نه به د بدو په ځانی خوشبونی خارج کیږي»^(۲)

امام نسای رحمه الله امام احمد رحمه الله او ابن حبان رحمه الله وغیره د حضرت زید بن ارقم رضی الله عنه یو حدیث نقل کړي دې چه د اهل کتاب یو سرې د حضور پاك په خدمت کېږي حاضر شو او وئی ونیل «یا ابا القاسم، تو عمران اهل الجنة پاکلون وشریون؟ قال: نعم، ان احدکم لیمطی قوة مائة رجل في الاکل والشرب والجماع، قال: الذي پاکل وشرب تكون له الحاجة، وليس في الجنة اذى؟ قال: تكون حاجة احدهم شرها، یفرض من جلودهم، وشره المک»^(۳) یعنی ای ابو القاسم! تاسو دا وایئ او گمان لرئې چه جنتیان به خوری او څکی؟ حضور پاك او فرمائیل بالکل تاسو خلقو ته به هلته خوراک څښاک او جماع کېږي د سلو کسانو برابر قوت درکولې شی نو دې کتابی او وئیل چه کوم بنده خوری څکی نوهغه ته خو به د قضاء حاجت ضرورت هم پېښیږي حالانکه په جنت کېږي به گندگی نه وی (نو دا خوړل څکل به چرته څی؟) حضور پاك او فرمائیل چه ددوی قضاء حاجت به داسې وی چه دهغوی د وینستود سوړو نه به خوله او څی د کومې خوشبونی چه به د مشک په شان وی. امام طبرانی رحمه الله لیکلی دی چه د سائل کتابی نوم ثعلبه بن حارث وو^(۴)

علامه ابن الجوزی رحمه الله فرمائی: چونکه د جنتیانو خوراکونه به ډیر معتدل او مزیدار وی په دې وجه به د هغې نه فضله نه پیدا کیږي بلکه د دغه خوراکونو به مزیدار او خوشبونی والا هوا پیدا کیږي^(۵) علامه انور شاد کشمیری رحمه الله د صدرالدین شیرازی کوم چه شیعه دې لیکن وائی چه صوفی دې مگر دا بالکل تضاد دې د باطنی مسلک کیدي شی صوفی متبع شریعت څوک رافضی نه شی کیدي په دې وجه هغه او وئیل په جنتیانو به د روحانیت غلبه وی او په دوزخیانو به د مادیت غلبه وی په دې وجه به د دوزخیانو بدنونه خورولې شی او د بعض اضراس (د اړې، به د احد دغر) برابر وی^(۶)

(۱) صحیح البخاری کتاب احادیث الانبیاء باب خلق آدم... رقم: ۳۳۲۷.

(۲) صحیح مسلم کتاب الجنة... باب فی صفات الجنة... رقم: ۷۱۱۱-۸۰۸.

(۳) عدة الفاری: ۱۵۴/۱۵ فتح الباری: ۳۲۴/۶.

(۴) السنن الکبری للسنانی: ۵۴/۶ رقم: ۱۱۴۷۸ او ابن حبان، رقم: ۷۴۲۴ ومسنند احمد: ۳۶۷/۴ رقم: ۱۹۸۸۴ ومسنند البزار رقم:

۳۵۲۲ والمعجم الکبیر: ۱۷۷/۵ رقم: ۰۰۴ والمعجم الأوسط: ۳۱۱/۶-۳۱۰ رقم: ۸۸۷۶ ثمامه بن عقیبة الملعی عن زید بن أرقم.

(۵) فتح الباری: ۳۲۴/۶ رقم: ۰۰۴ والمعجم الأوسط: ۳۱۱/۶ رقم: ۸۸۷۶ ثمامه بن عقیبة الملعی عن زید بن أرقم.

(۶) اسمعجم الکبیر رقم: ۴ ۰۰۴ والوسط من اسمعجم محمد رقم: ۷۷۴۱ نظر مجمع الزوائد: ۴۱۶/۱۰.

(۷) فتح الباری: ۳۲۴/۶ والتوضیح: ۴۲/۱۹.

قوله: :: أنیتهم فیها الذهب، أمشاطهم من الذهب والقضة به جنت کنبی به لوبنی د سرو زرو وی اود هغوی بنگری به د سرو زرو او سپینو زرو وی به وړاندینی روایت کنبی د فغه یعنی چاندنی هم ذکر دی. لکه چه به وړاندی روایت کنبی د فغه به ذکر باندی اکتفا کړی شوې ده اودلته نی د هغې د ذکر کولو ضرورت نه دی کنړلې ځکه چه دا بهر حال احتمال دی چه دواړه څیزونه دهریوسې دپاره وی اوداهم احتمال دی چه د څه کسانود پاره به د سرو زرو لوبنی وی او د څه د پاره د سپینو زرو. د احادیثو نه د دواړو احتمالاتو تائید کړی او په دې کنبی څه استبعاد هم نشته دی ځکه چه به هر صورت کنبې په درجو کنبې به تفاوت خو وی.

امشاط کنبی هم دغه تقریر دی دلته د سپینو زرو او د سرو زرو د پسونځ ذکر دی خو په وړاندی روایت کنبی صرف د چاندنی د پسونځ ذکر دی. پورتنی دواړه احتمالات دلته هم محتمل دی. امشاط جمع ده ددې مفرد مشط دی. ددې میم مثله دی یعنی به میم باندی زیر زیر او پیش دریواړه صحیح دی. خو انصح پیش دی. (۱)

قوله: :: مجاهرهم الألوّة دهغوی انگیتنی به د «اگر» وی مجاهر د مجمر جمع ده هغه لوبنی کوم کنبی چه خوشیونی لوگې کولې شی. دهونی دان. او الوة (عود ته وانی. یعنی هغه خوشیونی کونکي لرگې چه د بخور دپاره سوزولې شی. په اردو کنبی دې ته «اگر» وانی د کومې نه چه اگریتنی جوړیږی دغې ته عود هندی هم ونیلی شی. (۲) مجاهر مبتدا دی او الوة ددې خبر دی.

یو تعارض او دهغې لړې کول: ددې روایت نه معلومه شوه چه انگیتنی به د اکر وی یعنی اکر (عود) جوړې شوې به وی. وړاندې چه کوم روایت راځی په هغې کنبی دی «وقود مجاهرهم: الألوّة» یعنی مجاهر او انگیتو کنبی چه کوم څیز سوزولې شی هغه اکر اعود دی. اوس په دواړو روایتونو کنبی په ظاهره تعارض دی. ددې تعارض مختلف وجوهات دی: ① یو جواب خودا کیدې شی چه محل وئیلوسره حال مراد اخستی شوې وی او «مجاهرهم الألوّة» معنی کنبی دا وی «ما مجهر فی المجهر هو العود» ② دویم جواب دادې چه ممکن دی انگیتنی هم د عود وی او څه چه په دې کنبی سوزولې شی هغه هم عود وی. (۳)

یواشکال او دهغې جوابات: مگر د پورته تقریر نه دا اشکال پیدا کړی چه په جنت کنبی تاسوي د اور ذکر کونی نولې به جنت کنبی به اور هم وی؟ او هلته د اور څه کار دی؟ ددې یو جواب علامه اسماعیلی (رحمه الله) دا ورکړې دی چه کیدې شی دا انگیتنی د اور نه بغیر سوزیږی دا څه ناممکن خبره نه ده الله تعالی ته به دې باندې قدرت شته چه د اور نه بغیر انگیتنی سرې شی او مجمر دې ته به

(۱) مستدرک الحاكم: ۶۳۸/۴ کتاب الأموال رقم: ۸۷۵۹ ۸۷۶۱ من أبی هريرة رضى الله عنه و ۸۷۷۱ من أبی سعيد الخدری رضى الله عنه.

(۲) فیض الباری: ۳۲۰/۴ رقم: ۳۲۴۵.

(۳) فتح الباری: ۳۲۴/۶ عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵.

(۴) فتح الباری: ۳۲۴/۶ عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵.

(۵) بفتح الهمزة ويجوز ضمها وبضم اللام وتشديد الواو، وحكى ابن التين كسر الهمزة وتخفيف الواو (أبى الورد) فتح الباری:

۳۲۴/۶ عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵ والتوضیح: ۱۴۲/۱۹.

(۶) القاموس الوحيد مادة: جمر.

(۷) فتح الباری: ۳۲۴/۶ عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵.

اعتبار د اصل وضع ونیلی شوی وی. هغوی ددی یو جواب دا هم ورکړې دې چه کیدې شی هلته هم اور وی مگر هغه اور د تکلیف ورکونکې نه وی او تکلیف سبب به نه جوړیږی. (۱) ترمذی شریف کښې د ابن مسعود رضی الله عنه مرفوع روایت دې چه جنتیان به د وریتې کړې مرغنی د خوراک تمنا کوی نو ورته کړې مرغنی به دهغوی مخې ته راشی. (۲) ښکاره خبره ده چه د وریتولو دپاره به هم د اور ضرورت وی نو پورتنی دواړه جوابونه به دلته هم ورکولې شی. (۳) ابن قیم رحمه الله د ترمذی ددغه پورتنی حدیث په شرح کښې فرمائی چه کیدې شی د جنت نه بهر مرغنی د وریتولو انتظامات وی یا هم په جنت کښې داسې اسباب اختیار کړې شی چه هغه مرغنی ورته شی د اور څه تعیین نشته دې. (۴)

یوسوال اودهغې جواب: اوس شاته د سرو زرو او سپینو زرو د پرمونځ ذکر راغلی وو اودلته د بخور او لوگی کولو ذکر دې سوال دادې چه دا جنتیان خو به امر د وی بیا هلته گندگی او خیرې به هم نه وی تعفن او بدبوئی به هم نه وی نوسربه شی خیرن شی نه بدن نه کپرې نوییا هلته د گمنز کولو او خوشبوئی د لوگی کولو څه ضرورت دې؟

ددې جواب دادې چه دا هرڅه به ددې دپاره نه وی چه هلته بدبوئی وغیره وی یا خیرې وغیره څه مسئله وی بلکه دا هر څه به د اعزاز او اکرام په توگه وی. مقصد دادې چه په دنیا کښې هر هغه څیز کوم چه د اعزاز او د انعام د قبیل نه گنلې شی دوی ته به هلته حاصل وی سره ددې چه د هغې ضرورت نه وی. **وَرَفَّاهَا اللَّهُ وَلِيَاكُم.** (۵)

قوله: ورسبحهم المسك: اودهغوی خوله به دمشکو د بوئی په شان وی رشح خولې ته وانی مطلب واضح دې بلکه د بعض خلقو دخولې بدبوئی خو د برداشت قابل نه وی. په جنت کښې به هم خوله راشی لکه څنگه چه شاته تیرشو چه د قضاء حاجت به هم دغه شکل وی. مگر ددې خولې نه به بدبوئی هیڅ کله نه راخی بلکه ددې نه به د مشک خوشبوئی راخی. (۶)

قوله: ولكل واحد منهم زوجتان: او په دې کښې به دهر جنتی دپاره دوه بیبیانې وی.

(۱) حواله جات بالا.

(۲) عزاهه آیه العاقلان العینی وابن حجر، وإنما هو عند البزار: ۴۰/۵ رقم: ۲۰۳۳ وجمع الزوائد: ۱۴/۱۰ کتاب أهل الجنة باب فیما أعده الله سبحانه وتعالى رقم: ۱۸۷۳۴.

(۳) فتح الباری: ۶/۳۲۴ عمدة القاری: ۱۵۴، ۱۵۶/۱۵.

(۴) وقد ذکر نحو ذلك ابن القيم فی الباب الثانی والأربعین من حادی الأرواح الی بلاد الأفراح، وزاد فی الطبری: أویسوی خارج الجنة أبسباب قدرت لا تضاجه، ولا تعین النار، قال: وقریب من ذلك قوله تعالى: ﴿هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ أَكْثَرُ مِنْ أَشْجَارٍ هُتَاتٍ﴾ [الرعد/۳۵] وهي لا شس فیها. فتح الباری: ۶/۳۲۴ وحادی الأرواح الی بلاد الأفراح: ۱۹۱ الباب الثامن والأربعون.

(۵) وقال القرطبی: یقال هنا: أي حاجة فی الجنة للأسباط، ولا تبلد شعورهم ولا تنسخ، وأی حاجة للبخور، وریحهم أطیب من المسک؟ ویجاب عن ذلك: بأن نعيم أهل الجنة وكسوتهم ليس عن دفع ألم اعترام، فليس أكلمهم عن جوع، ولا شرابهم عن ظمأ، ولا تطيبهم عن تنن. وإنما هي لذات متواليه، ونعم متتابعة، ألا ترى إلی قوله تعالى لآدم: ﴿إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَى وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَصْفَى﴾ [طه: ۱۱۹-۱۱۸] وحكمة ذلك أن الله تعالى نعمهم فی الجنة بنوع ما كانوا يتنعمون به فی الدنيا. المفهم: ۱۸۰/۷ باب فی الجنة أكل وشرب... رقم: ۲۷۵۳ والفتح: ۶/۳۲۴ والعمدة: ۱۵۴/۱۵ والتوضیح: ۴۲/۱۹.

(۶) عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

کومې ښځې مراد دي؟ دې نه د نړیوای ښځې مراد دي جوړې نه دي. هغوی خو به د مرتبو مطابق ډیرې زیاتې وي. هم دا قاضی عیاض رحمته حافظ ابن حجر رحمته او علامه عینی رحمته وغیره اختیار کړې دي چه د زوجتان نه د دنیا ښځې مراد دي. اوس چه د چا په دنیا کېښې دوه ودونه شوې وي دهغوی معامله خو واضحه ده اود چا چه هم یوه ښځه وي دهغه به یو داسې ښځې سره واده کولېښی دکومې چه په دنیا کېښې واده نه وي شوې دغه شان به دوه دوه پوره شی. والله اعلم ^(۱)

زوجه صحیح ده که زوج؟ په قرآن او حدیث کېښې دا لفظ په تاء مربوطه سره زوجه استعمال شوې دي د عربو په کلام کېښې هم ددې ډیر مثالونه دي. لیکن مشهور لغت په حذف دتاء دي. په قرآن پال کېښې هم راغلی دي: (اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ) ^(۲)

هم ددې په رڼا کېښې امام اصمعی رحمته دا د تاء والا صورت نه منلو. حالانکه د قرآن او حدیث نه زیات کوم یو څیز فصیح کیدې شی؟ ابوحاتم سجستانی رحمته د ډیرو زیاتو دلائلو سره په امام اصمعی باندې رد کړې دي. ^(۳)

قوله: **یری مغسوقهما من وراء اللحن من الحسن**: ددې دواړو د پنډو یا څپو مازغه دښانت د وجې نه د غوښې دپاسه ښکاری.

دمدکور ه جملي نور وضاحت: مخ د میم ضمه او خاء معجمه تشدید سره: مغز. من الحسن کېښې من بیانیه دي یا تعلیلیه. ددغه دواړو ښځو ډیر زیات ښانت بیانولې شی چه د هغوی د پنډو به دومره صفا او شفاف وي چه په نلی کېښې دننه کوم مازغه وي هغه به هم ښکاری. ^(۴)

په ترمذی شریف کېښې دحضرت ابن مسعود رضی الله عنه په روایت کېښې هم راځی چه دغه ښځې به اویا جوړې اغوستي وي اوددغه جوړو دپاسه به هغه مازغه ښکاری. «لیری بهاض ساقهما من وراء سبعین حلة حتی یوري محضا» ^(۵)

په دې کېښې د حیرانتیا څه عجیبه خبره نشته آبی حیات کېښې ددې نمونې په دې دنیا کېښې هم موجود دي. په خوړو او بوکښې د کبانو یو قسم موندلې شی. د کوم نوم چه چنډا نامه او چنډارنگا دي په عام عرف کېښې دې ته شیشه کب وائی. د بدن د وړوکوالی په اعتبار سره د وړوکی کیدونه باوجود په هغه کېښې دننه ټول اندامونه تردې چه کولمې هم په عام انسانی سترگوسره په آسانتی سره لیدلې شی. سبحان الله الخالق القادر العلام.

چه کله د خپې د هلووکی دا حال دي نو دمخ به نی څه شان وي؟ په مسند احمد کېښې دحضرت ابوسعید

^(۱) فتح الباری: ۳۲۵/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ الكنز المنوار: ۱۶۸/۱۳-۱۶۶.

^(۲) سورة البقرة: ۲۵.

^(۳) فتح الباری: ۳۲۵/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ والتوضیح: ۱۴۳/۱۹ او قد قال الفرزدق: وإن الذی یسعی لیفسد زوجتی کاع إلى أسد البشری یتبیلها والشعر فی أدب الکاتب: ۲۷۷. کتاب تقویم اللسان، باب ماجاء فی لغتان استعمل الناس فی أضعفهما، و کتاب الأمالی لأبی علی القالی: ۲/۱-مطلب: أسماء الزوجة.

^(۴) عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ قال الحافظ فی الفتح ۳۲۵/۶ والرد به وضفا بالصفا البالغ، وأن ما فی داخل العظم لا یستر بالعظم واللحم والجلد

^(۵) روی الترمذی هذا الحدیث مرفوعا وموقوفا، أما المرفوع ففي رقم: ۲۵۳۳ وأما موقوفا ففي رقم: ۲۵۳۴ کتاب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة نساء أهل الجنة، ثم قال فی الموقوف:..... وهذا أصح.

خدای عزوجل حدیث کنبی دی: «بظروجه فی خدھا اصفی من المرأة»^(۱) جنتی به خپل مخ دهغې په انځور کنبی وینی چه د آئینې نه به هم صفا وی.

قوله: لا اختلاف بینهم ولا تباعض: ددغه جنتیانو به په خپل مینځ کنبی نه څه اختلاف وی اونه دخپل مینځ بغض. د جنتیانو به په خپل مینځ کنبی هیڅ قسم دبنسني نه وی ځکه چه دهغوی زړونه به د خفگانونو او غمونو نه پاک اوصفا وی.^(۲)

قوله: قلوبهم قلب واحد: دهغوی زړونه به د یوینده د زړه په شان وی. قلوبهم مبتدا دی او قلب واحد ددی خبر. اکثر ناسخینو روایت قلب واحد ترکیب اضافی دی. اود مستعلی په روایت کنبی واحد مرفوع دی یعنی ترکیب توصیفی دی. دا تشبیه بلیغ ده. په کوم کنبی چه اداة تشبیه حذف کړې شوې ده یعنی قلوبهم کقلب واحد^(۳) دا جمله مفسره ده دماقبل جمله ددی تفسیر وو. ښکاره خبره ده چه کله د ټولو زړونه یووی نود خپل مینځ اختلافات او خفگانونه به ولې وی؟^(۴)

قوله: یسبحون الله بكرة وعشيا: هغوی به سحر ماښام دالله تعالی پاکې بیانوی په اهل جنت باندې به دا تسبیح لازم او ضروری نه وی چنانچه په مسلم شریف کنبی د حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضی الله عنه حدیث کنبی دا الفاظ راغلی دی. «یلهمون التسبیح والتکبیر کما یلهمون النفس»^(۵) چه دهغوی په زړونو کنبی به د تسبیح او تکبیر داسې الهام او القاء کیږی لکه د ساه اخستلو الهام چه کولې شی ددې دواړو په مینځ کنبی د مشابهت وجه داده چه انسان څنگه بغیرد تکلیف او مشقت نه ساه اخلی دهغې دپاره سوچ نه شی کیدلې ددې نه بغیر ژوندې نه پاتی کیږی دغه شان دهغوی ساه اخستل به هم تسبیح وی بغیر د څه مشقت نه به هغوی دا کار کوی. ددې وجه به دا وی چه د جنتیانو زړه به د الله تعالی د معرفت نه منور او دهغه په محبت کنبی معمور وی اوقاعده داده چه د چاچاسره زیات محبت وی دهغه تذکره هم دهغه په ژبه باندې ډیره وی «من أحب شئاً أكثر من ذکره»^(۶)

دبکرة وعشيا معنی: په جنت کنبی به نه طلوع شمس کیږی اونه غروب شمس یعنی د نمر ختل او دوییدل نوبیا هلته د سحر او ماښام څه مطلب؟ نودلته د بکرة وعشيا نه مراد دهغې اندازه ده یعنی د سحر او ماښام په اندازه به هغوی په تسبیح کنبی مشغول وی یوضعیف حدیث^(۷) کنبی راغلی دی

^(۱) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ ومسند الإمام أحمد: ۷۵/۳ رقم: ۱۱۷۱۵.

^(۲) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

^(۳) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

^(۴) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

^(۵) صحیح مسلم کتاب الجنة... باب فی صفات الجنة... رقم: ۷۱۰۸-۷۱۱۱.

^(۶) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵ والنواری: ۴۲/۱۹ اوقال الشاه أنور الکشمیری رحمه الله فی الفیض: وعند مسلم: یلهمون التسبیح کالتفس، فیجری منهم التسبیح جریان النفس بدون عمد وقصد، وبه تكون حیاتهم، وذلك لیلوهم نهاية الروحانية. فیض الباری: ۴/۳۲۱ رقم: ۳۲۴۵.

^(۷) حیث روی: إن تحت العرش ستارة معلقة فیها، ثم تطوی، فإذا نشرت كانت علامة البکور، وإذا طویت كانت علامة العشاء.

فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵.

چه دعرش لاتدی یوه پرده زورند ده دکومې په کولاییدو او بندیدو باندې یوه فريسته مامور ده کله چه هغه کولای کړې شی نو ددې مطلب به داسې چه اوس سحر شو او کله چه بنده کړې شی نو مطلب به نسی دا وی چه اوس ما بنام شو گنې په جنت کښې به د سحر ما بنام هیڅ تصور نه وی.^(۱)
ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه په دې کښې د جنت د پیرو زیاتو لازوال نعمتونو ذکر دې دباب اووم حدیث هم د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحدیث السابع

۳۰۷۳- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، وَالَّذِينَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ كَأَشَدِّ كَوْنٍ إِضَاءَةً، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَبَاعُضَ، يَكُلُّ أَمْرٌ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ، كُلُّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا يَرِي مُخْرَاقَهَا مِنْ وَدَاءِ نَحْيِهَا مِنَ الْحُسْنِ، يُسَقُّونَ اللَّهُ بِكُرَّةٍ وَعَشِيًّا، لَا يَسْقُمُونَ، وَلَا يَمْتَخِطُونَ، وَلَا يَصْقَمُونَ، أَيْتُهُمُ الدَّهَبُ وَالْفِضَّةُ، وَأَمْسَاطُهُمُ الدَّهَبُ، وَوَقُودُ حِمَاهُمْ الْأَلْوَةُ - قَالَ أَبُو الْيَمَانِ: يَعْنِي الْعُودَ - وَدَسْمُهُمُ الْيَسْكُ" وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْإِبْكَارُ: أَوَّلُ الْقَجَرِ، وَالْعَشِيُّ: مِثْلُ الشَّمْسِ إِلَى أَنْ - أَرَأَاهُ - تَقَرَّبَ (۲) (۳۱۴۹، ۳۰۸۱)

ترجمه رجال

ابو اليمان: دا ابو اليمان الحكم بن نافع مصري رضی الله عنه دې.
شعيب: دا شعيب بن ابي حمزه قرشي اموي رضی الله عنه دې. ددې دواړو مختصر حالات بدء الوحي الحديث السادس کښې راغلي دي.^(۱)
ابو الزناد: دا ابو الزناد عبدالله بن ذکوان رضی الله عنه دې.
الاعرج: دا مشهور محدث عبدالرحمن بن هرمز قرشي رضی الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب الإيمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإيمان کښې راغلي ده.^(۲)
ابوهریره رضی الله عنه: د صحابي رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوی دی.^(۳) دا د تیر شوي حدیث دویم طریق دې. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْإِبْكَارُ: أَوَّلُ الْقَجَرِ، وَالْعَشِيُّ: مِثْلُ الشَّمْسِ إِلَى أَنْ - أَرَأَاهُ - تَقَرَّبَ (۳۱۴۹، ۳۰۸۱)

(۱) فتح الباری: ۳۷۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۵/۱۵

(۲) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، مرتخرجه في الحديث السابق آنفا.

(۳) كشف الباری: ۴۸۰/۱، ۴۷۹.

(۴) كشف الباری: ۱۱/۲، ۱۰.

د مذکوره تعلیق مقصد: دا امام بخاری رحمته الله د حضرت مجاهد رحمته الله تعلیق ذکر کړې دې ددې نه د هغوی مقصد په حدیث کښې راغلی الفاظ بکره و عشیبا توضیح او تفسیر کول دی. «آراه» جمله د امام بخاری رحمته الله خپله ده. دا جمله معترضه ده اود اظنه په معنی کښې ده. لکه چه د مصنف رحمته الله په لفظ تغرب کښې شک دي نو دهغې اظهار کولو سره د تغرب نه وړاندې آراه اضافه او کړه. هغه حضراتو چاچه دا تعلیق موصولاً نقل کړي دې دهغوی په کلام کښې دا شک ذکر نه دي.

«الکر فلان فی حاجته بیکر (بکار)» معنی ده د نمر د راخو نه تر سحر وخته پورې د خپل یوکار د پاره وتل. لیکن دعشی تعلق د زوال نه پس د نمر د ویدو پورې وخت سره دي. د حضرت مجاهد رحمته الله د قول مطابق د نمر د ویدو پورې عشی معتمد کيږي او حضرت مصنف رحمته الله په نیز د نمر د ویدو نه څه وړاندې وخت پورې عشی وی. دکوم اظهار چه هغوی آراه جمله معترضه سره کړې دې. طبری رحمته الله وغیره دا تعلیق نقل کړې دې په هغې کښې آن تغیب الفاظ راغلی دی. دا هم هغه معنی ده کومه چه مصنف رحمته الله اختیار کړې ده. بهر حال په دواړو کښې څه منافات نشته دي. د دواړو معنی نیز دي نیز دي. دی. والله اعلم. (۱)

د تعلیق تخریج: د حضرت مجاهد رحمته الله دا تعلیق عبد بن حمید رحمته الله ابن ابی حاتم رحمته الله وغیره د ابن ابی نجیح رحمته الله په طریق سره موصولاً ذکر کړې دي. (۲) او امام طبری رحمته الله هم دا روایت کړې دي. (۳)

د باب اتم حدیث د حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه دي.

الحديث الثامن

۳۰۴۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمَقْدُمِيُّ، حَدَّثَنَا فَضِيلُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَمْعِلَ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَيْدُ خَلَرٍ مِنْ أُمَّتِي سَعْمُونَ أَلْفًا، أَوْ سَبْعُ مِائَةِ أَلْفٍ، لَا يَدْخُلُ أَوْ هُمْ حَتَّى يَدْخُلَ آخِرُهُمْ، وَجُوهُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ» (۴) (۱۶۱۷۷، ۱۶۱۸۷)

تو اجم رجال

محمد بن ابی بکر المقدمی: دا محمد بن ابی بکر المقدمی رحمته الله دي.

فضیل بن سلیمان: دا فضیل بن سلیمان نمیری رحمته الله دي. (۲)

(۱) کشف الباری: ۴۵۹/۱.

(۲) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۶/۱۵ والتوضیح: ۱۴۴/۱۹ ومجمل اللغة: ۶۶۸/۲

(۳) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵۶/۱۵ والتوضیح: ۱۴۴/۱۹ وتعلیق التعلیق: ۵۰۶/۳

(۴) تفسیر الطبری: ۳۹۲/۶ رقم: ۷۰۲۵.

(۵) قوله: عن سهل بن سعد رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى فى كتاب الرقاق باب: يدخل الجنة سبعون ألفا بغير حساب، رقم: ۵۴۲، ورواه فى الجنة والنار رقم: ۵۵۴، ومسلم رقم: ۵۳۷، كتاب الإيمان باب الدليل على دخول طوائف من المسلمين فى الجنة بغير حساب ولا عذاب، والحديث متفق عليه.

(۶) ددغه دواړو حضراتو د حالونو د پاره او گورنى كتاب الصلاة باب المساجد التى على طرق المدينة.

ابو حازم: دا ابو حازم سلمة بن دينار رضي الله عنه دي

سهل بن سعد: دا مشهور صحابي رسول حضرت ابو العباس سهل بن سعد الساعدي رضي الله عنه دي. (١)

تنبيه: دا حديث حضرت سهل رضي الله عنه نه علاوه د حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه نه هم نقل دي. د حضرت

سهل رضي الله عنه د حديث شرح كتاب الرقاق كښي (٢) او د حضرت عمران رضي الله عنه د حديث شرح كتاب الطب

كښي راغلي ده. (٣)

په دې حديث كښي دهغه كسانو پيژندگلو او علامت خودلي شوې دي چه بې حساب به بې كتابه به په

دومره لوني شمير كښي جنت كښي داخليږي. فرمايلي دي: «همدا الذين لا يسترقون ولا يبطيرون ولا

يكتون» وعلى رءوسهم كلون» (٤)

يوه بله تنبيه: دا حديث ابن ملقم رضي الله عنه په افراد بخاري كښي شمير كړي دي چه صرف په بخاري شريف

كښي دا روايت موجود دي. حالاتكه داسي نه ده. دا حديث په صحيح مسلم كښي هم دي غالباً هغه د

امام حميدي رضي الله عنه په اتباع كښي داسي ونيلى دي. چونكه د حميدي رضي الله عنه هم دغه موقف دي نو دواړو

حضراتو ته دلته تسامح شوې دي. والله اعلم. (٥)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دي. هغه داسي

چه جنتيان به خپل مينځ كښي اتفاق سره اوسېږي او دهغوى مخونه به د خوار لسمې د سپوږمۍ په

شان پريږي. دا رومې جزء سره مناسبت شو چه حديث د جنت د اوسيدونكو په صفت باندې مشتمل

دي. د باب نهم حديث د حضرت انس رضي الله عنه دي.

الحديث التاسع

٣٠٤٢- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ،

حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَهْدَى لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَبَّةً سُدَّسَ وَكَانَ

يَنْهَى عَنِ الْحَرِيرِ فَعَجِبَ النَّاسُ مِنْهَا فَقَالَ: «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِي وَلَمْ نَدِ ابْنَ سَعْدِ بْنِ

مُعَاذٍ فِي الْجَبَّةِ أَحْسَنَ مِنْ هَذَا» (١) - [٢٤٧٣]

(١) ددغه دواړو حضراتو د حالاتو د پاره او گوړني كتاب الرضوء باب غسل المرأة اباهما الدم.....

(٢) كشف الباري كتاب الرقاق باب يدخل الجنة سبعون ألفاً.....: ٦٢٦-٦٢٢

(٣) كشف الباري كتاب الطب باب من اكلوى.....: ٥٧٧-٥٧٣

(٤) دا هغه خلق دي چه كړوي جادوان نه كوي بدفالي نه نيسي خالونه نه لگوي او په خپل رب باندې يقين لري

(٥) صحيح بخاري رقم: ٥٧٠٥ للتوضيح: ١٤٥/١٩ وقال ابن كثير: إن المعروف في الروايات دخول سبعين ألفاً ومع كل منهم سبعون ألفاً... ولا يد من تسليمه أيضاً، وإن لم يذكره الراوي هناك، فإنه سرد له الروايات أيضاً. أما من قال: سبع مائة ألف، فالظاهر أنه وهم من الراوي. فيض الباري: ٣٢١/٤.

(٦) التوضيح: ١٤٥/١٩ والجميع بين الصحيحين رقم: ٩٢٦ وصحيح مسلم كتاب الإيمان رقم: ٢١٩.

(٧) قوله: حدثنا أنس رضي الله عنه: الحديث، من تخريج مالهيه باب قبول الهدية من المشركين.

ترجمه حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی کہ رسول اللہ ﷺ تہ د سندس کہی یوہ جبہ ہدیہ کہی شوہ او حضور پاک بہ خلق د رینمو د اغوستو نہ منع کول خلقو پہ ډیرہ خوینی سرہ دی تہ کتل نوحضور پاک ﷺ او فرمائیل کہ دحضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ کوم رومال پہ جنت کینبی دی هغه ددی کہی نہ ډیر شه دی.

دارینمی جبہ حضور پاک تہ د دومة الجندل والی اکیدر هدیہ کہی وه «وكان الذي أهداها أكيدر دومة» (۱)

تراجم رجال

عبدالله بن محمد جعفی: دا عبدالله بن محمد جعفی مسندی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الإيمان باب امور الإيمان کینبی تیرہ شوې ده. (۲)

یونس بن محمد: دا یونس بن محمد المؤدب بغدادی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الوضوء باب الوضوء مرتین مرتین کینبی راغلی دی. (۳)

شیبان: دا ابو معاویہ شیبان بن عبد الرحمن نحوی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب کتابه العلم لاتدی بیان کہی شوی دی. (۴)

قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الإيمان باب من الإيمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه پہ ذیل کینبی راغلی ده. (۵)

انس بن مالک: دا مشهور صحابی خادم رسول حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الإيمان باب من الإيمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه پہ ذیل کینبی راغلی ده. (۶)

د حدیث شرح کتاب الہیة (۷)

د باب لم حدیث د حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ دی.

الحديث العاشر

۳۰۷۷- حَدَّثَنَا مُدَّةٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سَفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو شَقَاقٍ،

(۱) إرشاد الساری: ۲۸۴/۵ التوضیح: ۱۹/۱۵۲ وصحیح البخاری کتاب الہیة باب قبول الہدیة من المشرکین تعلیقا عن انس رقم:

۲۶۱۶.

(۲) کشف الباری: ۲۵۷/۱.

(۳) کشف الباری: ۴۸۳/۵.

(۴) کشف الباری: ۲۶۳/۴.

(۵) کشف الباری: ۳/۲.

(۶) کشف الباری: ۴/۲.

(۷) باب قبول الہدیة من المشرکین رقم: ۲۶۱۵. او کتاب اللباس کینبی راغلی ده. کشف الباری کتاب اللباس باب من مس

العریر من..... ص: ۱۹۵.

قَالَ: سَمِعْتُ الْبِرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا [ص: ۱۱۰]، قَالَ: أَتَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِثَوْبٍ مِنْ حَرِيرٍ فَعَمَلُوا لِيَعْبُودَ مِنْ حُثْيِهِ وَلِينِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَّا دِيلٌ سَعْدِيْنِ مُعَاذِيْنِ الْجَنَّةِ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا» (۱) - (۳۵۹۱، ۵۴۹۸، ۶۲۶۴)

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاتدی راغلی. (۲)

یحیی: دا یحیی بن سعید قطان تمیمی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لأخیه... لاتدی ذکر کری شوی ده. (۳)

سفیان: دامشهور امام محدث سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کنبی او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا... کنبی تیر شوی دی. (۴)

ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبد الله همدانی سبیعی رضی اللہ عنہ دی.

البراء بن عازب: دا مشهور صحابی رسول حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ دی. ددی دوارو حضراتو تذکرہ کتاب الایمان باب الصلوة من الایمان لاتدی بیان کری شوی ده. (۵)

ددی حدیث مضمون هم دغه دی کوم چه دتیر حدیث وو فرق صرف دومره دی چه هلته د خلقود خویشی ذکر وو مکر وجه نی ذکر نه وه کومه چه په دی حدیث براء رضی اللہ عنہ کنبی ذکر کری شوی. «فجعلوا یعجبون من حسنه ولینه» چه د دغه جبی بنانست نریوالی او نرموالی د خلقود حیراتیا وجه وه. (۶)

ترجمة الباب سوره د حدیث مناسب: ددی حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دی معنی دی چه په دی کنبی د حضرت سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ د جنت د رومال ذکر دی دکوم بنانست چه به بی مثال وی. (۷)

دباب یوولسم حدیث د حضرت سهل بن سعد الساعدی رضی اللہ عنہ دی.

(۱) قوله: سمعت البراء بن عازب رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري في فضائل الصحابة، باب مناقب سعد بن معاذ رقم: ۳۸۰۲ وفي اللباس باب من مس الحرير من غير لبس رقم: ۸۳۶ وفي الأيمان والذود باب كيف كان يمين رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ رقم: ۶۴۰ ومسلم رقم: ۶۳۰۸-۶۳۰۶ وفي فضائل الصحابة باب من فضائل سعد بن معاذ رضي الله عنه، والترمذي مناقب سعد بن معاذ رضي الله عنه، رقم: ۳۸۴۶ وابن ماجه في المقدمة في فضل سعد بن معاذ رضي الله عنه رقم: ۱۴۴.

(۲) كنف الباري: ۲/۲.

(۳) كنف الباري: ۲/۲.

(۴) كنف الباري: ۱/۲۳۸ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

(۵) كنف الباري: ۲/۳۷۵-۳۷۰.

(۶) فتح الباري: ۳۲۶/۶.

(۷) سوله بالا.

الحديث الحادي عشر

٣٠٤٨- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَوْضِعُ سَوْطٍ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَافِيهَا» (١) - [٢٦٤١]

تراجم رجال

على بن عبد الله: دا مشهور محدث على بن عبد الله المديني رحمته الله دي. ددوى تذكره كتاب العلم باب الفهم في العلم لا تدي تيره شوي ده. (٢)
سفيان: دا مشهور امام محدث سفيان بن عيينه رحمته الله دي. ددوى مختصر حالات بدء الوحي كنبني او مفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا.... كنبني تير شوي دي. (٣)
ابو حازم: دا ابو حازم سلمة بن دينار رحمته الله دي.
سهل بن سعد: دا مشهور صحابي رسول حضرت ابو العباس سهل بن سعد الساعدي رحمته الله دي. (٤)
ددوي حديث تفصيلي شرح كتاب الجهاد كنبني راغلي ده. (٥)
ترجمة الباب سره: ددوي حديث مناسبت: ددوي حديث ترجمة الباب سره مناسبت داسي دي چه د جنت د معمولي شان خاني برابر ددنيا او مافيها نه بهتر دي. چنانچه صفة الجنة يعنى جزء اول سره ددوي مطابقت دي.
دباب دولسم حديث حضرت انس بن مالك رحمته الله دي.

الحديث الثاني عشر

٣٠٤٩- حَدَّثَنَا زَوْعَرُ بْنُ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّائِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لَا يَقْطَعُهَا» (٦)

تراجم رجال

روح بن عبد المومن: دا ابو الحسن روح - بفتح واو، وسكون واو، وإهمال حاء - (١) بن عبد المومن هذلي بصري مقرئ رحمته الله دي. (٢)

(١) قوله: عن سهل بن سعد الساعدي: الحديث مر تخريجه كشف الباري كتاب الجهاد: ١٠١/١.

(٢) كشف الباري: ٢٩٧/٣.

(٣) كشف الباري: ١٣٨/١ الحديث الأول: ١٠٢/٣.

(٤) ددغه دواړو حضراتو د حالاتو د پاره او گوړني كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم.....

(٥) كشف الباري كتاب الجهاد اول، ٥٥٩-٥٥٨.

(٦) قوله: حدثنا أنس بن مالك رحمته الله الحديث، أخرجه الترمذي كتاب التفسير باب ومن تفسير سورة الواقعة، رقم: ٣٢٩٣.

دی د یزید بن زریع حماد بن زید، عبدالواحد بن زیاد، ابو عوانه، جعفر بن سلیمان حبشی او معاذ بن هشام رحمهم الله وغیره نه حدیث روایت کوی. اوددوی نه حدیث روایت کونکو کښې امام بخاری، عثمان بن سعید دارمی، ابو زرعه رازی، حرب کرمانی، عبدالله بن احمد، مطین، ابو خلیفه، محمد بن محمد تمار بصری او ابو یعلیٰ موصلی رحمهم الله غوندې اساطین علم حدیث شامل دی. (۱)
ابن حبان رحمته الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی. (۲) ابو حاتم رازی رحمته الله فرماني صدوق (۳)
حافظ ذهبی رحمته الله معرفة القراء کښې لیکلی دی چه دې د یعقوب الحضرمی نیزدې دوست وو او فرماني «کان مقنا همودا» (۴) حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني صدوق (۵) ددوی تاریخ وفات کښې اختلاف دی. امام ابن حبان رحمته الله د ۲۳۳ هجری نه وړاندې یا روستو قول اختیار کړې دي (۶) او ابن ابی عاصم، دانی، ابن خلفون، مطین او مغلطای رحمهم الله وغیره ۲۳۴ هجری د وفات کال ګرځولې دي (۷) خو ابن زبیر ربیع د ۲۲۵ هجری قول اختیار کړې دي. (۸)

روح بن عبد المومن رحمته الله د کتب سته نه صرف د بخاری شریف راوی دي. او امام بخاری رحمته الله دهغوی نه صرف هم دغه حدیث باب روایت کړې دي. رحمه الله تعالی رحمة واسعة. (۹)

یزید بن زریع: دا یزید بن زریع تمیمی بصری رحمته الله دي. (۱۰)

سعید: دا سعید بن ابی عروبۍ یشکری بصری رحمته الله دي. (۱۱)

قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسی بصری رحمته الله دي.

انس: دا مشهور صحابی خادم رسول حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دي. ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذیل کښې راغلې ده. (۱۲)

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن في الجنة لشجرة يسير الراكب في ظلها

مائة عام لا يقطعها: حضرت انس رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه روایت کوی چه هغوی رضی الله عنه فرمانيلی دي

(۱) المعنى في ضبط الأسماء: ۱۳۵ حرف الراء، وتعليقات تهذيب التهذيب: ۲۹۶/۳.

(۲) تهذيب الكمال: ۲۴۶/۹ وتهذيب ابن حجر: ۲۹۶/۳.

(۳) د شیوخ او تلامذه د تفصيل دپاره او ګورنۍ تهذيب الكمال: ۲۴۶-۲۴۷/۹.

(۴) ۲۴۴/۸.

(۵) الجرح والتعديل: ۳ رقم الترجمة: ۲۲۵۹.

(۶) معرفة القراء: ۱ رقم: ۱۰۹ مؤسسة الرسالة، بيروت.

(۷) تقريب التهذيب: ۴/۱ رقم: ۱۹۶۸.

(۸) الثقات: ۲۴۴/۸.

(۹) تعليقات تهذيب الكمال: ۲۴۷/۹.

(۱۰) حواله بالا.

(۱۱) فتح الباری: ۳۲۶/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۵ تهذيب الكمال: ۲۴۶/۹.

(۱۲) ددوی د حالاتو دپاره او ګورنۍ کتاب الوضوء باب غسل النی وفرکه وغسل ما یصیب من المرأة.

(۱۳) ددوی د حالاتو دپاره او ګورنۍ کتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد....

(۱۴) کشف الباری: ۳-۴/۲.

چه په جنت کښې یوه ونه ده د کومې په سورې کښې به چه سور سل کاله روان وی مگر هغه به پوره نه کړی.
دباب دیارلسم حدیث دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دی.

الحديث الثالث عشر

۳۰۸۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةً يُسِيرُ الرَّاکِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ سَنَةٍ، وَأَقْرَعُوا إِنْ شِئْتُمْ {وُظِلَّ مَمْدُودٌ} [الواقعة: ۳۰] (۱) (۴۰۹۹)

ترجمه رجال

محمد بن سنان: دا محمد بن سنان عوفی بصری باهلی رضی الله عنه دی.
فلیح بن سلیمان: دا فلیح بن سلیمان خزاعی مدنی رضی الله عنه دی.
هلال بن علی: داهلال بن علی قرشی عامری مدنی رضی الله عنه دی. ددې دریوړو حضراتو حالات کتاب العلم باب من سئل علما و هو مشغول فی حدیثه لاندې تیرشوی دی. (۲)
عبدالرحمن بن ابی عمرو: دا عبدالرحمن بن ابی عمره انصاری رضی الله عنه دی. (۳)
ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیرشوی دی. (۴)
ددې حدیث مضمون هم هغه دې کوم چه دتیر حدیث وو. بس فرق صرف دومره دې چه په دې کښې څه زیاتوالې او اضافه ده.
دپورته ذکر شوي ونې نوم: د پورته ذکر شوي نوم په قول د علامه خطابی رحمته الله علیه او ابن الجوزي رحمته الله علیه طوبی دی. ددې تائید دحضرت عتبه بن عبد رضی الله عنه دحدیث نه هم کیږي. کوم چه احمد، طبرانی او ابن حبان رحمهم الله روایت کړي دي. (۵) حافظ رحمته الله علیه فرماني «هذا هو الممدود» ځکه چه د بعض حضراتو راني داده چه دا څه متعین ونه نه ده. چونکه نکره استعمال شوي ده نو داسې به ډیرې ونې وی مگر دا

(۱) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، رواه البخاري في تفسير سورة الواقعة باب: {وُظِلَّ مَمْدُودٌ} رقم: ۴۸۸۱ ومسلم رقم: ۷۱۳۷-۷۱۳۶ في صفة الجنة باب إن في الجنة شجرة يسير الراكب في ظلها مئة عام لا يقطعها. والترمذي رقم: ۲۵۲۳ في الجنة باب ماجاء في صفة شجرة الجنة وابن ماجه في الزهد باب صفة الجنة رقم: ۴۳۹۱.

(۲) كشف الباري: ۵۳/۶۳/۳

(۳) ددوی د حالاتو ډیاره او گورنی کتاب المیاء باب حلب الإبل علی الماء.

(۴) كشف الباري: ۵۸۹/۱.

(۵) المعجم الكبير للطبراني: ۱۷/۱۲۷-۱۲۶ عامر بن زيد عن عتبه بن عبد رقم: ۳۱۲ والإحسان بترتيب صحيح ابن حبان كتاب إخباره عن مناقب الصحابة. باب وصف الجنة: ۱۶/۴۲۹ عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه رقم: ۱۱۶۹۶.

راڻي معتد نه ده. (۱) اود راکب نه مراد راکب معتدل دې چه په درميانه رفتار سره تگ کونکې سورد سلو کالو تللو نه باوجود به هغې سوري پوره نه کړي. په جنت کښې خو به سوري وي نه ځکه چه دهغې دپاره نمرابويا گرمي پکار ده هلته دې خيزونو څه کار دي؟ په دې وجه د سوري نه مراد ددې غاړه ده. مطلب دادې چه ددې ونې اوږدوالي په انساني شعور کښې نه شي راتلې. انساني احساسات د هغې حقيقت ته نه شي رسيدلي. (۲)

دکعب اخبار تصديق: حضرت عبدالله بن مبارک رضي الله عنه يوروايت نقل کړې دې چه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دا حديث چه حضرت کعب اخبار رضي الله عنه واوريدو نوونې فرمايل: «صدق والذي أنزل الفرقان على لسان محمد، لو أن رجلاً راكب حقة أو جذعة، ثم سار في أصل تلك الشجرة، ما بلغها حتى يقطع هراً، إن الله تعالى غرمها به، ونفخ من روحه، وما في الجنة غير (الأوخر من أصلها)» (۳) يعنی دهغه ذات قسم چاچه فرقان (قرآن) د محمد صلي الله عليه وسلم په ژبه مبارکه باندې نازل کړې دې. ابوهريره رښتيا اوونيل که يو سړي په حقه يا جذعه اوښه باندې سوري اويا د دغه ونې په جرړو کښې سفر کوي نو آخر ته به اونه رسي تردې چه بودا به شي پريوه ځي. يقينا دغه ونه الله تعالی پخپله لگولې ده. د خپل روح په ذريعه ئي په هغې کښې پوکي وهلې دې په جنت کښې هر يو نهر د دغه ونې د اصل نه راوځي. هم دې ته شجرة الخلد هم فرمايلې شوي دي. حواله جات بالا.

قوله: «واقرعوا إن شئتم» (وژپل مژندو): که چرې غواړئ نو دا آيت اولولئ. په دې آيت کښې د جنت د اوږد سوري خبره کيږي لکه چه دا حديث ددې آيت تفسير دې اود «ولقاب قوس أهدكم» معنی داده چه په جنت کښې د ليندې برابر ځاني د ښانتست وغيره په وجه د دنيا اوماښيا نه بهتر دې داچمل کتاب الجهاد کښې تيره شوي ده. (۴)

ترجمة الباب سره مطابقت: دحديث ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې چه په دې کښې د جنت ښانتست او وسعت وغيره تذکره کړې شوي ده. د باب څوارلسم حديث هم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې

الحديث الرابع عشر

۳۰۸- حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قَلِيْبٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ هِلَالٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَزْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَوَّلُ ذِمَّةٍ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ الْقَبْرِ لَيْلَةُ الْبَدْرِ، وَالَّذِينَ عَلَى أَثَارِهِمْ كَأَحْسَنِ كَوْكَبٍ ذَرِي فِي

(۱) فتح الباري: ۲/۳۲۶.

(۲) عمدة القاري: ۱۵/۱۵۸ فتح الباري: ۶/۳۲۷-۳۲۶ وشرح القسطلاني: ۵/۲۸۵ قال ابن السلق رحمه الله: المراد بظلمها: راحتها ونعيمها. من قولهم: عز ظليل، وقيل معناها: ذراها وناجيتها وكنفها، كما يقال: أنا في ظلك، أي: في كنفك. وإنما أحوج إلى هذا التأويل، لأن ظل المتعارف عندنا إنما هو وقاية حر الشمس، وأذاها، وليس في الجنة شمس، وإنما هي أنوار متوالية، لا حريقها ولا قر، بل لذات متوالية، ونعم متتابعه. التوضيح: ۱۹/۱۵۴.

(۳) التوضيح: ۱۹/۱۵۳ وكتاب الزهد لابن المبارك: ۲۶۷.

(۴) كشف الباري: كتاب الجهاد اول: ۱۰۱-۱۰۰.

السَّمَاءِ إِسْءَاءَةً، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، لَا تَبَاعُضُ بَيْنَهُمْ وَلَا تَحْسَدُ، لِكُلِّ امْرِءٍ زَوْجَتَانِ مِنَ الْحَوَارِثِ، يُرَى مَعَهُ سَوْقَرَيْنِ مِنَ زُرَّاءِ الْعَظَمَى وَاللَّحْمِ» (۱) [۳۰۷۳]

تراجم رجال

ابراهيم بن المنذر دا مشهور محدث حضرت ابراهيم بن المنذر بن اسحاق حزامی رحمته الله دې محمد بن فليح دامحمد بن فليح بن سليمان خزاعی رحمته الله دې ددې دواړو حضراتو حالات کتاب العلم باب من سئل علما وهو مشغول فی حديثه لاتدي تيرشوی دی (۲) ددې سند د نورو رواه دپاره سابقه سند ازکورنی دا د باب د شپږم حديث دريم طريق دي د دې حديث تفصيلی شرح شاته شوې ده د باب پنځلسم حديث د حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دې

الحديث الخامس عشر

۳۰۸۲- حَدَّثَنَا حُجَّابُ بْنُ مِهْهَالٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ: أَخْبَرَنِي قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَمَّا مَاتَ إِبْرَاهِيمُ قَالَ: «إِنَّ لَهُ مَرَضِعًا فِي الْجَنَّةِ» (۳) [۱۳۱۶]

تراجم رجال

حجاج بن منهال دا حجاج بن منهال سلمی انصاری رحمته الله دې ددوی تذکره کتاب الإيمان باب ماجاء عن الأعمال بالنية والحسنة لاتدي راغلی دی (۴) شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحديث شعبه بن حجاج عتکی رحمته الله دې ددې دواړو حضراتو حالات کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه وهذه لاتدي ذکر کړې شوې دی (۵) عدي بن ثابت دا مشهور تابعی حضرت عدي بن ثابت انصاری کوفی رحمته الله دې ددوی تذکره کتاب الإيمان باب ماجاء عن الأعمال بالنية والحسنة لاتدي راغلی دی (۶) البراء بن عازب دا مشهور صحابی رسول حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دې ددوی تذکره کتاب الإيمان باب الصلوة من الإيمان لاتدي تیره شوې ده (۷) قوله: قال: لما مات ابراهيم، قال: إن له مرضعا في الجنة حضرت براء بن عازب رضي الله عنه

(۱) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، مر تخریجه أنفا فی الحديث السادس من هذا الباب.

(۲) فتح الباری: ۵۸-۶۲/۳.

(۳) قوله: سمعت البراء رضى الله عنه: الحديث، انظر دبه البخاری.

(۴) كشف الباری: ۷۴۴/۲.

(۵) كشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۶) كشف الباری: ۷۴۵/۲.

(۷) كشف الباری: ۳۷۵/۲.

فرمانی چه کله حضرت ابراهیم صاحب زاده رسول ﷺ وفات شو نو حضور یاک او فرمانیل چه په جنت کښې دهغه دپاره یوه پیښی ورکونکې مرضعه ده.

ذِ حَيَاةِ الْاَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ ثَبُوت: د رسول الله ﷺ خونې حضرت ابراهیم ﷺ د وړو کوالی یعنی د پښو څکلو په زمانه کښې وفات شوې وو. نو رسول الله ﷺ د کورد خلقو او مسلمانانو د تسلی دپاره د تعزیت په توگه دا ارشاد فرمایلی. په دې حدیث سره چه یو طرف نه د حضرت ابراهیم ﷺ چه د حضور یاک خونې دې د هغه منقبت ښکاره او واضح دې بل طرف ته دا زیرې هم دې چه هغه په جنت کښې خوراک کوی. دهغوی دپاره هلته هم د مرضعه پښو ورکونکی انتظار م دی. په دې سره دهغوی حیات بعد الممات ثابتیږی نو په درجه اولی سره دا حیات د حضرت انبیاء علیهم السلام دپاره هم ثابت دی. مولانا بدر عالم میر تهی ﷺ فرمائی: «وفیه بشارة بفضل ابراهیم رضی الله عنه، حيث عد من اخبر عنهم الله تعالى بحبهم، فبأنهم قد قدم غدا ووعشا، وكان رزقه لهن، فاوتی فی الجنة. أعنی فی نهار رزقه أنباء بحبته علی شاکلة حیاة الأنبياء علیهم السلام والشهداء. والله تعالى أعلم» (۱)

ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: په دې حدیث سره د جنت وجود ثابتیږی دغه شان ددې د ترجمې د جزء ثانی سره مناسبت دی.

د باب شپاړلسم او آخری حدیث د حضرت ابوسعید خدری ﷺ دی.

الحدیث السادس عشر

۳۰۸۳- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَّارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَتَرَاءَوْنَ أَهْلَ الْغَرْبِ مِنْ فَوْقِهِمْ، كَمَا يَتَرَاءَوْنَ الْكُوكَبَ الَّذِي فِي الْعَابِرِ فِي الْأُفُقِ، مِنَ الْمَشْرِقِ أَوِ الْمَغْرِبِ، لِيَتَفَاضَلَ مَا بَيْنَهُمْ» قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ تِلْكَ مَنَازِلُ الْأَنْبِيَاءِ لَا يَلْتَقِيَانِ غَيْرَهُمْ، قَالَ: «بَلَىٰ وَالَّذِي يُقْسِي يَدَاهُ رِجَالٌ آمَنُوا بِاللَّهِ وَصَدَّقُوا الْمُرْسَلِينَ» (۲)

عبد العزيز بن عبد الله: دا عبد العزيز بن عبد الله قرشي اویسی ﷺ دی ددوی تذکره کتاب العلم باب الحرس علی الحدیث په ذیل کښې ذکر کړې شوې ده. (۲)

مالک بن انس: دا امام دارالهجرة حضرت مالک بن انس مدنی ﷺ دی ددوی اجمالی حالات بد، الوحی او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من الدین الغرامن الفتن لاندې بیان کړې شوی دی (۱)

(۱) البدر الساری مع فیض الباری: ۴/۳۷۱ وقال الکورانی الحنفی ﷺ فیہ شرح: ان له مرضعانی الجنة: تکمل له الرضاع. صرح به فی الروایة الأخری. الکونر الجاری: ۶/۱۹۴ وانظر أیضا الطبقات الکبری لابن سعد: ۱/۱۴۰ ذکر ابراهیم. ابن رسول الله ﷺ

(۲) قوله: عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه: الحدیث. رواه البخاری فی الرقاق. باب ما جاء فی صفة الجنة وأنها مخلوقة: رقم: ۶۵۵۶ وفی التوحید باب کلام الرب مع أهل الجنة رقم: ۷۵۱۸ ومسلم رقم: ۷۱۴۴ فی صفة الجنة باب تراشی أهل الجنة أهل الغرف والترمذی فی صفة الجنة باب بالاترجمه رقم: ۲۵۵۵.

(۳) کشف الباری: ۴/۴۸.

صفوان بن سلیم: دا صفوان بن سلیم مدنی زهري رحمته الله دی. ^(۱)
عطاء بن یسار: دا ابو محمد عطاء بن یسار هلالی مدنی رحمته الله دی. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب کفران العشر... کنبی تیره شوې ده. ^(۲)

ابوسعید خدری: دا مشهور صحابی رسول حضرت سعد بن مالک بن سنان ابوسعید خدری انصاری رحمته الله دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی. ^(۳)

قوله: عن صفوان بن سلیم: د سنن یو راوی دی. د کوم نوم چه ایوب بن سويد دی. ^(۴)
ددوی نه دا وهم شوې دي چه د صفوان په خانی زید بن اسلم رحمته الله په سند کنبی داخل کړي دي کوم چه صحیح نه دي. دارقطنی رحمته الله په غرائب مالک کنبی د هغوی ذکر کړي دي. غرائب مالک د دارقطنی رحمته الله هغه تالیف دي په کوم کنبی چه د امام مالک رحمته الله هغه صحیح احادیث جمع کړي دي کوم چه په موطا کنبی ذکر نه دي. حدیث باب هم دهغي نه دي. ^(۵)

قوله: عن أبي سعيد: په ترمذی شریف وغیره کنبی حدیث باب مستدابی هریره گر خولې شوې دي چنانچه هم دغه حدیث هلته «فلم عن هلال بن علی عن عطاء بن یسار عن أبي هريرة» په طریق سره راغلي دي. ^(۶) د امام ذهلی رحمته الله قول امام دارقطنی رحمته الله نقل کړي دي:

«استأذنت حدیث فلم، يجوز أن يكون عطاء بن یسار حدیث به عن أبي سعيد وعن أبي هريرة» ^(۷) چه زه د فلیح حدیث نه رد کوم ځکه چه دا بالکل ممکن دي چه عطاء دا د ابوسعید او حضرت ابو هریره رحمته الله دواړو نه روایت کړي وی. خلاصه دا چه دا حدیث د دواړو صحابه کرامو رحمته الله د مستنده کیدې شی. ^(۸)

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن أهل الجنة يترأءون أهل الغرف من فوقهم كما يترأءون الكوكب الدري الغابر في الأفق من المشرق والمغرب

لتفاضل ما بينهم: حضرت ابوسعید خدری رحمته الله د نبی کریم رحمته الله نه روایت کوي چه حضوريک فرمانيلی دي چه بیشکه جنتیان به دخپل خان دپاسه درجاتو بالاخانې داسې وینی لکه څنگه چه تاسو د آسمان مشرقی یا مغربی کناري سره یو روښانه ستوري ته گورئ. دهغه فاضلي د وجې نه کومه چه دهغي په مینځ کنبی وی په دي حدیث کنبی چه د جنتیانو په مینځ کنبی کوم تفاضل او تفاوت وی هغه بیان کړي شوې دي او فرمانيلی شوی دي چه د اوچتو درجو والا جنتی به دومره په اوچتوالی

^(۱) کشف الباری: ۲۹۰/۱ الحدیث الثانی: ۸۰/۲

^(۲) ددوی د حالات دپاره اوگورنی کتاب الفل باب من اغتسل عربانا وحده فی خلوة.

^(۳) کشف الباری: ۲۰۴/۲.

^(۴) کشف الباری: ۸۲/۲.

^(۵) دا ضعیف او کثر الوهم راوی دي اوگورنی تهذیب الکمال ۳/۴۷۷-۴۷۵ رقم الترجمة ۶۱۶

^(۶) فتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

^(۷) رواء الترمذی رقم: ۱۲۵۵ ابواب صف الجنة باب ماجاء فی ترانی أهل الجنة فی الغرف وأحد: ۲/۲۳۵ رقم: ۸۱۰۴ ۳۳۹/۲ رقم: ۸۴۹۲

^(۸) التوضیح: ۱۵۶/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

^(۹) التوضیح: ۱۵۶/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

باندې وی لکه په دنیا کېنې په آسمان باندې ستوری ته د هغې د کتلو دپاره ستونه اوچتولې شی هغه د دنیا په آسمان باندې د ډیر لرې نه پر قیروي هم دغه تفاضل او تفاوت دلته د یوحسی مثال په ذریعه واضح کړې شوې دي. اود دې وجه هم خودلې شوې ده چه «لتفاضل ما بینهم» او دا ظاهرې خبره ده، په دنیا کېنې هم دمرتبو د فرق لحاظ ساتلې شی نو په آخرت کېنې به هم د اعمالو په ذریعه ددې لحاظ ساتلې شی.»

د لفظ دري تحقیق: الدري دا لفظ به څلور قسم سره لوستلې شوې دي ① ذروي ② ذروي ③ ذروي ④ ذروي ⑤ ذروي بیا د دې معنی هم مختلف دی چه د دال ضمه وی نو د در طرف ته به منسوب وی یعنی د مرغلي په شان، تشبیه به په سپینوالی او پرق کېنې وی اوکه چرې د دال په کسره سره وي نو دواپه معنی د دفع دي یعنی لرې کول شړل، د ستورو په ذریعه شیطانان هم شړلې شی (۱) ابن الجوزي د کسانې په حواله سره دال مثلث هم روایت کړې دي او فرمانيږي دی چه د دال په ضمه سره دې نودر مرغله طرف ته منسوب دي چه کسره سره وي نو معنی جاری اوساري ده اوکه فتحه سره وي نو معنی اللامع یعنی پریقیدونکي دي (۲) راجع هم دغه دی چه درې بغیرد همزه ضمه سره وی د کوم معنی چه دیرزیات روښانه او پریقیدونکې ستوري او فراء فرماني چه ډیر لونی ستوری ته وانی (۳)

د الغابر تحقیق: الغابر د اکثر په روایت کېنې هم دغه شان دي. دابن الحذاء په روایت کېنې غایر دي یعنی د بآ په خانی یاء ده. خو ترمذی شریف (۴) په روایت کېنې غارب دي. ددې ټولو معانی نیز دي نیز دې دی یعنی غیبیدل او لرې کیدل او ډویدل. مطلب دادې چه ستوري د ډویدو او راخو په وخت د نظر نه په لرې فاصله باندې وی په دې وجه ډیر وړوکې ښکاري. دا بین المشرق والمغرب سره تعبیر کړې شوې دي. یعنی د راخو په وخت او ډویدو په وخت اود افق نه د دنیا آسمان مراد دي (۵)

قوله: قالوا: يا رسول الله، تلك منازل الأنبياء، لا يبلغها غيرهم صحابه کرامو عليهم السلام عرض اوکړ ویا رسول الله صلي الله عليه وسلم داخو به د انبياء کرامو عليهم السلام منازل وی د نورو خو به د هغه خانی پورې رسیدل نه کېږي.

قوله: قال: بلى، والذي نفسي بيده، رجال آمنوا بالله وصدقوا المرسلين: نبی کریم صلي الله عليه وسلم او فرمانيږي اوجی، هغه ذات د چا په لاس کېنې چه زما خان دي هغه بندیگان چه په الله باندې ایمان راوړی اود رسولانو تصدیق ئی کړې هغوی د هغه خانی پورې رسیدل حاصلولې شی **بلى صحيح دي يا بل؟** امام قرطبي رحمته الله عليه فرماني چه بلى حرف ایجاب او تصدیق دي د سیاق حدیث

(۱) التوضیح: ۱۵۸/۱۹ وفتح الباری: ۲۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

(۲) التوضیح: ۱۵۸-۱۵۹/۱۹ وفتح الباری: ۲۲۷/۶.

(۳) حواله جات بالا. والحجة للفراء السبعة: ۲۲۲-۲۲۳/۵ والحجة فی الفراء السبعة: ۱۶۱ سورت النور.

(۴) التوضیح: ۱۵۹/۱۹ وفتح الباری: ۲۲۷/۶.

(۵) رواء الترمذی رقم: ۲۵۵۶ أبواب صفة الجنة باب ما جاء فی ترائي أهل الجنة فی الغرف.

(۶) التوضیح: ۱۵۸/۱۹ وفتح الباری: ۲۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

تقاضا داده چه په جواب کښې د اول نه اضراب وی اود ثانی ایجاب او تصدیق کیدې شی چه دا بل وو کوم چه په بلی سره بدل کړې شوی دې ددې وجه داده چه د ایجاب مقام نه دې صحابه کرامو حضراتو څه سوال نه وو کړې چه د سوال په جواب کښې د حرف ایجاب استعمال کيږي بلکه هغوی خو هم پخپله خودلې وو چه دغه مقامات رفيعه او درجات عاليه خو به انبيا، کرامو حضراتو ته حاصل وی زمونږ مقام او رسيدل: هغه ځانی پورې چرته؟ په دې وجه بل ونیل وو نه چه بلی لکه چه دلته تسامح شوې دې. دې نه علاوه ابن التين رحمته الله ليکلی دی چه د ابوذر په روايت کښې: بلی په ځانی بل دې. ددې نه هم د قرطبي رحمته الله تائيد کيږي چه بل کيدل پکار وو نه چه بلی علامه قرطبي رحمته الله نور فرماني چه رجال د مبتداء محذوف خبر دې يعنی هم رجال اوس د رسول الله صلی الله علیه و آله د دغه پورتنی ارشاد مطلب دا شو چه دا بالا ځانې به هغه خلقو ته حاصليږي اود دې نعمتونه به هغه کسان حاصلوی چه په الله تعالی باندې مضبوط ايمان لری اود انبيا، مرسلین داسې تصديق کوی څنگه چه هغوی مستحق دي. (۱)

د بلي ایجابيه توجیه: که چرې روايت د بلی ایجابيه سره وې نوددې توجیه به داسې کيږي چه ټيک ده دا اوچت منازل د الله تعالی دمقرر کولو د وجې نه به هم انبيا، کرام عليهم السلام ته حاصل وی مگر .. الله تعالی دهغوی نه علاوه هم په ډيرو خلقو چه هغوی به انبيا، نه وی خپل خصوصی فضل کوی اود هغه ځانی پورې به هغوی ته رسيدل ورکوی. حافظ رحمته الله فرمای: «وَمَعْنَى تَوَجُّهٍ بِلِيٍّ هَؤُلَاءِ التَّحْقِيرُ: نَعْمَتُهُمْ مَنَازِلُ الْأَنْبِيَاءِ بِإِجَابِ اللَّهِ تَعَالَى لَهُمْ ذَلِكَ، وَلَكِنْ قَدْ تَفَضَّلَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى غَيْرِهِمْ بِالْوَصُولِ إِلَى تِلْكَ الْمَنَازِلِ» (۲) هم دحضرت ابوسعید خدری رحمته الله روايت دې کوم چه امام ترمذی رحمته الله وغيره نقل کړې دي په دې کښې دی چه حضرات شيخین رحمته الله به هم په هغه خلقو کښې شامل وی چاته چه دغه نعمتونه اوبالا ځانې حاصل وی. په دې روايت کښې دی: «وَأَنَّ الْأَبْكَرَ عَرْمَتُهُمْ، وَأَنْفَعًا» (۳)

د بالا ځانو استحقاق به څنگه کيږي؟ امام ترمذی رحمته الله دحضرت علی رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړې دی: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَعَرَفًا، تَرَى ظُهُورَهُمْ مِّنْ بَطُونِهِمْ، وَيَطُوفُهُمْ مِّنْ ظُهُورِهِمْ. فَقَالَ أَعْرَابِيٌّ: لِمَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: هِيَ لِمَنْ أَلَانَ الْكَلَامَ، وَأَدَامَ الصَّامِرَ، وَصَلَّى بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامُ» (۴) چه په جنت کښې داسې بالا ځانې دی چه دهغې بهر د دننه نه او دننه د بهر نه ښکاري. یو باندی چی تپوس اوکړو یا رسول الله! دهغې مستحق به څوک وی؟ نو حضور پاک اوفرمانیل دا بالا ځانې به دهغوی دپاره وی چه په نرمی سره خبرې اترې کوی، همیشه روژې ساتی او کله چه ټول خلق اوده وی هغه وخت د الله تعالی مخې ته د مانځه دپاره اودریږي. دا بالا ځانې به کوم امت ته ملاويږي؟ یو احتمال خودادې چه دغه پورته ذکر شوې بالا ځانې به امت محمديه علی صاحبها الف تحیه ته ملاويږي او ښکته منازل به د نورو امتونو موحدینو ته او دویم احتمال دادې چه ددغه بالا ځانو استحقاق به هغه خلق لری چه مخکښې په جنت کښې داخل شی

(۱) الملهم: ۱۷۶/۷ التوضیح: ۱۵۹/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

(۲) فتح الباری: ۳۲۸/۶.

(۳) الجامع الترمذی کتاب المناقب باب مناقب ابی بکر الصديق رضی الله عنه رقم: ۳۶۵۸ واخرجه صاحب العلية: ۲۵۶/۲ عن جابر بن عبدالله رضی الله عنه.

(۴) الجامع الترمذی کتاب صفة الجنة باب ما جاء في صفة غرف الجنة رقم: ۲۵۲۷ ونوادرا الأصول کما فی المختصر المطبوع: ۲۷۲ التوضیح: ۱۵۷/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۸/۶.

اوبسته درجات به هغه خلقو ته ملاوړې چې د شفاعت او سفارش په ذریعه په جنت کښې داخلېږي
راجع قول: حافظ ابن حجر رحمته الله اول قول راجع گرځولوسره فرماني چې ددې احتمال تائید د حدیث
باب ددې جملې سره کیږي چې دهغه جنتیانو په حق کښې راغلې ده **هم الذين آمنوا بالله وصدقوا
المرسلين**، چې د ټولو انبیاء کرام عليهم السلام د تصدیق تحقق صرف امت محمدیه علی صاحبها الف تحیه په
حق کښې ثابت دې په خلاف د نورو قومونو او ملتونو سابقه. چې ددوی په حق کښې هم راټلونکي د
ټولو انبیاء کرامو عليهم السلام تصدیق ثابت دې مگر هغه په طریق د توقع دې نه چې په طریق د واقع (۱)
یوه اهم تنبیه: علامه کوراني حنفی رحمته الله فرماني چې بعض شراح دا دعوی کړې ده چې دامت محمدیه
هر یو کس به ددغه بالاخانو مستحق وی. حالانکه دا خالص غلطه خبره ده، د قرآن او حدیث نه ددې
هیڅ تائید نه کیږي بلکه هلته خو معامله ددې برعکس ده پورته روایت تیر شوی دې چې حضور پاک
صلی الله علیه و آله حضرات شیخین رضی الله عنهما هم ددغه بالاخانو مستحق گرځولې دی چې په دې خبره باندې صراحت
دلالت کوي چې دا دخول عمومي نه بلکه خصوصي دې گڼي ددې حضراتو د تخصیص څه معنی؟
والله اعلم بالصواب (۲)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دي چې د
ترجمې جزء اول سره دې چې په حدیث کښې د جنت د بالاخانو ذکر دې اودهغې د مستحقینو د اوصاف
بیان دي.

۹- باب: صِفَةُ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ

ما قبل سره مناسبت: په تیر شوی باب کښې مطلقاً د جنت د نعمتونو تذکره وه دلته دهغې د دروازو
صفت یعنې دهغې د شمیر او نومونو وغیره ذکر کولې شی لکه چې دا تخصیص بعد التعمیم دي
د ترجمه الباب مقصد: ددې ترجمه الباب مقصد څه دي؟ په دې کښې د شراح رائي مختلف دي ① د
حافظ ابن حجر رائي خودا ده چې امام بخاری صفت وئیلو سره عدد (تعداد یعنې شمیر) یا تسمیه
مراد اخستې دي. د عدد مراد اخستلو مطلب دادې چې د باب په مسند حدیث کښې د جنت د اتو
دروازو ذکر دي. د تسمیه مراد اخستلو مطلب دادې چې په دې کښې د یوې دروازې نوم ریان ذکر دي
او د نورو دروازو ذکر د معلق روایاتو په تفصیل کښې دي کوم چې شاته په مختلف مقاماتو باندې
موصولاً او مرفوعاً تیر شوی دي (۳)

② علامه عینی رحمته الله فرماني چې امام بخاری رحمته الله دلته د جنت د دروازو شمیر اودهغې صفت بیانول
غواړي. ددې ټولو خلاصه دا شوه چې دلته دوه خبرې دي (۱) اول خودا چې د جنت د دروازو صفت څه
دي؟ (۲) دویم دا چې دهغې د دروازو تعداد څه دي؟

(۱) فتح الباری: ۳۲۸/۶.

(۲) الکونین الجاری: ۱۹۵/۶ وفی هامش المصربه عن شیخ الإسلام: فإن قلت: فلا یبقی فی غیر الغرف أحد، لأن أهل الجنة کلهم
مؤمنون مصدقون بالرسول؟ قلت: المصدقون بجمع الرسل هم أمه محمد صلی الله علیه وسلم. فبقی أمه غیره من سائر الأنبياء فی
غیر الغرف. الکنز المتوار: ۱۶۸/۱۳.

(۳) فتح الباری: ۳۲۸/۶.

دجنت دروازو صفت: دجنت دروازو در اوږدوالي او پلنوالي باره كېنې د حديث په كتابونو كېنې مختلف روايات راغلي دي. چنانچه مصنف ابن ابي شيبة او مسند احمد وغيره كېنې د ابوسعيد خدری رضي الله عنه او كعب رضي الله عنه نه مرفوعاً روايت دي چه: «أن ما بين المصراعين مسورة أربعين سنة» چه د جنت دروازو د دواړو زخړو نوبه مينځ كېنې د څلويښتو كالو مسافت دي. اود ابن عمر رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل دي، باب أمي الذي يدخلون منه الجنة عرض مسورة الراكب الجودلانا...^(١) ښكاره خبره ده چه په دغه رواياتو كېنې تعارض دي. د رواياتو په مينځ كېنې تطبيق: د دې په مينځ كېنې تطبيق د دې چه څنگه په جنت كېنې د جنتيانو درجات او منازل كېنې تفاوت وي هم دغه شان به په دروازو كېنې هم تفاوت وي. د چا چه څومره لونی جنت وي هم دهغې په اعتبار سره به دهغې د دروازي اوږدوالي او پلنوالي هم وي.^(٢)

د جنت دروازو شمير: د جنت دروازو د شمير په سلسله كېنې په كثره سره روايات راغلي دي په اكثر رواياتو كېنې دا راغلي دي چه د جنت اته دروازې دي. خو كه په مختلف رواياتو باندې نظر واچولې شي نو داسې روايات هم شته په كوم كېنې چه د زياتو دروازو ذكر دي علامه قسطلاني رحمته الله عليه څوارلس يا پنځلس دروازي شميرلي دي.^(٣) دا خو ډير كم تعداد دي. د عبد الله بن عمرو بن العاص نه مرفوعاً روايت كېنې پنځه زره دروازې نقل دي.^(٤) اود حضرت عمر او حضرت ابن مسعود رضي الله عنه نه لس زره ^(٥) اود حضرت انس، حضرت ابوسعيد الخدری او حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه ايا زره دروازو روايت نقل دي.^(٦)

اصل خبره داده چه په كومو رواياتو كېنې دا راغلي دي چه د جنت دروازي په اته وي دي نه مراد د اتو واړو جنتونو جدا جدا اته دروازي دي. دا په دهغه جنتيانو صدر دروازي وي. بيا په دې كېنې مختلف درجات وي اود هغه درجاتو به جدا جدا دروازي وي لكه چه څه به لونی دروازي وي او څه وړي حضرت شيخ الحديث رحمته الله عليه فرماني: «فلا بد للجمع بينهما من الحمل على أبواب صفاروكهان»^(٧)

يويل خاني كېنې فرماني: «ولا بد من حمل هذه الأبواب الكثيرة على أبواب من داخل أبواب الجنة الأصلية.....»

^(١) كنز العمال: ١٩٣/١٤ رقم: ٣٩٢٢٧. عتيه بن غزوان رضي الله عنه المصنف لابن ابي شيبة: ٤٥٦/١٨-٤٥٥ كتاب صفة الجنة والتبار. باب رقم: ٣٥١٧٢ مسند الإمام أحمد: ١٧٤/٤ رقم: ١٧٧١٨ مسند عتيه بن غزوان. المعجم الكبير: ١١٢/١٧ ما أسنده عتيه... رقم: ٢٧٤

^(٢) مصنف ابن ابي شيبة: ٤٥٦/١٨ رقم: ٣٥١٧٣.

^(٣) الجامع للترمذي أبواب صفة الجنة باب ما جاء في صفة الجنة رقم: ٢٥٤٨.

^(٤) حادي الأرواح إلى بلاد الأفراح: ١٢٣/١ فصل الباب الحادي عشر في صفة أبوابها والكنز المتوازي: ١٧١/١٣.

^(٥) دغه دروازو نومونه دادي: ① باب الريان ② باب الصلاة ③ باب الجهاد ④ باب الصدقة ⑤ باب الرحمة (باب التوبة)

⑥ باب الزكوة ⑦ باب الحج ⑧ باب العمرة ⑨ باب الكاظمين الغيظ ⑩ باب الراضين ⑪ الباب الايسن ⑫ باب الضحى

⑬ باب الفرح ⑭ باب الذكر ⑮ باب الصابر بن. اوغورني إرشاد الساري: ٢٨٦/٥.

^(٦) رواه ابن جرير الطبري في تفسيره: ٥١٢/١٣ تحت قول الله تعالى (يَدْخُلُونَ عَلَيْهَا مِنْ كُلِّ بَابٍ) وروى ذلك موقوفاً عن

عمر. المصنف لابن ابي شيبة: ٤٥٣/١٨ كتاب صفة الجنة رقم: ٣٥١٦٦.

^(٧) المصنف لابن ابي شيبة: ٣٩٧/٧ رقم: ٣٤٠٣٢ وكنز العمال: ٢٧٣/١٤ كتاب القيامة. الجنة رقم: ٣٩٧٦٣ عن عمر.

^(٨) كنز العمال: ٥٥٠/١ عن أنس رقم: ٢٤٦٣ وفضل الأوقات للبيهقي: ١٥٤/١ رقم: ٤٤-٤٣ عن أبي سعيد رضي الله عنه

^(٩) الكنز المتوازي: ١٧٣/١٣ والكوكب الدرر: ٤٠٢/٤.

وه جزم مشايخي عند الدرس، والله اعلم بالصواب (١)
 وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (مَنْ أَلْفَقَ دَعْوَيْنِ دَعِيَ مِنْ بَابِ الْجَنَّةِ). [ر: ١٧٩٨]
 أو نبى كريم ﷺ فرمانيلى دى چه كوم سري دوه يوشان خيزونه (د الله په لار كښي) خرج كوى نوهغه ته
 په د باب الجنة نه اواز كيږي.

د مذكوره تعليق تخريج دا تعليق امام بخاري رحمه الله مسنداً كتاب الصوم وغيره كښي د حضرت
 ابو هريره رضي الله عنه په روايت سره موصول نقل كړې دي. فِيهِ عِبَادَةٌ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. [ر: ٣٢٥٢]

د مذكوره تعليق تخريج: لكه چه په دې عبارت كښي امام بخاري رحمه الله د دې حديث طرف ته اشاره
 كړې ده كوم چه هغوى پخپله كتاب احاديث الانبياء كښي موصول نقل كړې دي. په هغې كښي دى
 «من شهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأن محمداً عبده ورسوله، وأن عيسى عبد الله ورسوله، وكلتاهما إلهي
 مريم، وروح منه، والجنة حق، والنار حق، أدخله الله الجنة على ما كان من العمل».... من أبواب الجنة الثمانية أيها شاء (٢)

د حضرت عبادۀ رضي الله عنه يو بل حديث هم د دې مضمون نقل دي په هغې كښي هم د ابواب الجنة ذكر
 دي. دا امام طبراني رحمه الله (٣)، امام احمد رحمه الله (٤)، امام حاكم رحمه الله (٥)، امام ابن ابى عاصم رحمه الله (٦)، او حافظ
 ابن حبان رحمه الله (٧)، وغيره (٨)، ذكر كړې دي. (٩)، دهغې الفاظ دادى:

«عليكم بالجهاد في سبيل الله فإنه باب من أبواب الجنة، يذهب الله به الهم والغم»

چه د الله تعالى په لار كښي جهاد كوئى خكه چه هغه د جنت د دروازو نه يوه دروازه ده الله تعالى د دې
 په ذريعه پرېشاني او غم لرې كوي

د دواړو تعليقاتو مقصد او مناسبت: د دې دواړو تعليقاتو د ذكر كولو مقصد هم دغه دي چه د جنت
 مختلف دروازې دى د كومې چه مختلف صفات دي. چونكه ترجمه هم د دې وه په دې وجه ترجمه
 الباب سره د دواړو تعليقاتو مطابقت واضح دي چه په دواړو كښي د جنت د دروازو ذكر دي. والله اعلم

الحديث الاول

٣٠٨٨- حَدَّثَنَا سَعِيدٌ [ص: ١٣٠] ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو
 حَازِمٍ، عَنْ سَمْعَلٍ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فِي
 الْجَنَّةِ ثَمَانِيَةُ أَبْوَابٍ، فِيهَا بَابٌ يُسَمَّى الرِّيَّانَ، لَا يَدْخُلُهُ إِلَّا الصَّابِرُونَ» (١٠)، [ر: ١٧٩٧]

(١) الكنز المتوارى: ١٣/١٧٢ وأجزاء المسالك: ٤٥٧/٩.

(٢) صحيح البخاري كتاب احاديث الانبياء: رقم: ٣٤٣٥.

(٣) المعجم الكبير: ١٨١/١٨١: رقم: ٨٣٣٤ عن أبي أمامة الباهلي.

(٤) مستدرك احمد: ٢٣٠: رقم: ٢٣١٨١ حديث عبادة.

(٥) المستدرک: ٨٤/٨٤ كتاب الجهاد: رقم: ٢٤٠٤.

(٦) الجهاد لابن ابي عاصم: ١٣٤-١٣٣/١٣٦ وما ذكر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: الجهاد باب....

(٧) صحيح ابن حبان: ١٩٤/١١٩ كتاب السير باب الفلول ذكر الإخبار بأن الغالب يكون غلوه: ٤٨٥٥.

(٨) الأحاديث المشتملة للفضلاء المقدسة: ٢٢٢/٢٢١-٢٢١/٢٢١: رقم: ٣٥٨-٣٥٦ والسنن الكبرى للبيهقي: ١/٢١٦: أصل فرض الجهاد: رقم: ١٨٢٥٥.

(٩) انترضيع: ١٦١/١٩١.

(١٠) قوله: عن سهل بن سعد رضى الله عنه: الحديث، مخرجه في كتاب الصوم باب الريان للصائمين: رقم: ١٨٩٦.

تراجم رجال

سعید بن ابی مریم: دا سعید بن ابی مریم جمعی بصری رحمته الله دې ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب من سمع شفاء راجع لاندې راغلی دی (۱)

محمد بن مطرف: دا ابو غسان محمد بن مطرف بن داؤد تیمی مدنی رحمته الله دې (۲) ابو حازم دا ابو حازم سلمة بن دینار رحمته الله دې

سهل بن سعد: دا مشهور صحابی رسول حضرت ابو العباس سهل بن سعد الساعدي رحمته الله دې (۳)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مطابقت په دوو وجوہاتو سره دې چې په دې کښې د جنت اته دروازو هم ذکر دې او په دې کښې د یوې دروازې صفت هم ذکر دې یعنې ریان په کوم باندې چې به روژه دار په جنت کښې داخلېږي دا د رې نه ماخوځ دې دکوم معنی چې د خړوبوالی ده مطلب دادې چې کوم سړي تګي په دې دروازه دننه داخلېږي دهغه تنده به ماته شی او ختمه به شی نولکه څنګه چې دا صفت په یو دروازه کښې دې په نورو دروازو کښې به دغه شان صفاتو لحاظ کړي شوي وی (۴) ددې حدیث شرح د کتاب الصوم په شروع کښې تیره شوي ده (۵)

۱- باب: صِفَةُ النَّارِ وَأَنْهَى مَخْلُوقَةً.

ما قبل سره مناسبت: په تیر شوو دواړو بابونو کښې د جنت د هغې د نه ختمیدونکو نعمتونو ذکر وو ددې ځای نه د جهنم ذکر شروع کيږي اولني که د الله تعالی د جمالي صفت مظهر دې نو دویم د الله تعالی د جلالی صفت مظهر دې. په دنیا کښې دوه قسم خلق دی نیکان او گناهکاران جنت د نیکانو ځای دې او جهنم د بدانو، نو مناسبت واضح دې.

د ترجمه الباب مقصد: ددې ترجمة الباب مقصد بالکل واضح دې امام بخاری رحمته الله په معتزله او ټولو عقولیت خوښونکو باندې رد کوی څوک چې د جهنم نه انکار کوی چې د جهنم ثبوت بالکل برحق دې او هغه پیدا کړي شوي دي (۶)

پاتې شو دا سوال چې اوس جهنم چرته دي؟ نو ددې جواب د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه په دې حدیث کښې دې چې د رسول الله نه پوښتنه او کړي شوه چې جهنم به د کوم ځای نه راوړلې شی؟ نو او فرمانيږي شو چې د قیامت په ورځ به جهنم د اوومې زمکې نه راوړلې شی ددې په اويا زره واګي وی (۷) مطلب دا چې هغه په اوومه زمکه کښې دې حسب عادت دلته هم امام بخاری رحمته الله په ترجمة الباب

(۱) کشف الباری: ۱۰۶/۴.

(۲) ددوی د حالاتو دپاره او گورنې کتاب الأذان باب فضل من غدا إلى المسجد.....

(۳) ددغه دواړو حضراتو د حالاتو دپاره او گورنې کتاب الرضوء باب غسل المرأة أباهما الدم.....

(۴) عمدة القاری: ۱۶۰/۱۵.

(۵) کتاب الصوم باب الریان للصائمین.

(۶) قال الإمام الشافعي رحمه الله: والجنة حق، والنار حق، وهما مخلوقتان الآن، موجودتان، باقيتان، لا تفنيان، ولا يفتن أهلها، من: المغفلة السفیه: ۱۸ المطبوع مع شرحه للتفتازاني، البشري.

(۷) التوضیح: ۱۶۶/۱۹ والتفسير المظهری سورة النحل، الآية: ۱۱۱، ۳۸۳/۵.

باندې دلالت کونکې احادیث ذکر کولونه اول آیات قرآنی ذکر کړې دي چه ددې هم دې موضوع سره مناسبت دي. (عَسَاقًا) / النبا: ۲۵ / بِهَالِ غَسَقَتْ عَيْنُهُ وَيَلْعِقُ الْجُرْمَ، وَكَانَ الْفَسَاقُ وَاحِدًا. (غُلِيلِينَ) / الحاقة: ۳۶ / كُلُّ شَيْءٍ عَسَلَتْهُ قُورٌ مِنْهُ شَيْءٌ فَبُؤْسٌ لِلْغُلِيلِينَ، فَعِلِيلِينَ، مِنَ الْقِلِيلِ مِنَ الْجُرْمِ وَالذَّلِيلِ.

په دې عبارت کښې امام بخاری رحمته الله علیه د آیت مبارک (الْأَحْمِيَاءُ وَعَسَاقًا) طرف ته اشاره کړې ده اوددې تفسیر نی کړې دي. په دې آیت کښې موجود لفظ عساقا تفسیر او معنی کښې اختلاف دي علامه جوهری رحمته الله علیه فرماني د غسقت عینه معنی ده په سترگو باندې تیاره خوره شوه اودهغه سترگه خرابه شوه او غسق الجرم معنی ده د زخم نه زیرې زیرې اوبه بهیدل د زخم سخاکیدل او خرابیدل بعض د دې مطلب السائل خودلي دي یعنی بهیدونکي.

یو قول دادي چه د الفساق معنی ده البارد الذی بحرق پیورده چه داسې یخې اوبه چه د خپل یخوالی او بردودت د وجې نه سوزول کوی. بعض ونیلی دي چه الماء البارد المغتن یخې بدبونی والاوبه. دا معنی د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه د مرفوع حدیث نه هم ثابت ده. د ترمذی او حاکم روایت دي. «لوأن دلوا من غساق يهراق إلى الدنيا لأن أهل الدنيا» (۱)

ابن درید رحمته الله علیه فرماني چه دا د دوزخیانو د نونو اوبه دي چه هلته به په یو تالاب کښې راجمع کیږي. د تندې لگیدو په صورت کښې به جهنمیان ددې نه غساق ځکی. اعاذنا الله منه. (۲)

د غساق ضبط: بیا داسې اوگنړنی چه د غساق سین مشدد او مخفف دواړه شان لوستلې شوې دي. د امام ابو عمر ودانی رحمته الله علیه په قراءت کښې مشدد دي اود امام کسائی رحمته الله علیه په قراءت کښې مخفف دي. نوچه چا مشدد لوستلې دي هغه السائل مراد اخستې دي او څوک چه مخفف وانی هغوی البارد مراد اخستې دي. د دې ټولو اقوال حاصل لکه چه دا دي جهنمیان به غساق ځکی چه ډیر زیات یخ بدبونی داره او بهیدلي نوونه دي. (۳)

او امام بخاری رحمته الله علیه دي «وكان الفساق....» سره دا خودلي دي چه غساق او غسقیق کښې د فعال او فاعل وزنونه هم یوه معنی ادا کوی. مولانا محمد حسن مکی رحمته الله علیه لیکي چه دامام بخاری رحمته الله علیه طریقه او عادت دادي چه کله هغه ته د یو لفظ په معنی او ترادف وغیره په سلسله کښې د لغت د کتابونو نه څه حتمی خبره نه معلومېږي نو د خپلې رانې اظهار کول په ذریعه کوی. (۴)

(غُلِيلِينَ): كُلُّ شَيْءٍ عَسَلَتْهُ قُورٌ مِنْهُ شَيْءٌ فَبُؤْسٌ لِلْغُلِيلِينَ، فَعِلِيلِينَ، مِنَ الْقِلِيلِ مِنَ الْجُرْمِ وَالذَّلِيلِ. په دې

(۱) الجامع للترمذی فی صفة جهنم باب ماجاء فی شراب أهل النار رقم: ۲۵۸۸ والسند ترک للحاکم: ۶۰۲/۴ کتاب الأموال رقم: ۸۷۷۹

(۲) ددې ټولو اقوالو ډیاره اوگورنی عمده القاری: ۱۶۰/۱۵ او ارشاد الساری: ۲۸۷/۵ ولسان العرب مادة: غسق والفساق للجوهري مادة غسق وفتح الباری ۳۳۱/۶ الترضیح: ۱۶۶۱۹.

(۳) عمده القاری: ۱۶۰/۱۵ وفتح الباری: ۳۳۱/۶.

(۴) الكنز المتواری: ۱۷۴/۱۳ وقال العینی فی العمدة: ۱۶۱/۱۵ وقد تردد البخاری فی کون الفساق والفسق واحدا، وليس بواحد.....

عبارت کنبی د قرآن کریم د آیت (وَلَا طَعَامَ إِلَّا مِنْ غُلِينٍ) ^(۱) طرف ته اشاره کړې ده اود غسلین وضاحت او تفسیر کړې شوې دې چې غسلین د فعلین په وزن دې غسل - بفتح الغین - نه مشتق اوماخوځه دې د زخم وینځلې شوی ته غسلین وانی.

د مذکورې عبارت وضاحت: جرح خو هریوزخم ته وانی مگر دبر ^(۲)

هغه زخم ته وانی کوم چې اوبښ ته لگیدلې وی. عموماً د بوج اوچلولوسره د اوبښانو شا زخمی کیږي. اوس به مطلب داسې شی چې غسلین د زخمونو د وینځلو سره چې کوم گند اومرداری او اوبه راوځي هغې ته وانی. کوم ته چې دهون هم وانی. ^(۳)

پورته ذکرکړې شوې د غسلین تفسیر دحضرت ابو عبیده رضی الله عنه دې خو طبری رحمته الله علیه په خپل طریق سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه د غسلین معنی دا نقل کړې ده. «صده اهل النان» ^(۴) یعنی د دوزخیانو نونونه. ^(۵) مطلب دادې چې د زخمونو وینه او پیپ (نونونه) به دهغوی خوراک وی. چونکه دهغوی زخمونه هلته وینځلې خو به شی نوچه کوم دهغې نه پیپ (نونونه) او وینه راوځي هغوی به دغه خوړي.

یواشکال اودهغې جوابات: دلته اشکال دا پیدا کیږي چې الله تعالی ارشادفرماني (وَلَا طَعَامَ إِلَّا مِنْ غُلِينٍ) بل خانی دی (لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ شَرِّهِمْ) ^(۶) اوضریع ښکاره خبره ده چې نبات ته وانی نو په ظاهره په دواړو آیاتونوکنسې تعارض راغلې؟

بعض حضراتو دجمع بین الایتن لاز اختیارولوسره ونیلي چې ضریع به هم د غسلین نه وی لیکن دا غلط دی ځکه چې کتاب التفسیر ^(۷) کنبی راځي چې ضریع نبات دې اودلته پخپله مصنف رحمته الله علیه د غسلین شرح دهون سره کړې ده. اصل خبره داده چې دوزخیان به مختلف قسم وی د هریو قسم خوراک به جدا جدا وی د چا به ضریع اود چا به غسلین وی. والله اعلم. ^(۸)

وَقَالَ عِكرْمَةُ: (حَصَبٌ جَهَنَّمَ) / الْأَنْهَاءُ: ۹۸: حَطَبٌ بِالْحَبِيبَةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ: (حَصَبٌ) / الْأَمْراءُ: ۴۸: الزَّيْتُ الْعَاصِبُ، وَالْحَصَبُ مَا تَرْمِي بِهِ الزَّيْتُ، وَهُوَ (حَصَبٌ جَهَنَّمَ) يَرْمِي بِهِ فِي جَهَنَّمَ فَهُوَ حَصَبٌ، وَيُقَالُ: حَصَبٌ فِي الْأَرْضِ ذَهَبٌ، وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنْ حَصَبَاءِ الْحِجَارَةِ. (صَدِيد) / إِبْرَاهِيم: ۱۶: قَبْرٌ وَقَفْرٌ (حَبْت) / الْأَمْراءُ: ۹۷:

طَفِقَتْ (تُزَوِّن) / الواقعة: ۷۱: تَسْخَرُ جُودَ، أَوْ زَيْتَ أَوْ قَدْتُ. (لِلْمُتَوِينِ) / الواقعة: ۷۳: لِلْمُسَافِرِينَ، وَالْقِي الْقَفَرُ.

وَقَالَ عِكرْمَةُ: (حَصَبٌ جَهَنَّمَ): حَطَبٌ بِالْحَبِيبَةِ: آيت مبارك (إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ) ^(۹) طرف ته اشاره ده چې حضرت عکرمه رضی الله عنه په دې آیت کنبی ذکر شوي لفظ حسب تفسیر

(۱) الحاقه: ۳۶.

(۲) والذیر: یفتح الدال المهملة والموحدة: ما یصیب الأهل من الجراحات. شرح القسطلانی: ۷۸۷/۵.

(۳) فیروزاللغات فارسی حصه دوم ۱۶۸ ماده غس.

(۴) عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵ فتح الباری: ۳۳۱/۶ تفسیر الطبری: ۴۱/۲۹.

(۵) عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵ فتح الباری: ۳۳۱/۶.

(۶) سورة الفاشية: ۶.

(۷) صلیح البخاری کتاب التفسیر، (تفسیر) سورة هل انک حدیث الفاشية قال البخاری رحمته الله علیه هناك: ويقال: لضرع نبات....

(۸) فتح الباری: ۳۳۱/۶ وعمدة القاری: ۱۶۱/۱۵.

حطب سره کړې دې او فرمانيږي دې چه په حبشي زبان کښې حصب ته حطب واني، اود حطب معنی د لرگي او خشاک ده. علامه خليل بن احمد فراهيدي فرماني چه حصب مطلقاً خشاک ته واني يعنې کوم چه د اور بلولو په کار راشي. کوم لرگي چه د خشاک په توگه مستعمل نه وي هغه حصب نه دي (۱) ابن عرفه رحمته الله فرماني چه که د حضرت عکرمه رحمته الله مراد دادې چه لفظ حصب حبشي الاصل دې لکه چه عربو اوريدلي دي او داني د عربي ژبې حصه جوړ کړو نو په دې کښې هيڅ حرج نشته دې اوس دا عربي لفظ دې گڼي په قرآن کریم کښې څه غير عربي لفظ موجود نه دې (۲)

دهم کوره تعليق تخريج: د حضرت عکرمه رحمته الله دا تعليق ابن ابی حاتم رحمته الله په خپل تفسير کښې عبد الملك بن ابجر په طريق سره موصولاً نقل کړې دې (۳) هم دغه شان ابن ابی عاصم هم دا موصولاً تخريج کړې دې (۴)

وَقَالَ غَيْرُهُ: (حَاصِبًا): الرِّيحُ الْعَاصِفُ. د غيره ضمير مجرور د حضرت عکرمه رحمته الله طرف ته راجع دې اود غير نه مراد ابو عبيده رحمته الله. هغوی د سورة الملك آيت (أَمْ أَمِنتُمْ مِّنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا) (۵) کښې راغلې لفظ حاصباً تفسير په الريح العاصف سره کړې دې (۶) يعنې داسې سخته سيلنی

چه خاورې او قوت کانري الوزوی.

وَالْحَصْبُ مُشْتَقٌّ مِنْ حَصْبَاءِ الْحِجَارَةِ. امام بخاری رحمته الله پورته لفظ حصب د اشتقاق په بدلون سره مختلف معانی ذکر کړې وی په دې جمله کښې نې د دغه ټولو معانی اصل او خودلو چه حصب په اصل کښې د حصاء نه دي او حصاء قوت کانري ته واني. جوهری رحمته الله ليکلي دی حصت الرجل أحصه په معنی کښې دې. رومته بالصماء يعنی ما هغه په قوت کانري اوویشتلو (۷)

اهل جهنم ته هم (حَصْبٌ جَهَنَّمَ) ونيلي شوي دي چه هغوی به په دې کښې غورزولي شي لکه چه قوت کانري غورزولي شي چرته چه به هغه د خشاک په توگه سوزيږي (۸) او حصب في الأرض معنی ده تلل، تگ والله اعلم (۹).

(صَدِيدٌ): قَيْحٌ وَذَمٌّ: په دې کښې دې آيت مبارك (وَنَسْفُ مِنْ مَّاءٍ صَدِيدٍ) (۱۰) طرف ته اشاره ده چه ابو عبيده د صديد تفسير نوونه اووینې سره کړې دې. مطلب دادې چه دوزخيانو له به د ځکلو د باره وینې او نوونه ورکولې شي (۱۱)

(۱) کتاب العين للفراهيدي: ۱۲۳/۳ باب الحاء والصاد والياء معهما مادة: حصب. وعدة الفاري: ۱۶۱/۱۵.

(۲) التوضيح: ۱۶۶/۱۹ عمدة الفاري: ۱۶۱/۱۵.

(۳) فتح الباري: ۳۳۱/۶ وتعليق التعليق: ۵۰۸/۳.

(۴) عمدة الفاري: ۱۶۱/۱۵.

(۵) سورة الملك: ۱۷.

(۶) فتح الباري: ۳۳۱/۶ عمدة الفاري: ۱۶۱/۱۵ ولسان العرب مادة حص.

(۷) الصحاح للجوهري مادة حصب. وعمدة الفاري: ۱۶۱/۱۵.

(۸) فتح الباري: ۳۳۲/۶ عمدة الفاري: ۱۶۱/۱۵.

(۹) عمدة الفاري: ۱۶۱/۱۵ فتح الباري: ۳۳۲/۶ وكشف الباري كتاب التفسير سورة الإسراء: ۳۶۴-۳۶۳ ولسان العرب مادة حصب.

إِخْبَتْ عَفِثَتْ: په دې کښې آیت مبارک. اَلْکَلْبُ خَبِثَ زَنْهُهُمُ سَعِيْرًا (۲) طرف ته اشاره ده چه په دې کښې راغلي لفظ خبت معنی طغشت یعنی د مړه کیدو ده
 ذُخِبَتْ تحقیق او مختلف معانی محتمله: خبت د فعل ماضی مؤنث صیغه ده په دې کښې ضمیر دې کوم چه راگرځی د النار طرف ته او مطلب دادې چه هغه اور کله یخ شی نوموړی الله، به دهغې شدت زیاتوو.

خبت څو نه مشتق دې، دنصر نه راځی دکوم معنی چه که چرې د دې فاعل الفاروی نود یخیدو ده خو امام بخاری رحمه الله د دې تفسیر طغشت سره کړې دې. دکوم معنی چه د مړه کیدو ده دا تفسیر په اصل کښې امام طبری رحمه الله په خپل طریق سره د امام مجاهد رحمه الله نه نقل کړې دې. خود حضرت ابن عباس رحمه الله نه د دې تفسیر سکنت نقل دې. دغه شان د امام ابو عبیده رحمه الله نه هم نقل دې (۱)
 حافظ ابن حجر فرمائی چه هم دغه دویمه معنی راجح کیدل پکار دی ځکه چه اهل عرب د اور باره کښې کله چه هغه یخ شی او په سکروتوباندې ایره غالب شی نو خبت النار وائی او کله چه اکثر سکروتوبې مړې شی نو خدمت النار وائی او کله چه بالکل مړ شی نو همدت النار وائی. خو په دې خبره کښې هیڅ شک نشته دې چه د دوزخ اور به نه مړ کیرې. په دې وجه د لفظ خبت مناسب تفسیر هم هغه دې کوم چه د عبد الله بن عباس رحمه الله نه نقل دې. چه د دې معنی سکنت ده. والله اعلم بالصواب (۲)

(تُورُونَ): تَسْخَرُونَ، أُورِيتُ أُوقِدْتُ، تورون یعنی تاسو راوباسنی اورییت: أُوقِدْتُ. د لفظ تورون په ذریعه حضرت مصنف رحمه الله د سورت واقعه آیت مبارک (أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ؟) (۳) طرف ته اشاره کړې ده. او مذکوره تفسیر د حضرت ابو عبیده رحمه الله دې هغوی د تورون تفسیر تستخرجون سره کړې دې. دکوم معنی چه د راویستو ده. د ونو لرگی سوزولو سره دهغې نه د اور د راویستلو کاراخیستې شی (۴) اورییت د باب افعال نه دماضی متکلم صغه ده دکوم معنی چه د اور لگولو او تیزولو ده دمجرد نه هم د دې هم دغه معنی راځی. (۵)

(لِلْمُقَوِّنِ) لِلْمَسَافِرِينَ، وَالْقِيَّ الْقَفْرُ: هم په سورت واقعه کښې راغلی دی (نَحْنُ جَعَلْنَاهَا ذِكْرًا وَمَنَاسِكًا لِلْمُقَوِّنِينَ) (۶)

چنانچه امام بخاری رحمه الله په دې کښې راغلي لفظ مقوین تفسیر او توضیح فرمائی چه د مقوین معنی مسافر ده.

(۱) سورة ابراهيم: ۱۶.

(۲) عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵ ومجاز القرآن: ۳۳۸/۱ سورة ابراهيم.

(۳) سورة الاسراء: ۹۷.

(۴) تفسیر الطبری: ۱۱۳/۱۵ سورة الاسراء ومجاز القرآن: ۳۹۱/۱.

(۵) فتح الباری: ۳۳۲/۶ ولسان العرب مادة خب، والقاموس الوحید مادة: خب.

(۶) سورت واقعه: ۷۱.

(۷) فتح الباری: ۳۳۲/۶ مجاز القرآن: ۲۵۲/۲.

(۸) عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵ والقاموس الوحید مادة وری.

(۹) سورة الواقعة: ۷۳.

متعدد تفسیری افعال: ددی لفظ په تفسیر او مطلب کښې متعدد اقوال دي. حضرت ابن عباس رضی الله عنه مجاهد قتاده او ابن جریر رحمهم الله وغیره ددې معنی مسافرن بیان کړې ده. بعض نور د تفسیر انمه فرماني چه دا د قی نه مشتق دي د کوم معنی چه ځنګل او بیابان دي. خو عبدالرحمن بن زید بن اسلم نه ددې معنی محتاج اوفقیع نقل ده. او ابن ابی نجیح رضی الله عنه معنی مستمعین یعنی غوږ کيځوونکي او په توجوسره اوریدونکي هم کړې ده.^(۱)

دا ټول مطالب اومعانی بلامتکلف په دې ځانی کښې راجمع کیدي هم شی ځکه چه داوړ په شان نعمت د کوم ذکر چه دې نه وړاندې شوي، هریوسې محتاج دي اود خالق لم یزل طرف نه عظیم احسان اوانعام، که مقیم وی که مسافر، ځنګل وی که بیابان یا آبادنی کښې محتاج وی یا آسوده حال، غنی وی که تنګ دست.... هریو ددې نعمت محتاج دي اودې نه فائده اوچتوی. القی قفر یعنی بیابان، بې آب وګیا صحراء، ځنګل خالی میدان ددې جمع قفار راځي.^(۲)

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (صِرَاطُ الْحَجَّيْمِ) / الصَّافَات: ۲۳ / سَوَاءُ الْحَجَّيْمِ وَسَوَاطُ الْحَجَّيْمِ. (لَسَوَاتِيْنُ حَيْمٍ) / الصَّافَات: ۴۷ / يَخْلُطُ طَعَامُهُمُ بِالْحَجَّيْمِ. (زَيْزُ وَشَيْقُ) / هود: ۱۰۶ / صَوْتُ نَدِيدٍ وَصَوْتُ ضَعِيفٍ. (وَرْدًا) / مریم: ۸۶ / عِطَا حَا (عَبَا) / مریم: ۵۹ / غُرَاتَا. وَقَالَ قُحَّاهِدٌ: (يُنَجَّرُونَ) / غافر: ۷۲ / تَوَقَّدَ بِهِمُ النَّارُ. (وَتَحْسَنُ) / الرحمن: ۳۵ / السُّعْرُ يُعْبَبُ عَلَى نَفْوِهِمْ. يُقَالُ: (ذُو قُوَا) / الحجر: ۲۲ / يَا أَيُّهَا وَجَرُّوْهُ، وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَنْقِ الْقَوْمِ. (شَاوِرٍ) / الرحمن: ۱۵ / عَالِضٍ مِنْ الشَّاءِ، مَرَبٍ الْأَمِيرُ رِعِيَّتَهُ إِذَا غَلَا هَمُّهُ، وَعَبَّ عَنْهُ عَلَى بَعْضٍ. (مَرَبٍ) / ق: ۵ / مَلْتُوَيْسٍ، مَرَبٍ أَمْرُ النَّاسِ أَغْلَطَ. (مَرَبٍ الْبَصْرَيْنِ) / الرحمن: ۱۹ / مَرَجَتْ دَابَّتُكَ تَرَكَّتْهَا.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (صِرَاطُ الْحَجَّيْمِ) سَوَاءُ الْحَجَّيْمِ وَسَوَاطُ الْحَجَّيْمِ. قرآن مجید کښې یوځانی (صِرَاطُ الْحَجَّيْمِ) او یوځانی کښې (سَوَاءُ الْحَجَّيْمِ) ^(۳) مصنف رضی الله عنه ددې تفسیر وسط الجحیم سره کړې دي او په دلیل کښې دابن عباس رضی الله عنه قول نقل کړې دي. مطلب دادي چه دا لفظ په داوړو کښې مشترک دي.^(۴) دمدکوره تعلیق تخریج: دحضرت ابن عباس رضی الله عنه پورته ذکر شوې تفسیری اثر ابن ابی حاتم او امام طبری رضی الله عنه موصولاً نقل کړې دي.^(۵)

(لَسَوَاتِيْنُ حَيْمٍ): يَخْلُطُ طَعَامُهُمُ بِالْحَجَّيْمِ. آیت مبارک کښې (لَمَّا رَأَوْهُمْ عَلَى الْأَسْبَابِ) ^(۶) طرف ته اشاره کړې ده اودشوب تفسیر نی خلط سره کړې دي. حضرت ابو عبیده رضی الله عنه فرماني ((تقول العرب: کل شیء خلطته بغیره فهو مشوب))^(۷)

(۱) فتح الباری: ۳۲۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ ومعارف القرآن للکاتدهلوی: ۶۲۰/۷

(۲) لسان العرب مادة (ق، ی، و) وعمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.

(۳) سورة الصافات: ۵۵

(۴) فتح الباری: ۳۲۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ تحفة الباری: ۳۲/۴.

(۵) فتح الباری: ۳۲۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ تغلیق التعلیق: ۸/۲ والدر المنثور: ۲۷۷/۵ تفسیر الطبری: ۳۹/۲۳.

(۶) سورة الصافات: ۶۸

(۷) فتح الباری: ۳۲۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ وتفسیر الطبری: ۴۱/۲۳.

آیت مبارک مطلب دادی چه دهغوی خوراک به د ترخې ونې خوړل گرمو خو تکیډلو اوبوسره گډوډ ملار شوې وی. ساط یسوط سوطا اوخلط یخلط هم یوه معنی ده یعنی یوځانی کول اوگډوډ کول.^(۱)

[صَوْتٌ شَيْئٌ يَذْهَبُ وَصَوْتٌ صَعْبٌ] أَفْشَى النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَيْتٌ وَشَهيقٌ^(۲) (طرف ته اشاره کړې ده په دې کبې راغلی الفاظ زفیر او شهبق تفسیر کړی چه د زفیر معنی سخت آواز او د شهبق معنی کمزورې آواز دې امام طبري رحمه الله او ابن ابی حاتم رحمه الله د علی بن ابی طلحه رحمه الله په طریق سره دحضرت ابن عباس رحمه الله د دې الفاظو هم دغه تفسیر روایت کړي دي.^(۳)

په لغت کبې زفیر د خر د شروع والا آواز ته وانی کوم چه سخت وی اوشهبق دخر روستونی آواز ته وانی کوم چه په مزه مزه کمپرې مگر په هغې کبې ساه ډیره اوږده وی. اوس د آیت مبارک مطلب دا شو چه د دوزخیانو به په دوزخ کبې دا حالت وی چه دهغوی دپاره به د خر اول آواز په شان چغې صوري وی د غم کرب شدت، اوشدت دالم اوخفگان نه به دهغوی د اشقیاء دا حالت وی. اعاذنا الله منها.^(۴)

(وَرَدًا): عطاشا: آیت مبارک (وَلَسَوْفَ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وَرَدًا)^(۵) کبې د لفظ وردا تفسیر کولې کبې چه دا د عطاشا په معنی کبې دې یعنی تگی. د ابن ابی حاتم رحمه الله مطابق دا تفسیر هم د ابن عباس رحمه الله نه نقل دي.^(۶) دحضرت مجاهد رحمه الله نه ددې تفسیر «منقطعة أعناقهم من الظلم» نقل دي.^(۷) چه د تندې د سختی نه به د هغوی ستونه زوړندوی.

(عُثَا): عُثْرَانَا آیت مبارک (فَسَوْفَ يُلْقَوْنَ عُثَا)^(۸) لفظ غي تفسیر بیانولې شی چه دا د خیران او نقصان په معنی کبې دي. دا تفسیر هم د ابن عباس رحمه الله نه نقل دي کوم چه ابن ابی حاتم رحمه الله موصولاً نقل کړي دي.^(۹) خو هم ابن ابی حاتم رحمه الله د ابو عبیده بن عبدالله بن مسعود رحمه الله په طریق سره دهغوی د پلار ابن مسعود رحمه الله نه ددې لفظ غي معنی دا خودلې ده چه دا د دوزخ یوه وادی ده چه ډیره ژوره ده.^(۱۰) په دې صورت کبې به د آیت مبارک مفهوم داسې شی چه هغوی به د دغه وادې غي گرموالی اوحرار کبې اچولې شی.^(۱۱)

وَقَالَ عُثَايِدٌ: (يُسْجَرُونَ): تَوْفِدٌ يَهْمُ النَّارَ: د قرآن کریم د آیت (ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ)^(۱۲) لفظ یسجرون

(۱) عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ کشف الباری کتاب التفسیر: ۵۵۰ والقاموس الوحید مادة سوط.

(۲) سورة هود: ۱۰۶

(۳) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ تفسیر الطبري: ۷۰/۱۲.

(۴) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ معارف القرآن للکاتدهلوی: ۷۳/۴ سورة هود.

(۵) سورة مريم: ۸۶

(۶) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ الدرمنثور: ۳۵۰/۳ تنلیق التعلیق: ۵۰۹/۳.

(۷) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.

(۸) سورة مريم: ۵۹

(۹) فتح الباری: ۳۳۲/۶ تنلیق التعلیق: ۵۰۹/۳.

(۱۰) فتح الباری: ۳۳۲/۶ - ۳۳۳ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.

(۱۱) عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.

(۱۲) سورة غافر: ۷۲۲۲.

تفسیر د حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ پہ حوالہ سرہ نقل کری شوی دے چه ددغه مشرکانو او کافرانو په ذریعہ د دوزخ اور لگولې شی یعنی دوی به ددې خشاک وی لکه څنگه چه لرگی وی ^(۱)، لفظ مجرون د باب نصر نه دې معبر او مسطورا ددې مصدر دې ^(۲)،

[وَتَحَاسَّ] الصُّفْرُ يَصْبُ عَلَى نَفْسِهِمْ دلته آیت مبارک [يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَنَحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرِينَ] ^(۳) وضاحت کولې شی چه په دې کبني راغلي لفظ نحاس معنی صفر ده یعنی پيشل چه دا ویلی کړې شی اود جهنميانو په سرونو باندې وارولې شی ^(۴)،

(ذُوقُوا): يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ هَذَا مِنْ دُوقِ الْقَمَرِ د قرآن کریم آیت (ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ) ^(۵)، طرف ته اشاره ده اودا خودلې شوی دی چه دلته ذوق د قبیل د امر معنوی دې، یعنی ادراک احساس او پوهه، ځکه چه عذاب د خوړلو څیز نه دې بلکه د تجربې او زغملو څیز دې په دې وجه نی د دې تفسیر کولو سره اوفرمانیل چه دوزخیانو ته به ونیلي شی چه د سوزولو دا عذاب اوس اوزغمنی او تجربه او کړنې اودا ذوق د الفم نه نه دې یعنی په ځله سره ځکل مراد نه دی چنانچه دا مجازدی ځکه چه د ذوق حقیقت خو هم په ځله سره ځکلې کیږی. په نورو ډیرو آیاتونو کبني هم دا ماده هم په دې مجازی معنی کبني استعمال شوې ده. لکه چه فرمانیلې شوی دی (ذُوقُوا نَالَ أَمْرِهِنَّ) ^(۶)، نور فرمانی (ذُوقْ نَالَكَ أَنتَ الْغَزِيَّةَ الْكَبِيرَةَ) ^(۷)، او نور فرمانی (لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ) ^(۸)،

ابن ابی حاتم رحمۃ اللہ علیہ د حضرت ابو بزره اسلمی رضی اللہ عنہ ^(۹) مرفوعاً او طبری رحمۃ اللہ علیہ د حضرت عبداللہ بن عمرو نه موقوفاً ^(۱۰)، نقل کړی دی چه په جهنميانو باندې ددې آیت نه زیات څه بل سخت آیت نه دې نازل شوې چنانچه فرمانی (ذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَ كُمْ إِلَّا عَذَابًا) ^(۱۱)، چه دا اوزغمنی اوددې مزه او څکني مینه به ستاسو دپاره په عذاب کبني هم زیاتوالې کوو. أعاذنا الله منها. ^(۱۲)

^(۱) فتح الباری: ۲۳۳/۶، تفلین التعلیق: ۵۰۹/۳.

^(۲) القاموس الوحید ماده سجر.

^(۳) سورة الرحمن: ۳۵.

^(۴) عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵، کشف الباری کتاب التفسیر: ۶۵۲ دا تفسیر هم د حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ نه نقل دې تفلین التعلیق: ۱۰۳/۳، فتح الباری: ۲۳۳/۶، تفسیر مجاهد: ۵۶۶.

^(۵) سورة آل عمران: ۱۳۱.

^(۶) سورة العنکبوت: ۱۵.

^(۷) سورة الدخان: ۴۹.

^(۸) سورة الدخان: ۵۶.

^(۹) کتاب البعث والنشور باب قول الله تعالى عزوجل (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا.....): ۳۱۸/۱، رقم: ۷۹، مجمع الزوائد: ۱/۲، رقم: ۱۱۶۶۳، تفسیر ابن کثیر: ۳۷۷/۶، سورة النبا.

^(۱۰) جامع البیان للطبري: ۲۶/۲۴، سورة النبا.

^(۱۱) سورة النبا: ۳۰.

^(۱۲) فتح الباری: ۲۳۳/۶، وتغفة الباری: ۳۲/۴.

(شارچ): خلاص من النار، مزاج الامور وزيعة، اذاعا علمه هندو وبقضه علس بقين. (مترجم): ملتقيين، مبرج
امثال الناس، اختلط امام بخاري پدي عبارت كني دقران كرم د دريو اياتو دريو الفاظو تشرح كړي ده پدي
دريوارو الفاظو كني مشترك شي دادې چه ده دې كني كلمه د مرج به مختلف معانو كني استعمال شوي

د مارج په ذریعہ آیت مبارک (وَعَلَى الْجِبَانِ مِنْ مَّاءٍ مِّنْ لَّاهٍ) (۱) طرف ته اشارہ کړې ده چه به دې کښې د لفظ مارج معنی خالص ده. په اصل کښې مارج هغه تیزې شغلې ته وائی کومې سره چه لوگې نه وی اوهم دغه شان سره کړې شوی شغلہ هم هغې ته ونیلې شي. (۱)

مرکز الامیر و عتبه معنی ده د بادشاه یا حاکم رعایا ته د فساد آزادی و رکول چه څنگه غواړنی په یو بل باندی ظلم کونی او هغوی بی واگو یریدل. (۲)

مړې سره امام بخاري رحمه الله د آيت مبارك ابل كډولوا لفظ لثاماً هغه فقره في المرفوعه (۱) لفظ ده مړي تفسير كړې دي چه ددې معنى د ملتبس ده يعنى اينختې او نه خلاصيدونكې دغه شان مړي امر الناس دي يعنى مشتبه او گټور كيدل، وړانديدل، دا د باب سمع نه دي او مړي ددي مصدر دي (۲)

(مَرَّةً الْبَعَثَيْنِ): مَرَّجْتَ دَابَّتْكَ تَوَكَّيْتُهَا: سورة الرحمن آیت (مَرَّةً الْبَعَثَيْنِ لَبِثَيْنِ) (۱) طرف ته اشاره کولو سره امام بخاری رحمہ اللہ ددی تفسیر فرمانی اور مرجت دابتک معنی ده کله چه ته خاروې د حُرْن دپاره بریرې دي. دا د ابو عبیده رحمہ اللہ ارشاد دي. (۱)

دبحرين نه څه مراد دي؟ په آيت مبارك كېنې د بحرين نه څه مراد دي؟ په دې كېنې د مفسرينو حضراتو اختلاف دي. چنانچه بعض وائي چه بحر السماء او بحر الارض مراد دي. (۸) بعض وائي چه بحر فارس او بحر روم مراد دي. (۹) بعض مفسرينو راڼي داده چه دې نه شيرين اوسكنين دريا بونه مراد دي.

قول اول یعنی بحر السماء وبحر الارض ابن جریر طبری رحمہ اللہ راجع گر خولې دې خکه چه الله تبارک و تعالی دې نه پس فرمانیلې دې: ﴿يَكُونُ مِنْهُمُ الْوَالِدُ وَالْوَارِدُ﴾ ^(۱) لؤلؤ او مرجان اصدا ف او سیبونه راوځي. د بحر السماء نه بحر الارض کښې څاڅکې پر یوځي او هلته نه د سپینې په خله کښې داخلیدو سره د مرغله جوړیږي بیا د دغه سیبونه د مرغلي راوستلې شی ^(۲)

(١) سورة الرحمن: ١٥.

(^١) لسان العرب مادة مرج، والقاموس الوحيد مادة مرج، عمدة الفارسي: ١٦٣/١٥.

(^۱) حوالہ جات بالا وفتح الباری: ۳۳۳/۶.

(١) سورة ق: ٥

(١) لسان العرب مادة مرج والقاموس الوحيد مادة مرج، وعمدة الفاري: ١٥/٦٣ فتح الباري: ٣٣٣/٦.

﴿سورة الرحمن: ١٩﴾

(١) مجاز القرآن: ٢/٧٧ سورة الفرقان وشرح الفسطاطي: ٢٨٧/٥ عمدة القاري: ١٥/١٦٢ فتح الباري: ٣٣٣/٦.

عن ابن عباس قال: البحر اد بالحرين هنا؛ بحر السماء والأرض يلتقيان كل عام. رواه الطبري من طريق علي بن أبي طلحة: ٧٥/٢٧.

(١) ومن طريق فتادة والجند: هما بحرا فارس والروم. فتح الباري: ٣٣٣/٦ و٧٥/٢٧.

(¹) فتح الباري، ٦/٣٣٣.

(١) سورة الاحقاف: ٢٢.

حافظ صاحب رحمته هم دا راجح گر خولی دی. (۱) مگر په آخری احتمال کښې هم څه اشکال شته دي ځکه چه دلته د الله تبارک و تعالی د قدرت کامله بیان کیږي چه رب کریم دوه دریابونه داسې هم روانولي شی سره ددي چه دواړه یوځانی او یوبل سره ملاؤ شوی دی مگر یو شیرین او بل نمکین ددواړو اوبه خپل مینځ کښې ملاؤنه شی، هم په دې باندې په تفسیر کښې مونږ خبره کړې ده. (۲)

د شهبې نه خالی دلیل: مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمته یوه واقعه نقل کړې ده چه یو عالم ته یوځل په ادله کلامیه کښې څه شک او تردد پیدا شو نو الله تعالی نه نی دعا او غوښتنه اې پروردگار یوڅه داسې دلیل را القا کړې چه په هغې کښې هیڅ یو فلسفې ته څه شبهه اونه شی اونه هغه دڅه قسم تشکیک جاری کړې شی. نو په خوب کښې اولیدل چه یو سړې د قرآن کریم تلاوت کوی اودا آیت لولي. (مَرْبَرُ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ) (۳) هغه عالم زر مطمئن شو اوبوه شو چه واقعی دا استدلال داسې حجت قاطعه دي چه ددې باره کښې هیڅ یو دهریه او منکر خدا ته لېشان هم تامل او تردد گنجاش نه شی ویستلي. اودې آیت د ماده پرستو طبعینو شک شهبې ختمې کړې چه د اوبو طبیعت خو اختلاط اتصال او امتزاج دي نو... سوا د الله تعالی د ذات نه کوم یوڅیز دواړو دریابونو اوبه په یوبل کښې د ورگړیدونه منع کونکې دي. تعالی الله تعالی وجلت قدرته (۴)

ترجمه الباب سره د آیات مناسبت: امام بخاری رحمته چه کومه ترجمه قائمه کړه دهغې عنوان وو: صفة النار وأهلها مخلوقة. ددې لاتدي هغه مختلف قرآنی آیاتونو متنوع الفاظ او دهغې تفسیر او توضیح ذکر کړې دي. ددې ټولو آیاتونو د جهنم او د اهل جهنم سره څه نه څه تعلق دي. چنانچه غساق او غسلین به د جهنمیانو د خوراک حصه وی حصب جهنم یعنی دا جهنمیان به دهغه ځاني د اور دپاره د خشاک په توگه استعمالیږي. بیاد صدید ذکر دي چه د اهل جهنم مشروب به وی. (كُلَّمَا حَبَّذْتَ فِيهِمْ سَعِيًّا) کښې خودلی شوی دی چه هغه اور به کله یخیری نه. (أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ) کښې د اور ذکر دي. په مقوین کښې هم د اور ذکر دي چه د جهنم لازمه دي (جِوَارُطُ الْحَجِيمِ) او (سَوَاءُ الْحَجِيمِ) کښې د وسط جهنم ذکر دي. (لَسَوْفَ يَأْتِي الْحَجِيمِ) کښې دا مذکور دی چه دوی ته به په خوراک کښې سړې کړې گرمې اوبه ملاوولوسره ورکولې شی. په زفیر اوشهيق کښې دا ذکر کړې شوی دی چه جهنمیان به د سخت تکلیف د وجې نه د خرپه شان جفې وهی (وَرْدًا) کښې دهغوی د تندې ذکر دي او (غِيَا) کښې دا اوخودلي شو چه هغوی به په ډیره خساره کښې وی.

د حضرت مجاهد رحمته اثر (تَجْرُونَ) کښې دا ذکر فرمانيږي شوې دي چه ددې جهنم د اور خشاک به هم دا جهنمیان وی. (وَتَحْمَسُ) کښې په جهنمیانو باندې کیدونکې متنوع عذاب یو قسم ذکر کړې شوې دي چه هغوی به دا ټول قسم عذابونه زغمی او برداشت کوی به نی هره ورځ به د نوی تجرباتونه تیریری بیابه هغوی ته ونیلی شی چه اوځکنی دا عذاب

(۱) تفسیر الطبری: ۷۵/۲۷ فتح الباری: ۲۳۳/۶.

(۲) قلت: وفي هذا دفع لمن جزم بأن المراد بهما البحر الحلو والبحر المالح... فتح الباری: ۲۳۳/۶.

(۳) کشف الباری کتاب التفسیر: ۶۵۱.

(۴) سورة الرحمن: ۲۰-۱۹.

(۵) معارف القرآن کاندهلوی: ۶۰۹/۷.

آخری لفظ چہ کوم ذکر کری شوی دے ہفہ (مہاجرین نار) دے چہ د سور کری شوی اور شغلونہ ددی جناتو تخلیق اوشو. نار او جہنم یوخیز دے اونا د جہنم لازمہ دہ اعاذنا اللہ من جمعہا دے نہ پس نا اوکثرنی چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ددی ترجمہ لاتدی لس احادیث ذکر کری دی پہ کوم کنبی چہ رومبی حدیث د حضرت ابوذر رضی اللہ عنہ دے

الحديث الاول

۳۰۸- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُهَاجِرِ أَبِي الْحَسَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ وَهْبٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فَقَالَ: «أَبُودُ» ثُمَّ قَالَ: «أَبُودُ» حَتَّى فَاءَ الْقُرْءِ، يُعْنِي لِلتَّلْوْلِ ثُمَّ قَالَ: «أَبُودُوا بِالصَّلَاةِ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ قِيَعِ جَهَنَّمَ» (۱) - [۵۱۱]

ترجمہ: حضرت ابوذر رضی اللہ عنہ فرمائی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ یوسف کنبی وو نوونی فرمانیل تاخیر کوئی، بیا او فرمانیل تاخیر کوئی تردی چہ سوری واوری یعنی د غوندو طرف تہ، بیانی او فرمانیل چہ مونخ (د ماسپنین) کنبی تاخیر کوئی خنکہ چہ د گرمی شدت د جہنم د تاؤ نہ دے

تراجم رجال

ابو الولید: دا ابو الولید هشام بن عبد الملك طرابلسی باہلی بصری رحمۃ اللہ علیہ دے ددوی حالات کتاب الإیمان باب علامة الإیمان حب الأنصار کنبی تیر شوی دی (۲)

شعبہ: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبہ بن حجاج عتکی رحمۃ اللہ علیہ دے ددی دواو حضراتو حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانہ ویدہ لاتدی ذکر کری شوی دی (۳)

مہاجر: مہاجر مولیٰ ابی الحسن رحمۃ اللہ علیہ دے

زید بن وہب: دا زید بن وہب الجہنی الہمدانی رحمۃ اللہ علیہ دے (۴)

ابوذر: دا مشہور صحابی حضرت ابوذر غفاری رضی اللہ عنہ دے ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب المعاصی من أمراء الجاہلیۃ لاتدی راغلی دی (۵)

داحدیث کتاب الصلاۃ کنبی تیر شوی دے (۶) دلته د ترجمہ پہ مناسبت سرہ دوبارہ ذکر کری شوی دے ترجمہ الباب سرہ د حدیث مناسبت: ددی حدیث ترجمہ الباب سرہ مناسبت پہ دے جملہ کنبی دے

(۱) قوله: أبأذر رضي الله عنه: الحديث مترجمه كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر.

(۲) كشف الباري: ۳۸/۲.

(۳) كشف الباري: ۶۷۸/۱.

(۴) ددی دواو د حالو دیارہ اوگورنی کتاب مواقيت الصلوة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر.

(۵) كشف الباري: ۲۳۸/۲.

(۶) صحيح البخاري كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر رقم: ۵۳۵.

«فإن شدة الحر من فم جهنم»^(۱) په دې سره د ترجمې دواړه جزونه ثابتیږي. صفة النار هم او د جهنم موجود کیدل هم ښکاره خبره ده که چرې هغه موجودونه وې نود هغې تاو به د کوم ځای نه را تللو.^(۲) د باب دویم حدیث د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه دې.

الحديث الثاني

۳۰۸۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا سَفِيَانُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ ذَكْوَانَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَبْرَأُوا بِالصَّلَاةِ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ قَيْمِ جَهَنَّمَ»^(۳) (ار ۵۱۳)

ترجمه رجال:

محمد بن یوسف: دا محمد بن یوسف بن واقد فريابی رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب ماكان النبي صلى الله عليه وسلم يقولهم.... په ضمن کښې تیره شوې ده.^(۴)
سفيان: دا سفيان بن عيينه رضی الله عنه دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحي کښې او تفصیلی حالات «کتاب العلم باب قول الحديث: حدثنا وأخبرنا...» کښې تیر شوی دی.^(۵)
اعمش: دامشهور محدث ابو محمد سليمان بن مهران الكاهلي المعروف بالاعمش رضی الله عنه دې. ددوی حالات «کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیر شوی دی.^(۶)
ذکوان: دا ابوصالح ذکوان رضی الله عنه دې. ددوی لقب سمان وزيات دې. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې نقل کړې شوې ده.^(۷)
ابوسعید: دا مشهور صحابي حضرت ابوسعید بن مالك بن سنان خدری رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن کښې شوې ده.^(۸)
دا حدیث هم کتاب الصلاة کښې تیر شوې دې.^(۹) باب سره مناسبت واضح دې.
د باب دریم حدیث د حضرت ابوهريره رضی الله عنه دې.

^(۱) عمدة القاری: ۱۶۳/۱۵ فتح الباری: ۳۳۲/۶.

^(۲) فتح الباری: ۳۳۲/۶.

^(۳) قوله: عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه: الحديث، مترجمه في مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر.

^(۴) كشف البای: ۲۵۲/۳.

^(۵) اوگورنی كشف الباری: ۱/۲۳۸، ۲/۱۰۲.

^(۶) اوگورنی: كشف الباری: ۲/۲۵۱.

^(۷) كشف الباری: ۱/۶۵۸.

^(۸) كشف الباری: ۲/۸۲.

^(۹) صحيح البخاری کتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر رقم: ۵۲۸.

الحديث الثالث

٣٠٨٤- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "اَشْتَكَيْتِ النَّارَ إِلَى رَبِّهَا ثَلَاثًا: رَبِّ أَكَلْتُ بَعْضَ بَعْضًا، فَأَذِنَ لَهَا يَنْفَسِينَ: نَفْسٍ فِي النَّفْسَاءِ وَنَفْسٍ فِي الصَّيْفِ، فَأَشَدُّ مَا يَجِدُونَ مِنَ الْحَرِّ، وَأَشَدُّ مَا يَجِدُونَ مِنَ الزَّمْهِيرِ" (١)

تراجهم رجال

ابو اليمان: دا ابو اليمان الحكم بن نافع حمصي رضي الله عنه دي.
 شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى حمصي رضي الله عنه دي ددي دوارو مختصر حالات بدء الوحي الحديث السادس كنبى راغلى دي (٢).
 الزهري: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضي الله عنه دي ددوى مختصر ذكر بدء الوحي دريم حديث لاتدي راغلى دي (٣).
 ابوسلمه بن عبد الرحمن: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف مدنى رضي الله عنه دي ددوى مفصل حالات كتاب الإيمان باب صور رمضان احتساباً من الإيمان كنبى راغلى دي (٤).
 ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كنبى تيرشوى دي (٥).
 ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددي حديث مناسبت هم ترجمة الباب سره واضح دي چه په دي كنبى جهنم د دوو ساگانو ذكر دي. يو په گرمى كنبى او بل په يخنى كنبى (٦).
 دي نه علاوه دا اودى نه وړاندې دواړه احاديث د جمهورو په خپل موقف باندې ډير قوى حجت دي چه جهنم اوس هم موجود دي اودهغې تخليق شوې دي. حافظ صاحب رضي الله عنه فرماني «وهذه الأحاديث من أقوى الأدلة على ما ذهب إليه الجمهور من أن جهنم موجودة الآن» (٧).
 دباب څلورم حديث دحضرت ابن عباس رضي الله عنه دي.

(١) قوله: أباهريرة رضى الله عنه: الحديث، من ترجمه صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر.

(٢) كشف الباري: ٤٨٠/١، ٤٧٩.

(٣) كشف الباري: ٣٢٦/١ الحديث الثالث وكشف الباري كتاب الفسل: ١٩٤.

(٤) كشف الباري: ٣٢٣/٢.

(٥) كشف الباري: ٦٥٩/١ بل داحديث هم شانه تيرشوي دي صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة

الحر رقم: ٥٣٧.

(٦) عمدة القارى: ١٦٤/١٥.

(٧) فتح الباري: ٣٣٢/٦.

الحديث الرابع

۳۰۸۸- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ هُوَ الْعَقَدِيُّ، حَدَّثَنَا هَبَاءٌ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ الصُّبَيْعِيِّ، قَالَ: كُنْتُ أَجَالِسُ [ص: ۱۷۱] ابْنَ عَبَّاسٍ بِمَكَّةَ فَأَخَذَنِي الْحَتَمِيُّ، فَقَالَ: أُرِيدُ مَا عِنْدَكَ بِمَاءِ زَمْزَمَ، فَإِنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «الْحَتَمِيُّ مِنْ قَبْرِ جَهَنَّمَ» فَأَبْرَدُوهَا بِالْمَاءِ أَوْ قَالَ بِمَاءِ زَمْزَمَ- شَكَ هَبَاءٌ-» (۱)

ترجمه. مشهور تابعی حضرت ابو جمره ضبعی رضی اللہ عنہ فرمائی کہ زہ پہ مکہ مکرمہ کنبی حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما سرہ کیناستم پاسیدم چہ پہ ما تہ راغلہ نو حضرت د علاج پہ توگہ ماتہ دا او فرمانیل چہ ددی تبی مگر مانش پہ آب زمزم سرہ بیخ کرہ: چنانچہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی پس دا پہ او بوسرہ یا د زمزم پہ او بوسرہ یخہ کرنی.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمد بن عبد الله جعفی رضی اللہ عنہ دی ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کنبی تیرشوی دی. (۲)

ابوعامر: دا ابو عامر عبد الملك بن عمرو بن قیس عقدی بصری رضی اللہ عنہ دی ددوی اجمالی تذکرہ کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کنبی شوې ده. (۳)

ههام: دا همام بن یحیی بن دینار عوذی بصری رضی اللہ عنہ دی. (۴)

ابوجمره: دا ابو جمره نصر بن عمران ضبعی بصری رضی اللہ عنہ دی ددوی تفصیلی تذکرہ کتاب الإیمان باب أداء الخمس من الإیمان لاندې راغلي ده. (۵)

ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما دی ددوی اجمالی تذکرہ بند، الرّوحی او تفصیلی کتاب الإیمان باب کفران العشر و کفر... کنبی شوې ده. (۶)

دباب پنځم حدیث د حضرت رافع بن خدیج رضی اللہ عنہ دی.

الحديث الخامس

۳۰۸۹- حَدَّثَنِي عَنْرُوَيْنُ عَبَّاسٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا سَفْيَانُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَايَةَ

(۱) قوله: كنت أجالس ابن عباس رضی اللہ عنہما الحديث. انفرد به الإمام البخاري رحمه الله. ولم يخرجه غيره تحفة الأشراف: ۲۶۳/۵ رقم: ۶۵۳۰.

(۲) كشف الباري: ۶۵۸/۱

(۳) كشف الباري: ۶۵۸/۱

(۴) ددوی د حالاتو دپاره او کورنی کتاب مواظبت الصلاة باب من نسي صلاة فليصل.....

(۵) كشف الباري: ۷۰۱/۲

(۶) كشف الباري: ۴۳۵/۱ و ۲۰۵/۲

بْنِ رِفَاعَةَ، قَالَ أَخْبَرَنِي رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «الْحَتَّى مِنْ قَوْمٍ جَهَنَّمَ فَأَبْرَدُوهَا عَنْكُمْ بِالنَّاءِ» (۱) [۵۲۹۱]

ترجمہ حضرت رافع بن خدیج رضی اللہ عنہ فرمائی کہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا کہ تم لوگوں کو جہنم سے دور رکھو اور اسے نہ دھو نہ دودا د اوبو پہ ذریعہ لری کوئی جہنم د جوش او دھغی د شدت نہ دہ نو دا د اوبو پہ ذریعہ لری کوئی

تراجم رجال

عمرو بن عباس: دا ابو عثمان عمرو بن عباس رضی اللہ عنہ دی

عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن مہدی از دی بصری رضی اللہ عنہ دی (۲)

سفیان: دامشہور امام محدث سفیان بن ثوری رضی اللہ عنہ دی۔ ددوی حالات «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» (لتدی بیان کری شوی دی۔ (۳)

ایبہ (سعید): دا حضرت سفیان والد سعید بن مسروق رضی اللہ عنہ دی (۴)

عباہ بن رفاعہ: دا حضرت عباہ بن رفاعہ انصاری مدنی رضی اللہ عنہ دی۔ (۵)

رافع بن خدیج رضی اللہ عنہ: دا مشہور صحابی حضرت رافع بن خدیج رضی اللہ عنہ دی۔ (۶)

دباب شہیرم حدیث د حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا دی

الحديث السادس

۳۰۹۰- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا إِسْحَامٌ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ الْحَتَّى مِنْ قَوْمٍ جَهَنَّمَ فَأَبْرَدُوهَا بِالنَّاءِ» (۷) [۵۲۹۲]

تراجم رجال

مالک بن اسماعیل: دا مالک بن اسماعیل بن زیاد نہدی کوفی رضی اللہ عنہ دی (۸)

(۱) قولہ: آخرین رافع بن خدیج رضی اللہ عنہ: الحدیث، رواہ البخاری فی الطب، باب الحمی من فیج جہنم رقم: ۵۲۲۶ مسلم رقم: ۵۷۵۹، ۵۷۶۰ فی السلام باب لكل داء دواء، والترمذی رقم: ۲۰۷۴ فی الطب باب ماجاء فی تبرید الحمی بالناء۔

(۲) ذی دوارو محدثینو حضراتو د حالات دپارہ اوگورنی: کتاب الصلوۃ باب فضل استقبال القبلة۔

(۳) اوگورنی کشف الباری: ۲/۲۷۸۔

(۴) ذی د حالاتو دپارہ اوگورنی کتاب الأذان باب من شکا إمامہ۔

(۵) ذی د حالاتو دپارہ اوگورنی کتاب الجمعة باب المشی إلى الجمعة۔

(۶) ذی د حالاتو دپارہ اوگورنی کتاب موافقت الصلوۃ باب وقت المغرب۔

(۷) قولہ: عن عائشہ رضی اللہ عنہا: الحدیث رواہ البخاری فی الطب، باب الحمی من فیج جہنم، رقم: ۵۲۲۶ مسلم رقم: ۵۷۵۵، ۵۷۵۶ فی السلام باب لكل داء دواء، والترمذی رقم: ۲۰۷۵ فی الطب باب ماجاء فی تبرید الحمی بالناء، وابن ماجہ فی الطب باب۔

الحمی من فیج جہنم رقم: ۳۵۱۸۔

(۸) ددوی د حالاتو دپارہ اوگورنی کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان۔

زهیر: دا ابوخیثمه زهیر بن معاویه کوفی جعفی رحمته الله دی. ددوی حالات کتاب ایمان باب الصلوة من ایمان کنبی تیرشوی دی. ^(۱)

هشام: دا هشام بن عروه بن زبیر بن عوام اسدی رحمته الله دی. ددوی دواړو حضراتو تذکره بدء الوحي دویم حدیث کنبی او عروه: دا عروه بن زبیر بن عوام رحمته الله دی. تفصیلاً تیره شوې ده. ^(۲)
عائشه رضي الله عنها: دحضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها حالات بدء الوحي دویم حدیث لاندې راغلی دی. ^(۳)

دباب اووم حدیث دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما دی.

الحدیث السابع

۳۰۹- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي نَافِعٌ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْحَمَى مِنْ فَيْحٍ جَهَنَّمَ فَأَبْرِدُوا بِالْمَاءِ» ^(۴) [۵۳۹۱]

تراجم رجال

مسدد: دا ابرالحسن مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمته الله دی. ددوی تذکره کتاب ایمان باب من ایمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې راغلي. ^(۵)

يحيى: دا يحيى بن سعيد قطان ابوسعيد احوال بصری رحمته الله دی. ددوی تذکره کتاب ایمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه... لاندې ذکر کړې شوې ده. ^(۶)

عبيد الله: دا حضرت عبيد الله بن عمر بن حفص عمری رحمته الله دی. ددوی تذکره کتاب الوضوء باب التوضؤ في البوت لاندې نقل کړې شوې ده. ^(۷)

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت نافع مولی ابن عمر رحمته الله دی. ددوی تفصیلي حالات کتاب العلم باب ذکر العلم والفتا في المسجد په ذیل کنبی راغلي دی. ^(۸)

^(۱) کشف الباری: ۳۶۷/۲.

^(۲) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲-۴۳۲.

^(۳) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

^(۴) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: الحديث رواه البخاري في الطب باب الحمى من فيح جهنم رقم: ۵۷۲۳، مسلم رقم: ۵۷۵۱-۵۷۵۴ في السلام باب لكل داء دواء، والترمذي رقم: ۲۰۷۵ في الطب باب ما جاء في تبريد الحمى بالماء وابن ماجه في الطب باب الحمى من فيح جهنم رقم: ۳۵۱۷.

^(۵) کشف الباری: ۲/۲.

^(۶) کشف الباری: ۲/۲.

^(۷) کشف الباری: ۲/۲.

^(۸) کشف الباری: ۶۵۱/۴.

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما دي. دد وی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس... لاندې تیر شوی دی. (۱)

تنبیه: دلته امام بخاری رحمته اللہ علیہ په ترتیب سره څلور احادیث ذکر کړل یعنی حدیث ابن عباس، حدیث رافع، حدیث عائشه او حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہم. د کوم معنی او مطلب چه متحد دی په دې ټولو کښې تبه د جهنم د گرمۍ د شدت نتیجه گرځولې شوې ده. یانې دې سره تشبیه وړ کړې ده. هم ددې څلورو نه درې احادیث یعنی حدیث رافع حدیث عائشه او حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہم حضرت مصنف رحمته اللہ علیہ په کتاب الطب کښې هم ذکر کړی دی. (۲) هم هلته ددې تقریر او شرح ذکر کړې شوې ده. (۳)

ددغه څلورو احادیثو خلاصه او مفهوم دادې چه اوبه د تېې علاج دې او حقیقت هم دغه دې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په ارشاد باندې که پوره یقین وی نو چه هر څنگه تبه وی هغه په اوبوسره لرې کيږی دهغې په شدت کښې کمې راځی. د دارالعلوم دیوبند بانی حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمته اللہ علیہ به د خپلې تېې علاج هم دغه شان کولو. (۴)

د احادیث اربعه مناسبت باب سوره: ددې څلورو وارو احادیثو ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دي چه په دې کښې د جهنم حرارت او د گرمۍ د شدت بیان کړې شوې دي کوم چه په صفة النار کښې داخل دي. (۵)
د باب اتم حدیث د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دي.

(۱) کشف الباری: ۶۳۷/۱

(۲) صحیح البخاری کتاب الطب باب الحمى من فیج جهنم رقم: ۵۷۲۴-۵۷۲۶-۵۷۲۳

(۳) کشف الباری کتاب الطب: ۲۹-۳۶ وللاستزادة انظر التوضیح: ۱۷۴-۱۷۶/۱۹

(۴) د سیدنا امام نانوتوی رحمته اللہ علیہ د ژوند حالات لیکونکي مولانا سید مناظر احسن گیلاني رحمته اللہ علیہ فرماني: "ددې خط نه، په ظاهر هم دغه معلومېږی چه کيدې شی د ملیریا حمله پرې شوې وه یخنی سره به نی تبه کيدله مگر پوهیدلو چه د نویت شدت گذشت: کومه دوره اولړزه د تېې په په هغوی باندې وه دهغې په علاج کښې څه تبه دیرونه اختیار کړل هم پنځېله لیکي: آخر کا از صبح روز دوم، بعلاج مسنون، غسل از آب نازه تدبیر کرده شد" د یخنی او تېې په دې سختی کښې د لاملو سرې تخیل هم نه شی کولی، لیکن د مسنون علاج عقیدت هم دغه علاج آسان کړو او په تازه اوبوسره نی غسل او کړو. الله تعالی ته پته ده چه طبییانو او اکتورانو په نیز ددې طریقه علاج اختیارولو څه نتیجه کیدل پکار دی؟ لیکن حضرت رحمته اللہ علیہ هم پنځېله اطلاع ور کړې چه "خداوند حقیقی به برکت ابن عمل شافانم بخشید" فیوض فاسمیه ص ۴ د سیرت فاسمی پوفاني یعنی حضرت شیخ الهند مولانا محمود الحسن رحمته اللہ علیہ خاکسار هم یوځل او کتل چه په سخته تبه کښې راگیر وو د حرارت د سختوالي د وجې نه په بدن مبارک باندې لاس کښودل هم گران وو لیکن هم په دې خیال کښې ښه یاد دی چه حضرت شیخ الهند رحمته اللہ علیہ مدرسې ته تشریف راوړلو او د مدرسې د جماعت مشرفی طرف کښې چه کوم کوڅې دي هم هغې له راغلو کښاست او موجود طلبه ته نی حکم ور کړو چه ډولچې او ژباړنې او په ما باندې اچونې غالباً په دې عمل کښې د شرکت سعادت دي فقیر ته هم حاصل شوې وو. په صحیح توگه څو نه شم ونيلي لیکن که حافظه مې غلطی نه کوی نو ونيلي شم چه د څرمن لوني ډول سره وار په وار تقریباً اتيا ډولچې اوبه واچولې شوې طالبان نه واپس کیدل اود پوستري کيدونه پس به بل سرخ ناوولو کښې مشغول کیدلو. حضرت به هم په دغه تبه کښې د ډولچې دپاسه ډولچې په ځان باندې اړولې. چیدلو او زه حیران ووم سوچ مې کولو گوره چه څه انجام به کيږی؟ الله الله کولوسره نی د پس کولو حکم ور کړو. سترگې سړې وې دهغې سوروالی ښایست تر تنه پورې په زړه اود ماغو کښې پروت دي. پاسیدو په کپړه نی بدن اوچ کړو. ترکومي چه خیال دي د تېې نوم هم ددې غسل نه پس باقی پاتې نه شو. سوانح فاسمی (سیرت شمس الاسلام) ۱۶۰۹-۱۶۰۸، ۶۰۸، ۱۰۱۲، مکتبه رحمانیه لاهور.

(۵) عمدة القاری: ۱۶۴/۱۵

الحديث الثامن

۳۰۱۲- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نَارُكُمْ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ»، قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ كَانَتْ لَكَ كَافِيَةٌ قَالَ: «فُضِّلْتُ عَلَيْهِمْ بِتِسْعَةٍ وَسِتِّينَ جُزْءًا كُلُّهُمْ مِثْلُ حَرِّهَا» (۱)

تراجم رجال

اسماعیل بن ابی اویس: دا اسماعیل بن ابی اویس مدنی اصبحی رحمہ اللہ دی۔ ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من کره ان يعود فی الکفر... کنبی تیرشوی دی (۲)

مالک: دا ابو عبد الله مالک بن انس مدنی اصبحی رحمہ اللہ دی ددوی تفصیلی تذکرہ بدء الوحی او کتاب الإيمان باب من الدین القرامن الفتن کنبی ذکر شوې ده (۳)

ابو الزناد: دا ابو الزناد عبد الله بن ذکوان رحمہ اللہ دی

الأعرج: دا غنبد الرحمن بن هرمز الاعرج قرشی رحمہ اللہ دی ددوی دواړو محدثینو حضراتو تذکرہ کتاب الإيمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإيمان لاندې تیره شوې ده (۴)

ابو هريره: دامشهور صحابی حضرت ابو هريره رحمہ اللہ دی ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کنبی تیرشوی دی (۵)

قوله: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: نَارُكُمْ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ» حضرت ابو هريره رحمہ اللہ فرمائی چه رسول الله ﷺ فرمائی دی چه ستاسو اور د جهنم د اور او یا یم جزء نه یو جز دی

① مطلب دادې چه زمونږ دا دنیاوی اور چه په خوراک څښاک او نورو څیزونو کنبی استعمالیږی ددې په مقابلہ کنبی د دوزخ اور او یا درجې زیات گرم دي اوس تاسو پخپله خیال او کړنې چه کله ددې دنیاوی اور دا حال دي چه څیزونه په لمحو او سیکنډونو کنبی اېږه کوی نو ددغه جهنم د اور په څه حال وی؟

② یا مطلب دادې چه که دتولو دنیا اور راجمع کړی کوم چه خلق سوزوی نو دا به د جهنم د اور یو جز وی اود هغې اور خود او یا و اجزاء برابر دي اعاذنا الله منها (۱)

(۱) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. أخرجه مسلم كتاب صفة الجنة باب في شدة الحر من نار جهنم رقم: ۲۸۴۳ والترمذي كتاب صفة جهنم باب ماجاء في أن ناركم هذه جزء من سبعين جزءاً من نار جهنم رقم: ۲۵۹۲ وابن ماجه كتاب الزهد باب صفة النار رقم: ۴۳۱۸.

(۲) كشف الباري: ۱۱۳/۲.

(۳) كشف الباري: ۸۰/۲، ۲۹۰/۱.

(۴) كشف الباري: ۱۱-۱۰.

(۵) كشف الباري: ۵۵۹/۱.

په روایاتو کښې تعارض او دهنې هل: په صحیحین کښې سبعین جزء یعنی د اویا عدد ذکر دې خود امام احمد رحمته په یو روایت کښې مائة جزء راغلي دي ^(۲) په دې روایاتو کښې تطبیق صورت هم دغه دي چه مبالغه فی الکثرة باندې محمول کړې شی چه هغه اور دیزیات خطرناک دي ستاسو د اندازونه هم زیات دویم جواب دادې چه اعتبار دعدد زائد وی مطلب دا چه سل درجې زیات دي ^(۳) نارکم مبتداء دي جزء من سبعین جزا ددې خبر دي من نارجهنم کښې من بیانیه دي او ورسره دتبعیض معنی ته هم شامل دي ^(۴)

قوله: قيل: يا رسول الله، ان كانت لكافية چا اوونیل یا رسول الله! هم دا دنیاوی اور کافی وو. دلته ان مخففه من المثقله دي. یعنی اینها کانت کافیه چه دگناهگارانو دپاره هم دغه دنیا اور کافی وو. ان مخففه او نافییه په مینځ کښې فارق هم دغه کلمه د لام وی. دا د حضرات بصیرین مذهب دي خود حضرات کوفیین په نیزان په معنی د ما اولام په معنی د لا دي. ددوی مطابق تقدیری عبارت داسې دي: «ما کانت الا کافیه» ^(۵)

قوله: قال: فضلت عليهم بتسعة وستين جزءا، كلهم مثل حرها حضور پاک عليه السلام او فرمائیل ددې دنیا په اور باندې د جهنم اور یو کم اویا درجې فضیلت اوفوقیت لری په دې کښې د هریو گرمائش او حرارت ددې دنیاوی اور په شان دي. دعلیهم ضمیر نپوان الدنيا طرف ته راجع دي کوم چه مفهوم دي. د مسلم شریف په روایت کښې علیها دي ^(۶) یعنی علی النار نپوان د نارجمع ده ^(۷) د ابن حبان او مسند احمد په روایت کښې مثل حرها سره سره «وضعت بالبحر مروتین، ولولا ذلك ما انتقم بها أحد» زیات والې هم نقل دي. ^(۸) هم دغه شان یوحديث دحضرت انس رضی الله عنه نه هم نقل دي کوم چه امام حاکم رحمته او ابن ماجه رحمته نقل کړي دي. په هغې کښې دا اضافه هم ده «فأما تدعو الله أن لا يعيدها فيها» ^(۹)

د مختلف روایاتو خلاصه: ددې ټولو روایاتو خلاصه داده چه د جهنم داور حرارت اود سوزولو صلاحیت

(۱) التوضیح: ۱۷۷/۱۹.

(۲) مسند احمد: ۳۷۹/۲ رقم: ۹۱۰ مجمع الزوائد: ۲۸۷/۱۰ کتاب صفة النار باب تلقى النار أهلها.

(۳) فتح الباری: ۳۳۴/۶ أعمدة القاری: ۱۶۵/۱۵.

(۴) عمدة القاری: ۱۶۵/۱۵.

(۵) التوضیح لابن ملقم: ۷۷/۱۹۱ وشرح الطیبی: ۲۷۷/۱۰.

(۶) صحیح مسلم کتاب الجنة..... باب جهنم..... رقم: ۲۸۴۳.

(۷) فتح الباری: ۳۳۴/۶.

(۸) مسند الاحمد: ۲۴۴/۲ مسند ابن هریرة رقم: ۷۲۲۳ و صحیح ابن حبان کتاب إخبار عن مناقب الصحابة باب صفة النار رقم: ۷۴۶۳ والعمیدی فی مسنده: ۲۷۴/۲ رقم: ۱۱۶۳.

(۹) رواه الحاكم فی مستدرکه: ۵۹۲/۴ کتاب الأفعال رقم: ۵۷۵۳ و ابن ماجه کتاب الزهد باب صفة النار رقم: ۴۳۱۹.

د دنیا داور نه یو کم اویا درجې زیات دې د دنیای او نه فائده حاصلول هم آسان او ممکن نه وه مگر الله تعالی د خپل بند یگانو د ضرورت او حاجت دوجې نه ددې نه فائده حاصلولو کښې آسانی راوستلو دپاره سمندر په دې دنیای او باندې دوه ځل اووهلو گڼی دې ته نیز دې کیدل هم ممکن نه وو. بل دا د دنیا اور پخپله ددې خبرې نه پناه غواړی او د عاکوۍ چه الله تعالی دې جهنم ته واپس اونه لیکي.

د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه روایت (۱) کښې خو اووه ځل په سمندری اوبو سره د یخولو ذکر دې. اور حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو روایت کښې «ضرب بها البحر عشر مرات» (۲) ذکر دې. نو مقرر عدد مراد نه دې بلکه دا قابل د انتفاع جوړول مراد دی. چه ددې دنیای او گرموالمې هم څه معمولی نه وو مگر د انسانانو د بښگرې د خاطر ه ددې په گرموالمې کښې غیر معمولی کمې او گرې شو. أعاذنا الله منها.

د جواب د تکرار مقصد: د علامه طیبی رحمته الله علیه د قول مطابق حضور پاک د سائل د سوال په جواب کښې چه د اکوم فرمائیلې چه «فضلت عليهم بتعة.....» نو هم دهغه سابقه جملې د تاکید په توگه تکرار دې کوم چه حضور پاک په شروع کښې فرمائیلې وو. مطلب دادې چه بیشکه د چا د سوزولو دپاره هم دا د دنیا اور کافی دې مگر د خالق او مخلوق په اور کښې خوف فرق کیدل پکار دی که نه لهذا د دوزخ اور چه د کوم عذاب الهی دپاره تیار کړې شوې دې دهغې نقاضا ده چه د هغې په حرارت او گرمانش کښې د دنیا د اور نه ډیر زیاتوالې وی. دې دپاره چه د الله تعالی عذاب د دنیا د عذاب نه په فرق وی (۳)
ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح او ښکاره دې چه په دې کښې د جهنم د اور خوف ناکې او خطرناک والی بیان دې. د باب نهم حدیث د حضرت یعلی بن امیه رضی الله عنه نه نقل دې.

الحديث التاسع

۳۰۴- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا سَقِيَانٌ، عَنْ عَمْرِو، سَمِعَ عَطَاءً، يُخْبِرُ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ «وَلَا دَوَائِيَا مَالِكُ» (۴) - [ج ۱، ص ۱۳۰]

تو اجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا ابو الرجا، قتيبة بن سعيد بن جميل ثقفی رحمته الله علیه دې ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب إفتاء السلام من الإيمان لاندې تیر شوی دی. (۵)

(۱) عمدة القاری: ۱۶۵/۱۵ التوضیح: ۱۷۷/۱۹ والنهید لابن عبد البر: ۱۶۳/۱۸.

(۲) إنا ذکرها الإمام العینی رحمه الله، ولم أجدھا فی مجموعة الأحادیث، والله أعلم بالصواب.

(۳) شرح الطیبی: ۲۷۷/۱۰ رقم: ۵۶۶۵

(۴) قوله: عن أبيه (یعنی بن امیه): الحدیث، مر تخریجه سابقا، باب إذا قال أحدکم: آمین.....

(۵) کشف الباری: ۱۸۵/۲.

سفیان دامشهور امام محدث سفیان بن عیینہ رحمہ اللہ دی ددوی مختصر حالات بدء الوحی کنبی اومفضل حالات کتاب العلم باب قول المحدث : حدثنا أو أخبرنا... کنبی تیر شوی دی. ^(۱)

عمرو : دا عمرو بن دینار جمعی رحمہم اللہ دی ددوی تذکرہ کتاب العلم باب کتابہ العلم کنبی تیرہ شوی ده ^(۲) عطاء : دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح رحمہ اللہ دی ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب عظة النساء کنبی راغلی ^(۳)

صفوان بن یعلی : دا صفوان بن یعلی بن امیہ تمیمی رحمہم اللہ دی ^(۴) ابیہ : دا مشهور صحابی حضرت یعلی بن امیہ رحمہم اللہ دی ^(۵)

ترجمة الباب سره مناسبت : ددی حدیث مطابقت هم واضح دی چه په دی کنبی د خازن چینم د مالک ذکر دی. بل د حضرت یعلی بن امیہ رحمہم اللہ دا حدیث اوس یو څو ابواب وړاندې «باب إذا قال أحدكم : آمین» د شرح سره تیر شوې دی. دباب لسم او آخری حدیث د حضرت اسامه بن زید بن حارثه رحمہم اللہ دی.

الحديث العاشر

۳۰۳- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَزْزَانَ، حَدَّثَنَا سَفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ قِيلَ لِأَسَمَةَ لَوْ أَتَيْتَ فَلَانًا فَكَلِمَتُهُ، قَالَ : إِنْ كُنْتُمْ تُلْتَوْنَ أَلَيْ لَأَكَلِيهِ إِلَّا أَسْمِعْكُمْ، إِنْ أَكَلْتُهُ فِي السَّيْرِ دُونَ أَنْ أَتَيْتَهُ بَأَلَا أَكُونُ أَوَّلَ مَنْ قَتَلَهُ، وَلَا أَقُولُ لِجُلَيْلٍ أَنْ كَانَ عَلَى أَمِيرِ الْإِثْمِ خَيْرَ النَّاسِ، بَعْدَ شَرِّ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالُوا : وَمَا سَمِعْتُهُ يَقُولُ : قَالَ : سَمِعْتُهُ يَقُولُ : «يُجَاءُ بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ، فَتَنْدَلِقُ أَفْسَانُهُ فِي النَّارِ، فَيَدُورُ كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِرَحَاةٍ، فَيَجْعَلُهُ أَهْلُ النَّارِ عَلَيْهِ يَقُولُونَ : أَيُّ فَلَانٍ مَا شَأْنُكَ؟ أَلَيْسَ كُنْتُ تَأْمُرُنَا بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَانَا عَنِ الْمُنْكَرِ؟» قَالَ : كُنْتُ أَمُرْكُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا آتِيهِ، وَأَنْهَاكُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَآتِيهِ» رَوَاهُ عُثْمَانُ بْنُ شُعْبَةَ، عَنْ الْأَعْمَشِ ^(۱) [۶۶۸۵]

ترجمه : حضرت اسامه بن زید رحمہم اللہ ته چا اوونیل که چرې ته فلانکی له تلې وې او هغه سره دې خبره کړې وه (نودیره مناسب به وه). هغوی اوونیل تاسو خلق گټنرئې چه زه هغه سره صرف ستاسود اړولودپاره خبرې اترې کوم. زه خو بغیرددې نه چه (د فتنې) د یونوی باب شروع اوکړم هغه سره په خان

(۱) کشف الباری: ۱/۱۲۸/۱ الحدیث الأول: ۱۰۲/۳.

(۲) کشف الباری: ۳۰۹/۴.

(۳) کشف الباری: ۳۷/۴.

(۴) ددوی د حالاتودپاره اوهورئې کتاب الحج باب غسل الخلق ثلث مرات.

(۵) حواله بالا.

(۶) قوله: قیل لأسامة بن زید رضی الله عنه: الحدیث، أخرجه البخاری فی الفتن، باب الفتنه التي تموج كموج البحر رقم:

۷۰۹۸ ومسلم رقم: ۷۴۴۴-۷۴۴۳ فی الزهد، باب عقوبة من يأمُر بالمعروف ولا يفعله، وينهى عن المنكر ويفعله.

له خائى کينې (په دې معامله کينې او نورو معاملاتو کينې) خبرې اتري کوم زه فتنه پيدا کونکې د ټولو نه روميې سړې نه جوړيدل غواړم او نه زه هغه سړې څوک چه زما حاکم دې داسې وایم چه هغه د ټولو خلقو نه بهتر دې ما د رسول الله ﷺ نه يوه خبره اوريدلې ده. خلقو تپوس او کړه چه تاسو کومه خبره اوريدلې ده؟ حضرت اسامه رضي الله عنه او فرمانيږل چه ما د رسول الله ﷺ نه داسې فرما نيل اوريدلې دى چه د قيامت په ورځ به يوسړې راوستلې شى بيا به هغه په جهنم کينې غورزولې شى نو دهغه کولمې به په اور کينې راؤځي نو هغه به داسې تاوړې لکه څنگه چه خر د جړندى سره چاپېره تاوړې ددې حال په ليدو به دوزخيان هغه سره راجمع شى او هغه ته به وائى چه اې فلانکى ستا دا حال ولې دې؟ ولې تابه مونږ ته د خو خبرو حکم او د بدو کارونو نه منع کولو؟ هغه بنده به وائى چه او ما به تاسو ته دخو کارونو حکم درکولو مگر پخپله به مې عمل نه کولو او تاسو به مې دخرابو خبرو نه منع کولې مگر پخپله به په بدو کينې اخته ووم.

تراجم رجال

علي: دا مشهور محدث علي بن عبدالله ابن المدينى رحمته الله دې ددوى تفصيلى تذکره کتاب العلم باب الفهرى العلم په ذيل کينې راغلې ده. (۱)
سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمته الله دې ددوى مختصر حالات بدء الحوى کينې او تفصيلى حالات «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا... کينې تير شوى دى. (۲)
اعمش: دا مشهور محدث ابو محمد سليمان بن مهران الکاهلى المعروف بالاعمش رحمته الله دې ددوى حالات «کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تير شوى دى. (۳)
ابووائل: دا ابووائل شقيق بن سلمه کوفى اسدى رحمته الله دې ددوى حالات کتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله... لاندې ذکر کړې شوى دى. (۴)
اسامه: دا حضرت اسامه بن زيد بن حارثه کلبى مدنى رحمته الله دې ددوى تفصيلى حالات کتاب الموضوع باب إسباغ الموضوع په ضمن کينې تير شوى دى. (۵)
قوله: «قيل لأسماء: لو أنيت فلانا فأكلمته؟ قال: إنكم لترون أني لا أكلمه إلا أسمعكم...»
په دې حديث کينې د فلانا اورجل نه مراد حضرت عثمان رضي الله عنه دې. (۶)

(۱) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

(۲) اوگورنى کشف الباری: ۲۳۸/۱، ۱۰۲/۳.

(۳) اوگورنى: کشف الباری: ۲۵۱/۲.

(۴) کشف الباری: ۵۵۹/۲.

(۵) کشف الباری: ۱۸۰/۵.

(۶) دا دعام شراح راځي ده خود حضرت شيخ الحديث صاحب رحمته الله مطابق رجل نه مراد وليد بن عتيه دې چه حضرت عثمان بن عفان رضي الله عنه د مور شريك رور وو چنانچه ليکي: ((ثم لا يخفى عليك أن ظاهر كلام الشراح قاطبة. وكذا كلام الشيخ (الكنكوي) قدس سره، والمشايع: أن المراد بالرجل في قوله: ولا أقول لرجل... هو عثمان رضي الله عنه، ثم أولوا عبيد الحديث في شأن عثمان، والأوجه عند هذا العبد الضعيف أن مصداق الأمير هو الوليد، والمعنى أن كون الوليد أميراً لا يمنعني أن أكلم فيه.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: د دې حديث ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې
 «بماء بالرجل يوم القيامة، فإلقى في النار» چه په دې کښې د جهنم د اور صفت بيان کړې شوې دې (١)

قوله: «رواه غندر عن شعبة عن الأعمش» دا تعليق دې کوم چه موصولاً پخپله مصنف عليه السلام
 کتاب الفتن کښې نقل کړې دې (٢)

١١- باب: صفة إبليس وجنوده.

ما قبل سره مناسبت: د تير شوي باب تعلق جهنم سره وو او د جهنم چه کوم تعلق دې هغه پټ نه دې
 ښکاره خبره ده چه جهنم به هم په ابليس اود هغه په منونکو سره ډکولې شي. چنانچه هم هغه خلق به د
 هغې خشاک وي چه دهغه متبعين وي دا به دهغوی د هميشه دپاره د اوسيدو ځاني وي اعاذنا الله منها.
 د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاري د ابليس اود هغه د لښکر تذکره کړې ده. اکثر فلاسفه او قدریه
 د شيطان د وجود انکار کوي لکه څنگه چه تفصيل په وړاندې باب کښې راځي. چنانچه حضرت
 مصطفی عليه السلام په دې باب سره د هغه منکرينو رد کړې دي. د ابليس اود هغه د لښکر اثبات نې په قرآن او
 مستقیمه فرمائيلې دي. د ابليس لعین سره متعلق ډير بحثونه دی کوم چه به مونږ ترتيب وار
 ذکر کوو.

ايا ابليس اسم مشتق دي؟ د ټولو نه اول بحث دلته د ابليس د نوم باره کښې دې چه دا مشتق دي
 اؤ که نه؟ چنانچه د يوجماعت موقف خودادي چه ابليس اسم عجمي دي، د علميت او عجمه د جمع
 کيدو ډېم وچې نمرغير منصرف دي. ابن التباري عليه السلام دا قول نور مدلل کولو دپاره فرماني چه که چرې دا
 عربي لفظ وي نوضرور به منصرف وي لکه لفظ د اکليل چه دې خو علامه طبري عليه السلام فرماني چه دا
 هم عربي دي ددې باوجود غير منصرف دي، منصرف نه دې چه په کلام عرب کښې ددې مثال ډير کم
 ملاويږي. په دې وجه دا د عجمي نوم په شان گرځولوسره غير منصرف او گرځولې شو.
 مگر د غلامه طبري عليه السلام دا خبره محل اشکال ده ځکه چه د يونوم مثالونه په کلام عرب کښې قلت
 دهغې د عدم صرف ته مستلزم نه دی. دا علت بنياد جوړولوسره يونوم منصرف يا غير منصرف نه شي
 گرځولې کيدې. خو د بعض حضراتو وينا ده چه دا اسم عربي دي اود ابليس نه مشتق دي د کوم معنی
 چه د نااميده کيدو ده. علامه جوهری عليه السلام ليکلی دی: «ابليس من رحمة الله: أي بليس، ومنه سمى إبليس، وکان
 اسمه عزراييل» (٣) قاموس فيروز آبادی کښې هم دا نوم مشتق منلې شوې دي. دکوم د تغليط طرف ته
 چه علامه مرتضی زبيدي عليه السلام اشاره کړې ده (٤)

بعد أن سمعت هذا الوعيد الشديد، وعلى هذا فيكون مروره الحديث هو الوليد، فعينئذ لا يشكل الحديث بناقب عثمان رضى الله
 عنه فأنال، فإنه لطيف. (الكنز المنوارى: ١٣/١٨٦. اود دې حديث تفصيلي شرح به ان شاء الله په كتاب الفتن کښې راځي.
 صحيح البخارى كتاب الفتن باب الفتنة التى تنوح كموج.... رقم: ٧٠٩٨ وكذا انظر: فتح البارى: ٢٣٤/٦ عمدة القارى:

١٥/١٦٦ التوضيح: ١٩/١٨٠ شرح ابن بطلال: ١٠/٤٨-٤٦ كتاب الفتن رقم: ٣١٢٦.

(١) قال العيني رحمه الله فى العمدة: ١٥/١٦٦ مطابقته للترجمة من حيث إن فيه ذكر النار، التى هى جهنم.

(٢) صحيح البخارى كتاب الفتن باب الفتنة التى تنوح كموج.... رقم: ٧٠٩٨.

(٣) الصحاح للجوهري: ٨٠٨ مادة بلس وعمدة القارى: ١٥/١٦٧.

(٤) تاج العروس: ٤/١١١ فصل الباء من باب السين. وعمدة القارى: ١٥/١٦٧.

بهر حال دواړه اقوال موندلې شی. علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د ابن ابی الدنیا رحمۃ اللہ علیہ په حواله سره د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ یو روایت نقل کړې دې د هغې نه هم اسم مشتق معلومیږي. په هغې کښې دې: «کان اسم ابلیس حیث کان عند الملائکۃ عزرايل، ثم ابلس بعد»^(۱)، یو روایت د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه دا هم دې چې دهغه نوم حارث وو.^(۲) د ابلیس په کنیت کښې مختلف اقوال دی. ابومره، ابوالعمر او ابوکر دوس.^(۳) ابلیس د ملائکه نه وو که نه؟ په دې کښې اختلاف دې چې ابلیس د ملائکه نه وو که نه؟

① علامه ابوالوفاعلی بن عقیل رحمۃ اللہ علیہ کتاب الارشاد کښې فرماني چې ابلیس د فرښتونه وو. د علامه ابوبکر عبدالعزیز رحمۃ اللہ علیہ رانې هم دغه وه ځکه چې ارشاد رباني دې «وَاذْقُنَا لَيْلِيْكَ اَمْجِدًا وَاِذْمُجِدًا وَاِلَّا اَبْلِسْ»^(۴) په دې مقام باندې استثناء دا خودلې شی چې ابلیس د فرښتو د جنس نه وو ځکه چې باب استثناء کښې په کلام عرب کښې مشهور هم دغه دی چې هغه د جنس نه وی خلاف جنس نه استثناء غیر اولی ده.^(۵)

حضرت نور فرماني چې زمونږ د موقف د صحت دلیل داهم دې که د ده شمیر په فرښتو کښې نه وو نو په سجده نه کولو سره به دده ملامتیا او طعن او تشنیع نښه جوړول هم صحیح نه وي. ځکه چې هغه په امر کښې داخل نه وو. گورنی، که د وخت بادشاه دا اعلان او کړی چې کپړې والادي دکان نه کولاوې اوانبایان دې کولاوې کړی نونانیا یونیه په دکان کولاوولو باندې نشانه هیڅ کله نه شی جوړولې. چونکه نانبايان خلق په دغه نهی کښې داخل نه دی چنانچه که ابلیس هم د فرښتو د جنس نه نه وي نو هغه به فرښتوسره په امر بالسجود کښې هیڅ کله داخل نه وي. حالانکه ابلیس هم مامور بالسجود نه وو په دې باندې اجماع ده. نوثابته شوه چې هغه د ملائکه نه وو. ابوبکر عبدالعزیز رحمۃ اللہ علیہ فرماني «وانه لولم یکن من الملائکۃ خرج عن أن یكون مأمورا بالسجود، لأن السجود انصرف إلى الملائکۃ، وقد أجمعنا علی أنه (ابلیس) کان مأمورا به»^(۶)

دا د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ (۷) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ (۸) صحابه کرامو یو جماعت، بل حضرت سعید بن مسیب رضی اللہ عنہ (۹) وغیره او اکثر مفسرین حضرات قول دې مثلاً بغوی رحمۃ اللہ علیہ (۱۰) واحدی رحمۃ اللہ علیہ (۱۱) او قاضی بیضاوی رحمۃ اللہ علیہ (۱۲) وغیره هم دا اختیار کړی دی. (۱) حضرات متکلمین یو جماعت هم

(۱) عمدة القاری: ۱۶۷/۱۵ ومکائد الشیطان لابن ابی الدنیا: ۹۱ رقم: ۷۲.

(۲) عمدة القاری: ۱۶۷/۱۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۶۷/۱۵.

(۴) سورة البقرة: ۳۴.

(۵) جامع الدروس العربیة: ۹۵/۳-۹۴ الباب التاسع منصوبات الأسماء، الاستثناء، مباحث عامه.

(۶) آکان الرجان: ۲۱۶-۲۱۵ الباب الرابع والثمانون فی بیان هل کان ابلیس من الملائکۃ؟

(۷) تفسیر طبری: ۱/۱۷۸ لفظ الرجان: ۱۹۱.

(۸) حواله بالا.

(۹) حواله بالا.

(۱۰) معالم التنزیل: ۱/۷۸ سورة البقرة.

(۱۱) تفسیر واحدی: ۱/۷۴.

(۱۲) تفسیر البیضاوی مع حاشیة الشهاب: ۲۰۶/۲-۲۰۵.

دغه راڼی لری. ابوالقاسم رحمته فرمائی زمونږ د شیخ ابوالحسن اشعری رحمته هم دغه مذهب دې ^(۱) په دې مسئله کښې دویم قول دحسن بصری رحمته دې. هغوی فرمائی:

«لعلک ان ابليس من الملائكة طرفة عين» ^(۲)، یعنی ابلیس د یوې لمحې دپاره هم د ملائکه حصه نه وو. هم دغه شان ابن شهاب زهري رحمته فرمائی چه ابلیس د ټولو جناتو پلار دې. لکه څنگه چه حضرت آدم عليه السلام دټولو انسانانو پلار دې. آدم عليه السلام بشروو او ابوالبشر دې. ابلیس د جناتو نه دې او ابوالجن دې. شهر بن حوشب رحمته فرمائی چه ابلیس د جناتو نه وو. د فساد وینو توپولو د وجې نه چه کله جنات د زمکې نه ویستلوسره جزائر و جبال کښې خواره کړې شو نو هغه وخت د گرفتارو کسانو نه وو. هغه نئی اونیولو او آسمان ته نئی بوتلو بیا فرښتو سره هم هلته اوسیدلو. کوم وخت چه الله تعالی حضرت آدم عليه السلام ته د سجدي کولو حکم ورکړ نو دې اړ شو انکاری شو او دالله تعالی د دربار نه اوښتلې او اورتلې شو. ^(۳)

حضرت سعد بن مسعود رحمته فرمائی چه فرښتې به جناتو سره په جنگ وې. چنانچه کله چه په دغه شان جنگ کښې شیطان راگیر شو نو هغه وخت دې ماشوم وو. بیا به نئی فرښتو سره عبادت کولو. ^(۴) علامه ابو محمد ابن حزم ظاهري رحمته ^(۵) او علامه زمخشری رحمته ^(۶) دواړو هم دا قول اختیار کړې دې چه هغه د جناتو نه وو. د علماء دیوبند نه هم مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمته هم دغه مختار دې. ^(۷)

دلائل دواړو طرف ته دی خو مونږ د امام ابن تیمیه رحمته دې محاکمه باندې دابحث ختمو. حضرت فرمائی چه ابلیس د خپل صورت په اعتبار سره د فرښتو نه وو خود خپل اصلیت او مثال په اعتبار سره دهغوی نه نه دې بلکه د بل نوع یعنی جنات نه دې.

«ابليس كان من الملائكة باعتبار صورته، وليس منهم باعتبار أصله، ولا باعتبار مثاله.....» ^(۸)

ایا الله تعالی نیغ په نیغه د ابلیس سره کلام کړې وو؟ علامه ابو الوفا ابن عقیل رحمته فرمائی چه که څوک دا سوال اوکړی چه آیا الله تعالی شیطان لعین سره بلا واسطه یعنی نیغ په نیغه خبرې اترې کړې دي؟ نو هغه ته به په جواب کښې مونږ داسې وایو چه په دې کښې د علماء اصولیین اختلاف دې. په دې کښې محققین هم دغه فرمائی چه نیغ په نیغه خبرې اترې نه دی شوی. سره ددې چه بعض حضراتو دا قول اختیار کړې دې چه نیغ په نیغه خبرې شوی دی مگر رومبې قول صحیح دې. چنانچه

^(۱) آکام المرجان: ۲۱۶.

^(۲) آکام المرجان: ۲۱۶.

^(۳) رواء طبری فی تفسیر: ۱۷۰/۱۵، ابوالشیخ فی العظمة: رقم: ۱۱۴۶ حضرت حسن بصری رحمته نه دا هم نقل دی چه الله تعالی دې هغه خلق غرق کړی چه دا گمان لری چه د ابلیس تعلق د ملائکه سره وو حالانکه الله تعالی پخپله فرمائی «كَانَ مِنَ الْجِنِّ». لفظ المرجان: ۱۹۲.

^(۴) البداية والنهاية: ۱۰۲/۱، آکام المرجان: ۲۱۸ ولفظ المرجان: ۱۹۲ عمدة القاری: ۱۵/۱۶۷.

^(۵) رواء ابن جریر الطبری فی تفسیر: ۱۷۹/۱۰ ولفظ المرجان: ۱۹۲.

^(۶) الفصل فی السبل والأهواء والنحل: ۴/۲۸۸ مکتبة الخانجي القاهرة.

^(۷) الکشاف: ۱/۱۳۰.

^(۸) معارف القرآن کاندهلوی: ۱/۹۸۲.

^(۹) مجمع الفتاوی: ۴/۱۷۷ کتاب مفصل الاعتقاد، السؤال الحادی والستون.

الله تعالی ابلیس سره د یو فرښتې په ذریعه سره خبره کړې وه. ځکه چه د الله تعالی چاسره دکلام کول په هغه باندې رحمت کول، دهغه نه راښی کیدل دهغه عزت کول اودهغه د شان اوچتولو دپاره وی. گورنی چه حضرت موسی علیه السلام ته دحضرت محمد صلی الله علیه و آله او حضرت ابراهیم خلیل الله علیه السلام نه علاوه په نورو ټولو انبیاء کرامو باند هم ددغه کلام کولو د وچې نه فضیلت ورکړې شوې دې ^(۱).

ابلیس څه فرضي کردار نه دې: ډیر زیات قدریه اوفلاسفه وغیره د ابلیس د وجود شخصی منکروو اودی. نن هم ډیر زیات متجد دین دې څه فرضی اوخیال خیز تصور کوی چه انسان څه غلط یا خراب کار اوکړی نو دا په هر انسان کښې دننه موجود قوت بهیمیه کارگنې د ^(۲) خود قرآن اوسنت په رڼا کښې دا موقف قطعاً صحیح نه دی بلکه ابلیس یو واضح وجود لری د سور کړې شوی اور نه د ده تخلیق شوې دې. دې د شیطانانو پلار دې په کوم کښې چه شهوتونه ډک کړې شوی دی ^(۳).

د ابلیس صفات: ابن جریر طبری لیکلی چه الله جل جلاله ابلیس ته ښه شکل اوصورت ورکړ وهغه ته نی عزت ورکړو، دهغه اکرام نی اوکړو اود آسمان دنیا حکومت نی هغه ته حواله کړو بل د جنت د خزانو کنجیانې نی هغه ته حواله کړې خو دا ټول هر څه په هغه راس راغلل اود کم ظرفی مظاهره کولوسره نی د الله جل جلاله په اوچتوالی او لویښی باندې خپل خان لونی اوخودلو اود ربوبیت دعوی نی اوکړه خپل ماتحتان نی د خپل عبادت او اطاعت طرف ته راوبلل. په نتیجه کښې الله جل جلاله دهغه شکل اوصورت د شیطان په شکل کښې مسخ کړو دهغه شکل اوصورت نی وران کړو کوم انعامات او حکومت نی چه ورکړې وو ټول هر څه نی ترې واخستل او په هغه باندې نی لعنت اوورولو. دا خو دنیاوی سزا وه او په آخرت کښې به د هغه اود هغه تابعدارانو اومنونکو خانی صرف او صرف جهنم وی ^(۴).

دالله تعالی رب العزت نه بغاوت اوسرکشتی د وچې نه به ابلیس ته په خپل ښانست اوحسن وجمال طاؤس الملائکة ونیلې شو. بیا الله تعالی دهغه شکل وران کړو اوهغه د همیشه همیشه دپاره دالله تعالی د دربار نه شړلې شوې او رټلې شوې اوگر خولې شو ^(۵).

(۱) آقام المرجان: ۲۱۹ الباب الخامس والثمانون. هل کلم الله تعالی ابلیس؟ ولفظ المرجان: ۱۸۹ هل کلم الله ابلیس؟

(۲) سرسید احمد خان هم ددغه موقف داعی وو. هغه چه یو طرف ته په خپل تفسیر کښې د ډیر زیات قطعبات اوسمعیات نه انکار کړې دې بل طرف ته د شیطان د وجود نه بالکل انکار کړې دې. هغه لیکي "اوچر ته چه لفظ جن یا جان لکه چه په دې سورت کښې په معنی د ابلیس یا شیطان راغلی دې ددې نه اود دغه لفظونو هیڅ څه وجود خارج از انسان مراد نه دې بلکه په لحاظ د انسان قوانې بهیمیه انسانیه باندې ددې اطلاق شوې دې" (سورت العنبر ص ۱۱۵-۱۱۴ از تفسیر المران).

(۳) قال البیہی: اما جده، فما ذکره الماوردی فی تفسیره (النکت والمیزان: ۱۰۲/۱) ۱۵۸/۳ هوشی خص روحانی، خلق سن نار البسوم، وهو أبو الشیاطین، وقد رکبت فیهم الشهوات، مشتق من الإبلان، وهو البأس من الخیر". وعمدة القاری: ۱۶۷/۱۵.

(۴) تاریخ ابن جریر الطبری: ۵۶/۱ عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵-۱۶۷.

(۵) قال عبدالملک بن أحمد بإسناده عن ابن عباس رضی الله عنهما قال: کان ابلیس یأنی یحیی بن زکریا، علیهما الصلاة والسلام، طمعا أن یقتله، وعرف ذلک یحیی منه، وکان یأنیه فی صورته، فقال له: أحب أن تأتینی فی صورتک التي أنت علیها، فأتاه فیها، فإذا هو مشوئ الخلق، کرهیه المنظر، جسده جسد خنزیر، ووجهه وجه فرد، وعیناه مشرقان ملو، وأسنانه کلها عظم واحد، وليس له لحيه..... فقال یحیی علیه السلام: ویحک! ما الذی شئء خلفک؟ فقال: كنت طاؤس الملائکة، فصصت الله، فسختی فی أحس صورة وهي ماتری..... قال: فأین تسکن؟ قال: فی صدور هم (صدور بنی آدم) وأجرى فی غروفهم، قال: فما الذی یحصمهم منك، قال: بغض الدنيا، وحب الآخرة. عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵.

د ابلیس اولاد اودهغه لښکر ترجمه الباب کښې یولفظ جنوده راغلې دې حافظ صاحب رحمته فرماني لکه چه امام بخاري رحمته د حضرت ابوموسی اشعري رحمته د دې مشهور حديث طرف ته اشاره کوي په کوم کښې چه دا مضمون راغلې دې چه ابلیس خپل لښکر د بنيادم د گمراه کولو د پاره روانه وي (۱) چنانچه ابن حبان حاکم او طبرانی رحمهم الله وغيره روايت کړي دي چه:

«إذا أصبح ابليس يث جنوده فيقول: من أهل مسلما أئسته التام، قال: فيقول له القائل: لمرأى بفلان حتى طلق امرأته، قال: يوشك أن يترجم، ويقول الآخر: لمرأى بفلان حتى عقي، قال: يوشك أن يهرق، قال: فيقول القائل: لمرأى بفلان، حتى شرب، قال: أنت، قال: ويقول الآخر: لمرأى بفلان حتى زني، فيقول: أنت، ويقول الآخر: لمرأى بفلان حتى قتل، فيقول: أنت أنت» (۲)

يعني روزانه چه کله سحر شی نو ابلیس خپل لښکر خوره وي او ورته وائي چه څوک يو مسلمان گمراه کړي زه به هغه ته تاج په سر کوم. چنانچه يو پورې کي شيطان راشي وائي چه ما په فلانکي باندې محنت شروع کړو تردې چه هغه خپلې ښځې ته طلاق ورکړو. شيطان وائي بيا څه چل اوشو؟ هغه به دوباره نکاح اوکړي يعنې داهم څه کارنامه ده؟ بل شيطان گوټي کارگزارې بيانولوسره وائي چه ما يوشان په فلانکي باندې محنت اوکړو نو هغه د خپل مور پلار نافرمانی اوکړه. شيطان وائي نوڅه چل اوشو؟ بيا به فرمانبردار شی (لکه دا څه لويه خبره نه ده). دريم وائي ما فلانکي په شرايو ځکلو باندې اخته کړو ابلیس هغه ته شاباش ورکوي څلورم په خپل کارگزارني باندې رڼا اچولو سره وائي چه ما په فلانکي باندې زنا اوکړه. ابلیس هغه ته هم شاباش وائي. پنځم راځي او وائي چه ما يوشان کوشش کولو تردې چه د فلانکي د لاس نه مې قتل اوکړو. ابلیس ښه خوشحاله شی او هغه ته ښه شاباش ورکړي.

دغه شان په مسلم شريف کښې د حضرت جابر بن عبدالله رحمته حديث دې چه ابلیس خپل تخت په سمندر باندې خورکړي بيا خپل لښکر مختلف طرفونو ته روانه وي چه بنيادم په فتنه کښې واچوئي اود خپل هريو شاگرد نه کارگزارې اخلي..... آخر يو شيطان گوټي راشي او وائي چه ما نن د فلانکي اودهغه د ښځې په مينځ کښې جگړه پيدا کړه چه د طلاق سبب جوړ شو نو ابلیس دغه خپل شاگرد ته خپل خان ته نيزدې کړي او ورته وائي چه «نعم أنت» ته خو ډير کامياب او شاندار پاتې شوې (۳) د حضرت ابن عباس رحمته نه روايت دې چه د ابلیس د اولاد تعداد ډيرزيات دې خو په هغوی کښې صرف په پنځو باندې هغه يقين کړی چه د هغه پوره ابلیسی نظام چلوی يعنې ښير، اعور، مسوط، داسم او زلنبور. أعاذنا الله من جميعهم (۴)

(۱) فتح الباري: ۳۹۱/۶ عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵.

(۲) رواه ابن أبي الدنيا فی مکاید الشیطان: ۳۶ ومجمع الزوائد: ۱/۱۱۴ الحاکم فی المستدرک: ۴/۳۵۰ رقم: ۲۷۰۷ واصله الذہبی فی تلخیص الطبرع بذیل المستدرک، وابن حبان فی صحیحه: ۲۸/۱۴ کتاب التاریخ باب بدء الخلق..... ذکر الأخیار عن وضع ابليس التاج..... رقم: ۶۱۸۹

(۳) صحیح مسلم کتاب التوبه باب نحریش الشیطان رقم: ۲۸۱۳ ومسند أحمد: ۳/۳۱۴ مسند جابر بن عبدالله هجرم: ۱۴۳۰.

(۴) مکائد الشیطان: ۵۴ ابلیس و ذریه رقم: ۳۵ عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵. وقال الغزالي الإمام فی الإحياء نقلًا عن معاجده: لإبليس خمسة من الأولاد، قد جعل كل واحد منهم على شيء من أمر: ښير، والأعور، ومسوط، وداسم، وزلنبور، فأما ښير: فهو صاحب لسان، الذي يأمر بالثوب، وشن الجيوب، ولطم الخدود، ودعوى الجاهلية. وأما الأعور: فإنه صاحب الزني، يأمر به ويؤنسه. وأما مسوط: فهو صاحب الكذب. وأما داسم: فإنه يدخل مع الرجل إلى أهله، يرميهم بالعبس عنده، وغضب عليهم. وأما زلنبور: فهو

وَقَالَ نُجَيْدٌ: (يُقَدِّمُونَ) / الصافات: ۸ / يَوْمَئِذٍ. (دُخُورًا) / الصافات: ۹ / مَقْرُودِينَ. (وَأَصِيبُ) / الصافات: ۹ / زَكَاتِهِمْ
 په دې عبارت کښې د قرآن کریم آیات (وَيُقَدِّمُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُخُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَأَصِيبٌ) (۱) طرف ته
 اشاره کړې شوې ده او په دې کښې وارد بعض کلماتو د حضرت مجاهد رضي الله عنه تفسیر ذکر کړې شوې دي.
 چنانچه افرمانیلې شو چه (يُقَدِّمُونَ) معنی یرمون ده. یعنی هغوی به غورزولې شی. او (دُخُورًا) معنی
 مطرودین ده یعنی رتلې شوې. لکه چه دحورا کوم چه مصدر دې دمفعول په معنی کښې دې بل
 (وَأَصِيبٌ) معنی دائم یعنی د همیشه دپاره جاری پاتې کیدونکو ده. (۲)

د مذکوره تعلیق مقصد: ددې آیاتونو تعلق چونکه شیاطین یعنی جنود ابلیس سره دې په دې وجه دا
 دلته د باب لاندې ذکر کړې شو. هم دغه تفسیری کلمات کتاب التفسیر کښې هم راځي. (۳)
 په دې آیاتونو کښې د شیطانانو دهغه کوشش او دهغې د انجام ذکر دې چه په جاهلیت کښې د نبی
 کریم صلی الله علیه و آله د بعثت نه وړاندې به دا شیطانان او جنات دغیبی خبرونو په لټون کښې آسمان ته تلل او په
 پټه به نې د فرشتو د خبرو اوریدو کوشش کولو. خوروستو په دوی باندې دهر قسم پابندی اولگولې
 شوه اوددغه حرکت نه د منع کولو دپاره بې مثاله انتظامات او کړې شو. نو چه کوم یو به هم دهغه
 ځانې د رسیدو کوشش کولو تېاه کولې به شو په هغوی به شهاب راغورزولې شو چه هغه شیطان به نې
 سوزولوسره ایره کړو. دا ځونې دنیاوی سزا شوه او په آخرت کښې د همیشه عذاب ددې نه علاوه دي.
 د مذکوره تعلیق موصولاً تخریج: د حضرت مجاهد رضي الله عنه دا تفسیری جملې ((وَصَوَّبَ عَنْ شَيْطَانٍ عَنْ ابْنِ أَبِي
 نَجْمٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَجَاهِدٍ)) په طریق سره عبد بن حمید رضي الله عنه په خپل تفسیر کښې موصولاً ذکر کړې دي. (۴)

ترجمه الباب سره مناسبت: د حضرت مجاهد رضي الله عنه ددې تعلیق مناسبت د ترجمې الفاظ جنوده سره دي
 چه په دې کښې د شیاطین ذکر دې هم دغه جنود ابلیس دي.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (مَذْخُورًا) / الاعراف: ۱۸ / مَقْرُودًا. يُقَالُ: (مَرِيدًا) / النساء: ۱۱۷ / مَعْرُودًا.
 بَنَگَةً قَطْلَةً. (وَأَسْتَفْزَنَ) / الشَّعْبَ (بِحَيْلِكَ) / الإبراء: ۶۲ / الْقُرْآنَ، وَالرَّجُلَ الرَّجَالَةَ، وَاجِدَهَا
 رَاجِلًا، وَيُقَالُ صَاحِبٌ وَصَفِيٌّ وَتَاجِرٌ وَتَجَرٌ. (لَاخْتَنِكَنَّ) / الإبراء: ۶۲ / لَأَمْتًا صِلَنَ. (قَوِينَ)
 / الزخرف: ۳۶ / هُطَاتَانِ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (مَذْخُورًا): مَقْرُودًا: په دې تعلیق کښې آیت مبارک (قَالَ اخْرِجُونَهَا مَدْغُومًا مَدْخُورًا) (۵)
 طرف ته اشاره ده. په کوم کښې چه د شیطان ددوو منفی صفتونو ذکر دي. یومذموم او بل مذکور

صاحب السوق، فیسبه لا یزالون منظمین. وشیطان الصلاة یسی خنزب [صحیح مسلم رقم: ۲۲۰۳ من حدیث عثمان بن أبی
 العاص] وشیطان الرضوء یسی الولهان [الجامع للترمذی رقم: ۵۷ من حدیث أبی] [احیاء علوم الدین: ۹۵۴-۹۵۳ کتاب شرح
 عجائب القلب، ربع المهلكات. وفي تفسير الجوزي: قسم ابليس جنده فريقين، فبعث فريقا منهم إلى الإنس. وفريقا إلى الجن.
 فكلهم أعداء لرسول الله صلى الله عليه وسلم. التوضيح: ۱۹/۱۹۵.

(۱) سورة الصافات: ۹-۸

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۱۶۸ فتح الباری: ۶/۳۴۰

(۳) کشف الباری کتاب التفسیر سورة الصافات ص: ۵۴۸

(۴) عمدة القاری: ۱۵/۱۶۸ فتح الباری: ۶/۳۴۰ تغلیق التعلیق: ۳/۱۱۵ والدر المنثور: ۵/۲۷۱

(۵) سورة الاعراف: ۱۸

د دویم لفظ معنی د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه دا نقل کړې شوی دی چه ددې معنی مطرودا ده یعنی رتلي شوي. (۱) مدحور د حرنه صیغه اسم مفعول ده ددې معنی دفع کول رتل او لرې کولوده. (۲)
 د مذکوره تعلیق موصولا تخریج: د حضرت ابن عباس پورته ذکر شوي تفسیری قول امام طبری رحمته الله علیه علی بن ابی طلحه رضی الله عنه په طریق سره موصولا په خپل تفسیر کښې نقل کړې دي. (۳)
 یقال: (مَرِيذًا): مَكْرَدًا: آیت مبارک (وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيذًا) (۴) طرف ته اشاره کړې ده چه مرید دمیم فتحه سره په معنی د متمرد یعنی سرکش دي. دا تفسیر د ابو عبیده رضی الله عنه نه نقل ده. (۵)
 بَنَكَةً: قَلْعَةً: دا تفسیر هم د ابو عبیده رضی الله عنه نه نقل دي. هغوی آیت مبارک (وَلَا مَرِيضٌ فَلْيَبْتِكُنْ أَذَانَ الْأَنْعَامِ) (۶) تفسیر للبقطن سره کړې دي. بنگه معنی ده قطعه. اوس د آیت معنی دا شوه: شیطان اووئیل چه اوزه به هغوی ته حکم ورکوم نو هغوی به د خنارو غوړونه خیری کوی.
 حضرت قتاده رضی الله عنه فرماني چه د دغه خنارو نه مراد بحیره ده. یعنی هغه اوبه چه د بجی راوړو د عمل نه پنځه ځل تیره شوي وی او پنځم بجی دهغې نړی نو اهل جاهلیت به د دغه اوبې غوړ او خیر لو او د بتانو په نوم به نې آزادي پرېخوولي. اودهغې نه به نې فائده نه اخستله. (۷) په دې کار باندې په ظاهره دوی هم شیطان لگولي وو. چنانچه ترجمه الباب سره مناسبت هم اوشو.
 (وَأَسْتَفْزِزُ): اسْتَفْزِزُ: (عَفْلِكُ): الْفَرَسَانُ، وَالْأَزْجَلُ، الرَّجَالَةُ، وَأَحْدَهَا رَجُلٌ، يَمْلُ صَاحِبٌ وَصَفٌ وَتَأْجِدُ فِيهِ: په دې عبارت کښې آیت مبارک (وَأَسْتَفْزِزُ مَنْ اسْتَظَفْتُ مِنْهُمْ بِصَوْنِكَ وَأَجْلِبُ عَلَيْهِمْ عَفْلُكَ وَرَجْلُكَ) (۸) طرف ته مصنف رحمته الله علیه اشاره فرماني ده. په دې آیت مبارک کښې الله رب العزت شیطان ته خطاب کولو سره فرماني چه دهغه انسانانونه په کومو چه ستا طاقت وی خپل آواز (وسوسي) سره هغه دحق لاري نه اخوا کړه گمراه نې کړه او په هغوی باندې خپل سواره او پیاده راوله راشه.
 ددې ځانی نه علاوه امام بخاری رحمته الله علیه د ابو عبیده رضی الله عنه په حواله سره دا تفسیری کلام کتاب التفسیر

(۱) علامه عینی رحمته الله علیه او حافظ دلته دا لیکلی دی چه د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په دې اثر کښې آیت مبارک (فَتَلْقَى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَلْدُودًا) (الإسراء: ۳۹) طرف ته اشاره ده. بل دا ددې آیت د ترجمه الباب الفاظ ابلیس او جنود دواړو سره خه تعلق نشته دي پورته چونکه (دَحْزَرًا) لفظ راغلي وو هم ددې په مناسبت سره استطراد (مَدْحُورًا) لفظ هم ذکر کړې شوي دي [عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵، فتح الباری: ۳۴۰/۶] مگر زموږ په خیال ددې حضراتو نه سهو شوي ده غالباً ددې حضراتو نوجود سورة الاعراف پورته ذکر کړې شوي آیت طرف ته به نه وی تلي. والله اعلم بالصواب.
 (۲) عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵ وناج العروس: ۳۰۲/۳ باب فصل الدال من باب الراء.
 (۳) عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵ فتح الباری: ۳۴۰/۶ و تفلیق التعلیق: ۵۱۱/۳.
 (۴) سورة النساء: ۱۱۷.
 (۵) فتح الباری: ۳۴۰/۶ و مجاز القرآن: ۱۴۰/۱ و قال ابن المنصور الإفريقي: والمريد: من شياطين الإنس والجن. وقد نرد علينا

أي: عتا. مرد علی الشر وتمر دای: عتا وطفی. والمريد: الخبيث المشرذ الشرير..... لسان العرب ۷۰/۱۳ ماده: مرد.
 (۶) سورة النساء: ۱۱۹.
 (۷) عمدة القاری: ۱۶۹/۱۵ والتوضيح: ۱۹۱/۱۹.
 (۸) سورة الإسراء: ۶۴.

کنبی هم ذکر کړې دي. (۱) دا آیت په صراحت سره د ابلیس او د هغه شیطاني اولاد په وجود باندې دلالت کوي. دغه شان ترجمه الباب سره د آیت مناسبت واضح دي.

(لَا تُخَيِّكُنَّ) : (لَا تُشَاكِلُنَّ) : په دې آیت مبارک کنبې (لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا خُتْبَ لَكَ إِلَّا قَلِيلًا) (۲) توضیح کړې شوي ده چه د احتناک معنی استیصال یعنی د بیخه نه وېستل او غور زول دي. دا د شیطان کلام دي په کوم کنبې چه هغه پوره انسانیت ته چیلنج ورکوي. په دې آیت سره د شیطان وجود ثابتېږي. دغه شان ترجمه الباب سره د آیت مناسبت موجود دي.

(قُرَيْنٌ) : قُرَيْنان : لکه څنگه چه تاسو وینئ زموږ د پاکستانی نسخې بین السلفور کنبې لفظ قرین لاندې آي (فَهُؤْلَہُ قُرَيْنٌ) الفاظ ثبت دی کوم چه د سورة زخرف د آیت حصه ده. (۳) دلته په آیت کنبې قرین په معنی د مصاحب او ملگری دي. چه د اهل علم نه پټ نه دي د شیطان په معنی کنبې نه دي. خو حافظ رحمۃ اللہ علیہ فرمایلی دي چه په دې کنبې د سورت صفات آیت (قَالَ قَابِلٌ مِنْهُمَا إِنِّي كَانَ بِئِیْ قُرَيْنٍ) (۴) طرف ته اشاره ده. (۵)

خو حضرت شیخ الحدیث رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه زما په نیز د ټولو نه بهتر توجیه داده چه په دې کنبې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د سورت ق آیت (قَالَ قُرَيْنُهُ رِيًّا مَا أَطَقْتُهُ وَلَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ) (۶) طرف ته اشاره کړې ده. چونکه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ مذکوره بالا تفسیر سورة الصفات اوسوره ق کنبې خو ذکر کړې دي مگر په سورة زخرف کنبې نه دي. چنانچه دهغوی دا صنیع هم په دې باندې دال دي چه د سورت زخرف والا آیت دلته هیڅ کله مراد نه دي. والله اعلم بالصواب. (۷)

د مذکوره تعلیق تخریج او مطابقت : حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ پورته ذکر شوي تفسیر د ابن ابی نجیح رحمۃ اللہ علیہ په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. (۸) او دغه تفسیری تعلیق مناسبت هم ترجمه الباب سره واضح دي چه په دې کنبې د شیطان ذکر دي چه دهغه په وجود باندې دال دي.

ددې نه پس داسې اوگوتنې چه دلته د باب لاندې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ او ویشت (۲۷) احادیث ذکر کړې دي. په کوم کنبې چه اولنې حدیث حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا دي کوم چه په صورت د تعلیق دي.

الحديث الاول

۳۰۹۵- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عِيسَى، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ الْيَتِيمُ: كَتَبَ إِلَيَّ هِشَامُ أَنَّهُ سَمِعَهُ وَعَاةُ

(۱) فتح الباری: ۴۰/۶ کشف الباری کتاب التفسیر: ۳۶۳.

(۲) سورة الإسراء: ۶۲ بل اوگوتنې: کشف الباری کتاب التفسیر: ۳۶۴.

(۳) الزخرف: ۳۶. دارای د علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ ده. عمدة القاری: ۱۶۹/۱۵.

(۴) سورة الصفات: ۵۱.

(۵) فتح الباری: ۴۰/۶ صحیح البخاری قدیمی: ۴۶۲/۱.

(۶) سورة ق: ۲۷.

(۷) الأبواب والتراجم: ۲۱۱/۱ الكنز المتراجم: ۱۸۹/۱۳.

(۸) حواله جات بالا وفتح الباری: ۴۰/۶.

عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى كَانَ يُغْتَلَبُ إِلَيْهِ أَلَهُ يَنْقُلُ النَّفْسَ وَمَا يَنْقُلُهُ، حَتَّى كَانَ ذَاتَ يَوْمٍ دَعَا وَدَعَا، ثُمَّ قَالَ: «أَشْعَرْتُ أَنْ اللَّهَ الْفَنَائِي فِيمَا إِلَيْهِ شَقَائِي، أَتَأْتِي رَجُلَانِ: فَقَعَدَا أَحَدُهُمَا عِنْدَ رَأْسِي وَالْآخَرُ عِنْدَ رِجْلِي، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ وَمَا وَجْهُ الرَّجُلِ؟ قَالَ: مُطْبُوبٌ، قَالَ: وَمَنْ طَبَّهُ؟ قَالَ: لَيْبِدُ بْنُ الْأَعْصَمِ، قَالَ: فَمَاذَا؟ قَالَ: فِي مُطْبُوبٍ وَمَشَاقِقَةٍ وَحَبِّ طَلْعَةٍ ذَكَرَ، قَالَ فَأَيْنَ هُوَ؟ قَالَ: فِي بَيْتِ دُرَّوَانَ "فَمَرَّ إِلَيْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ رَجَعَ فَقَالَ لِعَائِشَةَ حِينَ رَجَعَ: «تَغْلِبَا كَأَنَّكَ رُفُوسُ الشَّيَاطِينِ» فَقُلْتُ اسْتَخَرْتُهُ؟ فَقَالَ: «لَا، أَمَا أَنَا فَقَدْ شَقَّائِي اللَّهَ، وَغَشِيتُ أَنْ يُبَيِّرَ ذَلِكَ عَلَى النَّفَاسِ شَرًّا» ثُمَّ دُفِنْتُ الْيَوْمَ [ر ۳۰۰۴]

تراجم رجال

ابراهيم بن موسی: دا ابراهيم بن موسی الفراء رازی تمیمی رحمته الله دی. ددوی تذکره کتاب الحیض باب غسل الخائض رأس زوجها... کنبی تیره شوې ده. (۱)
عیسی: دا عیسی بن یونس بن ابی اسحاق سبعی کوفی رحمته الله دی. (۲)
هشام: دا هشام بن عروه بن زبیر بن عوام اسدی رحمته الله دی.

(أبيه) عروه: دا عروه بن زبیر بن عوام رحمته الله دی. ددوی دواړو حضراتو تذکره بدء الوحي دویم حدیث کنبی او اجمالی په کتاب الإیمان تأبأ أحب الدين إلى الله آدمه کنبی تفصیلاً تیره شوې ده. (۳)
عائشة رحمته الله: د حضرت عائشه صدیقه رحمته الله حالات بدء الوحي دویم حدیث لاندې راغلی دی (۴) عائشه رحمته الله نه روایت شوې دا مشهور حدیث په شروع د کتاب بدء الوحي کنبی تیر شوې دی. (۵)

قوله: «قَالَتْ: سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حضرت عائشه رحمته الله فرماني چه په حضور پاک صلی الله علیه و آله باندې جادو او کړې شو. ددې حدیث ټول تشریحات خمس وجزیه او طب کنبی تیر شوی دی. (۶)
ذعلیق تخویج: په دې روایت کنبی د رسول الله صلی الله علیه و آله د سحر کیدو د واقعی تفصیلات ذکر کړې شوی دی. د حضرت لیث بن سعد رحمته الله دا روایت دلته تعلیقاً راغلی دی. دا موصولاً امام ابوبکر بن عبدالله بن ابی داؤد رحمته الله د عیسی بن حماد، عن الليث په طریق سره موصولاً نقل کړې دي. (۷)
ترجمة الباب سره مناسبت: حافظ رحمته الله او عینی رحمته الله فرماني چه د حضرت عائشه رحمته الله ددې روایت

(۱) کشف الباری کتاب الحیض: ۱۹۹.

(۲) ددوی د حالو و پاره او گورنی کتاب الإذان باب من صلی بالناس فذكر حاجة.....

(۳) کشف الباری: ۱/۲۹۱/۱-۴۳۶/۲، ۴۳۷.

(۴) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۵) صحیح البخاری حدیث نمبر ۲ کشف الباری: ۳۲۱/۲۹۵/۱.

(۶) کشف الباری کتاب الخمس والجزیه: ۶۳۸-۶۳۶ باب هل يعفى عن الذمى...؟ کشف الباری کتاب الطب: ۱۲۱-۱۰۴.

(۷) عمدة القاری: ۱۵/۱۶۹ فتح الباری: ۶/۳۴۰ تعلیق التعلیق: ۵۱۲/۳.

ترجمة الباب سره مناسب په دې معنی دې چه سحر او جادو د شیطاني استعانت او امداد نه بغير مکمل کيدې نه شی. (۱) خوددې روایت مطابقت په قول د علامه سندھی رحمته الله علیه د حدیث دې جملې «کأنه رؤوس الشياطين» سره دي. چنانچه دا جمله دلالت کوی چه شیطانان بدن لری اود دغه بدنونو سر و نه وی. ددوی شکلونه ویرونکی او قبیح وی او هغه کریمه المنظر وی کوم چه طابع سلیمه ناخوبینه وی. زیاته بهتر خبره هم دغه ده. هم دغه راجع معلومیری. حضرت رحمته الله علیه لیکي: «قوله: (کأنه رؤوس الشياطين) هذا هو محل الترجمة، حيث يدل على أن الشياطين أجسام لها رؤوس، تنفذها الطباع السليمة، يشبه بها الشيء الكرمه المنظر» (۲)

دباب دویم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دي.

الحديث الثاني

۳۰۹۱- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يُعْقَدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ تَامَرَ كَلَاتَ عُقْبٍ، يَغْرُبُ كُلُّ عُقْدَةٍ مَكَانَهَا: عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ قَارِقُذٌ، فَإِنْ اسْتَيْقَظَ قَدْ كَرَّ اللَّهُ أَمَحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ تَوَضَّأَ أَمَحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ صَلَّى أَمَحَلَّتْ عُقْدَةٌ كُلُّهَا، فَأَصْبَحَ كَيْسًا طَلِبَ النَّفْسِ، وَلَا أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسَلَانٌ" (۳) [۱۰۹۱]

ترجمه رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابي اويس مدني اصبحي رحمته الله علیه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من كره أن يعوذ في الكفر... كنبی تیرشوی دی. (۴)
 اخي: دا د اسماعيل بن ابي اويس ورور عبد الحميد بن ابي اويس رحمته الله علیه دي. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب حفظ العلم په ضمن کنبی تیره شوي ده. (۵)
 سليمان بن بلال: دا ابو محمد سليمان بن بلال تيمی قرشي رحمته الله علیه دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب امور الإيمان کنبی تیرشوی دی. (۶)
 يحيى بن سعيد: دا يحيى بن سعيد بن فروخ قطان ابوسعيد احول بصری رحمته الله علیه دي. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب... په ذیل کنبی تیره شوي ده. (۷)

(۱) عمدة القاری: ۱۶۹/۱۵ فتح الباری: ۳۴۰/۶.

(۲) الكنز التنواری: ۱۸۹/۱۳ وحاشیة السندی علی البخاری: ۴۶۲/۱ قدیمی.

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، مر تخريجه كتاب التهجيد باب عقد الشيطان على قافية الرأس إذا لم يصل بالليل.

(۴) كشف الباری: ۱۱۳/۲.

(۵) كشف الباری: ۴۶۱/۴.

(۶) كشف الباری: ۱/۶۵۸.

سعید بن المسیب دا مشهور تابعی بزرگ سعید بن مسیب بن حزن قرشی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل..... په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

ابوهریره دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوی دی. (۲)

د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دا حدیث د خپل تفصیلات سره کتاب التهجید کښې تیر شوی دی. (۳) په کوم کښې چې دا مضمون بیان کړې شوی دی چې کله بنده اوده شی نو شیطان دهغه په سر کښې شاته درې غوټې لگوي ورته وائی روره ډیره اوږده شپه ده اوده شه او کله چې پاسی اود الله تعالی ذکر کوی نویو غوټه کولای شی. کله چې اودس اوکړی دویمه کولای شی اوچه کله د سحر مونیخ اداکوی نو دریمه غوټه هم کولای شی او بنده ښه تازه شي. گنې په داسې حال کښې سحر کړی چې نفس خبیث او بدن سترې ستومانه وی مخ نی سپیره وی. اعاذنا الله منه.

ترجمه الباب سوره مطابقت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دي «يعقود الشيطان على قافية أحدكم»، په کوم کښې چې د شیطان ټول حرکات شنیعه او افعال قبیحه نه یوصفت بیان شوي دي. (۴)
د باب دریم حدیث د ابن مسعود رضی اللہ عنہ دي.

الحديث الثالث

۳-۱۱۷- حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: ذُكِرَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُلٌّ تَأْمُرُكَ لَهُ حَتَّى أَصْبَحَ، قَالَ: «ذَلِكَ رَجُلٌ بَالُ الشَّيْطَانِ فِي أَذُنَيْهِ، أَوْ قَالَ: فِي أُذُنَيْهِ» (۱) - (۲) - ۱۱۰۹۳

ترجمه. حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په دویار کښې د یوسری تذکره اوښود چې د شپې اوده شو او تر سحره ناوخته پورې اوده پاتې شو او مونیخ ترې لاړو نو حضور پاک او فرمائیل چې دا هغه بنده دي د چا په دواړو غونډونو یا په یو غونډ کښې چې شیطان متیازي کړی وی.

تراجم رجال

عثمان بن ابی شیبېه: دا عثمان بن محمد بن ابی شیبېه عیسی کوفی رضی اللہ عنہ دي
جویر: دا جریر بن عبد الحمید ضبی کوفی رضی اللہ عنہ دي

(۱) کشف الباری: ۲/۲.

(۲) کشف الباری: ۱۵۹/۲.

(۳) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۴) صحیح البخاری کتاب التهجد باب عقد الشياطين على قافية الرأس.

(۵) عمدة القاری: ۱۷۰/۱۵.

(۶) قوله: عن عبد الله رضى الله عنه، الحديث مترجيجه كتاب التهجد باب إذا نام ولم يصل بال الشيطان.

منصور: دامنصور بن معتمر سلمی ابو عتاب کوفی رحمته الله دی. ددی در سوارو و محدثینو حضراتو تفصیلی تذکره کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أیاماً معلومة لاتندی تیره شوې ده. ^(۱)

ابو وائل: دا ابو وائل شقیق بن سلمه کوفی اسدی رحمته الله دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله..... لاتندی ذکر کړې شوی دی. ^(۲)

عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دی. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم کنبې راغلی. ^(۳)

دا حدیث شریف هم په کتاب التهجذ کنبې تیر شوې دي. ددوی حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: ددې حدیث مطابقت هم ترجمه الباب سره ښکاره دي چه په

دې کنبې د شیطان د یو قبیح صفت بیان کړې شوې دي. بل د شیطان وجود هم ثابتېږي. ^(۴)

د باب خلورم حدیث د حضرت ابن عباس رضی الله عنه دي.

الحدیث الرابع

۳۰۹۸- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا هَبَاءٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَمَّا إِنْ أَحَدَكُمْ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ، وَقَالَ: بِسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ، وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْنَا، فَزَقْنَا وَلَكَ الْمَرْيَعَةُ الشَّيْطَانُ" (۵) - [۱۴۱]

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسماعیل تميمی تبو ذکی رحمته الله دی. ددوی حالات اجمالاً بدء الوحي او تفصیلاً کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بأشارة الهدى..... په ضمن کنبې راغلی دی. ^(۶)

همام: دا همام بن يحيى بن دينار عوذی بصری رحمته الله دی. ^(۷)

منصور: دامنصور بن معتمر سلمی ابو عتاب کوفی رحمته الله دی. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أیاماً معلومة لاتندی تیره شوې ده. ^(۸)

^(۱) کشف الباری: ۲۶۶-۲۷۰/۳.

^(۲) کشف الباری: ۵۵۹/۲.

^(۳) کشف الباری: ۲۵۷/۲.

^(۴) عمدة القاری: ۱۷۱/۱۵.

^(۵) قوله: عن ابن عباس رضی الله عنه الحدیث مر تخريجه کتاب الرضوه کشف الباری: ۲۳۶/۵.

^(۶) کشف الباری: ۴۳۳/۱ الحدیث الرابع: ۳۷۷/۲.

^(۷) ددوی د حالاتو ډېاره او کورنی کتاب مواقيت الصلاة باب من نسى صلاة تحت رقم: ۵۹۷.

^(۸) کشف الباری: ۲۶۶-۲۷۰/۳.

سالم بن ابی الجعد: دا سالم بن ابی الجعد رافع غطفانی کوفی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الوضوء باب التسمية على كل حال..... په ضمن کښې بیان شوی دی. (۱)

کریب: دا مولى ابن عباس کریب بن ابی مسلم هاشمی مدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره کتاب الوضوء باب التحلیف فی الوضوء کښې تیره شوې ده. (۲)

ابن عباس رضی اللہ عنہ: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ دی. ددوی اجمالی تذکره بدء الوضوء او تفصیلی کتاب الإیمان باب کفران العشر وکفر... کښې شوې ده. (۳)

(تنبيه) اوډ حدیث خلاصه: د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ دا حدیث کتاب الوضوء کښې تیر شوې دی. (۴) په کوم کښې چې خودلوی شوی دی چې کله یو مسلمان خپل کور ولسره خلوت کوی اودا دعا وانی «اللهم جنبنا الشيطان، وجنب الشيطان مارقتنا» بیا د خلوت په نتیجه کښې چې کله الله تعالی دې دواړو ته د اولاد نعمت ورکوی نو شیطان دغه ماشوم ته هېڅ کله نقصان نه شی رسولې.

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ددې حدیث مطابقت ترجمه الباب سره واضح دی چې د شیطانی صفاتو نه دا هم دی چې هغه هروخت هر مسلمان ته نقصان رسولو کښې او تکلیف ورکولو کښې تیار وی. (۵)

د باب پنځم حدیث د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ نه دی.

الحديث الخامس

۳۰۱۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا طَلَعَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَقَدِّمُوا الصَّلَاةَ حَتَّى تَبْرُزَ، وَإِذَا غَابَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَقَدِّمُوا الصَّلَاةَ حَتَّى تُغِيبَ، وَلَا تَحْمِلُوا بِصَلَاتِكُمْ طُلُوعَ الشَّمْسِ وَلَا غُرُوبَهَا، فَإِنَّهَا [ص: ۱۳۳] تَطْلُعُ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ، أَوْ الشَّيْطَانِ» لَا أَدْرِي أَيَّ ذَلِكَ، قَالَ هِشَامٌ (۲) [۱۰۰۸]

ترجمه رجال

محمد: دا محمد بن سلام بیکندي رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم:

(۱) کشف الباری: ۲۳۷/۵.

(۲) کشف الباری: ۱۵۴/۵.

(۳) کشف الباری: ۲۰۵/۲، ۲۳۵/۱.

(۴) کشف الباری کتاب الوضوء باب التسمية على كل حال.....: ۲۴۴/۵-۲۳۶.

(۵) عمدة القاری: ۱۷۱/۱۵.

(۶) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: الحديث، مر تخريجه كتاب مواقيت الصلاة باب الصلاة بعد الفجر رقم: ۵۸۳.

أنا أعلمكم بالله..... کښې تیره شوې ده. (۱)

عبده: دا عبده بن سلیمان کوفی رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه

وسلم: أنا أعلمكم بالله..... لاندې درج کړې شوی دی. (۲)

هشام: دا هشام بن عروه بن زبیر بن عوام اسدی رضی الله عنه دې.

عروه: دا عروه بن زبیر بن عوام رضی الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو تذکره بد مالوحی دویم حدیث کښې او

اجمالی په کتاب الإیمان باب أحب الدین إلى الله آدمه کښې تفصیلاً تیره شوې ده. (۳)

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب

قول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام على خمس.... لاندې تیر شوی دی. (۴)

د حضرت ابن عمر رضی الله عنه دا حدیث هم وړاندې تیر شوی دې. (۵) په هغې کښې دهغه ممنوع وختونو نه د

دوو بیان دې په کوم کښې چه دمونځ کولو ممانعت دې. یعنی طلوع شمس او غروب شمس څکه چه

دا د شیطان د عبادت وختونه دی. په دې دوو وختونو کښې د شیطان منونکی د هغه عبادت کوی. د

کوم تعبیر چه په حدیث کښې د شیطان د دوو ښکرو په مینځ کښې د نمر د راخوسره کړې شوې دې په

حقیقت کښې دا دهغه د عبادت وخت وی.

قوله: لا أدري أي ذلك قال هشام؟ دا د راوی حدیث عبده بن سلیمان رضی الله عنه قول دې چه دا

فرمانی چه حضرت هشام بن عروه رضی الله عنه شیطان فرماتیلی دې یا الشیطان؟ دا ماته یاد نه دی. (۶)

شیطان غیر معرف باللام دې نو هر شیطان مراد کیدی شی او که چرې معرف باللام دې نو معهود یعنی

ابلیس به متعین وي هم دغه راجح معلومیری.

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې

«فإنما تطلم بدين قرني الشيطان» چه په دې سره د شیطان وجود او دهغه د پاره ښکري ثابتیږی. (۷)

د باب شپږم حدیث د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه دې.

الحديث السادس

۳۱۰۰- حَدَّثَنَا أَبُو مَعْقَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ،

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا مَرَّ بَيْنَ يَدَيْ أَحَدِكُمْ شَيْءٌ

وَهُوَ يَصِلُ فَلْيَتَمَتَّعْ، فَإِنْ أَبَى فَلْيَتَمَتَّعْ، فَإِنْ أَبَى فَلْيَقَاتِلْهُ، فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ» (۸) [۴۸۷]

(۱) کشف الباری: ۹۳/۲.

(۲) کشف الباری: ۹۴/۲-۹۳.

(۳) کشف الباری: ۲۹۱/۱-۴۳۶/۲-۴۳۲.

(۴) کشف الباری: ۶۳۷/۱.

(۵) صحیح البخاری کتاب مواظبت الصلاة باب الصلاة بعد الفجر.

(۶) عمدة القاری: ۱۷۱/۱۵ فتح الباری: ۴۰/۶ إرشاد الساری: ۲۹۲/۵.

(۷) عمدة القاری: ۱۷۱/۱۵.

(۸) قوله: عن أبي سعيد: الحديث، من ترجمه کتاب الصلاة باب یرد الصلوة من مرتبین یدیه.

تراجم رجال

ابومعمر: دا ابو معمر عبدالله بن عمرو منقری رضی الله عنه دی.
 عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تمیمی رضی الله عنه دی. ددی حضر اتر تفصیلی حالات کتاب
 العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علمه الکتاب لحدی راغلی دی. (۱)
 یونس: دا ابو عبدالله یونس بن عبید عبدی بصری رضی الله عنه دی. ددی تذکره کتاب ایمان باب المعاصی من
 أمر الجاهلیة.... ضمن کنبی تیره شوې ده. (۲)
 حمید بن هلال: دا ابو النصر حمید بن هلال بن هبیره عدوی بصری رضی الله عنه دی. (۳)
 ابو صالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذکوان سمان زیات رضی الله عنه دی. ددی حالات کتاب ایمان باب أمور ایمان
 کنبی تیر شوی دی. (۴)
 ابوسعید: دا مشهور صحابی حضرت ابوسعید بن مالک بن سنان خدری رضی الله عنه دی. ددی تفصیلی
 تذکره کتاب ایمان باب من الدین الفرار من الفتن کنبی شوې ده. (۵)
 دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه دا حدیث کتاب الصلاة کنبی راغلی دی. (۶)
 خلاصه حدیث: په دې حدیث کنبی دمونځ گزار مخې ته تیریدونه منع کړې شوې ده. او په دې باندې
 اصرار کونکې شیطان گرځولې شوې دي. یعنی هغه د انسانو د قسم نه شیطان دي. یا دامطلب دي چه
 په دې کار باندې چونکه شیطان آماده کول کوی چه د مونځ گزار مخې ته تیر شه په دې وجه هغه ته
 شیطان او وئيلي شو (فإنما هو شیطان) په تشریح کنبی علامه قسطلانی رحمته الله علیه فرماني: «أي معه شیطان» او هو
 شیطان الانس، أو إنما عمله على ذلك الشيطان، أو إنما فعل فعل الشيطان، أو المراد قهر الإنسان، فيكون شيطانه
 هو الحامل له على ذلك. (۷)
 ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کنبی دي:
 «فإنما هو شیطان» (۸)

یواهم تنبيه: ذکر مانی او قسطلانی په نسخه کنبی دا حدیث مسند ابی هریره رضی الله عنه ظاهر کړي شوي
 دي. چنانچه په ځانی د عن ابی سعید، عن ابی هریره ذکر دي. خو په نسخه هندیه، عینی او فتح کنبی
 عن ابی سعید دي او هم دغه صحیح دي. ځکه چه دا حدیث هم په دې سند سره کتاب الصلاة کنبی

(۱) کشف الباری: ۳۵۶/۳

(۲) کشف الباری: ۲۱۸/۲

(۳) دوی د حال و د پاره او مورنی کتاب الصلاة باب یرد المصلی....

(۴) کشف الباری: ۶۵۸/۱

(۵) کشف الباری: ۸۲/۲

(۶) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب یرد المصلی من مربین یدیه.

(۷) شرح القسطلانی: ۲۹۲/۵

(۸) عمدة القاری: ۱۷۱/۱۵

تیرشوی دې هلته هم عن ابی سعید دې. پخپله قسطلانی رحمته الله علیه هم ددې تصریح کړې ده او فرمانیلی دې: «ولای ذر: عن ابی سعید، أي الخدری، وصب في الفرع على أبي هريرة» (۱) د باب اووم حدیث په شکل د تعلیق حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث السابع

۳۱۱- وَقَالَ عُمَانُ بْنُ الْمُهِتَمِّ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه، قَالَ: وَكَلَّنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِحِفْظِ زَكَاةٍ وَمَضَانٍ فَأَتَانِي آتٌ فَبَعَلَ يَحْتُو مِنَ الطَّعَامِ فَأَخَذْتُهِ، فَقُلْتُ لَأَرْفَعَنَّكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَدَّرَ الْحَدِيثَ -، فَقَالَ: إِذَا أَوَيْتَ إِلَى فِرَاشِكَ فَأَقْرَأْ آيَةَ الْكُرْسِيِّ، لَنْ يَزَالَ عَلَيْكَ مِنَ اللَّهِ حَاقِظٌ، وَلَا يَقْرُبَكَ شَيْطَانٌ حَتَّى تُصْبِحَ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «صَدَقَكَ وَهُوَ كَذُوبٌ ذَلِكَ شَيْطَانٌ» - [۲۱۸۷]

ترجمه رجال

عثمان بن الیهثم: داعثمان بن الیهثم بن الجهم ابو عمرو بصری رضی الله عنه دې. عوف: دا عوف بن ابی جمیله عبدی ابوسهل بصری رضی الله عنه دې. محمد بن سیرین: دا مشهور محدث محمد بن سیرین انصاری رضی الله عنه دې. ددې درېو اوو حضراتو محدثینو تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب اتباع الجنائز من الإیمان په ضمن کښې راغلی دې. (۱) ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیرشوی دې. (۲)

د مذکورہ تعلیق موصولاً تخريج: حضرت مصنف رحمته الله علیه دا روایت بخاری شریف کښې په درېو مقاماتو باندې ذکر کړې دې. په دې باب کښې، کتاب الوکالة کښې (۱) او کتب فضائل القرآن کښې (۲) چرته مختصر او چرته مطول مگر په هر ځانې کښې په شکل د تعلیق. د تدریج تصریح چرته هم نشته دې. هم ددې په رڼا کښې ابن العربی رحمته الله علیه دې تعلیق ته منقطع ونيولې دې. خو حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په تعلیق التعلیق کښې دا روایت په مختلف طرق سره ذکر کړې دې. په کوم کښې چې یو طریق د هلال بن بشر صواف رضی الله عنه هم دې چې د حضرت مصنف رحمته الله علیه په شیوخ کښې دې. «جزء القراءة خلف الإمام» (۳) کښې دهغوی روایت موجود دې. په دې وجه حافظ رحمته الله علیه فرمائی چې هیڅ لړې نه ده چې دا روایت باب هم امام

(۱) عمدة الفاری: ۱۷۱/۱۵ فتح الباری: ۳۲۵/۶ إرشاد الساری: ۲۹۳/۵ شرح الکرمانی: ۱۹۹/۳ الكنز الشوری: ۱۹۳/۱۳ صحیح البخاری، طبع قدیمی: ۶/۱

(۲) کشف الباری: ۵۲۲-۵۳۵/۲

(۳) کشف الباری: ۴۵۹/۱.

(۴) صحیح بخاری کتاب الوکالة باب إذا وكل رجلا فترك... رقم: ۲۳۱۱.

(۵) صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن باب فضل سورة البقرة رقم: ۵۰۱۰.

(۶) جزء القراءة خلف الإمام ص: ۵ رقم: ۱۵ المكتبة السلفية.

بخاری رحمته الله د هلال بن بشر رحمته الله نه اوریدلی وی دغه شان به د روایت انقطاع ختمه شی ^(۱) بهر حال دا تعلیق ابوذر رحمته الله په خپل طریق سره بل ابونعیم رحمته الله نسائی رحمته الله او اسماعیلی رحمته الله ټولو په خپل طریق سره خپلو تالیفاتو کښې موصولاً ذکر کړې دي ^(۲) دې نه علاوه دا روایت امام بیهقی رحمته الله د امام حاکم رحمته الله په طریق سره دلائل کښې درج کړې دي ^(۳) د حدیث خلاصه په دې تعلیق کښې حضرت ابوهریره رضی الله عنه سره پیښیدونکې یوه مشهوره واقعه مختصراً ذکر کړې ده د کوم تفصیل چه کتاب الوکالة ^(۴) کښې راغلي دي. یوسې د صدقاتو مال پتولو دپاره راغلي وو کوم چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه نیولې وو او هغه ته یی درکه او زورونه ورکړې وه چه زه به تا د حضور پاک په خدمت اقدس کښې پیش کړم په کوم چه هغه حضرت ابوهریره رضی الله عنه د آیت الکرسی د حفاظت والا عمل او خودلو چه د شپې اوده کیدویه وخت آیت الکرسی لوله پوره شیده به یو دالله تعالی ساتندونکې ستا حفاظت کوی او شیطان به درنیز دې کیدې هم نه شی رسول الله صلی الله علیه و آله پوره واقعه اوریدو سره افرمانیل «صدقك، وهو كذب، ذاك شيطان» چه سره ددروغون کیدو تاته رښتیا خبره خودلې. واقعي په آیت الکرسی کښې دا خاصیت دې راتلونکې سړي شیطان وو ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت ددې تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دي «ذاك شيطان» ^(۵) په دې سره د شیطان وجود ثابتیږی ددې باب اتم حدیث هم د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دي

الحديث الثامن

۳۱۰۲- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، قَالَ: أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَأْتِي الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ فَيَقُولُ: مَنْ خَلَقَ كَذَا، مَنْ خَلَقَ كَذَا، حَتَّى يَقُولَ: مَنْ خَلَقَ رَبِّكَ؟ فَإِذَا بَلَغَهُ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَلْيَمُتْهُ" ^(۱)

تر اجم رجال

يحيى بن بكير: دا يحيى بن عبد الله بن بكير مخزومي مصري رحمته الله دي

^(۱) تعلیق التعلیق: ۲۹۶/۳ فتح الباری: ۴۸۸/۴-۴۸۷.

^(۲) حواله جات بالا والسنن الکبری للنسائی: ۵۳۶/۱ کتاب عمل الیوم والليلة رقم: ۹۵۹، ۲۳۸/۶ رقم: ۱۰۷۹۵ صحیح ابن حزمه:

۱۱۶۲/۲ کتاب الزکاة باب الرخصة فی تأخیر الإمام رقم: ۲۴۲۴ والاعوات الکبیر للبيهقي: ۵۲۱/۱ رقم: ۴۰۶.

^(۳) دلائل النبوة: ۱۰۷/۷ باب ماجاء فی الشیطان الذی اخذ من الزکاة وأيضاً للاستزادة انظر: عمدة القاری: ۱۴۵/۱۰.

^(۴) صحیح البخاری کتاب الوکالة باب إذا وكل رجلاً فترك رقم: ۲۳۱۱.

^(۵) عمدة القاری: ۱۷۱/۱۵.

^(۶) قوله: قال أبو هريرة رضي الله عنه: الحديث. أخرجه مسلم في صحيحه كتاب الإيمان باب بيان الوسوسة في الإيمان رقم:

۳۴۳-۳۴۴ أبو داود في سننه كتاب السنة باب في الجهمية رقم: ۴۷۲۲-۴۷۲۱.

اللیث دالیت بن سعد فهمی بصری رحمته دې

عقیل دا عقیل بن خالد بن عقیل رحمته دې (۱)

ابن شهاب دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمته دې ددې څلورو وارو حضراتو محدثینو مختصر تذکره بدء الوحي دریم حدیث کښې تیره شوې ده (۲)

عروة بن الزبير: دا حضرت عروه بن زبير بن عوام مدنی رحمته دې ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الدین الی الله آدمه لاندې بیان کړي شوی دی (۳)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رحمته دې ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوی دی (۴)

قوله: قال أبوهريرة رضي الله عنه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يأتي

الشیطان أحدكم، فيقول: من خلق كذا؟ من خلق كذا؟ : حضرت ابوهریره رحمته نه

روایت دې چې رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد او فرمایلو چې شیطان تاسو کښې چاته راځي او وسوسه اچولوسره وائی چې فلانکې شی چا پیدا کړې دې؟ او فلانکې شی چا پیدا کړې دې؟ د مسلم شریف د یو طریق الفاظ دادی: «لا يزال الناس يتساءلون حتى يقال: هذا خلق الله الخلق، فمن خلق الله؟» (۵)

قوله: حتى يقول: من خلق ربك؟ فإذا بلغه فليستعذ بالله، ولينته: تردې چې وائی ستاسو رب

چا پیدا کړې دې؟ کله چې وسوسه دې درجې ته اورسې نو د الله تعالی پناه دې او غواړی او منع دې شی شیطانې وسوسې او ذهني علاج: ددې حدیث شریف مدعی او مقصود دادې چې شیطان د انسانانو

ددهوکه کولو د پاره مختلف طریقې استعمالوی. په کوم کښې چې یوه دا ده چې د سړي په ذهن کښې دا سوال راوچتوی: زه چا پیدا کړم؟ جواب واضح دې چې الله. دغه شان په سوچ سوچ کښې ډیر وړاندې

اوڅې تردې چې دا سوال نې په ذهن کښې په ټوپونو شی چې الله تعالی (نعوذ بالله) چا پیدا کړې دې؟ تقریباً هر یو بنده سره کیږي دا په اصل کښې شیطانې وسوسه ده په دې حدیث کښې ددې علاج

خودلې شوې دې چې کله هم داسې وی نو د الله تعالی په پناه کښې راځه تعوذ لوله او منع کیږه نور ددې باره کښې سوچ مه کوه. علامه عینی رحمته د علامه مازری رحمته په حواله سره لیکلې دی چې د خواطر

او خیالاتو دوه قسمونه دی: اول قسم کښې هغه خیالات داخل دی کوم ته چې قرار او همیشه والې نه وی. ددې په نتیجه کښې څه لویه شبهه نه متاثر کوی. حدیث باب تعلق هم دې سره دې هم ددغه نه

د اعراض او اړخ کولو ونیلی شوی دی. هم په دې باندې د وسوسې اطلاق کیږي. په دویم قسم کښې

(۱) ددې ټولو تفصیلی حالات کشف الباري کتاب العلم باب فضل العلم ۲/۴۵۵ کښې تیر شوی دی.

(۲) کشف الباري: ۱/۳۲۶-۳۲۳.

(۳) کشف الباري: ۱/۲۹۱/۲، ۴۳۶.

(۴) کشف الباري: ۱/۵۹۱.

(۵) صحیح مسلم کتاب الإيمان باب بیان الوسوسة فی الإيمان رقم: ۳۴۳.

هغه خیالات داخل دی کوم ته چه قرار او همیشه والې حاصل وی چه د څه شک پیداوار وی ددې د لرې کولو دپاره د نظر او استدلال نه علاوه بل څه لازمه وی (۱) علامه طیبی رحمته الله علیه فرماني: مطلب دادي چه د دې فضول شک اوشبهاتو باره کښې سوچ کول ترك کړي او د شیطاني وسوسې نه دالله تعالی په پناه کښې راشي. خو که په دغه استعاذې سره هم فرق پریښوخی نو پاسه چرته په بل کار کښې مشغول شه دغه شان به ذهن بل طرف ته منتقل شی. حضور پاک د دې استعاذې او په دې وسوسو کښې د سوچ نه کولو حکم ورکړي. په دې باره کښې نې د غور فکر اوتامل حکم نه دې ورکړي. ځکه چه په دې حساس موضوع باندې شیطان سره مناظره د هر سړي د طاقت کار نه دې. چرته یو لونی عالم هغه سره د مناظره همت کولې شی. دعامو خلقو معامله بله ده. لهدا که هر سړي په دې کښې غور اوفکر کوي نوگمراه به شی. چنانچه د الله تعالی پناه اود هغه د طاقت د لټون نه علاوه ددې بل څه حل اوعلاج نشته دې. هم الله تعالی نې د دغه وسوسو نه بچ کولې شی (۲) هم دې حدیث شریف کښې د ابو داؤد په طریق کښې دا اضافه هم نقل ده چه خپل گس طرف ته درې خل اوتوکه او تعوذ اولوله (۳)

ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مطابقت بالکل واضح دې (۴) چه په دې کښې د شیطان او هغه د مختلف تصرفاتو ذکر دې. دباب نهم حدیث هم د ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث التاسع

۳۱۰۳- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَقِيلٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي أَنَسٍ، مَوْلَى التَّمِيمِيِّينَ أَنَّ أَبَاهُ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُ رَافِعَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ فَتَبَحَّتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ، وَغُلِقَتْ أَبْوَابُ جَهَنَّمَ وَسَلَّسَتْ الشَّيَاطِينُ» (۵) (۱۸۰۰:۵)

ترجمه: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرماني چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فرمانيلی دی چه کله د رمضان میاشت راځي نو د جنت دروازي کولاولې شی د جهنم دروازي بندولې شی او شیطانان په زنجیرونو کښې تړلې شی

تراجم رجال

① يحيى بن بكير (۲) ليث (۳) عقیل او (۴) ابن شهاب رحمهم الله دپاره سابقه سند اوگورنی ابن ابی انس: دا ابوسهیل نافع بن مالک بن ابی عامر رضی الله عنه دې

(۱) الكنز المتوارى: ۱۹۴/۱۳ عمدة القاری: ۱۷۲/۱۵ فتح الباری: ۳۴۱/۶

(۲) شرح الطیبی: ۲۰۲/۱ باب الوسوسة من کتاب الإیمان رقم: ۶۵۵ الكنز المتوارى: ۱۹۴/۱۳ عمدة القاری: ۱۷۲/۱۵ فتح الباری: ۳۴۱/۶ وقال الإمام الکرماني رحمه الله: قوله: فليستعذ بالله: بالإعراض عن الشبهات الواهية الشيطانية وليتنبه بإثبات البراهين القطعية الحقانية على أن لا خالق له بإبطال التسلسل ونحوه... شرح الکرماني: ۲۰۰/۱۳

(۳) سنن أبی داؤد کتاب السنة باب فی الجهمیة رقم: ۴۷۲۲.

(۴) عمدة القاری: ۱۷۲/۱۵.

(۵) قوله: سمع أباه رافعة رضي الله عنه: الحديث، من تخریجه کتاب الصوم باب هل یقال: رمضان أو شهر.....؟

اباه دا مالک بن ابی عامر اصبحی رحمته الله دې ددې دواړو بزرگانو حالات کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم په ضمن کښې بیان شوی دی ^(۱)
 ابوهريره دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوی دی ^(۲)
 ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت دا حدیث کتاب الصوم کښې تیر شوې دې ^(۳) دلته د باب په مناسبت سره دوباره ذکر کړې شوې دي کوم چه په دې جمله کښې دې «وسلست الشياطين» ^(۴) په دې سره د شیطان دهغه د اولاد اود هغه د لښکرو اثبات کيږي
 د باب لسم حدیث د ابن عباس رضي الله عنه دې.

الحديث العاشر

۳۱۰۳- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عَمْرُو، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي بْنُ كَعْبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِنَّ مُوسَى قَالَ لِقَتَاهُ: أَتِنَا عَدَاءَنَا، (قَالَ) أَرَأَيْتَ إِذَا أَوْتِنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَبِيْتُ الْحَوْتِ وَمَا أُنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكَرَهُ، وَكَلَّمَ مُحَمَّدٌ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ بِهِ" ^(۵) (۷۴)

تراجم رجال

الحمیدی: دا ابوبکر بن عبداللہ بن زبیر قرشی اسدی حمیدی مکی رحمته الله دې د دوی تذکره بدء الوحي اول حدیث کښې تیره شوې ده ^(۶)
 سفیان: دا سفیان بن عیینہ رحمته الله دې ددوی مختصر حالات بدء الوحي کښې او تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا وأخبرنا..... لاندې بیان کړې شوی دی ^(۷)
 عمرو: دا عمرو بن دینار جمحی رحمته الله دې ددوی تذکره کتاب العلم باب كتابة العلم کښې تیره شوې ده ^(۸)

^(۱) کشف الباری: ۲۷۲/۲-۲۷۱.

^(۲) کشف الباری: ۴۵۹/۱.

^(۳) کتاب الصوم باب حل یقال: رمضان او شهر رمضان؟

^(۴) عمدة القاری: ۱۷۲/۱۵.

^(۵) قوله: قلت لابن عباس رضي الله عنهما: الحديث، مرتخرجه فی کتاب العلم باب ذهاب موسى عليه الصلاة والسلام فی البحر...

کشف الباری: ۳۲۹/۳.

^(۶) کشف الباری: ۲۳۷/۱.

^(۷) اوگورنی کشف الباری: ۱/۲۳۸ الحدیث الأول: ۱۰۲/۳.

^(۸) کشف الباری: ۳۰۹/۴.

سعید بن جبیر دا مشهور تابعی بزرگ حضرت سعید بن جبیر کوفی رضی اللہ عنہ دی ددوی مختصر ذکر بدء الوحی کنبی او مفصل تذکرہ کتاب العلم باب العلم فی العلم بہ ضمن کنبی راغلی ^(۱) ابن عباس دا مشهور صحابی حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما دی ددوی اجمالی ذکر بدء الوحی او تفصیلی ذکر کتاب ایمان باب کفران العہود و کفر..... کنبی تیر شوی دی ^(۲) ابی بن کعب رضی اللہ عنہ دا مشهور انصاری صحابی حضرت ابی بن کعب بن قیس رضی اللہ عنہ دی ددوی حالات کتاب العلم باب ما ذکر فی ذهاب موسیٰ . بہ ذیل کنبی بیان کرے شوی دی ^(۳) د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دا حدیث پہ کوم کنبی چہ د حضرت موسیٰ علیہ السلام او حضرت خضر علیہ السلام د ملاقات ذکر دی . بہ تفصیل سرہ کتاب العلم کنبی تیر شوی دی ^(۴) ترجمہ الباب سرہ د حدیث مناسبت : د دی حدیث مناسبت ہم ترجمہ الباب سرہ بالکل واضح دی کوم چہ بہ دی جملہ کنبی دی : «وما أنسأني إلا الشيطان» ^(۵) د باب یولسم حدیث د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دی

الحديث الحادي عشر

۳۱۰۵- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُشِيرُ إِلَى الْمَشْرِقِ فَقَالَ: «هَإِنَّ الْفِتْنَةَ هَاهُنَا، إِنَّ الْفِتْنَةَ هَاهُنَا مِنْ حَيْثُ يَطْلُمُ قُرْنُ الشَّيْطَانِ» ^(۶) [۲۹۳۷]

تراجم رجال

عبد اللہ بن مسلمہ : دا عبد اللہ بن مسلمہ بن قعنب قعنبی مدنی رضی اللہ عنہ دی ددوی تفصیلی حالات کتاب ایمان باب من الدین الفراق من الفتن پہ ذیل کنبی تیر شوی دی ^(۷) مالک : دا امام دار الهجرة امام مالک بن انس اصبحی مدنی رضی اللہ عنہ دی ددوی اجمالی حالات بدء الوحی او تفصیلی حالات کتاب ایمان باب من الدین الفراق من الفتن لاندی بیان کرے شوی دی ^(۸) عبد اللہ بن دینار : دا عبد اللہ بن دینار مولیٰ ابن عمر رضی اللہ عنہما دی

^(۱) کشف الباری: ۱/۴۳۵ الحديث الرابع: ۱۸/۴.

^(۲) کشف الباری: ۱/۴۳۵، ۲/۲۰۵.

^(۳) کشف الباری: ۳/۳۲۷.

^(۴) کشف الباری کتاب العلم: ۳/۳۵۳-۳۴۱.

^(۵) عمدة القاری: ۱۷۲/۱۷۲.

^(۶) قوله: عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما: الحديث. مر تخريجه في كتاب فرض الخمس، كشف الباری كتاب الخمس

والجزية: ۱۲۳.

^(۷) کشف الباری: ۲/۸۰.

^(۸) کشف الباری: ۱/۲۹۰، ۲/۸۰.

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما دې ددې دواړو تفصیلی حالات کتاب الایمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: بنی الإسلام علی خمس.... لاندې تیر شوی دی. (۱)
حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما حدیث دا مضمون د نورو صحابه کرام رضی اللہ عنہم نه هم نقل دې. ددې شرح هم په مختلف ځایونو کښې شوي ده. (۲) په دې کښې د هاء کلمې استعمال حضور پاک د تنبیہ په توگه کړې دې. دلته غالباً د حضور پاک اشاره د بصره طرف ته ده چه فارس (ایران) سره ملاؤ شوي دي. بصره پخپله هم د اعتزال مرکز پاتې دي. چنانچه حضور پاک د مشرق طرف ته اشاره کولو سره اوفرمانیل چه دا د فتني مرکز دي. اود حضور پاک دا پیشنگونی حرف په حرف پوره شوه. د تاریخ اسلام نه خبر حضراتو نه دا خبره پته نه ده چه دا علاقې همیشه د فتني اوفساد مرکز اومنع پاتې دي.
ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: په دې حدیث کښې د شیطان دښکر ذکر راغلې دي چه د هغه ښکري هم وی چنانچه مطابقت بالترجمه واضح دي. (۳)
د باب دولسم حدیث حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ دي

الحديث الثاني عشر

۳۱۰۶- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا اسْتَجَبَ اللَّيْلُ، أَوْ قَالَ: جَنَمَ اللَّيْلُ، لُكُفُوا وَاصْبِرُوا لَكُمْ [ص: ۱۳۳]، فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَشِرُ جَيْبَيْهِ، فَإِذَا ذَهَبَ سَاعَةٌ مِنَ الْعِصَاءِ فَخَلُّوهُمْ، وَأَغْلِقْ بَابَكَ وَادْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَأُظْفِقْ مِصْبَاحَكَ وَادْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَأُولِكْ مِصْبَاحَكَ وَادْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَتَحْمِلْ نَارَكَ وَادْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَلَوْ تَعَرَّضَ عَلَيْهِ شَيْئًا" (۲)، (۳۱۲۸، ۳۱۳۸، ۵۳۰۰، ۵۳۰۱، ۵۳۲۷، ۵۹۳۸)

ترجمه: د حضرت جابر رضی اللہ عنہ ددې حدیث دا مضمون وړاندې هم راځي او په اشربه کښې هم دا حدیث راغلې دي. (۴) په دې وجه دلته صرف د حدیث په ترجمه باندې اکتفاء کولې شی.
حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ روایت کوی چه حضور پاک فرمانيلى کله چه شپه خپلې متې کولای کړي يا د شپې تیاره خوره شی نو خپل بچى (د بهر وتلونه) منع کړنى ځکه چه دغه وخت شیطانونه اخوا

(۱) کشف الباری: ۶۳۷/۱

(۲) عمدة القاری: ۱۷۳/۱۵ | کشف الباری کتاب الخمس والجزیه: ۱۲۴-۱۲۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۷۳/۱۵.

(۴) قوله: عن جابر رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً، في بدء الخلق باب خير مال المسلم غنم يتبع بها شعف الجبال رقم: ۳۳۰۴ وفي باب خمس من الدواب فواسق يقتلن في الحرم، رقم: ۳۳۱۶ وفي الأشربة باب نطفة الإناء رقم: ۵۶۲۴-۵۶۲۳ وفي الاستئذان باب لا تترك النار في البيت عند النوم رقم: ۲۹۵ وفي باب إغلاق الأبواب بالليل رقم: ۲۹۶ وفي باب نطفة الإناء رقم: ۵۲۴۶ وفي الأشربة باب الأمر بنطفة الإناء وإيكاء السفاء، وأبو داود رقم: ۲۷۳۴-۲۷۳۱ وفي الأدب باب في أطفاء النار بالليل والنزمدى في الأطعمة باب ماجاء في تخيير الإناء وإطفاء السراج والنار عند المنام رقم: ۱۸۱۲ وابن ماجه في الأشربة باب تخيير الإناء رقم: ۵۳۴ وفي الأدب باب إطفاء النار عند المبيت رقم: ۳۸۱۶.

(۵) كشف الباری کتاب الاشربة: ۴۲۷ باب نطفة به الإناء وكتاب بدء الخلق باب خير مال المسلم غنم..... وباب خمس من الدواب.

د پخوا خورپرې. کله چه د ماسخونن څه وخت تیر شی نو بیا ماشومان پرېردنی خپله دروازه بنده کړنې اود الله تعالی نوم واخلى او خپله دیوه مړه کړنې اود الله تعالی نوم واخلى اود مشکیزې خله بنده کړنې او د الله تعالی نوم واخلى لوبنې پټ کړنې اود الله تعالی نوم واخلى.....

تراجم رجال

یحیی بن جعفر: دا ابوزکریاء یحیی بن جعفر ازدي بخاری بیکندي رحمته الله علیه دي. ^(۱)
 محمد بن عبدالله الانصاري: دامحمد بن عبدالله بن مشی بن عبدالله انصاری رحمته الله علیه دي. ^(۲)
 ابن جریج: دا ابوالولید عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج اموی رحمته الله علیه دي. ددوی تذکره کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها... کښې راغلې. ^(۳)
 عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابي رباح قرشي یماني رحمته الله علیه دي ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب عظة الامام النساء... کښې تیر شوی دي. ^(۴)
 جابر: دا مشهور صحابی رسول حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضی الله عنه دي. ^(۵)

قوله: ولو تعرض عليه شيئا: په پلنوالی کښې څه لرگې کيږدنی

د روایاتو اختلاف او په هغې کښې تطبیق: تعرض کښې راء مهمله باندې ضمه او کسره دواړه لوستلې شی. دباب کرم او ضرب دواړو نه مستعمل دي. ددې مصدر عرضا وعراضة دي. دکوم معنی چه ده یوڅیز په پلنوالی کښې کيږدول. ^(۱)
 په دې روایت کښې شیئا دي. خو په مسلم شریف کښې د حضرت ابو حمید ساعدی رضی الله عنه په حدیث کښې عودا دي. ^(۲) یعنی لرگې. چنانچه دواړه روایات راجمع کولو سره دا مطلب حاصل شو چه د خوراک څښاک لوبنې د سر با کپړې وغیره په ذریعه سره د اوده کیدو په وخت پټ ساتنې دي دپاره چه د شیطانانو نه د گندگنې نه د چينجو وغیره نه په حفاظت کښې وي. او که د پتولو دپاره څه څیز ملاو نه شی نو کم نه کم د کولوا لوبنې په خله باندې په پلنوالی کښې څه لرگې کيږدنی.
 علامه عینی رحمته الله علیه لیکلی دي:

«ومعناه: إن لم تقدر أن تقطع فلا أقل من أن تعرض عليه عودا أي تعرضه عليه بالعرض، ومعه عرضا أي خلاف

^(۱) د دوی د حالاتو دپاره اوگورنې کتاب صلاة الخوف باب الصلاة عند مناهضة الحصون ولقاء.....

^(۲) د دوی د حالاتو دپاره اوگورنې کتاب الاستسقاء باب سؤال الناس الامام..... رقم ۱۰۱۰.

^(۳) کشف الباری کتاب الحیض: ۲۰۴.

^(۴) کشف الباری: ۳۷/۴.

^(۵) کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين إلا من القبل والدير.

^(۶) القاموس الوحيد مادة: عرض، والنهاية في غريب الحديث: ۱۹۴/۳ باب العين مع الراء مادة: عرض.

^(۷) قال أبو حميد الساعدي رضي الله عنه: أنبت النبي صلى الله عليه وسلم بقلح لبن من النقع، ليس مخمرا، قال: ألا خمرته؟ ولو تعرض عليه عودا. صحيح مسلم كتاب الاشرية باب في شرب النبيذ وتخمر الإناء رقم: ۲۰۱۰.

الطول.... وهذا مطلق في الآفة التي فيها شراب أو طعام»^(١)

حديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره حديث مناسبت به دي جمله كنيدي دي «فران الشماطون تنتشر حشني»^(٢) به دي كنيدي د شيطان د وجود اود هغه د اولاد اثبات دي د باب ديار لسم حديث د ام المؤمنين حضرت صفيه رضي الله عنها دي

الحديث الثالث عشر

٣١٤- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ غِيلَانَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ صَفِيَّةَ بِنْتِ حَبِيبٍ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُعْتَكِفًا فَأَتَيْتُهُ أُزِدُّهُ لَيْلًا، فَحَدَّثَنِي ثُمَّ قُمْتُ فَأَلْقَيْتُ، فَقَامَ مَعِيَ لَيْلَتَيْنِ، وَكَانَ مِنْكُمْ فِي دَارِ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، فَمَرَّ جَلَانٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَلَمَّا رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرَعَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّهَا صَفِيَّةُ بِنْتُ حَبِيبٍ» فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْدِفَ فِي قُلُوبِكُمَا سُوءًا، أَوْ قَالَ: شَيْئًا»^(٣) - [١٩٣٠]

تراجم رجال

محمود بن غيلان: دا محمود بن غيلان مروزي رضي الله عنه دي^(٤)
عبد الرزاق: دا امام عبد الرزاق بن همام بن نافع يمانى رضي الله عنه دي ددوى تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب حسن إسلام المرأة تركه مالا يعنه به ضمن كنيدي راغلي دي^(٥)
معمر: دا معمر بن راشد ازدي بصري رضي الله عنه دي ددوى تذكره بدء الوحي او كتاب العلم باب كتابة العلم كنيدي راغلي ده^(٦)
الزهري: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضي الله عنه دي ددوى مختصر تذكره بدء الوحي به دريم حديث كنيدي او تفصيلي كتاب الفسل باب عمل الرجل مع امرأته كنيدي راغلي ده^(٧)
علي بن الحسين: دا امام زين العابدين حضرت علي بن الحسين رضي الله عنه دي ددوى تفصيلي حالات كتاب الفسل باب الفسل بالصاع ومحوه كنيدي تيرشوى دي^(٨)

^(١) عمدة القاري: ١٧٤/١٥ وكذا انظر الكنز المتوازي: ١٩٧/١٣ وإرشاد الساري: ٢٩٦/٥ وأعلام الحديث للخطابي: ١٥١٥/٣.

^(٢) عمدة القاري: ١٧٣/١٥.

^(٣) قوله: عن صفية بنت حبي: الحديث، مرتخرجه في كتاب الاعتكاف باب هل يخرج المعتكف لحوائجه إلى.....؟

^(٤) ددوى د حالاته دياره او گورني كتاب مواقيت الصلوة باب النوم قبل العشاء.....

^(٥) كشف الباري: ٤٢١/٢.

^(٦) كشف الباري: ٤٦٥/١، ٣٢١/٤.

^(٧) كشف الباري: ٣٢٦/١ الحديث الثالث كتاب الفسل: ١٩٤.

صفیه بنت حبیب: دا ام المؤمنین حضرت صفیه بنت حبیب بن اخطب رضی اللہ عنہا ده د دې تفصیلی حالات کتاب الحیض باب المرأة تمیض بعد الاطاعة لاندې ذکر کړې شوی دی ^(۱)

ترجمة الباب سره د هديت مطابقت: د حضرت صفیه رضی اللہ عنہا دا حديث کتاب الاعتكاف وغيره کښې تیر شوی دی ^(۲) دلته د باب مناسبت سره بیا ذکر کړې شوي دي د کوم چه ترجمه سره مطابقت په دې جمله کښې دي: «ان الشيطان يجري من الإنسان مجرى الدم» ^(۳) دا چه شیطان په انسان کښې د وینې په شان دننه گردش کوي کوم چه دهغه یو خاص صفت دی ^(۴)

انبیاء کرام سره بدگمانی د هلاکت موجب ده: امت سره د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چه کومه مینه وه او کوم شفقت وو په هغې باندې دا حديث ښه دلالت کوي. حضور پاک ته دا خطر پیدا شوه چه چرته شیطان د دې دواړو صحابه کرامو په زړه کښې بدگمانی پیدا نه کړي دغه شان په هغوی د هلاکت خلی ته اور سیري نو صورت حال نې واضح کړو چه دا ماسره حضرت صفیه رضی اللہ عنہا ده. ځکه چه انبیا، کرام سره بدگمانی کفر دی کومه چه د هلاکت او تباهنی موجب ده ^(۵)

د باب ثوار لسم حديث د حضرت سلیمان بن صرد رضی اللہ عنہ دي.

الحديث الرابع عشر

۳۰۸- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مَرْوَةَ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَجُلَانِ يَسْتَبَانِ، فَأَحَدُهُمَا أَمْرٌ وَجَبَهُ، وَالتَّفَقُّعُ أَوْ دَاجُهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنِّي لَأَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ، لَوْ قَالَ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ" فَقَالُوا لَهُ:

إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: تَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَقَالَ: وَهَلْ بِي جُنُونٌ ^(۶) [۵۷۶۴، ۵۷۰۱]

ترجمه. حضرت سلیمان بن صرد رضی اللہ عنہ فرماني چه زه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره ناست ووم اودوو کسانو په خپلو کښې کنخلې بدې ردې کولې. په دوی کښې د یومخ د جذبات نه سور شو اود سب رگونه نسی

^(۱) کشف الباری کتاب الفضل: ۲۷۸.

^(۲) کشف الباری کتاب الحیض: ۵۹۱.

^(۳) صحیح البخاری کتاب الاعتکاف باب هل یخرج المعتکف لحواله... کشف الباری کتاب الخس والجزیه: ۱۲۰-۱۱۹ باب

ما جاء فی بیوت ازواج.....

^(۴) عمدة القاری: ۱۷۴/۱۵.

^(۵) قال البدر البینی فی العمدة: ۱۷۵/۱۵ فی شرح هذه الجملة: قيل: هو على ظاهره، إن الله جعل له قوة وقدرة على الجري في باطن الإنسان مجرى الدم، وقيل: استعاره لكثرة وسوسته، فكانه لا يفارقه كما لا يفارق دمه، وقيل: إنه يلقي وسوسته في مام لطيفة من البدن، بحيث يصل إلى القلب.

^(۶) عمدة القاری: ۱۷۵/۱۵.

^(۷) قوله: عن سليمان بن صرد رضي الله عنه: الحديث، رواه البخاري أيضاً في الأدب باب العذر من الغضب رقم: ۶۰۴۸ وباب ما ينهي من السباب واللعن رقم: ۱۱۵۵ ورواه مسلم رقم: ۶۶۴۸-۶۶۴۹ وفي البر والصلة باب فضل من يملك نفسه عند الغضب وأبو داود رقم: ۴۷۸۱ في الأدب باب ما يقال عند الغضب.

او پر سیدل. حضور پاک او فرمائیل چه زه یوه خبره باندې پوهیږم که چرې دې هغه اووانی نودده داغصه به ختمه شی او جذبات به ئی یخ شی. که چرې دې اعدو بالله من الشیطان الرجیم اولولې نودده غصه به ختمه شی. خلقو د حضور پاک دا ارشاد دهغه سړی په وړاندې پیش کړو نو هغه د جاهلانو په انداز کښې اوونیل ولې زه لیونی یم څه؟
ددې حدیث شرح کتاب الادب کښې راغلي ده. (۱)

تراجم رجال

عبدان: دا عبدان بن عثمان بن جبلة مروزی دې. ددوی مختصر تذکره بدء الوحی کښې راغلي ده. (۲)
ابو حمزه: دا ابو حمزه محمد بن میمون سکرې مروزی رضی الله عنه دې. (۳)
الاعمش: دا مشهور محدث ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی الاعمش رضی الله عنه دې. ددوی حالات «کتاب ایمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیر شوی دی. (۴)
عدي بن ثابت: دا مشهور تابعی حضرت عدي بن ثابت انصاری کوفی رضی الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب ایمان باب ما جاء ان الأعمال بالنية والحسنة لاندې راغلي ده. (۵)
سليمان بن صرد: دا صحابی رسول حضرت سليمان بن صرد رضی الله عنه دې. ددوی تذکره تفصیلاً کتاب الفسل باب من أفاض على رأسه ثلاثاً په ذیل کښې تیره شوې ده. (۶)
ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: د حدیث مناسبت ترجمة الباب سره واضح دې. (۷) په کوم کښې چه غصه شیطانی اثر خودلې شوې دې او ددې علاج ئی اعدو بالله خودلې دې.
د غصې ختمولو دپاره د استعاذه افادیت: حقیقت دادې چه څنگه شیطانی اثرات ختمولو دپاره استعاذه مفید ده دغه شان د غصې د ختمولو دپاره استعاذه مفید ده. کله چه سړی له غصه راځی نو شیطان هغه وخت نور افسوس کوی اودا غواړی چه د ده غصه د اعتدال د حد نه اوځی. اودا سړې د شریعت د حدود نه بهر شی. نو په دې کښې استعاذه مفید وی.
بل د حضرت عطیه سعدی رضی الله عنه نه یو حدیث نقل دې: «الغضب من الشيطان، فإن الشيطان خلق من النار، وإنما تطأ النار بالنار، فإذا غضب أحدكم فليتوضأ» یعنی غصه د شیطان د طرف نه وی او دهغه پیدائش د اور نه دې او اور په اوږو سره مړ کولې شی. په دې وجه چه په تاسو کښې چاته غصه درشی نو اودس دې کوی. د باب پنځلسم حدیث د حضرت ابن عباس رضی الله عنه دې.

(۱) کشف الباری کتاب الادب: ۲۷، باب ما ينهى من السباب واللعان.

(۲) کشف الباری: ۴۶۱/۱.

(۳) ددوی د حالات دپاره اوگورنی کتاب الفسل باب نفث البیدین من الفسل عند الجنابة.

(۴) اوگورنی: کشف الباری: ۲۵۱/۲.

(۵) کشف الباری: ۷۴۵/۲.

(۶) کشف الباری کتاب الفسل: ۳۳۰.

(۷) عمدة القاری: ۱۷۵/۱۵.

الحديث الخامس عشر

۳۱۱- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَكَلَ أَهْلَهُ قَالَ: جَنَّتِ الشَّيْطَانُ وَجَلَبَ الشَّيْطَانُ مَا زِدْتَنِي، فَإِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ لَمْ يَفْرُقْهُ الشَّيْطَانُ، وَلَمْ يُسَلِّطْ عَلَيْهِ" قَالَ: وَحَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ (۱)

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ایاس ابو الحسن عبد الرحمن عسقلانی رحمته الله دی
 شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رحمته الله دی ددی دواو و حضراتو حالات کتاب
 ایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه وید رحمته الله لاتدی ذکر کری شوی دی (۲)
 منصور: دامصور بن معتمر سلمی ابو عتاب کوفی رحمته الله دی. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب من
 جعل لأهل العلم أياً ما معلومة لاتدی تیره شوی ده. (۳)
 سالم بن ابی الجعد: دا سالم بن ابی الجعد رافع غطفانی کوفی رحمته الله دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب
 الوضوء باب التیممة علی کل حال..... په ضمن کنبی بیان شوی دی. (۴)
 کریم: دا مولی ابن عباس کریم بن ابی مسلم هاشمی مدنی رحمته الله دی. ددوی تذکره کتاب الوضوء باب
 التخفيف فی الوضوء کنبی تیره شوی ده. (۵)
 ابن عباس رحمته الله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رحمته الله دی. ددوی اجمالی تذکره بدء
 الوحی او تفصیلی کتاب ایمان باب کفران العشر و کفر... کنبی شوی ده. (۶) دا حدیث هم په دی باب کنبی
 اوس تیر شوی دی. هلته دامام بخاری رحمته الله شیخ موسی بن اسماعیل تبو ذکی رحمته الله وو. بل کتاب
 الوضوء کنبی ددی شرح تیره شوی ده. (۷) دا حدیث مناسبت بالباب هم واضح دی

قوله: قال: وحدثنا الأعمش..... دقال قائل حضرت شعبه رحمته الله دی او ددی عبارت مقصد
 دا بیانول دی چه په دی روایت کنبی د حضرت شعبه دوه شیخان دی. یو منصور رحمته الله او دویم اعمش
رحمته الله یعنی سلیمان بن مهران رحمته الله. (۸)

(۱) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنهما: الحديث مرتخر بجه أنفا.

(۲) كشف الباری: ۱/۶۷۸.

(۳) كشف الباری: ۲۷۰/۳-۲۶۶.

(۴) كشف الباری: ۲۳۷/۵.

(۵) كشف الباری: ۱۵۴/۵.

(۶) كشف الباری: ۲۰۵/۲ و ۳۵/۱.

(۷) كشف الباری: کتاب الوضوء: ۲۴۴/۵-۲۳۶ باب التیممة علی کل حال وعند الوفاق.

(۸) عمدة القاری: ۱۷۵/۱۵ فتح الباری: ۳۴۲/۶ و شرح العسقلانی: ۲۹۷/۵.

د باب شپاړلسم حدیث حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی.

الحديث السادس عشر

۳۱۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا شَبَابَةُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ صَلَّى صَلَاةً، فَقَالَ «إِنَّ الْفَيْطَانَ عَرَضَ لِي، فَشَدَّ عَلَيَّ يَقْطَعُ الصَّلَاةَ عَلَيَّ فَأَمْكِنِي اللَّهُ مِنْهُ، فَذَكَرْتُهُ» (۱) [۱۱۹]

تراجم رجال

محمود: دامحمود بن غیلان مروزی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

شبابه: دا شبابه بن سوار مروزی فزاری رضی اللہ عنہ دی ددوی تفصیلی حالات کتاب الحمض باب الصلاة علی النساء... کنبی تیرشوی دی (۳)

شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رضی اللہ عنہ دی. ددوی دواړو حضراتو حالات کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاتدی ذکر کړې شوې دی. (۴)

محمد بن زید: دا ابو الحارث محمد بن زید جمحی مدنی رضی اللہ عنہ دی. (۵)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کنبی تیرشوی دی. (۶) دا حدیث هم په دې سند سره کتاب العمل فی الصلاة کنبی تیرشوی دی. (۷)

ایا جنات دهغوی په خپل اصل شکل کنبی لیدل ممکن دی؟ علامه بیهقی رحمته اللہ علیہ په خپل سند سره دامام شافعی رحمته اللہ علیہ نه نقل کړی دی چه کوم سړي دا دعوی اوکړی چه هغه جنات لیدلی دی یا هغه ته هغه خلق ټنکاری نومونږ به د داسې سړي گواهی باطل اومردود گډوډو خو. ځکه چه هغه دروغترن دي اوکه یوښی دا خبره اوکړی نو صحیح ده. (۸)

حافظ صاحب رحمته اللہ علیہ فرمائی چه دامام شافعی رحمته اللہ علیہ دا ارشاد مبارک په هغه صورت باندې محمول دي چه کله یو سړي دا دعوی اوکړی چه هغه جنات دهغوی په خپل اصل شکل اوصورت سره لیدلی دی یعنی هغه شکل په کوم کنبی چه دهغوی تخلیق شوې دي او که څوک دا دعوی اوکړی چه هغه یو جن د فلانکی حیوان یا انسان، په شکل کنبی لیدلی دي نو په دې کنبی هیڅ قباحث نشته دي چنانچه په دې معامله کنبی روایات او آثار دتواتر درجې ته رسیدلي دي چه جنات خپل شکلونه او صورتونه

(۱) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، من تخریجه کتاب الصلاة باب الأسیر أو الغريم یربط فی المسجد.

(۲) ددوی حالات دپاره اوگورنی کتاب مواقیب الصلاة باب النوم قبل العشاء.

(۳) کشف الباری: ۶۲۲

(۴) کشف الباری: ۶۷۸/۱

(۵) ددوی حالات دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب غسل الاعقاب.

(۶) کشف الباری: ۶۵۹/۱

(۷) صحيح البخاری کتاب العمل فی الصلاة باب مايجوز من العمل فی الصلاة رقم: ۱۲۱۰.

(۸) فتح الباری: ۴۵/۶ وآکام المراجان: ۱۳۴ الباب السادس فی بیان تطون الجن، فصل ثان.

بدلولی شی (۱)

د جنات مختلف شکلونو اختیارولو حقیقت بیا په دې کښې د علما، علم کلام (۲) اختلاف پیدا شوې دې چه جنات چه نورو ځناورو وغیره په شکل کښې ښکاری ددې څه حقیقت دې؟

① بعض حضرات فرماني چه دا صرف تخیل دې په حقیقت کښې ددې هیڅ اعتبار نشته دې ځکه چه هیڅ یو سرې خپل صورت اصلیه نه منتقل کیدې نه شی.

② دبعض نور حضراتو موقف دې چه جنات دخپل اصلی صورت نه منتقل کیدې شی داسې په حقیقت کښې کیږی مگر په خپل اختیار سره نه بلکه څه عمل هغوی سره وی کله چه هغه کوی نو په بل شکل کښې وربدلېږی لکه جادو (سحر) کښې چه کیږی.

خو په دواړو اقوالو کښې څه زیات فرق نشته دې ځکه چه د نورو حضراتو د موقف مآل هم هغه دې د کوم دعوی چه اول فریق کړې ده. ځکه چه په سحر کښې هم عموماً هم تخیل کارفرما وی په دې مسئله کښې د حضرت عمر رضی الله عنه نه یواځر هم نقل دې کوم چه امام ابن ابی شیبه په صحیح سندسره زوایت کړې دې. سیر بن عمرو تابعی رضی الله عنه فرماني: «ذکرت الفیلان عند عمر، فقال: إنه ليس من شيء يستطيع أن يتغير عن خلق الله الذي خلقه، ولكن لهم سحرة كسحرتكم، فإذا رأيتهم من ذلك همنا فأذنوا.» [اللفظ لابن أبي شيبه] (۳)

یعنی ما د حضرت عمر رضی الله عنه په وړاندې غول (بھوت) (۱) ذکر او کړو نو هغوی رضی الله عنه او فرما نیل چه هیڅ یوشی خپل هغه شکل نه شی بدلولې په کوم چه الله تعالی هغه پیدا کړې وی البته دهغوی هم جادو کړ وی لکه چه ستاسو دی. نوچه کله تاسو خلق هغوی اووینئ نو اذان کونی به کوم سره چه به هغوی

(۱) قال الإمام بدر الدين الشبلي رحمه الله: لا شك أن الجن بطورون وبتشكولون في صور الإنس والبهائم. فيصورون في صور الحيات والعقارب. وفي صور الإبل والبقر والغنم والخيول والبغال والحمير. وفي صور الطير. وفي صور بني آدم. كما أنى الشيطان فريسا في صورة سرافة بن مالك بن جهم. لما أراد الخروج إلى بدر. قال الله تعالى: ﴿وَأَذِّنْ لَهُمْ السَّيْطَانَ أَنْعَمَ لَهُمْ وَقَالَ لَغَالِبَ نَكُمْ أَلَيْسَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ وَلَمَّا آتَاكُمُ الْفِتْنَةُ تَكُونُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيٌّ مِنْكُمْ إِنِّي أَمْرٌ مَلَأْتُ رُؤُوسَ إِيَّاهُ أَغَاثُ اللَّهِ وَفُثَيْدُ الْعِيقَابِ﴾ [الأنفال: ۴۸] وكما روى أنه تصور في شيخ نجدى لما اجتمعوا بدار الندوة لتناور في أسر الرسول صلى الله عليه وسلم. هل ينفذوه أو يجسوه أو يخرجه. كمال قال الله تعالى ﴿وَأَذِّنْ لَهُمْ السَّيْطَانَ أَنْعَمَ لَهُمْ وَقَالَ لَغَالِبَ نَكُمْ أَلَيْسَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ وَلَمَّا آتَاكُمُ الْفِتْنَةُ تَكُونُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيٌّ مِنْكُمْ إِنِّي أَمْرٌ مَلَأْتُ رُؤُوسَ إِيَّاهُ أَغَاثُ اللَّهِ وَفُثَيْدُ الْعِيقَابِ﴾ [الأنفال: ۳۰] آكام المرجان: ۳۲ الباب السادس. في بيان نظور الجن.....

(۲) قال القاضي أبو يعلى في الفراء رضی الله عنه: ولا قدرة للشيطان على تغيير خلقهم. والانتقال في الصور. وإنما يجوز أن يعلمهم الله تعالى كلمات وضربا من ضروب الأفعال إذا فعله وتكلم به نقله الله تعالى في صورة إلى صورة. فيقال: إنه قادر على التصوير والتخييل على معنى أنه قادر على قول إذا فاه وفعله فله الله تعالى عن صورة إلى صورة أخرى بجري المادة. وأما أنه يصور نفسه فذلك محال. لأن انتقالها عن صورة إلى صورة أنها يكون تنفص البنية وتفرق الأجزاء. وإذا تنفص بطلت الحياة واستحال وقوع الفعل من الجملة. وكيف تنقل نفسها. والقول في تشكيل الملائكة مثل ذلك.

قال: والذي روى أن إبليس تصور في صورة سرافة بن مالك. وأن جبرائيل تمثل في صورة دحية. وقوله تعالى ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾ [مريم: ۱۷] محمول على ما ذكرنا. وهو أنه أفرد الله تعالى على قول فاه. فنقله الله تعالى في صورته إلى صورة أخرى [آكام المرجان ۳۳-۳۲ الباب السادس. وعمدة الفاري: ۱۵/۱۸۲].

(۳) المصنف لابن أبي شيبه: ۱۵/۳۵۶-۳۶۶ كتاب الدعاء باب الفيلان إذا ربيت ما يقول الرجل. رقم: ۳۰۴۱ وآكام المرجان: ۳۲. وفتح الباري ۴/ ۳۴ النهاية ۳/ ۳۵۵ باب الغين مع الواو. مادة القول.

تختی.

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: د دې حديث ترجمه الباب سره مطابقت «ان الشيطان عرض لى»
کښې دې د دې نه لکه چه د شيطان وجود ثابتېږي دغه شان د هغه مختلف تصرفات او صفات هم
ثابتېږي. والله اعلم
د باب اوولسم حديث حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث السابع عشر

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ،
عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا نُوذِيَ بِالصَّلَاةِ
أَذْبَرَ الشَّيْطَانُ وَلَهُ ضُرَاطٌ، فَإِذَا أَقْبَضَ أَقْبَلَ، فَإِذَا ثَوَّبَ يَمُنَا أَذْبَرَ، فَإِذَا أَقْبَضَ أَقْبَلَ، حَتَّى يَخْطُرَ بَيْنَ
الْإِنْسَانِ وَقَلْبِهِ، فَيَقُولُ: اذْكُرْ كَذَا وَكَذَا، حَتَّى لَا يَذْكُرَ أَثْلًا تَأْتَلَى أَمْرًا نِعْمًا، فَإِذَا لَمْ يَذْكُرْ لَأَنَّا
صَلَّى أَوْ رُئِيَ، سَجِدَ سَجْدَتَيْنِ [ص: ۱۵۰] السُّبُورِ" (۲) - [ر: ۵۸۳]

تراجم رجال

محمد بن يوسف: دا محمد بن يوسف بن واقد فريابي رضي الله عنه دې. د دوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب
ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یقو لهم..... په ضمن کښې تیره شوې ده (۲)
الاوزاعي دا ابو عمر عبدالرحمن بن عمرو اوزاعي رضي الله عنه دې. د دوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب
الخروج فی طلب العلم کښې بیان کړې شوی دی. (۴)
یحیی بن ابی کثیر. دا یحیی بن ابی کثیر طانی یماني رضي الله عنه دې. د دوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب
کتابه العلم کښې راغلی دی. (۵)
ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنی رضي الله عنه دې
د دوی مفصل حالات کتاب الإيمان باب صور رمضان احتساب من الإيمان کښې راغلی دی. (۶)

(۱) القول - بضم الفین المعجمة - جن بهوت (په مختلف شکلونو کښې ښکاره کیدونکی، غول ییابانی د غریو د نظره
مطابق د شیطانونو یو قسم چه په بیابان کښې په مختلف شکلونو سره راځي او خلق د هوکه کوی یا هلاک کوی. القاموس
الوحد: ۱۱۹۱، مادة: غ. و. ل.

(۲) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، مر ترجمه کتاب الاذان باب فضل التاذين.

(۳) کشف البای: ۲۵۲/۳.

(۴) کشف الباری: ۴۰۸/۳.

(۵) کشف الباری: ۲۶۷/۴.

(۶) کشف الباری: ۳۲۴/۲.

ابوهریره دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دے دوی حالات کتاب ایمان باب امور ایمان کنبی تیرشوی دی. (۱)

ترجمة الباب سره دحدیث مطابقت: دابوهریره رضی اللہ عنہ دے حدیث ترجمہ الباب سره مطابقت بالکل واضح دے چہ پہ دے کنبی د شیطان پہ نفس انسانی کنبی دموخ بہ وخت د وسوسی اجولو ذکر دے ابلیس بندہ پہ اخوا دیخوا خیالاتو کنبی اختہ کوی تر دے چہ بندہ د مانخہ وکعتونہ ہیرکے داحدیث د سجدہ سہو پہ بیان کنبی تیرشوی دی. (۲)

دباب اتلمس حدیث ہم دابوهریره رضی اللہ عنہ دے

الحديث الثامن عشر

۳۸- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «كُلُّ بَنِي آدَمَ يَطْعُنُ الشَّيْطَانَ فِي جَنْبِهِ يَأْصِبُهُ حِينَ يُولَدُ، غَيْرَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ، ذَهَبَ يَطْعُنُ فَطَعَنَ فِي الْحِجَابِ» (۱) [۴۲۷۴، ۳۲۴۸]

تراجم رجال

ابوایمان دا ابوایمان الحکم بن نافع مصری رضی اللہ عنہ دے

شعیب دا شعیب بن ابی حمزہ قرشی اموی رضی اللہ عنہ دے دے دواو و حضراتو مختصر حالات مدع الوحی الحدیث السادس کنبی راغلی دی. (۲)

ابو الزناد دا ابو الزناد عبد اللہ بن ذکوان رضی اللہ عنہ دے

الاعرج دا مشہو محدث عبد الرحمن بن هرمز قرشی رضی اللہ عنہ دے دے دواو و حضراتو تذکرہ کتاب ایمان باب حب الرسول صلی اللہ علیہ وسلم من ایمان کنبی راغلی دے. (۳)

ابوهریره رضی اللہ عنہ دے صحابی رسول ابوهریره رضی اللہ عنہ حالات کتاب ایمان باب امور ایمان کنبی تیرشوی دی. (۴)

قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: كل بني آدم

يطعن الشيطان في جنبه ياصبعه حين يولد. حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نہ روایت دے چہ حضور پاک

(۱) کشف الباری: ۶۵۹/۱

(۲) صحیح البخاری کتاب السہو باب إذا لم يدركم صلى: ثلاثا أو أربعاً....؟

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. رواء البخاری کتاب أحادیث الأنبياء باب قول الله تعالى (وَأَذْكُرُ فِي الْقُرْآنِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّخَذَتْ مِنْ آفِلْهَا مِثْلَ النُّعْمَانِ) رقم: ۳۴۳۱ و کتاب التفسیر تفسیر سورة آل عمران باب قول الله تعالى (وَلَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ الْفُطُورِ) رقم: ۵۵۴۸ و مسلم کتاب الفضائل باب فضل عیسی علیہ السلام رقم: ۶۱۳۵-۱۳۳ و کتاب القدر باب معنی کل مولود یولد علی الفطرة.... رقم: ۲۷۶۱-۲۷۵۵.

(۴) کشف الباری: ۴۸۰/۱-۴۷۹.

(۵) کشف الباری: ۱۰-۱۱/۲.

(۶) کشف الباری: ۶۵۹/۱

فرمائی دے ہر انسان چہ کلہ پیدا کیری نوشیطان د ہغہ پہ دوارو اړ خونو کښې په خپلو گوتو سره نوکاري لگوي.

حديث لغوي او صرفي تحليل: طعن: دباب نصر او فتح دوارو نه مستعمل دې ددې معنی نه سکونداري لگول نوکاري لگول عزت باندې داغ لگول وغیره. (۱)

جنيبه: د صیغه تشبیه سره صرف د ابوذر رضی اللہ عنہ او جرجانی رضی اللہ عنہ په روایت کښې دې خو اکثر حضراتو جنبه مفرد نقل کړې دې. قاضی عیاض رحمہ اللہ لیکلی دی هغه سره چہ کومه نسخه موجود ده اود اصیلی په روایت سره ده په هغې کښې جنبه دې یعنی د بآء موحده په ځانې یا، مثناة ده. داتصحیف دې پخپله قاضی رحمہ اللہ ددې تصریح کړې ده. (۲)

باصبعه: کښې هم دوه روایتونه دی اکثر مفرد روایت کړې دې. خو ابوذر رضی اللہ عنہ او جرجانی رضی اللہ عنہ تشبیه سره یعنی گوته. (۳)

قوله: :: غير عيسى بن مريم، ذهب ليطعن، فطعن في الحجاب سواد حضرت عیسی بن مریم علیه السلام هلته هم هغه د نوکاري لگولو دپاره تلې وو مگر د جنین په پرده باندې اولگولې شوه. د حجاب نه مراد د ابن جوزي رحمہ اللہ په قول مشیمه ده. یعنی هغه جهلنې په کوم کښې چہ بچي د مور په رحم کښې انغبستې شوې وی اود پیدا کیدو په وخت بچی سره راوځي. (۴)

حديث شريف شرح: دلته داخولې شوی دی چہ شیطان دخپل عادت موافق حضرت عیسی عليه السلام باندې هم سکونداره لگولو له تلي وو لیکن په حجاب کښې دهغه د نوکاري لگولو اثر اونه شو په دې روایت کښې صرف د حضرت عیسی عليه السلام استثنا کړې شوې ده لیکن په نیز دې صفحه باندې روایت راځي هلته د «غیر مېرواڼه» الفاظ راغلی دی چہ په دې استثنا، کښې د حضرت عیسی عليه السلام مور حضرت بی بی مریم عليها السلام هم داخل ده. (۵)

د عیسی عليه السلام او مریم عليها السلام فضیلت: په دې حدیث سره د عیسی عليه السلام او مریم عليها السلام فضیلت معلومیري علامه قرطبي رحمہ اللہ فرماني چہ شیطان په حضرت مریم علیها السلام باندې هم خپل تسلط کینولو کوشش کړې وو مگر دهغې مور بی بی حضرت حنه دمقبول دعا په برکت سره هغه محفوظ پاتې شوه قرآن کریم کښې راغلی دی ﴿وَلَمَّا أَيْدَتْهَا بِكَ وَدَرَيْتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ (۶) چہ اې ربه زه دا مریم او ددې اولاد د شیطان مردود نه ستا په فناء کښې ورکوم. (۷)

(۱) عمدة القاری: ۱۷۶/۱۵ ولسان العرب مادة: طعن.

(۲) عمدة القاری: ۱۷۶/۱۵ وفتح الباری: ۳۴۲/۶.

(۳) عمدة القاری: ۱۷۶/۱۵.

(۴) کشف المشکل من حدیث الصحیح: ۳/۳۲۵ رقم: ۲۷۱۵ مسندانی هريرة وعمدة القاری: ۱۷۶/۱۵ والتوضیح: ۲۱۰/۱۹ والقاموس الوحید: ۹۰۵ مادة: شیم. یو قول دا دې چہ دې نه هغه کپړه مراد ده کوم کښې چہ نوې را پیدا شوې ماشوم انغبستلې شوی عمدة القاری: ۱۷۶/۱۵.

(۵) صحیح البخاری: ۴۸۸/۱ قدیمی کتاب احادیث الانبیاء باب قوله الله تعالى ﴿وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مَرْوَةَ إِذِ الْقَبْذُ مِنْ أَهْلِهَا مَكَاثُ﴾ (۶) رقم: ۳۴۳۱.

(۷) سورة آل عمران: ۳۶.

(۸) المفهم: ۱۷۷/۲ والتوضیح: ۲۱۰/۱۹.

دَنَنْ نَه دَبْتَانُو دَعَادَت نَه نَامِيدَه شَمِي: امام عبدالرزاق رحمته الله په خپل تفسیر کښي په سند متصل سره د وهب بن منبه رحمته الله نه نقل کړی دی چه کله د عیسی عليه السلام ښکلي پیدانش اوشو نو شیطانان ابلیس له راغلل اوونی ونیل ټول ېشان پر مخي پراته دی. دې اوریدو سره ابلیس او ونیل ضرور څه نوې خبره پېښه شوې ده. تاسو ټول په خپل خپل ځاني کینښي زه گورم راځم بیا هغه والوتو اود زمکي دواړو سرونو مشرق اومغرب ته لاړو مگر هيڅ ورته ملاؤ نه شو بیا سمندرونو ته لاړو خو هلته ورته څه لاړ معلومه نه شوه. بیا والوتو چه ونی کتل نوعیسی عليه السلام پیدا شوي وو اوملاکو هغه په خپل حفاظتي تحويل کښي اخستې وو. نو په نامیدنی سره خپل بچو له راغلو او ورته نی اوونیل د شېبې یو نښی پیدا شوې دې ترنته پورې داسی نه دی شوی چه یوه ښځه حامله شوې وی یا یوې ښځې بچي راوړې وی اوزه هلته موجود نه یم. مگر دا ښځه (حضرت مریم عليها السلام) دَنَنْ نَه په دې ښار کښي د بت نو د عبادت نه نَامِيدَه شئی. (۱) ددې حدیث نوره شرح به ان شاء الله کتاب احادیث الانبیاء کښي راځي

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې په دې حدیث کښي هم د شیطان اودهغه د مختلف تصرفات ذکر دي.

دباب نورلسم حدیث د حضرت ابو الدرداء رضی الله عنه دې

الحديث التاسع عشر

۳۸۱- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: قَدِمْتُ الشَّامَ فَقُلْتُ: مَنْ هَاهُنَا؟ قَالُوا أَبُو الدَّرْدَاءِ، قَالَ: «أَفِيكُمْ الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ مِنَ الشَّيْطَانِ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟» حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُغِيرَةَ، وَقَالَ: الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعْنِي عَمَّارًا [۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۵۹۲۲]

تراجم رجال

مالك بن اسماعيل: دا مالك بن اسماعيل بن زياد نهدی كوفی رحمته الله دې (۲)
اسرائيل: دا ابویوسف اسرائیل بن یونس بن سبیعی همدانی كوفی رحمته الله دې ددوی حالات كتاب العلم

(۱) تفسیر عبدالرازق: ۱/۱۲۶ التوضیح: ۱۹/۲۱۰ عمدة القاری: ۱۵/۱۷۶ واحیاء علوم الدین: ۹۴۷ کتاب شرح عجائب القلب، ربح المهلكات.

(۲) قوله أبو الدرداء رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخارى فى تفسير سورة الليل، باب (وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَمَّى) رقم: ۴۹۴۳ ورواه (وَسَأَخْلَقَ الذُّكْرَ وَالْأُنثَى) رقم: ۴۹۴۴ فى فضائل الصحابة، باب مناقب عمار وحذيفة رضى الله عنهما رقم: ۳۷۴۳-۳۷۴۲ ورواه مناقب عبدالله بن مسعود رضى الله عنه رقم: ۲۷۶۱ وفى الاستئذان باب من ألقى له ومادة رقم: ۲۷۸ ورواه مسلم رقم: ۱۸۸۶-۱۸۸۹ فى فضائل القرآن وما يتعلق به، باب ما يتعلق بالقراءات والترمذی رقم: ۲۹۳۹ فى كتاب تفسير القرآن باب ومن سورة الليل.

(۳) ددوی د حالاتو د بابه او گورنی کتاب الوضوء باب الماء الذى يغسل به شعر الإنسان.

باب من ترك بعض الاختيار مخافة... (لاندې بيان كړې شوی دی.)^(۱)

مغيرة: دامغيرة بن مقسم ضبي كوفي رحمته الله دي.^(۲)

ابراهيم: دا مشهور فقيه ابو عمران ابراهيم بن يزيد نخعی كوفي رحمته الله دي.

علقمه: دا مشهور فقيه علقمه بن قيس نخعی كوفي رحمته الله دي. ددې دواړو بزرگانو تفصيلي حالات

كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم كنيې راغلي دي.^(۳)

ابوالدرداء: دا مشهور صحابي حضرت ابوالدرداء عويمر بن مالك خزرجي رحمته الله دي ددوی حالات

كتاب الموضوع باب من حمل معه الماء..... كنيې بيان كړې شوی دی.^(۴)

قوله: **قال: قدمت الشام، فقلت: من ههنا؟** حضرت علقمه رحمته الله فرماني چه د شام ملك ته

راغلم او تپوس مې او كړو (دا كابر نه) چه دلته څوك څوك دی؟

تفصيلي روايت او دهغې ترجمه: په دې روايت كنيې مشهور تابعي بزرگ حضرت علقمه بن قيس

نخعی كوفي رحمته الله د شام د سفر په ډير مختصر انداز كنيې ذكر كړې شوې دي. چرته چه دهغوی

ملاقات مشهور صحابي رسول حضرت ابوالدرداء رحمته الله سره شوې وو. فضائل صحابه كنيې داروايت

په دې سند سره تفصيلاً راغلي. د كوم الفاظ چه دادی: «عن علقمة قال: قدمت الشام، فصلت ركعتين، ثم

قلت: اللهم يسر لي جليسا صالحا، فأنتيت قوما، فجلست إليهم، فأذا شئ قد جاء، حتى جلس إلى جنبي، قلت: من هذا؟ قالوا:

أبو الدرداء. فقلت: إني دعوت الله أن يسر لي جليسا صالحا، فيسرك لي، قال: ممن أنت؟ قلت: من أهل الكوفة. قال:

أليس عندكم ابن أم عبد، صاحب النعلين والوسادة والمطيرة؟ وفيكم الذي أجاره الله من الشيطان، يعني حضرت

علقمه رحمته الله فرماني زه شام ته راغلم دوه ركعتي مې ادا كړه بيا مې دعا او غوښتله يا الله يو صالح

د ناستې ملگرې راکړه. بيا يو جماعت له راغلم او دهغوی سره كيناستم ناڅاپه يو بزرگ راغلو او زما په

اړخ كنيې كيناستو. ما ونييل دا بزرگ څوك دي؟ نو ملگرو او ونييل دا حضرت ابوالدرداء رحمته الله دي.

چنانچه ما هغه ته او ونييل چه ما دا الله تعالى نه دعا كړې وه چه ما چرته يونيك د ناستې ملگرې ته

اورسوې نو الله تعالى ماته ستاسو صحبت راکړو. حضرت مانه تپوس او كړو د كوم ځاني ښي؟ ما

ونييل د اهل كوفه نه يم. وني فرماييل چه ولې تاسو سره د ښي پاك عليه السلام نعلين مبارك، تكيه او لوبه

لرونكې ذمه دار حضرت ابن مسعود رحمته الله نشته دي؟ ستاسو په دغه ښار كوفه كنيې هغه شخصيت هم

موجود دي څوك چه الله تعالى د شيطان نه محفوظ كړې دي.

حديث باب كنيې: «وأفكم الذي أجاره الله من الشيطان»، نه مراد مشهور صحابي حضرت عمار بن ياسر

رحمته الله دي.^(۵) د كوم صراحت چه پخپله امام بخاري رحمته الله په وړاندې روايت كنيې كوی

(۱) كشف الباري: ۵۴۶/۴

(۲) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی كتاب الصرم باب صرم يوم وإفطار يوم.

(۳) كشف الباري: ۲۵۶/۲-۲۵۳.

(۴) كشف الباري: ۳۹۰/۵.

(۵) عمدة القاری: ۱۷۷/۱۵ ددې حديث تفصيلي شرح كنو دپاره اوگورنی كشف الباري كتاب فضائل اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم: ۷۱۸-۷۱۰ باب مناقب عمار وحذيفه....

قوله: حدثنا سليمان بن حرب، حدثنا شعبة، عن مغيرة، وقال: الذي أجاره الله على لسان نبيه، صلى الله عليه وسلم، يعني: عمارة.

تراجم رجال

سليمان بن حرب: دا سليمان بن حرب ازدي بعصری رضی اللہ عنہ دې ددوی تفصیلی تذکرہ کتاب الإیمان باب من کره أن یعود .. کنبی تیره شوې ده. (۱)
شعبة: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رضی اللہ عنہ دې ددې دواړو حضراتو حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې ذکر کړې شوې دی (۲)
مغيرة: دامغيرة بن مقسم ضبی کوفی رضی اللہ عنہ دې. (۳)

اوگورنی په دې حدیث کنبی صراحت راغلو چه «الذي أجاره الله على لسان نبيه»، نه مراد حضرت عمار بن یاسر رضی اللہ عنہ دې. چه د سابقین اولین نه دي. د چامتعلق چه د ابودرداء رضی اللہ عنہ دا ارشاد دې چه الله تعالی هغه د شیطان د اثراتو نه محفوظ فرمانيلي وو.

حضرت علی رضی اللہ عنہ په حق باندې وو: د مشاجرات صحابه کرامو په معامله کنبی دعلماء حق یوه طبقه دتوقف اوسگون قائل ده خو د اهل حق غالب اکثریتی مسلک هم دغه دې چه په دې جنگونو کنبی حضرت علی رضی اللہ عنہ په حق باندې وو. دکوم چه ډیر زیات دلیلونه دی. دکوم نه چه یودلیل حدیث باب دي چونکه حضرت عمار رضی اللہ عنہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ د ملگرونه وو اود شیطاني اثراتو نه محفوظ مطلب دادې چه د ناحق ملگرتیا کول دهغوی نه ممکن نهوو. والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره دحدیث مطابقت: دحضرت ابوالدرداء رضی اللہ عنہ ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې کوم چه په دې جمله کنبی دې «الذي أجاره الله من الشيطان»، کوم چه دحضرت عمار رضی اللہ عنہ په خصوصیت باندې دال دې اود شیطان په شیطاني اثراتو باندې هم چه کوم بنده د الله تعالی په پناه کنبی نه وی په هغه باندې شیطان خیل تسلط کینولې شی (۴)
دباب شلم حدیث دحضرت عائشه رضی اللہ عنہا دې کوم چه د تعلیق په شکل کنبی دي

الحديث العشرون

۳۱۱۳- قَالَ: وَقَالَ الْبَيْهَقِيُّ: حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، أَنَّ أَبَا الْأَسودِ أَخْبَرَهُ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْمَلَائِكَةُ تَتَحَدَّثُ فِي الْعَتَانِ - وَالْعَتَانُ: الْقَمَامُ - بِالْأَمْرِ يَكُونُ فِي الْأَرْضِ، فَتَسْمَعُ

(۱) کشف الباری: ۱۰۵/۲.

(۲) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۳) ددوی دخالاتوډناره اوگورنی کتاب الصوم باب صوم يوم وإفطار يوم.

(۴) فتح الباری: ۳۴۶/۶.

الشَّاطِطِينَ الْكَلِمَةَ، فَتَقْرَأُ فِي أَذُنِ الْكَاهِنِ كَمَا تَقْرَأُ الْقَارِئَةُ، فَتَزِيدُونَ مَعَهَا مِائَةَ
كَذِبَةٍ" [۳۰۳۸]

تراجم رجال

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمي رحمته الله دې ددوی مختصر ذکر بدء الوحي دريم حديث کښې راغلي دي. (۱)

خالد بن يزيد: دا خالد بن يزيد جمحي مصري رحمته الله دې.

سعيد بن ابي هلال: دا ابو العلاء سعيد بن ابي هلال ليشي مدني بصري رحمته الله دې د دې دواړو بزرگانو تفصيلي تذکره کتاب الوضوء باب فضل الوضوء والغسل المجلون. لاندې راغلي ده. (۲)

ابو الاسود: دا ابو الاسود محمد بن عبد الرحمن بن نوفل رحمته الله دې. (۳)

عروة: دا حضرت عروة بن زبير بن عوام مدني رحمته الله دې ددوی اجمالی حالات بدء الوحي دريم حديث حديث او تفصيلي حالات کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې بيان کړې شوی دی. (۴)

عائشه رحمته الله: دا حضرت عائشه رحمته الله حالات بدء الوحي دريم حديث لاندې راغلي دي. (۵)

د مذکورہ تعلیق تخریج: دا حضرت عائشه رحمته الله دا تعلیق امام بخاري رحمته الله شاته «باب ذكر الملائكة» کښې موصول نقل کړې دي. (۶)

دې نه علاوه امام ابو نعیم اصفهاني رحمته الله نه هم مستخرج کښې د ابو حاتم رازی رحمته الله په واسطه سره دا روایت موصول ذکر کړې دي. (۷)

قوله: عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الملائكة تتحدث في

العنان - والعنان: الغمام - بالأمر يكون في الأرض

حضرت عائشه رحمته الله نه روایت دي چې رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمایلي دي فرېښتي په اوړيځو کښې دهغه امور و باره کښې خبرې اترې کوي چې په زمکه باندې په راتلونکي وخت کښې کيدونکې وي

د بالأمر تعلق تهمت سره دي. په مينځ کښې والعنان: الغمام جمله معترضه ده چې د متعلق او متعلق په مينځ کښې حائل شوې ده. په دې جمله کښې د العنان معنى خودې شوې ده چې اوړيځو ته واني او يکون في الأرض، الأمر نه حال واقع کيږي. (۸)

(۱) کشف الباری: ۳۲۴/۱.

(۲) کشف الباری: ۱۰۸/۵-۱۰۶.

(۳) ددوی د خالتو ذبارة او گورني کتاب الفسل باب الجنب ینوضا.....

(۴) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۲/۲.

(۵) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۶) د مذکورہ باب حديث نمبر ۴ تخریج رقم: ۳۰۳۸.

(۷) عمدة القاری: ۱۷۷/۱۵ فتح الباری: ۴۲/۶ تفلیق التعليق: ۵۱۳/۳ إرشاد الساری: ۲۹۹/۵.

(۸) عمدة القاری: ۱۷۷/۱۵ وأرشاد الساری: ۲۹۹/۵.

قوله: فتسم الشيطان الكلمة فتقرها في أذن الكاهن كما تقر

القارورة، فيزيدون معها مائة كذبة (دا شيطانان څه اوريڅو ته څي اوڅه، خبرې اوري ډه واپس راشي، دخپل کاهن په غوږ کښې اچوي لکه څنگه چه په شيشه کښې يو څيز اچولې شي. نو دا کاهنان خلق هغې سره سل دروغ نور يوځاني کوي. دلته دا خودلي شي چه دا شيطانان هلته اوريڅو ته ورځي اوڅه کلمات اوري بيا هغه د خپلو کاهنانو په غوږونو کښې راوړي وراچوي لکه چه په شيشه کښې چه يو څيز وي نوچه په بله شيشه کښې هغه کله اچولې شي نو دهغې خله دبېلې شيشې سره يوځاني کوي. دغه شان هغه شيطانان د خپل کاهن غوږ سره خپله خله يوځاني کړي او د هغه خبرې د کاهن په غوږ کښې وراچوي. بيا په دې کښې کاهن دخپل طرف نه سل قسم دروغ يوځاني کړي او خلقو ته نې بنائې. دغه شان څه خبرې رښتيا راوځي او څه دروغ

ددې حديث تفصيلي شرح کتاب الطب او کتاب الادب کښې راغلي ده. (۱)
ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت واضح دې او په دې کښې شيطاني تصرفات او د شيطاني کارندو ذکر دې. ښکاره خبره ده چه کاهن دهغه کارنده وي.
دباب يويشتم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث الحادي وعشرون

۳۸۵- حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "النَّشَاؤُ بِمَنْ الشَّيْطَانُ، فَإِذَا تَنَاءَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَرُدَّهُ مَا اسْتَطَاعَ، فَإِنْ أَحَدُكُمْ إِذَا قَالَ: هَذَا صُحْبُكَ الشَّيْطَانُ" (۲)
[۵۸۷۲، ۵۸۶۹]

ترجمه و حال

عاصم بن علي: دا عاصم بن علي بن عاصم بن صهيب واسطی رضي الله عنه دې (۳)
ابن ابی ذئب: دا محمد بن عبدالرحمن بن مغيرة الشهير بابن ابی ذئب رضي الله عنه دې ددوی تفصيلی حالات کتاب العلم باب حفظ العلم کښې راغلي دي (۴)

(۱) کشف الباری کتاب الطب: ۹۶-۹۴ کتاب الادب: ۶۳۶-۶۳۵ نور اوگورنی التوضیح: ۲۱۳-۲۱۲.

(۲) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري في الأدب باب ما يستحب من العطاس ويكره من النشأوب رقم: ۶۲۲۳ باب ما إذا تناءب فليضع يده على فيه رقم: ۶۲۲۶ ومسلم رقم: ۷۴۹۰ في الزهد باب نشيت العاطس وكراهة النشأوب وأبو داود رقم: ۵۰۲۸ في الأدب باب ما جاء في النشأوب والترمذي رقم: ۳۷۰ في الصلاة باب ما جاء في كراهية النشأوب في الصلاة وأبو داود رقم: ۲۷۴۸-۲۷۴۷.

(۳) ددوی دحالاتو ډياره اوگورنی کتاب الصلاة باب الصلاة في القيص....

(۴) کشف الباری: ۴/۴۴۲.

سعيد دا سعيد بن ابی سعيد مقبری مدنی رحمته اللہ علیہ دی ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب الدین سر کنبی راغلی دی (۱)

کیسان: دا کیسان بن سعید المقبری المدنی رحمته اللہ علیہ دی (۲)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کنبی تیرشوی دی (۳)

قوله: قال: التَّوَّابُ مِنَ الشَّيْطَانِ: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمانیلی دی چه اسویلی د شیطان د طرف نہ وی. چنانچه کله په تاسو کنبی چاته اسویلی راشی نو چه خومره کیدی شی دا بندونی خکه چه کله تاسو کنبی خوک اسویلی کوی نو "ها" وائی نو شیطان خوشحالیدوسره خاندی.

اسویلی د شیطان د خوشحالی سبب: دلته د تَّوَّاب دپاره ونیلی شوی دی چه کله سړی ته اسویلی راخی نو شیطان دا خوښوی او په دې باندې خوشحالیږی خکه چه تَّوَّاب عموماً هله کیږی چه کله بخارات د معدده اوختی نه اوچت شی او دماغو ته اورسی. اود دماغو طرف ته ددې بخاراتو تلل په عام توگه هله کیږی کوم وخت چه د امتلاء بطن کیفیت وی او ښه ډکه خیته نی خوراک کړی وی چنانچه شیطان په دې خبره باندې خوشحالیږی چه په ښه ډکه خیته خوره او په دې سره بیان داسې کیږی چه د معدې نه بخارات اوچتیدو سره د دماغو طرف ته لاړشی او په دې سره په سړی کنبی سستی راپیدا کیږی. په دې وجه ددې نسبت د شیطان طرف ته کړی شوی (۴) باقی دا خبره په ذهن کنبی ساتنی چه د کار د زیاتوالی د وجې نه چه کوم ستریوالی وی په هغې سره چه کوم اسویلی راخی هغه د شیطان طرف ته نه منسوب کیږی. ددې حدیث نوره شرح کتاب الادب کنبی راغلی ده (۵)

ترجمة الباب سره حدیث مطابقت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دی کوم چه «التَّوَّابُ مِنَ الشَّيْطَانِ» کنبی دی. خکه چه په اسویلو سره غفلت پیدا کیږی بنده سست شی اود نیکو اعمالو نه لرې شی او شیطان خوشحالیږی. په دې وجه علامه خطابی رحمته اللہ علیہ لیکلی دی چه په انبیا کرام علیهم السلام ته به اسویلی بالکل نه راتلل چه دا د غفلت دلیل دی (۶)

دباب دوه ویستم حدیث د حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا دی

الحديث الثاني وعشرون

۳۷۲- حَدَّثَنَا زَكْرِيَّا بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا أَبُو أَسَمَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ أَعْرَبًا، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "لَمَّا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ هَزَمَ الْمُشْرِكُونَ، فَصَارَ إِبْنِيسُ: أَيْ عِيَادَ اللَّهِ

(۱) کشف الباری: ۲/۳۳۶.

(۲) ددوی دخالودپاره اوگورنی کتاب الإیمان باب وجوب القراءة للإمام والماموم.

(۳) کشف الباری: ۱/۵۹۹.

(۴) عمدة القاری: ۱۵/۱۷۸ شرح الطیبي: ۲/۴۰۰ رقم: ۹۸۶ ومعالم السنن للخطابی: ۷/۳۳ تحت رقم: ۴۸۶۱.

(۵) کشف الباری کتاب الادب: ۶۶۷-۶۶۵.

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۱۷۸ شرح القسطلانی: ۵/۲۹۹ وأعلام الحديث للخطابی: ۳/۲۲۴ فیض القدیر للمناوی: ۱/۴۰۵ رقم: ۵۷۱.

حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ چه هغه وخت د کافرانو د لښکر مشر وو هغه د احد کنده ځانی لیدلو سره په هغه طرف باندې حمله او کړه. هلته د مسلمانانو د ټولې چه کوم یو څوکسان پاتې شوي وو هغه ټول نې شهیدان کړل اود شاته ئې په مسلمانانو باندې حمله او کړه. دا حمله دومره ناڅاپي وه چه په دې سره د جنگ نقشه بدله شوه اود کافرانو کوم لښکر چه تیځه کړې وه هغه هم واپس راغلل. اوس مسلمانانو دواړه طرف ته د کافرانو په نښه کښې راغلل او د دوست اود ښمن فرق ختم شو. نتیجه دا شوه چه بعض مسلمانان هم پخپله د مسلمانانو د لاس نه شهیدان شو. د حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ پلار حضرت یمان رضی اللہ عنہ هم د مسلمانانو د لاسه شهید شو دکوم ذکر چه په حدیث باب کښې راځي. (۱) ابلیس هم هلته موجود وو هغه د مسلمانانو د گمراه کولو دپاره دا جمله او وئیله: «أي عباد الله أحراركم، یعنی خپل شاته خبروا ځلنی دې دپاره چه مسلمانان په خپل مینځ کښې او جنګیږی. چنانچه هم دغه شان اوشو چه هغوی خپل شاته موجود مسلمانان مشرکان گنړلوسره په هغوی حمله او کړه. دغه شان مسلمانان خپل مینځ کښې اوختل. ابلیس په خپل چال کښې کامیاب شو. قسطلانی رحمته الله علیه فرماني: «ومراده (أي ابليس) - عليه اللعنة - تغليبهم لبقا لل مسلمون بعضهم بعضا، فرجعت أولا هم لقتال أحرارهم، طائفتين منهم من المشركين» (۲) او حافظ رحمته الله علیه ددې جملې تشریح فرمائیلو سره لیکي: «أي احتروا من جهة أحراركم، وهي كلمة تقال لمن يخشى أن يؤتى عند القتال من ورائه، وكان ذلك لما ترك الرماة مكائهم، ودخلوا ينتهون عسكر المشركين» (۳)

یعنی د شاته خلقو نه بچ شنی. دا جمله هغه سړی ته هغه وخت وئیلې شی چاته چه د شاته د حملې خطر وې دا هغه وخت اوشو کله چه په غرباندې موجود غشی ویشتونکو خپل خپل ځانی پریخوډي وو اود مشرکانو په لښکر کښې د مال غنیمت د راجمع کولو دپاره ورغلی وو

قوله: فرجعت أولا هم، فأجتلدت هي وأحرارهم: چنانچه اولنې جماعت راتاؤ شو نو هغوی او هغه دویم جماعت په خپل مینځ کښې غیر په غیر شو. مطلب دا چه ابلیس لعین په خپل سازش کښې کامیاب شو او مسلمانان هم په خپل مینځ کښې په جنگ شو. د دوست اود ښمن فرق ختم شو. د ابن عباس رضی اللہ عنهما په حدیث کښې دی: «وقد التفقت صفوف أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، فبهم هكذا، وشك بين أصحابه يديه، والتبوا، فلما أخل الرماة تلك الخلّة التي كانوا فيها، دخلت الخيل من ذلك الموضع، على أصحاب النبي ﷺ، ففترب بعضهم بعضا، والتبوا، وقتل من المسلمين ناس كثير» (اللفظ لأحمد) (۴)

قوله: فنظر حذيفة، فإذا هو بأبيه الهان، فقال: أي عباد الله، أي، أي، فوالله ما احتجزوا حتى قتلوله، فقال حذيفة: غفر الله لكم حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ (۵) او کتل نو ناڅاپي دهغه نظر په

(۱) کشف الباری کتاب المغازی: ۲۰۸-۲۰۹.

(۲) شرح القسطلانی: ۲۹۹/۵ عمدة الفاری: ۱۷۹/۱۵.

(۳) فتح الباری: ۳۶۲/۷ کتاب المغازی رقم: ۴۰۶۵ والکنز المتواری: ۲۰۳/۱۳ والکونثر الجاری: ۲۱۲/۶.

(۴) رواه أحمد في مسنده: ۲۸۸/۱-۲۸۷ رقم: ۲۶۰۹ مسند ابن عباس رضي الله عنهما. والحاكم في مستدرکه: ۳۲۴/۲ کتاب التفسیر. تفسیر سورة آل عمران رقم: ۳۱۶۳ وفتح الباری: ۳۴۳/۷.

(۵) د حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ تفصیلي حالات کتاب العلم: ۱۰۹/۲ کښې تیر شوی دی.

خیل (بودا) پلار یمان باندې پریوتلو نو هغوی ﷺ اواز اوکړو ای دالله تعالی بندیکانو زما پلار، زما پلار. مگر هغه خلق منع نه شو تردی چه حضرت یمان ﷺ نی قتل کړو حضرت حذیفه ﷺ اوفرمانیل الله تعالی دې ستاسو خلقو مغفرت اوکړی.

حضرت یمان (هسیل بن جابر): دا حسیل یا حسل بن جابر بن ربیعہ عسیی قُطعی دې د یمان په لقب باندې مشهور وو. د عربو مشهورې قبیلې بنوعیس سره دهغه تعلق وو دا مشهور صحابی د حضرت حذیفه بن یمان ﷺ پلار وو. ^(۱) په اصل کښې یمان دهغوی د یو جدا علی جروه بن قطیعه لقب دې دهغه شان دهغه یو بل جدا علی جروه بن حارث ته هم یمان ونیلې شو. دهغه د دویم ذکر شوی دلته د خیلې علاقې د یوکس قتل شوې وو. نو هغه تختیدو سره مدینې منورې ته راغلو هلته د انصارو قبیلہ بنوعبد الأشهل حلیف جوړ شو او هم په هغوی کښې نی واده اوکړو. انصار اصلاً چونکه د یمن دی په دې وجه هغوی ته یمان ونیلې شوې دې چنانچه جروه بن حارث مکې هم وو اویشری (مدنی) هم. دقتل معامله ختمیدو سره جروه مکې مکرمې ته واپس راغلو مگر د سرخښی رشتې د وجې نه د مدینې منورې سره دهغه تعلق په خانی پاتې شو اوتگ راتگ به هم کیدلو. ^(۲) یمان د قبیلہ عیس هغه اول ودف کښې شامل وو چه داسلام قبولوپه غرض سره د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوي وو. په هغه ودف کښې ټول لس کسان وو. دهغه شان یمان ﷺ د هجرت نه مخکښې مسلمان شوي وو. ^(۳)

د وعدي د پوره کولو یو عظیم مثال: دوی دخپل خوئی حضرت حذیفه ﷺ سره د څه کار دپاره دمدینې منورې نه بهر تلې وو. په واپسني کښې ابو جهل هغه گرفتار کړو او دواړو نه نی دا قسم واخستو چه په غزوه بدر کښې به د حضرت نبی کریم ﷺ سره اعانت او امداد نه کوئی نویانی هغوی پریخودل دا دواړه حضرات د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او ټوله قصه نی ورته بیان کړه او په غزوه بدر کښې د شرکت خواهش ښکاره کړو. حضور پاک اوفرمانیل. «انصرفا، نفی لهم بعدهم، ونستعين الله عليهم» ^(۴) یعنی تاسو دواړه واپس لاړشئ مونږ به هغوی سره کړې شوې وعده پوره کوو او په هغوی باندې به د الله تعالی نه د امداد طلبکار یو.

چونکه دا حادثاتی مرگ وو په دې وجه نبی کریم ﷺ دبیت المال نه دهغوی دیت حضرت حذیفه ﷺ ته ورکول غوښتل نو هغوی ﷺ دهغه قبول نه کړو او په بیت المال باندې نی صدقه کړو د کوم په وجه چه د نبی کریم په نظر کښې دهغوی منزلت اودرجه نوره هم زیاته شوه رضی الله عنهم وارضاهم ^(۵)

قوله: «قال عروة: فما زالت في حذيفة منه بقية خير حتى لحق بالله» حضرت عروه بن زبیر

رضی الله عنه

^(۱) الإصابة ۳۳۱/۱ حرف الحاء القسم الأول، والاستيعاب: ۲۱۰/۱.

^(۲) الإصابة: ۳۱۸/۱ تهذيب الكمال: ۳۹۷/۵ سير اعلام النبلاء: ۳۶۲/۲ والاستيعاب: ۲۰۰/۱ باب حذيفة.

^(۳) صوره من حياة الصحابة: ۲۹۳ ترجمه حذيفة بن اليمان رضی الله عنه.

^(۴) صحيح مسلم: ۱۰۶/۲ كتاب الجهاد والسير باب الرضاء بالعهد رقم: ۱۷۸۷ ومسند أحمد: ۳۹۵/۵ رقم: ۲۳۴۶ مسند حذيفة بن اليمان.

^(۵) الإصابة: ۳۳۲/۱-۳۳۱ عمدة القاری: ۱۷۹/۱۵ شرح الفسطانی: ۳۰۰/۵ نور اوگورنی هداية رابع: ۵۶۷ كتاب الجنایات باب ما یوجب القصاص وما لا یوجبه.

فرمانی چه حضرت حذیفه رضی الله عنه تر مرگه پوری «دخپل پلار» قاتل خاطی دپاره د خیر دعا او مغفرت کولو.

ددې جملې دوه مطلبه: روایاتو کښې راځي چه یمان رضی الله عنه د عقبه بن مسعود رضی الله عنه د لاسه په خطا شهید شوې وو. دناخبرتیا او ناواقفیت په حالت کښې هغه دې قتل کړې وو نو حضرت حذیفه رضی الله عنه به دهغه دپاره د خیر دعا او مغفرت کولو. خو ددې جملې دویم مطلب علامه تیمی رحمته الله علیه دا لیکلې دې چه حضرت حذیفه رضی الله عنه دژوند آخری وخته پورې په دې خبره باندې غمگین او خفه وو (۱) چه دهغه د پلار شهادت د مسلمانانو د لاسه شوې. والله اعلم بالصواب (۲)

ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت واضح دې چه شیطان مسلمانان په خپل کښې او جنگول. د څه په نتیجه کښې چه د مسلمانانو واضح فتح په ظاهري ماتې کښې بدله شوه. دباب درویشتم حدیث راوړه هم حضرت عائشه رضی الله عنها ده.

الحديث الثالث وعشرون

۳۸- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَخْوَصِ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الثَّقَاتِ الرَّجُلِ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: «هُوَ اغْتِيلَ بِمُحْتَلَسِ الشَّيْطَانِ مِنْ صَلَاةٍ أَحَدِكُمْ» [۴۸] (۳)

تر اجم رجال

الحسن بن الربيع: دا الحسن بن الربيع رضی الله عنه ددې حالات شاته په ذکر الملائکه کښې مونږ بیان کړی دی.

اشعث: دا اشعث بن سليم محاربي کوفی رضی الله عنه دې

اییه: دا سلیم بن اسود بن حنظله محاربي کوفی رضی الله عنه دې (۴)

مسروق: دا مشهور محدث مسروق بن اجدع کوفی همدانی رضی الله عنه دې. ددوی تفصیلی ذکر کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم کښې راغلې دې (۵)

عائشه: دام المؤمنین عائشه صدیقه رضی الله عنها حالات بدء الوحي دویم حدیث لاندې تیر شوی دی (۶)

(۱) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الإیمان باب أحب الدين إلى الله أدومه: ۴۳۶/۲.

(۲) غالباً دامعنی د هغه روایت په اعتبار سره ده د کوم طرف نه چه علامه کورانی حنفی اشاره کړې ده په کوم کښې چه بقیه خبره په ځای باندې بقیه حزن دې ((ویروی بقیه حزن)) الکونثر الجاری: ۶/۲۱۲ لیکن حافظ صاحب رحمته الله علیه دا وهم گرځولې دې اوگورنی فتح الباری: ۵۳۱/۱ رقم: ۶۲۹.

(۳) قوله: قالت عائشة رضي الله عنها: الحديث، من ترجمه فی صفة الصلاة باب الانفات فی.....

(۴) ددې دواړو حضراتو د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب التيمن فی الوضوء، والفصل.

(۵) کشف الباری: ۲۸۱/۲.

(۶) کتب الباری: ۲۹۱/۱.

دام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها د حديث خيل تول تفصيلاً توسره كتاب الصلاة كني راغلي دي. (١)

ترجمه الباب سوه د حديث مطابقت: دلته هم مناسبت بالباب واضح دي چه په دي كني د شيطان د اختلاس اود منومن مونخ خرابول او په هغې كني د وسوسې اچولو ذكر دي كوم چه د شيطان د مختلف تصرفات نه يو تصرف دي.

علامه قسطلاني رحمته الله عليه ليكلي دي: «لأن الالتفات لما كان فيه ذهاب الخشوع استعير له هاب اختلاس الشيطان تصوير القبح ذلك بالمختلس، لأن البصل مستغرق في مناجاة مولاه، وهو مقل عليه، والشيطان مرادله، منتظر لغوات ذلك، فإذا التفت البصل اعتنم الشيطان الفرصة، فختلسها منه» (٢).
د باب خليلر يشتم حديث د حضرت ابو قتاده رضي الله عنه دي.

الحديث الرابع وعشرون

٣٢٨- حَدَّثَنَا أَبُو الْمُغِيرَةِ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَحَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ مِنَ اللَّهِ، وَالْجُلُومِ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا أَحْلَمَ أَحَدُكُمْ [ص: ١٣] حُلُمًا نَحْنَاهُ فَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، وَلْيَتَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهَا، فَإِنَّهَا لَا تَغْفِرُهُ» [٣١٥: ١٥٨٣، ١٥٨٤، ١٥٨٥، ١٥٩٣، ١٥٩٤، ١٥٩٥، ١٦٠٣، ١٦١٣، ١٦١٤] (٣).

ترجمه ابو المغيرة: دا ابو المغيرة عبد القدوس بن الحجاج خولاني رضي الله عنه دي (٤).
الاوزاعي: دا ابو عمر عبد الرحمن بن عمرو اوزاعي رضي الله عنه دي ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب الخروج فی طلب العلم کني بیان کړي شوی دی. (٥)
یحیی بن ابی کثیر: دا یحیی بن ابی کثیر طانی یمانی رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب کتابة العلم کني راغلی دی. (٦)

(١) كتاب الصلاة باب الالتفات في الصلاة رقم: ٧٥١.

(٢) شرح القسطلاني: ٣٠٠/٥.

(٣) قوله: عن أبيه (أي قتادة رضي الله عنه): الحديث، أخرجه البخاري في الطب باب النفث في الرقية رقم: ٥٧٤٧ وفي التعبير باب الرؤيا من الله رقم: ٩٨٤٦ وباب الرؤيا الصالحة جزء من سنة وأربعين جزءاً من النبوة: ٩٨٤٦ وباب من رأى النبي ﷺ في المنام رقم: ٦٩٩٦-٩٩٥ وباب العلم من الشيطان فإذا حلم فليبصق عن يساره. رقم: ٧٠٠٥ وباب إذا رأى ما يكره فلا يخبر بها ولا يذكرها رقم: ٧٠٤٤ ومسلم رقم: ٥٩٠٨-٥٩٠٥ في الرؤيا باب ما جاء إذا رأى في المنام ما يكره وأبو داود رقم: ٥٢١٠ وفي الأدب باب ما جاء في الرؤيا. وابن ماجه في تفسير الرؤيا باب من رأى رؤيا ما يكرهها رقم: ٣٩٥٥.

(٤) ددوی د خالو د پاره او گورنی کتاب جزاء الصيد باب تزويج المحرم.

(٥) كشف الباري: ٤٠٨/٣.

(٦) كشف الباري: ٢٦٧/٤.

عبدالله بن ابي قتاده: دا عبدالله بن ابي قتاده سلمى رضي الله عنه دي.

اييه (ابو قتاده) دا ابو قتاده حارث بن ربيعى انصارى بدرى رضي الله عنه دي.

ددې دواړو بزرگانو تفصيلي تذکره کتاب الموضوع باب النهى عن الاستعلاء باليهن لاندې راغلي ده (۱).

سليمان بن عبدالرحمن: دا محدث دمشق ابويوب سليمان بن عبد الرحمن بن عيسى بن ميمون تميمي دمشقي رضي الله عنه دي. دې دمشهور تابعي محدث شرجيل بن مسلم خولاني رضي الله عنه نوسې وو (۲).

دې د يحيى بن حمزه حضرمي، وليد بن مسلم، مروان بن معاويه، مروان بن معاويه، خالد بن يزيد بن ابي مالك، معدان بن يحيى لخمى، عبد الملك بن محمد صنعاني، محمد بن شعيب بن شابور، محمد بن حمير حمصي، بقیة، حاتم بن اسماعيل مدني، عثمان بن فائد، ابن عيينه، ضمرة بن ربيعة، ابن وهب، عيسى بن يونس، معروف الخياط رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوي.

ددوي نه يو لونی جماعت روايت كوي لكه بخاري، ابوداؤد، يزيد بن محمد بن عبد الصمد، احمد بن الحسن ترمذي، احمد بن مغلبي بن يزيد القاضي، خالد بن روح، عثمان بن خرزاذ، محمود بن خالد سلمى، محمد بن يحيى ذهلي، ابوحاتم رازي، ابوزرعه رازي، ابو عبيد قاسم بن سلام رحمهم الله وغيره (۳).

امام يحيى بن معين رضي الله عنه فرماني «لهم به بأس» (۴)، امام ابوحاتم رازي رضي الله عنه فرماني «صدق، مستقيم الحديث، ولكنه اروي الناس عن الضعفاء والمجهولون، وكان عندي في حد: لو أن رجلا وضع له حديثا لم يفهمه، وكان لا يفهم» (۵)، يعني ريشوني اود صحيح حديثونو والادي مگر د ضعفاء او مجاهيل نه روايت كولو كېنې د ټولو نه وړاندې دي. زما په خيال كه يوبنده د هغه د پاره څه حديث د خان نه جوړ كړي نو په دې باندې نه پوهېږي او په صحيح او غير صحيح كېنې به ئي فرق نه شو كولې.

امام يعقوب بن سفيان رضي الله عنه فرماني: «كان صحيح الكتاب، إلا أنه كان يحول، فإن وقع فيه شيء من النقل، وسلبان ثقة» (۶)، امام صالح بن محمد بغدادی رضي الله عنه فرماني: «لأبأس به، ولكنه يحدث عن الضعفاء» (۷)، حافظ ذهبي رضي الله عنه فرماني: «الإمام الكبير... وكان يحدث دمشق ومفتها» (۸)، نور فرماني «وكان من أوعية العلم» (۹)، ابوزرعه دمشقي رضي الله عنه خپل كتاب ذكر أهل الفتوى بدمشق، كېنې سليمان بن عبد الرحمن ذكر كړې دي (۱۰) بويل

(۱) كشف الباري: ۵/ ۱۶-۱۱.

(۲) تهذيب الكمال: ۱۲/ ۲۶ رقم الترجمة: ۲۵۴ سير اعلام النبلاء: ۴/ ۱۳۶.

(۳) شيوخ او تلامذه دپاره اوگورني تهذيب الكمال: ۱۲/ ۲۸-۲۶ سير اعلام النبلاء: ۴/ ۱۳۷-۱۳۶.

(۴) تهذيب الكمال: ۱۲/ ۲۹ سير اعلام النبلاء: ۴/ ۱۳۷.

(۵) الجرح والتعديل: ۴/ ۱۲۴ رقم الترجمة: ۵۵۹.

(۶) المعرفة والتاريخ: ۲/ ۴۰۶، ۲/ ۵۳۳ تهذيب الكمال: ۱۲/ ۳۰ سير اعلام النبلاء: ۴/ ۱۳۸-۱۳۷.

(۷) تهذيب الكمال: ۱۲/ ۲۹ تهذيب التهذيب: ۲۰۸/ امام نسائي رضي الله عنه فرماني ثقة. تهذيب الكمال: ۱۲/ ۳۰ تهذيب التهذيب: ۲۰۸.

(۸) تذكرة الحفاظ: ۲/ ۴۳۸.

(۹) ميزان الاعتدال: ۲/ ۲۱۲.

(۱۰) تهذيب الكمال: ۱۲/ ۳۱ تهذيب التهذيب: ۲۰۸/

خانی فرمائی «حدثني سلمان بن عبد الرحمن: فقيه أهل دمشق» بیانی دھغوی روایت بیان کرو (۱) اعتراض اودھغی جوابات: سلیمان بن عبد الرحمن ہم د بخاری شریف پہ ہغہ رواۃ کنبی شامل دی د کوم د وجہ نہ چہ امام بخاری تہ مطعون ونیلی شوې دی او پہ هغوی باندی تنقید کړې شوې دی چہ پخپل صحیح کنبی هغوی د یوداسی مختلف فیہ راوی مرویات څنگه درج کړی دی؟ خو بیا ہم پورته ذکر کړې شوې د ائمہ جرح او تعدیل د اقوالو پہ رنې کنبی دا خبرہ واضح کیږی چہ سلیمان رحمہ اللہ پخپلہ ثقہ او صدوق وو پہ هغوی چہ کوم کلام دې هغہ د هغہ د دغہ ضعیف شیوخ د وجہ نہ دی د چانہ چہ هغہ روایت کوی چہ دھغوی د وجہ نہ دھغوی پہ مرویاتو کنبی منکر روایتونہ راغلی پہ دی وجہ حافظ ذہبی فرمائی «هو فی نفسه صدوق، لکنہ لہر بروایۃ الغرائب عن المجاہل والضعفاء» (۲)

ہم ددی خبری اعتراف امام دارقطنی رحمہ اللہ تہ ہم دی حاکم ابو عبد اللہ نسابوری رحمہ اللہ فرمائی «قلت للدارقطني: سلمان بن عبد الرحمن؟ قال: ثقہ. قلت: أليس عنده مناكبر؟ قال: حدث بها عن قوم رضعفی، فأما هو فثقة» (۳) لکہ چہ مسئلہ د سلیمان بن عبد الرحمن رحمہ اللہ د طرف نہ نہ دہ بلکه دھغہ شیوخ د طرف نہ دہ څوک چہ مناکبر روایت کوی

حافظ ذہبی رحمہ اللہ میزان الاعتدال کنبی د سلیمان بن عبد الرحمن رحمہ اللہ تذکرہ ہم لیکلی دہ حالاتکہ هغوی پہ حفاظ حدیث کنبی شمیر کولو سرہ تذکرۃ الحفاظ کنبی ہم ذہبی رحمہ اللہ د هغہ ذکر کړې دی ددی وجہ بیانولوسرہ فرمائی «ولم یذکرہ العقيلي فی کتاب الضعفاء» (۴) لما ذکرته، فإنه ثقة مطلقا، قالہ ابوداؤد: یخطئ کما یخطئ الناس، وهو خير من هشام بن عمار» (۵)

کہ چرې عقيلي رحمہ اللہ پہ خپل کتاب الضعفاء کنبی دھغہ تذکرہ نہ وه کړې نومابہ ہم دلته (میزان کنبی) د هغہ ذکر نہ کولو ځکه چہ هغہ مطلقا ثقہ دی. دغہ شان امام ابوداؤد رحمہ اللہ فرمانیلی دی چہ څنگه نور خلق غلطی کوی سلیمان ہم کوی (نو په دې کنبی دحیرانتیا څه خبرہ ده؟) او هغہ د هشام بن عمار رحمہ اللہ نہ بہتر دی. لکہ چہ د هغوی بارہ کنبی خلاصہ دا دہ کوم چہ حافظ ابن حبان رحمہ اللہ فرمائی «يعتبر حديثه إذا روي عن الثقات المشاهير، فأما إذا روي عن المجاهيل ففيها مناكبر كثير، لا اعتبار بها» (۶) یعنی چہ د ثقات نہ روایت کوی نو دھغہ مرویات معتبر دی او کہ چرې د مجاہیل نہ روایت کوی نو په هغې کنبی منکر روایتونہ وی

ترکومی چہ دامام بخاری رحمہ اللہ تعلق دی نو په هغہ باندی اعتراض پہ دی وجہ نہ شی کیدی لکہ څنگه چہ اوس تیر شو سلیمان ثقہ دی. بل هغوی د سلیمان رحمہ اللہ نہ یوڅو روایتونہ نقل کړی دی. په کوم

(۱) نهذيب الكمال: ۳۱/۱۲ نهذيب التهذيب: ۲۰۸/

(۲) سير اعلام النبلاء: ۱۳۸/۴.

(۳) سؤالات الحاكم للدارقطني رقم: ۳۳۹ ونهذيب الكمال: ۳۱/۱۲ سير اعلام النبلاء: ۱۳۸/۴.

(۴) الضعفاء الكبير: ۱۲۲/۲ رقم الترجمة: ۶۱۸.

(۵) ميزان الاعتدال: ۲/۲۱۳ رقم: ۳۴۸۷.

(۶) كتاب الثقات لابن حبان: ۲۷۸/۸ باب السين رقم: ۱۳۴۳۵.

کنبې چه دهغوی شیخ ولید بن مسلم رضی الله عنه دې څوک چه مشهور محدث او ثقه راوی دې. عجلې رضی الله عنه وغیره دهغوی توثیق کړې دې. (۱)

پیدائش او وفات: عمرو بن دحیم رضی الله عنه فرماني ۱۵۲ هجري کنبې د سلیمان بن عبدالرحمن رضی الله عنه پیدائش شوې. (۲) خویعقوب بن سفیان رضی الله عنه او ابن حبان رضی الله عنه د پیدائش کال ۱۵۳ هجري خودې دې (۳) دویم قول حافظ ذهبی رضی الله عنه اختیار کړې دې. (۴) ابوزرعه دمشقی، عمرو بن دحیم اویعقوب بن سفیان رحمهم الله وغیره ویرو حضراتو د وفات کال ۲۴۳ هجري گرځولې دې. عمرو رضی الله عنه نور ه اضافه کولو سره چه د صفر د میاشت آخری تاریخ وو اود چارشنبه ورځ وه

ابوزرعه رضی الله عنه فرماني چه زه دهغوی په جنازه کنبې موجود ووم. د جنازې مړنځ مالک بن طوق رضی الله عنه ورکړو چا چه د رجه بنار بنیاد ایځودې وو (۵) انمه سته کنبې دامام مسلم رضی الله عنه نه علاوه باقی ټولو حضراتو دهغوی مرویات قبول کړې دي. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. (۶)

الولید: دا ولید بن مسلم دمشقی اموی ابوالعباس رضی الله عنه دې. (۷)

حدیث په دوو طرق سره د روایت کولو وچه: لکه څنگه چه تاسو گورنې چه امام بخاری رضی الله عنه د حضرت قتاده رضی الله عنه حدیث په دوو طرق سره روایت کړې دې. په دې کنبې اول طریق په تصریح د شراح د دویم طریق نه اعلي او اولی دې. ددې نه باوجود د طریق ذکر کولو وچه صرف داده چه په دې کنبې د یحیی بن ابی کثیر رضی الله عنه د عبدالله بن ابی قتاده رضی الله عنه نه د حدیث صراحت دې خو رومېې طریق معفن وو. (۸)

ښه او بد خوښونه: حضرت ابو قتاده رضی الله عنه د نبی کریم ارشاد نقل کوی چه ښه خوښونه دا الله تعالی د طرف نه وی او خراب خوښونه د شیطان د طرف نه په دې معنی چه زړه دهغې په کتلوسره خوشحالیږی انتقاض د انبساط سره بدلیږی بنده ترو تازه شی یا د هغې تعبیر ښه وی حاصل او انجام نی ښه وی دې ته رویا صا دقه هم وائی. او خراب خوښونه د شیطان د طرف نه وی دهغې په کتلوسره انسان ویریري ویرونکی شکلونه ورته ښکاری یا په طبیعت کنبې انتقاض پیدا کیري یا درب کریم باره کنبې د بنده گمان خرابیري یا دهغې تعبیر اومال ښه نه وی. دغه رویا کا د به سره هم تعبیر کولې شی. (۹)

ذخراو خوښونو علاج: په دې حدیث کنبې نبی کریم دخراو خوښونو لیدلو او دهغې نه په ویریدلو سره د بیداریدو په صورت کنبې دا علاج خولې دې چه خپل گس طرف ته دې توکی لکه چه شیطان رنلې شی اود دغه خراو خوښونو د شر نه دې د الله تعالی پناه او غواری. دغه شان به بنده د دې خراو خوښونو

(۱) هدی الساری: ۵۷۸ حرف السین من الفصل التاسع فی سیاق أسماء من طعن فيه.....

(۲) تهذیب الکمال: ۳۱/۱۲.

(۳) المعرفة: ۲۰۹/۱، والثقات لابن حبان: ۲۷۸/۸.

(۴) تذکرة الحفاظ: ۴۳۸/۲.

(۵) تهذیب الکمال: ۳۲-۳۱/۱۲ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۹/۴ تهذیب التهذیب اس حجر: ۲۰۸/

(۶) تهذیب الکمال: ۳۲/۱۲ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۶/۴ تهذیب التهذیب اس حجر: ۲۰۷/

(۷) د دوی د حالونو ذبارة او گورنې کتاب مواقیف الصلاة باب وقت المغرب.

(۸) شرح القسطلانی: ۳۰۰/۵ عمدة القاری: ۱۷۹/۱۵ فتح الباری: ۳۴۲/۶.

(۹) شرح القسطلانی: ۳۰۰/۵ عمدة القاری: ۱۸۰/۱۵ شرح الطبری: ۳۴۴/۸ کتاب الرؤیا رقم: ۶۱۲.

د نقصان او ضرر نه بچ شی. (۱) حضرت ابوسلمه رضی اللہ عنہ په طریق کښې د دریو خلو توکلو ذکر راغلي دي، یعنی اعوذ بالله ونیلو سره درې خل گس طرف ته توکه. (۲)

ټول خوبونه دالله تعالی دطرف نه وي: دا خبره د نمر په شان ښکاره ده چه هر قسم خوبونه هم دالله تعالی د طرف نه وي که ښه وي او که خراب داسې هیڅ کله نه ده چه ښه خوبونه خودي دالله تعالی د طرف نه وي او خراب د شیطان د طرف نه. د هر قسم خوبونو خالق الله تعالی دي د ښه خوب نسبت د الله تعالی دتکریم او تشریف دپاره اوکړي شو اود خراب خوب نسبت د شیطان طرف ته ځکه چه هغه په دې باندې خوشحالېږي اوراضی کيږي. (۳)

ترجمه الباب سره دحدیث مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت واضح دي چه په دې سره د شیطان وجود اود هغه مختلف تصرفات ثابتيږي.
د باب پنځېستم حدیث د حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دي

الحديث الخامس وعشرون

۳۱- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ نُمَيْمٍ، مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْخَزَائِرُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، فِي يَوْمٍ مِائَةِ مَرَّةٍ، كَانَتْ لَهُ عَذْلٌ عَشْرُ رِقَابٍ، وَكَتَبَتْ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ، وَفُحِيتَ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ، وَكَانَتْ لَهُ حِزْرًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ حَتَّى يَمُوتَ، وَلَمْ يَأْتِ أَحَدًا بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ، إِلَّا أَحْذَرُ عَمِلَ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ" [۹۰۳۰] (۴)

ترجمه: حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ فرماني چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمانيلى چه کوم سړي چه د دې کلماتو ورد د ورځي سل خل کوی نوهغه ته به د لس غلامانو د آزادولو په شان ثواب ملاويږي. د هغه دپاره به سل نيکني ليکلي کيږي. د هغه به سل گناهونه معاف کيږي دا کلمات به د مياښامه پورې د شیطان نه دهغه د حفاظت ذريعه جوړيږي. په هغه ورځ به د هغه نه افضل په اعمال صالحه کښې بل څوک نه وي سوا دهغه نه چاچه د ده نه زيات د دې ورد کړي وي. هغه د غير معمولي ثواب حامل کلمات دادی: «لا إله إلا الله وحده، لا شريك له، له الملك، وله الحمد، وهو على كل شيء قدير»

(۱) حواله جات بالا. نور اوگورني کشف الباري کتاب الطب: ۸۰-۷۹.

(۲) انظر صحيح البخارى كتاب الطب باب النفث فى الرقية رقم: ۵۷۴۷

(۳) عمدة القارى: ۲۱/۲۷۰ قال العلامة الكوراني الحنفى رحمه الله: فان قلت: الكل يخلق الله، فما معنى قوله: ((من الشيطان))؟ قلت: الرؤيا الصالحة توجب سرور الرائي، ولذلك نسبت إلى الله تعالى، والكاذبة توقع الحزن والوسوسة فى قلب الرائي، ولذلك أمر بأن يفتل عن يسار. الكونثر الجارى: ۲۱۳/۶.

(۴) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى فى الدعوات باب فضل التهليل رقم: ۶۸۴۲ و ۶۸۴۳ وفى الدعوات باب رقم: ۳۴۶۴ وفى الدعوات باب رقم: ۱ عواين ما ج فى الأدب باب فضل لا إله إلا الله رقم: ۳۸۴۳.

تراجم رجال

عبدالله بن یوسف: دا عبدالله بن یوسف تنیسی دمشقی رحمته دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب العلم باب لبلم الشاهد الغائب لاندې تیر شوی دی. (۱)

مالک: دا امام دار الهجرة امام مالک بن انس اصبحی مدنی رحمته دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی. (۲)

سمی: دا ابو عبدالله سمی مولی ابی بکر بن عبد الرحمن رحمته دې. (۳)

ابو صالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذکوان سمان زیات رحمته دې.

ابو هريره: دا مشهور صحابی حضرت ابو هريره رحمته دې. ددوی دواړو بزرگانو حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوی دی. (۴)

دا حدیث کتاب الدعوات کښې هم راغلې دې کلمه لا اله الا الله د فضیلت د بیانولو دپاره امام بخاری رحمته دا حدیث ذکر کړې دې. (۵)

د حدیث د بعضی کلماتو توضیح: عدل: د عین مهمله په فتحه او کسره سره د یوشی: مثال، مثیل اود هغې مساوی. (۶) خو بعضی حضراتو د افرق بیان کړې دې چه د عین فتحه سره د عدل معنی هم جنس، مثیل او نظیر ده. او کسره سره د غیر جنس سره مساوی کیدلو باندې د دې اطلاق کيږي اوبعضی حضراتو ددې عکس بیان کړې دې. (۷)

حرز - بکسر الحاء المهملة -: محفوظ خانی چرته چه قیمتی څیزونه محفوظ کيږدې شی تعویذ ته هم حرز ونیلی شی. (۸)

دا حدیث مسلم شریف ترمذی شریف او نسائی کښې هم راغلې دې. هلته ددې کلماتو اضافه هم ده «سبحان الله ومحمد»، چه څوک ددې کلماتو ورد په ورځ کښې سل ځل کوی دهغه ټول گناهونه به ختم شی اگر که هغه د سمندر د څک برابر وی. (۹)

(۱) کشف الباری: ۱/۲۸۹ او ۱۱۳/۴.

(۲) کشف الباری: ۱/۲۹۰، ۲/۸۰.

(۳) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الاذان باب الاستهام فی الاذان.

(۴) کشف الباری: ۱/۶۵۹-۶۵۸.

(۵) کشف الباری کتاب الدعوات باب فضل التهلیل ص: ۳۱۱.

(۶) النهاية فی غریب الحديث والأثر: ۱۷۳/۳ باب العین مع الدال، مادة: عدل، والکوثر الجاری: ۶/۲۱۳.

(۷) حواله جات بالا.

(۸) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۰ والکوثر الجاری: ۶/۲۱۳.

(۹) صحیح مسلم کتاب الذکر والدعاء..... باب فضل التهلیل والتسبیح..... رقم: ۲۶۹۱ والسنن الکبری للنسائی: ۶/۲۰۷ کتاب عمل الیوم والليلة، باب ثواب من قال: سبحان الله ومحمد، رقم: ۱۰۶۶۲ و سنن الترمذی أبواب الدعوات باب (بلا ترجمه) رقم: ۳۴۶۹.

ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: د حدیث دلته د ذکر کولو مقصد د شیطان نه خپل خان محفوظ کولو پر یقه خود دی. ښکاره خبره ده چه که هغه ته په مختلف تصرفاتو باندې قدرت نه وي نو دهغه نه دېچاؤ د طریقو تلقین به ولې کولې شو. چنانچه ثابت شوه چه شیطان ته د الله تعالی په حکم باندې په مختلف تصرفاتو باندې قدرت حاصل وی. دهغه په جال کښې د اینختونه هم دغه کلمات محفوظ ساتلې شی. ابن الملین رحمه الله فرمائی: «وجه إيرادہ للحرز من الشيطان بهذا»^(۱) د باب شپږېشتم حدیث د حضرت سعد بن ابی وقاص رحمه الله

الحديث السادس وعشرون

۳۸۰- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْحَمِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدٍ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَعْدٍ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ، قَالَ: اسْتَأْذَنَ عُمَرُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ نِسَاءٌ مِنْ قُرَيْشٍ يَكْتَلِمْنَ وَيَسْتَكْثِرْنَ، عَالِيَةً أَصْوَاهُنَّ، فَلَمَّا اسْتَأْذَنَ عُمَرُ قُمْنَ يَنْتَدِرْنَ الْحِجَابَ، فَأَذِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضَعُكَ، فَقَالَ عُمَرُ: أَضَعُكَ اللَّهُ سَبْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «عَجِبْتُ مِنْ هَؤُلَاءِ اللَّاتِي كُنَّ عِنْدِي، فَلَمَّا سَمِعْنَ صَوْتَكَ ابْتَدَرْنَ الْحِجَابَ» قَالَ عُمَرُ: فَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كُنْتَ أَحَقُّ أَنْ يَتَدَرْنَ، ثُمَّ قَالَ: أَيُّ عَدَوَاتٍ أَنْفَعِيْنِ، أَتَهْتَبُنِنِي وَلَا تَهْتَبُنِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قُلْنَ: نَعَمْ، أَنْتَ أَقْطَرُ وَأَعْلَطُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، مَا لَيْقَكَ الشَّيْطَانُ قَطُّ سَالِكًا فَمَا لِأَسْكَ فَمَا غَيْرُكَ؟» [۳۸۰: ۱]

ترجمه: حضرت سعد بن ابی وقاص رحمه الله فرمائی یوځل حضرت عمر رحمه الله د رسول الله ﷺ په خدمت کښې د حاضریدو اجازت طلب کړو. هغه وخت حضور پاک سره څه ښځې، ازواج مطهرات رضی الله عنهن، خبرې اترې کولې او په اوچت آواز سره ښه په زوره زوره خبرې کیدلې. نو چه کله حضرت عمر رحمه الله اجازت اوغوښتلو نو هغه بیبیانې زر پاسیدې اود پردې نه شاته شوې. رسول الله ﷺ حضرت عمر رحمه الله ته په مسکې کیدو سره د راتلو اجازت ورکړو. حضرت عمر رحمه الله اوونیل یارسول الله ﷺ الله تعالی دې اوکړي چه تاسو همیسه دغه شان مسکې نئ (دې وخت کښې د مسکې کیدو سبب څه دې؟) حضور پاک او فرمانیل ماته په دې بیبیانو باندې حیرانتیا ده کومې چه ماسره وې کله چه هغوی ستا آواز واوریدو نو زر په پرده کښې ورته وتلې. حضرت عمر رحمه الله اوونیل یارسول الله ﷺ «په نسبت زما، هغوی له تاسو نه زیات ویریدل پکاروو بیا حضرت عمر رحمه الله بیبیانو ته مخاطب کیدو سره، اوونیل دخپل خان دښمنانو تاسو زما نه ویریرئ اود الله تعالی د رسول ﷺ نه ویریرئ؟ بیبیانو اوونیل بالکل ځکه چه تاسو د رسول الله ﷺ په نسبت زیات سخت نئ. رسول الله ﷺ او فرمانیل

(۱) الترمذی: ۲۱۷/۱۹.

(۲) قوله: ان أباه سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه: الحديث، رواه البخاري في فضائل أصحاب النبي ﷺ. حجاب مناقب عمر بن الخطاب رحمه الله. وفي الأدب باب التسمم والضحك رقم: ۸۵، ۶۰، ۲۰۲ في فضائل الصحابة باب من فضائل عمر بن الخطاب رحمه الله.

قسم دي دهغه ذات د چا په قبضه کښې چه زما خان دي کله چه شيطان تا په يوه لار باندې تلونکې ويني نو ستا لار پرېږدي په بله لار کيږي
دا حديث فضائل اصحاب النبي ﷺ کښې هم راغلې دي. هلته ددې تفصيلي شرح شوې ده (۱)

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا مشهور محدث علي بن عبدالله المديني رحمته الله دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب الفهر فی العلم لاندې تیره شوې ده. (۲)

يعقوب بن ابراهيم: دا يعقوب بن ابراهيم بن سعد مدني رحمته الله دي. ددوی حالات کتاب العلم باب ما ذکر فی ذهاب موسى صلى الله عليه وسلم... لاندې په تفصيل سره راغلی دی (۳)

ابي: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم رحمته الله دي

صالح: دا صالح بن کيسان المؤيد مدني رحمته الله دي. ددې دواړو حضراتو تفصيلي تذکره کتاب الإيمان باب من کره ان يعودي الکفر... لاندې راغلي ده. (۴)

ابن شهاب: دا مشهور محدث امام محمد بن مسلم ابن شهاب زهري دي. ددوي حالات مختصر بد، الوحی دريم حديث کښې او تفصيلي تذکره کتاب الفسل باب غسل الرجل مع امراته کښې تیره شوې ده (۵)

عبد الحميد بن عبد الرحمن بن زيد: دا جليل القدر تابعی ابو عمر عبد الحميد بن عبد الرحمن بن زيد بن الخطاب قرشي عدوی مدني رحمته الله دي. دا د مشهور صحابي رسول حضرت زيد بن الخطاب رحمته الله

نمسي دي. (۶) ددوی مور بي بي ميمونه بنت بشر بن معاويه ده. د چاتعلق چه بنويکا، بن عامر سره وو. (۷) دا خليفه راشد حضرت عمر بن عبد العزيز رحمته الله د طرف نه د يوي مودې پورې دکوفي گورنر هم پاتي دي. (۸)

دي د خپل پلار عبد الرحمن بن زيد نه علاوه ابن عباس، محمد بن سعد بن ابي وقاص، عبدالله بن عبدالله بن حارث بن نوفل، مسلم بن يسار جهني، مقسم مولي ابن عباس او مکحول شامي رحمته الله

وغيره نه د حديث روايت کوي. بل د ام المؤمنين حضرت حفصه بنت عمر رحمته الله او حضرت عون بن مالک اشجعي رحمته الله نه مرسلأ روايت کوي.

ددوی نه درې خامن عبد الکبير بن عبد الحميد، زيد بن عبد الحميد او عمر بن عبد الحميد نه علاوه امام ابن شهاب زهري، قتاده، زيد بن ابي انيسه او حکم بن عتيبه رحمهم الله وغيره د حديث روايت کوي.

(۱) کشف الباری کتاب فضائل اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم: ۳۹۲-۳۸۲.

(۲) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

(۳) کشف الباری: ۳۳۱/۳.

(۴) کشف الباری: ۲۱۲/۲-۱۲۰.

(۵) کشف الباری: ۳۲۶/۱ الحديث الثالث و کتاب الفسل: ۱۹۴.

(۶) تهذيب الکمال: ۴۹/۱۶ رقم الترجمة: ۳۷۲۴ وسير اعلام النبلاء: ۱۴۹/۵.

(۷) تهذيب الکمال: ۴۹/۱۶ تهذيب ابن حجر: ۱۱۹/۶.

(۸) تهذيب الکمال: ۴۹/۱۶.

دې خليفه بن خياط رضي الله عنه د اهل مدینې د تابعينو د دويمې طبقې نه شمير کړې دي. ^(۱) احمد بن عبدالله عجلې، نسائي، ابن خراش او ابوبکر رحمهم الله فرماني ثقه. ^(۲) ابن جبان رضي الله عنه د دوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دي. ^(۳)

امام ذهبي فرماني «الامام الثقة الأمير العادل» ^(۴) علامه مدائني رضي الله عنه ليکلی دی چه حضرت عمر بن عبدالعزيز رضي الله عنه يوځل عبد الحميد رضي الله عنه ته لس زره درهم انعام ورکړې وو. ^(۵) دخليفه هشام بن عبدالملک د خلافت په زمانه کښې د ۱۱۰ هجري نه پس حران ښار کښې دهغوی انتقال شوې. ^(۶) دې د انمه سته متفق عليه راوی دي. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. ^(۷)

محمد بن سعد بن ابی وقاص. دا ابوالقاسم محمد بن سعد بن ابی وقاص زهري رضي الله عنه دې ^(۸) سعد بن ابی وقاص. دا مشهور صحابی حضرت سعد بن ابی وقاص یمي مدنی رضي الله عنه دې ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب إذا لم یکن الإسلام علی الحقيقة.... لاندې بیان کړې شوی دی. ^(۹)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مطابقت «ما لعلک ان شيطان قط» کښې دي. چه په دې سره د شيطان وجود ثابتیږي. بل دا چه کوم بنده د الله تعالی شی دهغه مرضیات د الله تعالی د مرضیاتو تابع کیږي نو په ده باندې د شيطان وار نه چلیږي. بلکه تردې پورې نې ترقي کیږي چه شيطان پخپله د دغه بنده نه بچ کیږي پتیري او تختی ددې باب اوویشتم او آخری حدیث د حضرت ابوهریره رضي الله عنه دي.

الحديث السابع وعشرون

۳۱۸- حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبرَاهِيمَ، عَنْ عِيْسَى بْنِ صُلَحَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ مَنَامِهِ فَتَوَضَّأَ فَلْيَسْتَنْزِلْ ثَلَاثًا، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَبِيتُ عَلَى خَيْشُومِهِ» ^(۱)

^(۱) تهذيب الكمال: ۴۵۰/۱۶، طبقات خليفه: ۲۴۷.

^(۲) تهذيب الكمال: ۴۵۰/۱۶، تهذيب ابن حجر: ۱۱۹/۶.

^(۳) ۱۱۷/۷.

^(۴) سير اعلام النبلاء: ۱۴۹/۵.

^(۵) حواله بالا.

^(۶) حواله بالا وتهذيب الكمال: ۴۵۱/۱۶.

^(۷) تهذيب الكمال: ۴۵۱/۱۶، سير اعلام النبلاء: ۱۴۹/۵.

^(۸) ددوی د حالات دېاره اوگورنې کتاب الزکاة باب قول الله عزوجل: «لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا».

^(۹) كشف الباري: ۱۷۳/۲.

^(۱۰) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. أخرجه مسلم كتاب الطهارة باب الإبرار في الاستنثار... رقم: ۵۶۱/۲۳۸ و٢٣٩. كتاب الطهارة، باب الأمر بالاستنثار عند الاستيقاظ من النوم، رقم: ۹.

تراجم رجال:

ابراهيم بن حمزه: دا ابراهيم بن حمزه بن محمد بن حمزه قرشي اسدي زبيري رحمته الله دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإيمان باب بلاترجمه لاندې بیان کړې شوي ده. (۱)
ابن ابي حازم: دا عبدالعزیز بن سلمة بن دینار مخزومی مدنی رحمته الله دې. (۲)
یزید: دا یزید بن عبدالله بن اسامه لیثی مدنی رحمته الله دې. (۳)
محمد ابراهیم: دا محمد بن ابراهیم بن حارث تمیمی قرشي رحمته الله دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب ما جاء أن الأعمال بالنیة.... لاندې نقل کړې شوي دي. (۴)
عيسى بن طلحة: دا عيسى بن طلحة بن عبيد الله بن عثمان تمیمی قرشي رحمته الله دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب الفتا و هو اوقف علی الدابة وغيرها لاندې نقل کړې شوي دي. (۵)
ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوي دي. (۶)

قوله: قال: إذا استيقظ - أراه - أحدكم من منامه فتوضأ فليستنثر ثلاثة: حضرت ابوهريره رضي الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه ارشاد نقل کوي چه حضور پاک فرمانیلی دی چه کله تاسو کښې څوک د خپل خوب نه بيدار شئ او اودس او کړی نو درې ځل دې په پوزه کښې اوبه اچوی اوسونې دې کړی. په استنثار او استنشاق کښې فرق: د استنثار معنی ده پوزه کښې د ساه راځکلو په ذریعه اوبه خپژول او راویستل، دې دپاره چه گند وغيره صفاشی يو خيز بل وی کوم ته چه استنشاق وائی ددې معنی ده پوزه کښې اوبه پورته پورې خپژول. استنثار استنشاق ته هم جامع دي. يعنی استنثار استنشاق کيدې شی مگر استنشاق استنثار نه شی کيدې علامه عینی رحمته الله فرمائی: «والاستنثار من تمام فائدة الاستنشاق، لأن حقيقة الاستنشاق جذب الماء بهم الأنف إلى أقصاه، والاستنثار إخراج ذلك الماء» (۷)

قوله: فإن الشيطان يبيت على خيشومه: ځکه چه شیطان دهغه په پوزه کښې شپه تیروی دلغظ خیشوم تحقیق اوضبط: خیشوم د خاء معجمه فتحه اویا په سکون، دشین ضمه او واؤه سکون سره دي. آخری لفظ میم دي. ددې په تفسیر کښې مختلف اقوال دي. علامه کرمانی رحمته الله

(۱) کشف الباری: ۲/۲۶۲.

(۲) ددوی د حالاتو دپاره اوهورنی کتاب الصلاة باب نوم الرجال فی المسجد.

(۳) ددوی د حالاتو دپاره اوهورنی کتاب مواقيت الصلاة باب الصلوات الخمس كفارة.....

(۴) کشف الباری: ۱۷۳۹/۲.

(۵) کشف الباری: ۴۶۵/۳.

(۶) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۷) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۲ قال الحافظ: والمقصود من الاستنشاق تنظيف داخل الأنف، والاستنثار يخرج ذلك الوسخ مع الماء.

فهو من تمام الاستنشاق فتح الباری: ۴۴۳/۶.

فرمانی چه د پوزې آخری حصه خیشوم دې. ابن الملکن رحمته الله په قول پوزې ته وائی. خو علامه داؤدی رحمته الله وائی چه د پوزې دواړو سپیمو ته خیشوم وائی. (۱)

په پوزه کښې د شپې تیروولو معنی: د شیطان په خیشوم کښې شپه تیروول خو په حقیقت باندې محمول دی چه په واقع کښې شیطان هلته شپه تیروی. یا په مجاز باندې محمول دې چه په پوزه کښې کوم خیرې وغیره جمع کیږی هغه په طاعات کښې د تازه والی او تیزنی نه محروم کول کوی. چنانچه کله بنده اودس کوی او په دغه وخت دپوزې صفائی کوی نو طبیعت تازه شی. (۲)

بیاداسې اوگورنی چه د ظاهر حدیث مقتضا داده چه شیطان دهریو اوده کیدونکی په پوزه کښې شپه کوی. مگر دا احتمال هم بهر حال شته چه دا هغه سړی سره مخصوص دې چه د اوده کیدو په وخت نقل شوې ادعیه ماثوره اهتمام نه کوی ځکه چه لړشان وړاندې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث تیر شوې دې. (۳) په کوم سره چه معلومیږی چه دالله تعالی په ذکر سره د شیطان نه حفاظت کیږی. د خالق لم یزل ذکر بنده د شیطانی اثراتو نه بچ کوی. دغه شان د آیت الکرسی په فضیلت کښې هم راغلی وو چه «ولا یقرک شیطان» (۴) چنانچه په دې حدیث کښې د نفی قرب نه مراد دا هم احتمال کیدي شی چه هغه د آیت الکرسی په برکت سره د مقام وسوسه یعنی دمسلمان د زړه طرف ته نه ځی نو د مجبورنی په پوزه کښې شپه تیره کړی. لکه څنگه چه مسلمان بنده بیدار وی نودهغه د زړه پورې رسیدل ممکن وی په دې وجه چه کله دخوب نه بیدارشی اودس کوی او په دې کښې پوزه سوتر کوی نو دا عمل شیطان د بیدارنی نه پس په مقام وسوسه یعنی زړه باندې د حملې کولونه منع کړی. دغه شان د خیشوم والاداحدیث د هریو دخوب نه بیداریدونکی ته شامل وی. والله اعلم بالصواب. (۵)

ترجمه الباب سره د هدیث مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې معنی دي چه په پوزه کښې موجود خیرې وغیره د شیطان د لښکر د قبیل نه دی. دا د شیطانی لښکر کار کوی د کوم په موجودگتی سره چه سست او مړژواندې وی. ددې نه دجنود شیطان اثبات کیږی. او په حقیقت کښې بیتوت مراد اخستلو په صورت کښې د شیطان د وجود اثبات کیږی. والله اعلم. (۶)

۱۲- باب: ذکر الحزن وتوایمهموعقایمهم

سابق باب سره مناسبت: په سابقه باب سره دا هم پیداکیدو چه د جنات نه صرف هم د شرصدور کیدي شی ځکه چه شیطان هم نوعاً هم جن دې. نوددې وهم لرې کول حضرت الامام رحمته الله داسې اوکړه چه دا باب نی قائم کړو چه هغوی مکلف وی خیر اوشر دواړه دهغوی نه صادر کیږی. (۷)

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۸۲ فتح الباری: ۶/۳۴۲ شرح الکرمانی: ۱۳/۲۰۹ التوضیح: ۱۹/۲۱۹ والکنز المتواری: ۸/۱۳/۱۲.

(۲) الکنز الجاری: ۶/۲۱۵.

(۳) باب سره پیوست د ابوهریره رضی الله عنه حدیث مراد دې په کم کښې چه دی (فکانت له حرزا من الشیطان) رقم: ۳۷۹۳.

(۴) اوگورنی هم ددې باب حدیث نمبر ۳۲۷۵ د ابوهریره رضی الله عنه حدیث.

(۵) فتح الباری: ۶/۳۴۲ والکنز المتواری: ۱۳/۲۰۸.

(۶) الکنز الجاری: ۶/۲۱۵.

(۷) لامع الداری: ۷/۲۷۹ والکنز المتواری: ۱۳/۲۰۹.

د ترجمه الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی ہے حضرت امام بخاری رحمته الله ددی ترجمه الباب پہ ذریعہ د دو امور و طرف تہ اشارہ کرے دہ. یو خودا چہ د جنات وجود برحق دی. بل دا چہ هغوی مکلف دی هغوی تہ بہ ہم د انسانانو پہ شان پہ طاعات باندی ثواب او پہ گناہونو باندی عذاب و رکولی شی. تفصیل ان شاء الله بہ وړاندی صفحاتو کښی راخی.

د جنات وجود برحق دی: لکه څنگه چہ اوس تیر شو چہ د جنات وجود برحق دی ددی کائنات پہ رنگ او بونی کښی صرف هم انسان یوازی نه دی نور هم ډیر مخلوق شته. د اصراف د نن دمدعیان د عقل خبره نه ده بلکه دهری زمانی هغه خلق چہ خپل خان ډیر عقل مند گنری د جناتو انکار کونکی راروان دی چنانچہ اکثر فلاسفہ، زنداغه ^(۱) او معتزله ^(۲) د جنات د وجود انکار کوی. هغوی سره د جناتو د عدم وجود دپاره څه دلیل خوسته دی نه، بس هغوی دغه وائی که چرې وې نو هغوی تہ به هم محسوس کیدی او په نظر به راتلی. ^(۳)

لیکن دا څه دلیل نه دی ځکه چہ یونانیانو سړې وی نو هغه تہ شین رنگ ښکاری نه تور، نه سور رنگ وینی اونه سپین، نو که هغه اوس چرته او وائی چہ ماته خودا رنگونه هلو ښکاری نه لهدا زه دا نه منم نو د هغه انکار به څوک عقل مند صحیح او گرځوی؟ دغه شان که جنات مونږ چرته د هغوی د لطیف بدن د وجې نه محسوس کولی نه شو نو په دی سره دا څنگه لارم شو چہ د هغوی د وجود نه انکار صحیح او گرځولی شی؟

امام الحرمین علامه جوینی رحمته الله فرمائی چہ یو دهری او بی دین سړی به د جنات او د هغی د وجود نه انکار کوی اونه ئی منی نو په دی باندی هیڅ د حیراتیا خبره نشته. خو په هغه خلقو باندی بهر حال حیراتیا کیرې چہ شریعت او د شریعت اصول منی پیژنی بیا هم د جنات نه انکار کوی. د کتاب الله اوسنت متواتره نه د جنات ثبوت کیری ^(۴).

اصول ثلاثه او سرسید احمد خان: د هندوستان سرسید احمد خان هم د جنات مخلوق کیدو انکار کوی اودا یو قسم قوت بهیمیه ښائی. هغه وائی چہ دا د مسلمانانو د یووه او علماء اسلام د یو کھیل

^(۱) قال إمام الحرمين الجويني رحمه الله: أعلموا - رحمكم الله - أن كثيرا من الفلاسفة، وجماهير القدرية، وكافة الزنادقة أنكروا الشياطين والجن رأسا... "آكام المرجان في غرائب الأخبار وأحكام الجن": ۱۳، الباب الأول في بيان إثبات وجود الجن. فذريه وقال القاضي أبو بكر الباقلاني رحمه الله: وكثير من القدرية يثبتون وجود الجن قدسيا، وينفون وجودهم الآن، ومنهم من يفر بوجودهم... "حواله بالا".

^(۲) قال أبو القاسم الأنصاري رحمته الله وقد أنكروهم معظم المعتزلة، ودل إنكارهم إياهم على قلة مبالاتهم، وركاكة دياناتهم... "حواله بالا".

^(۳) قال القاضي أبو يعلى الحبلي رحمه الله: الجن أجسام مؤلفة، وأشخاص منسلة، ويجوز أن تكون كنيفة، خلافا للمعتزلة في قولهم: أنهم أجسام رقيقة، ولرفقهم لا نراه. والدلالة على ذلك علمنا بأن الأجسام يجوز أن تكون رقيقة، ويجوز أن تكون مستقيمة، ولا يمكن معرفة أجسام الجن أنها رقيقة أو كنيفة إلا بالمشاهدة أو الخبر الوارد عن الله تعالى أو عن رسول الله صلى الله عليه وسلم. وكلا الأمرين مفقود، فوجب أن لا يصح أنهم أجسام رقيقة أصلا. فأما قولهم: إن الجن إنما كانت أجساما رقيقة، لأننا لا نراها، وإننا لم نرها لرقفتها، فلا يصح، لأننا قد دللنا على أن الرقة ليست بما نعمة عن الرؤية، ويجوز أن تكون الأجسام الكنيفة موجودة ولا نراها، إذا لم يخلق الله تعالى فينا الإدراك "آكام المرجان: ۲۷ الباب الرابع، في بيان أجسام الجن.

^(۴) "آكام المرجان: ۱۳ فتح الباري: ۶/۲۴۳

جنات مکلف دي: جنات د شريعت د افعالو مکلف دي که نه؟ نوددې جواب دادې چه مکلف دي. حافظ

ابن عبد البر رحمته الله فرماني: «وهم عند الجماعة مكلفون مخاطبون، لقوله تعالى: (يَعْلَمُ الْغَيْبُ الْإِنْسَانُ)»^(١) وقوله تعالى: (فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ)»^(٢) وقوله: (سَتَقَرُّ لَكُمْ آيَةُ الْفُتُلَانِ)»^(٣) (٤)

نور فرماني چه د اسلام علما کرام ټول په دې باندې متفق دي چه محمد صلی الله علیه و آله د انسانانو او جناتو دواړو رسول او دواړو د پاره بشير او نذير دي. د حضور پاك ددې دواړو انواع طرف ته مبعوث كيدل هم د حضور پاك صلی الله علیه و آله د ډيرو زياتو خصوصياتو نه يو خاصيت دي. د كوم په بنياد باندې چه رسول الله صلی الله علیه و آله ته په نورو انبياء كرامو عليهم السلام باندې فضيلت وركړې شوې دي چه د انبياء سابقينو بعثت صرف د خپل ربې والا قوم طرف ته كيدلو خو حضور پاك ټولو پيريانو او انسانانو طرف ته مبعوث كړې شوې دي.^(٥)

علامه رازی رحمته الله فرماني: «أطبق الكل على أن الجن كلهم مكلفون»^(٦) چه ددوی د مكلف بالا افعال كيدو باندې د ټولو اجماع ده. قاضي عبد الجبار همذاني رحمته الله فرماني چه په اهل علم كښې د جناتو په نه مكلف كيدو كښې هيڅ اختلاف زموږ په علم كښې نشته دي. بلكه د ټولو ددوی په مكلف كيدو باندې اجماع ده. ليكن بعض حشويه وائي چه هغوی په خپلو افعالو كښې مضطروى. دهغوی نه د افعالو صدور په اضطراري توگه سره كيږي. خودا قول غلط دي الله تعالى دوی مكلف گرځولى دي اودا د دې خبرې دليل دي چه دهغوی افعال دهغوی په اختيار سره صادر كيږي.

گورنى الله تعالى په قرآن كريم كښې ځانې په ځانې د شيطانانو مذمت كړې دي. په هغوی لعنت كړې دي. دهغوی د مكروا فريب نه د بچ كيدو تاكيدنى كړې دي. بل الله تعالى مختلف قسم عذابونه هم ذكر كړي دي كوم چه به شيطانانو ته وركولې شى. د پوهيدلو چه كومه خبره ده هغه داده چه الله تعالى دا ټول هرڅه هغوی سره كوى چاچه د اوامر او نواهي مخالفت كړې وي. د كبا نواړ تركاب نى كړې وي او

عند أهل الإيمان، أو كان شركا، فإن المشركين يقرؤون من العزائم والطلاسم والرقى ما فيه من عبادة للجن وتعظيم لهم، وعامة ما يأبى الناس من العزائم والطلاسم والرقى التي تفقه بالعربية فيها ما هو شرك بالله، ولهذا نهى علماء المسلمين عن الرقا التي لا يفقه بالعربية معناها، لأنها مظنة الشرك، وإن لم يعرف الرقاى أنها شرك.

وفي الصحيح: عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه رخص ما لم تكن شركا، وقال: من استطاع أن ينفع أخاه فليفعل. [رواه مسلم في صحيحه كتاب السلام، باب استحباب الرقية من العين...، رقم: ٢١٩٩ وأحمد في مسنده: ٣٠٢٣، رقم: ١٤٢٨٠ و ٣١٥٣، رقم: ٤٣٥ و ٣٩٣٣، رقم: ١٥٣٠٥] وقد كان للعرب وسائر الأمم من ذلك أمور يطول وصفها، وأمور وأخبار العرب في ذلك متواترة عند من يعرف أخبارهم من علماء المسلمين، وكذلك كان عند غيرهم، ولكن المسلمين أخير بجاهلية العرب منهم بجاهلية سائر الأمم. (مجموع الفتاوى: ١٠٨٩/١٠).

(١) سورة الأنعام: ١٣٠، الرحمن: ٣٣.

(٢) سورة الرحمن: ١٣.

(٣) سورة الرحمن: (٣١).....

(٤) التمهيد لابن عبد البر: ١١/١٧١ فضل محمد عليه السلام على سائر الأنبياء.

(٥) حواله بالا.

(٦) التفسير الكبير: ٢٨/١٤-٢٧/الأحقاف: ٣٢-٢٩.

په محرماتو کېښې اخته شوې وی حالته هغه دې ټولونه بچ کیدې شو نیکنی کولې شوې او هغه مکمل توگه باندې اختیار مند وو.

د جناتو په شریعت باندې مکلف کیدو دویم دلیل ذکر کولو سره قاضی همدانی رحمته فرماني چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله د دین یوه حصه د ادم ده چې په شیطانانو باندې لعنت او کړې شی دهغوی حالات خلقوته بیان کړې شی او عامو انسانانو ته دا اوڅودلې شی چې دوی د شر او گناهونو دعوت ورکوی اود گناهونو وسوسې اچوی. دا هم د جناتو په مکلف کیدو باندې دلالت کوی. (۱)

شیطانانو او جناتو ته به ثواب یا عقاب کیږي؟ دې نه پس بیا یو بل اختلاف دې هغه دا چې شیطانانو او جناتو ته به دهغوی د اعمالو صالحه ثواب او د گناه د اعمالو عقاب او عذاب وی که نه؟ د علماء اسلام اتفاق او اجماع ده چې کافرانو جناتو ته به په آخرت کې عذاب ورکولې شی. د الله تعالی ارشاد دې: **﴿قَالَ النَّارُ مُوَكَّمٌ خَلِيدِينَ فِيهَا أَلَا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾** (۲)، هم دغه شان الله تعالی ارشاد دې: **﴿وَأَمَّا الْقَيْطُونَ فَكَانُوا يُجَاهِمُونَ حَطْبَاءَ﴾** (۳) چې مونږ مخلوق جنات نه کوم چې ظالمان دی یعنی کافران او مشرکان وی هغوی به په آخرت کې د دوزخ خشاک جوړیږي. (۴)

د مومن جنات حکم: مؤمنانو جناتو سره به څه معامله کیږي؟ په دې کې د علماء اسلام دوه اقوال دي: ۱. رومیي مذهب او قول دادې چې صرف د دوزخ نه خلاصی او نجات به د هغوی انعام وی بیا به هغوی ته د حساب کتاب کیدو نه پس حکم ورکولې شی چې تاسو هم د ځناورو په شان خاورې شئ. حضرت لیث بن ابی سلیم رحمته فرماني چې د جنات ثواب به داوی چې هغوی ته به د دوزخ نه پناه ورکړې شی بیا به هغوی ته ونیلي شی چې تاسو اوس خاورې شئ. (۵) حضرت ابو الزناد عبدالله بن ذکوان رحمته فرماني چې کله جنتیان په جنت کې او دوزخیان په دوزخ کې داخل شی نو الله تعالی به ټول مخلوقاتو ته او مومنانو جناتو ته حکم ورکړي تاسو خاورې شئ. نو هغوی به خاورې شی په دې موقع باندې به کافران د تمنا په توگه وائی: **﴿يَلَيْتُنِي كُنْتُ ثَرِيًّا﴾** (۶) کاش چې زه هم نن خاورې شوې وې. (۷) ددې مذهب نور تفصیل په وړاندې باب کې راځي ان شاء الله په دې سلسله کې دویم مذهب دادې چې دوی ته به په طاعات او حسنات باندې انعامات ملاوړي په سینات او نافرمانی باندې به سزا ملاوړي. دا د امام ابن ابی لیلی، امام مالک، امام اوزاعی، امام شافعی، امام احمد او دهغوی تلامذه اود صاحبین (ابو یوسف و محمد) رحمهم الله مسلک دي. د امام اعظم رحمته نه هم یو روایت هم

(۱) آکام المرجان: ۵۶، الباب الخامس عشر: فی بیان تکلیف الجن، فصل.

(۲) سورة الانعام: ۱۲۸.

(۳) سورة الجن: ۱۵.

(۴) آکام المرجان: ۸۳، الباب الثالث والعشرون فی بیان دخول كفار... عدة القاری: ۱۵/۱۸۴ ولقط المرجان للسيوطی: ۷۶ ذکر

عقابهم و ثوابهم.

(۵) فتح الباری: ۳۴۶/۶، عدة القاری: ۱۵/۱۸۴ و آکام المرجان: ۸۱، الباب الثاني والعشرون والأشرف فی منازل الأشراف لابن أبي

الدنيا رقم: ۳۵۶ ولقط المرجان: ۷۷.

(۶) سورة النبا: ۴۰.

(۷) تفسير الطبري: ۸۸/۲۷ و کتاب العظمة لأبي الشيخ رقم: ۱۶۸ و آکام المرجان: ۸۱ ولقط المرجان: ۷۷.

دغه دې. بلکه دا د جمهور علماء اسلام مذهب دې. (۱) د جمهورو د مذهب دلائل ویرزیات دی. د قرآن کریم ویر آیاتونه اود نبی ﷺ ویر احادیث په دې موقف باندې مضبوط دلائل دی چه جناتو ته به هم د جنت نعمتونه حاصلیری لکه چه شاته تیر شو چه هغوی د آیات او وعید لاندې داخل دی او مکلف دی. په دې باندې دامت اجماع ده نو دا به عجیبه شان خبره شی چه په وعید کښې خودې هغوی انسانو سره شامل وی مگر په نعمت کښې شامل نه وی. ابن حزم رحمه الله مختلف آیات (کوم چه وړاندې راخی) نقل کولونه پس لیکي:

«وهذه صفة نعم الجن والإنس عموماً، لا تجوز اللمعة أن يخص منها أحد النوعين، ومن المحال المعتبر أن يكون الله تعالى يحرماناً بخير عام، وهو لا يرد إلا بعض ما أخبرنا به، ثم لا يبين ذلك هو هذا البهتان الذي ضمنه الله تعالى لنا، فكيف وقد نص على أنهم من جملة المؤمنين الذين يدخلون الجنة ولا بد» (۲)

د مخلوقاتو څلور قسمونه: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرماني د مخلوقاتو په اعتبار د عذاب او ثواب څلور قسمونه دی. یو مخلوق به جنت ته ځي او یو به دوزخ ته ځي او دوه مخلوقات به جنت او دوزخ دواړو ته ځي چنانچه هغه مخلوق چه په مکمل توگه به جنتی وی هغه ملائکه دی. هغه مخلوق چه په مکمل توگه به دوزخ وی هغه شیطانان دی. بل هغه دوه مخلوقات کوم چه به جنت او دوزخ دواړو ته ځي دا د جنات او انسانانو مخلوق دې. په دوی کښې به د مسلمانانو انعام او اکرام کیږي او په کافرانو باندې به عذاب وی. (۳)

په انعام او عذاب دواړو کښې حصه دار: مشهور تابعی بزرگ حسن بصری رحمه الله فرماني چه جنات د ابلیس او انسان د آدم ﷺ اولاد دې. په دوی کښې هم مؤمن دی او په هغوی کښې هم اودوی به په عذاب او ثواب کښې هم حصه دار وی. چنانچه څوک د دې مخلوق نه او دهغه مخلوق نه مؤمن وی هغه به د الله تعالی دوست وی. بل چه څوک ددې مخلوق نه یا دهغه مخلوق نه کافر وی هغه شیطان دې او د الله دښمن دې. (۴)

د جنات به په آخرت کښې کوم ځاني ټکانه وی: د مؤمن جناتو باره کښې چه کله دا ثابته شوه چه هغوی به په طاعات باندې د انعام او اکرام مستحق وی نو اوس په دې کښې اختلاف پیدا شو چه د هغوی انعام به څه وی؟ آیا هغه به په جنت کښې داخلیری که نه؟ په دې کښې د امت د علماؤ څلور اقوال دی: اولنې قول دا دې چه جنات به په جنت کښې داخلیری اود هغه ځاني د نه ختمیدونکو همیشه د نعمتونو نه به خوندونه اخلي. مبشر بن اسماعیل فرماني چه مونږ د ضمره بن حبیب په مجلس کښې ددې خبرې تذکره اوکړه چه جنات به جنت ته داخلیری که نه؟ نو ضمره او فرمائیل چه

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۴ فتح الباری: ۶/۳۴۶ لفظ المرجان فی احکام الجن للسیوطی: ۷۷ واکام المرجان: ۸۴ الباب الرابع والعشرون.

(۲) الفصل فی الملل والأهواء والنحل: ۳/۳۰۸ الکلام فی تعبد الملئکة... واکام المرجان: ۸۵.

(۳) الأثر صحیح کتاب العظمة لأبی الشیخ رقم: ۱۱۶۸ وابن جریر فی تفسیر: ۲۷/۸۸ لفظ المرجان للسیوطی: ۷۸.

(۴) لفظ المرجان للسیوطی: ۷۸.

هغوی به جنت ته چی^(۱) ددې خبرې تصدیق د قرآن کریم په دې آیت مبارک کښې دې: ﴿لَنُظَاهِرَنَّ لَهُمْ فِیْ ذٰلِکَ اَنْۢیَاسَهُمْ﴾ (۲) چنانچه دجنت دپاره به جنیات ښځې او د انسانانو دپاره انسانانې ښځې وی (۳). دا قول د جمهورو مختار دې. ابن حزم ظاهري رحمته الله علیه په الملل کښې دا د ابن ابی لیلی رحمته الله علیه او د امام ابویوسف رحمته الله علیه اود جمهورو قول خودلې دې او لیکلی نئ دی چه «وه نقول» (۴).

بل قول دادې چه جنات به جنت ته دتنه نه شی تللي بلکه د هغې په اطرافو کښې به وی. په داسې ځانې کښې به وی چرته چه انسانان خو په هغوی وینی مگر انسانان به دوی نه وینی. دا قول د ائمه ثلاثه او صاحبین نه نقل دې. د ابن تیمه رحمته الله علیه تحقیق هم دغه دې. (۵) ابن حزم رحمته الله علیه امام ابویوسف رحمته الله علیه داوول قول په قائلینو کښې شمیر کړې وو. (۶) دریم قول دادې چه هغه به د جنت نه بهر اعراف کښې وی. او څلورم قول د توقف اوسکوت دې. دا د امام اعظم رحمته الله علیه طرف ته منسوب دې. (۷).

یوه اهم تنبیه: کومو حضراتو چه دا اعراف والا قول اختیار کړې دې دهغوی مستدل د حافظ ابوسعید محمد بن عبد الرحمن رحمته الله علیه هغه حدیث دې کوم چه هغوی خپل امالی کښې په خپل سند سره دحضرت انس رضی الله عنه نه روایت کړې دې. د دغه روایت الفاظ دادی: «عن أنس عن النبی صلی الله علیه وسلم قال: إن مؤمنی الجن لهم ثواب، وعليهم عقاب، فأسألن عن ثوابهم، فقال: علی الأعراف، ولهم وافی الجنة. فقالوا: وما الأعراف؟ قال: حائط الجنة، تجري من الأنهار، وتنبث فیہ الأشجار والغان، اللفظ للأکام» (۸).

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمانیلی دی چه مومنانو جنات ته به ثواب ملاویری او هغوی ته به سزا هم ورکیری نوموړې صحابه کرامو دهغوی د ثواب باره کښې تپوس اوکړو نو هغوی رضی الله عنهم اوفرمانیل دهغوی ثواب به اعراف وی هغوی به په جنت کښې دتنه نه وی. نوصحابه کرامو اووئیل اعراف څه څیز دې؟ نو وئې فرمانیل هغه د جنت یو باغ دی د کوم نه چه نهرونه راوځی او په هغې کښې وښې راتوکیرئ او میوې لگی. علامه بدرالدین شبلې رحمته الله علیه فرمانی چه زمونږ شیخ حافظ ذهبی رحمته الله علیه دې حدیث ته منکر جدا وئیلی دې والله تعالی اعلم. (۹).

يَقُولُ: ﴿يُحْمَلُونَ فِي الْعِلْمِ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي - إِلَى قَوْلِهِ - غَايِعْمَلُونَ ۝﴾ / الأنعام: ۱۳۰-۱۳۲. / (بخشا) / الجن: ۱۳ / نقصاً.

(۱) دمشهور صوفی بزرگ حضرت امام حارث محاسبی رحمته الله علیه مذهب دادې چه جنات به جنت کښې داخلېری مگر هغوی به انسانان نه وینی. په هغوی کښې به دا صلاحیت هلته نه وی هلته به د دنیا برعکس معامله وی عمدة القاری: ۱۵/۱۸۵ آکام المرجان: ۸۴ ولفظ المرجان: ۷۹.

(۲) سورة الرحمن: ۷۴.

(۳) آکام المرجان: ۸۶-۸۵ ولفظ المرجان: ۷۸ وتفسیر ابن جریر طبری: ۲۷/۸۸ وأویو الشیخ فی العظمة رقم: ۱۱۶۸.

(۴) الفصل فی الملل والأهواء والنحل: ۳/۸۰ الکلام فی تعبد الملائكة..... وآکام المرجان: ۸۶-۸۵ ولفظ المرجان: ۷۹ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۴ فتح الباری: ۳۴۶/۶.

(۵) آکام المرجان: ۸۵ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۴ فتح الباری: ۳۴۶/۶ ومجموع الفتاوى: ۳۸/۱۹.

(۶) آکام المرجان: ۸۴ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۴ فتح الباری: ۳۴۶/۶.

(۷) حواله جات بالا روح المعانی للأئوسی: ۹/۱۸۹ الأحقاف: ۳۱ التوضیح لابن الملن: ۱۹/۲۲۲.

(۸) آکام المرجان: ۷۹ رقم: ۱۵۸ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۴ کتاب البعث والنشور للبيهقي: ۸۵-۸۴ رقم: ۱۷.

(۹) آکام المرجان: ۸۷.

دالله تعالی ددی ارشاد مبارک د وجی نه: ای د پیریانو او انسانانو تولیه آیا تاسو ته هم ستاسونه پیغمبر (ﷺ) نه وو راغلی؟ چه تاسو ته به نی زما احکام بیانول اوتاسو ته به نی د دې نن ورځې خبر درکولو؟ هغوی ټول به عرض کوی چه مونږ په خپل ځان باندې اقرار کوو. اوهغوی د دنیا ژوند په هیږه «دهوکه» کښې اچولی دی اوهغه خلق په اقرار کوی چه مونږ کافران وو. داددې دپاره دی چه ستا رب یو کلی ولاد کفر د وجی نه په داسې حالت کښې نه هلاک کوی چه د دغه کلی والاېې خبره وی. اودهر یو دپاره به درجات ملاوی دهغه د اعمالو د وجی. اوستا رب دهغوی د اعمالونه ناخبره نه دي. (۱)

مکمل آیات مبارکه: پورته د دریو آیاتونو ترجمه ذکر کړې شوې ده مکمل آیات داسې دي: ﴿يُخَشِّرُ النَّبِيَّ وَالْإِنْسَ الْأَمْرَ يَا كُفْرُ رَسُولٍ فَتُكْفَرُ بِغَيْرِهِمْ عَلَى كُفْرِهِمْ أَلَيْسَ وَتَنْذِرُ لِقَاءِ يُؤْمِرُكَ هَذَا قَالُوا أَشْهَدُ نَاعَلِي الْكُفْرَ وَغَرَّ نَحْمُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَيَّ الْكُفْرَ هَذَا كَانُوا كُفْرِينَ هَذَا أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَفِلُونَ ه وَلَكِنْ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ه﴾

د آیات مبارکه نه داهام بخاری استدلال: په دې آیاتونو مبارکو سره امام بخاری رحمه الله د جمهورو تائید کړې دي. او دلیل یې پیش کړې دي چه جنات مکلف دی. چنانچه دې آیاتونو کښې د انسانانو سره سره د جنات هم د عقاب او سزا نه ویرولې شی. هم دغه د مکلف کیدو نښه ده. په دې وجه اوفرمانیلې شو ﴿الْمَرْيَاتُكُمْ رَسُولٍ فَتُكْفَرُ بِغَيْرِهِمْ عَلَى كُفْرِهِمْ أَلَيْسَ وَتَنْذِرُ لِقَاءِ يُؤْمِرُكَ هَذَا قَالُوا أَشْهَدُ نَاعَلِي الْكُفْرَ وَغَرَّ نَحْمُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَيَّ الْكُفْرَ هَذَا كَانُوا كُفْرِينَ ه﴾ اودغه شان وړاندې ټلو سره په دې پسې ارشاد اوفرمانیلې شو ﴿وَلَكِنْ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا﴾ ددې نه معلومه شوه لکه څنگه چه به انسانانو ته درجات ورکولې شی اوثواب به ملاویری دغه شان به جناتو ته هم درجات ورکولې شی اوهغوی ته به هم ثواب ملاویری. علامه عینی رحمه الله فرماني:

«اللامر في لقوله للتعليل للترجمة لأجل الاستدلال، وجه الاستدلال أن قوله تعالى: ﴿وَتَنْذِرُ لِقَاءِ يُؤْمِرُكَ﴾ يدل على العقاب وقوله: ﴿وَلَكِنْ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا﴾ يدل على الثواب» (۲)

د حضرت گنګوهی رحمه الله تقریر هم د جمهورو موافق دي. هغه د ترجمه الباب مقصد اوسابق سره مناسبت بیانولوسره فرمانی چه سابقه باب سره دا وهم پیدا کیدلو چه د جنات نه صرف هم د شر صدور کیدې شی ځکه چه شیطان هم د جن د نوع نه دي. نوددې وهم لرې کول امام بخاری رحمه الله داسې اوکړو چه دا باب یې اوترلو چه هغوی مکلف وی لکه چه انسان مکلف دي. دهغوی مطیع به د ثواب مستحق او دهغوی گناهکار به د عذاب مستحق وی.

دې نه علاوه شیطان د لعنت او ټلو د سزا په دې وجه ګرځولې شوې دي چه هغه شرارت کړې وو اودالله تعالی د حکم منلو نه یې انکار کړې وو نه چه د جن کیدو د وجی نه. جن کیدل هیڅ جرم نه دي اونه دا د شر استعاره ده هغه هم یو قسم دي لکه چه بشر یو قسم دي څنگه چه دوی مکلف دی دغه شان هغوی هم مکلف دی. (۳)

هضور پاک ﷺ رسول الثقلین دي: امت مسلمه په دې باندې متفق دي چه الله تعالی حضرت محمد ﷺ د پیریانو او انسانانو دواړو د پاره مبعوث کړې وو. حضور پاک ﷺ د ثقلین نبي او رسول دي

(۱) بیان القرآن بتفصیل: ۵۹۰/۱

(۲) عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵

(۳) لامع الداری: ۲۷۹/۲، الكنز المتوازی: ۲۱۱-۲۰۹/۱۳.

صحیحینو کنبی دحضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه مشهور حدیث دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله خپل خصوصیات شمیرلو سره او فرمائیل: «أعطيت خمساً؛ لم يعطني أحد من الأنبياء قبلي؛، وكان النبي بعثت إلى قومه خاصة، وبعثت إلى الناس عامة»^(۱)، یعنی ماته پنځه داسې خصوصیتونه را کړې شوی دی چه ماته وړاندې چاته نه دی ورکړې شوی (په هغې کنبی یو داهم دی چه ماته وړاندې، به یونبی صرف د خپل قوم طرف ته مبعوث کولې شو، خو زه د ټولو خلقو د ناس طرف ته لیکلې شوې يم. ابن عقيل رحمته الله فرمائی چه لغوی اعتبار سره جنات هم په ناس کنبی داخل دی. علامه راغب اصفهانی رحمته الله فرمائی: «الناس: جماعة حيوان ذي فکرو و فکرة، والجن لهم فکرو و فکرة، والناس من ناس بنوس: [إذا تحرك]»^(۲) هم دغه شان د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دی چه د حضور پاک ارشاد مبارک دی: «أرسلت إلى الجن والإنس، وإلى كل أحد وأحد»^(۳).

ایا د رسول الله صلی الله علیه و آله نه وړاندې په جنات کنبی نبی تیر شوې دي؟ علامه بدرالدین شبلی رحمته الله په دې باندې تفصیلی بحث کړې دی چه حضور پاک صلی الله علیه و آله رسول الشقلین دی. خود حضور پاک د بعثت نه وړاندې څه معامله وه؟ آیا د جنات د طرف نه هم ددوی نه څوک جن نبی هم تیر شوې دي؟ نو په دې کنبی د علماء امت اختلاف دی. چنانچه د ترجمه الباب لاتدي ذکر کړې شوي آیت «يُعَذَّبُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يُقِصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا اتَّخَذْنَا عَلَىٰ أَنفُسِنَا وَعَظْمُهَا الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا الْكَافِرِينَ»^(۴) ذلك أن لم يكن ذلك مهلك القرى بظلم أهلها غفلون، ولكل درجت مباحة علواً ومأزقاً بقاقي عما يفتكرون^(۵) نه استدلال کولوسره حضرت ضحاک رحمته الله او حافظ ابن حزم ظاهري رحمته الله دا موقف اختیار کړې دي لکه څنگه چه په انسانانو کنبی انسان نبی مبعوث شوې دي دغه شان په قوم جنات کنبی هم دهغوی نه جن نبی تیر شوې دي.

حافظ ابن جریر رحمته الله په سند موصول سره نقل کړې دی چه: «(سئل الضحاك عن الجن، هل كان فيهم من نبي قبل أن يبعث النبي صلى الله عليه وسلم؟ فقال: ألم تهم إلى قول الله تعالى: {يُعَذَّبُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ} يعني بذلك أن رسلا من الإنس ورسلا من الجن؟ قالوا: بلى.»^(۶)

هم دغه شان حافظ ابن حزم ظاهري رحمته الله هم فرمائی چه د نبی کریم د بعثت نه وړاندې په انسانانو کنبی یونبی د جنات طرف ته نه دي لیکلې شوې ځکه چه جنات د انسانانو د قوم نه دی لیکن رسول الله صلی الله علیه و آله پخپله ارشاد فرمائیلې دي چه سابقه امتونو کنبی هر نبی د یونه یو خاص قوم طرف ته لیکلې

(۱) رواه البخاری فی کتاب التیمم باب بلاثر جمه رقم: ۳۲۵ وفی مواضع أخرى من صحیحه، انظر كشف الباری، کتاب التیمم:

۸۲، وسلم کتاب المساجد، باب المساجد، رقم: ۵۲۱

(۲) آكام المرجان: ۵۹ الباب السابع عشر، ولسان العرب: ۱۴/۲۲۶-۳۲۵ مادة: نوس، ومثله فی المفردات للراغب، باب النون،

مادة نوس، ص: ۵۱۱

(۳) رواه البيهقي فی دلائل النبوة: ۵/۴۷۴، رقم: ۲۲۱۷ وأيضاً انظر: ۵/۴۷۳ رواية جابر وأبي ذر، رضى الله عنهما، كذا انظر مجلس

فی ختم كتاب الشفاء بتعريف حقوق المصطفى صلی الله علیه و آله، ۴۶.

(۴) تفسير الضحاك: ۲۴۳/۲۵۲ سورة الأنعام رقم: ۷۹۶ وآكام المرجان: ۵۷ الباب السادس عشر ولقط المرجان: ۴۲ فصل: هل

كان من الجن نبى أو رسول؟ وتفسير الطبري: ۵/۱۳۰.

شوی وو. (۱) ابن حزم رحمته الله نور فرمائی چہ دا خبرہ خو مونہ پہ یقینی توگہ باندی پیٹنو چہ جنات ہم ویرولی شوی دی چہ هغوی هم مکلف دی، نوثابتہ شوه چہ د هغوی کنبی هم نبی تیرشوی دې. دلیل هم هغه دالله تعالی ارشاد دې: ﴿يُخَفِّرُ الْيَتِيمَ وَالْإِنْسَانَ الْأَعْمَىٰ يَتُكْرِمُهُمْ وَيُنَكِّمُهُمْ.....﴾ (۲)

علامه بدرالدین شبلی رحمته الله فرمائی چہ دحضرت ضحاک رحمته الله د مذهب تائید دقرآن کریم آیت (وَمِنَ الْأَرْضِ يَخْلُقُ) (۳) په تفسیر کنبی دحضرت ابن عباس رضی الله عنہما د ارشاد نہ هم کیږی کوم چہ ددې آیت په تفسیر کنبی دهغوی نه نقل دې چہ زمکې هم اووه دی په هره زمکه کنبی ستاسو د نبی په شان یو نبی دې اود آدم په شان یو آدم دې. رواه الحاکم (۴) حافظ ذهبی ددې حدیث تحسین فرمائی دې. (۵) حافظ ابن حجر مکي فتاوی حدیثیه کنبی لیکي چہ ظاهر قرآن هم دحضرت ضحاک رحمته الله سره دې چہ جناتو کنبی هم نبی تیرشوی دې مگر اکثر علما ددې خلاف دی. (۶)

د جمهورو مذهب: جمهور سلفا او خلفا ددې برعکس دا فرمائی چہ په جناتو کنبی کله هم رسول نه دې تیرشوي خومره هم چہ رسولان راغلی دی ټول هم دانسانانو نه راغلی. دا مذهب حضرت ابن عباس رضی الله عنہما ابن جریج، مجاهد، ابن کلبی، ابو عبید او علامه واحدی رحمهم الله وغیره نه نقل کړې شوې دې او جمهور علما د آیت مبارک ﴿يُخَفِّرُ الْيَتِيمَ وَالْإِنْسَانَ الْأَعْمَىٰ يَتُكْرِمُهُمْ وَيُنَكِّمُهُمْ.....﴾ (۷) تاویل دا فرمائی چہ دا د جناتو نه څه خلق وو دالله تعالی د طرف نه باقاعده رسولان نه وو لیکن الله تعالی هغوی په زمکه کنبی خواړه کړل. چنانچه هغوی د الله تعالی د هغه رسولانو کلام واوړیدو کوم چہ انسانانو ته مبعوث شوي وو اود هغې اوړیدو سره هغوی خپل قوم جنات طرف ته واپس راغلل او هغوی اوویرول د الله تعالی کلام (مامورات او منهیات) نی ورته واوړول. والله سبحانه وتعالی اعلم. (۸)

قال ابن حجر المکی: ومعنی ﴿رُسُلٌ يَنْكُرُهُمْ﴾ أي: من مجموعکم، وهم الإنس، أو المراد بهم رسل الرسل، الفتاوی الحدیثیه: ۹۸ مطلب: الأصح أن الجن ليس فیهم نبی ولا رسول.

وقال الزمخشری فی الکشاف: ۲/۶۶: واختلف فی أن الجن هل بعث إليهم رسل منهم، فتعلق بعضهم بظاهر الآية، ولم يفرق بين مكلفين ومكلفين أن بعث إليهم رسل من جنسهم، لأهميه أنس، وله ألف. وقال آخرون: الرسل من الإنس خاصة وإنما قيل ﴿رُسُلٌ يَنْكُرُهُمْ﴾ لأنه لما جمع الثقلان في الخطاب صرح ذلك، وإن كان من أحدهما، كقوله: ﴿يَخَفِّرُ يَتُكْرِمُهُمُ الْيَتِيمَ وَالْأَعْمَىٰ﴾. وقيل: أراد رسل الرسل من الجن إليهم، كقوله تعالى: ﴿وَلَوْ إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ﴾. وعن الكلبي: كانت الرسل قبل أن يبعث محمد صلی الله علیہ وسلم يبعثون إلى الإنس، ورسل الله بعث إلى الإنس والجن.

(۱) الحديث من ترجمه آفنا الصحيحين (متفق عليه) عن جابر رضى الله عنه.

(۲) الفصل في الملئ: ۱۴۷/۳ وأكاد المران: ۵۷ باب السادس عشر، في بيان هل كان في الجن نبى قبل بعثة نبينا... ولنفذ المران: ۴۲ عمدة القاري: ۱۸۵/۱۵ - ۱۸۴.

(۳) سورة الطلاق: ۱۲.

(۴) المستدرک للحاکم: ۴۹۳/۲ وصححه ابن حجر المکی فی الفتاوی الحدیثیه: ۶۹

(۵) تلخیص المستدرک للذهبی بذیل المستدرک: ۴۹۳/۲ وأکاد المران: ۵۵۸ دې حدیث متعلق اباحت اول کتابت کنبی به باب ماجاء فی سبع أرضین کنبی راغلي دې

(۶) الفتاوی الحدیثیه: ۹۴ مطلب لم یبعث إلى الجن نبی قبل نبینا قطعا.

(۷) أكاد المران: ۷۵ لفظ المران: ۴۳-۴۲ والتوضیح لابن الملقن: ۲۲۱/۱۹.

(بُخْسًا): ثَمًّا: داهم درجۃ الباب حصه ده. په دې عبارت تفسیریه سره هم امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ خپله مدعی حاصل کړې ده. آیت مبارک (فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَحْزَنُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا) ^(۱)، کنسې نې د لفظ بخس شرح او فرمائیلو چه دا د نقص او کمی باره کنسې دې. اودې سره نې د جناتو مکلف کیدل هم ثابت کړل ځکه چه څوک په خپل رب باندې ایمان لری هغه ته به د هېڅ نقصان اندیښنه نه وی او چه کوم کافر وی هغه به ویرېږی چه د څه نقصان ښکار نه شی. دا ویره تر هغه د جناتو دمکلف کیدو دلیل دې چونکه د آیت تعلق هم دهغوی ذات سره دې. ^(۲)

قَالَ مُحَمَّدٌ: (وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ لَبًّا) / الصافات: ۱۵۸ / قَالَ: كُنَّا وَقُرَيْشٍ: الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ، وَأَمَّا أَهْلُ بَنَاتِ سُرَوَاتِ الْجَنَّةِ. قَالَ اللَّهُ: (وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ) ^(۳) / الصافات: ۱۵۸ / سَمِعْتُمُ لِلْحِسَابِ. (جُنْدُ مُحْضَرُونَ) ^(۴) / رِس: ۷۵ / عِنْدَ الْحِسَابِ.
حضرت مجاهد بن جبر رحمۃ اللہ علیہ ^(۲) آیت مبارک (وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ)

په تفسیر کنسې فرمائی چه دقریشو کافرانو به ونیل چه فرېښتې نعوذبالله دالله تعالی لورې دهی او د هغوی میندې د پیریاوند سردارانو لورې دهی.

د آیت مبارک شرح او تفسیر: د حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ دا تعلیق حسب سابق امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د خپل موقف د ثابتولو دپاره ذکر کړې دې چه جنات مکلف دی. هغه په دې توگه چه د کافرانو عقیده د ملائکه باره کنسې ده او چه هغوی نعوذبالله د الله تعالی چه د هر څه نه پاک اولونی دې لورې دهی د اولاد د اثبات دپاره به بیا د زوج ضرورت وی نود هغوی عقیده داوه چه د جناتو د سردارانو د لورې نه د الله تعالی نعوذبالله واده شوې دې دکوم په نتیجه کنسې چه فرېښتې پیدا شوې. دغه شان هغوی د رب کریم او جناتو په مینځ کنسې رشته داری ثابتولو کوشش کړې دې اودا عقیده نې خپله کړه چه جنات د رب کریم سرڅښتنی ده. نعوذبالله من ذلک.

الله تعالی ذکر شوی آیت مبارک کنسې دهغوی د دې فضول او فاسدې عقیدې شناعت او قبح واضح کولوسره ارشاد او فرمائیلو چه دا څنگه کیدې شی چه دهغه خپل مخلوق سره خسروانه تعلقات او رشته دارنی وی؟ حالانکه کوم چه سرڅښتنی گرځولی شی هغوی ته پخپله دا حقیقت په ښه شان سره معلوم دې چه د قیامت په ورځ به هغوی هم د خپل رب قادر په مخکنسې د حساب کتاب د پاره حاضرېږی. سرڅښتنی خو یونعمت دې ^(۱) اچرته دهغوی نه هم څه تپوس پوښتنه کیدې شی؟
حضرت تهانوی رحمۃ اللہ علیہ لیکي: هغه خلقو الله تعالی او جناتو کنسې هم رشته دارنی گرځولی دی د کوم بطلان چه نور هم زیات ښکاره دې ځکه چه بی بی د کوم کار دپاره وی د هغې نه حق تعالی منزله دې او چه کله زوجیت محال دې نو صهریت کوم چه دهغې فرع ده نیز محال دې ^(۲)

(۱) سورة الجن: ۱۲.

(۲) عمدة القاری: ۱۵۴/۱۸۵ فتح الباری: ۳۴۶/۶.

(۳) د حضرت مجاهد بن جبر رحمۃ اللہ علیہ حالات کشف الباری کتاب العلم باب الفهم فی العلم: ۳۰۷/۳ کنسې تیر شوی دی

(۴) قال الله تعالى: (وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا) [سورة الشعراء: ۵۴/۱]

(۵) بیان القرآن: ۲۶۰/۳.

د مذکورہ تعلیق شرح: حضرت مجاہد رحمۃ اللہ علیہ پہ دې تعلیق کښې دبخاری شریف په ټولو نسخو کښې «وَأَمَّا هُمْ» راغلې دې. البته د ابوذر رضی اللہ عنہ په نسخه کښې «وَأَمَّا هُمْ» ضمیر جمع مؤنث سره دې خو بهتر او اولنې دې. (۱)

سروات جمع ده ددې مفرد سراً دې چه پخپله هم جمع ده اوددې مفرد سري دې. دکوم معنی چه د سردار ده لکه چه سروات جمع الجمع ده. (۲) خو حافظ صاحب رحمۃ اللہ علیہ دا د سرة جمع گرځولې ده یعنی شریفې ښځې. (۳)

د آیت مبارک نور تفسیر: د آیت مبارک د حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ دا تفسیر حضرت قتادة رضی اللہ عنہ او ابن السائب رضی اللہ عنہ د قول مطابق دې چه دا فرمانی چه په آیت کښې «الجنة» نه مراد جنات دی داد یهودیانو راتې وه چه الله تعالی نعوذ بالله په خاتو کښې واده کړې او دهغې په نتیجه کښې فرښتې پیدا شوې. دلته نور دوه اقوال دی ① عوفی رحمۃ اللہ علیہ د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه روایت کړې دې چه په آیت کښې «الجنة» نه مراد ابلیس دې. دا قول د زنادقه ملاعنه طرف ته منسوب دې چه ددې خبرې قائل دی چه الله تعالی او ابلیس نعوذ بالله روڼه دی. د خیر صدور د الله تعالی نه اود شر صدور د ابلیس نه کیږي. په دې صورت کښې نسبت سره د روړولنی نسبت مراد دې داهم د مجوسو د گمان په شان باطل دې څوک چه د دوو خدایانو قائل دی. یزدان او اهرمن.

② د قریشو کافران ددې خبرې قائل وو چه فرښتې د الله تعالی لورنه دی نعوذ بالله او جنه د فرښتو یو نوع دې کوم ته چه جنه وائی. په دې صورت کښې نسب سره د پلار او لور رسته یعنی بنوت مراد وی. علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمانی «والمعنی جعلوا بما قالوا نسبة بین الله و بین الملائكة، وأثبتوا بملك جنسية جامعة لله وللملائكة. تعالی الله عن ذلك علواً کبیراً» (۴)

دا د حضرت مجاهد رحمۃ اللہ علیہ نه روایت دې کوم چه مصنف رحمۃ اللہ علیہ هم نقل کړې دې. ددې دریواړو اقوالو مخې ته کیځودو سره دا خبره واضح کیږي چه د الجنة په معنی کښې دوه اقوال دی. ① ملائکه او ② جنات. په رومبی صورت کښې به د آیت مبارک معنی دا شی چه فرښتو ته هم ددې خبرې علم دې چه دا مشرکان به د جهنم په اور کښې ور اوراندې کولې شی. یعنی د الجنة نه مراد فرښتې دی او ﴿إِنَّهُمْ لَمُحْضَوْنَ﴾ کښې هم ضمیر د مشرکین مکه طرف ته راجع دې. چاچه دا فضول خبره کړې ده. فرښتې الجنة سره څکه تعبیر کړې شوی دی چه هغوی هم د نظر نه غائب دی لکه څنگه چه جنات دې. (۵)

(۱) عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵ فتح الباری: ۳۴۶/۶ وإرشاد الساری: ۳۰۶/۵.

(۲) عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵ التوضیح: ۲۲۴/۱۹ وإرشاد الساری: ۳۰۶/۵.

(۳) فتح الباری: ۳۴۶/۶.

(۴) عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵.

(۵) حواله بالا وإرشاد الساری: ۳۰۶/۵.

به دویم صورت کنیی به د آیت معنی داشی چه پخپله جناتو ته هم دا خبره معلومه ده چه هغوی به حساب کتاب ته وړاندې کیری. چنانچه انهم کنیی دضمیر مراد جنات دی اود نسباً نه صهریت یعنی د سرخښتنی رشته مراد ده. (۱)

قوله: مستحضر للحساب: هغه جنات به د حساب کتاب دپاره حاضرولي شی. په دې عبارت کنیی (مُحْضَرُونَ) تفسیر او توضیح کړې شوې دې. چه د احضار نه د حساب دپاره حاضرول مراد دی. دلته د ثانیث د صیغې سره مستحضر دې خو په بعض نسخو کنیی مضمضون راغلې دې مفهوم نی تقریباً یو دې. (۲)

[جُنْدُ مُحْضَرُونَ] داد سورت یس د یو آیت مبارک حصه ده. ددې نه اول دا آیاتونه دی [وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ إِلَهًا لَهُمْ تُحْضَرُونَ] لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ (۳)، ددې آیاتونو په ظاهره د جناتو سره هېڅ تعلق نشته دې لیکن دلته دا د ماقبل سورت صفات د آیت مبارک (إِنَّهُمْ لِمُحْضَرُونَ) د تاکید دپاره ذکر کړې شوی دی چه دلته هم د احضار نه احضار للحساب مراد دې البته علامه کرمانی رحمه الله فرماني چه د سورت یس په دې آیت کنیی آلهه نه جنات مراد کیدې شی ځکه چه کافرانو داهم د خدای په توگه خپل کړی وو. دغه شان سابقه آیت سره به ددې آیت تعلق هم ثابت شی. «وَيَحْتَمِلُ أَنْ يُقَالَ: لَفْظُ «الْإِلَهَةِ» فِي الْآيَةِ مَتَّارٌ لِلْجَنِّ، لِأَنَّهُمْ أَيْضًا اتَّخَذُوا هُمْ مَعَالِمَهُ. وَاللَّهُ أَعْلَمُ» (۴)

ابوذر د حموی او مستملی وغیره نه «جُنْدُ مُحْضَرُونَ» صیغه د مفرد سره نقل کړې دې خو کشمېښی جمع سره «جُنْدُ مُحْضَرُونَ» نقل کړې دې. اوهم دغه زیات مناسب دی ځکه چه دا د قرآن کریم الفاظ دی. (۵)
د مذکوره تعلیق مقصد: امام بخاری رحمه الله دا تعلیق ذکر کولو سره خپله مدعی ثابته کړې ده چه جنات مکلف دی د دوی نه به حساب اخستلې شی د کومې چه پخپله هم هغوی ته علم دې (۶)
د مذکوره تعلیق تخریج: د حضرت مجاهد رحمه الله دا تعلیق امام فریابی رحمه الله په خپل موصول سند سره څه اضافې سره داسې روایت کړې دې: «قَالَ كَفَّارٌ قَرِيشٍ: قَالُوا: الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ. قَالَ أَبُو بَكْرٍ (الصديق رضی الله عنه): فَمِنْ أُمَّهَاتِهِمْ قَالُوا: بَنَاتُ سُرَوَاتِ الْجَنِّ» (۷) دغه شان د سورت یس د آیت تفسیر هم د حضرت مجاهد رحمه الله دې کوم چه فریابی رحمه الله «أَدْرَاهُ عَنْ وَرْقَاءَ عَنْ ابْنِ أَبِي نَجْمٍ عَنْ مَجَاهِدٍ» په طریق سره موصول نقل کړې دې. والله اعلم بالصواب (۸)

(۱) زاد المسیر: ۳۲۵/۶ روح المعانی: ۱۴۵/۱۲/۸ الصافات: ۱۵۹ و بیان القرآن: ۲۶۰/۳ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۶-۱۸۵ التوضیح: ۲۲۴-۲۲۱/۱۹

(۲) فتح الباری: ۳۴۳/۶ تغلیق التعلیق و تعلیقاته: ۵۱۴/۳

(۳) سورة یس: ۷۵-۷۶

(۴) شرح الکرمانی: ۲۱۰/۱۳ عمدة القاری: ۱۸۶/۱۵

(۵) عمدة القاری: ۱۸۶/۱۵ فتح الباری: ۳۴۶/۶ إرشاد الساری: ۳۰۶/۵

(۶) عمدة القاری: ۱۸۶/۱۵

(۷) عمدة القاری: ۱۸۵/۱۵ فتح الباری: ۳۴۶/۶ تغلیق التعلیق: ۵۱۴/۳ تفسیر مجاهد: ۷۱ سورة الصافات. و تفسیر ابن جریر: ۶۹/۲۳/۱۰

(۸) تغلیق التعلیق: ۵۱۴/۳ تفسیر مجاهد: ۵۶۱ سورة یس: ۷۵

دمذکوره تعلیق ترجمه الباب سره مناسبیت: ددی تعلیق ترجمه الباب سره مناسبیت بالکل واضح دی چه علمت الجن انهم سیحضرون للحساب کینی دی. د کوم نه چه د جنات مکلف کیدل واضح دی.

الحديث الاول

۳۱۳۲- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ لَهُ: إِنْ أَرَاكَ تُحِبُّ الْقَنَمَ وَالْبَايَةَ، فَإِذَا كُنْتَ فِي غَتَمِكَ وَبَادِيَتِكَ، فَأَذَنْتَ بِالصَّلَاةِ، فَارْقَعْ صَوْتَكَ بِالْتِدَاءِ، فَإِنَّهُ «لَا يَنْتَهُمُ مَدَى صَوْتِ الْمُؤَذِّنِ حَرْقًا وَلَا لَسًا وَلَا شَيْءًا إِلَّا شَهِدَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. (۱) [۵۸۳]

ترجمه: عبدالله بن عبدالرحمن رضی اللہ عنہ فرمائی چه حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ ماته اونیل چه زه گورم چه ستا چیلنی اوکلی دیر خویش دی. کله چه ته خیلو چیلوسره یا به خیلو کلو کینی نی اود مونخ دپاره اذان ورکری نوخپل آواز د اذان په وخت اوچت ساته خکه چه د مؤذن اذان ترکومی پورې هم یوانسان یا جن یا بل څه خیز واوری نود قیامت په ورځ به هغه خیز دهغه دپاره گواهی ورکوی
ترجمه: حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ فرمائی چه دا حدیث ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه پخپله اوریدلې دي دا حدیث په کتاب الاذان کینی تیر شوی دي لهذا په ترجمه باندې اکتفا کړې شوي ده (۲)

تراجم رجال

قتيبه: دا شيخ الاسلام قتيبه بن سعيد ثقفي رضی اللہ عنہ دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب إفتاء السلام کینی تیر شوی دی. (۳)

مالك: دا امام دار الهجرة امام مالك بن انس اصبحی مدني رضی اللہ عنہ دي. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من الدين الفرائض لاندې بیان کړې شوی دی. (۴)
عبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابی صعصعه رضی اللہ عنہ دي. (۵)

أبيه: (عبدالله بن عبدالرحمن: دا عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابی صعصعه رضی اللہ عنہ دي.

(۱) عمدة القاری: ۱۸۶/۱۵ فتح الباری: ۳/۴۶.

(۲) قوله: أن أباسعيد الخدري رضي الله عنه: الحديث، من ترجمه في كتاب الاذان باب رفع الصوت بالتداء.....

(۳) كتاب الاذان باب رفع الصوت بالتداء رقم: ۶۰۹.

(۴) كشف الباری: ۱۸۹/۲.

(۵) كشف الباری: ۸۰/۲، ۲۹۰/۱.

(۶) دابوسعصه نوم عمرو بن زيد دي چه په جاهليت کینی وژلې شوي. دهغه څلور ځامن وو. حارث، جابر، قيس او ابو کلاب دا څلور واره صاحبه کرام دي رضی اللہ عنہم په دوي کینی درې په مختلف غزوات کینی شهيدان شوي حضرت حارث رضی اللہ عنہ په جنگ یمامه کینی او حضرت جابر او کلاب رضی اللہ عنہم غزوه مونه کینی شهيدان شوي او قيس رضی اللہ عنہ په جنگ بدر کینی ساقی او په جنگ احد کینی مقاتل وو التوضیح: ۲۲۴/۱۹ عمدة القاری: ۱۸۶/۱۵.

ابوسعید خدری: دا مشهور صحابی حضرت سعد بن مالک بن سنان رضی اللہ عنہ دی. ددی بزرگانو تذکرہ کتاب الإيمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندی بیان کری شوی دی. (۱)

ترجمة الباب سره ذهديث مناسبت: حدیث ترجمه الباب سره مناسبت حدیث دی جملہ سره دی «لا یمدی صوت البؤذن جن ولا انس، الا فیهله...» د کوم نه چه په واضحه توگه سره ثابتیږی چه جنات به هم د قیامت په ورځ په محشر کښی جمع کولی شی دهغوی حساب کتاب به کیږی کوم چه دمكلف کیدو علامت دی. (۲) بل دی حدیث سره د جنات وجود هم ثابتیږی. (۳)

۱۳- باب: **قَوْلُ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: ﴿وَأَذْهَبْنَا إِلَيْكَ نَقْرَاتٍ مِنَ الْحَبِّ - إِلَى قَوْلِهِ -**

أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ / الأحقاف: ۲۹-۳۲.

د ترجمه الباب مقصد: د صحیح بخاری شریف یو سارح دلته د غرض ترجمه او دهغی مقصد نه دی چېرلی صرف حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته اللہ علیہ غرض ترجمه خودلی دی. هغه فرمانی چه زما په نیز امام بخاری رحمته اللہ علیہ د دی ترجمه او د آیت مبارک په ذریعه دامام ابوحنیفه رحمته اللہ علیہ د مستدل طرف ته اشاره کری ده د چامذهب چه د جنات باره کښی دادی چه دوی ته د طاعات ثواب نه ملاویری صرف د عذاب نه خلاصی ملاویری. په دی باندی په تیر شوی باب کښی هم خبره شوې ده. دامام اعظم رحمته اللہ علیہ مستدل په ترجمه الباب کښی ذکر شوې آیت مبارک دی چه په دی کښی صرف د عذاب نه د خلاصی ذکر دی د طاعات په بدله کښی د جنت ملاویدلو هیڅ ذکر نشته دی.

فلاجیون رحمته اللہ علیہ تفسیر احمدی کښی لیکي: «وقال إمامنا الأعظم أبو حنيفة: إلههم لم يأتوا أكاالانس، وغاية إجماعهم أنهم يخرجون من العذاب، لأنه قال في آخر هذه الآية: ﴿يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَخَرِّجْكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾ هكذا ذكر في المدارك والكشاف والبيضاوي...» (۴)

مکمل آیات کریمه او دهغی ترجمه: امام بخاری رحمته اللہ علیہ چه کوم آیاتونه د ترجمه الباب جز او حصه جوړ کری دی هغه دادی: «وَأَذْهَبْنَا إِلَيْكَ نَقْرَاتٍ مِنَ الْحَبِّ يَسْمَعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصَتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلُوا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ» قَالُوا يَقَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أَنْزَلَ مِنْ بَعْدِ مَوْسَىٰ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ يَقَوْمَنَا أَجَبُوا أَدَاعَى اللَّهِ وَأَمْنُوا بِهِ يَغْفِرُ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَخَرِّجْكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» (۵)

(۱) کشف الباری: ۸۳/۲-۸۰

(۲) فتح الباری: ۳۴۶/۶ إرشاد الساری: ۳۰۶/۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۸۲/۱۵.

(۴) الكنز المنواری: ۲۱۴/۱۳ والأبواب للکانهلوی: ۲۱۱/۱ والتفسيرات الأحمدية: ۶۶۰ حم تنزيل الكتاب، والبيضاوي مع حاشية الشهاب الخفاجي: ۸۲/۸ سورة الأحقاف، والكشاف: ۴/۴ ومدارك التنزيل: ۲۱۹/۳-۲۱۸.

وقال الإمام الكرمانی رحمته اللہ علیہ قد جرى بين الإمامين أبي حنيفة ومالك، رحمهما الله في المسجد الحرام مناظرة في هذه المسئلة، فقال أبو حنيفة: نوابهم السلامة عن العذاب، متمسكا بقوله تعالى: ﴿يَغْفِرُ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَخَرِّجْكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾ وقال مالك: لهم الكرامة بالجنة، وحكم الثقلين واحد، قال تعالى: ﴿وَلَنْ خَالَ مَقَامَتَهُمْ جَنَّاتُ﴾ وقال: ﴿لَمْ يَخْشَ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتَمَنَّاهُ لِأَجْلِ﴾ شرح الكرمانی: ۲۱۰/۱۳.

(۵) سورة الأحقاف: ۲۹-۳۲.

او کله چه مونږ د جنات یو جماعت ستا طرف ته راوستل چه قرآن پاک ئی اوریدلو. غرض چه کله هغه خلق قرآن له راؤرسیدل نو ونی ونیل چه خاموش شئی. بیا چه کله قرآن اولوستلی شو هغه خلق خپل قوم د خبر رسولودپاره واپس لاړل. ونی ونیل ای روڼو^۱ مونږ یو کتاب اوریدلې راغلی یو. چه د موسی^{علیه السلام} نه پس نازل کړې شوې دې چه د خپل خان نه د مخکینو کتابونو تصدیق کوی. حق او نیغې لارې طرف ته لاړخوډنه کړی. ای روڼو! تاسو د الله تعالی طرف ته د رابلونکو وینا اومنی او په هغې باندې ایمان راوړئې الله تعالی به ستاسو گناهونه معاف کړي اود دردناک عذاب نه به م محفوظ کړی. اوڅوک چه د الله تعالی طرف ته د رابلونکو وینا نه منی نو هغه په زمکه کښې الله تعالی ته ماتي نه شی ورکولې اود الله تعالی نه سوا به بل هیڅوک دهغه حامی هم نه وی داسې خلق په صریح گمراهئې کښې دی. (ترجمه حضرت تهانوی^{رحمته الله علیه})

(مُضَرَّفًا) / الکهف: ۵۳ / مَعْلَاً. (صَرَّفًا): أَيْ وَجَّهْنَا.

قوله: (مُضَرَّفًا) مَعْلَاً: داد ابو عبیدہ^{رضی الله عنه} تفسیر دې. په کوم کښې چه هغه مصرف -

بکسر الراء - تفسیر معدل سره کړې دې دکوم معنی چه د لارې او د تیختې د خانی ده. ترجمه الباب کښې د ذکر شوی آیت لفظ (صَرَّفًا) سره دامام بخاری^{رحمته الله علیه} ذهن حسب عادت د یو بل آیت مبارک طرف ته منتقل شوې. چرته چه (مُضَرَّفًا) راغلی دې. یعنی (وَلَمْ يَجِدْ وَاعْنَهَا مُضَرَّفًا) چه هغه مجرمین به د جهنم د اور نه بچ کیدو دپاره دامان خانی نه مومی. چنانچه ددې آیت طرف ته اشاره او کړې شوه^(۱)

(مُضَرَّفًا) اسم مکان دې یا اسم زمان. بعض حضرات مثلاً ابوالبقا^{رحمته الله علیه} اود هغه ملگری دا مصدر گرځوی علامه سمین حلبی^{رحمته الله علیه} دا سهو گرځولې ده. او که چرې (مُضَرَّفًا) په فتح د راء وی نودووی دا خبره به صحیح وه لکه چه د زید بن علی^{رضی الله عنه} په قراءت کښې د راء فتحه سره دې خوبکسر الراء په صورت کښې مصدر گرځول په هیڅ توگه صحیح نه دی^(۲)

(صَرَّفًا) أَيْ وَجَّهْنَا: دا دامام بخاری^{رحمته الله علیه} خپل تفسیر دې. په کوم کښې چه هغوی د (مُضَرَّفًا) معنی وجنا سره کړې ده چه مونږ (دا جنات) متوجه کړل، لاړ مو ورته اوخوډله^(۳)

ذباب مناسبت سره یو بل حدیث اودهغې ترجمه: امام بخاری^{رحمته الله علیه} ددې ترجمه الباب لاندې څه حدیث نه دې ذکر کړې. خوددې باب مناسبت د حضرت ابن عباس^{رضی الله عنه} هغه حدیث دې په کوم کښې چه د حضور پاک^{صلی الله علیه و آله وسلم} عکاظ ته تلل اود جناتو د حضور پاک د تلاوت د اوریدو ذکر دې پوره حدیث دا دې

(۱) بیان القرآن جدید: ۴۰۴/۳ سورة الأحقاف.

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۸۷ فتح الباری: ۶/۳۴۷ مجاز القرآن: ۱/۴۰۷ سورة الکهف

(۳) روح المعانی: ۲۸۳/۸ سورة الکهف، قال السمين الحلبي رحمه الله: والمصرف يجوز أن يكون اسم مكان أو زمان، وقال أبوالبقا: (صَرَّفًا) أَيْ: انصرفا، ويجوز أن يكون مكانا.

قلت: وهذا سهو. فإنه جعل الفعل بكسر العين مصدر المضارع يفعل بالكسر من الصحيح. وقد نصوا على أن اسم مصدر هذا النوع مفتوح العين، واسم زمانه ومكانه مكسورهما. نحو: المضرب والمضرب. وقرأ زید بن علی (صَرَّفًا) بفتح الراء. جعل مصدرا. لأنه مكسور العين في المضارع، فهو كالمضرب بمعنى الضرب. ولينأ بالبقاء ذكر هذه القراءة، ووجهها بما ذكره قبل. الدر المنصور: ۴/۴۶۵.

(۴) فتح الباری: ۳۴۷/۶ وقال العيني رحمه الله: ۱۵/۱۸۷ وقيل وفقنا بصرفنا اياهم عن بلادهم اليك

«عن ابن عباس رضی الله عنهما، قال: انطلق النبی صلی الله علیه وسلم فی طائفة من أصحابه، عامدين إلى سوق عکاظ، وقد حمل بین الشیاطین وبن غیر السماء، وأرسلت علیهم الشهب، فرجعت الشیاطین إلى قومهم، فقالوا: مالکم؟ فقالوا: حمل بهتنا وبن غیر السماء، إلا شيء، حدث، فأضربوا مشارق الأرض ومغاربها، فانظروا ما هذا الذي حال بینکم وبن غیر السماء، فانصرف أولکم» (۱)

یعنی حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی کہ نبی کریم ﷺ صحابہ کرام و صحابہ کرام و صحابہ کرام د یو جماعت سره د عکاظ بازار ته دتلو اراده اوکړه روان شو، په داسې حال کښې چه د شیطانانو او آسمانی خبرونو په مینځ کښې بندیز لگولې شوې وو او په شیطانانو باندې شهابونه وریدل چنانچه کله چه شیطانان خپل نوم طرف ته (ناکام) واپس شو نو قوم تپوس اوکړو څه خبره ده؟ نو هغوی اوونیل چه زمونږ اود آسمانی خبرو په مینځ کښې بندیز لگولې شوې دې او په مونږ باندې شهابونه راوړولې شی نو قوم اوونیل چه ستاسو اود آسمانی خبرو په مینځ کښې د بندیز هیڅ وجه نشته سوا ددې نه چه څه نوې خبره رانښکاره شوې ده. د زمکې د مشرقونو او مغربونو (څلور واړه طرفونو) ته خواره شنی او اوگورنی چه ستاسو اود آسمانی خبرونو په مینځ کښې حائل شوې دا څه څیز دې؟

چنانچه هغه جنات کوم چه د تهامة طرف ته وتلې وو د نبی کریم ﷺ طرف ته وراوگرځیدل حضور پاک هغه وخت نخله (دبوځانی نوم دې) کښې وو. د عکاظ د بازار د تلو اراده نلې کړې وه حضور پاک صحابہ کرامو ته د سحر مونږ ورکولو کله چه جناتو قرآن واوړیدو نو په غور سره نلې ددې تلاوت اووړیدو او ونی و نیل په خدائی هم دغه دې کوم چه زمونږ اود آسمانی خبرو په مینځ کښې حائل جوړ شوی دی. هم په دې موقع چه کله هغوی خپل قوم جناتو ته واپس اورسیدل نو ونی و نیل ای روڼو موږ عجیبه (مضامین حامل، قرآن واوړیدو چه درشد اوهدایت طرف ته لاړ خوده کوی نوموږ خو پدې باندې ایمان راوړې دې او اوس موږ دخپل رب سره بل هیڅوک شریک نه گڼو نو الله تعالی په خپل نبی باندې وحی نازل کړه: ﴿قُلْ أُوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْمٌ تَقَرَّرَ﴾ (۲) چنانچه په دې آیاتونو کښې د جناتو خبرې اترې په ذریعه دوحی رسول الله ﷺ ته خودلې شوې دی.

چنانچه امام بخاری رحمه الله مذکورہ آیات د ترجمه الباب حصه جوړولو سره هم ددې حدیث طرف ته اشاره کړې ده. دوباره ددې د ذکر کولو حاجت نه دې گڼلې. (۳)

۱۴- باب: قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾ / البقرة: ۱۶۴.

دترجمه الباب مقصد امام بخاری رحمه الله ملاتکه، ابلیس او جن وغیره ذکر کولونه پس اوس د حیواناتو دتخلیق ذکر کوی چه دا هم دالله تعالی مخلوق دې لکه چه ملاتکه او جن وغیره ټول الله سبحانه و تعالی حیات وغیره د حیواناتو نه مخکښې پیدا کړی دی یا دا چه ددې ټولو تخلیق د نوع انسانی دتخلیق نه مقدم دې.

(۱) صحیح البخاری کتاب الأذان باب الجهر بقراءة صلاة الصبح رقم: ۷۷۳ و کتاب التفسیر رقم: ۴۹۲۱ و صحیح مسلم کتاب الصلاة باب الجهر بالقراءة فی الصبح..... رقم: ۴۹۹.

(۲) سورة الجن: ۱.

(۳) فتح الباری: ۴۷/۶ الکنز المتواری: ۱۳/۲۱۴ نور تفصیل ذبارة اوگورنی التوضیح لابن الملقن: ۲۲۴-۲۲۵.

حافظ رحمته فرمائی: «کأنه أهازل إلى سبق خلق الملائكة والجن على المحوان أو سبق جميع ذلك على خلق آدم»،^(١) دحيواناتو تخليق دانسانی نوع په تخليق باندې مقدم دي. په دې باندې دمسلم شريف حديث هم دلالت کوي په کوم کښې چه راغلي دي «إن خلق الدواب كان يوم الأربعاء»^(٢)

دحضرت کنګوهي رحمته وائي: فقيه النفس حضرت کنګوهي رحمته ددې ترجمه الباب مقصد دا ښائي چه امام بخاري رحمته په فلاسفه باندې رد اودهغوی دفعیه کول غواړي څوک چه دا وائي چه الله تبارک وتعالی «العیاذ بالله» صرف عقل اول پیدا کړو، په دې کائنات کښې په دې عالم کښې په رنگ او بونی کښې چه دا څه ښه یا بد کیږي ددې ټولو تعلق دعقل عاشر سره دې کوم چه هغوی په عقل فعال سره موسوم کوي.^(٣)

ځکه چه عادت هم دغه دي چه د وړو وړو څیزونو نسبت لویو او عظیم خلقو ته نه شی کولې په دې وجه د فلاسفه په قول ولي الله تعالی به مچ وغیره هم پیدا کوي؟ دومره عظیم ذات کیدو سره به هغه دومره وړوکي اوسپنا کار کوي، نه داسې نه ده، بلکه دا ټول په عقل عاشر سره پیدا شوی. چنانچه امام بخاري رحمته په دوی رد اوکړو اودا ترجمه ئې قائم کړه چه هر څیز که هغه لونی دي اوکه وړوکي، ذره وی اوکه غر، زمکه وی اوکه آسمان ټول دهغه عظیم صفاتو والا ذات پیدا کړي دي.

لامع کښې دي: «ولما كانت العادة ارية بأن العظم لا ينسب إليه الحقيق، وقد كانت الفلاسفة زعمت أنه تبارك وتعالى لم يخلق إلا العقل الأول، وحمله ما يتكون في عالم الكون والفساد فإنه إلى العقل العاشر، دفعه (الإمام البخاري رحمه الله) بأن كل ذرة من ذرات العالم، وكل دابة ما على الأرض - صغيرة كانت أو كبيرة، حقيرة أو ذات خطر - فإلما خلقه الله تبارك وتعالى، ومنه الخلق والأمر، فتبارك الله أحسن الخالقين»^(٤) د قرآن کریم د یر آیاتونه هم صراحتاً په دې باندې دلالت کوي چه دهر څیز خالق الله تعالی دي.^(٥)

(١) فتح الباري: ٣٤٧/٦ ولامع الدراري: ٣٨٣-٣٨٤/٧.

(٢) په ظاهره دلته د حافظ صاحب رحمته نه تسامح شوي دي چه دخلق الدواب نسبت ئې يوم الأربعاء طرف ته اوکړو حالانکه صحیح يوم الخميس دي په مسند احمد وغيره کښې هم دغه دي اوگورئ: ٢٧٧/٢ صحیح مسلم کتاب صفة القيامة... باب ابتداء الخلق... رقم: ٢٧٨٩.

(٣) قال صاحب غياث اللغات: إن العقل قوة في نفس الإنسان، يميز بها دقائق الأشياء، وهو المسمى بالنفس الناطقة، وعند الحكماء بجى، بمعنى الملك، والمعروف عندهم أنه تعالى وتقدس خلق ملكاً واحداً، وهو الذى يقال له: العقل الأول، وهذا الملك خلق ملكاً ثانياً والفلك الأول، وهذا الملك الثانى خلق ملكاً ثالثاً والفلك الثانى، - وهلم جرا. إلى أن - خلق الملك التاسع الملك العاشر والفلك التاسع، وهذا الملك العاشر يقال له عندهم: العقل الفعال، وهو الذى خلق جميع العالم والأشياء كلها، ويقال: إن العقل العاشر هذا هو جبريل عليه الصلاة والسلام. كما صرح بذلك فى الميبيذى [١٦٩ فصل فى كيفية توسط العقل بين الباري تعالى وبين العالم الجسماني]. وقال صاحب البرهان: إن العقل العاشر هو المسمى بنور محمد، وكتابة أيضاً عن جبريل عليهما الصلاة والسلام. انتهى معرباً مختصراً من غياث اللغات. تعليقات لامع الدراري: ٣٨٥/٧ والكنز المتوارى: - ٢١٦/١٣.

(٤) لامع الدراري: ٣٨٣-٣٨٧/٧ والكنز المتوارى: ٢١٥-٢١٩/١٣.

(٥) فقد قال عزاسه: «خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَفَاعِلُهُ» [الأنعام: ١٠٢] وقال عزاسه: «إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» [القصص: ٤٩] فال الكرماني: التقدير خلقنا كل شيء بقدر، يستفاد منه أن يكون الله خالق كل شيء. فتح الباري: ٤٦١/١٦ وكتاب التوحيد باب (٥٦) (وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ) انظر للاستزادة: تعليقات لامع: ٣٨٥/٧.

لفظ دابه او د امام بخاری حسن ترتیب: د دابه لغوی معنی ده خوئیدل، رابنکل او تلل یعنی «ماهدب علی الارض»، او په عرف کښې ددې استعمال ذوات الازیع یعنی د څلورو څپو والاڅناور دپاره کېږي. په دې وجه بعض حضراتو دا لفظ اس سره او بعض څر سره خاص کړې دي. خودلته چه کوم مراد د امام بخاری رحمه الله دې هغه لغوی معنی ده یعنی هر ساه والا په زمکه باندې تلونکې خوئیدونکې او الوتونکې ^(۱).

د امام بخاری رحمه الله حسن ترتیب او کورنی چه هغوی دلته په ترجمه الباب کښې درې آیاتونه ذکر کولوسره د څناورو ټول قسمونه کوم چه درې دی، استیعاب او احاطه کړې ده. هغه انواع ثلاثه دادی: ① په زمکه باندې چه کوم زنده سر چینجی وغیره اوسپړی دهغې طرف ته نی په لفظ حیات سره اشاره او کړه ② کوم څناور چه په زمکه باندې گرځی دهغې طرف ته نی **(وَمَآ مِنْ ذَآبَةٍ اِلَّا هُوَ اَحَدٌ بِمَا صَيَّرَهَا)** سره اشاره او کړه ③ کوم چه په هوا باندې الوزی یعنی مرغی دهغې طرف ته نی په آیت مبارک **(اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الظُّلُمِ نَاقُوهُمْ صَبَّتْ وَنَقِصْنَ ۚ)** په ذریعه سره اشاره او کړه ^(۲)، دغه شان ټول انواع د حیواناتو د ترجمې لاندې راغلل. والله دره.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الثَّغْبَانُ الثَّيَّةُ الدَّامِرُ مَثَلُهَا

ابن عباس رضي الله عنه فرماني چه ثعبان مذکر مار ته وائی. په دې تعلیق کښې د لفظ ثعبان په ذریعه د قرآن کریم آیت **(فَاِذَا هِيَ ثَغْبَانٌ مُّبِينٌ ۚ)** طرف ته اشاره کړې شوې ده او دې تفسیر د حضرت ابن عباس رضي الله عنه په حواله سره بیان کړې شوې چه مذکر مار ته ثعبان وائی، ذکر کولوسره ددې دپاره مقید کړې دې چه د حیه اطلاق مذکر اومؤنث دواړو صنفونو په مارانو باندې کېږي. په دې کښې چه کومه تاء ده هغه تاء د وحدت ده. تاء د تانیث نه ده لکه چه د تمره تاء د وحدت دپاره ده ^(۳).

د مذکوره تعلیق **تخریج**: د حضرت ابن عباس رضي الله عنه مذکوره بالا اثر امام طبری رحمه الله په خپل تفسیر کښې دمشنی په طریق سره موصول نقل کړې دي ^(۴)، دغه شان ابن ابی حاتم رحمه الله هم په خپل طریق سره دا موصول ذکر کړې دي ^(۵)، بعض حضراتو فرمانيلی دی چه ثعبان لونی مار (ژدها، ته وائی که هغه مذکر وی او که مؤنث خو په آیت مبارک کښې هم مذکر مراد دي لکه چه د حضرت ابن عباس رضي الله عنه د تفسیر نه ظاهر دي.

وَيُقَالُ: الثَّيَّاتُ أَثْنَانُ: الْجَانُّ وَالْأَقَاعِي وَالْأَسَاوِدُ. (أَحَدٌ بِمَا صَيَّرَهَا) هود: ۵۶/ **فِي مَلِكٍ وَسُلْطَانِيهِ. وَيُقَالُ: (صَافَات) تُنْظَرُ أَجْمَعَتُهُ (نَقِصْنَ) / الْمَلِك: ۱۰۹/** **يَعْرِينَ بِأَجْمَعَتِهِنَّ.**
وَيُقَالُ: الثَّيَّاتُ أَثْنَانُ: الْجَنَانُ وَالْأَقَاعِي وَالْأَسَاوِدُ او ویلی شوی دی چه دمارانو ډیر جنسونه او قسمونه دی لکه جنان دی افاعی دی اواسود. په دې جمله کښې دمارانو د مختلفو اجناسو وضاحت

(۱) فتح الباری: ۴۷/۶، ۳ تعلیقات اللامع: ۳۸۵/۷.

(۲) تعلیقات اللامع: ۳۸۴/۷.

(۳) سورة الأعراف: ۱۰۷.

(۴) عمدة القاری: ۱۸۷/۱۵ شرح الفسطانی: ۳۰۶/۵ معجم النحو والصرف: ۴۴ (ارسیدیه).

(۵) جامع البیان (تفسیر الطبری): ۱۰/۶، الأعراف.

(۶) فتح الباری: ۴۷/۶، ۳ تعلیق التعلیق: ۵۱۴/۳، الدر المنثور: ۱۰۶/۳.

کړې شوي دي. د اصلي په نسخه کېې الحماة احناس احناس په خانی الحمان احناس ليکلې دي. خو د قاضي عياض په قول صحيح اولنې دي. (۱) يعنی الحماة احناس، ځکه چې جان پخپله جنس دي نو ددي د احناس کيدو څه معنی؟ دا جمله په حقيقت کېې د مجاز القرآن مصنف حضرت ابو عبیده معمر المشني رضي الله عنه کلام دي. کوم چې هغوی د سورة القصص د تفسير لاندې ذکر کړې دي. (۲)

قوله: جان: (۳) جان نون مشدد سره، داد يو قسم مار دي وړوکي پرقيدونکي سپين مار چې نرې او سبک وي. ابن الاثير رضي الله عنه ليکلی دی دا عموماً په کورونو کېې وي. (۴)

قرآن کریم اود موسي عليه السلام همسا: د حضرت موسي عليه السلام مشهوره معجزه همسا (چوکې) ته قرآن کریم مختلف تعبيرات ورکړي دي. چرته نې دي ته (كَانَهَا جَان) (۵) وييلی اوچرته (حَيَّةٌ تُسْفِي) (۶) اوچرته (لُغْبَانٌ مُّيِّنٌ) (۷) اوس دا ټول هم د يو څيز متنوع اوصاف دي.

چنانچه ددي يو جواب دادي چې دغه چوکې په شروع کېې د جان شکل اختيار کړو کوم چې وړوکي وي بيا په مزه مزه هغه ثعبان (لونی مار) کېې بدل شو کله چې هغه ډير لونی شو نو هغوی عليه السلام هغه په زمکه باندې او غورزو لویو هغه د جادوگرو ټول ماران تير کړل. ددي دويم جواب حافظ رحمه الله دا نقل کړې دي چې هغه په منډه کېې د حيه په شان نقل و حرکت کېې د جان په شان اود شيونو په تيرولو کېې د ثعبان په شان وو. والله اعلم بالصواب. (۸)

قوله: والأفعى: داد افعی جمع ده بنځې ماري ته وائی. ددي نر ته أفعوان - بضم الهمزة والعين - وائی. دده کنيت ابو حيان او ابويحيى دي ځکه چې دې د زرو کالو پورې ژوندې وي د ده په خاصيتونو کېې يودادي چې ده د سترگه زخمی کړې وفوري صحيح کيږي اودې کله هم سترگه نه رپوي. (۹)

قوله: الأساود: دا د اسود جمع ده تور مار ته وائی ابو عبیده رضي الله عنه فرمائی «هي حية فيها أساود» داد ټولو نه خبيث مار وي. ده ته سالخ هم وائی ځکه چې دې هر کال خپله څرمن بدلولی کومه چې د سپين

(۱) حواله بالا عمدة القاری: ۱۸۷/۱۵.

(۲) فتح الباری: ۳۴۷/۶ کشف الباری کتاب التفسیر: ۵۰۱-۵۰۲.

(۳) علامه عینی جنان بکسر الجیم وتشديد النون ذکر کړې دي کوم چې د جان جمع ده انظر العمدة: ۱۸۷/۱۵.

(۴) النهاية: ۲۹۶/۱ باب الجیم مع النون.

(۵) سورة القصص: ۳۱.

(۶) سورة طه: ۲.

(۷) سورة الأعراف: ۱۰۷.

(۸) فتح الباری: ۳۴۸-۳۴۷/۶ قال الإمام عبدالقادر الرازی رحمه الله: فإن قيل: قد ذكر الله تعالى عصا موسى عليه السلام بلفظ الحية والثعبان والجبان، وبين الثعبان والجبان تناف. لأن الجبان الحية الصغيرة..... والثعبان الحية العظيمة..... قلنا: أراد أنهما في صورة الثعبان العظيم وخفة الحية الصغيرة وحرکتها، ويؤيدها قوله: (فَلَمَّا رَأَاهَا نُفِثَ مَنًى جَانًا). الثاني: أنها كانت في أول انقلابها ثلثين حية صغيرة صفراء دقيقة، ثم تتورم، ويتزايد جرمها، حتى تصير ثعباناً، فأرى بد الجبان أول حالها، وبالثعبان مآلها. مسائل الرازی من غرائب آی التنزيل: ۲۲۰-۲۱۹ سورة طه.

(۹) فتح الباری: ۳۴۸ عمدة القاری: ۱۸۸/۱۵ إرشاد الساری: ۳۰۶/۵.

رنگ وی. (۱) حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ابو داؤد او نسائی کنبی حدیث دی پہ هغې کنبی دی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به په دعا کنبی فرمائیل «أعوذ بالله من أسود وأسود» (۲) ددې نه ده د خیانت او شرارت اندازه کیدی شی چه دالله تعالی نبی پاک هم د ده د شر نه پناه غواری.

د مارانو هه عجیبه عادتونه: علامه قسطلانی رحمته اللہ علیہ لیکلی دی چه مارتو د خوراک دپاره هه ملاؤ نه شی نو دې د پرځې په څاڅکو باندې گذاره کوی او د یوې مودې پورې هم په دغه څاڅکو باندې وخت تیروی څنگه چه د ده عمر زیاتیری د ده بدن وړوکې کیږی مار اوبه نه څکی خو د شرابو ډیر شوقین دې که شرابو ته به هه طریقه دې اوری نو دومره څکی چه بې خوده شی چه بعض وخت د ده په مرگ باندې خبره حصاریری. د برېنډ سپی نه تختی د اور په لیدو سره خوشحالیږی او ددې په لټون کنبی سرگردانه وی. بل دا چه پینوسره ډیره زیاته مینه کوی اوددې ډیر شوقین دې. (۳)

(أَجِدُنَا فِيهَا): فی ملکه وسلطانیه. په دې کنبی امام بخاری رحمته اللہ علیہ د قرآن کریم آیت «مَآئِنَ ذَاتِهَا لَا هُوَ أَجِدُ بِنَاصِيهَا» (۴) طرف ته اشاره کړې ده. د کوم معنی چه دا ده یو ساه والاڅیز داسې نه دې د چاتندی چه د هغه په قبضه کنبی نه وی یعنی هر ساه والا دهغه په قدرت اوسلطن کنبی دې. د هغه د دائره اختیار نه څوک بهر وتلی نه شی. فی ملکه وسلطانیه، د ابو عبیده رضی اللہ عنہ د تفسیر جمله ده. (۵)

د ناصیه مخصوص بالذکر کولو وجه هم دغه ده چه عرب د اطاعت او انقیاد، تسلیم اورضا دپاره دغه پورته جمله استعمالوی. «نَاصِيَةُ فُلَانٍ فِي يَدِ فُلَانٍ» چه فلانکي د فلانکي تابعدار دې. په دې وجه به هغه د جنگی قیدی د تندې وینسته پرې کول کله چه به هغه دې آزادولو. دا به ددې خبرې طرف ته اشاره وه چه دا زما غلام او تابعدار دې. (۶)

وَيُقَالُ: (صَفَاتٌ) نَسَبُ أَجْمَعَتَيْنِ (يَقْبِضُ) / الملك: ۱۹ / يَقْبِضُونَ بِأَجْمَعَتَيْنِ: په دې عبارت کنبی آیت مبارک (أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الظَّيْفِ وَقَوْمَهُمْ صَفَاتٌ وَيَقْبِضُونَ) (۷) طرف ته اشاره کړې ده اود آیت کلمه صافات وضاحت نی کړې چه ددې معنی ده هغه مرغو خپلې وزرې خورې کړې دی. بیانی د یقبض معنی اوخودله چه هغه مرغنی په الوتو کنبی ورزې وهی.

اوس د آیت مبارک مطلب دا شو چه آیا دا خلق مرغو ته په نظر دغور او ژوروالی نه گوری چه دا مرغنی دهغوی په سرونو باندې الوزی. کله خپلې وزې الوتوسره خوروی کله نی راغونډې کړی خپل خان طرف ته نی دننه کړی. په هوا کنبی بغیر د هه سهارې اودریږی مگر دالله تعالی په قدرت باندې قربان شم چه هغه راپریوخی نه نه گډې وډې کیږی. سبحانه الله الخالق القادر علی کل شی دا په حقیقت

(۱) حواله جات بالا.

(۲) سنن ابی داؤد کتاب الدعوات باب ما یقول الرجل إذا نزل المنزل رقم: ۲۶۳۰ وسنن النسائی الکبری کتاب عمل الیوم والليلة رقم: ۵۶۳.

(۳) إرشاد الساری: ۳۰۷/۵-۲۰۶ کتاب الحیوان للدمیری: ۱/ ۴/ ۱ الأسود السالغ والسئرف فی کل فن مستظرف:

۲/ ۱۸/ ۲ (الأفعی). دارالکتب العلمیة وعدة القاری: ۱۵/ ۱۸۸.

(۴) سورة الهود: ۵۶.

(۵) عدة القاری: ۱۵/ ۱۸۸ فتح الباری: ۶/ ۳۸ و مجاز القرآن: ۱/ ۲۹۰ سورة هود.

(۶) التفسیر الکبیر للرازی: ۱۲/ ۱۸۹/ ۱۲ سورة هود.

(۷) سورة الملک: ۱۹.

کنبی دامام تفسیر حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ قول دی ہے ہغوی ددی پہ تفسیر کنبی ارشاد فرمائی ہے دی.
دا تفسیری اثر ابن ابی حاتم رضی اللہ عنہ د ابن ابی نجیح رضی اللہ عنہ پہ طریق سرہ موصول نقل کری دی.^(۱)
ترجمة الباب سرہ د آیات مناسبہ: دلته لکہ خنکہ چہ ورا نڈی تیرشو امام بخاری رضی اللہ عنہ دری آیاتونہ
ذکر کولوسرہ د حیواناتو تول انواعو طرف تہ اشارہ کری دہ اودا تول انواع دلغوی معنی پہ اعتبار سرہ
پہ دابہ کنبی داخل دی. والله اعلم بالصواب.

الحديث الاول

۳۱۳- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُسُفَ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ،
عَنِ ابْنِ عُمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ:
«اقْتُلُوا الْحَيَّاتِ، وَاقْتُلُوا ذَا الطَّلِيئَتَيْنِ وَالْأُبْرُءَ، فَإِنَّهُمَا يَطْلِسَانِ الْبَحْرَ، وَيَسْقِطَانِ الْحَبْلَ»^(۱)

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمد بن عبد الله جعفی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإيمان باب امور
الإيمان کنبی تیرشوی دی.^(۲)
هشام: دا هشام بن يوسف صنعانی قاضی یمن رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی تذکرہ کتاب المحض باب غسل
الحائض رأیها.... پہ ضمن کنبی راغلی دہ.^(۳)
معمر: دا معمر بن راشد ازدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ بدء الوحي او کتاب العلم باب کتابة العلم کنبی
راغلی دہ.^(۴)
الزهري: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر تذکرہ بدء الوحي پہ دریم حدیث
کنبی راغلی دہ.^(۵)
سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشی عدوی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الإيمان باب الحياء
من الإيمان کنبی راغلی دی.^(۶)

(۱) فتح الباری: ۳۴۸/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۸.

(۲) قوله: عن ابن عمر رضی اللہ عنہ الحدیث، رواه البخاری أيضا، فی الباب الآتی، باب خیر مال المسلم غنم.... رقم: ۳۳۱۰ و ۳۳۱۲ وفی
الغازی باب شہود الملائکة بدار. رقم: ۴۰۱۶، ومسلم رقم: ۵۸۳۴-۵۸۲۵ فی الصلاة (کتاب الحيوان) باب قتل الحيات وغيرها.
وأبو داود رقم: ۵۲۵۵-۵۲۵۳ فی الأدب، باب قتل الحيات والتمردی رقم: ۱۴۸۳ فی کتاب الأحکام باب ما جاء فی قتل الحيات
وابن ماجه فی الطب، باب قتل ذی الطفتین رقم: ۳۵۸۰.

(۳) کشف الباری: ۶۵۷/۱.

(۴) کشف الباری کتاب الحيض: ۲۰۲.

(۵) کشف الباری: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

(۶) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۷) کشف الباری: ۱۲۸/۲.

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی الاسلام.... لاندی بیان کری شوی دی. (۱)

قوله: «أنه سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یخطب علی المنبر، یقول: اقتلوا الحمات، واقتلوا

ذالطیئین والأبتر» حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی چہ ہغوی د حضرت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ بہ منبر باندی خطبہ ورکولہ نوہغوی نہ ئی واؤریدل فرمائیلی ماران وژشی او پہ شاه باندی د دوو کرخو والا او د وړی لکنی والا مار هم وژنئی.

ذطیئین معنی: دا د طفیہ تشبہ ده. دطاء مهمله ضمه او فاء پہ سکون سره دی. هغه مار ته وائی د کوم پہ شاه باندی دوه سپینې کرخی وی. (۲)

ذالابتر معنی: د بتر معنی ده قطع کولو او ابتر هغه مار ته وائی د کوم چہ یا خو لکنی نه وی یا ویره وړه وی. (۳)

نضر بن شميل رضی اللہ عنہ فرمائی چہ دا د شین رنگ وی (د ده د زهر دا اثر دی چہ) کله حامله ښځه دی ته گوری نود هغې حمل فوری توگه باندی پریوخی. (۴)

قوله: «فإنهما يطمسان البصر» څکه چہ دا دواړه ماران د سترگو نظر ختموی. طمس د باب نصر نه دی طمسا ددې مصدر دی. طمس عینه اوبصره معنی ده رندونکې نظر ختمونکې قرآن کریم کښې دکافرانو باره کښې الله تعالی فرمائیلی دی: ﴿وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ﴾ (۵)

د ابن عمر رضی اللہ عنہما په دې حدیث کښې د ابن ابی ملیکه په طریق کښې «ويذهب البصر» راغلې دی. (۶) خو د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا په روایت کښې «فإنه يلمس البصر» (۷) د کوم معنی چہ د لتولو ده. یعنی هغه د نظر نقصان د رسولودپاره لتون کوی. خود مسلم شریف په روایت کښې د ابن عمر رضی اللہ عنہما یو طریق کښې «يغطفان البصر» (۸) راغلې دی د کوم معنی چہ د اخستلو او اوچتولو ده. (۹) علامه دمیری رحمہ اللہ فرمائی چہ ددې جملې دوه مطلبونه دی: ① الله تعالی دهغه په سترگو کښې څه خاصیت او دیعت کیخودی دې چہ کله د هغه سترگوسره یو انسان د نظر ملاولولو کوشش کوی نودا دواړه دهغه نظر ختموی. ② دې چہ کله څوک ښه جوړوی ټک ورکوی نودهغه سترگې نشانه کوی. صحیح مطلب اولنې دی. (۱۰)

(۱) کشف الباری: ۶۳۷/۱

(۲) فتح الباری: ۴۸/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۸ ارشاد الساری: ۳۰۷/۵

(۳) حواله جات بالا.

(۴) فتح الباری: ۴۸/۶ والمنهاج للنووی: ۱۴/۴۹.

(۵) سورة یس: ۶۶

(۶) وړاندې باب کښې دا روایت راځی حدیث رقم: ۳۳۱۰.

(۷) وړاندې باب کښې دا روایت راځی حدیث رقم: ۳۳۰۸.

(۸) مسلم شریف کتاب الحيوان (السلام) باب قتل الحيات رقم: ۵۸۳۳.

(۹) لسان العرب مادة: خطف.

(۱۰) حياة الحيوان: ۱۳۲/۲.

ابن حزم رحمته الله هم اولني مطلب اصح کنز لې دي. علماء حیوانات لیکلی دی چه د مارانو یو قسم کوم ته چه ناظر وانی که دهغه نظر په یو انسان باندې پریوخی نوهغه غریب زر مې شی. ^(۱)
ابن الجوزي رحمته الله کشف المشکل کښې فرمائی چه د عراق بعض علائقو کښې د مارانو داسې قسمونه هم دی چه خپل کتونکې صرف په خپل نظر سره وژني. څه داسې قسمونه هم دی که دهغه په لار باندې څوک تیرشی نو مړ کيږي دهغه لار هم زهرورنه کيږي. ^(۲)

قوله: ويستسقطان الحمل: اودادواره د ښځې حمل ضائع کوي. يستسقطان د باب استفعال نه صیغه مضارع ده چه دلته د يستسقطان په معنی کښې ده اوجبل حمل ته وانی. مطلب دا چه کله د حامل ښځې نظر ددې دواړو قسمونو په مار باندې پریوخی نود ويري د وجې نه دهغې حمل پریوخی ^(۳) په کوم کښې چه څه زهریلا نه وی خو څه ډیر زیات خطرناک او خبیث وی. دکوم نه چه د دوو دلته په حدیث کښې ذکر اوکړې شو. اوشراح هم په خپلو خپلو علائقو اودعلم مطابق د ډیرو قسمونو باره کښې اوفرمانیل په دې سره د نورو انواعو او قسمونو نفی نه کيږي. والله اعلم.

د دواړو انواعو د تخصیص وجه: دلته حدیث باب کښې نبی اکرم صلی الله علیه و آله د ذوالطفین او ابتر په خصوصیت سره ذکر اوکړو اوددې د وژلو حکم نی اوفرمانیلو علامه داؤدی رحمته الله ددې دا وجه بیانوی چه جنات او شیطانان ددې دواړو شکل نه اختیاروی. یعنی هغوی د دور کرخو والامار یا لکنی کټ شوی مار په شکل کښې اخوا دیخوا نه گرځي راگرځي. کله چه دغه دواړه اووژلې شی نو حقیقی ماران به وی جنات به نه وی. ځکه چه څنگه په وړاندې روایت کښې راځي چه پخپله رسول الله صلی الله علیه و آله د ذوات البیوت یعنی په کورونو کښې اوسیدونکی مارانو د وژلو نه منع فرمائیلي ده ځکه چه جنات ددوی شکل اختیاروی په دې وجه ددې دواړو تخصیص اوکړې شو چه دا جن نه شی کیدي. ^(۴)

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ (۵): كَيْفَ أَتَى الْأَطْلَ وَدَحِيَّةً لَقَتْنَاهُ، فَقَاتَلْنِي أَبُو لُبَابَةَ، لَا تَقْتُلْنَاهَا، فَقُلْتُ: إِنْ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَاتَلَهَا، يَقْتُلُ الْحَيَاتِ. قَالَ: إِنَّهُ نَهَى بَعْدَ ذَلِكَ عَنْ ذَوَاتِ الْبَيْوتِ، وَهِيَ الْعَوَامِرُ.

^(۱) حیات الحيوان: ۱۳۲/۲ والأوجز: ۳۷۵/۱۷.

^(۲) کشف المشکل لما فی الصحیحین: ۱۰۷/۲ کشف المشکل من مسند أبي لبابة الأنصاري رضي الله عنه رقم: ۵۸۲/۶۹۸
^(۳) أرشاد الساري: ۳۰۷/۵ عمدة القاري: ۱۸۸/۵ فتح الباري: ۳۴۸/۶ دا دهغه د زهرو خاصیت دي قال الإمام النووي رحمه الله: معناه: أن العامل إذا نظرت إليهما وخافت أسفقت الحمل غالباً، وقد ذكر مسلم في روايته رقم: ۵۷۸۷ عن الزهري أنه قال: يرى ذلك من سمها... المنهاج: ۴۵۰/۱۴ - ۴۴۹.

بهر حال د مارانو ډیر انواع اوقسام دي. ونقل السهيلي عن السعدي: أن الله تعالى لما أهبط الحية إلى الأرض أنزلها بجستان، فهي أكثر أرض الله حيات، ولولا العريد (وهي حية عظيمة تأكل الحيات) وبغنى كثيرا منها. لخلت من أهلها لكثرة الحيات. حیات الحيوان: ۲۸۷/۱ الحية.

وقال الجاحظ: الحيات ثلاثة أنواع، نوع منها لا ينفع للسعة ترباق، ولا غيره، كالتمعيان والأفعى، والحية الهندية، نوع منها ينفع للسعة الترباق، وما كان سواهما مما يقتل، فإنما يقتل بواسطة الفزع. أوجز: ۳۶۳/۱۷.

^(۴) وإنا أمر بقتلها، لأن الجن لا تتمثل بها... وهي عن قتل ذوات البیوت، لأن الجن تتمثل بها. عمدة القاري: ۱۸۸/۱۵.
^(۵) قوله: فتأني أبو لبابة... الحديث. أخرجه البخاري أيضا في الباب القادم، باب خير مال المسلم... رقم: ۳۲۱۱، ۳۲۱۳ ومسلم كتاب السلام. (الحيوان)، باب قتل الحيات وغيرها، رقم: ۵۹۳۴-۵۸۲۵ وابوداؤد رقم: ۵۲۵۵-۵۲۵۲ في الأدب باب قتل الحيات. والترمذي رقم: ۴۷۳۱ في كتاب الأحكام باب ما جاء في قتل الحيات وابن ماجه في الطب، باب قتل ذی الطینین، رقم: ۳۵۸۰.

وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ: قَرَأَنِي أَبُو لُبَابَةَ، أَوْ زَيْدُ بْنُ الْخَطَّابِ. وَتَابَعَهُ يُونُسُ وَابْنُ عُيَيْنَةَ وَاسْحَقُ الْكَلْبِيُّ وَالزَّيْتِيُّ. وَقَالَ صَالِحٌ وَابْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَابْنُ عُجَيْمٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِي عَمْرٍ: تَنَبَّأَ أَبُو لُبَابَةَ وَزَيْدُ بْنُ الْخَطَّابِ. [۳۱۳۴، ۳۱۳۵، ۳۷۹۲].

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: قَبَّلْنَا أَنَا أَطْرَدُ حَيَّةً لَأَقْتُلَهَا، قَتَلْنَا ذَا نِي أَبُو لُبَابَةَ: لَا تَقْتُلَهَا. حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی یہ ہفہ وخت چہ زہ یو مار پسې شاتہ لگیدلې ووم چہ ہفہ اووژنم. حضرت ابولبابہ رضی اللہ عنہ ماتہ آواز را کړو چہ دا مه وژنه.

د عبدالله نه حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما مراد دې. (۱) او د دې ځانی نه هغه دهغه واقعه ذکر کوی چہ

دهغوی اود حضرت ابولبابہ رضی اللہ عنہ په مینځ کښې پښه شوې وه. أطارد د باب مفاعله نه دمضارع متکلم صیغه ده. دکوم معنی چہ یو څیز پسې شاتہ تلل (۲)

حضرت لبابه انصاري رضی اللہ عنہ دا د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم صحابی ځان قربانونکې ملگري حضرت ابولبابه بن عبد المنذر انصاري مدنی رضی اللہ عنہ دې. (۳)

امام زهري رحمہ اللہ او خليفه بن خياط رحمہما اللہ دهغه نوم بشير خودلې دې. (۴) خوا امام احمد، امام ابن معين، حافظ ابن هشام، ابوزرعہ دمشقي، حافظ ابونعيم اصفهاني او امام مسلم رحمهم الله ددوی نوم رفاعه بن عبد المنذر خودلې دې. (۵) اود بعض حضراتو خيال دادي چہ رفاعه پخپله دهغوی نوم نه دې بلکه دهغوی د ورور نوم دې چنانچہ دهغه دود ورونه وو، یو رفاعه او دویم مبشر (۶) خويه خپل کنيت ابولبابه سره مشهور وو. (۷)

دمشهور قول مطابق د نیکه نوم ئی زینر بن زید بن مالک دې (۸) دمدينې منورې مشهوره قبيله اوس سره دهغوی تعلق وو. (۹) دهغوی مور نسبيه بنت زید بن ضبيعه ده. (۱۰)

بعض حضرات وائی چہ حضرت ابولبابه رضی اللہ عنہ په غزوہ بدر کښې شريک وو خو صحيح خبره دا ده چہ حکما دې بدری دې مگر هغوی په غزوہ بدر کښې شرکت نه وو کړې. په حقيقت کښې داسې شوې وو چہ حضرت ابولبابه رضی اللہ عنہ هم د نورو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم په شان د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم په ملگرتيا کښې د بدر د پاره روان شوې وو مگر دمقام روحاء نه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د عامل په توگه هغه مدينې ته واپس کړې وو.

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۹ فتح الباری: ۶/۴۸۱ ارشاد الساری: ۵/۳۰۷.

(۲) حواله بالا ولسان العرب، مادة: طرد.

(۳) تهذيب الكمال: ۳۴/۲۲۲ الترجمه: ۱/۷۵۹۱ باب اللام من الکنی، وتهذيب التهذيب: ۱۲/۲۱۴.

(۴) حواله جات بالا، بعض حضراتو یسیر - بیه او سین سره - خودلې دې تهذيب ابن حجر: ۱۲/۲۱۴ خو امام زمخشری

وغيره به قول دهغوی نوم مروان وو. انظر الکشاف: ۲/۲۰۷ سورة الانفال، الآية: ۲۷.

(۵) حواله جات بالا والاستيعاب بهامش الإصابة: ۴/۱۶۸ وتعليقات تهذيب الكمال: ۳۴/۲۲۲ سيرة ابن هشام: ۱/۵۶۱ ومعرفة

الصحابه: ۲/۲۸۰.

(۶) تهذيب الكمال: ۳۴/۲۲۲ تهذيب ابن حجر: ۱۲/۲۱۴ والإصابة: ۴/۱۶۸ القسم الأول/اللام.

(۷) قال العيني غلبت عليه كنيته: ۱۵/۱۸۹.

(۸) تهذيب الكمال وتعليقاته: ۳۴/۲۲۲.

(۹) تهذيب الكمال: ۳۴/۲۲۲ الإصابة: ۶/۱۶۸.

(۱۰) تهذيب الكمال: ۳۴/۲۲۳.

دغزو نه فارغ کیدو نه پس د بدر د غنیمت نه هغوی ته حصه هم ملاؤ شوه اود بدری صحابه اجر هم دغه شان حضرت ابولبابه رضی الله عنه حکماً بدری شو. (۱)

حضرت ابولبابه رضی الله عنه په بیعت عقبه کښې شریک وو. هغه د خپل قوم د نماننده او نقیب په حیثیت سره د حضور پاک سره ملاقات کړي وو. (۲)

ابن عبدالبر رحمته الله فرماني چې دې په غزوه احد او باقی پاتې ټولو غزواتو کښې رسول الله صلی الله علیه و آله سره شریک وو. د فتح مکه په موقع باندې د بنی عمرو بن عوف جهنم ددوی په لاس کښې وه. (۳)

دې د حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله او حضرت عمر رضی الله عنه نه د حدیث روایت کوی. د دوی دواړه خامن حضرت سائب او حضرت عبدالرحمن، بل حضرت ابن عمر، سالم بن عبدالله بن عمر، نافع مولی ابن عمر، عبدالله بن کعب عبدالرحمن بن یزید بن جابر او عبیدالله بن ابی یزید وغیره روایت د حدیث کوي. (۴)

د حضرت ابولبابه رضی الله عنه انتقال د حضرت عثمان غنی رضی الله عنه د شهادت نه پس د حضرت علی رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې شوې. (۵) خود یو قول مطابق د ۵۰ هجری نه پس (د معاویه رضی الله عنه په خلافت) کښې انتقال شوې. (۶)

بخاری مسلم ابو داؤد او ابن ماجه رحمهم الله ددوی نه روایات اخستی دي. (۷) په صحیح بخاری کښې دهغوی صرف هم دغه حدیث باب دي. رضي الله عنه وعنهم (۸)

د حضرت ابولبابه نه ټول پنځلس (۱۵) احادیث نقل دي په کوم کښې په یو حدیث متفق علیه دي. (۹) فقلت: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أمربقتل الحيات: نو ما اوونیل رسول الله صلی الله علیه و آله د مارانو د وژلو حکم ورکړي دي. داد ابن عمر رضی الله عنه قول دي. خو ابولبابه رضی الله عنه هغه دمذکوره مار د وژلو نه منع کړو نو هغه حضرت ابولبابه رضی الله عنه ته اوونیل چونکه د حضور پاک حکم دې په دې وجه نی وژم. قال: انه نهي بعد ذلك عن ذوات البهائم: حضرت ابولبابه رضی الله عنه او فرمائیل ددې نه پس حضور پاک د کور د مارانو د وژلو نه منع فرمائيلي وه.

قتل حیات سره متعلق مختلف روایات: په حدیث باب کښې راغله چې حضرت ابن عمر رضی الله عنه یومار پسې شاته روان وو چې هغه اووژني. خو د حضرت ابولبابه رضی الله عنه په وینا باندې منع شو. په وړاندې باب

(۱) حواله جات بالا وسیره ابن هشام: ۶۱۲/۲ تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۱۲ والاستیعاب بهامش الإصابه: ۱۶۸/۴ والإصابه: ۱۶۸/۴.

(۲) تهذیب الکمال: ۲۳۳/۳۴ تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۱۲ والإصابه: ۱۶۸/۴.

(۳) حواله جات بالا. والاستیعاب بهامش الإصابه: ۱۶۸/۴.

(۴) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره او گورنی تهذیب الکمال: ۲۳۳/۳۴.

(۵) حواله بالا. عمدة القاری: ۱۸۹/۱۵ خوة حافظ تهذیب: ۲۱۴/۱۲ اواصابه: ۱۶۸/۴ کښې خو هم دغه دی کوم چې ننو د حضرتان فرماني چې د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت نه پس د حضرت علی رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې د حضرت ابولبابه رضی الله عنه انتقال شوې مگر فتح الباری: ۶۳۴۸ کښې دي (مات فی اول خلافة عثمان علی الصبح) چې تقریباً ۲۴ یا ۲۵ هجری زمانه جوړیږي. په ظاهره دا تسامع دي. د روستو یوناسیخ ته چرته سهر شوې ده ځکه چې د فتح الباری په حاشیه کښې دي (في نسخة: في آخر) هم دغه نسخه صحیح ده. خصوصاً په نورو تالیفاتو کښې دې خلاف دی والله اعلم.

(۶) تهذیب الکمال: ۲۳۳/۳۴ تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۱۲ والإصابه: ۱۶۸/۴.

(۷) تهذیب الکمال: ۲۳۳/۳۴ وخلاصة الخزرجی حرف اللام من الکئی: ۴۵۸.

(۸) فتح الباری: ۳۴۸/۶ عمدة القاری: ۱۸۹/۱۵.

(۹) وخلاصة الخزرجی حرف اللام من الکئی: ۴۵۸.

کښې هم دغه حدیث د ابن ابی ملیکې رضی الله عنه په طریق راځي په هغې کښې دی: «ان ابن عمر کان یقتل الجاهل، ثم یمنی، قال: ان النبی صلی الله علیه وسلم ھد مرحاطتالہ، فوجد فیہ سلخ حبة، فقال: انظروا الیہن هو؟ فنظروا، فقال: اقتلوه فکنت اقلھا الذلک»^(۱)

یعنی حضرت ابن عمر رضی الله عنہما به ماران وژل چه «ناخبي» بیا منع کړې شواو ونی فرمائیل چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم خپل یو دیوال ماتولو چه د هغې دننه خلقوته د مار یو یوټ ملاؤ شو (چه ددې خبرې دلیل وو چه دلته د مار داوسیدو ځانی دې، حضور پاک او فرمائیل دا اولتونې کله چه نی اولتولو نو ملاؤ شو نو حضور پاک او فرمائیل دا مړ کړنی. نو هم په دې وجه به ما دا وژل ددې روایت نه د حضرت ابن عمر رضی الله عنہما د مذکورہ فعل وجه معلومه شوه چه هغوی به ماران ولې وژل. بیانی هم پخپله ددې نه منع فرمائیلې. غالباً دا به د حضور پاک د وفات نه پس شوي وی. د ممانعت وجه هم په دې روایت کښې ذکر ده: «فلعلقت أبالأبابة، فأخبرني أن النبی صلی الله علیه وسلم قال: لا تقتلوا الجنان إلا لأكأبتزدي طفعتین، فإنه یسقط الولد...»^(۲)

نو زما ملاقات حضرت ابو لبابه رضی الله عنه سره اوشو نو هغه ماته اوخودل چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمائیلې دې چه ماران مه وژنسی. د جنان نه مراد جنان البیوت دې لکه چه د حضرت نافع رضی الله عنه په طریق کښې دی. (۱)
د جنان البیوت د وژلو ممانعت ولې دې؟ لکه څنگه چه تاسو پورته اوکتل چه اول د مارانو د وژلو مطلقاً اجازت وو. بیا ددې حکم تخصیص اوکړې شو چه جنان مه قتل کونی. ددې ممانعت وجه څه وه؟ نو په دې باندې تفصیلی رنځ ددې روایت نه پریوخی کوم چه امام مسلم رحمته الله علیه ذکر کړې دې چه هغه یوخل د مشهور صحابی حضرت سعید خدری رضی الله عنه په کور کښې حاضر شوم. فرمائی چه صحابی رسول دغه وخت په مانځه کښې مشغول وو. نو ما دهغه د فارغ کیدو انتظار کولو. ناڅاپی د کور په گوټ کښې چرته چه کهجوري وې ما څه حرکت محسوس کړو کله چه مې هلته اوکتل نویومار وو دهغه د وژلو دپاره ما ورټوپ کړو. نو حضرت ماته اشاره اوکړه چه کینه نوزه کیناستم. کله چه هغوی د مانځه نه فارغ شو نو د کور یوحصې طرف ته نی اشاره اوکړه او ونی فرمائیل چه آیا دا کوته وینی؟ ما ویل اوجی. حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه او فرمائیل په دې کمره کښې زمونږ یو ځوان اوسیدو د چا چه نوې نوې واده شوې وو. مونږ د غزه خندق دپاره حضور پاک سره اووتلو نودې ځوان په نیمه ورځ کښې د غزه نه اجازت اخستو سره خپل کور ته واپس شو. حسب معمول یوه ورځ چه هغه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه د کور ته د تلو اجازت واخستو نو حضور پاک ورته او فرمائیل چه خپله وسله ځان سره واخله لاړشه. زما اندیښنه ده چه بنور قیظله تاته څه نقصان اونه رسوی. د ارشاد مطابق هغه ځوان خپله وسله واخسته او دخپل کور طرف ته روان شو. چه ونی کتل نو دهغه بی بی د دروازي په مینځ کښې ولاړه وه. دې په غیرت کښې راغلو او خپله بی بی په نیزه باندې د وهلو دپاره ورمخکښې شو نو بی بی ورته اووویل صبر اوکړه نیزه ښکته کړه او کور ته دننه راشه دې دپاره چه تاته زما د کور نه د بهر وتلو وجه او سبب معلوم شی (تادی مه کوه). نو چه هغه ځوان کور ته وردننه شو ونی کتل چه یو ډیر لونی مار دې چه د بستري نه راتاؤ شوې دې دا ځوان دهغه مار طرف ته ورمخکښې شو او هغه نی په خپله نیزه کښې

(۱) صحیح البخاری باب خیر مال المسلم غنم... رقم: ۳۳۱۰.

(۲) حواله بالا رقم: ۳۳۱۱.

(۳) حواله بالا رقم: ۳۳۱۲.

اویللو. اوبهر راغلو د کور په صحن کښې نې هغه نيزه ورڅښه کړه. ناڅاپي مار دهغه ځاني نه راتاؤ شو او په هغه باندې ورپریوتلو. اوس پته نه لگي چه په دغه دواړو کښې اول کوم یومي شو هغه مار که ځوان؟ (یعنی دواړه فوری مړه شو). حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه وائی چه مونږ رسول الله صلی الله علیه و آله له راغلو او ټوله واقعه مو ورته بیان کړه. مونږ دا هم اوونیل چه دعا اوکړه چه دغه ځوان راژوندي شی حضور پاک او فرمائیل «استغفروا لصاحبکم» دخپل ملگری دپاره استغفار اوکړنی «دې مړ شوي بیا نه شی راژوندي کیدی، بیا حضور پاک او فرمائیل «إن بالمدينة جنا قد أسلوا، فإذا رأتهم منهم شئنا فذئبه ثلاثة أيام، فإن بدا لكم بعد ذلك فاقتلوه، فإنما هو شيطان» یعنی په مدینه منوره کښې جنات هم دی چه مسلمانان شوی دی که چرې تاسو خلق دهغې نه څه نابلد څیز اووینئ نو دغه جن درې ورځې خبردار کړئ، بیا که چرې مناسب ښکاری (چه هغه نه منع کیږي) نو هغه مړ کړئ ځکه چه هغه شیطان دې (مسلمان جن نه دې).

په دې حدیث سره دا خبره په پوهه کښې راغله چه په کورونو کښې اوسیدونکی مارانو باره کښې احتیاط کول پکار دی کیدی شی چه هغه د مار په ځاني جن وی. دغه شان به د جناتو د دښمنی ښکار شی لکه چه پورته په مذکوره واقعه کښې هغه ځوان انصاری صحابی چه دهغه د دښمنی ښکار شو. چنانچه په کورونو کښې اوسیدونکو مارانو باره کښې ددې حدیث شریف نه لارڅوډنه ملاوړی چه تر کومې پورې هغه اوڼه ویرولی شی خبردار نه کړي شی هغه مه وژنئ د تنبیه نه پس هم که هغه په کور کښې گرځي راگرځي نو هغه ناقض عهد دې هغه وژل بالکل صحیح دی. ځکه چه هغه د هغه عهد خلاف ورزی اوکړه کومه چه جناتو رسول الله صلی الله علیه و آله سره کړې وه چه هغوی به ستاسو د امت په کورونو کښې نه اوسېږي او خپل ځان به نه ښکاره کوي. اوس دخلقو به وړاندې ښکاره کیدو سره هغه وعده خلافې کړې ده نو هغه ته چه کوم حرمت حاصل وو هغه ختم شو او هغه دعا مو مارانو په درجه کښې راغلو او عام ماران وژل بالکل صحیح او جائز دی.

علامه طحاوی رحمته الله علیه فرمائی «(لأبأس بقتل الكل، لأنه صلى الله عليه وسلم عاهد الجن أن لا يدخلوا بيوت أمته ولا يظهروا أنفسهم، فإذا خالفوا فقد نقضوا عهدهم، فلا حرمة لهم، وقد حصل في عهده صلى الله عليه وسلم وفيهم بعده الضمير بقتل بعض الجنات من الجن، فالحق أن الحل ثابت، ومع ذلك فالأولى الإمساك عما فيه علامة الجن، لا للحرمة، بل لدفع الضرر المتوهم من جهتهم....)»^(۱)

کورني ماران به څنگه ویروې؟ پورته ذکر شو چه په کور کښې چرته ما ښکاره شی نو هغه ته به تنبیه کولې شی اوس به تنبیه انداز به څنگه وی، په دې کښې مختلف اقوال دی قاضی عیاض رحمته الله علیه فرمائی چه ابن حبیب رحمته الله علیه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه دا الفاظ نقل کړي دی چه کوم سړي مار اووینی هغه دې دا کلمات وائی: «ألعدكن بالعهد أخذ علمكم سلمان بن داود أن لا تؤذوا»^(۲)

او د ترمذی شریف په روایت کښې دی چه حضور پاک داسې فرمائیلی «(إذا ظهرت الحية في المسكن، فقولوا لها: إنا نأسلك بعهد نوح وعهد سليمان بن داود أن لا تؤذينا، فإن عادت فاقتلوها)»^(۳) هم ددې په شان الفاظ ابو داؤد

(۱) أوجز المسالك: ۳۶۵/۱۷ تنوراوگورنی شرح مشکل الآثار: ۳۸۱/۷ باب بیان مشکل ماروی عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في الحيات من إطلاق قتلها... رقم: ۴۶۰.

(۲) شرح الترمذی علی صحيح مسلم: ۴/۱۹۱ و إكمال المعلم: ۱۵۵/۷ والديباج للسيوطي: ۲۵۴/۵ ونيل الأوطار: ۲۹۷/۸.

(۳) سنن الترمذی کتاب الصيد، باب ما جاء في قتل الحيات، رقم: ۱۴۸۵.

شريف کښې هم دی. (۱) خوا امام مالک رحمته الله علیه فرماني چه دومره اندازه باندې وينا کول جائز دی. «أحرج عليك الله واليوم الآخر أن لا تدولنا ولا تؤذينا» (۲)

قاضی عیاض رحمته الله علیه او علامه نووي رحمته الله علیه وغيره فرماني چه امام مالک رحمته الله علیه دا کلمات د حديث مبارك الفاظ «إن هذه البيوت عوامر، فإذا رأتهم شئنا منها حرقوا عليها لئلا» (۳) نه اخستي دی د کوم مطلب او معنی چه داده (ای ماره) که زمونږ په مینځ کښې پاتې شوې یا زمونږ مخې ته ښکاره شوې یا زمونږ طرف ته واپس راغلې نوته به په سختی او مشکل کښې پریوځي. (۴)

خومره ورځې انذار دي او کومې اوس پورته په روایت کښې د ثلاثا الفاظ راغلي دی. اوس د ثلاثا نه څه مراد دي؟ په دې کښې د محدثینو حضراتو اختلاف پیدا شوې دي. بعض حضرات وائي چه درې خل به نی ویرنی، تنبیه به وړکولې شی. خو جمهور علما امت لکه علامه دمیری رحمته الله علیه فرماني نیز دې موده د انذار درې ورځې ده. د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه د روایت بعض طرق کښې ددې صراحت دي «فأذنوه ثلاثة أيام» (۵) په دې کښې د ایدان نه مراد هم انذار دي. (۶) مطلب دا دي چه دې به درې ورځې ویرولې شی. په دې دوران کښې که څوخل هم په ورځ کښې مخې ته راغلو نوده پښې کیرې به نه. عیسی بن دینار رحمته الله علیه فرماني: «بئذ واثلاثة أيام، ولا ينظر إلى ظهورها، وإن ظهرت في اليوم مراراً» (۷)

که د انذار نه باوجود هم هغه منع نه شو. که چرې د دریو ورځو د تنبیه او انذار نه باوجود هم هغه مار په کور کښې گرځیدونکې ښکاره شو او منع نه شو نو دهغې په وژلو کښې هیڅ حرج نشته دي ځکه چه هغه د عوامر البیوت نه نه دي اونه هغه جن مسلم دي بلکه هغه شیطان دي د کوم چه وژل بالکل مباح دی. هم دې نه په «فإنما هو شيطان» سره تعبیر کړې شوې دي ابن حزم ظاهري رحمته الله علیه فرماني: «معناه إذا لم يذهب بالانذار علمت أنه ليس من هوامر البیوت، ولا من أسلم منها الجبل هو شيطان»
فأنه لا حرمه له فأقتلوه ولعن جعل الله له سبباً لا انتصار عليكم ثاراً، بخلاف العوامر ومن أسلم.....» (۸)

ایا د انذار حکم مدينې منورې سره خاص دي؟ امام مازری رحمته الله علیه فرماني چه د مدينة النبی صلی الله علیه و آله ماران به بغیرد انذار او تنبیه نه نه شی وژلې تر کومې چه د نورو علاکو دمارانو تعلق دي که هغه په کورونو کښې وی که د زمکې په څه حصه کښې هغه بغیرد انذار نه مدوب دی. د دغه احادیث صحیحه په نړا کښې په کومو کښې چه د هغې د وژلو حکم راغلي دي لکه چه ددې باب په حدیث کښې راغلي دی «أقتلوا المحمات.....» اود مسلم شریف یو روایت دي «محس فواسق يقتل فی الحبل

(۱) ابوداؤد کتاب الأدب باب فی قتل الحیات رقم: ۵۲۶۰ وشرح الزرقانی علی الموطأ: ۴/۳۸۸.

(۲) شرح النووي علی مسلم: ۱/۴۱۴ والأجزء السالك: ۳۶۹/۱۷.

(۳) حواله جات بالا وشرح الزرقانی: ۴/۳۸۸ و[کمال المعلم: ۷/۱۵۶].

(۴) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۹ وفتح الباری: ۶/۳۴۹.

(۵) دا حدیث اوس تیر شوې دي

(۶) أجزء السالك: ۱۷/۳۷۲.

(۷) حواله بالا فتح الباری: ۲/۳۴۹ والمنقذ: ۷/۳۰۲ و[کمال المعلم: ۷/۱۶۱].

(۸) الأجزء: ۱۷/۳۸۲ کتاب الاستئذان.

والحرمة) (۱) په دې کښې دحیه هم ذکر دې او انذار چرته هم ذکر نه دې. بل هغه حدیث په کوم کښې چه په مقام منی (۲) کښې مخې ته راتلونکی مار ذکر دې چه رسول الله ﷺ دهغې د وژلو حکم ورکړې وو نه په هغې کښې د انذار ذکر شته اونه صحابه کرامو ﷺ هغه تنبیہ کړې وو. هم ددغه احادیثو په بنیاد باندې ډیرو علماؤ د مارانو وژل مطلقاً مستحب گرځولی دی (۳) دې نه علاوه امام مالک ﷺ دا حکم ښاریوسره خاص کړې دې چه مدینه منوره او نور ښارونه دې په دې کښې انذار اوتنبیه مناسبت ده په صحراگانو اوکوڅو میدانونو کښې ددې ضرورت نشته. (۴)

په مانځه کښې د مار وژلو حکم: د مونځ داداکولو په وخت که یومار یا لړم مخې ته راشی نو دهغې په وژلو کښې مطلقاً هیڅ حرج نشته دې. او که چرې څه اندیښنه او خطر ه وی چه ددغه مار نه بچ شی کوم چه نیغ روان دې د سپوږمۍ په شان پېږیږی او سپین دې ځکه چه دا د جنات نه دې نودغه بغیرد وژلو پریخودل اولی دی. والله اعلم بالصواب. (۵)

قوله: وهی العوامر: هغه (ذوات البیوت) په کورونو کښې اوسیدونکی دی. په دې جمله کښې د ذوات البیوت تفسیر کړې شوې دې. دا د امام زهرې ﷺ کلام دې کوم چه مدرج فی الخبر دې چنانچه د معمر ﷺ په طریق کښې ددې تصریح ده. (۱) عوامر جمع د عامرة ده، دا عمر - بفتح العین - نه مشتق دې. طول بقا اود عمر زیاتوالی ته وائی. اهل لغت علامه جوهری ﷺ وغیره فرمائی چه «عمار البیوت سکاها من الجن» دې نه مراد په کورونو کښې اوسیدونکی جنات دی. هغوی ته عوامر ځکه وائی چه دوی په کورونو کښې د اوږدې مودې پورې اوسیدو. خو د څه حضراتو وینا ده چه دوی ته عوامر د عمر د اوږدوالی د وجې نه وائی. د جناتو عمر ډیر اوږد وی اود صدو پورې ژوندی وی. (۲)

خود حدیث په مناسبت سره دلته رومې معنی زیاته صحیح ده. ځکه چه د حضور پاک مقصد دهغوی د عمر اوږدوالی خودل نه دی بلکه دا خودل دی چه د مار په شکل کښې بعض وخت جنات هم په انسانی کورونو کښې اوسیدو. په دې وجه کتل پکار دی چه چرته جن خونړی وژلې کیږی چه بیا دهغوی په دښمنۍ باندې واوړی. والله اعلم بالصواب.

(۱) مسلم کتاب الحج باب ما یندب للمحرم وغیره قتله من الدواب..... رقم: ۲۸۶۲ حدیث عائشه.

(۲) صحیح البخاری کتاب بدء الخلق باب خمس من الدواب رقم: ۳۲۱۷ و کتاب الحج باب ما یقتل المعرم من الدواب رقم: ۱۸۳۰

(۳) شرح النووی علی مسلم: ۴/۹۹ و الأوجز: ۱۷/۳۶۴.

(۴) شرح النووی علی مسلم: ۴/۹۹ و الأوجز: ۱۷/۳۶۵ و شرح الزرقانی: ۴/۳۸۶ إكمال المعلم: ۷/۱۵۵ فتح الباری: ۶/۳۴۹ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۹ التوضیح: ۱۹/۳۲۲.

(۵) الدر المختار: ۲/۵۰۹-۵۰۸ کتاب الصلاة باب ما یفسد فی الصلاة وما یکره فیها. مطلب: الکلام علی اتخاذ المسبحة. وتبيين الحقائق: ۱/۱۶۶ کتاب الصلاة باب ما یفسد فی الصلاة وما یکره. و مرقا الفلاح: ۳۰۰ إكمال المعلم: ۷/۱۵۸ و الأوجز: ۱۷/۳۶۸.

(۶) قال الزهری وهی العوامر. مسند الإمام أحمد: ۵/۷۰۵ حدیث ابی لیاة عن النبی صلی الله علیه وسلم رقم: ۱۶۸۴ عالم الکتب.

(۷) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۹ فتح الباری: ۶/۳۴۹ و ارشاد الباری: ۵/۳۰۷ التوضیح لابن الملحق: ۱۹/۳۲۲ الصحاح للجوهري: ۷۴۱ مادة: غفر.

د انسانانو او مارانو د دېسمنی سبب: امام طبری رحمه الله خپل تفسیر^(۱) کېږي په سند متصل سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنه روایت کړې دې د الله تعالی دینمن ابلیس لعین په مخ د زمکې ټولو ځناورو او څارو سره د معامله برابرولو کوشش او کړو چه څوک دې جنت ته اورسوی نو ټولو ځناورو انکار او کړو. تردې چه هغه مار سره خبره او کړه او ونی ونیل که ته ما د جنت دننه حصی ته بوځي نو زه به تاد بنی آدم نه بچ کوم او ته به زما په پناه کېږي نی تاته به څوک نقصان نه شی دررسولې. نو مار دهغه خبره اومنله او په خپله شاه باندې سور کړو و جنت ته نی دننه بوتلو په دې وجه به حضرت ابن عباس رضی الله فرمائیل: «اقتلوا صاحب وجد تموها، اخروا ذمة عدو الله»^(۲)، مار چه کوم ځانی هم ملاؤ شی هغه وژتی دالله تعالی د دینمن پناه ماته کړنی.

قوله: وقال عبد الرزاق^(۲) عن معمر^(۳) فرأني أبولبابة، أوزيد بن الخطاب:

أوعبد الرزاق رحمه الله د معمر رحمه الله نه روایت کولو سره په شک کېږي او فرمائیل چه زه ابولبابه رحمه الله یا زید بن الخطاب رحمه الله اولیدم.

حضرت زید بن الخطاب: دا د امیر المؤمنین حضرت عمر بن الخطاب رحمه الله پلار شریک روړ حضرت زید بن الخطاب بن نفیل قرشی عدوی رحمه الله دې. ابو عبد الرحمن^(۴) ددوی کنیت دې. د دوی دموړ نوم اسماء بنت وهب بن حبیب یا اسماء بنت حبیب بن وهب دې. دې د امیر المؤمنین حضرت عمر فاروق رحمه الله نه په عمر کېږي مشر وو. مخ غنم رنگې او قد ډیر اوږد وو. بدري دې په غزوه بدر او نورو ټولو غزو اتو کېږي نبی کریم ﷺ سره وو. حضرت زید رحمه الله د حضرت عمر رحمه الله نه اول اسلام قبول کړې وو. په مهاجرین اولین کېږي دهغوی شمیر دې. حضرت نبی اکرم ﷺ د حضرت زید رحمه الله او حضرت معن بن عدی عجلانی رحمه الله په مینځ کېږي مواخاة قائم کړې وو. د بدر په ورځ حضرت عمر رحمه الله هغوی ته اووئیل چه زما زغره تاسو واچوئی نو حضرت زید رحمه الله او فرمائیل «انی ارید من الشهادة ما أريد»، څنگه چه ته شهادت غواړې داسې زه هم شهادت غواړم نو دواړو حضراتو زغري وانچولي. «فترکاکما جميعا»^(۵).

مشهور او تاریخي جنگ یمامه کوم چه د مسيلمه کذاب خلاف جنگیدلې وو کېږي حضرت زید رحمه الله د مسلمانانو علمبردار وو. د اسلامي لښکر جهندا دهغه په لاس کېږي وه. هغه ده په لاس کېږي نیولې یو شان مخکېږي وروان وو. تردې چه د دینمن په صفونو کېږي ورتوتلو او توره نی چلوله او آخر

^(۱) تفسیر طبری: ۲۷۵/۱.

^(۲) التوضیح لابن الطلق: ۲۳۳/۱۹ نوادر الاصول فی احادیث الرسول: ۱۸۱/۱ الباب الخامس والثلاثون.

^(۳) د امام عبد الرزاق صنعانی رحمه الله تذکره کشف الباری کتاب الإيمان: ۴۲۱/۲ کېږي راغلي ده

^(۴) د: امام معمر بن راشد رحمه الله تذکره کشف الباری کتاب العلم: ۴۲۱/۴ کېږي راغلي ده

^(۵) تهذيب الكمال کېږي د طباعت د غلطی په وجه د ابو عبد الرحمن په ځانی عبد الرحمن ليکلي دي او گورنی: ۶۵/۱۰

^(۶) حواله بالا سير اعلام النبلاء: ۱۲۹۸/۱ الإصابه: ۵۱۸/۲

^(۷) تهذيب الكمال: ۵/۱۰ رقم الترجمة: ۲۲۰۵ الإصابه: ۵۶۵/۱ القسم الأول.

^(۸) حواله بالا سير اعلام النبلاء: ۲۹۸/۱.

^(۹) حواله جات بالا حضرت معن عدی هم په جنگ یمامه کېږي شهید شوي

، حواله جات بالا مزى دا واقعه دغزوه احد خودلي ده والله اعلم

شهید شو. ^(۱) نو جهندا بریوتله کومه چه حضرت سالم مولی ابو حذیفه رضی الله عنه دوباره اوچته کړه. ^(۲) دهغوی د شهادت دا واقعہ ربیع الاول ۱۲ هجری د ابوبکر صدیق په زمانه کښې پېښه شوه. ^(۳) حضرت عمر رضی الله عنه ته چه کله دهغوی د شهادت خبر ملاؤ شو نو د یرزیات خفه شو او ونی فرمائیل چه زما نه اول نی اسلام قبول کړو اود شهادت په شان عظیم نعمت هم ورته زما نه مخکښې ملاؤ شو. ^(۴) نور به نی فرمائیل چه کله به هم بادصبا د چلیدلو نوماته به دزید رضی الله عنه خوشبونی راتلله. ^(۵) ده به د حضرت نسی کریم رضی الله عنه نه د حدیث روایت کولو. خود هغوی نه د حدیث روایت کونکو کښې دهغه خوښی عبدالرحمن او وراره ابن عمر رضی الله عنهما شامل دی. ^(۶) په کتب سته کښې د حضرت زید بن خطاب رضی الله عنه نه صرف هم دغه یو حدیث باب نقل دې. کوم چه امام بخاری تعلیقاً نقل کړې دي. ^(۷) ددوی نه صرف درې احادیث نقل دی په کوم کښې چه یو متفق علیه دي. رضي الله عنه وأرضاه. ^(۸)

د مذکوره تعلیق مقصد: امام بخاری رحمته الله په دې تعلیق سره «وقال ابن عبد الرزاق عن معمر...» داخودل غواری چه هم دغه روایت باب د امام زهري رحمته الله نه معمر بن راشد رحمته الله هم نقل کړې دي. خو په هغې کښې په شک سره روایت کړې دي چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما سره حضرت ابولبابه ملاؤ شوي وو یا دهغه تره محترم حضرت زید بن الخطاب رضی الله عنه. ^(۹)

د پورته ذکر شوی تعلیق موصولاً تخريج: دا تعلیق امام مسلم رحمته الله په خپل صحیح ^(۱۰) کښې نقل کړې خو دې مگر ددې الفاظ نی نه دی ذکر کړی خو امام احمد رحمته الله په خپل مسند ^(۱۱) کښې او امام طبری رحمته الله خپل معجم ^(۱۲) کښې هم په دې طریق د معمر رحمته الله سره ددې الفاظ هم ذکر کړی دی. ^(۱۳)

^(۱) حافظ مزى رحمته الله دهغوی د قاتل نوم رحال بن غفوه ليکلي دي. خود جمهور روایي داده چه حضرت زید رحال قتل کړي وو. او گورنی تهذيب الکمال وتعليقاته: ۱۰/۱۶۵ حافظ د عسکری په حواله سره ليکلی دی چه د حضرت زید د قاتل نوم صبيح بن محرس دي. هشيم بن عدي فرماني چه دهغه قاتل اسلام قبول کړي وو. خو حضرت عمر رضی الله عنه دخپل خلافت په زمانه کښې دا ونیلي وو چه ما سره به نه اوسېږي تهذيب التهذيب ۲/۱۱۲ نور او گورنی الاستيعاب بهامش الإصابه: ۵۴۲-۵۴۴/۱

^(۲) تهذيب الکمال: ۵/۱۰ عسير اعلام النبلاء: ۲۹۸/۱

^(۳) تهذيب الکمال: ۵/۱۰ عسير اعلام النبلاء: ۲۹۸/۱.

^(۴) حواله جات بالا.

^(۵) حواله جات بالا.

^(۶) سير اعلام النبلاء: ۲۹۸/۱۰.

^(۷) حواله بالا تهذيب الکمال: ۱۰/۶۶ تهذيب ابن حجر: ۴/۱۱۳.

^(۸) خلاصة الخزرجي: ۲۸ معرفه الصحابة: ۲/۲۶ الزلز والرجان فيما انفق عليه الشيخان: ۲/۷۳ رقم: ۱۴۴۲.

^(۹) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۹ فتح الباری: ۶/۳۴۹ ارشاد الساری: ۵/۳۰۷.

^(۱۰) صحیح مسلم کتاب السلام باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۵.

^(۱۱) مسند احمد: ۳/۵۲ رقم: ۱۵۸۴۰ مصنف عبدالرزاق: ۱۰/۴۳۳ رقم: ۱۹۶۱۶.

^(۱۲) المعجم الكبير: ۵/۳۰ باب رفاعه بن عبد المنذر... رقم: ۴۹۸.

^(۱۳) فتح الباری: ۶/۳۴۹ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۹.

قوله: وتابعه یونس وابن عیینة والکلبی والزیبیدی اود معمر متابعت یونس بن یزید (۱)

سفیان بن عیینة (۲) اسحاق بن یحیی کلبی (۳) او محمد بن الولید زبیدی (۴) رحمهم الله کړي دي
 د مذکورہ متابعت مقصد: د دې متابعت مقصود او مطلوب دادې چه پورته ذکر شوی څلورواړه حضرات
 محدثین د معمر بن راشد رضی الله عنه متابعت او موافقت کړي دي چه دا روایت شک سره دي. اودې حضراتو
 اربعه هم دا روایت شک سره روایت کړي دي چه د حضرت ابن عمر رضی الله عنه ملاقات چاسره شوې وو؟
 حضرت ابولبابه رضی الله عنه سره یا حضرت زید بن خطاب سره. (۵)

د متابعتو مذکورہ موصولاً تخریج: دامام یونس بن یزید رضی الله عنه روایت امام مسلم رضی الله عنه په خپل صحیح
 کښي ذکر کړي دي (۶) خود دې الفاظ نهي نه دي نقل کړي. د الفاظو سره پوره روایت ابو عوانه
رضی الله عنه د کړي دي (۷) د سفیان بن عیینة رضی الله عنه روایت امام احمد رضی الله عنه (۸) او امام حمیدي رضی الله عنه (۹) په خپل
 خپل مسند کښي دهغه نه نقل کړي دي. بل د دوی روایت امام مسلم رضی الله عنه امام ابوداؤد رضی الله عنه (۱۰) هم
 موصولاً نقل کړي دي. (۱۱)

اود اسحاق بن یحیی کلبي رضی الله عنه روایت دهغه په نسخه کښي موجود دي. (۱۲) او د محمد بن الولید
 زبیدی رضی الله عنه روایت موصولاً امام مسلم رضی الله عنه په خپل صحیح کښي ذکر کړي دي. (۱۳)

وقال صالح وابن أبي حفصة وابن جهم عن الزهري عن سالم.....

د مذکورہ تعلیق مقصد: د دې دویم ذکر شوی تعلیق نه دامام بخاری رضی الله عنه مقصد دادې چه دې دریواړو
 حضراتو صالح بن کيسان (۱۴) ابن ابی حفصه (۱۵) او ابن مجمع رحمهم الله هم دا روایت د امام زهري
رضی الله عنه نه روایت کړي دي. خودې دریواړو حضراتو واو جمع استعمال کړي دي په خلاف د وړاندې

(۱) د یونس بن یزید ايلي رضی الله عنه حالات کشف الباری: ۱/۴۶۳ او ۳/۲۸۲ کښي راغلی دی.

(۲) د سفیان بن عیینة رضی الله عنه حالات کشف الباری ۱/۲۳۸ او ۳/۱۰۲ کښي راغلی دی.

(۳) د اسحاق بن یحیی کلبي رضی الله عنه د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الأذان باب أهل اللهم..... أحق بالإمامة.

(۴) د محمد بن الولید الزبیدی حالات کشف الباری ۳/۳۹۱ کښي تیر شوی دی.

(۵) فتح الباری: ۳۴۹/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۹.

(۶) صحیح مسلم کتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۷.

(۷) فتح الباری: ۳۴۹/۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۹.

(۸) مسند الإمام احمد: ۲/۹ رقم: ۴۵۵۷.

(۹) مسند الإمام الحمیدي: ۲/۲۷۹ رقم: ۶۲۰.

(۱۰) رواه مسلم کتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۷ وأبو داؤد کتاب الأدب باب فی قتل الحيات رقم: ۵۲۵۲.

(۱۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۰ فتح الباری: ۶/۳۴۹.

(۱۲) فتح الباری: ۶/۳۴۹.

(۱۳) رواه مسلم کتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۶.

(۱۴) د صالح بن کيسان رضی الله عنه حالات کشف الباری ۲/۲۱۱ کتاب الإيمان کښي تیر شوی دی.

(۱۵) د محمد بن ابی حفصه ميسره البصري رضی الله عنه د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب مواقيت الصلاة باب وقت العصر.

خلورو وارو حضراتو. ددې دریوارو حضراتو د روایت مطابق به اوس مطلب داشی چه دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنہما ملاقات حضرت ابولبابه رضی الله عنہ او حضرت زید بن خطاب رضی الله عنہ دوارو سره شوې. (۱)

د مذکورہ تعلیقاتو موصولاً تخریج: ① د حضرت صالح بن کیسان رضی الله عنہ موصولاً تخریج امام مسلم رضی الله عنہ (۲) کړې دې. خوددې الفاظ نی نه دی ذکر کړي. البته ابو عوانه رضی الله عنہ ددې الفاظ ذکر کړی دی ② دمحمد بن ابی حفصه رضی الله عنہ روایت موصولاً دهغه په نسخه کښې دې. (۳) ⑤ د ابراهیم بن اسماعیل بن مجمع رضی الله عنہ د روایت موصولاً تخریج امام بغوی رضی الله عنہ (۴) حافظ طبرانی رضی الله عنہ (۵) او ابن السکین رضی الله عنہ کتاب الصحابه کښې کړې دي. (۶)

حافظ ابن السکین رضی الله عنہ د ابن مجمع روایت نقل کولونه پس فرمائی چه د ابن مجمع رضی الله عنہ اود جعفر بن برقان رضی الله عنہ نه علاوه زما په علم کښې یوکس داسې نه دي چاچه په خپل روایت کښې دواړه صحابه جمع کړې وي. یعنی د واؤ جمع سره صرف هم دي دواړو تلامذۀ زهري رضی الله عنہ روایت کړې دي اود دواړو د امام زهري رضی الله عنہ نه په سماع او روایت کښې کلام دي. (۷)

چه د ابن السکین رضی الله عنہ خبره هم مخې ته کیخو دي شی نو دا به څلور حضرات شی چه جمع سره روایت کوی درې هغه حضرات کومو چه بخاری شریف کښې ذکر دي او څلورم جعفر بن برقان. عجیبه خبره داده چه د ابن السکین رضی الله عنہ نظر خپلې مخې ته د بخاری شریف موجوده نسخه باندې پریوتو په کوم کښې چه صالح بن کیسان او ابن ابی حفصه هم ذکر دي. فصحان من لا یذهل ولا یغفل، لا تأخذ سنة ولا نوم خو د ابن السکین رضی الله عنہ د طرف نه دا وینلی شی چه ابن ابی حفصه او صالح موصول روایات دهغوی په علم کښې به نه وی راغلې. بهر حال د روایت بالجمع والا څلور حضرات دی او کومو حضراتو چه شک سره روایت کړې دي هغه پنځه دي اود دغه څلورو وارونه صالح بن کیسان رضی الله عنہ نه علاوه هیڅ یوکس داسې نه دي چه په ضبط او اتقان کښې د دغه پنځو وارو حضراتو محدثینو برابری او کړې شی. (۸)

د بحث خلاصه: ددې ټولو خلاصه دا شوه چه امام زهري رضی الله عنہ نه دا روایت نقل کونکی حضرات درې قسم دي: ① چه بغیر د شک نه صرف حضرت ابولبابه رضی الله عنہ ذکر کوی لکه هشام بن یوسف عن معمر حدیث باب. ⑦ څوک چه شک سره د حضرت ابولبابه رضی الله عنہ او حضرت زید بن الخطاب رضی الله عنہ دواړو ذکر کوی لکه دغه پنځه واره حضرات د چا ذکر چه امام بخاری رضی الله عنہ وقال عبد الرزاق عن معمر.... و تابعه یونس.... کښې کړې دي. ⑤ کوم چه بغیر د شک نه د دواړو حضراتو صحابه کرامو رضی الله عنہم ذکر کوی لکه صالح، جعفر، ابن ابی حفصه او ابن مجمع رحمهم الله تعالی.

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۰ فتح الباری: ۴۹/۶.

(۲) صحیح مسلم کتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۰ فتح الباری: ۴۹/۶.

(۴) رواء البغوی فی معجم الصحابة: ۴۹/۲ رقم: ۲۴ زیدین الخطاب بن نفیل.

(۵) رواء الطبرانی فی الکبیر: ۳۱/۵ باب الرء رفاعه.... رقم: ۴۹۹ و ۸۱/۵ باب الزای. زیدین الخطاب رقم: ۴۶۴۵.

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۰ فتح الباری: ۴۹/۶.

(۷) حواله جات بالاو تغلیق التعلیق: ۱۷۲/۳.

(۸) فتح الباری: ۴۹/۶ هدی الساری: ۴۹ تغلیق التعلیق: ۱۷۲/۳.

راجع خه دی؟ اوس سوال دا پیدا کبری چه په دی دریواره قسمه روایاتو کښې راجع کوم یو دی؟ ددی جواب دی رومېې قسم یعنی کوم چه بغیر د شک نه د حضرت ابولبابه رضی الله عنه په ذکر مشتمل دی. د امام بخاری رحمته الله علیه خپل طریق هم په دې باندې دلالت کوی چه هغوی په دې باب کښې دهشام بن یوسف عن معمر روایت اول بیان کړې دي. په کوم کښې چه صرف د ابولبابه رضی الله عنه ذکر دي.

بل حدیث باب امام بخاری رحمته الله علیه په وړاندې باب کښې هم د نورو طریقو ذکر کړې دي. ^(۱) په هغې کښې هم صرف د حضرت ابولبابه رضی الله عنه ذکر دي. ^(۲) امام صالح جزره رحمته الله علیه هم فرماني چه په دې حدیث کښې د حضرت زید بن الخطاب رضی الله عنه ذکر سهو دي صحیح حضرت ابولبابه رضی الله عنه دي. والله اعلم بالصواب. ^(۳)

ابن مجمع: دا ابواسحاق ابراهیم بن اسماعیل بن مجمع انصاری مدنی رحمته الله علیه دي. ^(۴)
دې د امام زهری، عمرو بن دینار، ابوالزبیر محمد بن مسلم، هشام بن عروه او یحیی بن سعید انصاری رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی. اوددوی نه روایت کونکو کښې حاتم بن اسماعیل، عبدالعزیز بن محمد الدراوردي، ابن ابی حازم، ابونعیم رحمهم الله وغیره شامل دي. ^(۵)
امام یحیی بن معین رحمته الله علیه فرماني «ضعیف لیس بشی» ^(۶) ابن المواق رحمته الله علیه فرماني «لا یجتمعه» ^(۷)
ابوزرعه رحمته الله علیه د ابونعیم رحمته الله علیه په حواله سره فرماني چه هغوی د دوی باره کښې ونیلی دی «لا یسوي حدیثه فلسین» ^(۸) دده حدیثونه ددوو پیسو برابر هم نه دي. امام ابوحاتم رازی رحمته الله علیه فرماني «کثیر الوهم، لیس بالقوي، یکتب حدیثه، ولا یجتمعه» ^(۹) امام بخاری رحمته الله علیه فرماني «لاوی عنه، وهو کثیر الوهم عن الزهری» ^(۱۰) امام نسائی رحمته الله علیه فرماني ضعیف. ^(۱۱) حاکم ابواحمد رحمته الله علیه فرماني: «لیس بالمتین عندهم» ^(۱۲) ابن ابی خشیمة رحمته الله علیه د جعفر بن عون رحمته الله علیه په طریق سره لیکلی دی چه ابن مجمع رحمته الله علیه په غوږ کونې وو. د امام زهری رحمته الله علیه سره به د حدیث د سماع دپاره کیناستلو او په ډیره گرانه به نی خه اوریدل. ^(۱۳)

^(۱) صحیح البخاری باب خبر مال المسلم غنم... رقم: ۳۳۱۱ و ۳۳۱۲.

^(۲) فتح الباری: ۳۴۹/۶ معجم کبیر طبرانی: ۳۱/۵ رقم: ۴۵۰۸-۴۵۰۰ رفاعه بن عبدالمنذر رقم الترمذی: ۴۳۵.

^(۳) تعلیقات تهذیب الکمال: ۲۳۳/۳۴ رقم الترمذی: ۷۵۹۱ باب الام من الکنی.

^(۴) تهذیب الکمال: ۴۵/۲ رقم الترمذی: ۱۴۸ او تهذیب ابن حجر: ۱۰۵/۱.

^(۵) د شیوخ او تلامذه د تفصیل د پاره او گورنی حواله جات بالا.

^(۶) تهذیب الکمال: ۴۶/۲ تهذیب التهذیب: ۱۰۵/۱.

^(۷) إكمال مفلطی: ۱۸۱/۱ رقم: ۱۸۶.

^(۸) تهذیب الکمال: ۴۶/۲ تهذیب التهذیب: ۱۰۵/۱.

^(۹) حواله جات بالا، والجرح والتعديل: ۳۶/۱/۱ باب حرف الألف رقم: ۱۹۷.

^(۱۰) تاریخ البخاری الکبیر: ۳۷۱/۱/۱ باب ابراهیم رقم: ۸۷۲ أو إكمال مفلطی: ۱۸۰/۱.

^(۱۱) کتاب الضعفاء للنسائی: ۲۸۳ تهذیب الکمال: ۴۷/۲ تهذیب ابن حجر: ۱۰۵/۱.

^(۱۲) إكمال مفلطی: ۱۸۱/۱ تهذیب ابن حجر: ۱۰۵/۱ تعلیقات تهذیب الکمال: ۴۷/۲.

^(۱۳) حواله جات بالا.

امام ابن حبان رحمه الله فرمائی: «کان یقلب الأسانید ویرفع المراسل»^(۱) ابو احمد عدی رحمه الله فرمائی: «ومع ضعفه یکتب حدیثه...»^(۲) امام بخاری رحمه الله دھغوی سره استشهاد کری دې او تعلیفانی روایت ددې باب لاندې نقل کری دې چه دھغوی په نیز د ابن مجمع معتبر او قابل استشهاد کیدو دلیل دې.^(۳) و ابن ماجه رحمه الله هم ددوی نه روایت اخستی دې.^(۴)

ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: د حدیث باب ترجمه لپالاب سره مطابقت واضح دې چه ذوالطفیتین او ابتر دغه شان وغیره نور مارانو ټولو باندې د دابه اطلاق کیږي.^(۵)

۱۵- باب: خَيْرَ مَا لِي الْمُسْلِمُ عَنِّي بِمَا شَعَفَ الْجِبَالُ

اختلاف نسخ: دلته مستقل باب الفاظ د ابوذر رحمه الله وغیره په نسخه کښې دی خود نسفی رحمه الله او اسماعیلی رحمه الله په نسخو کښې د باب لفظ نشته دې. عام شارحین دا باب د ناسخینو غلطی گنړی اود باب د الفاظو حذف ته اولی وائی. ددې وجه داده چه دلته صرف د شروع په دوو حدیثو کښې د غنم ذکر دې باقي احادیثو کښې د غنم هیڅ وجود نشته دې. بل حضرت گنګو هی رحمه الله او حضرت شیخ الحدیث رحمه الله دې ته باب فی باب وائی او هم دغه راجع دی والله اعلم.^(۶) په دې باب کښې ټول څوارلس احادیث ذکر دی. په کوم کښې چه اولنې حدیث د حضرت ابوسعید خدری رحمه الله دې.

الحديث الاول

۱۱۳۳- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَا لِي الرَّجُلُ عَنِّي بِمَا شَعَفَ الْجِبَالُ وَمَوَاقِفُ الْقَطْرِ، يُفَرِّدُنِي بِهِ مِنَ الْفِتَنِ»^(۷) [۱۹].

ترجمه: د حضرت ابوسعید خدری رحمه الله نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمایلی دی هغه زمانه نیز دې ده چه کله به د مسلمان بهتر مال چیلنی وی په کومې پسې چه به د غرونو څوکو اود باران مقاماتو کښې هغه خپل دین د فتنو نه بچ کولو سره منډې ترې وي.

دا حدیث کتاب الایمان کښې تیر شوي دې او ددې رح هم هلته په تفصیل سره شوي ده.^(۸) په دې وجه

(۱) کتاب المجروحین: ۱/۲۳۱.

(۲) الکامل لابن عدی: ۲۲۲/۱ وقال القلی فی الضعفاء الكبير: ۴۳/۱ یکتب حدیثه: وفی روایه الترمذی عنه (ترتیب الملل: ۳۹۳/۱ رقم: ۱۱۰ صدوق إلا أنه یقلط. وكذا انظر تعلیقات إكمال مغلطی: ۱۸۰/۱).

(۳) تهذیب الکمال و تعلیقاته: ۱۷/۲ والجمع لابن الفیرانی: ۲۱/۱.

(۴) تهذیب الکمال: ۴۷/۲. رحمه الله تعالى رحمه واسعة.

(۵) عمدة القاری: ۱۸۸/۱۵.

(۶) الكنز المتواری: ۲۱۹/۱۳ و لایع الدراری مع تعلیقاته: ۲۸۷/۷.

(۷) قوله: عن أبي سعيد خدری رضي الله عنه: الحدیث، من تخريجہ فی کتاب الإيمان: ۸۰/۲.

(۸) کشف الباری: ۸۳-۸۸/۲.

دلته صرف په ترجمه باندې اکتفا کولې شی.

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابي اويس مدني اصبحي رحمته الله دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من کره أن يعود فی الکفر... کښې تیر شوی دی. (۱)

مالک: دا ابو عبدالله مالک بن انس مدني اصبحي رحمته الله دې. ددوی تفصیلی تذکره بدء الوحی او کتاب الإيمان باب من الدین الغرا من الفتن کښې ذکر شوي ده. (۲)

عبد الرحمن بن عبدالله: دا عبد الرحمن بن عبدالله بن عبد الرحمن ابي صعصعه دې.

ابیہ: دا عبدالله بن عبد الرحمن بن الحارث بن ابي صعصعه دې.

ابوسعید خدری: دا مشهور صحابی رسول سعد بن مالک بن سنان ابوسعید خدری انصاری رحمته الله دې. ددې دربارو حضراتو تذکره کتاب الإيمان باب من الدین الغرا من الفتن لاندې بیان کړې شوی ده. (۳)

تنبيه: حافظ جمال الدين مزی رحمته الله تحفة الاشراف کښې د ابوسعید جیاني رحمته الله په تقلید کښې دا لیکلی دی چه حضرت ابوسعید خدری رحمته الله دا حدیث په دې طریق سره کتاب الجزیه کښې دې. چه ددې دواړو حضراتو تسامح دې لکه څنگه چه تاسو گورنی چه دا حدیث بدء الخلق په دې باب کښې راغلې دې نه چه په کتاب الجزیه کښې. (۴)

د باب دویم حدیث حضرت ابوهریره رحمته الله دې.

الحديث الثاني

۱۱۸۰- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «رَأْسُ الْكُفْرِ نَحْوُ الْمَشْرِقِ وَالْفَخْرُ وَالْحَيْلَاءُ» [ص: ۱۱۸] فِي أَهْلِ الْخَيْلِ وَالْإِيلِ، وَالْقَدَاوِينَ أَهْلُ الْوَيْرِ، وَالْكَيْتَةِ فِي هِلِ الْقَنْمِ» [۳۱۳۸-۳۱۳۹] (۵)

ترجمه: حضرت ابوهریره رحمته الله فرماني چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمایلی دی د کفر سرغنه د مشرق طرف ته دې. بې ځایه فخر او کبر داسونو والود او ښانو والو او د ځناورو لکوسره چغې وهونکی کلی والو خصوصیت دې او سکینت (وقار) په جیلو والو کښې دې.

(۱) کشف الباری: ۱۱۲/۲.

(۲) کشف الباری: ۸۰/۲، ۲۹۰/۱.

(۳) کشف الباری: ۸۱ - ۸۲/۲.

(۴) تحفة الاشراف مع التکت الظراف: ۳۷۵/۳ - ۳۷۶/۳ رقم: ۴۱۰۳ فتح الباری: ۳۵۱/۶.

(۵) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. أخرجه البخاري أيضا في مواضع من كتابه: كتاب المناقب باب قول الله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى﴾ رقم: ۳۹۹ وكتاب المغازی باب قدوم الأشعر بين وأهل اليمن رقم: ۴۳۸۸-۴۳۹۰ ومسلم في صحيحه كتاب الإيمان باب ففاض أهل الإيمان رقم: ۸۵ والترمذي في سننه: كتاب الفتن باب ما جاء في الدجال: لا يدخل المدينة رقم: ۲۲۴۴.

تراجم رجال

عبد الله بن يوسف: دا عبد الله بن يوسف تينسي دمشق رحمته الله دي. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي والحديث الثاني او تفصيلی حالات كتاب العلم باب ليله الشاهد الغائب لاتدي تيرشوی دي. (١)
مالك: دا ابو عبد الله مالك بن انس مدني اصبحي رحمته الله دي. ددوی تفصيلی تذكره بدء الوحي والحديث الثاني او كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن كنبی ذكرشوی ده. (٢)
ابو الزناد: دا ابو الزناد عبد الله بن ذكوان رحمته الله دي.
الاعرج: دا عبد الرحمن بن هرمز الاعرج قرشي رحمته الله دي. ددي دوارو محدثينو حضراتو تذكره كتاب الإيمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان لاتدي تيره شوي ده. (٣)
ابو هريره: دا مشهور صحابي حضرت ابو هريره رحمته الله دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كنبی تيرشوی دي. (٤)
تنبيه: ددي حديث شرح كتاب احاديث الانبياء او كتاب المغازی كنبی راغلي ده. په دي وجه دلته د دوباره كولو ضرورت نشته دي. (٥)
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددي حديث او سابقه حديث ترجمه الباب سره مناسبت لفظ الغنم كنبی دي. (٦)
د باب دريم حديث د حضرت ابو مسعود رحمته الله دي.

الحديث الثالث

٣٣١- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسٌ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَمْرِو أَبِي مَسْعُودٍ، قَالَ: أَشَارَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ تَحَوُّلَ الْيَمَنِ فَقَالَ «الْإِيمَانُ بِحِمَارٍ هَاهُنَا، الْأَرْنَ الْقَسْوَةُ وَغِلَظَ الْقُلُوبُ فِي الْقَدَّادِينَ، عِنْدَ أَصُولِ أَذُنِ الْإِبِلِ، حَيْثُ يَنْظُمُ قَرْنَا الشَّيْطَانِ فِي رَيْعَةٍ، وَمُضَرٍّ» [٣٣١-٣٣٢] [٧]

(١) كشف الباري: ٢٨٩/١ و ١١٣/٤.

(٢) كشف الباري: ٢٩٠/١، ٨٠/٢.

(٣) كشف الباري: ١١/٢-١٠.

(٤) كشف الباري: ٦٥٩/١.

(٥) صحيح البخاري كتاب احاديث الانبياء باب (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى) و كشف الباري كتاب المغازی: ٦٠٩-٦١٠.

(٦) عمدة القاري: ١٩١/١٥.

(٧) قوله: عن عقبة بن عمرو أبي مسعود: الحديث، أخرجه البخاري في المناقب باب قول الله تعالى (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى) رقم: ٣٤٩٨ و كتاب المغازی باب قدوم الأشعر بين وأهل البين رقم: ٤٣٨٧ و كتاب الطلاق باب اللعان رقم: ٥٣٠٣ و مسلم كتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان رقم: ٥١.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدي بصرى رحمته الله دي. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې راغلي. ^(١)

يحيى: دا يحيى بن سعيد قطان تيممي رحمته الله دي. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې ذکر کړې شوي ده. ^(٢)

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابي خالد احمسي بجلي رحمته الله دي. د دوی حالات کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، لاندې راغلي دي. ^(٣)

قيس: دا قيس بن ابي حازم احمسي بجلي رحمته الله دي. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم الدين النصيحة.... کښې راغلي ده. ^(٤)

عقبه بن عمرو وابو مسعود: دا مشهور بدری صحابی ابو مسعود عقبه بن عمرو انصاري رحمته الله دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب ما جاء أن الأعمال بالنهية... په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. ^(٥)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت تير شوی باب (ويت فيها من كل دابة) سره دي. ښکاره خبره ده چه ابل یعنی اوبې په دابه کښې داخل دي او مخلوق دي. ددې حديث شرح کتاب المغازي کښې راغلي ده. ^(٦)

د باب څلورم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الرابع

۳۷۷- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا سَمِعْتُمْ صِيَاحَ الدِّيَكَةِ فَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ، فَإِنَّهَا رَأَتْ مَلَكًا، وَإِذَا سَمِعْتُمْ نَبْشَ الْحِمَارِ فَتَعَوُّذُوا بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِنَّهُ رَأَى كَيْطَانًا» ^(٧)

١) كشف الباري: ٢/٢.

٢) كشف الباري: ٢/٢.

٣) كشف الباري: ٢٧٩/٢.

٤) كشف الباري: ٧٤١/٢.

٥) كشف الباري: ٧٤٨/٢.

٦) كشف الباري كتاب المغازي: ٦١١-٦٠٩ غريب قدوم الاشعر بين وأهل اليمن.

٧) قوله عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، أخرجه مسلم أيضا. كتاب الذكر... باب استحباب الدعاء عند صياح الديكة رقم: ٢٧٢٩ وأبو داود كتاب الأدب باب ما جاء في الديك واليهائم رقم: ١٠٢٠ والترمذي كتاب الدعوات باب ما يقول إذا سمع نباح الحمار رقم: ٢٤٥٥ والنسائي في الكبرى كتاب عمل اليوم والليلة. باب ما يقول إذا سمع صياح الديكة رقم: ١٠٧٨٠.

تراجم رجال

قتيبة: دا شيخ الاسلام قتيبة بن سعيد ثقفى بغلانى رحمته الله دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب إفتاء السلام كني تير شوى دى. (۱)

الليث: دامشهور امام ليث بن سعد فهمى دې. ددوى مختصر ذكر بدء الوحي دريم حديث كني راغلي دې. (۲)
 جعفر بن وييمه: دا جعفر بن ربيعه بن شرحبيل بن حسنة قرشى مصرى رحمته الله دې. ددوى حالات كتاب التهم باب التهم فى الحضرة اذ المجد الماء كني تير شوى دى. (۳)

الاعرج: دا عبد الرحمن بن هرمز الاعرج قرشى رحمته الله دې. ددې دواړو محدثينو حضراتو تذكرة كتاب الإيمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان لاندې تيره شوې ده. (۴)
 ابوهريره: دامشهور صحابى ابوهريره دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب امور الإيمان كني تير شوى دى. (۵)

قوله: «أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا سمعتم صياح الديكة فليأكلوا مما رزقوا به» حضرت ابوهريره رحمته الله فرماني چه نبى اکرم رحمته الله ارشاد فرمانيلى دې کله چه تاسو دچرگ بانگ (اواز) واورئى.....

د لفظ ديکه تحقيق: ديکه جمع د دیک ده چرگ ته وائى. ددې جمع قلت ادیاک او جمع کثرت ديوک اودیکه ده. ابن سیده رحمته الله ليکلى دى چه ددې مؤنث ته دجاج وائى. خو علامه داؤدى رحمته الله فرماني چه بعض وخت د دجاجة اطلاق په دیک باندې هم کيږي. (۱)

د چرگ يو خصوصيت: د چرگ يو ډير اهم خاصيت دادې چه دې د شپې وختونه ډير ښه پيژنى هغه د شپې په مختلف حصو کني بانگ کوي په کوم کني چه ډير کم فرق وي دې نه علاوه د سحر کيدو په وخت اوددې نه پس يو شان بانگونه کوي. په دې کني ډيره کمه غلطی کوي که شپې ډيرې وږې وي او که لونی. (۲) حافظ رحمته الله فرماني ځکه بعض شافعيه (قاضی حسين، متولى او رافعى، (۳) فتوى ورکړې ده چه د سحر د وخت په معامله کني په تجربه کار چرگ باندې اعتماد کولې شى د دې تائيد د حضرت خالد بن زيد جهنى رحمته الله د مرفوع حديث نه هم کيږي په کوم کني چه راغلي دى چه چرگ ته بدې درې مه وائى ځکه چه هغه د مانخه د پاره رابلل کوي. «لا تسبوا الديك، فإنه يدعو إلى الصلاة» اللفظ

فائدة: امام بخارى رحمته الله د حديث صرف هم دلته ذکر کړې دې په صحيح بخارى کني بل چرته نه دي ذکر کړې. تعف الأشراف: ۱۵۵/۱۰ رقم: ۱۳۶۲.

(۱) کشف الباری: ۱۸۹/۲.

(۲) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۳) کشف الباری کتاب التيمم: ۱۶۰ باب التيمم فى الحضرة إذا لم يجد.....

(۴) کشف الباری: ۱۱/۲.

(۵) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۶) عمدة القاری: ۱۹۲/۱۵ [ارشاد الساری: ۳۰۹/۵ والمحكم: ۸۰/۷ التوضيح: ۲۴۳/۱۹].

(۷) عمدة القاری: ۱۹۲/۱۵ [ارشاد الساری: ۳۰۹/۵ والمحكم: ۸۰/۷ مفتاح الباری: ۳۵۳/۶].

(۸) فتح الباری ۳۵۳/۶ وارشاد الساری: ۳۰۹/۵.

لابن حبان (۱)

قوله: «فأسألو الله من فضله، فإنما رأيت ملكاً». د الله تعالی د هغه د فضل سوال کوه ځکه چه هغه فرېسته لیدلې ده. مطلب دادې چه د چرگ د بانگ په وخت دعا کول پکار دی ځکه چه هغه فرېستی ته گوری نو بانگ کوی. که چرې دغه وخت څوک دعا کوی نو فرېستی به دهغه په دعا باندې آمین وائی. د هغه دپاره به استغفار کوی اود هغه د عاجزنی او اخلاص گواهی به ورکوی. دغه شان به د فرېستی اوبنده دعا گانې خپل مینځ کښې موافق کیدو سره د قبلیدو سبب جوړېږی. قاضی عیاض رحمته الله علیه فرمائی: «(إنما أمرنا بالدعاء حينئذ لتؤمن الملائكة، وتستغفر، وتشهد للداعي بالتضرع والإخلاص.....)» (۲) بل د حدیث شریف نه دا هم مستفاد شو چه چرته صلحا و غیره موجود وی هلته دعا کول مستحب دی دهغوی د وجود په برکت سره به ان شاء الله قبلېږی. (۳)

چرگ ته بدې ردې نه دی وئیل پکار: بعض نادان خلق د چرگ بانگ اوریدو سره خفه کیږی چه خوب خرابیږی او هغه ته بدې ردې وائی. ددې نه حضور پاک منع فرمایلي ده. مسند بزار کښې یو روایت دې چه د حضور پاک ځواکې یو چرگ بانگ او وئیل نو هلته موجود یوسړی او وئیل اللهم العنه ای الله په ده باندې لعنت راوورو. دې اوریدو سره حضور پاک او فرمائیل «مه، کلا، إنه دعوالی الصلاة» چه نه هیڅ کله نه، هغه د مانځه دپاره رابلل کوی. (۴)

حضرت حلیمی رحمته الله علیه فرمائی دې نه معلومه شوه چه هر هغه څیز یا سړې د چاته چه د خیر په کارونو کښې استفاده کولې شی هغه ته کنځلې نه دی کول پکار اونه دهغه توهین او تذلیل کول پکار دی. بلکه د هغه اکرام او هغه سره نیک سلوک کول پکار دی. نور فرمائی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مبارک ارشاد «(فإنه دعوالی الصلاة)» مطلب دا نه دې چه هغه په حقیقت کښې «صلوا» یا «حانت الصلاة» وائی. بلکه ددې مطلب دادې چه عادت هم دغه دې چه چرگ د سحر په راخو سره یا د نمبر په زوال سره دغه وخت کښې بانگونه وائی. دا دهغه طبعی عادت دې په کوم چه الله تعالی هغه پیدا کړې دې. د هغه د آواز په اوریدو سره د خلق خیال د مانځه طرف ته ځی. ددې دا مطلب هیڅ کله نه دې چه که د هغه د بانگ نه علاوه بل څه قرینه یا دلالت نه وی نو مونځ به ادا کوی. البته که چرته یو داسې چرگ دې دکوم باره کښې چه ډیر خل تجربه ده چه هغه غلطی نه کوی نوصحیح ده اودا به یو قسم اشاره وی. «ولیس معنی قوله (ﷺ): فإنه دعوالی الصلاة، أن يقول بصوته حقيقة: صلوا، أو حانت الصلاة، بل معناه: أن العادة جرت بأنهم يصرخ عند طلوع الفجر وعند الزوال، فطرة فطره الله عليها، فيذكر الناس بصراخه الصلاة. ولا يجوز لهم أن يصلوا بصراخه من غير دلالة سواها، إلا من جرب منه ما لا يخلف، فيصور ذلك له إشارة والله الموفق» (۵)

(۱) الحدیث آخره أبو داؤد کتاب الأدب باب فی الدیک والبهائم رقم: ۵۱۰۱ والإمام أحمد: ۱۹۳/۵-۱۹۲- مسند زید بن خالد رضى الله عنه، رقم: ۲۲۰۱۹ وابن حبان فی صحیحه: ۳۸/۱۳-۳۷ کتاب العظ والإیاحة، باب ما یکره من الکلام وما لا یکره، ذکر

الزجر عن سب المرء الذیکه..... رقم: ۵۷۳۱ والنسائی کتاب عمل الیوم والليلة رقم: ۱۰۷۸۱.

(۲) فتح الباری: ۳۵۳/۶ عمدة القاری: ۱۹۲/۱۵ والمفهم: ۵۷-۵۸/۷.

(۳) فتح الباری: ۳۵۳/۶ عمدة القاری: ۱۹۲/۱۵ ارشاد الساری: ۳۰۹/۵ التوضیح: ۲۴۴/۱۹.

(۴) حواله جات بالا و مسند البزار: ۱۶۸/۵ رقم: ۱۷۶۳.

(۵) فتح الباری: ۳۵۳/۶ شرح القسطلانی: ۳۰۹/۵.

قوله: «وإذا سمعتم هيق الحمار فتعوذوا بالله من الشيطان، فإنه رأى شيطاناً أكله جهنم»^(١) تاسو خلق د خر د هینراری آواز واورئى نود شيطان مردود نه دالله تعالى پناه غوارئى خكه چه هغه شيطان ليدلې دې. په حديث باب كښې د حمار ذكر دې خود حضرت جابر رضي الله عنه په حديث كښې د بناح الكلب اضافه هم نقل ده چه دسپې د غباري په وخت هم تعوذ عمل مستحب دې.^(٢) اوس مطلب دا شو چه كه خړو او كه سپې كله چه په هينراري شى يا په غباري شى نود الله تعالى په پناه كښې رانلل پكار دى. دې دپاره چه د شيطان د شر نه محفوظ پاتې شى اود هغه د وسوسو نه په حفاظت كښې شى. قاضى عياض رحمته الله عليه فرماني ((وفائدة الأمر بالتعوذ لما يخشى من شر الشيطان) وشر وسوسة، فليجأ إلى الله في دفع ذلك))^(٣)

ايا خبره شيطان ته هم په كتو سره هينر پري؟ حضرت مولانا محمد يحيى كاندهلوى رحمته الله عليه په خپل تقرير كښې ليكلي دي چه د حديث شريف الفاظ ((فإمهارأت ملكاً، وإمهارأت هيطاناً))^(٤) معنى دا نه ده چه چرگ كله هم بانگ وائي نو هغه فرينتي ته په كتلو سره آواز كوي اوخر چه كله هم هينر پري نوهغه شيطان ليدلې دې يعنى د هغه بانگ وركول اود خر هينر بدل فرينتي يا شيطان ته كتل مستلزم نه دى بلكه د چرگ د بانگ اوخر د هينر دود نور اسباب او عوارض هم كيدې شى بلكه اكثر هم نور اسباب او عوارض وى.

په دې وجه دحديث شريف صحيح محمل دادې چه ددې دواړو آواز كله كله په دې وجه هم وى چه چرگ فرشته اوخر شيطان اوليدلو. اوس چونكه زمونږ د انسانانو دپاره د دې تفريق ممكن نه دې چه كوم يو آواز د بل څه سبب د وجې نه دى او كوم يو دفرينتي يا شيطان په ليدو سره دې؟ نو مناسب او مستحب هم دغه دى چه دا خناور كله هم آواز كوي هغه وخت دعا كوئى يا تعوذ كوئى دې دپاره چه دعا اوتعوذ دواړو نه هر يو په خپل موقع اومحل باندې واقع وى سره ددې چه په هر يو كښې د فرينتي يا شيطان ليدل نه وى شوې.

دې نه علاوه د دعا زياتوالى شرعاً مطلوب هم دې سره ددې چه دعا په محل د اجابت كښې واقع نه وى. په دعا كښې بخل نه دى كول پكار. دغه شان تعوذ هم په شيطان باندې موقوف نه دې ښكاره خبره ده چه بنده له هر وخت او هر لمحه كښې د دعا اوتعوذ ضرورت وى. والله اعلم بالصواب.^(٥)

يوه اهم فائده: ددې حديث يو اهم خصوصيت دادې چه انمه خمسة بخارى، مسلم، نسائي، ابوداؤد اوترمذې رحمهم الله ټولو دا حديث هم د يوشيخ نه نقل كړې دې يعنى په دې حديث كښې د ټولو شيخ قتيبه رحمته الله عليه دې.^(٦)

^(١) رواه ابوداؤد كتاب الادب باب فى الديك... رقم: ٥١٠٣ والإمام أحمد: ٣٠٦/٣ رقم: ٤٣٣٤ والعالم: ٢٨٤/٤، ٢٨٣ رقم:

٧٧٦٢

^(٢) فتح البارى: ٣٥٣/٦ عمدة القارى: ١٥/١٩٣ ومثله فى التوضيح: ٢٤٤/١٩.

^(٣) داؤد ابوداؤد شريف د روايت الفاظ دى، اوگورئى ابوداؤد مع البذل: ٣٩٦/١٣ رقم: ٥١٠٢.

^(٤) حواله بالا.

^(٥) فتح البارى: ٣٥٣/٦ عمدة القارى: ١٥/١٩٢.

دُخِرَ سَاتِلُوْهُ حَكَمٌ: مشهور مالکی عالم علامہ ابی دحدیث باب نہ استدلال کو لوسرہ فرمائی لی دی چہ پہ دی حدیث سرہ د خر پاللو اوساتلو مرجوحیت ثابتیری خکک چہ دہ وجود پہ کور کنبی د شیطان داخلہ تہ مستلزم دی چہ پہ کور کنبی خرو نو شیطان بہ ہم داخلیری پہ دی وجہ خر نہ دی سائل پکار مگر حضرت داخبرہ صحیح نہ دہ خکک چہ پہ حدیث شریف کنبی دا راغلی دی چہ ہفہ شیطان لیدلہ دی اورویت دخول تہ مستلزم نہ دی بلکہ داسی ویناکول زیات مناسب دی چہ پہ دی حدیث سرہ دخر ساتلو راجحیت ثابتیری. خکک چہ کیبری داسی چہ شیطان پہ کور کنبی داخلیری خو بنکاری نہ اوس کہ خر پہ کور کنبی موجود وی نو ہینریدو سرہ بہ دہفہ د موجود کیدو اود داخلہ د کوشش اطلاع بہ کوی. اودغہ شان بہ پہ تعوذ سرہ د شیطان ویستل آسان شی. دی نہ علاوہ پخبلہ حضور پاک سرہ یعفور نومہ یو خر و کہ چرے دخر سائل صحیح نہ وی نو حضور پاک بہ ولی ساتلو؟ واللہ اعلم (۱) ترجمۃ الباب سرہ دحدیث مطابقت: دحدیث شریف ماقبل باب سرہ مطابقت واضح دی چہ دیک. ملک، حمار او شیطان دا تول دابہ اومخلوق کنبی داخل دی پنجم حدیث د حضرت جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہما دی.

الحديث الخامس

۳۱۸- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا رَوْحٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا كَانَ جُنْمُ اللَّيْلِ، أَوْ أُمْسِيَتُمْ، فَكُفُّوا صَبِيحَانَكُمْ، فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَبِهُنَّ جَيْبَيْدٍ، فَإِذَا ذَهَبَتْ سَاعَةٌ مِنَ اللَّيْلِ فَكُلُّوهُنَّ، وَأَعْلِفُوا الْأَيُّوبَ، وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَقْتَرِبُ أَبَا مُغْلَقًا»، قَالَ: وَأَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، وَلَمْ يَذْكُرْ وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ - [۳۱۸] (۲)

ترجمہ رجال

اسحاق: دلند د اسحاق نہ مراد د شراح بخاری اختلاف دی چہ اسحاق غیر منسوب راغلی دی چنانچہ ابن راہویہ ہم مراد کیدی شی. لکہ چہ د ابونعیم بہ نیز ددی تصریح دہ اوابن منصور ہم خکک چہ روح بن عبادۃ رضی اللہ عنہ د دوارو شیخ دی خو حافظ مزنی رضی اللہ عنہ پہ تحفۃ الاشراف کنبی د ابن منصور کیدل اختیار کمری دی (۲) بہر حال کہ چرے ابن راہویہ رضی اللہ عنہ مراد دی نو ددوی حالات کتاب العلم باب فضل من علم وعلم لاتدی راغلی دی (۱)

(۱) شرح الابی المالکی علی صحیح مسلم: ۱۴۴/۷ حدیث فولہ ﷺ إذا سمعتم صباح الديكة..... من كتاب الذكر.

(۲) قولہ: جابر بن عبد اللہ: الحدیث، مرتخریجہ أنفا فی باب ذکر ایلیس.....

(۳) فتح الباری: ۳۵۳/۶ عمدة القاری: ۱۹۳/۱۵ شرح الفسطانی: ۳۰۹/۵ اشرح الکرمانی: ۲۱۴/۱۳ تحفة الاشراف: ۲۲۲/۲ رقم:

۲۴۴۶ احادیث جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہما.

(۴) کشف الباری: ۴۲۸/۳.

او كه چري ابن منصور مراد دي نوده قوی حالات كتاب الإيمان باب حسن إسلام المومنان دي تیرشوی دی (١)
روح: دا ابو محمد بن عباده قیسی رحمته الله دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب اتباع الجنائز من الإيمان لاندي
تیرشوی دی. (٢)

ابن جریج: دا ابو الولید عبد الملك بن عبد العزيز بن جریج اموی رحمته الله دي. ددوی تذکره كتاب الحمض
باب غسل الخاض رأس زوجها... کنبی را غلبي. (٣)

عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح رحمته الله دي. ددوی تفصیلی حالات كتاب العلم
باب عظة النساء... کنبی تیرشوی دی. (٤)

جابر بن عبد الله: دا مشهور صحابی جابر بن عبد الله رضی الله عنه دي. (٥)

باب سره د حدیث مطابقت: باب سره د حدیث شریف مطابقت په دي معنی دي چه دلته د شیطان ذکر
دي او هغه هم په دابه کنبی داخل دي.

قوله: وأخبرني عمرو بن دينار سمع جابر.....

د مذکور عبارت مقصد: دا د ابن جریج رحمته الله کلام دي او أخبرني عطاء باندې عطف دي. دلته هغه
د حضرت عطاء رحمته الله او عمرو بن دينار رحمته الله په روایتونو کنبی فرق ښانی چه ما دا حدیث د اوږو
حضراتو نه اوریدلې دي. خود عمرو بن دينار رحمته الله روایت کړې شوی حدیث کنبی «وَأَذْكُرُوا اللَّهَ
عَلَيْهِ» الفاظ نشته دي. (٦)

د باب شپږم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دي.

الحديث السادس

٣١٩- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فَقَدْتُ أُمَّةً مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا
يُذَرِّي مَا فَعَلْتُ، وَإِنِّي لَأَرَاهَا إِلَّا الْفَارَ، إِذَا وَضِعَ هَذَا الْبَانُ الْإِبِلَ لَمْ تَشْرَبْ، وَإِذَا وَضِعَ هَذَا الْبَانُ
الشَّاءَ فَمَرَيْتُ» فَحَدَّثْتُ كَعْبًا فَقَالَ: أَلَيْسَ سَمِعْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ؟
قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ لِي مِرَارًا، فَقُلْتُ: أَفَأَقْرَأُ التَّوْرَةَ؟ (٧)

(١) كشف الباري: ٤٢٠/٢.

(٢) كشف الباري: ٥١٨/٢.

(٣) كشف الباري كتاب الجبض: ٢٠٤.

(٤) كشف الباري: ٣٧/٤.

(٥) ددوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المغربين.

(٦) عمدة القاري: ١٩٥/١٥.

(٧) قوله: عن أبي هريرة رضی الله عنه: الحديث، أخرجه مسلم، كتاب الزهد والرفائق، باب في الفار. وأنه مسخ رقم: ٢٩٩٧ فالحدیث مما
اتفق عليه الشيخان، ولم يخرج غيرهما.

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسمعیل تیمی تبوذکی رحمته الله دې د دوی حالات اجمالاً بدء الوحي او تفصیلاً کتاب العلم باب من أحاب الفتن إشارة الهدى په ضمن کښې راغلی دی (۱)

وهیب: دا وهیب بن خالد بن عجلان بصری رحمته الله دې. ددوی مختصر حالات کتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان فی الأعمال لاندې تیر شوی دی. (۲)

خالد: دا مشهور محدث خالد بن مهران الحذاء رحمته الله دې ددوی تذکره کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علمه الكتاب په ذیل کښې راغلی دی. (۳)

محمد: دا مشهور تابعی حضرت محمد بن سیرین بصری رحمته الله دې. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب اتباع الجنائز من الإيمان لاندې په تفصیل سره راغلی ده. (۴)

ابوهریره: دا مشهور صحابی ابوهریره دې ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوی دی. (۵)

قوله: عن النبی صلی الله علیه وسلم قال: فقدت أمة من بني إسرائيل، ولا يدري ما فعلت، وإنی لا أراها إلا الفار

حضرت ابوهریره رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته نقل کوی چه حضور پاک اوفرمانیل چه د بنی اسرائیلو یو جماعت وړک شو معلومه نه ده چه هغوی څه څه اوکړه. اوزما گمان اوخیال دادې چه هغوی (اوس) مړې دی. مطلب دا چه د بنی اسرائیلو یو جماعت د الله تعالی د عذاب بنکار کیدو سره نست اوتابود شو. چاته نه ده معلومه چه دهغوی څه انجام اوشو. البته زما خیال دې چه هغوی مسخ شوی اومړې ترې جوړې شوی دی. اوس چه دا کومې مړې دی هم دهغه مسوخه جماعت دنسل نه دی.

أراها دهمزه په ضمه سره دگمان اوخیال په معنی کښې دې او فار دهمزه سکون سره فارة جمع ده یعنی مړې. (۶)

قوله: إذا وضع لها ألبان الإبل لم تشرب، وإذا وضع لها ألبان الشاعشريت کله چه

دهغوی مخې ته د اوبن پښی کیخودې شی نو هغه نه څکی اوکله چه دهغوی مخې ته د چیلو پښی کیخودې شی نو څکی وړاندې کوم چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلي وو چه مړې د بنی اسرائیلو د یو جماعت مسوخه شکلونه او صورتونه دی نو دا مېرهن کولوسره اوفرمانیل چه یو دې دلیل دادې چه کله هغوی ته د اوبنانو پښی کیخودلې شی نو نه څکی خو د چیلو پښی څکی. د صحیح مسلم په

(۱) کشف الباری: ۱/۴۳۳ الحديث الرابع: ۳۷۷/۳.

(۲) کشف الباری: ۱۱۸/۲.

(۳) کشف الباری: ۳۶۱/۳.

(۴) کشف الباری: ۵۲۴/۲.

(۵) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۶) حواله جات بالا وأرشاد الساری: ۳۱۰/۵.

روایت کنبی کوم چه دم دابن سیرین رحمته الله دې مگر طریق بل دې «وآية ذلك أنه يوضع» الفاض دى (۱)
بنی اسرائیلو باندې چونکه اوښ حرام وو دهغوی دهغه د نورو اجزاء سره سره به نى دهغې پېښى هم نه
خکل (۲) اومره هم د اوښ پېښى نه ځکى نو دا دلیل شو چه د مړې تعلق هم دغه ممسوخه جماعت سره
دې اودا هم ددې جماعت د نسل نه دې (۳)

یواشکال اودهغې جواب: حدیث باب نه دا معلومه شوه څه که یوساه والا مسخ کړې شى نو هم په
دغه ممسوخه شکل کنبي دهغه نسل چلیږي اوهغه نه فنا کیږي د مسلم شریف یو روایت دې کوم چه
حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه نقل دې په هغې کنبي دى چه یوصحابی تپوس اوکړو چه «أرسل
الله، القردة والخنازير مأسخراً» آیا بیزوگان او خنزیران د انسانې شکل نه مسخ کیدوسره دې صورت ته
رسیدلى دى؟ نو حضور پاک ارشاد افرمانيلو «إن الله عز وجل لم يهلك قوماً، أو يعذب قوماً، فيجعل لهم نسلًا،
وإن القردة والخنازير كانوا قبل ذلك» (۴)

د کوم حاصل چه دادې چه کوم قوم د الله تعالى د عذاب ښکارشى فنا شى نست اوناوید شى دهغوی
نسل نه چلیږي باقى پاتې شو بیزوگان او سور نو دا د اول نه راروان دى. ددوی وجود د بنی اسرائیلو د
بعض خلقو بیزوگان او سور کنبي بدلیدو نه د اول نه وو. کله چه الله تعالى نور خناور پیداکړل هغه
وخت نى دوى هم پیداکړى وو اوددوى د وجود د یو امت یا جماعت دمسخ کیدو سره هیڅ تعلق نشته
دې.

چنانچه د مسلم شریف ددې روایت نه معلومه شوه چه د ممسوخه امت نسل نه چلیږي اوس ددې
دواړو احادیثو په مینځ کنبي تعارض دې. ددې جواب دادې چه په دواړو احادیثو کنبي هیڅ تعارض
نشته دې. حدیث باب تعلق د وحی نه وړاندې وخت سره دې او په دې باندې قرینه لفظ اراهه دې چه
زما گمان او خیال دې چه ... بیا چه وحی سره یقینى خبره معلومه شوه نو دغه نى په بله موقع باندې
ارشاد افرمانيلو. ددې ذکر د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه په حدیث کنبي دې اودا خبره واضحه شوه چه
دمسوخ هیڅ یومسوخه جماعت سره څه تعلق نشته دې اونه د دوى نسل د یو داسې جماعت نه
مخکېښی راپیدلې دې. والله اعلم بالصواب (۵)

(۱) مسلم شریف کتاب الزهد والرقائق باب الفأرة وأنه مسخ رقم: ۷۴۵۷.

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۱ والعذب النمير: ۲۸۷/۴ سورة الأعراف والتحرير والتنوير: ۲۷۸/۲ سورة البقرة. مسندأبی داؤد
الطیالبي: ۱۵۱/۳-۱۵۰ رقم: ۲۸۵۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۳ الکوثر الجاری: ۶/۲۲۱ التوضیح: ۱۹/۲۴۶.

(۴) صحيح مسلم كتاب القدر باب أن الآجال والأرزاق... رقم: ۶۷۷۲.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۴ التوضیح: ۱۹/۴۵۱ فتح الباری: ۶/۳۵۳ الکوثر الجاری: ۶/۲۲۱. قال القسطلانی فی شرحه: ۵/۳۱۰:
وقد اختلف فی المسوخ، هل یكون له نسل أم لا فذهب أبو إسحاق الزجاج وأبن العربی أبویکر إلى أن الموجود من القردة من
نسل المسوخ. نسکا بحديث الباب، وقال الجمهور: لا، وهو المعتمد، لعديث ابن مسعود رضى الله عنه عند مسلم مرفوعاً: إن الله
لم يهلك قوماً أو يعذب قوماً فيجعل لهم نسلًا، وأن القردة والخنازير كانوا قبل ذلك. [صحيح مسلم، فی القدر، باب بیان أن
الآجال... رقم: ۶۷۷۳-۶۷۷۴ وأجابوا عن حديث الباب بأنه عليه الصلاة والسلام قاله قبل أن يوحى إليه بعقوبة الأسر فی ذلك
وإنما لم يعجزم به بخلاف النفي، فإنه جزم به. كما فی حدیث ابن مسعود].

قوله: «حدثت کعباً، فقال أنت سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقوله؟ قلت: نعم، قال

لی مراراً، فقلت: أفأقر التوراة؟^(۱) چنانچه ما دا حدیث حضرت کعب رضی الله عنه ته واورولو نوهغوی استفسار ماته اوونیل چه ایا واقعی دا خبره تاسو دینی اکرم صلی الله علیه وسلم ته اوویدلې ده؟ ما ونیل اوجی هغه مانه خوخل ددې سوال تپوس اوکړو (آخر، ماورته اوونیل چه ولی زه تورات وایم څه؟ د حدث قائل حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې فرمائی چه کله ما دغه پورته ذکر شوي حدیث حضرت کعب رضی الله عنه ته واورولو نوهغه ماته اوونیل چه واقعی تا دا حدیث اوویدلې دې؟ اوآیا دا واقعی د نبی صلی الله علیه وسلم حدیث دې دا سوال هغوی خوخل اوکړو آخر زه صبر نه شوم او دا مې ورته اوونیل چه ولی زه تورات وایم څه اود هغې مطالعه کوم څه. یعنی دا هم حدیث دې که نه چه دینی کریم صلی الله علیه وسلم ته مې اوویدلې دې، د خپل خان نه ئی نه وایم اونه ئی د تورات نه نقل کوم.

قوله: «أفأقر التوراة؟» کښې همزه استفهام انکاری دې مطلب دادې چه زه تورات نه وایم دمسلم شریف په روایت کښې دا الفاظ دې «أفأقرت علی التوراة؟»^(۲) چه تورات په ما باندې نه دې نازل شوې چه دهغې نه تاسو خلقو ته واوروم»^(۳)

ددې نه داخبره مستفاد شوه چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه به د اهل کتاب نه څه نه نقل کول بل دا خبره هم مستفاد شوه چه دغه شان یوصحابی څه روایت نقل کړې په کوم کښې چه د رانې او اجتهد څه دخل نه وی نوهغه حدیث به د مرفوع په حکم کښې وی.^(۴)

چنانچه د مسند احمد یو روایت کښې دې چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه د شروع نه ددې حدیث نسبت نبی کریم صلی الله علیه وسلم طرف ته نه دې کړې خوچه کله کعب رضی الله عنه بار بار تپوس اوکړو نو بیاني او فرمائیل چه زه دخپل طرف نه نه وایم نه ما تورات لوستلې دې هم د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث اوروم.^(۵)

غالباً دې دواړو حضراتو ته د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه هغه حدیث نه وو رسیدلې دکوم ذکر چه د مسلم شریف په حواله سره هم اوس تیر شو په دې وجه هغوی تر آخره پورې هم په دې باندې وو چه د مسوخ نسل چلیږی. تفصیل هم اوس تیر شو.

حضرت کعب رضی الله عنه: دا مشهور مخضرم تابعی، حضرت کعب بن مایع رضی الله عنه دې. د یمن معروف قبیلې حمیر سره ئی تعلق لرلو. په دې وجه ورته حمیری وائی. ابواسحاق د دوی کښت دې او په کعب الاحبار سره پیژندلې شی.^(۶)

حضرت کعب رضی الله عنه مذهباً یهودی وو دینی کریم صلی الله علیه وسلم زمانه ئی لیدلې ده مگر مسلمان شوې نه دې. اسلام ئی د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په زمانه کښې دهغوی په لاس باندې قبول کړو د یوروایت مطابق عهد فاروقی کښې اسلام قبول کړې او راجع هم دغه قول دې.^(۷)

(۱) صحیح مسلم کتاب الزهد والرفاق باب فی القار وانه مسخ رقم: ۷۴۵۷.

(۲) فتح الباری: ۳۵۳/۶ عمدة القاری: ۱۹۴/۱۵ إرشاد الساری: ۳۱۰/۵ التوضیح: ۲۴۶/۱۹.

(۳) فتح الباری: ۳۵۳/۶.

(۴) مسند احمد: ۲/۸۰۸ هرقم: ۱۰۶۰۲.

(۵) تهذیب الکمال: ۱۸۹/۲۴ تهذیب ابن حجر: ۱۲۸/۸ و کتاب النقات: ۳۳۳/۵.

(۶) حواله جات بالا الإصابه: ۳/۳۱۵ قال الحافظ: والراجح أن إسلامه کان فی خلافة عمر.

په اسلام باندې مشرف کیدو نه پس حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه سره ننی د مولات رسته قامه کړه. حضرت سعید بن مسیب رضی الله عنه فرمائی یوځل حضرت عباس رضی الله عنه د کعب احبار رضی الله عنه نه تپوس او کړو چه آخر څه وجه وه چه تاسو د نبی کریم صلی الله علیه و آله په زمانه کښې اسلام قبول نه کړو او نه په عهد صدیقی کښې په اسلام مشرف شوې او په عهد فاروقی کښې مسلمان شوې؟ حضرت کعب رضی الله عنه او فرمائیل چه زما پلار (چه یهودی وو) د تورات یوه حصه اولیکله اوماته ننی حواله کړه او ونی ونیل چه هم په دې باندې عمل کوه او په خپل ټولو مذهبی کتابونو باندې ننی مهر (سل) اولگولو اومانه ننی چه د خونې په پلار باندې کوم حق وی دهغی قسم واخستو چه زه به دامهر نه ماتوم اونه به دغه کتابونه گورم اومطالعه کوم به ننی اوس چه ما کله او کتل چه اسلام خوشان غالب کیري او په دفاع عالم کښې خوریري نوسوچ می اوکړو چه ددغه کتابونو په کتلو کښې هیڅ حرج نشته دي. زمانفس ماته اوونیل چه کیدې شی په دې کښې څه داسې علم وی چه ستا پلار تانه پټ کړې وی اوس دا اوایه. چنانچه ما مهر مات کړو او هغه کتابونه مې اولوستل نو ماته په هغې کښې د نبی کریم صفات محموده اودهغوی د امت حالات لوستل ملاؤ شو. حق چونکه واضح شوې وو په دې وجه زه مسلمان شوم. (۱)

حضرت کعب رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه مرسلأ روایت د حدیث کوی. بل حضرت صهیب رومی، حضرت عمر فاروق او حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنه نه هم د حدیث روایت کوی. خودهغوی استقال د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنه نه مخکښي شوې. اوددوی نه د حدیث روایت کونکی حضرت عبدالله بن زبیر، حضرت معاویه، حضرت ابوهریره، حضرت ابن عباس رضی الله عنه غوندي جلیل القدر صحابه کرام نه علاوه دهغه میرني ځونی تبع حمیری، او مالک بن ابی عامر اصجی، عطاء بن ابی رباح، عبدالله بن زمره سلولی، عبدالله بن رباح انصاری، مبطور ابوسلام، ابو رافع صانغ، عبد الرحمن بن مغیث، روح بن زبناغ، یزید بن حمیر غوندي اساطین علم شامل دی. (۲)

امام ابن سعد رضی الله عنه د هغوی شمیر د اهل شام د تابعین طبقه اولی کښې کړې دی اوفرمائیلی دی په آخر عمر کښې هغوی په شام کښې اوسیدل اختیار کړی وو او په شروع کښې دمدینې اوسیدونکې وو. (۳) چا د حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه په مخکښې دهغوی ذکر اوکړو نو ونی فرمائیل «ان عند ابن الحمیریه لعلماء کثیرا» (۴) چه روره ابن الحمیریه سره خو ډیر زیات علم دې حضرت معاویه رضی الله عنه به فرمائیل «الان ابا الدرداء أحد الحكماء، الان عمرو بن العاص أحد الحكماء، الان کعب الاحبار أحد العلماء، ان عندہ لعلم کثیرا، وان کنا فیه، لمفرطین» (۵) واژه ابوالدرداء او عمرو بن العاص رضی الله عنه دواړه د ارباب او دانش نه دی. واژه کعب احبار رضی الله عنه د لویو علماؤ نه دې هغوی سره د میوو (دکثرت) په شان علم دې اگرچه مونږ دهغوی د شان اوحق قدر اونه کړې شو.

ابومعمر رضی الله عنه وائی چه حضرت عبدالله بن سلام او کعب بن احبار دواړو ملاقات حضرت عمر رضی الله عنه سره شوې. عبدالله بن سلام رضی الله عنه کعب نه تپوس اوکړو چه ارباب علم څوک دی؟ نو ونی فرمائیل «الذین

(۱) تهذیب الکمال: ۱۹۱/۲۴ رقم الترجمه: ۴۹۸۰ طبقات ابن سعد: ۴۴۵/۷.

(۲) ذ شيوخ وتلامذه د تفصیل د باره اوگورني: تهذیب الکمال: ۱۹۰/۲۴-۱۸۹ تهذیب التهذیب: ۴۳۸/۸.

(۳) طبقات ابن سعد: ۴۴۵/۷ تهذیب الکمال: ۱۹۰/۲۴ تهذیب التهذیب: ۴۳۸/۸.

(۴) طبقات ابن سعد: ۴۴۶/۷ تهذیب الکمال: ۱۹۱/۲۴ تهذیب التهذیب: ۴۳۹/۸.

(۵) تهذیب الکمال: ۱۹۲/۲۴ تهذیب: ۴۳۹/۸.

يعملون به، به حقیقت کنبی لونی عالم هغه دي چه په علم باندې عمل کوی. بیانی تپوس او کړو چه آخر به کومه وجه به د علماؤ د زړونو نه علم اوچت کړي شی حالانکه هغوی به دابنه یاد کړي هم وی اوښه به پوهه شوي هم وی؟ کعب او فرمانیل ددې وجه به دا وی چه هغوی به خپل حاجات د خلقو مخې ته اېږدی د لالچ او طمع به ښکار شی. حضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه او فرمانیل تاسو رښتیا او وینل (۱) د حضرت کعب انتقال کله شوي؟ په دې کنبی دوه اقوال دي. ۳۲ هجری او ۳۴ هجری مشهور قول دویم دي چه ۳۴ هجری کنبی وفات شوي. د انتقال په وخت دهغوی عمر مبارک یوسل څلور کاله وو د شام مشهور ښار حمص کنبی دهغوی وفات شوي. (۲) دا حضرات صحابه کراموسره غزوات ته تللي وو اود هغوی وفات هم دغزوې دپاره تللوسره په لار کنبی اوشو. د صانفه طرف ته تلونکي لښکر حصه وو چه بیمار شو اوهم په دغه بیمارني کنبی دهغوی انتقال اوشو. رحمه الله رحمة واسعة (۳) حضرت کعب رضی الله عنه سنن ثلاثه، اود ابن ماجه رضی الله عنه دتفسیر راوی دي. (۴)

خو په صحیحین کنبی دهغوی هيڅ يو روايت نشته دي. حافظ جمال الدين مزی رحمته الله نه دلته تسامح شوي دي چه هغوی حضرت کعب رضی الله عنه دبخاری شریف راوی گرځولې دي. اوپه بخاری شریف کنبی دهغوی نه يو روايت هم نشته دي. (۵)

ترجمة الباب سره حديث مناسبت: د حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دي چه په دې کنبی دمختلف ساه والو څيزونو ذکر دي اوهغه ټول په مخلوق اودابه کنبی داخل دي.

د باب اووم حديث د حضرت عائشه صديقه رضی الله عنها دي.

الحديث السابع

۳۳۰- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفِيٍّ عَنْ ابْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، بِحَدِيثٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ، قَالَ: «لِلْوَزْرِ الْقَوْلِيُّقُ» وَلَمْ أَسْمَعْهُ أَمْرَ يَقْتُلُهُ وَزَعْمَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ يَقْتُلُهُ- [۱۴۳۳] (۶)

(۱) تهذيب الكمال: ۱۹۲/۲۴.

(۲) حواله بالا تهذيب ابن حجر: ۴۳۹/۸ نفقات ابن حبان: ۳۴۱/۵.

(۳) سير اعلام النبلاء: ۴۹۱/۳ - ۴۹۰ تهذيب الكمال: ۱۹۱/۴.

(۴) تهذيب ابن حجر: ۴۳۹/۸ تهذيب الكمال: ۱۹۲/۲۴ سير اعلام النبلاء: ۴۹۰/۳.

(۵) قال العافظ ابن حجر رحمه الله في التهذيب: ۴۳۹/۸ هذا - أي حديث حميد بن عبد الرحمن سمع معاوية... جميع ماله في البخاري. وليست هذه برواية عنه. فالعجب من المؤلف (المزي) كيف يرقم له رقم البخاري. فيسهر أن البخاري أخرج له. وكذا رقم في الرواة عنه على معاوية بن سفيان رقم البخاري. معتمدا على هذه القصة. وفي ذلك نظر. وقد وقع ذكر الرواية عنه في مواضع. في مسلم. في أواخر كتاب الأيمان. وفي حديث أبي معاوية عن الأعمش. عن أبي صالح. عن أبي هريرة رضي الله عنه: إذا أدى العبد حق الله وحق مواليه كان له أجران. فحدثت به كعبا. فقال كعب: ليس عليه حساب. ولا على مؤمن مزهد [صحیح مسلم. كتاب الإيمان باب ثواب العبد وأجره إذا نصح لسيد... رقم ۱۶۶۶/۴۳۲۲] قلت والصواب مع ابن حجر. وقال ابن حجر في التفریب: نفقه مخضرم. تعلیقات تهذيب الكمال: ۱۹۳/۲۴.

(۶) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث. مر تخريجه في الحج. باب ما يقتل المحرم من الدواب...

تراجم رجال

سعید بن عفیر: دا ابو عثمان سعید بن کثیر بن عفیر رضی اللہ عنہ دی.
ابن وهب: دا مشهور محدث ابو محمد عبد الله بن وهب مسلم قرشی رضی اللہ عنہ دی. ددوی دواړو حضراتو
تذکره کتاب العلم باب من یرد الله به غیرا یفقهه.....، لاتنډې تیره شوې ده. (۱)
یونس: دا یونس بن یزید ایللی قرشی رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر حالات بدء الوحي او مفصل حالات
کتاب العلم باب من یرد الله به غیرا یفقهه.....، لاتنډې تیره شوې ده. (۲)
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر تذکره بدء
الوحي دریم حدیث کښې تیره شوې ده. (۳)
عروة: دا حضرت عروة بن زبیر بن عوام مدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي دریم حدیث
حدیث او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب أحب الدین الی الله آدمه لاتنډې بیان کړې شوی دی. (۴)
عائشه رضی اللہ عنہا: د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحي ددویم حدیث لاتنډې راغلی دی. (۵)

قوله: **أن النبي صلى الله عليه وسلم قال للوزغ: الفويسق**: د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه
روایت دی چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د چمچور کښې بابت کښې فرمانیلې چې دا فسادی او موذی ځناور دی.
دوزغ لغوي اوصرفي تحقيق: وزغ د واو او زاء فتحه سره د وزغة جمع ده. ددې نورې پیرې جمعې
راځي لکه اوزاغ، وزغان، واذغ او ازغان چمچور کښې ته وانی اودې ته سام ابرص هم وئیلې شی. (۶)
للو زغ کښې چې کوم لام جاره دې هغه دغن په معنی کښې دې مطلب دی «قال للوزغ: أي عن الوزغ» چې د
چمچور کښې باره کښې فرمانیلې... (۷) فويسق د تصغير صیغه ده او دا تصغیر د حقارت او ذم په غرض
سره دې ددې نور تفصیل به وړاندې راځي ان شاء الله.

قوله: **ولم أسمع له أمر يقتله**: ما د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه ددې د قتل کولو باره کښې څه فرمانیل نه دی
اوریدلی. دا د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا قول دی هغه فرمانی چې چمچور کښې وژل پکار دی که نه؟ په دې
باره کښې ما د حضور پاک نه څه نه دی اوریدلی په شریعت کښې ددې موذی ځناور د وژلو حکم دې
په دې وجه د عائشه رضی اللہ عنہا دا قول په عدم قتل باندې دلیل نه شی جوړیدې ځکه چې د هغې رضی اللہ عنہا عدم
سماع (نه اوریدل) د عدم وقوع دلیل نه دې هغې به نه وی اوریدلی مگر نورو ډیرو صحابه کرامو خو

(۱) کشف الباری: ۲۸۲/۳-۲۷۴.

(۲) کشف الباری: ۳/۳۸۲.

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۴) کشف الباری: ۱/۲۹۱، ۱/۳۶۴.

(۵) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

(۶) أرشاد الساری: ۵/۳۱۰.

(۷) أرشاد الساری: ۵/۳۱۰.

اوريدلې دې (۱) دې نه علاوه د باب د روايت خلاف، د مضمون روايت پخپله د عائشه رضي الله عنها نه نقل دې په كوم سره چه د چمچور كنى وژل ثابتيږي. چنانچه مسند احمد وغيره (۲) كښې دې چه د هغې رضي الله عنها په كوټه كښې يوه نيزه پرته وه. چا دهغې باره كښې تېوس او كړو نو حضرت عائشه رضي الله عنها او فرمايل چه مونږ په دې باندې چمچور كنى وژنو ځكه چه نبي اكرم صلي الله عليه وسلم فرمايلې دې چه كله ابراهيم عليه السلام د نمرود په اور كښې واچولې شو نو دمخ د زمكې هريو خنارو څاروي خفه وو او هر خنار د دغه د نمرود اور د يخولو او خپل پخپله دهغې د يخولو كوشش كښې وو بغير د دغه مردود چمچور كنى چه هغې د اور نور تيزولو دپاره هغې ته يو كې وركول. په دې وجه حضور ياك ددې د قتل حكم وركړې وو (۳)

خود حافظ صاحب رحمته الله عليه رجحان دادې چه هم د صحيح بخاري روايت صحيح دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها د چمچور كنى د وژلو بابت كښې د نبي كريم صلي الله عليه وسلم نه څه نه دې اوريدلې. پاتې شوه خبره د مسند احمد وغيره د روايت چه په دې كښې اخبرنا الفاظ راغلي دي «فإن النبی صلی الله علیه وسلم اخبرنا.....» نودا په مجاز باندې معمول دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها نيغ په نيغه د رسول الله صلي الله عليه وسلم نه د چمچور كنى باره كښې څه نه وو اوريدلې بلكه د بعض صحابه كرامو نه ئې حديث اوريدلې وو د كوم تعبير چه هغې اخبرنا سره او كړو. چنانچه دا خبرنا نه مراد اخبر الصحابة دې

ددې مثال د حضرت ثابت بناني رضي الله عنه دا ارشاد دې «خطبنا عمران.....» چه مونږ ته عمران بن حصين رضي الله عنه خطبه راكړه نو دهغه مراد دلته «خطب اهل البصرة» وى ځكه چه پخپله حضرت ثابت بناني رضي الله عنه د حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه نه نيغ په نيغه نه دې اوريدلې. والله اعلم بالصواب (۴)

قوله: وزعم سعد بن أبي وقاص أن النبي صلى الله عليه وسلم أمر بقتله: او سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه او فرمايل چه حضور ياك د چمچور كنى د وژلو حكم وركړې. زعم، د قال په معنى

كښې دې اوس ددې جملې «وزعم سعد» قائل څوك دې؟ په دې كښې درې احتمالات دي ① ددې قائل حضرت عروه رضي الله عنه دې دغه شان به حديث متصل شى ځكه چه دهغه سماع د حضرت سعد رضي الله عنه نه ثابته ده. ② حضرت عائشه رضي الله عنها ددې جملې قائله ده نودا روايت به القرين عن القرين شى چه يو ملگرى د بل ملگرى نه واوريدو. دا احتمال عيني رضي الله عنه اقرب گرځولې دې «ويعلم أن يكون عائشة رضي الله تعالى عنها، وهذا أقرب من حديثه ما يقتضيه التركيب» ③ ددې جملې قائل امام زهرى رحمته الله عليه دې دغه شان به دا روايت منقطع شى ځكه چه د حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه نه د امام زهرى رحمته الله عليه سماع نشته دې حافظ صاحب رحمته الله عليه دا آخرى احتمال ته صحيح او راجح ونيلې دې (۵)

(۱) قال ابن التين رحمه الله، لا حجة فيه، إذ لا يلزم من عدم سماعها عدم الوقوع.... عمدة القارى: ١٥/١٩٤ فتح البارى: ٣٥٢/٦.

(۲) مسند الإمام أحمد: ٨٣/٦، رقم: ٢٥٠٣٩، ومسند أبى يعلى الموصلى: ٤/٣٧٠، رقم: ٤٣٤٠، أول حديث من مسند عائشة وسنن النسائي، كتاب المناسك باب قتل الزوغل، رقم: ٢٨٣٤، وسنن ابن ماجه كتاب الصيد، باب قتل الزوغل، رقم: ٢٢٣١.

(۳) عمدة القارى: ١٥/١٩٤، فتح البارى: ٣٥٢/٦، إرشاد السارى: ٣١١/٥.

(۴) فتح البارى: ٣٥٤/٦.

(۵) عمدة القارى: ١٥/١٩٤.

(۶) فتح البارى: ٣٥٤/٦، إرشاد السارى: ٣١١/٥.

وجه د ترجیح حافظ صاحب رحمہ اللہ دریم احتمال راجع کر خولوسره فرمانی چه امام دارقطنی رحمہ اللہ خیل کتاب غرائب مالک کنبی د حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا او حضرت سعد رضی اللہ عنہ دوارو احادیث د ابن وهب رحمہ اللہ په طریق سره نقل کړی دی. د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا روایت عن یونس و مالک معاً عن ابن شہاب عن عروہ عن عائشه په سند سره دې خو په اتصال کنبی هیچ شک نشته. خو ابن وهب رحمہ اللہ د حضرت سعد حدیث عن ابن شہاب عن سعد ابی وقاص په سند سره ذکر کړې دې حالانکه دابن شہاب سماع لکه چه اوس پورته تیر شو د حضرت سعد رضی اللہ عنہ نه ثابت نه ده په دې وجه دویم روایت منقطع شو (۱)

یوه اهم تنبیہ: دا ټول تفصیل د ابن وهب رحمہ اللہ د طریق په اعتبار سره دې گنی هم دغه حدیث سعد مسلم او ابو داؤد وغیره (۲) کنبی معمر عن الزهری په طریق سره دې. په دې کنبی ابن شہاب زهری د حضرت سعد خوئی عامر بن سعد نه روایت کوی دغه شان روایت متصل کیږی. لکه چه ابن شہاب معمر بن راشد ته کله حدیث واورولو نو پوره سندنی موصولاً ذکر کړو او یونس بن یزید ته په اورولو سره نی ارسال او کړو. والله اعلم بالصواب (۳)

د چمچور کئی د وژلو حکم د باب د چمچور کئی متعلق د احادیثو نه معلومه شوه چه حضور پاک ددې مودی خناور د وژلو حکم ورکړی وو. په دې وجه ددې وژل مستحب دی. ددې په وژلو باندې د اجر وعده ده چنانچه د ابوهریره رضی اللہ عنہ یو روایت کوم چه مسلم شریف وغیره (۴) کنبی دې. چه د چمچور کئی په وژلو باندې د سلو نیکو ملاویدلو وعده ده او هم د دغه روایت په یو طریق (۵) کنبی د اویاؤ نیکو ملاویدلو خودلې شوی دی. چه دا څوک په اول وار سره اووژنی هغه ته به سل یا اویا یعنی دیر زیاتې نیکۍ ملاویری. چه په دوو وارو باندې اووژنی هغه ته به څه کمې او په دریو وارو باندې وژونکی ته به په دوو وارو باندې وژلو والاته څه کمې نیکۍ ملاویری.

د چمچور کئی د وژلو علت: ددې د وژلو علت او سبب هم دغه دې چه دا خناور دیر زیات خبیث الطبع اود کینه فطرت والادې لکه چه وړاندې تیر شو حضرت ابراهیم عليه السلام چه کله نمرود لعین په اور کنبی واچولو نو په مخ د زمکې هر یو خناور او مرغنی د دغه اور د مر کولو کوشش او کړو او په دغه عمل کنبی نی خپله حصه واچوله بغیر د چمچور کئی نه چه هغې د خپل کینه فطرت عین مطابق د اور د زیاتولو دپاره په هغې کنبی پوکی وهل. په دې وجه ددې په کتلو سره د وژلو کوشش کول پکار دی. دې نه علاوه ددې خناور زهر دیر زیات تیز اثر کونکی دی چه د خوراک خنساک په څیزو نو کنبی پریوخی نو دیر زیات نقصان او هلاکت سبب جوړیږی.

علامه نووی رحمہ اللہ د مسلم شریف حدیث «من قتل وزغة فی اول ضربة فله کذا وکذا احسنه» په تشریح کنبی فرمانی: «القصود به المحث علی بقله، والاعتناء به، وتحريض قاتله علی أن یقتله بأول ضربة، فإنه إذا اراد أن یضرب

(۱) حواله جات بالا.

(۲) صحیح مسلم کتاب السلام باب استحباب قتل الوزغ رقم: ۲۲۳۸ وسنن أبی داؤد کتاب الأدب باب فی قتل الأوزاغ رقم: ۵۲۶۲ وصحیح ابن حبان: ۵۹/۸ کتاب العطر والإباحة باب قتل الوزغ رقم: ۵۰۶ وسند الإمام أحمد: ۱/۱۷۶ رقم: ۱۵۲۳.

(۳) تغلیق التعلیق: ۱۹/۳ وهودی الساری: ۴۲ وفتح الباری: ۲۵۴/۶ إرشاد الساری: ۳۱۱/۵.

(۴) مسلم کتاب الحيوان باب اس تحباب قتل الوزغ رقم: ۵۸۴۶ وأبو داؤد کتاب الأدب باب قتل الأوزاغ رقم: ۵۲۶۳ و۵۲۶۴ والترمذی کتاب الصيد باب ما جاء فی قتل الوزغ رقم: ۱۴۸۲ وابن ماجه کتاب الصيد باب قتل الوزغ رقم: ۳۲۶۹.

(۵) صحیح مسلم کتاب الحيوان رقم: ۵۸۴۸-۵۸۴۶.

ضربات رما انفلت وفات قتله» (۱)
 دباب اتم حدیث د حضرت ام شریک رضی اللہ عنہا دی

الحديث الثامن

۳۳۱- حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ شَيْبَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أُمَّ شَرِيكِ، أَخْبَرَتْهُ «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَهَا بِقَتْلِ الْأَوْزَاعِ» [۳۸۰] (۲)

تو اجم رجال

صدقہ بن الفضل: دا امام ابو الفضل صدقہ بن الفضل مروزی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ ددوی تذکرہ کتاب العلم باب العلم والعظۃ... لاندی تیرہ شوی دہ (۳)

ابن عیینہ: دا مشہور محدث سفیان بن عیینہ ہلالی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ ددوی مختصر حالات بدء الوحي کنبی او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا... کنبی راغلی دی (۴)
 عبد الحمید: دا عبد الحمید بن جبیر بن شیبہ بن عثمان مکی رحمۃ اللہ علیہ دی (۵)
 سعید بن المسیب: دا مشہور تابعی حضرت سعید بن المسیب رحمۃ اللہ علیہ دی۔ ددوی تذکرہ کتاب الإيمان باب من قال: ان الإيمان هو العمل... لاندی تیرہ شوی دہ (۶)

حضرت ام شریک: دا حضرت ام شریک عامریہ انصاریہ دوسہ رضی اللہ عنہا دہ۔ ددی نوم غزلیہ بنت دودان بن عمرو بن عامر دی (۷) خو ابن سعد رحمۃ اللہ علیہ ددی نوم غزلیہ بنت حکیم بن جابر لیکلی دی (۸)
 حضرت ام شریک رضی اللہ عنہا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ دحدیث روایت کوی اوددوی نہ دحدیث روایت کونکو کنبی حضرت جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ حضرت سعید بن المسیب عمرو بن زبیر او شہر بن حوشب رحمہم اللہ وغیرہ شامل دی (۹)
 د امام ابو داؤد رحمۃ اللہ علیہ نہ علاوہ نور ائمہ خمسہ ددی روایات پہ خپل خپل مصنفات کنبی ذکر کړی دی

(۱) شرح النووي علی مسلم: ۴۵۶/۱۴-۴۵۵ کتاب الحيوان باب استحباب قتل الوزغ.

(۲) قوله ام شريك رضي الله عنها، الحديث، أخرجه البخاري أيضا. كتاب أحاديث الأنبياء باب قوله تعالى ﴿وَأَعْتَدَ اللَّهُ لِكُفَّيِمٍ خَلِيلًا﴾ رقم: ۳۲۵۹ ومسلم كتاب الحيوان باب استحباب قتل الوزغ، رقم: ۵۸۴۲-۵۸۴۳ والنسائي كتاب الحج باب قتل الوزغ رقم: ۲۸۸۵ وابن ماجه كتاب الصيد باب قتل الوزغ رقم: ۳۲۶۸.

(۳) كنف الباری كتاب العلم: ۳۸۸/۴.

(۴) كنف الباری: ۲۳۸/۱ الحديث الاول: ۱۰۲/۳.

(۵) ددوی دخالاتو دپاره اوگورنی كتاب الصوم باب صوم يوم الجمعة.....

(۶) كنف الباری: ۱۵۹/۲.

(۷) تهذيب الكمال: ۳۶۷/۳۵ تهذيب التهذيب: ۴۷۲/۱۲.

(۸) حواله جات بالا والطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۵۴/۸.

(۹) د شيوخ او تلازمه دپاره اوگورنی تهذيب الكمال: ۳۶۷/۳۵ تهذيب التهذيب: ۴۷۲/۱۲.

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَأَرْضَاهَا. (١)

قوله: «أَنَّ أَمْرَ شَرِيكَ أَخْبَرْتَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرَهَا بِقَتْلِ الْأَوْزَاعِ: حضرت سعيد بن المسيب رضي الله عنه فرمائی کہ حضرت ام شریک رضی اللہ عنہا ہفہ تہ او خود ل چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم ہفہ تہ د چمچور کو د وژلو حکم ورکړي وو. ددې حدیث نہ ثابتہ شوہ چہ چمچور کښی چرتہ ہم ښکاری هغه وژل پکار دی. تفصیل اوس تیر شو.

ترجمہ الباب سورہ د حدیث مطابقت: د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا او حضرت ام شریک رضی اللہ عنہا دواړو احادیثو کښی د وزغ ذکر دې کوم چہ مخلوق دې او یه دابہ کښی داخل دې.

د باب نہم حدیث د حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا دې.

الْحَدِيثُ التَّاسِعُ

۳۳۲- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أَسَمَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ [ص: ۱۳۹]: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَقْتُلُوا ذَا الطُّفَيْتَيْنِ، فَإِنَّهُ يَلْقَيْسُ الْبَحْرَ، وَيَصِيبُ الْحَبْلَ» تَابَعَهُ حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ أَبَا أَسَمَةَ (٢)

تراجم رجال

عبيد بن اسماعيل: دا ابو محمد عبد الله بن اسماعيل هباري كوفي رضي الله عنه دې. عبيد لقب دې دده حالات كتاب الحيض باب نقض المرأة شعرها..... لاندې راغلي دي. (٣)

ابو اسامة: دا ابو اسامة حماد بن اسامة بن زيد كوفي رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات كتاب العلم باب فضل من علم وعلم کښی تیر شو. (٤)

هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدي رضي الله عنه دې.

ابيه: دا عروه بن زبير بن عوام رضي الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو تذکره بدء الوحي دویم حدیث کښی اجمالاً او کتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه کښی تفصیلاً تیره شوی ده. (٥)

عائشہ: دام المؤمنین حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحي دویم حدیث لاندې تیر شوی دی. (٦)

(١) تهذيب الكمال: ٣٥/٣٦٧ ددې باره کښی د نورو تفصیلاتو د باره الاصابة: ٤٦٧/٤-٤٦٦ رقم: ١٣٤٧.

(٢) قوله: عن عائشة رضي الله عنها، الحديث. أخرجه البخاري في نفس هذا الباب رقم: ٢٣٠٩ ومسلم في السلام كتاب الحيوان باب قتل الحيات وغيرها رقم: ٨٢٤ والنسائي في مناسك الحج باب قتل الوزغ رقم: ٢٨٣١ وابن ماجه في الطب باب قتل ذي الطفتين رقم: ٣٥٧٩.

(٣) كشف الباري: كتاب الحيض: ٣٩٨ إرشاد الساري: ٣١١/٥.

(٤) كشف الباري: ٤١٤/٣.

(٥) كشف الباري: ١/٢٩١، ٢/٤٣٦-٤٣٢.

قوله: قالت: قال النبي صلى الله عليه وسلم: اقتلوا ذا الطفتين، فإنه يطمس البصر،

ويصيب الحبل: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی کہ نبی کریم ﷺ فرمائی ہیں کہ دو کرخو والا مار ورتنی خک کہ چہ ہفتہ سترگی بی نورہ او حمل تہ نقصان رسوی۔ ددی حدیث شریف شرح مخکنی تیرہ شوی دہ۔

قوله: تابعه حماد بن سلمة... امام بخاری رحمہ اللہ ددی متابعت د ذکر کولونہ مقصد دادی چہ ددی حدیث دہشام بن عروہ نہ تخریج کنی حماد بن سلمہ ہم د ابواسامہ رضی اللہ عنہ متابعت کری دی۔^(۱)
 د مذکورہ متابعت تخریج: د حماد بن سلمہ رضی اللہ عنہ مذکورہ بالا متابعت امام احمد رحمہ اللہ خیل مسند کنی عفان عن حماد بن سلمہ...^(۲) بہ طریق سرہ موصولاً ذکر کری دی۔^(۳)
 دیاب لسم حدیث ہم د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا دی۔

الحديث العاشر

۳۳۳- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَتْلِ الْأَبْتَرِ وَقَالَ: «لَأَنَّهُ يُصِيبُ الْبَصَرَ، وَيَذْهَبُ الْحَبْلَ»^(۴)

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمہ اللہ دی۔ ددی تذکرہ کتاب ایمان باب من الإيمان أن یحب لأخيه ما یحب لنفسه لاندی راغلی۔^(۵)

یحیی: دامشہور محدث ابو سعید یحیی بن سعید القطان تمیمی رحمہ اللہ دی۔ ددی تذکرہ کتاب ایمان باب من الإيمان أن یحب لأخيه... لاندی ذکر کری شوی دہ۔^(۶)

یوہ اہم فائدہ: امام بخاری رحمہ اللہ پہ دی روایت کنی پہ ابتر باندی اقتصار کری دی۔ سابقہ حدیث کنی ذوالطفتین باندی اقتصار کری وو۔ دوارہ روایتونہ د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا دی حالیکہ د ابن عمر رضی اللہ عنہما چہ کوم حدیث مخکنی تیر شوی دی پہ ہفتی کنی دوارہ ہم پہ یورایت کنی جمع کری شوی دی۔ بل پہ مسلم شریف کنی ہم پخیلہ د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د روایت پہ یو طریق کوم چہ د ابو معاویہ رضی اللہ عنہ دی^(۷) کنی دوارہ امور ہم پہ یو روایت کنی راجع کری شوی دی لہذا باب ہذا

^(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱۔

^(۲) فتح الباری: ۳۵۴/۶ إرشاد الساری: ۳۱۱/۵ عمدة القاری: ۱۹۵/۱۵۔

^(۳) مسند الإمام أحمد مسند عائشہ: ۱۳۴/۶ رقم: ۲۵۵۳۹۔

^(۴) فتح الباری: ۳۵۴/۶ عمدة القاری: ۱۹۵/۱۵ إرشاد الساری: ۳۱۱/۵۔

^(۵) قولہ: عن عائشہ رضی اللہ عنہا: الحدیث مرتخریجہ آنفا۔

^(۶) کشف الباری: ۲/۲۔

^(۷) کشف الباری: ۲/۲۔

^(۸) مسلم شریف کتاب الحيوان باب قتل الحيات وغيرها رقم: ۵۸۲۴۔

کبسی امام بخاری رحمته الله دواړه امور چه کوم د جدا جدا روایتونو په ذریعه ذکر کړي دی دهغی وجه یا خو ضبط راوی دي چه چا پوځه ضبط کړي او چا بل یا دا اختلاف د اوقات سماع په اختلاف باندې محمول دي والله اعلم. (۱)

ددې حدیث شرح هم شاته تیره شوې ده.

ترجمه الباب سوره د حدیث مناسبت: حضرت عائشه رضی الله عنها ددې دواړو احادیثو مناسبت بالباب لفظ ذوالطفیتین او ابتر کبسی دي چه دا دواړه مخلوق دی اودابه دی.
د باب یولسم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دي

الحديث الحادي عشر

۳۱۳۲/۳۱۳۵- حَدَّثَنِي عُمَرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ أَبِي يُونُسَ الْقَشِيرِيِّ، عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقْتُلُ الْحَيَّاتِ ثُمَّ يَتْنِي، قَالَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا مَحَابِلًا لَهُ، فَوَجَدَ فِيهِ سِلْعَ حَيَّةٍ، فَقَالَ: «الظُّرُوءُ أَيْنَ هُوَ؟» فَتَنَظَّرُوا، فَقَالَ: «أَقْتُلُوهُ» فَكَنْتُ أَقْتُلُهَا لِدَيْكَ، فَلَقِيتُ أَبَا لُبَابَةَ، فَأَعْبَرَنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا تَقْتُلُوا الْحَيَّانَ، إِلَّا كُلَّ ابْتَرَذِي طَفِيتَيْنِ، فَإِنَّهُ يَنْقِطُ الْوَلَدُ، وَيَذْهَبُ الْبَصَرُ فَأَقْتُلُوهُ» (۲)

ترجمه رجال

عمرو بن علي: دا حافظ عمرو بن علي بن بحر صیرفي بصري رحمته الله دي. (۳)
ابن ابی عدی: دا محمد بن ابراهیم بن ابی عدی السلمي رحمته الله دي. (۴)
ابو یونس قشیری: دا ابو یونس خاتم بن مسلم بصري قشیری رحمته الله دي. (۵) ابو صغیره د ده د مور پلار دي خو بعض وینلی دي ابو صغیره دده میرني پلار دي. (۶)
دي دعطاء بن ابی رباح عمرو بن دینار، ابن ابی ملیکه، سماک بن حرب، نعمان بن سالم او ابو قزعة رحمهم الله وغيره نه د حدیث روایت کوي. اودده نه د حدیث روایت کونکو کبسی شعبه بن حجاج، عبدالله بن مبارک، ابن ابی عدی، یحیی بن سعید القطان، روح بن عباد، عبدالله بن بکر سہمی او محمد بن عبدالله انصاری غوندي اساطین علم و عرفان شامل دي. (۷)

(۱) الکونین الجاری: ۲۲۲/۶.

(۲) قوله أن ابن عمر..... الحديث، من ترجمه فی الباب السابق.

(۳) ددوی د خالتو د پاره او گورنی کتاب الوضوء، باب ال رجل یوضی، صاحبه.

(۴) ددوی د خالتو د پاره او گورنی کتاب الفسل باب إذا جامع، ثم عاد، ومن دار علی.....

(۵) بضم الفاء وفتح الشین المعجمة وسكون الباء آخر الحروف، وبالراء...نسبة إلى قشیر بن کعب بن ربیعہ عمدة القاری: ۱۹۵/۱۵.

(۶) حواله بالا و تهذیب الکمال: ۱۹۴/۵ و اکمال مغلطای: ۲۷۲/۳ تهذیب ابن حجر: ۱۳۰/۲.

(۷) حواله جات بالا.

حافظ ذهبی رحمته الله فرمائی: «الإمام الصدوق... من نلاء المشائخ»^(۱) ابن سعد رحمته الله فرمائی: «كان ثقة إن شاء الله»^(۲) امام احمد رحمته الله فرمائی: «ثقة»^(۳) امام ابن حبان رحمته الله د هغوی ذکر الثقات کنبی کری^(۴)

خلاصه دا شوه چه ابو یونس قشیری رحمته الله متفق علیه ثقة دی. د چانه د هغوی متعلق جرح نقل نه ده دی. د ائمه سته راوی دی. ټولو د دوی احادیث اخستی دی.^(۵)

تقریباً د ۱۵۰ هجری پورې ژوندې پاتې دي. دهغې نه پس انتقال شوي. رحمه الله رحمة واسعة.^(۶)
ابن ابی ملیکه: دا ابوبکر عبدالله بن عبيد الله ابی ملیکه رحمته الله دی. د دوی تذکره «کتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله.....» لاندې راغلي ده.^(۷)

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رحمته الله دی. د دوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس.... لاندې تیر شوی دی.^(۸)

قوله: «لا تقتلوا الجنان إلا كل أبرد ذي طفتين»....

یواشکال اوډ هغې جواب: د دې حدیث شرح په تیر شوی باب کنبی راغلي ده. د تیر شوی باب حدیث الفاظ دا وو: «أقتلوا ذا الطفتين والأبتن» په کوم کنبی چه واو راغلي وو. د دې نه معلومېږي چه دا دواړه جدا جدا صنف دی خو د دې باب حدیث کنبی بغیر د واو نه دي د کوم نه چه معلومېږي دا دواړه هم یو صنف دی.

علامه کرمانی رحمته الله د دې اشکال دوه جوابونه ورکړي دي: ① دا واو د جمع بین الوصفین دپاره دي د جمع بین الذاتین دپاره نه دي. دغه شان به د حدیث شریف مطلب داشی چه هغه مار وژنشی کوم کنبی چه دواړه وصفه موندلي شی. د دې مثال دا جمله ده «مررت بالرجل الکرم والنعمه المبارکة» په دي مثال کنبی «الکرم والنعمه المبارکة» دواړه د رجل وصف دی دغه جدا جدا ذاتونه نه دي چه د دغه بنده تیریدل الرجل الکرم سره هم وی او النعمه المبارکة سره هم.

دغه شان په حدیث باب کنبی او ذوالطفتین نه هم یو ذات مراد دي ② دي نه علاوه په دي دواړو امورو کنبی څه منافات نشته دي چه د دې دواړو صفتونو نه په یو صفت سره متصف د قتل حکم

(۱) سیر اعلام النبلاء: ۲۵۳/۶.

(۲) طبقات ابن سعد: ۲۷۰/۷ اكمال مغلطای: ۲۷۲/۳.

(۳) الإكمال: ۲۷۲/۳ تهذيب ابن حجر: ۱۳۰/۲.

(۴) الثقات لابن حبان: ۲۲۶/۶.

(۵) تهذيب الکمال: ۱۹۵/۵.

(۶) سیر اعلام النبلاء: ۲۵۴/۶.

(۷) کشف الباری: ۵۴۸/۲.

(۸) کشف الباری: ۶۳۷/۱.

ورکړې شوې دي او چه کوم د دواړو صفاتو حامل وي دهغي هم د وژلو حکم ورکړې شى ځکه چه په دې مار کښې کله دا دواړه صفتونه جمع کېږي او کله نه. والله اعلم بالصواب. (۱)

دباب دوولسم حديث هم د ابن عمر رضي الله عنهما دي.

الحديث الثاني عشر

[۳۱۳] - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عِيلَ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقْتُلُ الْحَيَّاتِ، فَحَدَّثَهُ أَبُو لُبَابَةَ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ قَتْلِ حَيَّاتِ الْبُيُوتِ، فَأَمَّا مَكَ عَنْهَا» [۳۱۳] (۲)

تراجم رجال

مالك بن اسماعيل: دا ابو غسان مالک بن اسماعيل بن زياد نهدى کوفى رحمته الله دي. (۳)

جرير بن حازم: دا ابونصر جرير بن حازم بن زيد ازدی بصرى رحمته الله دي. (۴)

نافع: دا مشهور تابعى محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رضي الله عنهما دي. ددوى تفصيلى حالات کتاب العلم

باب ذکر العلم و الفضا فی المسجد په ذیل کښې راغلى دي. (۵)

ابن عمر: دامشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. ددوى تفصيلى حالات کتاب الإيمان باب

قول النبي صلى الله عليه وسلم: نهى الإسلام على خمس.... (تدې تير شوى دي) (۶)

ددې حديث شرح هم په مخکښې باب کښې تيره شوى ده

ترجمة الباب سره مناسبت: د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ددواړو روايتونو ترجمه الباب سره مطابقت واضح

دي په دې کښې د مار اودهغه دمختلف انواع ذکر دي او ټول دابه دي.

۱۶- باب: خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ فَوَاسِقُ، يَقْتُلْنَ فِي الْحَرَمِ

دترجمة الباب تحليل لغوى، صرفى او نحوى: باب تنوين سره دې خمس موصوف او فواسق ددې

صفت دي بيا مبتداء خو يقتلن فعل مجهول ددې خبر دي. (۷)

(۱) شرح الکرمانى: ۲۱۹/۱۳ عمدة القارى: ۱۹۹/۱۵ شرح الفطانى: ۳۱۲/۵.

(۲) قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما: الحديث، مر تخريجه فى الباب السابق.

(۳) ددوى د حالاتو دپاره اوگورنى کتاب الوضوء باب الباء الذى يفلس به شعر الإنسان.

(۴) ددوى د حالاتو دپاره اوگورنى کتاب الصلاة باب الفوخة والممر فى المسجد.

(۵) كشف البارى: ۶۵۱/۴

(۶) كشف البارى: ۶۳۷/۱

(۷) عمدة القارى: ۱۹۶/۱۵ شرح القسطلانى: ۳۱۲/۵.

دواب جمع ده دابه، دپ دېدې د بَاب ضرب نه د خونېدو په معنی کښې دې مگر ددې اطلاق اوس په زمکه باندې دهر يو تلونکی کيږي بلکه دا لفظ هريوساه والا ته شامل دې که مذکر وي او که مؤنث په دې باندې د ټولو مفسرينو اتفاق دې.^(١)

فواسق جمع د فاسق ده، د فسق نه مشتق دې د کوم معنی چه خروج ده. فاسق ته هم په دې وجه فاسق وائي چه هغه د الله تعالی د اطاعت نه خارج کيږي.^(٢) په حديث کښې ذکر شوي پنځو وارو ساه والا ته فواسق په دې وجه ونيولی شوی دی چه دا د عصمت او حفاظت نه خارج دی. د فسادی کيدو د وجې ته د قتل مستحق دی. هر هغه څيز چه طبعاً تکليف ورکونکې وي هغه قتل ول شرعاً صحيح دی. چنانچه معلومه شوه چه استحقاق قتل صرف په دې پنځو کښې منحصر نه دې بلکه ددې نه علاوه هم که چرته يو ځناور د تکليف سبب جوړيږي نو هغه به وژلې شي. دلته د عدد څه مفهوم نشته دې.^(٣) قی المحرم د قید نه معلومېږي چه غیر حرم کښې دا او هر مودی قتل کول په طريق اولی جائز دی.^(٤)

دې نه علاوه دا امر هم په ذهن کښې ساتل پکار دی چه د سرخسې په نسخه کښې د ترجمه الباب په الفاظو کښې دا زیاتوالي هم دې «(اذا وقع الذباب في شراب أحدكم فاغسله)» لیکن حافظ رحمته الله علیه فرماني چه دا الفاظ بې محل دی ددې دلته هیڅ معنی نشته دې.^(٥)

د ترجمه الباب مقصد: دلته هم د دواب ذکر دې اود تخلیق حیوانات خبره روانه ده. بیا ددې باب لاندې امام بخاری رحمته الله علیه شپږ احادیث ذکر کړي دی په کوم کښې چه اولنې حديث د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها دي.

الحديث الاول

[٣٣٧] - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "تَحْسَنُ قَوَاسِقُ، يُقْتَلْنَ فِي الْحَرَمِ: الْفَارَّةُ، وَالْعَقْرَبُ، وَالْحَذْيَاءُ، وَالْعَرَابُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ" [١٤٣٢: (٢)]

(١) قال الإمام الفخر الرازي رحمته الله عليه في تفسيره: قال الزجاج: الدابة اسم لكل حيوان، أن الدابة اسم مأخوذ من الدبيب، وبنيت هذه اللفظة على هاء التانيث، وأطلق على كل حيوان ذي روح، ذكرًا كان أو أنثى، إلا أنه يحسب عرف العرف اختص بالفرس، والسراد بهذا للفظ في هذه الآية الموضوع الأصلي للفرو، فيدخل فيه جميع الحيوانات، وهذا متفق عليه بين المفسرين. ولا شك أن أنواع الحيوانات وأنواعها كثيرة، وهي الأجناس التي تكون في البر والبحر والجبالي، والله يحصيها دون غيره، وهو تعالى عالم بكيفية طبائنها، وأعضائها، وأحوالها، وأغذيتها، وسومها، وما كنها، وما يوافقها، وما يخالفها، فالإله المدبر لأطباق السماوات والأرضين وطبائع الحيوان والنبات، كيف لا يكون عالماً بأحوالها؟! التفسير الكبير للرازي: ١٤٩-١٤٨/٩ سورة هود، الآية: ٦٠.

(٢) شرح نووي: ٣٥٢/٨.

(٣) قال الإمام أحمد بن أسماعيل الكوراني رحمه الله: وسمى هذه الخمس فواسق، لخروجها عن العصمة، واستحقت القتل، لأنها مفسدة، والمؤذي طبعاً يقتل شرعاً، ولذلك يقتل ماسوي هذه من الموزنيات ولا مفهوم للعدد "الكوثر الجباري: ٢٣٣/٦. نور اوگورني هدایه: ٤٤١/٤ كتاب الذبائح فصل فيما ياكل... وشرح الكرماني: ٢١٨-٢١٧.

(٤) عمدة القاري: ١٩٦/١٥ شرح الفسطاني: ٣١٢/٥.

(٥) فتح الباري: ٣٥٦/٦.

(٦) قوله: عائشة رضي الله عنها: الحديث، مترجيحه في كتاب جزاء الصيد، باب ما يقتل المحرم من الدواب.

ترجمہ: حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا دینی کریم ﷺ نے روایت کوی کہ نبی ﷺ فرمائیلی دی د پنخو ساء والا خیزونو وینه په حرم کنبی هم حلال ده، مړه، لرم، تپوس، کارغه او لیونی سپی.

تراجم رجال:

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې راغلي. (۱)

یزید بن زویع: دا یزید بن زریع تمیمی بصری رضی اللہ عنہ دی. (۲)

معمر: دا معمر بن راشد ازدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکره بدء الوحي او کتاب العلم باب کتابه العلم کنبی راغلي ده. (۳)

الزهري: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دی. ددوی مختصر تذکره بدء الوحي په دریم حدیث کنبی او تفصیلی کتاب الفضل باب غسل الرجل مع امرأته کنبی راغلي ده. (۴)

عروه: دا عروه بن زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ دی. ددې دواړو حضراتو تذکره بدء الوحي دویم حدیث کنبی او اجمالی په کتاب الإیمان باب أحب الدين إلى الله آدمه کنبی تفصیلاً تیره شوې ده. (۵)

عائشة رضي الله عنها: د حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا حالات بدء الوحي دویم حدیث لاندې راغلي دي. (۶)

دا حدیث کتاب جزاء الصيد، باب ما يقتل المحرم من الدواب کنبی هم راغلي دي.
د باب دویم حدیث د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دي.

الحديث الثاني

[۳۳۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ، مَنْ قَتَلَهُنَّ وَهُوَ مُؤْمِرٌ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ: الْعَقْرَبُ، وَالْفَأْرَةُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ، وَالْغُرَابُ، وَالْحِدَأَةُ" - [۳۳۰] (۷)

ترجمه: د حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما نه روایت دي چې رسول الله ﷺ فرمائیلي دي پنځه ساء والا خیزونه دي چې هغه څوک په احرام کنبی هم اوورنی نو په هغه باندې څه گناه نشته دي، لرم، مړې، لیونی سپی، کارغه او تپوس.

(۱) کشف الباری: ۲/۲.

(۲) ددوی د حالو د پاره او گورنی کتاب الوضوء باب غسل المني وفرکه وغسل ما یصیب من المرأة.

(۳) کشف الباری: ۱/۴۶۵، ۳۲۱/۴.

(۴) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۵) کشف الباری: ۲/۲۹۱، ۴۳۶/۲.

(۶) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

(۷) قوله: عن عبدالله... الحديث، مر تخريجہ کتاب الحج باب ما يقتل المحرم من الدواب.

تراجم رجال

عبدالله بن مسلم: دا عبدالله بن مسلم بن قعنبی مدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب من الدین الفرائض الفتن پہ ذیل کنبی تیرشوی دی. (۱)
 مالک: دا امام دارالہجرة امام مالک بن انس اصبحی مدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصیلی حالات کتاب الایمان باب من الدین الفرائض الفتن لاتدی بیان کری شوی دی. (۲)
 عبدالله بن دینار: دا عبدالله بن دینار مولی ابن عمر رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات اجمالاً «کتاب الایمان باب امور الایمان» کنبی تیرشوی دی. (۳)
 ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: بنی الاسلام علی خمس.... لاتدی تیرشوی دی. (۴)
 د دی حدیث شرح کتاب جزاء الصمد، باب ما یقتل المحرم من الدواب کنبی ہم تیرہ شوی ده.
 باب دریم حدیث دحضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ دی.

الحديث الثالث

[۳۳۸]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَمَّا ذُو زَيْدٍ، عَنْ كَثِيرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، قَالَ: «خُذُوا الْآيَةَ، وَأَكُوا الْأَسْقِيَةَ، وَأَجِفُّوا الْأَبْوَابَ، وَاكْفُوا صِيَابَكُمْ عِنْدَ الْعِشَاءِ، فَإِنَّ لِلْجَنِّ اثْرَسَارًا وَخَطْفَةً، وَأَطِفُوا الْمَصَابِيحَ عِنْدَ الرَّقَادِ، فَإِنَّ الْفَوَاقِقَ رَمَحًا اجْتَرَّتِ الْقَيْلَةَ فَأَحْرَقَتْ أَهْلَ الْبَيْتِ»، قَالَ: ابْنُ جُرَيْجٍ وَحَيْبٌ، عَنْ عَطَاءٍ «فَإِنَّ لِلْجَنِّ طَلِينَ» [۳۳۹] (۵)

ترجمہ: دحضرت جابر رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی چہ لونسی پتونی، مشکیزی ترنی، دروازی بندونی، دماہنام نہ ماشومان بھر وتلونه منع کرنی خکہ چہ د خناتو دبارہ (دغہ وخت، خوریدل او اوچتول وی. د اودہ کیدو پہ وخت باتنی (چراغونہ) مہر کونی خکہ چہ اکثر وختونو کنبی مہر باتنی راکاری دغہ شان دکور خلق اوسوزوی.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاتدی راغلی. (۱)

(۱) کشف الباری: ۸۰/۲

(۲) کشف الباری: ۲۹۰/۱، ۹۰/۲

(۳) کشف الباری: ۵۸۸/۱، ۵۸۹/۱، ۵۹۰/۱، ۵۹۱/۱، ۵۹۲/۱، ۵۹۳/۱، ۵۹۴/۱، ۵۹۵/۱، ۵۹۶/۱، ۵۹۷/۱، ۵۹۸/۱، ۵۹۹/۱، ۶۰۰/۱، ۶۰۱/۱، ۶۰۲/۱، ۶۰۳/۱، ۶۰۴/۱، ۶۰۵/۱، ۶۰۶/۱، ۶۰۷/۱، ۶۰۸/۱، ۶۰۹/۱، ۶۱۰/۱، ۶۱۱/۱، ۶۱۲/۱، ۶۱۳/۱، ۶۱۴/۱، ۶۱۵/۱، ۶۱۶/۱، ۶۱۷/۱، ۶۱۸/۱، ۶۱۹/۱، ۶۲۰/۱، ۶۲۱/۱، ۶۲۲/۱، ۶۲۳/۱، ۶۲۴/۱، ۶۲۵/۱، ۶۲۶/۱، ۶۲۷/۱، ۶۲۸/۱، ۶۲۹/۱، ۶۳۰/۱، ۶۳۱/۱، ۶۳۲/۱، ۶۳۳/۱، ۶۳۴/۱، ۶۳۵/۱، ۶۳۶/۱، ۶۳۷/۱، ۶۳۸/۱، ۶۳۹/۱، ۶۴۰/۱، ۶۴۱/۱، ۶۴۲/۱، ۶۴۳/۱، ۶۴۴/۱، ۶۴۵/۱، ۶۴۶/۱، ۶۴۷/۱، ۶۴۸/۱، ۶۴۹/۱، ۶۵۰/۱، ۶۵۱/۱، ۶۵۲/۱، ۶۵۳/۱، ۶۵۴/۱، ۶۵۵/۱، ۶۵۶/۱، ۶۵۷/۱، ۶۵۸/۱، ۶۵۹/۱، ۶۶۰/۱، ۶۶۱/۱، ۶۶۲/۱، ۶۶۳/۱، ۶۶۴/۱، ۶۶۵/۱، ۶۶۶/۱، ۶۶۷/۱، ۶۶۸/۱، ۶۶۹/۱، ۶۷۰/۱، ۶۷۱/۱، ۶۷۲/۱، ۶۷۳/۱، ۶۷۴/۱، ۶۷۵/۱، ۶۷۶/۱، ۶۷۷/۱، ۶۷۸/۱، ۶۷۹/۱، ۶۸۰/۱، ۶۸۱/۱، ۶۸۲/۱، ۶۸۳/۱، ۶۸۴/۱، ۶۸۵/۱، ۶۸۶/۱، ۶۸۷/۱، ۶۸۸/۱، ۶۸۹/۱، ۶۹۰/۱، ۶۹۱/۱، ۶۹۲/۱، ۶۹۳/۱، ۶۹۴/۱، ۶۹۵/۱، ۶۹۶/۱، ۶۹۷/۱، ۶۹۸/۱، ۶۹۹/۱، ۷۰۰/۱، ۷۰۱/۱، ۷۰۲/۱، ۷۰۳/۱، ۷۰۴/۱، ۷۰۵/۱، ۷۰۶/۱، ۷۰۷/۱، ۷۰۸/۱، ۷۰۹/۱، ۷۱۰/۱، ۷۱۱/۱، ۷۱۲/۱، ۷۱۳/۱، ۷۱۴/۱، ۷۱۵/۱، ۷۱۶/۱، ۷۱۷/۱، ۷۱۸/۱، ۷۱۹/۱، ۷۲۰/۱، ۷۲۱/۱، ۷۲۲/۱، ۷۲۳/۱، ۷۲۴/۱، ۷۲۵/۱، ۷۲۶/۱، ۷۲۷/۱، ۷۲۸/۱، ۷۲۹/۱، ۷۳۰/۱، ۷۳۱/۱، ۷۳۲/۱، ۷۳۳/۱، ۷۳۴/۱، ۷۳۵/۱، ۷۳۶/۱، ۷۳۷/۱، ۷۳۸/۱، ۷۳۹/۱، ۷۴۰/۱، ۷۴۱/۱، ۷۴۲/۱، ۷۴۳/۱، ۷۴۴/۱، ۷۴۵/۱، ۷۴۶/۱، ۷۴۷/۱، ۷۴۸/۱، ۷۴۹/۱، ۷۵۰/۱، ۷۵۱/۱، ۷۵۲/۱، ۷۵۳/۱، ۷۵۴/۱، ۷۵۵/۱، ۷۵۶/۱، ۷۵۷/۱، ۷۵۸/۱، ۷۵۹/۱، ۷۶۰/۱، ۷۶۱/۱، ۷۶۲/۱، ۷۶۳/۱، ۷۶۴/۱، ۷۶۵/۱، ۷۶۶/۱، ۷۶۷/۱، ۷۶۸/۱، ۷۶۹/۱، ۷۷۰/۱، ۷۷۱/۱، ۷۷۲/۱، ۷۷۳/۱، ۷۷۴/۱، ۷۷۵/۱، ۷۷۶/۱، ۷۷۷/۱، ۷۷۸/۱، ۷۷۹/۱، ۷۸۰/۱، ۷۸۱/۱، ۷۸۲/۱، ۷۸۳/۱، ۷۸۴/۱، ۷۸۵/۱، ۷۸۶/۱، ۷۸۷/۱، ۷۸۸/۱، ۷۸۹/۱، ۷۹۰/۱، ۷۹۱/۱، ۷۹۲/۱، ۷۹۳/۱، ۷۹۴/۱، ۷۹۵/۱، ۷۹۶/۱، ۷۹۷/۱، ۷۹۸/۱، ۷۹۹/۱، ۸۰۰/۱، ۸۰۱/۱، ۸۰۲/۱، ۸۰۳/۱، ۸۰۴/۱، ۸۰۵/۱، ۸۰۶/۱، ۸۰۷/۱، ۸۰۸/۱، ۸۰۹/۱، ۸۱۰/۱، ۸۱۱/۱، ۸۱۲/۱، ۸۱۳/۱، ۸۱۴/۱، ۸۱۵/۱، ۸۱۶/۱، ۸۱۷/۱، ۸۱۸/۱، ۸۱۹/۱، ۸۲۰/۱، ۸۲۱/۱، ۸۲۲/۱، ۸۲۳/۱، ۸۲۴/۱، ۸۲۵/۱، ۸۲۶/۱، ۸۲۷/۱، ۸۲۸/۱، ۸۲۹/۱، ۸۳۰/۱، ۸۳۱/۱، ۸۳۲/۱، ۸۳۳/۱، ۸۳۴/۱، ۸۳۵/۱، ۸۳۶/۱، ۸۳۷/۱، ۸۳۸/۱، ۸۳۹/۱، ۸۴۰/۱، ۸۴۱/۱، ۸۴۲/۱، ۸۴۳/۱، ۸۴۴/۱، ۸۴۵/۱، ۸۴۶/۱، ۸۴۷/۱، ۸۴۸/۱، ۸۴۹/۱، ۸۵۰/۱، ۸۵۱/۱، ۸۵۲/۱، ۸۵۳/۱، ۸۵۴/۱، ۸۵۵/۱، ۸۵۶/۱، ۸۵۷/۱، ۸۵۸/۱، ۸۵۹/۱، ۸۶۰/۱، ۸۶۱/۱، ۸۶۲/۱، ۸۶۳/۱، ۸۶۴/۱، ۸۶۵/۱، ۸۶۶/۱، ۸۶۷/۱، ۸۶۸/۱، ۸۶۹/۱، ۸۷۰/۱، ۸۷۱/۱، ۸۷۲/۱، ۸۷۳/۱، ۸۷۴/۱، ۸۷۵/۱، ۸۷۶/۱، ۸۷۷/۱، ۸۷۸/۱، ۸۷۹/۱، ۸۸۰/۱، ۸۸۱/۱، ۸۸۲/۱، ۸۸۳/۱، ۸۸۴/۱، ۸۸۵/۱، ۸۸۶/۱، ۸۸۷/۱، ۸۸۸/۱، ۸۸۹/۱، ۸۹۰/۱، ۸۹۱/۱، ۸۹۲/۱، ۸۹۳/۱، ۸۹۴/۱، ۸۹۵/۱، ۸۹۶/۱، ۸۹۷/۱، ۸۹۸/۱، ۸۹۹/۱، ۹۰۰/۱، ۹۰۱/۱، ۹۰۲/۱، ۹۰۳/۱، ۹۰۴/۱، ۹۰۵/۱، ۹۰۶/۱، ۹۰۷/۱، ۹۰۸/۱، ۹۰۹/۱، ۹۱۰/۱، ۹۱۱/۱، ۹۱۲/۱، ۹۱۳/۱، ۹۱۴/۱، ۹۱۵/۱، ۹۱۶/۱، ۹۱۷/۱، ۹۱۸/۱، ۹۱۹/۱، ۹۲۰/۱، ۹۲۱/۱، ۹۲۲/۱، ۹۲۳/۱، ۹۲۴/۱، ۹۲۵/۱، ۹۲۶/۱، ۹۲۷/۱، ۹۲۸/۱، ۹۲۹/۱، ۹۳۰/۱، ۹۳۱/۱، ۹۳۲/۱، ۹۳۳/۱، ۹۳۴/۱، ۹۳۵/۱، ۹۳۶/۱، ۹۳۷/۱، ۹۳۸/۱، ۹۳۹/۱، ۹۴۰/۱، ۹۴۱/۱، ۹۴۲/۱، ۹۴۳/۱، ۹۴۴/۱، ۹۴۵/۱، ۹۴۶/۱، ۹۴۷/۱، ۹۴۸/۱، ۹۴۹/۱، ۹۵۰/۱، ۹۵۱/۱، ۹۵۲/۱، ۹۵۳/۱، ۹۵۴/۱، ۹۵۵/۱، ۹۵۶/۱، ۹۵۷/۱، ۹۵۸/۱، ۹۵۹/۱، ۹۶۰/۱، ۹۶۱/۱، ۹۶۲/۱، ۹۶۳/۱، ۹۶۴/۱، ۹۶۵/۱، ۹۶۶/۱، ۹۶۷/۱، ۹۶۸/۱، ۹۶۹/۱، ۹۷۰/۱، ۹۷۱/۱، ۹۷۲/۱، ۹۷۳/۱، ۹۷۴/۱، ۹۷۵/۱، ۹۷۶/۱، ۹۷۷/۱، ۹۷۸/۱، ۹۷۹/۱، ۹۸۰/۱، ۹۸۱/۱، ۹۸۲/۱، ۹۸۳/۱، ۹۸۴/۱، ۹۸۵/۱، ۹۸۶/۱، ۹۸۷/۱، ۹۸۸/۱، ۹۸۹/۱، ۹۹۰/۱، ۹۹۱/۱، ۹۹۲/۱، ۹۹۳/۱، ۹۹۴/۱، ۹۹۵/۱، ۹۹۶/۱، ۹۹۷/۱، ۹۹۸/۱، ۹۹۹/۱، ۱۰۰۰/۱

(۴) کشف الباری: ۶۳۷/۱

(۵) قوله: عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما: الحديث، مر تخريجه قبل أبواب من هذا الكتاب في صفة إبليس.....

حماد بن زيد: دا حماد بن زيد بن درهم جهضمي رحمته الله دي. ددوی تذکره کتاب الإيمان باب المعاصی من أمر الجاهلية.... لاندی راغلی ده. ^(٦)

کثیر: دا ابوقرة کثیر شظیر - حکمر الشین والظاء المعجمین، بهنهمانون ساکنه ^(٣)، مازنی ازدی رحمته الله دي ^(٤)، دې د عطاء، مجاهد، حسن بصری، محمد بن سیرین، انس بن سیرین او یوسف بن الحکم رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی. اود دوی نه د حدیث روایت کونکو کښی سعید بن ابی عروب، حماد بن زید، عبد الوارث بن سعید، ابان بن یزید العطار، حفص بن سلیمان، ابو عامر الخزار، عباد بن عباد او بشر بن المفضل رحمهم الله وغیره نه علاوه یو لونی جماعت شامل دي ^(٥)، دامام احمد بن حنبل رحمته الله خونی عبد الله رحمته الله وائی چه ماد پلار نه د کثیر بن شظیر بابت کښی معلومات او کړل نو وئی فرمائیل چه صالح سرې دي. بیانی او فرمائیل خلقو دهغه نه روایات کړی دی او احادیث نی اخستی دي. ^(٦)

ابن سعد رحمته الله فرمائی «کان ثقة ان شاء الله» ^(٧)، ابن عدی رحمته الله فرمائی: «ولیس فی حدیثه شیء من المنکر، وأحادیثه أرجوان تكون مستفهمة» ^(٨)، امام بزار رحمته الله فرمائی «ولیس به بأس» ^(٩)، ابویکر اثرم رحمته الله فرمائی «هو من ینکب حدیثه ویشتی» ^(١٠)، ابن معین رحمته الله فرمائی: صالح ^(١١)، نور فرمائی ثقة ^(١٢)، دا خو وو دهغوی تعدیل چه دیرو حضراتو محدثینو هغه معتبر گرځولی دي خو بل طرف ته په هغوی باندې جرح هم کړې شوي ده او هغه ته او دهغه مرویات ته غیر معتبر وئیلی شوی دی:

چنانچه ابن معین رحمته الله فرمائی: «ولیس بشیء» ^(١٣)، ابن حزم رحمته الله فرمائی: «ضعیف جدا» ^(١٤)، عمرو بن علی رحمته الله وائی چه یحیی بن سعید رحمته الله ددوی په واسطه سره حدیث نه کولو. ^(١٥)، ابوزرع راوی رحمته الله

^(٦) كشف الباری: ٢/٢.

^(٧) كشف الباری: ٢١٩/٢.

^(٨) إرشاد الساری: ٣١٣/٥ فتح الباری: ٢٥٦/٦ عمدة القاری: ١٩٦/١٥.

^(٩) تهذيب الكمال: ١٢٣/٢٤-١٢٢/٢٢ رقم الترجمة: ٤٩٥٥ وحواله جات بالا.

^(١٠) ذیابوخ او تلامذه ذیابره او گورونی تهذيب الكمال: ١٢٣/٢٤.

^(١١) الجرح والتعديل: ٢٠٧/٧ باب الشین من الکاف رقم: ٨٥٤.

^(١٢) الطبقات الکبری: ٢٤٣/٧ وتعليقات تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤.

^(١٣) الکامل لابن عدی: ٧١/٦ رقم: ١٦٠٥.

^(١٤) كشف الأستار: ٢١١/٢ کتاب الحدود باب ماجاء فی المنلة رقم: ١٥٣٧.

^(١٥) تعليقات تهذيب الكمال: ١٢٣/٢٤ نقات ابن شاهین: ١١٧٧.

^(١٦) تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤.

^(١٧) رواية عثمان بن سعيد الدارمي فی تاريخه رقم: ٧١٨ وتعليقات تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤.

^(١٨) تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤ رواية عباس الدوري عنه، تهذيب التهذيب: ٤١٨/٨.

^(١٩) تعليقات تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤ تهذيب التهذيب: ٤١٩/٨.

^(٢٠) تهذيب الكمال: ١٢٤/٢٤ تهذيب التهذيب: ٤١٩/٨ کتاب المجروحین: ٢٢٧/٢ رقم: ٨٩٢.

فرمانی «الین»^(۱) امام نسائی رحمته فرمائی: «لیس بالقوی»^(۲) ابن حبان رحمته فرمائی: «کان کثیر الخطأ، علی قلة روايته، ممن يروي عن المشاهير اشياء مناكير، حتى خرج بها عن حد الاحتجاج، إلا فيما وافق الأئمة»^(۳) یعنی د مرویات د قلت باوجود کثیر الخطاوو، دې د هغه خلقونه دې چه د مشاهیر امت نه منکر احادیث نقل کوی. د کوم په وجه چه به دې د حد د احتجاج او استدلال نه هم خارج کیری البته داخیره ده چه چرته ئی د اثبات موافقت کړې وی لکه څنگه چه تاسو او کتل چه کثیر بن شظیر رحمته باره کښې دوه اقوال دی. بعض محدثینو حضراتو که چرته هغه د اعتماد قابل گرځولې دې نو بعض نور ئی د حدیث په روایت کښې ناقابل اعتبار گرځوی.

قوله: فضیل: د کثیر بن شظیر رحمته باره کښې علامه ساجی رحمته قول هم فیصله کن معلومیږی چه کثیر اگرچه څه کمزور دی ددوی باره کښې بعض محدثینو ته اشکال هم دې مگر دې صدوق دې اود خپلې رښتونولې او صدق د وجې نه ددې خبرې قابل دې چه د هغوی احادیث قبول کړې شی چنانچه فرمانی «صدق، وفيه بعض الضعف، ليس بذلك، ويحتمل لصدقه»^(۴)

دانه سته نه امام نسائی رحمته نه علاوه نورو پنځو وارو حضراتو دهغوی روایات په خپل خپل کتاب کښې اخستی دی^(۵) امام بخاری رحمته دهغوی نه صرف دوه احادیث اخستی دی. یو حدیث باب د کوم متابعت چه روایت باب په آخره کښې ابن جریج او حبیب معلم کړې دې. دویم کتاب العمل فی الصلاة کښې د کوم متابعت چه په مسلم شریف کښې په طریق د لیث موجود دې^(۶) په دې وجه کم نه کم په امام بخاری رحمته باندې خوددې روایت د وجې نه څه اعتراض نه شی کیدی.

یوه اهم فائده: امام حاکم رحمته فرمانیلی دی چه د یحیی بن معین رحمته دا عادت وو که چرې یو قلیل الروایه شیخ یا د محدث دهغوی په وړاندې تذکره کیدله نو کله کله به ئی فرمائیل «لېس بشی»، مطلب دا چه د دغه صاحب د احادیثو شمیر دومره نه دې چه په هغې کښې مشغولیت اختیار کړې شی^(۷) مقصود جرح به نه کیدله. چنانچه د کثیر بن شظیر باره کښې د یحیی بن معین رحمته ارشاد «لېس بشی» په دې مطلب باندې محمول کول پکار دی خاص کر چه کله دهغه نه د کثیر تعدیل هم نقل دې لکه څنگه چه اوس تیرشو.

عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح رحمته دې ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب عظة النساء... کښې تیرشوی دی^(۸)

(۱) حواله جات بالا، الجرح والتعديل: ۷/۲۰۷، المغنی فی الصفاء: ۲/۲۲۶، رقم: ۵۰۸۳.

(۲) تهذيب الكمال: ۲۴/۱۲۴ تهذيب ابن حجر: ۸/۱۹۷، والضعفاء والمتروكين: ۱۸۸، رقم: ۵۳۳، باب الكاف.

(۳) كتاب الجرح وتبين: ۲/۲۷۷، رقم: ۸۹۲، تعليقات تهذيب الكمال: ۲۴/۱۲۴.

(۴) هدى السارى: ۶۰۹، حروف الكاف، من الفصل التاسع، وتهذيب التهذيب: ۸/۴۹۹.

(۵) حواله جات بالا، تهذيب الكمال: ۲۴/۱۲۵.

(۶) صحيح البخارى كتاب العمل فى الصلاة، باب لا يرد السلام فى الصلاة، رقم: ۱۲۱۷، وسلم كتاب المساجد باب تحريم الكلام

فى الصلاة، رقم: ۵۴۰.

(۷) فتح البارى: ۳۵۶/۶، تهذيب التهذيب: ۸/۱۹۸، عمدة القارى: ۱۵/۱۹۶.

(۸) كشف البارى: ۴/۳۷.

جابر بن عبدالله الانصاری: دا مشهور محدث حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضی اللہ عنہ دی ^(۱)

قوله: عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما رفعه: حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ نه مرفوع روایت دی. علامہ کرمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه رفعه په دي وجه او فرمانيلي شو چه رفع عام ده. چه واسطه سره وي يا بغيرد واسطې وي بل عام ده. روایت د حديث سره مقارن و متصل ده يا نه ده؟ چنانچه رفعه فرمانيلو سره دي طرف ته اشاره او کړي چه دلته رفع بغيرد واسطې روایت د حديث سره متصل او مقارن ده. ^(۲)

خو حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرماني د اسماعيلي په نسخه کښي د حماد بن زيد رضی اللہ عنہ نه روایت په دوو طريقو سره نقل دي او په دواړو کښي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم تصريح ده. د رفعه الفاظ نشته دي. ^(۳)

ددې حديث شريف شرح چونکه مخکښي شوې ده په دي وجه صرف په ترجمه باندې اکتفا کولي شي. ^(۴)

په دي روایت کښي «ولكفتوا صبا نكرم عند العشاء» راغلي دي چه د ماسخوتن په وخت يعنې د شپې خپل ماشومان د کورونو نه بهر وتلونه منع کوي خوددې حديث په نورو طرق ^(۵) کښي داسې الفاظ راغلي دي چه د مساء يعنې ماښام په معنې دلالت کوي په دي وجه مونږ په ترجمه کښي د ماښام وخت ذکر کړي دي. په حديث باب او نورو طرق کښي هيڅ منافات نشته دي. دلته د ماښام آخری وخت او ددې طرق نه د شروع وخت مراد دي. والله اعلم.

قوله: قال ابن جرير وحبيب عن عطاء: فإن الشيطان: ابن جرير رحمۃ اللہ علیہ او حبيب معلم عطاء نه «فإن الشيطان.....» الفاظ نقل کړي دي.

د متابعت مقصد: ددې متابعت مقصد د حضرت عطاء په شاگردانو کښي د باب روایت نقل کولو کښي کوم لفظي اختلاف شوې دي هغه واضح کول دي. چنانچه فرماني چه د کثير په روایت کښي د جن (جنات) لفظ دي خو ابن جرير رحمۃ اللہ علیہ او حبيب معلم رحمۃ اللہ علیہ د شيطان الفاظ نقل کړي دي. په اصل کښي د لفظي اختلاف دي په حقيقت کښي هيڅ تضاد نشته دي. ځکه چه کيدې شي دا دواړه صنف هغه وخت اخوا ديخوا خورېږي جنات هم او شيطانان هم. داد علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ جواب دي. بعض علماء حضرات فرماني چه د جن او شيطان دواړو حقيقت هم يو دي په دوي کښي فرق صرف صفات او عادات په بنياد باندې دي. په دي وجه څه تضاد نشته دي. والله اعلم. ^(۶)

^(۱) ددوي د حالاتو د پاره او گوړني کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المغررين.

^(۲) شرح الکرماني: ۲۱۸/۱۳ شرح القسطلاني: ۳۱۳/۵ عمدة القاري: ۱۹۶/۱۵.

^(۳) فتح الباري: ۳۵۶/۶ شرح القسطلاني: ۳۱۳/۵.

^(۴) کشف الباري کتاب الاثرية باب تغطية الإناء: ۴۳۲ کتاب الاستئذان باب لا تترك النار، و باب غلق الأبواب: ۱۴۱، ۱۴۴.

^(۵) صحيح البخاري کتاب الاثرية باب تغطية الإناء. رقم: ۵۶۲۳ کتاب بدء الخلق باب صفه إبليس..... رقم: ۳۲۸۰.

^(۶) شرح الکرماني: ۲۱۹/۱۳ عمدة القاري: ۱۹۷/۱۵ إرشاد الساري: ۳۱۳/۱۵ الكونثر الجازي: ۲۲۴/۶.

وذكره متابعتو موصولاً تخريج: ابن جريج عبد الملك بن عبد العزيز رضي الله عنه (١) د متابعت موصولاً تخريج امام بخارى رضي الله عنه د تيرشوى باب به شروع كېږي دې اود حبيب معلم رضي الله عنه (٢) د متابعت موصولاً تخريج ابو يعلى موصلى رضي الله عنه (٣) ابن جبان رضي الله عنه (٤) او امام احمد رضي الله عنه (٥) خپل خپل كتاب كېږي د حماد بن سلمه رضي الله عنه په طريق سره ذكر كړې دې (٦) ترجمه الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره دې حديث مناسبت «فران الفويقة رعا.....» كېږي دې د باب خلورم حديث و حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه دې

الحديث الرابع

[٣١٣٩] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ، فَكَرَّكْتُ {وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا} [المرسلات: ١] فَإِنَّا لَنَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ، إِذْ خَرَجَتْ حَيَّةٌ مِنْ مَجْرَاهَا، فَأَبْتَدَرْنَاهَا لِنَقْتُلَهَا، فَسَبَقْنَا قَدْ خَلَّتْ مَجْرَاهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَقَيْتُ شُرُكُكُمْ كَمَا وَقَيْتُمْ شُرُكَهَا» وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ مِثْلَهُ، قَالَ: وَإِنَّا لَنَتَلَقَّاهَا [ص: ١٣٠] مِنْ فِيهِ رَطْبَةٌ وَتَابِعَةٌ أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، وَقَالَ: حَاضٍ، وَأَبُو مَعَاوِيَةَ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ قُرْمٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ [١٤٣٣] (٧)

تراجم رجال

عبد بن عبد الله دا ابوسهل عبد بن عبد الله خزاعى بصرى رضي الله عنه دې ددوى حالات كتاب العلم باب من اعداد الحديث لانه ليقهر عنه لاندې تيرشوى دې (٨)
يحيى بن آدم دا يحيى بن آدم بن سليمان قرشى مخزومى رضي الله عنه دې (٩)

(١) د عبد الملك بن عبد العزيز رضي الله عنه د حالاتو دپاره او گورنى كشف الباري: كتاب الحيض: ٤١٢.

(٢) د حبيب معلم رضي الله عنه د حالاتو دپاره او گورنى كتاب الحج باب الطواف بعد الصبح والعصر.

(٣) ١٨٤/٢ رقم: ١٧٦٥. امام بخارى رضي الله عنه الادب المفرد: ٦٣٣-٢/٢٤ كتاب ضم الصبيان عند فورة العشاء رقم: ١٢٣١.

(٤) ٢٣٠/٣ كتاب الطهارة باب الماء المستعمل ذكر العلة التي من أجلها..... رقم: ١٢٧٢.

(٥) مسند احمد: ٣٦٢/٣ رقم: ١٤٦٥٩.

(٦) فتح الباري: ٣٥٧/٦ عمدة الفاري: ١٩٧/١٥ شرح القسطلاني: ٣١٢/٥ تنقيح التعليق: ٥٢٠/٣.

(٧) قوله: عن عبد الله رضى الله عنه: الحديث، مرتخر بجه كتاب جزاء الصيد باب ما يقتل المحرم من الدواب.

(٨) كشف الباري: ٥٧٦/٣.

(٩) ددوى د حالاتو دپاره او گورنى كتاب الفسل. باب الفسل بالصاع وغيره.

اسرائیل دا مشهور محدث اسرائیل بن یونس بن ابی اسحاق سبیعی همدانی کوفی رحمہ اللہ دې ددوی حالات کتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة... لاندې بیان کړی شوی دی. (۱)
 منصور: دامصور بن معتمر سلمی ابو عتاب کوفی رحمہ اللہ دې ددې دریو او محدثینو حضراتو تفصیلی تذکره کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أیاماً معلومة لاندې تیره شوې ده. (۲)
 ابراهیم: ابراهیم: دا مشهور فقیه ابو عمران ابراهیم بن یزید نخعی کوفی رحمہ اللہ دې علقمه. دا د ابن مسعود رضی اللہ عنہ مشهور شاگرد حضرت علقمه بن قیس نخعی کوفی رحمہ اللہ دې عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ دې. ددې څلورو وړو بزرگانو تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم کښې راغلي. (۳)

قوله: قال: كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في غار، فنزلت (وَأَلْمَسْتُ عُرْثًا)

حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ فرماني چه مونږ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره په غار کښې وو چه دغه وخت سورت والمرسلات نازل شو.

په دې حدیث کښې حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ د هجرت نه وړاندې ښکاره کیدونکي یو واقعه بیانوي. په دې کښې چه دکوم غار تذکره ده هغه منی کښې وو. لکه چه کتاب الحج کښې ددې صراحت راغلي دي. (۴)

قوله: فإنا لتلقاها من فيه، إذ خرجت حية من جحرها نومونږ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د مبارکي ځلې نه (اوریدوسره) یادول چه یومار د خپلې سوړې نه راؤوتلو.

قوله: لتلقاها: تلقى نه مشتق دې دکوم معنی چه قبلول یادول او حاصلول وغیره ده (۵) فیه، په

حالت جری کښې دې چونکه من جاره دې ددې اصل فوه دې یعنی فم (خله). «جحرها- بتقدیم الجیم المضمومة على الهاء المبهمة الساكنة»- سوړې ته وائی ددې جمع أحجار ده. (۶)

قوله: فإبتدرناها، لنقتلها، فسبقتنا، فدخلت جحرها، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم:

وقيت شرکم، كما وقيتم شرها چنانچه مونږ د هغه د وژلو دپاره دهغه طرف ته ورمندې کړه مگر هغه زمونږ نه مخکښي اووتلو او په خپله سوړه کښې ننوتلو، نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرماني هغه ستاسو د شر نه محفوظ پاتې شو لکه څنگه چه تاسو خلق د هغه د شر نه محفوظ پاتې شوني.

(۱) کشف الباری: ۵۴۶/۴

(۲) کشف الباری: ۲۶۶-۲۷۰/۳

(۳) کشف الباری: ۲۵۷-۲۵۳/۲

(۴) صحيح البخاری کتاب الحج باب ما يقتل المحرم من الدواب رقم: ۱۸۳۰.

(۵) الکونین الجاری: ۲۲۵/۶ القاموس الوحید، مادة: لقی.

(۶) إرشاد الساری: ۳۱۴-۳۱۳/۵

وقبت، او و قسّم دواړه مجهول صیغې دي. وقابة مصدر نه په معنی د حفاظت او لفظ شر دواړو ځایونو کېښي منصوب علی المفعولیه دي.^(۱)

یواشکال اودهغې جواب اشکال دادې چه مار وژل خو د ثواب کار دې اوهم خیر او خیر دې مگر حضور پاک دا په شر سره تعبیر کړو داوې؟ ددې جواب دادې چه خیر او شر د امور اضافیه نه دی د مار وژل خود هغه صحابه کرامو د پاره د خیر عمل وو مگر د دغه مار د پاره ټول شر وو هغه وژلې کیدو نودهغه مار رعایت کولو سره نی قتل ته شر او وښل.^(۲)

قوله: وعن إسرائيل بن الأعمش عن إبراهيم بن علقمة عن عبد الله..... مثله

د مذکوره تعلیق مقصد دلته دا اوخودلې شو چه یحیی بن آدم رضی الله عنه دا وانی چه اسرائیل بن یونس رضی الله عنه لکه چه روایت باب منصور عن ابراهیم په طریق سره نقل کړې دې دغه شان سلیمان الاعمش عن ابراهیم په طریق سره هم روایت کړې دې لکه چه دا اوخودلې شو چه دا روایت هم د ابراهیم رضی الله عنه دې په دې کېښي هیڅ اختلاف نشته دې.^(۱)

د مذکوره تعلیق تخریج: دلته دوه احتماله دي. ① پورتنې عبارت عطف دې اود حدیث د سند لاندې داخل دې نوڅکه خوددې د تخریج ضرورت نشته دې دغه شان به موصول بالسند السابق وی ② پورتنې عبارت تعلیق دې نودا تعلیق موصولاً ابو نعیم رضی الله عنه مستخرج کېښي «یحیی بن آدم عن اسرائیل عن منصور والأعمش معاً» په طریق سره ذکر کړې دې.^(۲)

قوله: قال: وإنا لتلقاها من فيه رطبة ابن مسعود رضی الله عنه فرماني چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله مبارکه

رُبه ددې آیاتونو په تلاوت سره اوچه شوې نه وه چه مونږ هغه ته یاد کړل. شارحینو حضراتو ددې جملې دوه مطالب لیکلي دي ① رطبة تازه کهجوري ته وانی دلته د نبی صلی الله علیه و آله د سورة المرسلات نازلیدونه پس، اولنې او د شروع تلاوت ته سهولت او آسانۍ کېښي رطبة سره تعبیر کړې شوې دې لکه څنگه چه تازه کهجوري یا میوې خوراک آسان وی په دې صورت کېښي به مطلب داشی چه مونږ د نبی صلی الله علیه و آله دخلي مبارکې نه د تازه کلام اوریدو سره یادول ② رطبة نه رطوبت فم یعنی توکانزې مراد دې او مطلب دادې چه ددې آیاتونو د نازلیدلو نه پس حضور پاک ددې په تلاوت کېښي مشغول شو. تردغه وخت پورې د حضور پاک په خله مبارکه کېښي توکانزې اوچې شوې هم نه وې چه مونږ دا آیاتونه یاد کړل چنانچه دا سرعت د اخذ نه کنایه ده هم دغه دویمه معنی او مطلب راجح دې.^(۳)

(۱) عمدة القاری: ۱۹۷/۱۵ إرشاد الساری: ۳۱۴/۵.

(۲) عمدة القاری: ۱۹۷/۱۵ الکون الجاری: ۲۲۵/۶.

(۳) عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵-۱۹۷ فتح الباری: ۳۵۷/۶.

(۴) الکون الجاری: ۲۲۵/۶ تنلیق التعلیق: ۵۲۱/۳.

(۵) فتح الباری: ۳۵۷/۶ شرح الکرماني: ۲۱۹/۱۳.

د کتاب الحج روایت هم په دې باندې دال دې چرته چه دا الفاظ دي: «وان فاه لوطب بها»^(١) علامه عيني رحمه الله فرماني: «قوله: رطبة أي غضة طرية في أول ما تلاها، ووصفت التلاوة بالرطوبة لسهولة، ويحتمل أن يكون المراد من الرطوبة: رطوبة فيه، يعني: إهدم أخذوها عنه قبل أن يهف عرقه من تلاوها، كذا قاله الشراح. (قلت) هذا أكثاه عن سرعة أخذهم على الفور حين سمعوه، وهو قراء من غير تأخير ولا توان»^(٢)

قوله: وتابعه أبو عوانة عن مغيرة: او ابو عوانه رحمه الله د مغیره رحمه الله نه روایت کولو سره د اسرائیل متابعت کړې دي. د ابو عوانه رحمه الله نه وضاح يشکري^(٣) او مغیره رحمه الله نه ابن مقسم رحمه الله^(٤) مراد دی **د مذکوره متابعت مقصد:** په دې متابعت سره بیان کړي شوی دی چه مغیره بن مقسم رحمه الله هم د اسرائیل په دې امر کښې موافقت کړې دي چه د ابراهيم بن یزید رحمه الله شیخ علقمه رحمه الله دي.^(٥) **د مذکوره متابعت تخریج:** د ابو عوانه رحمه الله دا متابعت موصولاً امام بخاری رحمه الله کتاب التفسیر کښې سورة المرسلات په تفسیر کښې ذکر کړې دي.^(٦) دې نه علاوه دا متابعت امام طبرانی رحمه الله^(٧) هم موصولاً ذکر کړې دي.^(٨)

قوله: وقال حفص وأبو معاوية وسليمان بن قرم عن الأعمش، عن إبراهيم عن الأسود عن عبد الله:

د مذکوره بالا تعلیق مقصد: پورته چه کوم طریق تیر شوي دي په هغې کښې اسرائیل عن الأعمش عن ابراهيم عن علقمه عن عبد الله په سند سره د باب روایت نقل کولو. په دې طریق کښې د ابراهيم شیخ علقمه گرځولې شوې وو خو امام بخاری رحمه الله دلته دا فرماني چه دي دريوارو محدثينو حضراتو حفص، ابو معاوية و سليمان بن قرم رحمهم الله د اسرائیل مخالفت کړې دي چه اعمش عن ابراهيم په طریق کښې اسرائیل د علقمه شیخ ابراهيم و ثيلی وو. خو دا دريوارو حضرات فرماني چه د ابراهيم شیخ اسود بن یزید دي علقمه نه دي. حافظ رحمه الله فرماني چه جریر بن عبد الحمید ضبی هم د دې دريوارو حضراتو موافقت کړې دي.^(٩)

د مذکوره تعلیقاتو موصولاً تخریج: ① د حفص بن غیاث رحمه الله روایت مسنداً امام بخاری رحمه الله کتاب الحج او کتاب التفسیر کښې ذکر کړې دي.^(١٠)

(١) صحيح البخاري كتاب الحج باب ما يقتل المحرم من الدواب رقم: ١٨٣٠.

(٢) عمدة القاري: ١٥/١٩٨.

(٣) ددوي د خالاتو د پاره اوگورني كشف الباري: ١/٤٣٤.

(٤) ددوي د خالاتو د پاره اوگورني كتاب الصوم، باب صوم يوم وإفطار يوم.

(٥) فتح الباري: ٨/٦٨٧ كتاب التفسير سورة والمرسلات (باب بلا ترجمه)

(٦) صحيح البخاري كتاب التفسير سورة والمرسلات رقم: ٤٩٣١.

(٧) المعجم الكبير للطبراني: ١٠/١١٩ رقم: ١٠١٥٨ الاختلاف عن الأعمش في حديث عبدالله.

(٨) فتح الباري: ٨/٦٨٧ كتاب التفسير وعمدة القاري: ١٥/١٩٨.

(٩) حواله جات بالا وإرشاد الساري: ٥/٣١٤.

(١٠) كتاب الحج باب ما يقتل المحرم من الدواب رقم: ١٨٣٠ وكتاب التفسير باب قوله: (هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْظِلُّونَ) رقم: ٤٩٣٤.

- ① دابو معاویه ضریر رضی اللہ عنہ حدیث امام احمد رضی اللہ عنہ پہ خپل مسند کنبی او امام مسلم رضی اللہ عنہ خپل صحیح کنبی موصولاً ذکر کړی دی. (۱)
- ② سلیمان بن قرم رضی اللہ عنہ د روایت باره کنبی حافظ رضی اللہ عنہ خودا فرمانیلی دی چه دا روایت موصولاً چرته راغلي دي ماته نه ده معلومه. (۲)
- خو عینی رضی اللہ عنہ دا دعوی کړي ده چه د سلیمان روایت موصوله فتوح کنبی موجود دي. (۳)
- د بحث خلاصه: ددې ټولو تعلیقاتو او متابعاتو خلاصه دا شوه چه دباب دا روایت دحضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ دوو جلیل القدر شاگردانو علقمه رضی اللہ عنہ او اسود بن یزید رضی اللہ عنہ دواړو نه نقل دي کله دیو نه روایت شوې او کله دبل نه. والله اعلم.
- وقال حصص وأبو معاوية وسليمان بن قرم.....

تراجم رجال

- حصص: دا حصص بن غياث رضی اللہ عنہ دي. ددوی حالات کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة په ضمن کنبی راغلی دی. (۴)
- ابو معاویه: دا ابو معاویه محمد بن جازم ضریر رضی اللہ عنہ دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب الحما في العلم لاندې تیره شوې ده. (۵)
- سلیمان بن قرم: دا ابوداؤد سلیمان بن قرم بن معاذ تمیمی ضبی رضی اللہ عنہ دي. بعض حضراتو د نیکه طرف ته منسوب کولو سره سلیمان بن معاذ هم ونيلي دي. (۶)
- دي د ابواسحاق سبيعی، ابویحیی قتات، عطاء بن سائب، ابن المنکدر، اعمش، سماک بن حرب، عاصم بن بهدلة رحمهم الله وغيره نه روایت کوی. ددوی نه روایت کونکو کنبی سفیان ثوري (وهومن أقرانه) ابوالجواب، حسین بن محمد مروزی، یعقوب بن اسحاق حضرمی، یونس بن محمد مؤدب، ابوالاحوص، بکر بن عیاش او ابوداؤد طیالسی رحمهم الله وغيره شامل دي. (۷)
- عبدالله بن احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ وائي:
- «كان أبي يسمع حديث قطبة بن عبد العزيز وسليمان بن قرم بن معاذ بن عبد العزيز بن سباه، وقال: هؤلاء قوم ثقات، وهم أئمة حديثنا من سفیان وشعبة، وهم أصحاب كتب، وإن كان سفیان وشعبة أحفظ منهم»، (۸)

(۱) مسند الإمام أحمد، مسند عبدالله بن مسعود ۱/ ۵۶: رقم ۱۲۵۷ وصحيح مسلم كتاب السلام باب قتل الحيات وغيرها، رقم: ۵۸۲۴

(۲) فتح الباري: ۳۵۷/۶ إرشاد الساري: ۳/ ۱۴/ ۵ هـ ۴۹.

(۳) عمدة القاري: ۱۹۸/ ۱۵ نور تفصيل دپاره او گورنی فتح الباري: ۶۸۷/ ۸ كتاب التفسير وتحفة الأشراف بمعرفة الأطراف: ۵/ ۷ رقم: ۹۱۶۳ و ۱۰۳/ ۷ رقم: ۹۴۳۰ مسند عبدالله بن مسعود رضى الله عنه.

(۴) كشف الباري: ۴۶۷.

(۵) كشف الباري: ۶۰۵/ ۴.

(۶) تهذيب الكمال: ۱۱/ ۱۲ رقم الترجمة: ۵۵۵ تهذيب ابن حجر: ۲۱۳/ ۴ إكمال مغلطاي: ۸۱/ ۶.

(۷) ذ شيوخ أوتلامه ذ تفصيل دپاره او گورنی تهذيب الكمال: ۵۲/ ۱۲- ۵۱.

(۸) تهذيب الكمال: ۵۲/ ۱۲- ۵۳ تهذيب التهذيب: ۲۱۳/ ۴.

یعنی زما والد صاحب به د قطبه سلیمان او یزید احادیث لتول او فرمائیل به نی چه دا ټول نقه خلق دی. د سفیان او شعبه په مقابله کښې دهغوی حدیثونه زیات مکمل اوتام دی او هغوی سره کتابونه هم دی. اگر چه شعبه او سفیان ددې خلقو په نسبت د زیات یاداشت او حافظه مالکان دی

لیکن دې سره د امام احمد رحمته الله علیه نه دا هم نقل دی: «لا أرى به بأساً، ولكنه كان يفرط في التثمير»^(۱) د شعیب په معامله کښې خان خوښی وو. یحیی بن معین رحمته الله علیه فرماني ضعیف: «نور فرماني»^(۲) «لېس بشی»^(۳) امام ابو زرعه رحمته الله علیه فرماني «لېس بهذا»^(۴) امام ابو حاتم رحمته الله علیه فرماني: «لېس بالمعین»^(۵) امام نسائي رحمته الله علیه فرماني: ضعیف^(۶)

ابن عدی رحمته الله علیه د سلیمان بن قرم رحمته الله علیه داهل بیت فضائل وغیره باندې یوڅو روایات نقل کړي دي نه پس ئې په سلیمان باندې تبصره کولوسره لیکلي دي: «وله أحاديث حسان إفرادات، وهو خير من سليمان بن أرقم بكثير، وتدل صورة سلمان هذا على أنه مفرط في التثمير»^(۷)

یعنی چه ښکلې احادیث کوم چه د افراد د قبیل نه دي هغه سره دي. هغه د سلیمان بن ارقم نه څو درجې بهتر دي. خو د سلیمان د مخ د سهرې نه هم دغه معلومېږي چه غالی شیعہ دي

یوشخصیت اوده نومونه: حافظ ابن عدی رحمته الله علیه د سلیمان بن قرم ضبی او سلیمان بن معاذ ضبی چه د سماک بن حرب، عطاء بن سائب او ابواسحاق رحمهم الله نه روایت کوي اودهغوی نه امام ابو داؤد طیالسی رحمته الله علیه روایت کوي، په مینځ کښې تفریق کړې دي او فرمائیلې دي چه دوه جدا جدا شخصیات دي دواړه یو نه دي. ددوی خیال دا دي چه دا سلیمان بن معاذ رحمته الله علیه بصری دي حافظ ابن عدی رحمته الله علیه نور فرماني چه سلیمان بن معاذ رحمته الله علیه نیک نام راوی دي د متقدمین نه د چاکلام دهغوی باره کښې ما نه دي لیدلې دهغوی روایت کړې شوی احادیث هم صحیح دي. البته بعض منکر روایتونه ئې هم دي.^(۸)

مغالطه چاته شوې ده: په اصل کښې دلته امام بخاری رحمته الله علیه ته مغالطه شوې ده^(۹) هم هغوی د ټولو نه اول دي دواړو کښې فرق بیان کړې دي. بیا دهغوی په اتباع کښې ابن حبان رحمته الله علیه، ابن عدی، عقیلی رحمته الله علیه^(۱۰) او ابن القطان رحمته الله علیه د سلیمان بن قرم بن معاذ او سلیمان بن معاذ په مینځ کښې د فرق

(۱) الضعفاء الكبير للعقيلي: ۱۳۷/۲ ترجمه: ۲۵ تهذيب الكمال: ۵۳/۱۲

(۲) رواية عباس الدوري عنه في تاريخه: ۲۳۴/۲

(۳) تهذيب الكمال: ۵۳/۱۲ والجرح والتعديل: ۱۳۲/۴ رقم: ۵۹۷/۵۷۱۶ تهذيب التهذيب: ۲۱۳/۴

(۴) حواله جات بالا

(۵) حواله جات بالا والمعنى في الضعفاء: ۱۲/۱ رقم: ۲۶۱۳

(۶) تهذيب الكمال: ۵۳/۱۲ تهذيب التهذيب: ۲۱۳/۴

(۷) حواله بالا والكمال لابن عدی: ۲۵۷/۳ (ملخصاً) رقم: ۷۳۵/۳

(۸) الكمال: ۳/۲۷۴-۲۷۳ رقم: ۷۴۵/۱۳ تهذيب التهذيب: ۲۱۴/۴ تهذيب الكمال: ۵۴/۱۲

(۹) التاريخ الكبير: ۳۳/۳ رقم: ۱۸۷۱ باب الغاف من السنين، ۳۹/۲/۲ رقم: ۱۸۹۴ باب الميم

(۱۰) قال ابن حبان في ابن قرم: كان رافضيا غالبا في الرفض، ويقلب الأخبار مع ذلك، المجروحين له: ۱۸/۱ رقم: ۴۰۹ وقال في ابن معاذ: شيخ من أهل البصرة... يخالف الثقات في الأخبار. المجروحين له: ۱۹/۱ رقم: ۴۱۲

(۱۱) الضعفاء الكبير للعقيلي: ۱۳۶/۲

قول ذکر کړې دي.^(۱)

حقیقت څه دي؟ حقیقت داده چې دواړه هم د یوکس نومونه دي. هم سلیمان بن معاذ سلیمان بن قرم دي. د یرزیات محدثین حضرات او ائمه اسماء الرجال ددې تصریح کړې ده. لکه امام ابو حاتم^(۲)، امام عبد الغنی بن سعید مصری، حافظ دارقطنی^(۳)، حافظ لاکانی^(۴)، امام طبرانی^(۵) او امام ابن عقده^(۶) رحمهم الله وغیره^(۷) حافظ عبد الغنی بن سعید^(۸) خپل تصنیف ایضاح الاشکال کښې فرمائی: «ان من فرق بينهما فقد اخطا».^(۹)

دا مغالطه ولي اوشوه؟ په اصل کښې امام ابو داؤد طیالسی^(۱۰) د سلیمان بن قرم^(۱۱) د تلامذه نه دي. لیکن چه کله دهغوۍ نه روایت کوی نو د ابن قرم په ځانې باندې ابن معاذ وائی. اوس هغه داسې ولي کوی نو حقیقت خو صرف هم الله تعالی ته معلوم دي. خو حافظ ابو حاتم رازی^(۱۲) د دې وجه دا لیکلې ده چه خلقو ته پته اونه لگی چه دا شیخ مجروح دي.^(۱۳) او ابن عقده^(۱۴) داعمل د امام ابو داؤد طیالسی^(۱۵) غلطی او تسامح ګرځولې دي.^(۱۶)

بهر حال د امام طیالسی^(۱۷) په دې عمل سره دغه محدثینو حضراتو ته مغالطه اوشوه چا چه دا دواړه (سلیمان بن قرم او سلیمان بن معاذ) په مینځ کښې فرق کړې دي او دا نۍ ګټرلی دی چه د طیالسی والابل یو راوی دي ابن قرم نه دي. والله اعلم.

د بحث خلاصه: ددې ټول بحث خلاصه دا ده چه سلیمان بن قرم ضعیف راوی دي خو امام بخاری^(۱۸) د متابعت په توګه دهغه نه صرف هم دا یوحديث روایت کړي دي. هغه هم تعلیقاً نه چه اصالتاً. ځکه چه دومره مضرت نه دي. په نورو حضراتو کښې امام ابن ماجه^(۱۹) نه علاوه څلورو وارو حضراتو ددوی روایات قبول کړی دي.^(۲۰)

اعمش: دامشهور محدث ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی الاعمش^(۲۱) دي. ددوی حالات (کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیر شوی دی.^(۲۲)

^(۱) تعلیقات تهذیب الکمال: ۵۴/۱۲ تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴.

^(۲) الجرح والتعديل: ۱۳۲/۴.

^(۳) تعلیقات الدارقطنی علی المجروحین واکمال مغلطای: ۸۱/۶.

^(۴) تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴ ولاکمال للمغلطای: ۸۱/۶ تعلیقات تهذیب الکمال: ۵۴/۱۲.

^(۵) تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴ تعلیقات تهذیب الکمال: ۵۱/۱۲.

^(۶) تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴.

^(۷) تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴ واکمال للمغلطای: ۸۱/۶ و تعلیقات تهذیب الکمال: ۵۴/۱۲.

^(۸) حواله جات بالا.

^(۹) حواله جات بالا والجرح والتعديل: ۱۳۲/۴.

^(۱۰) تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴.

^(۱۱) و ذکره الحاكم فی باب من عیب علی مسلم إخراج حديثهم، وقال: غمزوه بالغلو فی التشيع، وسوء الحفظ، تهذیب ابن حجر: ۲۱۴/۴ واکمال للمغلطای: ۸۲/۶ تهذیب الکمال: ۵۴/۱۳ هدی الباری: ۶۴۳ فصل فی سیاق من علق البخاری شینا..

^(۱۲) اوګورنۍ: کشف الباری: ۲۵۱/۲.

ابراہیم: دا مشہور فقیہ ابو عمران ابراہیم بن یزید نخعی کوفی رحمۃ اللہ علیہ دی. (د حدیث مسند سند اوگورنی).

الاسود: دا اسود بن یزید نخعی کوفی رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی حالات کتاب العلم باب من ترک بعض الأخبار مخافة... لاندی تیر شوی دی.

عبدالله: دا مشہور صحابی حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ دی. (د حدیث مسند سند اوگورنی)
 د حدیث نه مستنبط بعض فوائد: ددی حدیث نه معلومہ شوه چه مار په حرم کښې وژل جائز دی بل دا هم معلومہ شوه چه مار د هغه سوړې ته په وړنوتلو سره هم وژلې کیدې شی. (۱)
 د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې معنی دې چه مار هم موذی ځناور دې اود باب په شروع کښې دا تصریح راغلی ده چه د فواسق قتل په پنځو ساء والا ځناور وکښې منحصر نه دې بلکه هر هغه ساء والا ځناور کوم چه موذی وی د هغه وژل جائز دی چنانچه مار هم موذی دې لهندا دده وژل هم جائز دی.
 د باب پنځم حدیث د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دی.

الحديث الخامس

[۳۷۰] - حَدَّثَنَا نَعْمَانُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «دَخَلَتِ امْرَأَةُ النَّارِ فِي هِرَّةٍ رِيضَتَهَا، فَلَمْ تَطْلُعْهَا، وَلَمْ تَدْعُهَا تَأْكُلْ مِنْ خَشَائِشِ الْأَرْضِ» قَالَ: وَحَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ قَبْرِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَثَلَهُ. [۳۷۱] (۲)

تراجم رجال

نصر بن علي: دا ابو عمرو نصر بن علي بن نصر بن علي بن صهبان بن أبي ازدي، جهضمی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی. دده د نیکه نوم هم نصر بن علی دی. (۳) په دې وجه نیکه ته نسی نصر بن علی الکبیر او صاحب ترجمه ته الصغیر سره جدا کړې دي. (۴)

د ۱۶۰ هجری نه پس پیدا شوې. د کبار محدثینو نه وو. حافظ ذهبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((الحافظ العلامة الثقة)) (۵)

دې د یزید بن زریع، معتمر بن سلیمان، نوح بن قیس الحارثی، عبدربه بن باریق، یحیی بن ابی زانده، عبد الاعلی بن عبد الاعلی، سفیان بن عیینہ، درست بن زیاد، بشر بن المفضل، حارث بن

(۱) فتح الباری: ۳۵۷/۶.

(۲) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: الحديث، من تخریجه فی کتاب المساقاة، باب فضل سفی الماء.

(۳) دې هم د کبار محدثینو نه دې اوگورنی تهذیب الکمال: ۲۹/۳۵۴ سیر اعلام النبلاء: ۱۲/۱۳۶.

(۴) تهذیب الکمال: ۲۹/۳۵۵ رقم: ۴۰۶ سیر اعلام النبلاء: ۱۲/۱۳۳ تهذیب التهذیب: ۱۰/۴۳۰ رقم: ۷۸۰.

(۵) سیر اعلام النبلاء: ۱۲/۱۳۳ ایضا الکاشف: ۳/۱۸۷ رقم: ۵۸۹۶.

جبر، عبد العزیز درآوردی، عمر بن علی، ابن علیہ عیسی بن یونس رحمہم اللہ بہ شان اساطین علم حدیث نہ روایت کوی اود نہ نہ انہ سہ، بل ابوزرعہ، ابوحاتم، ذہلی، بقی بن مخلد، عبد اللہ بن احمد، عبدان الاھوزی، اسماعیل قاضی، ابن ابی الدنیا، ابن خزیمہ، عبد اللہ بن محمد بن یاسین، قاسم بن زکریا مطرز، محمد بن محمد بن سلیمان باغندی، ابوبکر بن ابی داؤد، ابوالقاسم، ابوحامد حضرمی او یحیی بن محمد بن صاعد رحمہم اللہ وغیرہ نہ حدیث روایت کوی. (۱)

امام احمد بن حنبل رحمہم اللہ نہ روایت دی: «ما بہ بأس، ورضیتہ» (۲)، ابن حاتم رحمہم اللہ فرمائی ثقہ (۳)، امام نسائی رحمہم اللہ او ابن خراش رحمہم اللہ فرمائی ثقہ (۴)، عبد اللہ بن محمد فرہانی رحمہم اللہ فرمائی: «نصر عندی من نملاء الناس» (۵)، خشنی رحمہم اللہ فرمائی: «ما کنت بالبصرۃ عن أحد أعل من نصر بن علی» (۶)، چہ بہ بصرہ کنبی ما د چانہ حدیث نہ دی لیکل چہ د نصر بن علی نہ زیات عاقل او ہونیار وی. بہر حال نصر بن علی رحمہم اللہ متفق علیہ اوثقہ دی. مسلمہ بن قاسم رحمہم اللہ فرمائی: «هو ثقة عند جميعهم» (۷).

د قضا پیشکش اود نصر بن علی رحمہم اللہ رد عمل: حافظ ابوبکر بن ابی داؤد رحمہم اللہ فرمائی چہ عباسی خلیفہ مستعین باللہ د قضا د پیشکش سرہ خیل قاصد امام نصر بن علی رحمہم اللہ تہ اولیگلو اوددی دبارہ نی دھغوی تعین اوکرو. چنانچہ امیر بصرہ عبد الملک ہغہ راوغوئستلو اوددی عہدی قبلولو حکم نی ورتہ ورکرو. نصر بن علی رحمہم اللہ اوفرمانیل زہ کور تہ خم استخارہ کول غوارم. دی وینا کولو سرد ہغہ دامیر نہ پہ غرمہ کنبی واپس شو. کور تہ راغلو دہ رکعتہ مونخ نی اداکرو اووئی فرمائیل «اللہم ان کان لی عندک خورفاقہ فبضی الیک» کہ چرتہ زما دبارہ تاسرہ خہ خیر وی نوزما روح واخلہ دی وینا کولوسرہ اودہ شو. روستو چہ کلہ کور والو پاسولو نوچہ ونی کتل د ہغہ انتقال شو وی وو. (۸) امام بخاری (۹)، محمد بن اسحاق سراج، بکر بن محمد قزاز ابراہیم بن محمد کندی او ابن حبان (۱۰)، رحمہم اللہ وغیرہ قول دادی چہ ۲۵۰ ہجری بصرہ کنبی انتقال شو. غالباً د ربیع الثانی میاشت وہ یو قول د ۲۵۱ ہجری ہم دی لیکن رومی قول صحیح دی (۱۱)، دی د اصول ستہ راوی دی. کما مر. رحمہ اللہ تعالی رحمتہ واسعتہ.

(۱) د شیوخ اوتلامدہ د بارہ اوگورنی تہذیب الکمال: ۳۵۸/۲۹-۳۵۶.

(۲) الجرح والتعلیل: ۳۷۸/۸ رقم ۲۱۵۹ تہذیب ابن حجر: ۴۳۰/۱۰ تہذیب الکمال: ۳۵۸/۲۹ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۴/۱۲.

(۳) حوالہ جات بالا.

(۴) تہذیب ابن حجر: ۴۳۰/۱۰ تہذیب الکمال: ۳۵۸/۲۹ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۴/۱۲ تاریخ الخطیب: ۲۸۸/۱۳.

(۵) تہذیب الکمال: ۲۵۹/۲۹ تاریخ بغداد: ۲۲۸/۳ تہذیب التہذیب: ۴۳۰/۱۰ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۴/۱۲.

(۶) تہذیب التہذیب: ۴۳۱/۱۰.

(۷) تہذیب ابن حجر: ۴۳۱/۱۰ تعلیقات تہذیب الکمال: ۳۶۱/۲۹.

(۸) تہذیب ابن حجر: ۴۳۱/۱۰ تہذیب الکمال: ۳۶۱-۳۶۰/۲۹ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۴/۱۲ تاریخ الخطیب: ۲۸۹/۱۳ شذرات

الذهب: ۱۲۳/۲ عمدۃ القاری: ۱۹۸/۱۵.

(۹) تاریخ بخاری الصغیر: ۳۹۱/۲ تہذیب الکمال: ۳۶۱/۲۹ تاریخ بغداد: ۲۸۹/۱۳.

(۱۰) کتاب الثقات لابن حبان: ۲۱۸/۹.

(۱۱) تہذیب الکمال: ۳۶۱/۲۹ سیر اعلام النبلاء: ۱۳۶/۱۲ تاریخ بغداد (مدینۃ السلام): ۲۸۹/۱۳ الکاشف: ۱۸۷/۳.

عبد الاعلیٰ دا عبد الاعلیٰ بن عبد الاعلیٰ شامی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی ^(۱)

عبد اللہ بن عمر: دا مشہور محدث حضرت عبد اللہ بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ دی ددوی حالات کتاب الموضوع باب التیؤ فی البیوت کنبی راغلی دی ^(۲)

نافع: دا مشہور تابعی محدث حضرت ابولبابہ نافع مولیٰ ابن عمر رضی اللہ عنہ دی ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب ذکر العلم والفتاویٰ المسجد پہ ذیل کنبی راغلی دی ^(۳)

ابن عمر: دامشہور صحابی حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ دی ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: بنی الإسلام علی خمس ... لاندی تیرشوی دی ^(۴)

قوله: عن النبی ﷺ قال: دخلت امرأة النار فی هرة د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نہ روایت دی چہ حضور پاک فرمائیلی دی یوہ بنخہ د یوہ پیشو د وجہ نہ جہنم کنبی داخل شوہ.

قوله: امرأة: ددغہ بنخہ نوم غہ وو؟ دا معلومہ نہ شوہ، حافظ رحمۃ اللہ علیہ او عینی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ دلنہ د لاعلمی اظہار کری دی ^(۵)

خود روایاتونہ دومرہ پتہ لگی چہ دھغی تعلق بنوحمیر سرہ وو. نور دا چہ ہغہ یوہ تورہ اوپردہ بنخہ وہ ^(۶) البتہ یوروایت کنبی «امرأة من بنی اسرائیل.....» ^(۷) الفاظ وارد شوی دی دکوم نہ چہ معلومیہی چہ ددغہ بنخہ تعلق بنی اسرائیل سرہ وو او بنوحمیر خو عرب وو؟

ددی جواب دادی چہ پہ دی دوار وکنبی خہ منافات او تضاد نشتہ دی خکہ چہ د بنوحمیر یوجماعت پہ یہودیت کنبی داخلیدو سرہ ددین پہ توگہ دا خپل کری وو. چنانچہ د قوم پہ توگہ ددی بنخہ نسبت بنوحمیر طرف تہ اوکری شو او د مذہب پہ توگہ د بنو اسرائیل طرف تہ دا منسوب کری شوہ ^(۸)

دغہ بنخہ مؤمنہ وہ کہ کافره؟ علامہ نووی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ ددی روایت نہ معلومیہی چہ د ہر (پیشو) قتل حرام دی. دا تزل اود خوراک خیناک نہ بندول ہم حرام دی ہم پہ دی وجہ ہغہ بنخہ پہ دوزخ کنبی داخل شوہ. د حدیث د ظاہر نہ دا معلومیہی چہ ہغہ بنخہ مسلمہ وہ لیکن ہغہ د پیشو پہ تزل او نہرہ ساتلو سرہ جہنم کنبی داخل کری شوہ ^(۹)

لیکن قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ کیدی شی دغہ بنخہ کافره وی اوہغی تہ دھغی د کفر د وجہ نہ عذاب ورکری شوی وی اود پیشو دتنگولو او سزا ورکولود وجہ نہ د ہغی پہ عذاب کنبی انسانہ

^(۱) ددوی دخالود پاره اوگورنی کتاب الفضل باب إذا ذکر فی المسجد أنه جنب.....

^(۲) کشف الباری: ۳۶۰/۵.

^(۳) کشف الباری: ۶۵۱/۴.

^(۴) کشف الباری: ۶۳۷/۱.

^(۵) فتح الباری: ۳۵۷/۶ عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵.

^(۶) حوالہ جات بالا، ومسند ابی داؤد الطیالسی: ۳۵۴/۲ مسند جابر بن عبد اللہ، رقم: ۱۸۶۱ ومسند الإمام أحمد: ۳/۳۷۴ رقم: ۱۵۰۸۲ وحلیۃ الأولیاء: ۲۸۴/۶.

^(۷) صحیح مسلم کتاب الکسوف باب ما عارض علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی صلاة الکسوف..... رقم: ۲۱۰۰ عن جابر رضی اللہ عنہ

^(۸) فتح الباری: ۳۵۷/۶ عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵ ارشاد الساری: ۳۱۴/۱۵.

^(۹) فتح الباری: ۳۵۷/۶ عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵ شرح النووی: ۲/۲۳۶ کمال اکمال المعلم مع شرحه مکمل اکمال الإكمال: ۵۶/۶

شوې وی. هغه ښځه د عذاب مستحق شوې ځکه چې هغه مؤمنه نه وه. د مؤمنانو صفاتو خو دکبار نه په توبه کولو سره معاف کېږي. په دې وجه چې کله گناه معاف شوه نو د سزا او عذاب څه معنی؟ ځکه چې هغه هم کافره وه په دې وجه ورته عذاب کیدلو او د پېشو په تکلیف کولو سره عذاب په هغې باندې زیاتى. (۱)

خو بیا هم علامه نووی رحمته الله علیه فرماني چې صحیح هم دغه دی چې هغه مسلمه وه نه چې کافره. ددې دوزخ ته داخلیدلو سبب هم هغه پېشو وه نه چې کفر. کما هو ظاهر الحدیث. ترکومي پورې چې ستاسو (قاضی عیاض، ددې خبرې تعلق دې چې پېشو تنگول صفاتو کینې داخل دی چې د کبار نه اجتناب او احتراز په صورت کینې معاف کېږي. نو ددې جواب دادې چې پېشو تنگول صغیره پاتې نه شو بلکه ددغه ښځې د اصرار د وجې نه کبیره جوړه شوې وه. دې نه علاوه په حدیث کینې مخلد فی النار کیدو ذکر چرته دې چې اشکال دې وی؟ (۲)

راجع څه دي؟ لیکن دلته د قاضی عیاض رحمته الله علیه خبره صحیح ده هغوی چې د کافره کیدو کوم احتمال ذکر کړې دې هغه صحیح دي. د ابو نعیم رحمته الله علیه تاریخ اصفهان (۳) اود علامه بیهقی رحمته الله علیه البعث والنشور (۴) کینې تصریح ده چې هغه ښځه کافره وه. ابن الملقن رحمته الله علیه هم خپل یو قول هم دغه ذکر کړې دې چې هغه ښځه کافره وه اود هغه دویم قول د امام نووی رحمته الله علیه موافق دي (۵)

د حضرت عائشه رضی الله عنها راتې هم دغه ده چې هغه ښځه کافره وه اودا حدیث دهغه احادیثونه دي د کوم د وجې نه چې حضرت عائشه رضی الله عنها په حضرت ابوهریره رضی الله عنه باندې اعتراض کړې دي او فرمائیلي دي: «هل تدري ما كانت المرأة؟ ان المرأة مع ما فعلت كانت كافرة، وان المؤمن اكرم على الله عز وجل من ان يعذب في هرة، فإذا حدثت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فانظر كيف تحدث؟» (۶) یعنی آیا تاته پته ده چې هغه ښځه څه وه؟ هغه ښځه کوم څه چې هغې او کرل دهغې سره کافره وه. د مؤمن شان او مرتبه د الله تعالی په نیز ددې نه ډیره اوچته ده چې د یوې پېشو د وجې نه هغې ته عذاب ورکړی والله اعلم بالصواب

قوله: لم تطعها، ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض: دغه ښځې پېشو

تړلې وه هغې باندې نې څه نه خوړل اونه نې هغه خلاصوله چې هغه د زمکې چینجی وغیره نه نې څه خوړلې وې. د خشاش ځا، مثله ده یعنی په دې باندې ضمه، فتحه یا کسره دریواړه حرکات لوستل جائز دي. حشرات الارض یعنی چینجو وغیره ته وائی لکه مږه کوم چې د پېشو یو ډیر خوښ خوراک دي. (۷)

(۱) شرح النووي على مسلم: ۲/۲۳۶ عمدة القاری: ۱۵/۱۹۸ کمال المعلم للقاضي: ۳۰۸/۳.

(۲) حواله جات بالا.

(۳) تاریخ اصفهان (أخبار أصفهان): ۲/۱۵۴ تحت ترجمة رقم: ۱۳۴۱ محمد بن النعمان بن عبد السلام، وعمدة القاری: ۱۹۸/۲۵۲.

(۴) کتاب البعث والنشور للبيهقي: ۷۹/۱ باب قول الله تعالى عز وجل: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ...﴾ رقم: ۴۸ باب ما يستدل به النبي صلى الله عليه وسلم... رقم: ۱۹۱-۱۹۰ وفتح الباری: ۶/۳۵۸.

(۵) التوضيح: ۱۹/۲۵۲ عمدة القاری: ۱۵/۱۹۸ فتح الباری: ۶/۳۵۸.

(۶) إرشاد الساري: ۵/۳۱۴ فتح الباری: ۶/۳۵۸ مسند أحمد: ۲/۱۹۷ رقم: ۱۰۷۳۸.

(۷) إرشاد الساري: ۵/۳۱۴ عمدة القاری: ۱۵/۱۹۸ فتح الباری: ۶/۳۵۸ شرح النووي على مسلم ۲/۲۳۶.

«حدیث نه مستنبط فوائد: ددی حدیث نه معلومه شوه چه پیشوگانې ساتل او هغه ترل جائز دی په دې شرط چه دهغې د خوراک خبناک انتظام هم اوکړی. دغه حکم د ټولو ساتونکو خناوړو او مرغو دې بل. دې د خوراک خبناک انتظام د هغې په مالک باندې په دې صورت کښې واجب دې چه که چرې دا مستقل او ترې. قاله القرطبی والنووی.»^(۱)

دې نه علاوه دا هم مستفاد کیږي چه د پیشوگانو وغیره تمليك «بیا بیع و شرا» جائز دی. چنانچه یو روایت کوم چه د همام بن منبه رضی الله عنه په طریق سره دې^(۲) په هغې کښې «هرة لها» الفاظ دی یعنی هغه پیشو د دغه ښځې مملوکه وه. والله اعلم بالصواب.^(۳)

ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د رانې مطابق خوترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت واضح دې چه هغه هغه ټول احادیث شاتنی باب نمبر ۱۴ سره یوځاني کوي. د منځ دوه ابواب ((باب غورمال المسلم...)) و ((باب غنم من الدواب...)) د موقع او محل په اعتبار سره حذف کول اولي گرځوی اودا د ناسخینو غلطی گرځوی. (۴) د باب نمبر ۱۴ عنوان وو «باب قول الله تعالى ﴿وَيَتَّخِذُ مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾» بغیرد څه شک نه زیر بحث حدیث دې سره مناسبت لری چه هر هه په دابه کښې شامل ده اوهر دابه مخلوق دي.

نور شراح عینی قسطلانی رحمهما الله وغیره دلته دمناسبت بیانولوته تعرض نه دي کړې مگر زمونږ دا کابر علماء دیوبند نه حضرت گنګوہی رحمته الله علیه فرماني: «ثم ان جمیعاً ما أورده في الباب (۵) من الروایات لمقصوده منها أن للدواب ذكر أفعالها، غير أن بعض الروایات لما كانت تتضمن فائدة أزيد من هذا القدر نه عليها بزيادة لفظ الباب (۶) هناك، وأورد الرواية المتضمنة لتلك الفائدة...»^(۷)

یعنی امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کښې څومره روایات نقل ړي دی دهغه ټولومقصود دغه دې چه په هغې کښې دواب (ساه والو) ذکر دي. مگر په دې کښې بعض روایات چونکه دې سره زیاتې فائدي ته متضمن دي نودا فائده (جدیده) زانده باندې د تنبیه کولو دپاره لفظ باب هلته اضافه اوکړه او بیانی دغه روایت راوړلو کوم چه دغه فائدي ته متضمن وو. خلاصه دا شوه چه دلته د ناسخین صحیح بخاری د تغلیط ضرورت نشته اودا د باب فی باب د قبیل نه دي. حضرت شیخ الحدیث زکریا کاندهلوی رحمته الله علیه هم دا راجع گرځولی دی.^(۸)

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۸ فتح الباری: ۶/۳۵۸ شرح النووی علی مسلم: ۲/۲۳۶ شرح القرطبی علی مسلم: ۶/۵۰۶ کتاب البر والصلة، باب عذبت امرأة فی هرة، رقم: ۲۵۳۰.

(۲) صحیح مسلم کتاب البر والصلة... باب تحريم تعذيب الهرة..... رقم: ۶۶۷۹.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۱۹۸.

(۴) فتح الباری: ۶/۳۶۰.

(۵) أي باب قول الله تعالى: ﴿وَيَتَّخِذُ مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾.

(۶) هو أصل مطرد من أصول التراجم المذكورة في المقدمة، وهو الأصل السادس منها. تعليقات اللاص: ۷/۳۸۷، همدان اوهگورنی کشف الباری: ۱/۱۲۲ اصل نمبر ۱۲ فصل اول تراجم بخاری مقدمه الكتاب.

(۷) لاص الدراری: ۷/۳۸۷.

(۸) تعليقات اللاص: ۷/۳۸۷.

قوله: قال: وحدثنا عبد الله عن سعيد المقبري عن أبي هريرة (۱)

د عبارت مطلب اود حدیث تخریج: د قال ضمیر عبد الاعلی سامی رضی الله عنه طرف ته راجع دی او په دی عبارت کښې امام بخاری رحمته الله علیه د دی حدیث یو بل طریق طرف ته اشاره کړې ده. اودا حدیث دکوم طرف ته چه امام اشاره کړې ده په مسلم شریف کښې موصولا موجود دي. (۲)

د باب شپږم حدیث د حضرت ابو هریره رضی الله عنه دي.

الحدیث السادس

[۲۸۱]- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "نَزَلَ نَبِيُّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَحْتِ شَجَرَةٍ، فَلَدَغَتْهُ مُمْلَةٌ، فَأَمَرَ بِهَا زَوْهُ فَأُخْرِجَ مِنْ نَحْتِهَا، ثُمَّ أَمَرَ بِبَيْتِهَا فَأُحْرِقَ بِالنَّارِ، فَأَوْحَى إِلَيْهِ: قَهْلًا مُمْلَةً وَاحِدَةً" [۲۸۵۹] (۳)

ترجمه: انبياء کرام عليهم الصلوات والتسليمات نه يوم محترم نبی (عزیر رضی الله عنه) یا موسی رضی الله عنه د یوې ونې لاندې د آرام په غرض سره کوز شو. چرته چه یومیرې هغه ته ټک ورکړو. نو هغوی دخپل سامان دهغه ځانې نه د اوچتولو حکم ورکړو. بیانی د میری د سورې باره کښې حکم او فرمانیلو. دغه شان نی د دې میری سوږه اوسوزوله. (په دې باندې) الله تبارک وتعالی وحی نازل کړه چه تا صرف د یو میری (کوم چه تکلیف دررسولې وو) باندې اکتفا اونه کړه؟

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابي اويس مدنی اصبحی رضی الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من کره ان يعود فی الکفر... کښې تیر شوی دی (۴)

مالك: دا ابو عبد الله مالک بن انس مدنی اصبحی رضی الله عنه دي. ددوی تفصیلی تذکره بدء الوحی او کتاب الإيمان باب من الدین الغرامن الفتن کښې ذکر شوي ده. (۵)

ابو الزناد: دا ابو الزناد عبد الله بن ذکوان مدنی قرشي رضی الله عنه دي.

الاعرج: دا عبد الرحمن بن هرمرز الاعرج قرشي رضی الله عنه دي. ددې دواړو محدثینو حضراتو تذکره ((کتاب الإيمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان)) لاندې تیره شوي ده. (۶)

(۱) د حضرت سعيد مقبري رضی الله عنه حالات کشف الباری: ۳۳۶/۲ کتاب الإيمان او حضرت ابو هریره رضی الله عنه حالات کشف الباری: ۶۵۹/۱ کتابا الإيمان کښې تیر شوی دی

(۲) صحيح مسلم کتاب السلام باب تحريم قتل الهرة رقم: ۲۲۴۲.

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، مر تخریجه فی کشف الباری کتاب الجهاد ۳۵۵/۲-۳۵۴.

(۴) کشف الباری: ۱۱۳/۲.

(۵) کشف الباری: ۸۰/۲، ۲۹۰/۱.

(۶) کشف الباری: ۱۱-۱۱/۲.

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوی دی. ^(۱)

دا حدیث کتاب الجهاد کښې تیر شوی دی او دې سره متعلق څه مباحث هم هلته تیر شوی دی. په دې وجه به مونږ دلته یو څو فوائد ذکر کوو. ^(۲)

د مېړي عجيبه او هيرانوونکي عادتونه: د رزق په لټون کښې هر ساه والا مختلف حيلې متنوع اسباب او ډيرې طريقې اختياروي. خو په دې کښې د ټولونه حيله باز ساه والا مېرې دي. د ده د عجيبه عادتونو نه يو دا هم دې چه که ده ته چرته څه ځيز ملاؤشی نو دې هغه يوازې د خوړلو کوشش نه کوي بلکه د خپلې برادرۍ نور هم خبروي. هم دگرمنی د موسم نه د يخنښی د موسم خوراک راجمع کول شروع کوي. که چرته د دانود خرابيدو خطر ه وی نو هغه د زمکې سر ته راؤړی دې دپاره چه تازه هوا پرې اولگي. که چرته زمکه کنستلوسره خپله سوره (ډکور) جوړوي نو هغه په کوږوږو انداز کښې جوړوي نيغه ئی نه جوړوي دې دپاره چه د باران اوبه دا اود ده خوراک خراب نه کړی. په ساه والا ځيزونو کښې

د ده په شان بل نه شته چه د خپلې جوسې نه زيات وزن اوچتوی. ^(۳)

د ټول کال خوراک ئی يوه دانه غنم: علماؤ ليکلی دی چه حضرت سليمان عليه السلام د يوميږي نه تپوس اوکړو چه ستا د يو کال دپاره څومره خوراک کافی دي؟ نوميږي جواب ورکړو دغنم يوه دانه. سليمان عليه السلام حکم اوکړو چه دا مېرې په يوبوتل کښې بند کړنی او د ده د خوراک په توگه د غنم يوه دانه کيږدنی. ټول کال هغه بوتل پروت وود کال تيريدو نه پس سليمان عليه السلام هغه بوتل راؤغونستلو اوسرنې ترې لرې کړو نوچه ونی کتل مېرې ژوندی اوسلامت موجود وو او هغه صرف نيمه دانه خوړلې وه حضرت سليمان عليه السلام مېرې ته اووئيل چه تاخو وئيلي وو چه زما د يو کال خوراک د غنم يوه دانه ده؟ مېرې په جواب کښې عرض اوکړو اي د الله تعالی نبي! تاسو يو ډير عظيم الشان بادشاه یسی اوبه ډيرو زياتو امورو او معاملاتو کښې مشغول یسی نوزما اندېښنه پيدا شوه چه تاسو ما چرته هير نه کړنی او په دې باندې دوه کاله تير شی. په دې وجه ما نيمه دانه اوخوړله او نيمه مې د بل کال دپاره اوساتله چه د اولرې مړ نه شم چنانچه حضرت سليمان عليه السلام د دغه مېرې په پوهه عقل دماغو په بيدارنی او هوښيارنی باندې ډير حيران او متاثر شو. ^(۴)

د کمزورو په ذريعه د رزق رسول: دامام دارقطني رحمته الله عليه وغيره په حواله سره علامه دميری رحمته الله عليه حياء الحيوان کښې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه يو حديث نقل کړې دې چه نبي کریم صلی الله علیه و آله فرمايلى دی چه مېرې مه وژنئ. ځکه چه يوخل حضرت سليمان عليه السلام د صلاة استسقاء په نيت سره اووتلو نو چه ونی کتل يو مېرې په شا باندې پروت دې او هغه خپل واړه واړه لاسونه خپې (د آسمان طرف ته) اوچت کړی وو اودا الفاظ ئی وئيل: «اللهم! اخلق من خلقك، لاغنى لئامن فضلك، اللهم! لاتواخذنا بذنوب عبادك الخاطئين»

^(۱) كشف الباري: ۶۵۹/۱

^(۲) كشف الباري كتاب الجهاد دوم: ۳۵۸-۳۵۶.

^(۳) عمدة القاری: ۱۹۹/۱۵ فتح الباری: ۳۵۹/۶.

^(۴) عمدة القاری: ۱۹۹/۱۵ تعليقات الاعم: ۳۹۵/۷.

وَأَسْقَا مطراً، تَنْتَبِهُ لِنَابِهِ شَجَرًا، وَأَطْعَمْنَا ثَمَرًا»^(۱) یعنی ای الله مونږ هم ستاسو په ټولو مخلوقاتو کښې یو مخلوق یو. مونږ هم ستاد فضل او کرم نه مستغنی نه یو، ای الله ته د خپلو خطا کارو بند یگانو رانیول زمونږ نه اونه کړې. او زمونږ د پاره داسې باران او وړوې دکوم په ذریعه چه زمونږ دپاره بوتی ونې راژتوکوی او مونږ ته (د هغې) میوې را کړې.

حضرت سلیمان علیه السلام دا ټول منظر لیدلوسره خپلو ملگرو ته او فرمائیل واپس لارښی زمونږ دپاره دا کافی شوی دی او تاسو د نورو مخلوقاتو په عوض سره خړوب کولې شئ. (۲)

دعوي ژبې د وسعت يو مثال: په روايت باب کښې راغلی دی «لَمَّا أَمَرْتُهَا» هم دغه روايت شاته په

کتاب الجهاد کښې هم راغلی دې هلته «فَأَمَرَ بِقِرْيَةِ النَّهْلِ...»^(۳) الفاظ دی؟ چنانچه د میری سورې یا کور ته قریه و نیلې شوې ده او روايت باب کښې چه کوم د بیت الفاظ دی او هغه روايت بالمعنی دې. او قریه النمل معنی ده ددوی د جمع کیدو ځای. (۴)

اهل عرب به او طان کښې تفریق کوی چنانچه انسانی مسکن ته د وطن نوم ورکوی اود ازمری اوسیدو ځای ته عرین او غابه داویش دپاره عطن د هوسنی دپاره کناس، لیوه دپاره وجار د مرغودپاره عش اود مچې دپاره کور اود مړې دپاه نافع استعمالوی. (۵)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: په ساه والا ځناورو کښې چه کوم موږی وی هغه وژل جائز دی هم په دې کښې میری هم داخل دی چه د تکلیف وغیره سبب جوړشی نو د دې وژل جائز دی. قاضی عیاض رحمه الله فرماني «وفيه دليل على جواز قتل النمل، وكل مؤذ»^(۶)

۱۶- باب: إِذَا وَقَعَ الدُّبَابُ فِي شَرَابٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْسِهُ، فَإِنْ فِي أَحَدِي جَنَاحَيْهِ دَاعَوْهُ فِي الْأُخْرَى شَقَّاعٌ.

اختلاف نسخ: لکه څنگه چه وړاندې تیرشو د شراح بخاری عمومی راښی هم دغه ده چه بعض ناسخینو کتاب بدء الخلق کښې څه بې جوړه تراجم ذکر کړی دی. کومو چه د دغه تراجم لاتدي ذکر کړې شوی احادیثوسره څه تعلق نه لری. هم دغه مسئله دلته هم ده. حافظ ابن حجر، علامه عینی او علامه قسطلانی رحمهم الله وغیره فرماني چه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث ذباب نه وړاندې د ابوذر په نسخه کښې دهغوی د بعض شیوخ په حواله سره «باب إذا وقع.....» په عنوان سره ترجمه الباب قائم کړې شوي دي خود نورو ناسخینو په نسخو کښې دا عبارت یا ترجمه محذوف ده او د دغه

(۱) مشکو المصابيح، کتاب الصلاة باب الاستسقاء، الفصل الثالث رقم: ۱۵۱۰ وسنن الدارقطني: ۲/۶۶ کتاب الاستسقاء، رقم: ۱.

وشرح مشکل الآثار: ۱/۳۳۱ رقم: ۸۷۵

(۲) حیات الحيوان: ۲/۲۰۷، دیاب النون النمل، فائدة اخرى وإرشاد الساری: ۳۱۵/۵.

(۳) صحیح البخاری کتاب الجهاد باب (بلا ترجمه) رقم: ۳۰۱۹.

(۴) عمدة القاری: ۱۹۹/۱۵، شرح القسطلانی: ۳۱۴/۱۵، فتح الباری: ۳۵۸/۶.

(۵) عمدة القاری: ۱۹۹/۱۵، فتح الباری: ۳۸۸/۶.

(۶) إكمال المعلم: ۱۶۵/۷، کتاب السلام رقم: ۲۳۱، عمدة القاری: ۱۹۹/۱۵، شرح القسطلانی: ۳۱۴/۵، فتح الباری: ۳۵۸/۶، شرح

السنة للنفی: ۲۸۸/۶.

شرح حضراتو په قول هم دغه اولی دی. (۱) اود گنگوهی رحمته او شیخ الحدیث کاندهلوی رحمته په نیز دا ترجمه هم دیاب فی باب دقبیل نه ده او زیاتی فاندې ته متضمن ده. (۲)
ذو حجة الباب مقصد: ددې باب لاندې درج شوی احادیثو کښې ذباب (مچ) ذکر دې اود بعض نوږو ساه والاخیزونو هم ذکر دې اودا ټول مخلوق دی. بیا دې دا خبره ښکاره وی چه دې کښې شپږ احادیث دی په کوم کښې چه اولنې حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی.

الحديث الاول

[۳۴۲]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا سَلْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَتِيبَةُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ بْنُ حُنَيْنٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَاهُ رِثَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا وَقَعَ الذَّبَابُ فِي شَرَابٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْسِمْهُ ثُمَّ لِيَنْزِعْهُ، فَإِنْ فِي إِحْدَى جَنَاحَيْهِ دَاعَاؤُ الْآخَرِ شِفَاءٌ» [۵۳۴هـ] (۲)

ترجمه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه حضور پاک فرمانیلی دی چه که چرته ستاسو (خوراک) څښاک څیز کښې مچ پریوخی نو هغې ته غویه ورکړنې بیانی راؤباسنی ځکه چه دهغې په یو وزر کښې بیماری او بل کښې شفا وی.

تراجم رجال

خالد بن مخلد: دا ابوالهیشم خالد بن مخلد کوفی بجلی رحمته دي.
سليمان دا ابویوب سلیمان بن بلال رحمته دي. ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب العلم باب طرح الإمام المسألة علی اصحابه..... لاندې راغلې ده. (۳)

عتبه بن مسلم: دا عتبه بن مسلم مدنی رحمته دي بنو تميم مولى دي هم دغه عتبه بن ابی عتبه هم دي. (۴)
دي د عبید بن حنین، حمزه بن عبدالله بن عمر، نافع بن جبير بن مطعم، ابوسلمه بن عبدالرحمن، عبدالله بن رافع بن خديج او عكرمه مولى ابن عباس رحمهم الله وغيره نه د حدیث روایت كوي او دوى نه د حدیث سماع كونه كړي كښې ابن اسحاق، سليمان بن بلال، اسماعيل بن جعفر بن ابی كثير، محمد بن جعفر بن ابی كثير، مسلم بن خالد زنجی، سعيد بن ابی بلال، ابراهيم بن ابی يحيى او يوسف بن يعقوب الماجشون رحمهم الله وغيره شامل دي. (۵)

(۱) فتح الباری: ۳۶۰/۶ عمدة القاری: ۲۰/۱۵ شرح الفسطانی: ۳۱۵/۵.

(۲) لایع الدراری مع تعلیقاته: ۳۸۷/۷ والأیوب والتراجم: ۲۱۲/۱.

(۳) قوله: سمعت أبا هريرة رضي الله عنه: الحديث. أخرجه البخاري أيضا كتاب الطب باب إذا وقع الذباب في الإناء - رقم: ۵۷۸۲ وأبو داود في سننه. كتاب الأطعمة. باب في الذباب يقع في الطعام. رقم: ۳۸۴۳ وابن ماجه في سننه كتاب الطب باب الذباب يقع في الإناء - رقم: ۳۵۰۵.

(۴) كشف الباری: ۱۳۷/۳ - ۱۳۵.

(۵) نهذيب الكمال: ۳۲۳/۱۹ ونهذيب التهذيب: ۱۰۲/۷ والجرح والتعديل: ۴۹۱/۶ رقم الترجمة: ۲۰۶۵.

(۶) د شیوخ وتلامذه د تفصیل دپاره اوگورنی حواله جات بالا.

ابن جبان رحمته الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي. (۱) حافظ ذهبي رحمته الله فرماني صدوق. (۲) حافظ خزرجي رحمته الله فرماني ثقة. (۳) حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني ثقة. (۴) عتبه بن مسلم رحمته الله د امام ترمذي رحمته الله نه علاوه د نور ائمه سته راوی دي. رحمه الله رحمة واسعة. (۵)

تنبيه (د امام بخاري يو وهم): خطيب بغدادی رحمته الله موضح کښې ليکلی دی چه امام بخاري رحمته الله عتبه بن ابي عتبه او عتبه بن مسلم په مينځ کښې فرق کړې دي او خپل تاريخ (۶) کښې دواړه جدا جدا شمير کولو سره د هر يو ترجمه جدا ليکلي ده. حالانکه صحيح دا ده چه دا دواړه يودی (۷) هم دغه عبد الغني بن سعيد ازدي رحمته الله نه هم نقل دي. (۸) په ظاهر امام ته ځکه وهم شوې دي چه د عتبه شاگرد سعيد بن ابي هلال کله د عتبه نه روايت د حديث کوي نو کله عتبه بن مسلم فرماني اوبل وخت عتبه بن ابي عتبه. والله اعلم بالصواب. (۹)

عبيد بن حنين: دا ابو عبد الله عبيد بن حنين مولی زيد بن الخطاب عدوی رحمته الله دي. (۱۰)
ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوی دی. (۱۱)

يوه بله تنبيه: حافظ د عبيد بن حنين رحمته الله باره کښې ليکلی دی چه بخاري شريف کښې دهغوی د حديث باب نه علاوه بل يو حديث نشته دي. (۱۲)
دا د هغوی تسامح دي صحيح بخاري کښې دهغوی نور هم روايات دي. (۱۳)

قوله: قال النبي صلى الله عليه وسلم: إذا وقع الذباب في شراب أحدكم، فليغمسه، ثم لينزعه، فإن في إحدى جناحيه داء، والأخرى شفاء.

د الذباب تحقيق: حافظ ابن التين فرماني چه ذباب جمع ده د ذبابة خو ابو هلال عسکری فرماني ذباب پخپله مفرد دي او ددي جمع ذبان دي. عامة الناس ذبابة واحد د پاره او ذبان جمع دپاره يادوي نو دا غلط دي. ددي لفظ په حقيقت کښې نور هم ډير اقوال دي ليکن زړه ته لگيدونکې خبره د ابن سيده

(۱) کتاب الثقات: ۵/۲۵۰ و تهذيب الكمال: ۱۹/۳۲۳.

(۲) الكاشف: ۲/۲۴۰ رقم: ۳۷۱۳.

(۳) خلاصة الخزرجي: ۲۵۸ من اسمه: عتبه.

(۴) تقريب التهذيب: ۱/۶۵۴ رقم: ۴۵۸.

(۵) تهذيب الكمال: ۱۹/۳۲۴.

(۶) التاريخ الكبير: ۶/۵۲۴ رقم: ۳۱۹۵-۳۱۹۵.

(۷) موضع أوامم الجمع والفرق: ۱/۱۶۱ تهذيب التهذيب: ۷/۱۰۲ تعليقات تهذيب الكمال: ۱۹/۳۲۳.

(۸) تهذيب التهذيب: ۷/۱۰۲.

(۹) تهذيب التهذيب: ۷/۱۰۲.

(۱۰) ددوی د حالو دپاره او گوړني کتاب الصلاة باب الخوخة والمرعى المسجد.

(۱۱) كشف الباري: ۱/۶۹۰.

(۱۲) فتح الباري: ۱۰/۲۵۰ کتاب الطب.

(۱۳) د کتاب الصلاة محوله باب رقم: ۴۶۶ تحفة الانراف: ۳/۳۹۵ رقم: ۱۴۵ مسند سعد بن مالك ابو سعيد الخدري رحمته الله.

د د کومه چه هغوی په المحکم^(١) کښې ذکر کړې ده چه ذبابه مستعمل خو نه دې مگر ابو عبيد د احمر نه هم دغه نقل کړی دی. صحیح ذباب دې. قرآن کریم کښې راغلی دی ﴿وَأَن يَسْتَفِيدُوا مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبِ وَالطَّلُوبِ﴾^(٢) ددې تفسیر مفسرین حضراتو په واحد سره کړې دي^(٣) د شواب نه مواد: دلته د شراب په مفهوم کښې هر قسم بهیدونکې خیز شامل دي. په قرآن کښې د شاتو دپاره هم د شراب لفظ استعمال کړې شوې دي. فرمایلی دی ﴿يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ﴾^(٤) بلکه د صحیح بخاری او ابوداؤد شریف^(٥) هغه روایت زیات جامع دې په کوم کښې چه د اناء لفظ دې. په لوبښی کښې خو ماکولات او مشروبات دواړه وی مطلب دادې چه که ستاسو د خوراک څښاک په خیزونو کښې مچ پریوځي. دې نه علاوه د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه او حضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې د طعام لفظ راغلی دي. ^(٦) لیکن څنگه چه اوس مونږ او خودل اناء لفظ زیات جامع دي.

قوله: فليغمسه: غمس د باب ضرب نه په معنی د غوږې ورکولو داخلولو. ^(٨) ابو عبیده رضی الله عنه فرمانی مطلب دادې چه دې پوره مچ له د خوراک څښاک په خیز کښې غوږه ورکړی دې دپاره لکه څنگه چه بیماری وتلې ده چه هغه شان ترې شفا هم راوځي. ^(٩)

خومره غوږې ورکول پکار دي یو یا درې؟ دباب په روایت کښې دا مصرح نه دې چه خومره څل به دې مچ له غوږه ورکول وی؟ صرف هم دغه دی چه غوږه ورکولو سره ئی راؤبانی وئی غورزونئ. یو بل روایت کوم چه د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دي. په هغې کښې دی چه: «دکنا عند أنس، فوقع ذباب فی اناء، فقال أنس لأصبعه، فغمسه فی ذلك الإناء ثلاثاً، ثم قال: بسم الله، وقال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرهم أن يفعوا ذلك»^(١٠)

(١) المحکم: ١٠/٥٤ الذال والباء مادة: ذ ب ب.

(٢) سورة الحج: ٧٣.

(٣) عمدة القاری: ١٥/٢٠٠ التوضیح: ١٩/٢٥٧ فتح الباری: ١٠/٢٥٠ رقم: ٥٧٨٧.

(٤) سورة النحل: ٦٩.

(٥) صحیح البخاری کتاب الطب باب إذا وقع الذباب فی الإناء رقم: ٧٨٢ هوسن ابی داؤد کتاب الأطعمة باب فی الذباب یقع فی الإناء رقم: ٣٨٤٣.

(٦) عمدة القاری: ١٥/٢٠٠ فتح الباری: ١٠/٢٥٠.

(٧) سنن ابن ماجه کتاب الطب باب الذباب یقع فی الإناء رقم: ٣٥٠٤ وابن حبان: ٣/٢١٨ کتاب الطهارة باب البیاء. ذکر الأثر بفنس الذباب فی الإناء رقم: ١٢٤٤.

(٨) القاموس الوحید مادة: غمس عمدة القاری: ١٥/٢٠٠.

(٩) عمدة القاری: ١٥/٢٠٠.

(١٠) کشف الاستار. کتاب الأطعمة باب الذباب یقع فی الإناء رقم: ٢٨٦٦ ومجمع الزوائد للهيثمی: ٥/٣٨ کتاب الأطعمة باب فی الذباب... والأحادیث المختارة للضیاء المقدسی: ٥/٢٠٧-٢٠٦ رقم: ١٧٣٥.

دکوم حاصل چه دادې چه ثمامه بن عبدالله بن انس رضي الله عنه به قول حضرت انس رضي الله عنه درې خل مج له په لوبښې کښې غوږه ورکړه. بسم الله نى اوونيله اوونى فرمائيل چه رسول الله صلى الله عليه وسلم مونږ ته ددې حکم راکړې دي.

هم دغه حديث د حضرت ابو هريره رضي الله عنه هم نقل دي حافظ فرماني: «رواه حماد بن سلمة عن ثمامة، فقال: عن أبي هريرة ورجلها أبو حاتم، وأما الدارقطني، فقال: الطبري كان محتملان»^(١) چنانچه دواړه صورتونه صحيح دي. د تثلث والاروايت په مبالغه باندې محمول دي.^(٢)

قوله: فإن في إحدى جناحيه داع... يعنى ددې په يووزر کښې بيمارى ده د ابوداؤد شريف^(٣) روايت کښې احد دي يعنى مذکر دي خو په دې کښې هيڅ حرج نشته دې ځکه چه لفظ جناح مذکر او مؤنث دواړه شان استعمالېږي. يو قول دادې چه تانيث جناح په اعتبار ديد دي خو صفحاني رحمته الله عليه

«أحد جناحيه» يعنى د مذکر والاروايت ته راجع ونيلې دي اود تانيث د احتمال نى انکار کړې دي.^(٤) داع نه څه هراد دي؟ د مچ جبلت او طبعى عادت هم دغه دي چه کله هغه څه د خوراک څښاک په څيز کښې پريوځي نو هغه وزر اول پريوځي کوم کښې چه بيمارى وي دې دپاره چه خپل خان بچ کړي شي.^(٥) نو مقصد خوددې کار نه خپل خان بچ کول وي خود ده په دغه وزر کښې زهر ريا د جديده محاورې مطابق جراثيم وي. يو روايت^(٦) کښې د زهر تصريح راغلې ده نو داع نه مراد زهر دي.^(٧) د زهر و الا وزر کوم يو وي؟ حافظ ابن حجر فرماني ددې حديث د يو طريق نه چه په کوم يو وزر کښې بيمارى ده او کوم کښې شفا؟ ماته معلومه نه شوه اوددې تعيين مې اونه کړې شو ليکن بعض علماؤ ليکلى دي چه هغوى په دې معامله کښې تامل کړې دغور او فکر لار نى خپله کړې نو معلومه شوه چه مچ په يو څيز کښې د پريوتلو په وخت خپل گس وزر سره خپل خان بچ کوي يعنى په خپل گس اړخ باندې پريوځي دکوم نه چه معلومه شوه چه د هغه په ښى وزر کښې شفاء ده. چنانچه ليکي: «ولم يقم لي في شيء من الطرق تعيين الجناح الذي فيه الشفاء من غيره، لكن ذكر بعض العلماء أنه تأمله، فوجدته يتقى بجناحه الأيسر، فعرف أن الأيمن هو الذي فيه الشفاء، والمناسبة في ذلك ظاهرة»^(٨)

(١) فتح الباري: ١٠/٢٥٠.

(٢) التوضيح لابن الملتن: ٢٥٦/١٩.

(٣) سنن أبى داؤد كتاب الأطعمة باب فى الذباب يقع فى الإناء رقم: ٣٨٤٣.

(٤) فتح الباري: ٢٥١/١٠ شرح القسطلاني: ٣١٥/٥ عمدة القاري: ٢٠١/١٥.

(٥) كما فى رواية أبى داؤد، رقم: ٣٨٤٤ وابن حبان: ٥٥١/١٢ كتاب الأطعمة باب آداب الأكل رقم: ٢٥٠ مؤمنستند أحمد:

٢٣٠/٢ رقم: ١٤١ مؤمنستند أبى هريرة، وقال أفلطون: الذباب أحرص الأشياء، حتى إنه يلقى نفسه فى كل شىء، ولو كان فيه

هلاكة. فتح الباري: ٢٥٠/١٠.

(٦) الطب النبوى لأبى نعيم: ٤٠٢/٢ رقم: ٤٩٣.

(٧) بذل المجهود: ٤٨/١١ رقم: ٢٨٤٣ فتح الباري: ٢٥١/١٠ التوضيح لابن الملتن: ٢٥٤/١٩ عمدة القاري: ٢٠١/١٥.

(٨) فتح الباري: ٣٥١/١٠.

حدیث په حقیقت باندې معمول دي که په مجاز د پورتنۍ تفصیل نه معلومه شوه چه په حدیث شریف کېسې د مرج بازه کېسې کوم ونیلی شوی دی چه د ده په یو وزر کېسې بيمارۍ یا زهر وی نو دا حقیقت دي که مجاز: بعض حضراتو د داء نه مجاز ادا الکبر مراد اخستي دي اود شفاء نه مراد د کبر علاج گرځونې شوي دي چه دغه شان مج له پوره غوړه ورکولو سره تواضع پیدا کېږي او تکبر ختمېږي ځکه چه عموماً دا کتلې شی چه په خوراک کېسې د داسې قسم څه څیز پریوخی نو بنده خوراک پرېږدي اودغه شان هغه خوراک ضائع کېږي (۱)

چنانچه صاحب بحر د سراج نه نقل کړی دی چه بعض علماء وائي چه دي نه داء الکبر مراد دي لیکن پخپله صاحب البحر وائي چه دا ضعیف دی ځکه چه بیا د جناحین تذکري اود شفاء د تذکري هېڅ څه ضرورت نشته دي نه علاوه دا موقف د حدیث د نص خلاف دي (۲)
ترجمه الباب سوره د حدیث مطابقت د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د دي حدیث ذباب مطابقت ترجمه انبیا سره واضح دي چه ذباب هم د مخلوقات د قبیل نه دی
ذباب دویم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی

الحدیث الثاني

[۳۳۳]- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ الْأَزْرَقِيُّ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنْ الْحَسَنِ وَأَبِي بَيْرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: غَفِرَ لِأَمْرَأَةٍ مُوسِمَةٍ، مَرَّتْ بِكَلْبٍ عَلَى رَأْسِ رَجُلٍ يَلْتَهُ، قَالَ: كَأَدَّ يَقْتُلُهُ الْعَطَشُ، فَتَزَعَتْ خُفَّيْهَا، فَأَوْتَقَتْهُ بِحِمَايَهَا، فَتَزَعَتْ لَهُ مِنَ الْمَاءِ، فَغَفِرَ لَهَا بِذَلِكَ - [۳۳۸] (۳)

ترجمه رجال

الحسن بن الصباح دا الحسن بن صباح ابوعلی واسطی شم بغدادی رحمة الله عليه دي ددوی تذکره کتاب الإيمان باب زیادة الإيمان وتقائه کېسې راغلي ده (۴)
اسحاق الأزرق دا اسحاق بن یوسف بن یعقوب بن مرداس مخزومی ابو محمد الأزرق رحمة الله عليه دي (۵)
عوف دا عوف بن ابی جمیله الاعرابی عبدی بصری رحمة الله عليه دي ددوی تذکره کتاب الإيمان باب اتباع الجنائز من الإيمان کېسې تیره شوې ده (۶)

(۱) حوايه بالا للتوضيح: ۲۵۶/۱۹.

(۲) قال صاحب البذل: والظاهر أن الداء والشفاء محمولان على الحقيقة، فإن لها شواهد ونظائر. كالحلقة يخرج من بطنها الشراب النافع. وينبت من إبرها السم النافع. فلا بحث للحلل على السجاز. بذل المجهود: ۵۶۸/۱۱ كتاب الأطعمة.

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. رواه البخاري في كتاب الأنبياء باب بعد باب حديث الغار رقم: ۳۴۶۷ ومسلم رقم: ۵۸۱۵-۸۱۶ في كتاب الحيوان. باب فضل سقى البهائم المعرمة وإطعامها.

(۴) كشف الباري: ۳۶۷/۲

(۵) ددوی د تذکره دپاره اوگورنی کتاب الحج باب أين يصلى الظهر يوم التروية؟

(۶) كشف الباري: ۵۲۲/۲

الحسن: دا مشهور تابعی محدث حسن بصری رحمته الله دې د دوی تذکره کتاب الإيمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة ولا یکنفر صاحباً بارتکابها إلا بالشرک کنبی راغلي ^(۱)

ابن سیرین: دا مشهور محدث محمد بن سیرین انصاری رحمته الله دې د دوی تذکره کتاب الإيمان باب اتباع الجنائز.... کنبی تیره شوې ده. ^(۲)

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضی الله عنه دې ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کنبی تیر شوی دی. ^(۳)

قوله: عن أبوهريرة رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: غفر

لأمرأة مؤمنة مروت بكلب على رأس ركي يلهث قال: كما يقتله العطش. دا ابوهريره رضی الله عنه

نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمانیل چه د یوې زنکاړې ښځې مغفرت (صرف په دې خبره باندې) اوکړې شو چه هغه د یوسپی خواکې تیریدله چه د تندې د سختی (نیز دې وه چه مړ شوې وې)

د وجې نه د یوکوهی په غاړه باندې رچیدلو غفور فعل ماضی مجهول دې. غفراناً ددې مصدر دې. د مومسه معنی اوماده داشتقاق: دومسه معنی فاجره او زانیه ده ددې جمع مهامس مومات او موامس

ده. ^(۴) خو اصحاب حدیث ددې جمع میامیس لیکي. په یو حدیث شریف کنبی راځي «لا تموت جرم حتى ينظر في وجه الميامس» ^(۵) اود حضرت ابوانل شقیق بن سلمه رضی الله عنه یو روایت کنبی «اکثرتهم الدجال اليهود وأولاد الموامس» چه د دجال لعین اتباع کونکی عموماً زانیات او فاجراتو اولاد وی. الفاظ دی ^(۶)

ددې لفظ اصل اوماده د اشتقاق کنبی اختلاف دې. بعض دا مهموز او بعض دا مشال واوی گرځولې دې. یعنی د وسم نه مشتق دې یعنی دا د اصحاب عربیت رانې ده. ^(۷)

خو ابن السماک رحمته الله دا مهموز گرځوی. ابن قرقول رحمته الله فرمانی چه که همزه سره دا لفظ صحیح دې نودا «ماس الرجل» نه دې. دکوم معنی چه ده د بنده دومره وړانیدل چه هډو نضیحت قبول نه کړی

دغه شان ونیلی شی «ماس بین القوم» د قوم په مینځ کنبی فساد خورول او وړانې پیدا کول. ^(۸)

علامه عینی دمهموز کیدو احتمال رد کولوسره فرمانیلی دی که چرې مومسه د ماس نه مشتق وې نو اسم فاعل به ئی ماسه وې په دې وجه د علامه عینی په قول زما په نیز دا لفظ دباب فعلله نه دې یعنی مومس، دوسوس په وزن باندې. ددې باب نه د اسم فاعل د مؤنث دپاره هم مومسه دې. والله اعلم ^(۹)

^(۱) کشف الباری: ۲/۲۲۰.

^(۲) کشف الباری: ۲/۵۲۴.

^(۳) کشف الباری: ۱/۶۵۹.

^(۴) عمدة القاری: ۱۵/۲۰۱.

^(۵) رد ذلك فی حدیث جریح العابد. انظر صحیح البخاری کتاب الصلاة باب مسح الحصاصی الصلاة رقم: ۱۲۰۶ عن ابن هريرة رضی الله عنه

^(۶) رواه أبو نعیم فی الفتن. عن وکیع: ۴۷/۲ رقم: ۱۵۳۴ مکتبه التوحید، القاهرة.

^(۷) النهاية فی غریب الحديث والأثر: ۴/۳۱۸ مادة موس. باب الیم مع الواو. ومجمع بحار الأنوار: ۴/۳۳۳ مادة: موس.

^(۸) عمدة القاری: ۱۵/۲۰۲-۲۰۱ والمحكم لابن سیده: ۸/۲۹۹ مقولوبه: موس.

^(۹) عمدة القاری: ۱۵/۲۰۲.

د رکی معنی او ضبط: رکی د راه فتح کاف کسره او یا تشدید سره دې کوهی ته وائی په دې شرط چه دهغې منډیر یعنی اوچته غاره نه وی. ددې جمع رکابا ده. (۱)
 د یلهث معنی لغوی اوصرفی تحقیق: یلهث دیاب فتح نه د فعل مضارع صیغه ده لهشا ددې مصدر دې. دتندی او گرمی د سختی نه ژبه بهر راوتلو ته یلهث وائی. «ای مخرج لسانه من هذه العطش والحس» (۲) او «کاد یقظه العطش» د پوراوی تفسیری جمله ده.

قوله: فلزعت خفها، فأولقته بمخارها، فلزعت له من الباء، فغفر لها بذلك. چنانچه هغه ښځې خپله موزه او ویستله هغه نی خپلې لویټې پورې اوتړله اودهغه سپی دپاره نی څه اوبه رابښکلې ددې عمل په وجه دهغه ښځې مغفرت اوکړې شو.
 مطلب دادې چه کله دغه گناهکارې ښځې د دغه سپی بې بسی اولیدله او د تندی د وجې نه نی دهغه تکلیف اولیدلو نود یوساه والاځنور کیدو د وجې نه نی په هغه سپی باندې رحم راغلو اودهغه د تندی د لرې کولو دپاره نی دا اوکړو چه خپله موزه نی خپلې لویټې پورې اوتړله اوکوهی ته نی ورکوزه کړه اوکله چه هغه په اوبو باندې لمده شوه نوهغه نی رابښکله اودهغې اوبه نی نجوړی کړې او په سپی باندې اوځکلې. د دغه ښځې دا وړوکې شان عمل دالله تعالی دومره خوښ شو چه صرف هم په دې عمل باندې نی دهغې بخښنه اوکړه. چنانچه ددې حدیث شریف نه دا فائده مستفاد شوه چه الله تعالی بعض وخت د خپل خاص فضل او احسان مظاهره کولوسره په یو وړوکی شان نیک عمل سره ترکیاثر پورې معاف کوی. (۳)

ځناورو سره ښه سلوک: ددې حدیث نه دا هم معلومه شوه چه ځناورو سره هم ښه سلوک کول پکار دی هغوی ته تکلیف نه دی ورکول پکار. هغه هم دالله مخلوق دې. مشهور حدیث شریف دې چه نبی کریم ﷺ فرمائی دی «(ارحوا من فی الأرض برحمتهم فی السماء)» (۴)
 ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې معنی دې چه کلب یعنی سپی هم دالله تعالی مخلوق دې.
 دیاب دریم حدیث د حضرت ابوطلحه رضی الله عنه دې.

الحديث الثالث

[۳۷۳]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَفِظْتُهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ كَمَا أَنْكَرَهَا هُنَا أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِي طَلْحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَا تَدْخُلُ الْمَلَايِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ»- [۳۷۳] (۱)

(۱) حواله بالا وإرشاد الساری: ۳۱۶/۵.

(۲) مجمع بحار الأنوار: ۱۸/۴ صادة: لهث.

(۳) التوضیح لابن الملقن: ۲۵۹/۱۹ عمدة القاری: ۲۰۲/۱۵ شرح القسطلانی: ۳۱۶/۵.

(۴) الحديث أخرجه الترمذی أبواب البر والصلة باب ما جاء فی رحمة الناس رقم: ۱۹۲۴ وأبو داود کتاب الأدب باب فی الرحمة رقم: ۴۹۱۱ وأحمد فی مسند: ۱۶۰/۲ رقم: ۶۴۹۴ مسند عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه.

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا مشهور محدث علي بن عبدالله المدیني رحمته الله دی. ددوی تذکره کتاب العلم باب ما ذکر فی ذهاب موسى صلی الله علیه وسلم فی البصر الی الخضر لاندې تیره شوې ده. ^(۱)

سفيان: دامشهور امام محدث سفيان بن عيينه رحمته الله دی. ددوی مختصر حالات بدء الوحي الحديث الأول کښې اومفصل حالات کتاب العلم باب قول الحديث: حدثنا أو أخبرنا.... کښې تیر شوی دی. ^(۲)

الزهري: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمته الله دی. ددوی مختصر ذکر بدء الوحي دريم حديث لاندې راغلی دی. ^(۳)

عبدالله: دا عبدالله بن عتبة بن مسعود الهذلي رحمته الله دی. ^(۴)

ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه دی. ددوی اجمالی تذکره بدء الوحي الحديث الرابع اوتفصیلی کتاب الإيمان باب کفران العفو وکفر... کښې شوې ده. ^(۵)

ابو طلحة: دا زيد بن سهل ابو طلحة الانصاري النجاري رحمته الله دی. ^(۶)

دکما انک ههنا معني: حضرت سفيان بن عيينه رحمته الله چه کله دا حديث حضرت علي بن المدیني رحمته الله ته واړولو نو دا ئی اوفرمانيل چه ما دا حديث د امام زهري رحمته الله نه اوریدلې او یاد کړې مې دي. چنانچه څنگه ستاسو موجودگی زما په وړاندې يقيني ده دغه شان زما د امام زهري رحمته الله نه اوریدل اودا یادول هم يقيني دی. علامه کرمانی رحمته الله لیکي: «يعني كما لا شك في كونك في هذا المكان كذلك لا شك في حفظي منه» ^(۷)

دا حديث نیز دې يو څو بابونه وړاندې تیر شوي دي. هم هلته ددې شرح هم شوې ده. ^(۸)

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت لفظ کلب اوملاکة کښې دي چه دواړه دالله تعالی مخلوقات دی. والله اعلم.

دباب خلورم حديث دحضرت ابن عمر رضي الله عنه دي.

^(۱) قوله: عن أبي طلحة رضى الله عنهم: الحديث، مرتخریجه سابقا. باب إذا قال أحدكم: آمين.....

^(۲) كشف الباری: ۳/۳۳۱.

^(۳) كشف الباری: ۱/۲۳۸ و ۳/۱۰۲.

^(۴) كشف الباری: ۱/۳۲۶.

^(۵) ددوی تذکره کتاب الصلح باب إذا اصطلحوا على الصلح.... کښې راغلي ده.

^(۶) كشف الباری: ۱/۳۵ و ۲/۲۰۵.

^(۷) ددوی تذکره دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب الماء الذي يغتسل به شعر الإنسان.

^(۸) شرح الکرماني: ۱۳/۲۲۱ عمدة القاری: ۱۵/۲۰۲ إرشاد الساری: ۵/۳۱۶ قال الکوراني الحنفی رحمه الله: اراد تحقيق السماع.

الکونر الجاری: ۶/۲۲۷.

^(۹) فی باب سلف عن قريب: باب إذا قال أحدكم: آمين.....

الحديث الرابع

[٢٣٥]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِقَتْلِ الْكِلَابِ» (١)

تراجم رجال

عبد الله بن يوسف: دا عبد الله بن يوسف تنيسی دمشقي رحمته الله دي. ددوی اجمالی حالات بدء الרוحي او تفصیلی حالات كتاب العلم باب لہلہم العلم الشاہد الغائب لاتدي تیرشوی دی. (٢)
مالک: دا امام دار الهجرة امام مالک بن انس اصبحی مدنی رحمته الله دي. ددوی اجمالی حالات بدء الوجود او تفصیلی حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاتدي بیان کرې شوی دی. (٣)
نافع: دا مشہور تابعی محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رحمتهما الله دي. ددوی تفصیلی حالات كتاب العلم باب ذکر العلم والفتيا فی المسجد پہ ذیل کنبی راغلی دی. (٤)
عبد الله بن عمرو: د مشہور صحابی حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما حالات كتاب الإيمان باب الإيمان وقول النبي صلى الله عليه وسلم: من بي الإسلام..... لاتدي تیرشوی دی. (٥)
دباب پنجم حديث د حضرت ابو هريره رحمته الله دي.

الحديث الخامس

[٢٣٦]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حَدَّثَهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَمْسَكَ كَلْبًا يَنْتَهِي مِنْ عَلَيْهِ كُلِّ [ص: ١٣١] يَوْمٍ قَبْرًا ظِلًّا لَا كَلْبَ حَرْبٍ، أَوْ كَلْبَ مَا شِئْتُمْ» [٢٣٦] (٦)

(١) قوله: عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما: الحديث، أخرجه مسلم كتاب المساقاة والزراعة، باب الأمر بقتل الكلاب، رقم: ١٥٧٠ والنسائي في سننه، كتاب الصيد، باب الأمر بقتل الكلاب، رقم: ٢٨٨، والترمذي في جامعه، كتاب الصيد باب ما جاء: من أمسك كلباً..... رقم: ١٤٨٨ وابن ماجه في سننه، كتاب الصيد، باب قتل الكلاب رقم: ٣٢٠٢.
(٢) كشف الباري: ٢٨٩/١ الحديث الثاني: ١١٣/٤.

(٣) كشف الباري: ٢٩٠/١، ٨٠/٢.

(٤) كشف الباري: ٦٥١/٤.

(٥) كشف الباري: ٦٣٧/١.

(٦) قوله: أن أبا هريرة رضي الله عنه: حديثه الحديث، من تخريجه في كشف الباري: كتاب البيوع.... والمزارعة: ٤١٩.

تراجهم رجال

موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسماعیل تیمی تبوذکی رحمته الله دې د دوی حالات اجمالاً بدء الوخی او تفصیلاً کتاب العلم باب من أجاب الفتی بإشارة الهدی..... په ضمن کښې راغلی دی (۱)
 همام: دا همام بن یحیی بن دینار عوذی بصری رحمته الله دې (۲)
 یحیی: دا یحیی بن ابی کثیر الطائی ابوالنضر الیمانی رحمته الله دې ددوی تذکره کتاب العلم باب كتابة العلم کښې تیره شوې ده (۳)
 ابوسلمه: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف رحمته الله دې ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب صوم رمضان احتساباً من الإيمان لاندې راغلی (۴)
 ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې ددوی حالات کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوی دی (۵)
 دباب شپږم حدیث د حضرت سفیان بن ابی زهیر شنی رحمته الله دې.

الحديث السادس

[۳۳۷] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ، حَدَّثَنَا سَلَمَانُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَزِيدُ بْنُ خُصَيْفَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي السَّائِبُ بْنُ يَزِيدَ، سَمِعَ سَفْيَانَ بْنَ أَبِي زُهَيْرٍ الشَّنْشَنِيَّ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ «مَنْ أَقْتَنَى كَلْبًا، لَا يَغْنَى عَنْهُ زَرْعًا وَلَا صَرْعًا، نَقَصَ مِنْ عَمَلِهِ كُلِّ يَوْمٍ قِيرَاطًا»، فَقَالَ السَّائِبُ: أَلَيْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: (إِي وَدَبْ هَذِهِ الْقِبْلَةَ - [۳۳۸] (۶)

تراجهم رجال

عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه قعنبی مدنی رحمته الله دې ددوی تفصیلی حالات کتاب الإيمان باب من الدين القرار من الفتن په ذیل کښې تیر شوی دی (۷)
 سلیمان: دا سلیمان بن بلال تیمی ابو محمد قرشی المدنی رحمته الله دې ددوی تذکره کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیره شوې ده (۸)

(۱) کشف الباری: ۱/۴۳۳ الحديث الرابع: ۴۷۷/۳.

(۲) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب مواقيت الصلاة باب من نسی صلاة.

(۳) کشف الباری: ۴/۲۶۷.

(۴) کشف الباری: ۲/۳۲۳.

(۵) کشف الباری: ۱/۶۵۹.

(۶) قوله: سمع سفیان بن أبی زهیر الشنشي... الحديث، مر تخريجه کشف الباری کتاب المزاعة: ۴۲۵.

(۷) کشف الباری: ۲/۸۰.

یزید بن خصیفه: دا یزید بن عبدالله بن خصیفه رضی اللہ عنہ دی. ^(۱)

سائب بن یزید: دا مشہور تابعی حضرت سائب بن یزید کنڈی رضی اللہ عنہ دی. ^(۲)

سفیان بن ابی زہیر الشنی: دا صحابی رسول حضرت سفیان بن ابی زہیر رضی اللہ عنہ دی. دعربو د مشہوری قبیلہ اژدشنوہ طرف تہ منسوب کیدو سرہ شنی سرہ یاد پری. ^(۳)

قوله: أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من اقتنى كلباً، لا يغني عنه

زرعاً، ولا زرعاً، نقص من عمله كل يوم قيراط. سائب بن یزید رضی اللہ عنہ فرمانی چہ ما سفیان بن

ابی زہیر رضی اللہ عنہ فرمانیلو سرہ واوریده چہ هغوی د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم تہ او ریدلی دی چہ چا داسی یو سپی اوساتلو چہ هغه تہ نہ پہ زمیندارنی کنبی فاندہ ورکری او نہ د خناورو پہ خیال ساتلو کنبی. ددغه بندہ دنیکو اعمالو نہ هره ورخ یو قیراط کمیچی. اقتنی فعل ماضی دی ددی مصدر اقتناء دی ددی معنی د ساتلو ده. او زرع پہ اصل کنبی تی تہ وائی مگر دلته خاوری مراد دی.

قیراط معنی او مراد: قیراط د یو وزن نوم دی پہ اکثر علاقو کنبی داد دینار شلمه حصہ وه اود اهل شام پہ نیز قیراط د دینار د خلیریشتمی حصی نوم دی. خکہ چہ د اهل شام پہ نیز د دینار خلیریش حصی وی. ^(۴)

دلته پہ حدیث کنبی یقینی هم دا معنی مراد نہ ده بلکه ددی حقیقی اندازہ هم الله تعالی تہ معلومہ ده اود حدیث مراد دادی چہ د ده دنیك عمل د اجزاء تہ یو جزء هره ورخ کمیچی. دا بغیرد ضرورت نہ د سپی ساتلو سزا ده. ^(۵)

روایاتو کنبی اختلاف اوپه هغی کنبی تطبیق: دباب پہ دواړو احادیثو کنبی قیراط مفرد راغلی دی خو په بعض روایاتو کنبی لکه د حضرت ابن عمر او ابوهریرہ رضی اللہ عنہ په روایاتو کنبی، قیراطان تشبیه سرہ راغلی دی چہ دوه قیراط کمیچی. ^(۶)

د دی دواړو احادیثو د تطبیق دپاره علماؤ دا ارشادات فرمانیلی دی ① د سپو د دوو جدا جدا قسمونو پہ اعتبار سرہ حضور پاک دا فرمانیلی. نوچه د کوم ضرر زیات وی په هغی باندی دوه اود کوم چہ کم وی په هغی باندی به یو قیراط منها کیچی. ② یا په معنوی اعتبار سرہ دا تفریق اوکړې شو دا د خایونو په اختلاف باندی مبنی دی. چنانچه په مدینه منوره کنبی دوه قیراط خکہ چہ ددی فضیلت ډیر زیات دی او دمدينی نه بهر به یو قیراط منها کیچی. ③ په لویو ښاریو او کلو کنبی به دوه قیراط

^(۱) کشف الباری: ۶۵۸/۱

^(۲) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد.

^(۳) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب الوضوء باب استعمال فضل وضوء الناس.....

^(۴) ددوی د حالاتو دپاره اوگورنی کتاب فضائل المدینة باب من رغب عن المدینة.

^(۵) مجمع بحار الأنوار: ۴/۲۵۱ مادة قرط. باب الفاق مع الرا.

^(۶) عمدة القاری: ۲۰۳/۱۵. وقال المحدث الکروانی رحمه الله: وقد سلف أن السراة بالقیراط شی من عمله. لا یعلمه غیر الله. أو أعلم رسوله. ولم یبین لنا ذلك. الکونر الجاری: ۲۲۸/۶.

^(۷) انظر صحیح مسلم کتاب المساقاة والزراعة. باب الأسر یقتل الکلاب..... رقم: ۴۰۲۵ و ۴۰۲۸ و ۴۰۲۷. عن ابن عمر رضی الله عنه. و رقم: ۴۰۲۰ عن أبی هریرة رضی الله عنه.

او په وړو کلو کښې به یو قیراط عمل ضائع کیږي. ⑤ دغه ۶۰۰ نووی ربیع د تحقیق مطابق دا اختلاف د دوو زمانو په اعتبار دي. اول حضور پاک د یو قیراط ذکر او کړو بیا چه نې کله او کتل چه خلق نه منع کیږي نو په دې سختوالي اختیار کړو او د دوو قیراطو ذکر نې او فرمائیلو. ①

⑥ خو حافظ ابن حجر رحمته قیراطان تشبیه والا روایت راجع گرځولې دي. «لکونه حفظ مال مې حفظه الآخر» ② ① حضرت شیخ الحدیث رحمته فرماني چه اول نې د قیراطان حکم او کړو او بیانی د قیراط ددې وجه داده چه د سپو په معامله کښې به شروع کښې ډیره سختی وه او هغه چه چرته لیدلو د وژلو حکم نې وولکه چه وړاندې ددې تفصیل راځي ان شاء الله. بیا په دغه حکم کښې تخفیف راغلو. چنانچه د قیراطان تعلق د شدت زمانې سره او د قیراط تعلق د خفت زمانې سره دي. هم دا آخری قول حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمته راجع گرځولې دي. ③

د اجر نقصان به دکوم څانګې نه کیږي؟ بیا د غلما کرامو د نقصان عمل په محل کښې هم اختلاف دي چه دا به د کوم څانګې نه کیږي؟ چنانچه علامه عبدالواحد روایانی شافعی رحمته په بحر کښې لیکلی دی چه د ورځې په اعمالو سره یو قیراط اود شپې په اعمالو سره به یو قیراط کمېږي. دوم قول دادي چه د فرائضو یو قیراط او د نوافل نه یو قیراط کمېږي. ④ مگر راجع هم دغه دی چه دا ټول هسې بې وجې قیاسونه دی ځکه چه د دې نقصان محل به څه وی ددې تعیین د قیاس په ذریعه سره نه شی کیدي. د دې قسم امورو توضیح او تنقیح په سماع باندې موقوف کیږي کوم چه دلته موجود نه ده په دې وجه د دې قیاسونو ضرورت هم په ظاهره هیڅ نشته.

چنانچه د شارع صلی الله علیه و آله مقصد و مطمح صرف دومره اندازه باندې دي چه بغیر د حاجت او ضرورت نه سې مه ساتنې ګڼي سزا به ملایري چه د بنده د عمل نه به روزانه دوه قیراط اجر کمېږي په دې وجه د فیشن په توګه بغیر ضرورت نه سې ساتل اودا په کور کښې ساتلونه پر هیز کول پکار دی لهدا په دې قسم بحثونو کښې د غور او سوچ هیڅ ضرورت نشته دي. علامه ابی مالکی رحمته څه ښکلې ارشاد فرمانيږي دي: «والله أعلم بما أراد رسول الله صلى الله عليه وسلم، وذكر القيراط هنا تقديرًا، المقدار. الله أعلم به، والمراد به نقص جزء ما» ⑤

د اجر د نقصان سبب څه دي؟ ① بغیر د ضرورت نه اود فیشن په توګه د دي په کور کښې د ساتلو د وجې نه په اجر کښې چه کوم کمې واقع کیږي دهغې سبب څه دي؟ د امت علماو ددې مختلف اسباب بیان کړی دی:

① ددې د وجې نه په کور کښې د رحمت فرښتې نه دا ځلېږي. ② تلونکو راتلونکو ته ددې نه تکلیف کیږي چه دا سې هر تیریدونکې وړوی او هغوی پسې کیږي. ③ د شریعت د طرف نه منع کړې شوې څیز ساتل اود شریعت خبره نه منلو دا سزا ده. ④ ښکاره خبره ده چه دا سې کور کښې وی

① شرح صحیح مسلم للنووی: ۱/۲۳۴ عمدة القاری: ۱۵/۲۰۳ والأوجز: ۱۷/۲۷۹-۲۸۰ الکونین الجاری: ۶/۲۲۸ إرشاد الساری: ۳۱۶/۵

② فتح الباری: ۵/۵۵۵ تکملة فتح العلم: ۱/۲۴۳.

③ أوجز السالك: ۱۷/۲۷۹.

④ عمدة القاری: ۱۵/۲۰۳ والأوجز: ۱۷/۲۸۰ وبهر المذهب للروایانی: ۵/۸۸ باب بیع الکلب، ومستند الروایانی: ۲/۸۶ رقم: ۸۹۲.

⑤ شرح الأبی علی صحیح مسلم: ۴/۲۵۵.

نواخدايخوا به خله هم وهی او بنده ته به خبر هم نه وی. حالانکه د شریعت حکم د ولوغ کلب باره کښې واضح دې نو د دې غفلت د وجې نه به بنده نه لوبښې وینځی نه به دې له شوره ورکوی په دې وجه به ددې دا سزا وی. (۱)

دا ممانعت تنزیهې دې که تحریمی؟ ددې ټولو احادیثو نه هم دغه خبره واضح کیږي چه د ضرورت دپاره که سببی اوساتلې شی نو په هغې کښې هیڅ حرج نشته اود ضرورت تعیین رسول اکرم ﷺ فرمائیلې چه د فصل د حفاظت دپاره یا د څاروو د حفاظت دپاره یا د ښکار دپاره وی. ددې ټولو نه علاوه که څوک سببی ساتی نودغه څه حکم دې؟

ددې جواب دادې چه دا عمل جائز نه دې د احادیثو ظاهر هم په دې باندې دلالت کوی چه دا حکم تحریمی دې. لیکن حافظ ابن عبدالبر مالکی رحمته الله دا احادیث په کراحت تنزیهې باندې محمول کوی چه په دې احادیثو کښې صرف دومره راغلی دی چه اجر به کمیږي. د گناهگاریدو چرته ذکر نشته دې د حرمت دپاره د گناه کیدل ضروری دی. خو حافظ صاحب ابن حجر رحمته الله دهغوی په دې موقف باندې رد کولو سره فرمائیلې چه د اجر کمی هم یو قسم له گناه ده. یا په حدیث کښې د نقصان اجر نه مراد دادې چه د سپو ساتلو او پاللود وجې نه چه کومه گناه کیږي هغه د یو قیراط یا دوو قیراطو د اجر برابر کیږي. (۲)

د حافظ ابن حجر د موقف تائید ددې احادیثو نه هم کیږي په کوم کښې چه دامضمون راغلي دي، چه ملانکه د رحمت په هغه کور کښې نه داخلېږي په کوم کښې چه تصویر وی یا سپې. په دې باب کښې دا حدیث تیر شوي دي. ښکاره هم دغه ده چه د ملائکو عدم دخول ددې د پاره دې چه په دې کښې گناه ده. (۳) خلاصه دا شوه چه دا حکم د حرمت دپاره دې چه بغیر ضرورت نه سببی ساتل جائز نه دی.

د کورونو او مکانونو د حفاظت د پاره د سببی ساتلو حکم: په دې کښې خودامت د علماؤ اتفاق دې چه د فصل د حفاظت دپاره د څاروو وغیره د حفاظت دپاره سببی ساتلو کښې څه حرج نشته بالکل جائز دی. البته آیا په دې باندې قیاس کولو سره د حویلی او کور وغیره د حفاظت دپاره سببی ساتل جائز گرځولې کیدی شي. نوددې جواب په اثبات کښې دې یعنی جائز دی د اکثر علماؤ فقهائو هم دغه رائي ده. چنانچه حافظ رحمته الله د کوڅې یا لازې د حراست او څوکیدارنې دپاره د سببی ساتلو جواز د علماؤ شوافع نه نقل کړې دي. (۴) هم دغه مذهب شافعيه علامه عینی رحمته الله هم نقل کړې دي او په دې باندې د څه قسم نکیر نه دې کړې د کوم نه چه معلومېږي چه د علامه عینی حنفی رحمته الله هم دغه موقف دې. (۵)

مالکیه کښې حافظ ابن عبدالبر رحمته الله خو مطلقاً جلب منفعت او دفع مضرت دپاره ددې قائل دې. (۶) خو حنابله کښې ابن قدامه رحمته الله د کورونو یا لزو وغیره د حفاظت دپاره سببی ساتلو ته ناجائز وائی اوهم دغه قول د هغوی په نیز اصح دې. (۷) انمه احناف کثر الله سوادهم هم د جواز صراحت فرمائیلې

(۱) شرح الکرمانی: ۲۲۲/۱۳ شرح للنووی: علی صحیح مسلم: ۴۸۳/۱۰.

(۲) فتح الباری: ۵/۵ والتمهید لابن عبدالبر: ۲۱۹/۱۴.

(۳) تکرمة فتح الملهم: ۳۴۳/۱.

(۴) فتح الباری: ۶/۵ کتاب المزارعة.

(۵) عمدة القاری: ۷۱۴/۱۰ کتاب المزارعة.

(۶) التمهید لما فی الموطأ من المعانی والأسانید: ۲۱۸/۱۴.

دې چنانچه فتاوی عالمگیری کښې د اجناس په حواله سره لیکلی دی چه سبې ساتل مناسب نه دی البته که د اګوانو یا غلو وغیره ویره وی نوڅه خرج نشته دې دغه شان از مړې شرمځ او نور خنډور وغیره د حراست او څوکیدارنۍ په غرض سره ساتلو کښې څه بدینت نشته دې او د ذخیرې په حواله سره لیکلی دي: «وَيَهَبُ أَنْ يَعْلَمَ بَيَانَ اقْتِنَاءِ الْكَلْبِ لِأَجْلِ الْحَرَسِ جَانِزَ شَرْعاً...»^(١)

د سبو ساتلو د ممانعت حکمتونه: شریعت مطهره چه د سبو ساتلو، بغیره ضرورت د ساتلو نه ممانعت فرمانيږي دې په دې کښې ډیر حکمتونه دي امام الهند حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمته الله علیه په دې باندې رنر اچولوسره فرمانيږي دی چه په دې کښې حکمت او راز دادې چه دخپل جبلت او فطرت په اعتبار سره سبې د شیطان په شان دي ځکه چه د ده عادت لویې توقې او غصه کول دي، بیا دې په گندگني کښې اوسېږي خلقو ته تکلیف رسوي او شیطاني الهامات او وسوسې قبلي دي، بیا علامه دمیری رحمته الله علیه لیکلی دی چه سبې د ښه تازه غوښې په ځاني مراده خوړل ډیر خوښوي، گندگي خوري او خپل قې کړې شوي څيز دوباره خوري. ^(٢) دده توکانې د انسان دپاره ډیرې مضر دي. زهرزې

دې په دې وجه بغیره ضرورت نه دده نه ځان ساتل او هم لرې اوسیدل بهتر دی والله اعلم

قوله: فقال السائب: أنت سمعت هذا من رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال:

إي، ورب هذه القبله: سائب رضي الله عنه د حضرت سفیان رضي الله عنه نه تپوس او کړو چه آیا واقعی تاسو دا حدیث د رسول الله صلی الله علیه و آله نه اوریدلې دي؟ نو هغوی او فرمانيږي چه بالکل ددې قبلي په رب قسم

قوله: كليمه إي حرف إيجاب: کلمه د إي دهمزه زیر سره حرف ایجاب دي د نعم په معنی کښې دي یعنی اوجی بالکل وغیره. په دې باندې خو د ټول نحاۃ اتفاق دي چه دا کلمه همیشه د قسم نه وړاندې راځي مگر د چانه پس راځي په دې کښې د نحاۃ اختلاف دي د جمهور نحاۃ په نیز داد خبر ورکونکی تصدیق لکه «قامزيد» د تپوس کونکی «سانل» ته د خبر ورکولو دپاره «هل قامزيد؟» او د یوکار طلب کونکی سره د وعدې کولو دپاره لکه «اضرب زيداً» د پاره استعمالیږي چنانچه ددې ټولو په جواب کښې اي راځي لکه چه د ان نه پس نهم راځي. ^(٣) خود ابن حاجب رحمته الله علیه په نیز دا کلمه د استفهام سره خاص ده یعنی صرف د استفهام نه پس راځي ^(٤) لکه چه په کلام الله کښې راغلی دی «وَلَسْتَ بِتُؤَنِّكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَبَيَّ إِنَّهُ كَقِيَّ» ^(٥)

^(١) المغني لابن قدامة: ١٧٣/٤ رقم: ٣١٥٨.

^(٢) الفتاوى العالمگیریه (الهندية): ٣٦١/٥ والموسوعة الفقهية: ١٢٤/٣٥.

^(٣) حجة انه البالغة، مبحث في تطهير النجاسات: ١٨٥/١.

^(٤) حياة الحيوان للميرى: ٢٢٦/٢.

^(٥) عمدة القاری: ٢٠٣/١٥ ومغنی اللیب: ١٥٩/١ تفسیر المفردات.....

^(٦) حواله جات بالا والکافی: ١٢٠ حروف الإیجاب مکتبه رحمانیه.

^(٧) سورة یونس: ٥٣.

البته په نهم او ای کښې فرق دي او هغه دا چه د نهم نه پس قسم کيدل ضروری نه دی او د ای نه پس د قسم کيدل ضروری دی او د دې مقسم به هميشه لفظ رب لفظ الله او لعمری وی. والله اعلم. (۱)

قوله: «أب رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بقتل الكلاب»: حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما فرماني چه حضور پاک د سپو د وژلو حکم ورکړې وو.

د سپو د وژلو حکم: د اسلام په شروع کښې د سپو د وژلو حکم وو. حضور پاک حکم ورکړې وو چه په مدينه منوره کښې دې يو سپې هم په نظر رانه شی بلکه هغه وژنتی ځکه چه خلق نوی نوی مسلمانان شوی وو. د جاهليت د زمانې د ډيرو خرابو عادتونو نه يو عادت د سپو ساتل هم وو. د اسلام قبلولونه پس هم دبعض خلقو هغه پخواني شوق باقي وو په دې وجه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په سختی سره د دې د ختمولو حکم جاری کړو. حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ فرماني:

«أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بقتل الكلاب، حتى إن المرأة تقدر من البأدية بكلبها، فنقتله، ثم رعى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن قتلها، وقال: عليكم بالأسود البهم ذي النقطتين، فإنه شيطان» (۲)

يعني نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته د سپو د قتل کولو حکم راکړې وو د دې حکم په ځانی راوړلو کښې نی دوامه سختی اختیار کړې وه چه که يوه ښځه به د خپل سپي سره د کلی نه د مدينې ښار ته راتله نو بيا به هم مونږ دهغې سپې وژلو. بيا حضور پاک د سپو د قتل کولونه منع او فرمانيله او ارشاد نی او فرمانيلو چه په دې کښې کوم يو ډير تک تور وی او خاپوڼو والاوی صرف هغه قتل کونی ځکه چه هغه خو شيطان وی.

بيا لکه څنگه چه جابر رضی اللہ عنہ او فرمانيل چه په دې حکم کښې کمې راغلو او مذکور ه حکم صرف د تور سپي پورې محدود شو چه دغه وژنتی. دغه شان د حضرت عبدالله بن مغفل رضی اللہ عنہ روايت کښې دی: «أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بقتل الكلاب، ثم قال: ما بالهم وبأل الكلاب؟ ثم رخص في كلب الصيد وكلب الغنم» (۳)

ددې رواياتو نه معلومه شوه چه د اسلام په شروع کښې په دې معامله کښې شدت وو بيا تخفيف او شو. **دأئمه اربعه مذاهب:** په دې خبره خود امت د علماؤ اجماع ده چه کلب عقور (چک لگونکې سپې) وژل جائز دی. په دې کښې د چاهم اختلاف نشته دي. خو هغه سپي کوم چه بې ضرر وی دهغې وژل جائز دی که نه؟ دأئمه اربعه په دې مسئله کښې مختلف اقوال دي.

امام مالک رضی اللہ عنہ حديث باب (حديث ابن عمر رضی اللہ عنہما) نه استدلال کولو سره دا موقف اختیار کړې دې چه داستثنائی صورتونو نه علاوه د سپو وژل جائز دی ددې د وژلو حکم هغه منسوخ نه گنري بلکه محکم ورته وائی.

(۱) معجم النحو والصرف: ۱۲۱.

(۲) صحيح مسلم كتاب الساقاة والمزارعة، باب الأمر بقتل الكلاب..... رقم: ۱۵۷۲ وسنن أبی داود كتاب الصيد، باب فی اتخاذ الكلب للصيد وغيره، رقم: ۲۸۴۶.

(۳) الحديث اخره مسلم كتاب الطهارة باب حكم ولوغ الكلب رقم: ۵۳/۲۸۰ وكتاب الساقاة..... باب الأمر بقتل الكلاب رقم: ۱۵۷۳ وأبو داود كتاب الصيد باب ماجاء فی اتخاذ الكلب للصيد، رقم: ۲۸۴۵ والترمذي كتاب الصيد باب ماجاء فی قتل الكلاب رقم: ۴۸۶ وأبو ماجه من أمسك كلباً..... رقم: ۱۴۸۹ وابن ماجه كتاب الصيد باب قتل الكلاب رقم: ۳۲۰۱-۳۲۰۰.

مگر نور انمه حضرات فرمائی چه بی ضرر سپی وژل جائز نه دی هغوی دا د سپو دوزلوحکم منسوخ منی. ناسخ حدیث حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه دی. (۱)

دملاهده یو اعتراض اودهغی جواب: د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دا حدیث په بخاری شریف کښې هم دومره دې چه «ان رسول الله صلى الله عليه وسلم امر بقتل الکلاب» خود مسلم شریف یو روایت کوم چه د عمرو بن دینار رضی الله عنه په طریق سره دې په هغې کښې دا اضافه هم ده: «(لاکلب صمد اوکلب غلم او ماشمة)» بل په دې کښې دا اضافه هم ده «(فقل لابن عمر: ان اباهم یقول: اوکلب زرع، فقال ابن عمر: ان لابی هم یزرع)» یعنی حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ته چا دا اوونیل چه ابوهیره رضی الله عنه خو دا هم فرمائی چه «(اوکلب زرع)» او هغه سپی چه د فصل د حفاظت دپاره وی، نو حضرت ابن عمر رضی الله عنهما او فرمائیل چه د ابوهیره رضی الله عنه خود زمیندارنی کار دې. (۲)

هم دا روستو ذکر کړې شوي اضافه بنیاد جوړولو سره بعض ملحدین په حدیث باندې اعتراض کوی او وائی چه صحابه کرام رضی الله عنهم په روایات حدیث کښې به په یو بل باندې شک کولو او العیاذ بالله هغوی به یو بل باندې د حدیثو په وضع کولو کښې تهمت لگولو چه هغوی د خپل نفسانی خواهش مطابق احادیثو کښې تصرف کولو په دې وجه احادیث هیڅ کله حجت نه شی کیدی.

هم ددې ملحدینو په دې قسم اعتراضاتو باندې متاثر کیدو سره بعض هغه مصنفین کوم چه خپل نسبت د اسلام طرف ته کوی مگر ددې قسم بې بنیاد واقعات بنیاد جوړولو سره په اسلام باندې د اعتراض کولو هیڅ یوه موقع د لاس نه نه پریردی او هغه نې په خپلو کتابونو کښې نقل کړه. مقصد نې صرف دا دې چه احادیث د تنقید نښه جوړ کړی اوصحابه کرام رضی الله عنهم چه دامت یو مقدس ترین طبقه ده په هغوی باندې تعریض او کړی. نستغفر الله العظیم.

مگر دا اعتراض بې خایه او فضول دې صرف یوه کینه ده دکومې اظهار چه په مختلفو طریقو سره کولې شی. حقیقت دادې چه د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په دې قول کښې حضرت ابوهیره رضی الله عنه باندې تنقید نه دې کړې شوې چه دهغوی پتی دی نوڅکه هغوی د پتی د سپی باره کښې اضافه کوی. حالانکه نبی صلی الله علیه و آله دا نه دی فرمائیلی ددې نفوس قدسیه باره کښې ددې تصور پورې کول روا نه دی چه هغوی دې د دې وړو وړو څیزونو دپاره ددنیا دمعمولی فائدې دپاره به د رسول الله صلی الله علیه و آله په احادیثو کښې خیانت کوی او په هغې کښې به د خپل ذاتی غرض دپاره څه اضافه کوی چنانچه دابن عمر رضی الله عنهما دا قول نه د حضرت ابوهیره رضی الله عنه د روایت د توهین دپاره دې اونه په دې کښې د شک دپاره دې. بلکه دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددې قول غرض اومقصد دادې چه دحضرت ابوهیره رضی الله عنه خود زمیندارنی کار دې په دې وجه هغه ددې اضافه د یادولو دپاره اهتمام او کړو او ښه نې یاد کړو. عرف او عادات هم دغه دې څوک چه کوم څیز سره راگیروی اود کوم څیز سره چه د چا شغل وی دهغې سره متعلق امور دهغه سړی په نسبت زیات یاد ساتی اودهغې اهتمام کوی چه څوک هغې سره راگیر نه وی اونه نې څه شوق وی. په دې کښې د حیرانتیا څه خبره نشته دې. بله هم دغه زیاتې چه د پتی د

(۱) المتنفي: ۲۸۹/۷ ماجا، فی امر الکلاب مطبعة السعادة، مصر، والأوجز: ۲۸۱/۱۷-۲۸۰ عمدة القاری: ۲۰۲/۱۵ الموسوعة الفقهية: ۱۳۳/۳۵-۱۳۲/۱ شرح النووي علی مسلم: ۷۹/۱۰ والمفتي: ۱۷۳/۴ کتاب البيوع باب حکم قتل الکلب واقتنانه وتربیة الجرو والصغير رقم: ۳۱۵۷ والمفهم: ۴/۴ کتاب البيوع باب ماجا، فی قتل الکلاب..... رقم: ۱۶۶۲.

(۲) صحيح مسلم کتاب المساقاة باب الأمر بقتل الکلاب رقم: ۴۰۱۹.

حفاظت دپاره د سببی ساتلو اجازت دي، حضرت ابن المغفل رحمته الله (۱) او حضرت سفیان بن ابی زهری رحمته الله (۲) په روایاتو کښې هم موجود دي ظاهره خبره ده چه هغوی هم د نبی صلی الله علیه و آله نه اوریدلي دي. دي نه علاوه هم پخپله د حضرت ابن عمر رضی الله عنه د روایت په یو طریق د کوم مدار چه حضرت ابوالحکم عبد الرحمن بن ابی نعیم الجلی رحمته الله دي (۳) کښې هم دا اضافه موجود ده. چنانچه داسې ښکاری چه کله ابن عمر رضی الله عنه دا اضافه واوړیده او هغوی ته پوځ یقین حاصل شو چه دا هم د نبی صلی الله علیه و آله مبارک کلمات دي نو هغوی رضی الله عنه هم دا روایت کړل او راتلونکو احادیثو کښې د دې اضافې سره روایت کولو که چرې د حضرت ابن عمر رضی الله عنه په حضرت ابوهریره رضی الله عنه باندې اعتراض کول وې لکه چه د دغه ملحدینو فاسد گمان دي نو هغه به هیڅ کله دا پخپله نه روایت کولو. والله اعلم بالصواب.

خلاصه دا شوه چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه په دې زیاتۍ سره منفرد نه دي او که چرې منفرد شوي هم وې نو دا زیاتې به مقبول و مرضی وې. امام نووی رحمته الله فرماني: «والحاصل أن أبا هريرة ليس منفرداً بهذه الزيادة بل وافقه جماعة من الصحابة في روايتها، عن النبي صلى الله عليه وسلم، ولو انفرد بها لكانت مقبولة مرضية مكرمة» (۴).

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: د باب آخری دریواړو احادیثو یعنی حدیث ابن عمر حدیث ابی هریره او حدیث سفیان بن ابی زهری رحمته الله ترجمه الباب سره مناسبت لفظ کلبا یا کلاب کښې دي کوم چه مخلوق دي.

تتمه (خلاصه کتاب بدء الخلق): امام بخاری رحمته الله کتاب بدء الخلق کښې ۱۶۰ مرفوع احادیث ذکر کړي دي په کوم کښې چه ۲۲ تعلیقات دي. باقی ۱۳۸ موصول روایات دي. بیا په دې کښې دا احادیث کوم چه مکرر دي دهغې شمیر ۹۳ دي باقی ۴۷ احادیث په اول خل دي کتاب کښې راغلي دي. بل په دې کتاب کښې د صحابه کرامو او تابعینو وغیره ۴۰ آثار هم دي. (۵)

(۱) مرتخریجه أنفا.

(۲) د دې باب د ټولونه آخری حدیث مراد دي.

(۳) صحیح مسلم کتاب المساقاة باب الأمر بقتل الکلاب..... رقم: ۴۰۲۹.

(۴) شرح النووی علی صحیح مسلم: ۱۰/۴۸۰ کتاب المساقاة باب الأمر بقتل الکلاب.

(۵) فتح الباری: ۳۶۰/۶.

مصادر و المراجع

- ① القرآن الكريم
- ② الابواب والتراجم لصحيح البخاري، للشيخ العلامة محمد بن زكريا الكاندهلوي رحمه الله تعالى المتوفى ١٤٠٦ هـ سعيد كراتشي
- ③ الانثار الموفوعة في الاخبار الموضوعة، للعلامة ابي الحسنات محمد عبدالحى بن محمد عبدالحليم اللكنوي، رحمه الله تعالى (١٢٤٢ هـ / ١٣٠٤ هـ) دار الكتب العلمية بيروت
- ④ الاحاد والمثالي للامام ابي بكر احمد بن عمرو بن حنبل الشيباني (ابن ابي عاصم رحمه الله تعالى المتوفى ٢٨٧ هـ) دار الازهار الرياض الطبعة الاولى ١٣١١ هـ - ١٩٩١ م
- ⑤ الاحاديث المختارة للشيخ الامام ضياء الدين ابي عبد الله محمد بن عبد الواحد بن احمد الحنبلي المقدسي رحمه الله تعالى المتوفى ٤٢٣ هـ - ١٠٢١ هـ
- دار المحضر بيروت
- ⑥ الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان، للأثير ابن بليان الفارسي، تحقيق: الشيخ شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة بيروت، الطبعة الاولى: ١٩٨٨ م
- ⑦ احكام القرآن، للإمام ابي بكر محمد بن عبد الله المعروف بابن العربي رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٥٣ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ⑧ احياء علوم الدين للإمام شيخ الاسلام محمد بن محمد الغزالي رحمه الله تعالى المتوفى ٥٠٥ هـ - ١١٠٥ م
- ⑨ دار الكتب العربية (في مجلد واحد) بيروت
- ⑩ اخبار مكة في قديم الدهر وحديثه، للإمام ابي عبد الله محمد بن اسحاق بن العباس الفاكهي المكي رحمه الله تعالى، من علماء القرن الثالث الهجري، تحقيق: عبد الملك بن عبد الله بن دهيش، الطبعة الثانية ١٣٣٣ هـ / ١٩١٣ م
- ⑪ ادب الكاتب للإمام ابي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري رحمه الله تعالى المتوفى ٢٧٤ هـ - ٨٨٤ م
- ⑫ هجري دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثالثة ١٢٢٢ هـ - ١٨٠٤ م
- ⑬ الأدب الفرد للإمام ابي عبد الله محمد بن اسماعيل بن ابراهيم بن المغيرة بردزبه الرضاي رحمة الله، (١٢٩٢-١٢٥٤ هـ) دار السلام / مكتبة المعارف، رياض / دار البشائر الاسلامية / الصدوق بيلشيز، كراتشي
- ⑭ ارشاد الساري للإمام المحافظ ابي الفضل احمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العتقاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ هـ دار الكتب العلمية / المطبعة الكبرى الأمرية ببولاق مصر
- ⑮ المحمية سنة ١٢٣٣ هـ (الطبعة السابعة)
- ⑯ الاستذكار، للإمام المحافظ ابي عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر (٨٢٣ هـ)، دار احياء التراث العربي.
- ⑰ الاستيعاب في أسماء الأصحاب (بهاشم الإصابة)، للإمام المحافظ ابي عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر الماكي رحمه الله، المتوفى سنة ٢٤٣ هـ - ٨٤٣ م، دار الفكر، بيروت. ط:
- ⑱ ١٢٠٩ هـ - ١٩٨٩ م
- ⑲ الاستيعاب في أسماء الأصحاب للإمام المحافظ ابي عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر الماكي رحمه الله تعالى المتوفى ٢٤٣ هـ - ٨٤٣ م دار الفكر بيروت الطبعة الاولى ١٢٢٣ هـ - ١٩٠٣ م

- ١٦) أسد الغابة في معرفة الصحابة للإمام عز الدين أبي الحسين علي بن محمد بن عبد الرزمن عبد الواحد الشيباني المعروف بأبن الأثير الجزري رحمه الله المتوفى سنة ٣٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٧) الامار المرفوعة في الاخبار الموضوعة للملا علي بن سلطان محمد نور الدين الهروي القاري (١٠١٢ هجري) المكتب الاسلامي بيروت الطبعة الثانية ١٢٠٤ هجري
- ١٨) الاصابة في تمييز الصحابة للإمام الحافظ أبي الفرج أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله تعالى المتوفى ٨٥٢ هجري دار الفكر بيروت دار الجيل بيروت
- ١٩) الاضداد للإمام أبي بكر محمد بن قاسم بن محمد بن بشار المعروف بأبن الانباري رحمه الله تعالى المتوفى ٣٢٨ هجري المكتبة العصرية بيروت
- ٢٠) أعلام الحديث في شرح صحيح البخاري للإمام المحدث أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٨ هجري مركز احياء التراث الاسلامي جامعة أم القرى مكة المكرمة
- ٢١) الأعلام الأشهر الرجال والنساء من العرب والمستغربين والمستشرقين للإمام الشيخ خير الدين الزركلي رحمه الله الطباعة الخامسة عشرة ٢٠٠٢ هـ دار العلم للملايين لبنان
- ٢٢) اعلام النبوة للإمام أبي الحسن علي بن محمد بن حبيب الماوردي رحمه الله تعالى المتوفى ٢٥٠ هجري الطبعة الاولى ١٩٨٧ هـ دار الكتاب العربي بيروت
- ٢٣) أكام المرجان في غرائب الاخبار واحكام الحجاب للعلامة المحدث القاضي بدر الدين أبي عبد الله محمد بن عبد الله الشبل الحنفي رحمه الله تعالى المتوفى ٧٤٩ هجري دار الفد للجديد القاهرة الطبعة الاولى ١٢٣٠ هجري
- ٢٤) أكمال المعلم بفوائد مسلم للإمام الحافظ أبي الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي رحمه الله تعالى المتوفى ٥٢٢ هجري دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع دار الكتب العلمية بيروت
- ٢٥) أكمال أكمال المعلم شرح صحيح مسلم للإمام عبد الله محمد بن خلفه الوثناني الأبي المالكي البخاري المتوفى سنة ٨٠٤ هـ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ٢٦) أكام التذهيب الكمال للعلامة علاء الدين مغلطائي ابن قليج بن عبد الله الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٤٧٢ هجري، الحديثة للطباعة والنشر
- ٢٧) الأتساب، للإمام أبي يوسف سعد عبد الكريم بن محمد ابن منصور القوي السمعاني رحمه الله المتوفى سنة ٥١٢ هجري دار الفكر للطباعة والنشر بيروت
- ٢٨) الانوافي مواسم العرب للعلامة أبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري رحمه الله تعالى المتوفى ٢٤٦ هجري دار المعارف العلمية حيدرآباد دكن الهند الطبعة ١٤٠٤ هـ
- ٢٩) اوجز المسالك للإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي المدني رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٠ هجري دار القلم دمشق
- ٣٠) البحر الرائق شرح كنز الدقائق للإمام العلامة الشيخ زين الدين بن ابراهيم بن محمد المعروف بأبن نجيم المصري الحنفي المتوفى سنة ٩٠٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ٣١) البحر الزخار المعروف بمسند البزار، للحافظ للإمام أبي بكر بن أحمد بن عمرو بن عبد الخالق العتكي رحمه الله المتوفى ٢٢٠ هجري الطبعة الاولى ٣٠٠٠ هجري مؤسسة علوم القرآن بيروت
- ٣٢) بحر المذهب للإمام أبي المحاسن عبد الواحد بن اسماعيل الروياني الشافعي رحمه الله تعالى المتوفى ٥٠٢ هجري الطبعة الاولى ٣٠٠ هجري دار الكتب بيروت

- ٣٢ البداية والنهاية للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير بالدمشق رحمه الله المتوفى سنة ٤٤٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت/ دار إحياء التراث العربي
- ٣٣ البدر الساري، حاشية لفيض الباري: حضرت مولانا بدر عالم ميرتسي (١٣٨٥ هـ) المكتبة الرشيد كونته
- ٣٤ البدور السافري أحوال الاخرة للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر بن سابق الدين الخضير السبوطي رحمه الله المتوفى ١٠ هجري دار الكتب العلمية ٣٢١ هجري
- ٣٥ البعث والنشور للإمام أحمد بن الحسين بن علي المبهقي رحمه الله تعالى المتوفى ٢٥٨ هجري الطبعة الاولى: ٣٠٠ هجري مرك الخدمات والابحاث الثقافية بيروت
- ٣٦ بذل الجهد للشيخ المحدث خليل أحمد السهارنوري رحمه الله المتوفى سنة ٣٢١ هجري مركز الشيخ أبي الحسن الندوي الهند
- ٣٧ بيان القرآن للشيخ مولانا أشرف علي عثمانوي رحمه الله المتوفى سنة ٣١٢ هجري [إدارة التاليفات الاشرفية ملتان
- ٣٨ البيان والتبيين للعلامة أبي عثمان عمرو بن بحر الحافظ رحمه الله تعالى المتوفى ٢٥٥ هجري دار الكاب العلمية بيروت
- ٣٩ تاج العروس للشيخ أبو الفيز سيد محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني المعروف بالمرتضي الزبيدي (١٣٠٥ هـ). دار الهداية
- ٤٠ تاريخ اسماء الثقات للعلامة عمر بن أحمد بن عثمان المعروف بأبن شاهين رحمه الله المتوفى (٢٨٥ هـ) الطبعة الاولى: ٣٠٢ هجري الدار السلفية الكويت
- ٤١ تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن محمد أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٤٢٨ هجري دار الكتاب العربي
- ٤٢ تاريخ اصحابنا (أخبار اصحابنا) لابي نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق الاصمعي رحمه الله تعالى، المتوفى (٣٠٠ هجري) دار الكتب للطبعة الاولى (٣١٠ هجري)
- ٤٣ تاريخ بغداد: حافظ أحمد بن علي المعروف بالخطيب البغدادي (متوفى ٢١٣ هـ). دار الكتب العربي بيروت لبنان،
- ٤٤ تاريخ الخبيس في أحوال أنفس نفيس: شيخ حسين بن محمد بن الحسن الديار بكرى المالك (متوفى ٩١١ هـ) مؤسسة شعبان بيروت،
- ٤٥ تاريخ الصغير للحافظ النقاد شيخ الإسلام أبي عبد الله إسماعيل بن إبراهيم البخاري رحمه الله تعالى المتوفى (٢٥١ هجري) دار المعرفة بيروت
- ٤٦ تاريخ الطبري (تاريخ الرسل الملوك) للإمام جعفر محمد بن جريرة الطبري رحمه الله المتوفى: ٢٢٠ هجري الطبعة الثانية: دار المعارف مصر
- ٤٧ تاريخ العباس الدوري عن أبي زكريا يحيى بن معين رحمه الله تعالى المتوفى (٢٢٢ هجري) مركز البحث العلمي واحياء التراث الاسلامي مكة المكرمة الطبعة الاولى: ٣١١ هجري
- ٤٨ تاريخ عثمان بن سعيد الدارمي رحمه الله تعالى المتوفى (٢٨٠ هجر) عن أبي زكريا يحيى بن معين رحمه الله المتوفى (٢٢٢ هجر) دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- ٤٩ التاريخ الكبير للحافظ النقاد شيخ الإسلام أبي عبد الله بن إسماعيل بن إبراهيم البخاري رحمه الله المتوفى سنة ٢٥١ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- ٥٠ تاريخ مدينة السلام (راجع: تاريخ بغداد) لابي نعيم بن معين، للإمام يحيى بن معين بن عون المزي البغدادي رحمه الله المتوفى: ٢٢٢ هجري دار القلم
- ٥١

للطباعة والنشر والتوزيع بيروت

- (٥٢) تبيين الحقائق للإمام فخر الدين بن عثمان بن علي الزيلعي الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٤٦٣هـ دار الكتب العلمية
- (٥٣) تحفة الناس من انكار ابن عباس عليه السلام قاسم العلوم والخيرات مولانا محمد قاسم النانوتوي رحمه الله تعالى المتوفى (١٠٤٤هـ جري) ادارة تحقيقات اهل سنت / اداة العزيز كوجرانواله
- (٥٤) تحرير تقريب التهذيب تأليف الدكتور بشار عواد معروف والشيخ شعيب الأنور الطبعة الأولى : ١٤٠٤ هجري مؤسسة الرسالة بيروت
- (٥٥) التحرير والتنوير للشيخ محمد الطاهر بن محمد بن محمد بن عاشور التونسي رحمه الله المتوفى (١٣٠٢هـ جري) الدار التونسية للنشر تونس
- (٥٦) تحفة الأحمدي بشرح الجامع للإمام الترمذي للإمام الحافظ أبي العلي محمد بن عبد الرحمن ابن عبد الرحيم كفوري رحمه الله المتوفى سنة ١٣٥٥هـ جري دار الفكر
- (٥٧) تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف للحافظ المنقح جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٤٢٢هـ جري الطبعة الثانية : ١٣٠٢هـ جري المكتب الإسلامي بيروت
- (٥٨) تحفة الباري شرح صحيح البخاري للإمام شيخ الإسلام يحيى بن زكريا بن محمد الأنصاري الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٢١هـ جري دار الكتب العلمية / دار ابن حزم / مكتبة الرشد
- (٥٩) تدريب الراوي شرح تقريب النواوي : حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطي m (متوفى ٩١١هـ) المكتبة العلمية مدينة منورة،
- (٦٠) تذكرة الحفاظ : حافظ أبو عبد الله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان ذهب ي m (متوفى ٤٢٨هـ) دار المعارف العثمانية الهند،
- (٦١) تذكرة وسوانح الإمام الكبير مولانا محمد قاسم النانوتوي للشيخ عبد القيوم الحقاني حفظ الله القاسم الكي ذمى جامعة ابهريرة نوشهريه
- (٦٢) ترتيب العلل (علل الترمذي الكبير) لابي طالب القاضي مكتبة النهضة العربية / عالم الكتب بيروت : (٢٠٠٩ هجري)
- (٦٣) تعليقات احياء علوم الدين (المغنى حمل الاسفار في الاسفار) للإمام زين الدين ابي الفضل عبد الرحيم بن الحسين العراقي رحمه الله تعالى المتوفى (٨٠٦هـ جري) دار الكتاب العربي بيروت
- (٦٤) تعليقات الاسماء والصفات للاستاذ عبد الله بن محمد بن الحاشدي مكتبة السوادني جدة
- (٦٥) تعليقات التدريب الراوي للاستاذ عبد اللطيف المطبوع بذي ل تدريب الراوي الطبعة الثانية : ١٣٠٢هـ جري
- (٦٦) تعليقات خلاصة الجزر في المطبوع مع الخلاصة لم يعرف كاتبه مكتب المطبوعات الاسلامية حلب
- (٦٧) تعليق التعليق للشيخ سعيد عبد الرحمن موسى المكتبة الاثرية لاهور
- (٦٨) تعليقات الدارقطني على المجروحين لابن حبان للإمام المحدث الحافظ الكبير لعلي ابن عمر الدارقطني رحمه الله المتوفى [٢٨٥هـ جري] دار الكتاب الاسلامي القاهرة الطبعة الاولى [٢٣٣هـ جري]
- (٦٩) تعليقات الشيخ المحقق المحدث محمد عوامه على المصنف لابن ابي شعبة ادارة القرآن والعلوم الاسلامية كراتشي الطبعة الاولى [٢٢٤هـ جري] شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن
- (٧٠) تعليقات لا مع الدراري للإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٢هـ جري] المكتبة الامدادية مكة المكرمة ط : ١٤٠١هـ جري
- (٧١) تعليق التعليق : للحافظ ابي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين المعروف بابن حجر العسقلاني m (متوفى ٨٥٢هـ) المكتبة الاثرية باكستان

- ٤٢ تفسير ابن أبي حاتم (تفسير القرآن العظيم) للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التميمي الحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٤ هجري الطبعة الأولى مطبعة دائرة المعارف العثمانية بمجدر آباد دكن الهند/ دار الكتب العلمية
- ٤٣ تفسير البغوي (معالم التنزيل) للإمام محيي الدين السبكي محمد بن الحسين بن مسعود البغوي رحمه الله المتوفى ٥٨١ هجر طبع: ٣٠٠ هجري دار طبعة للنشر والتوزيع الرياض
- ٤٤ تفسير البضاوي (انوار التنزيل واسرار التأويل) للقاضي الإمام ناصر الدين أبي سعيد عبد الله بن عمر البضاوي الشافعي رحمه الله المتوفى: ٦٨٥ هجري دار الكتب العلمية الطبعة الأولى [٣٠٤ هجري]
- ٤٥ التفسيرات الاحمدية في بيان الايات الشرعية للعالم الجليل الشيخ احمد الموعود بمجال جيون الجونغوي رحمه الله تعالى المطبع الكرمي الواقع بهماي الهند
- ٤٦ التفسير الحازن للإمام العلامة علاء الدين علي محمد بن المعروف بالخازن رحمه الله تعالى المتوفى [٥٠٠ هجري] وحيدى كتب خانة بشار
- ٤٧ تفسير روح البيان للعلامة اسماعيل حقي بن مصطفى الاستانبولى رحمه الله تعالى المتوفى [٣٠٤ هجري] احياء التراث العربى بيروت
- ٤٨ التفسير الكبير (مفاتيح الغيب): إمام أبو عبد الله فخر الدين محمد بن عمر الحسين رازي m (متوفى ٥٠٠ هـ). مكتب الاعلام الإسلامى ليران،
- ٤٩ التفسير لابن كثير للعلامة الجليل الحافظ أبو الفداء عماد الدين إسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقى m (متوفى ٤٤٣ هـ) دار الفكر بيروت،
- ٥٠ تفسير الضحاك للإمام أبي القاسم الضحاك بن مزاحم البلخي الهلالي المتوفى ٥٥ هجري الطبعة الأولى [٣٠٩ هجري] مجمع ودراسة وتحقيق الدكتور محمد شكري احمد الزاوي دار الامم القاهرة مصر
- ٥١ تفسير عبد الرزاق للإمام المحدث أبي بكر عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعاني رحمه الله تعالى المتوفى [٢٤ هجري] دار الكتب العلمية بيروت
- ٥٢ تفسير ما جدي مولانا عبد المجيد درآبادي رحمه الله عليه مجلس نشرات اسلام كراچى اشاعت [٣٠٩ هجري]
- ٥٣ تفسير ماوردى (انظر النكت والعيون)
- ٥٤ تفسير مجاهد للإمام المحدث البصر مجاهد بن جبر المكي المخزومي رحمه الله تعالى المتوفى [٣٠ هجري] دار الفكر الاسلامى الحديثة مصر
- ٥٥ تفسير النسفي (انظر مدارك التنزيل وحقائق التأويل)
- ٥٦ تفسير الطبري (جاهه البهان عن تأويل اى القرآن) للإمام جعفر محمد بن جريرة الطبري رحمه الله المتوفى: ٣٢٠ هجري تحقيق الادكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي دار هجر مركز البحوث والدراسات العربية والاسلامية
- ٥٧ تفسير عثمانى لشيخ الإسلام العلامة شير احمد عثمانى رحمه الله المتوفى: ٣١١ هجري دار الاشاعت كراتشى
- ٥٨ تفسير القرآن العظيم: حافظ أبو الفداء عماد الدين إسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقى (متوفى ٤٤٣ هـ) الطبعة الاولى: ٣٢٠ هجري الفاروق الحديثة للطباعة والنشر القاهرة/ مؤسسة قرطبة دار الفكر بيروت،
- ٥٩ تفسير القرآن العظيم لسيد احمد خان طبع: ١٢١٨ هـ: دوست ايسوى ايشن لاهور
- ٦٠ تفسير الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأفاويل في وجوه التأويل للعلامة جابر الله القاسم محمود بن عمر الزمخشرى رحمه الله المتوفى: ٥٨٠ هـ الطبعة الأولى: ٣١٨ هجري مكتبة مكتبة العبيكان الرياض
- ٦١ التفسير المظهر، للعلامة القاضي محمد ثناء الله رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٥ هجري حافظ كتب خانة كونه دبو باكستان

- ١٦١ التفسير الوسيط للإمام المفسر أبي الحسن علي بن أحمد بن محمد الواحدي النيسابوري الشافعي رحمه الله المتوفى [٣٨٠ هجري] دار الكتب العلمية بيروت
- ١٦٢ تقيد المبدل وتميز المشكل للإمام أبي علي الحسين بن محمد الغساني الجبائي رحمه الله تعالى المتوفى [٣٨٠ هجري] وزارة الأوقاف المملكة العربية السعودية
- ١٦٣ التمهيد لما في الموطأ من المعاني والإسانيد للإمام الحافظ أبي عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالكي رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٠ هجري المكتبة التجارية مكة المكرمة
- ١٦٤ التوضيح لشرح الجامع الصحيح، للإمام سراج الدين أبي حفص عمر بن علي بن أحمد الأنصاري الشافعي المعروف بأبن ملقن رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٢ هجري وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية
- ١٦٥ مهذب تاج فخر دمشق الكبير للإمام الحافظ أبي القاسم علي المعروف بأبن عساكر الشافعي رحمه الله المتوفى [٤٠٤ هجري] دار السير بيروت الطبعة الثانية ٣٠٤ هجري
- ١٦٦ تقريب التهذيب للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٢ هجري دار الرشيد، سوريا حلبس
- ١٦٧ مهذب الأسماء والمغات للإمام العلامة الحافظ الفقيه أبي زكريا يحيى الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٤٠٤ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٦٨ مهذب التهذيب للحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى: ٨٠٢ هجري مؤسسة الرسالة
- ١٦٩ مهذب الكمال في أسماء الرجال للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٢ هجري مؤسسة الرسالة
- ١٧٠ مهذب اللغة للإمام أبي منصور محمد بن أحمد الأزهري الهروي رحمه الله تعالى المتوفى [٤٠٠ هجري] دار أحياء التراث العربي بيروت الطبعة الأولى (٢٠٠٠) م
- ١٧١ جامع الأحاديث (الجامع الصغير وزيادته) للإمام الحافظ أبي الفضل جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمه الله المتوفى: ٤٠٠ هجري، الطبعة الأولى: ٣٨٠ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٧٢ جامع الأصول في أحاديث الرسول للإمام محمد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بأبن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٢ هجري دار الفكر
- جامع البيان عن تأويل القرآن راجع إلى تفسير الطبري
- جامع الترمذي (انظر: سنن الترمذي)
- ١٧٣ جامع الدروس العربية للشيخ الغلابي منشورات المكتبة العصرية بيروت
- ١٧٤ الجامع لأحكام القرآن، للإمام أبي عبد الله بن محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ٤٠٤ هجري دار أحياء التراث العربي
- ١٧٥ الجرح والتعديل للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر القتيبي الحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٤ هجري الطبعة الأولى [٣٢٢ هجري] دار الكتب العلمية بيروت
- ١٧٦ الجزء القراء خلف الإمام للإمام عبد الله بن محمد بن اسماعيل البخاري رحمه الله المتوفى [٢٥٦ هجري] الطبعة الأولى [٣٠٠ هجري] المكتبة السلفية
- ١٧٧ الجمع بين الصحيحين للإمام الحديث محمد بن فتح الحميدي رحمه الله المتوفى: ٣٨٨ هجري دار ابن حزم
- ١٧٨ الجهاد لابن أبي عاصم للإمام أحمد بن عمرو بن الضحاك بن مخلد الشيباني رحمه الله تعالى المتوفى [٣٠٤ هجري] مكتبة العلوم والحكم المدينة المنورة

- ١٢٤ حاشية الجبل على الجلالين (الفتوحات الالهية) للإمام العلامة سليمان الجبل رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٠ هجري] قديمي كتب خانة
- ١٢٥ حادي الارواح الى بلاد الافراح للإمام محمد بن أبي بكر ابوب المعروف بأبن قيم الجوزية رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٠ هجري] دار الكتب العلمية بيروت
- ١٢٦ حاشية الدسوقي (على الشرح الكبير) للإمام العلامة الشيخ محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقي المالكي رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٢٧ حاشية السندي على صحيح البخاري للإمام أبي الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندي رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٠ هجري قديمي كتب خانة
- ١٢٨ حاشية السهارنبوري على صحيح البخاري للشيخ المحدث احمد على السهارنبوري رحمه الله المتوفى : ٢٠٤ هجري قديمي كتب خانة كراتشي
- ١٢٩ حاشية الشهاب على تفسير البضاوي (عناية القاضي وكفاية الرازي) للشيخ احمد بن محمد بن عمر قاضي القضاة الملقب بشهاب الدين الخفاجي المصري الخنفي رحمه الله المتوفى : ٢٢٦ هجري الطبعة الأولى : ٢٠٤ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٣٠ حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح شرح نور الإيضاح للإمام العلامة أحمد بن محمد بن إسماعيل الطحطاوي الخنفي رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٦ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٣١ حجة الله البالغة للإمام الكبير لاشيخ احمد المعروف بشاه ولي الله ابن عبد الرحيم الدهلوي رحمه الله قديمي كتب خانة كراتشي
- ١٣٢ الحجة للقراءة السبعة للإمام المقراني على الحسن بن احمد بن عبد الغفار الفارسي الاصل رحمه الله المتوفى [٢٠٤ هجري] دار البامون للتراث الطبعة الثانية [٢٠٣ هجري].
- ١٣٣ الحجة في قراءة السهم للإمام المقراني عبد الله الحسين بن احمد بن خالويه رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٤ هجري] دار الشروق بيروت الطبعة الرابعة [٢٠٠ هجري]
- ١٣٤ حلية الأولياء وطبقات الأصفياء للحافظ أبي نعيم أحمد بن عبد الله الإصفيائي رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٠ هجري دار الفكر بيروت/ دار الكتب العلمية بيروت
- ١٣٥ حياة الحيوان الكبرى لابي البقاء كمال الدين محمد بن موسى بن عيسى الدميري الشافعي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٨ هجري] دار الكتب بيروت الطبعة الثانية [٢٢٢ هجري]
- ١٣٦ ختم الشفاء للإمام محمد بن عبد الله بن محمد بن احمد بن مجاهد القيسي الدمشقي الشافعي الشيرازي بأبن ناصر الدين رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٢ هجري] دار البشائر الاسلامية الطبعة الثانية [٢٢٢ هجري]
- ١٣٧ خلاصة الخزرجي (خلاصة مهذب مهذب الكمال) للعلامة صفي الدين الخزرجي رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٢ هجري مكتب المطبوعات الإسلامي بمب
- ١٣٨ الدر المختار للإمام العلامة علاء الدين محمد بن علي بن محمد الحصكفي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٨٨ هجري دار علم الكتب
- ١٣٩ الدر المصون في علوم الكتاب المكنون للإمام شهاب الدين أبي العباس بن يوسف ابن محمد بن إبراهيم المعروف بالهيمن الحلبي دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٠ دلائل النبوة لأبي بكر احمد بن الحسين الميقي رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٨ هجري دار الكتب العلمية/ المكتبة الأثرية لاهور/ دار الريان للتراث
- ١٤١ الديباج على صحيح مسلم الحجاج للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر بن سابق الدين الخصروي

السيوطي رحمه المتوفى: هجري الطبعة الاولى: ٣١١ دار ابن عفان للنشر والتوزيع السعودية/ادارة القرآن والمحدث الاسلاميه كراتشي

- ديوان الحماسة: أبو تمام حبيب بن أوس بن حارث طاعى (متوفى ٥٢٣هـ). مير محمد آريا غركاچي، ١٤٤
- ديوان الفرزدق لإمام الشعراء هبام بن غالب بن صعصعة بن ناجية رحمه الله تعالى المتوفى [٣ هجري] دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الاولى (٣٠٤ هجري) ١٤٥
- رد المختار للفقهاء العلامة محمد أمين بن عمر الشيباني بن عبد بن رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٥ هجري عالم الكتب/ دار الثقافة والتراث دمشق سورية ١٤٦
- رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخاري (المطبوع مع صحيح البخاري) للإمام المحدث الشاه ولي الله رحمه الله المتوفى سنة ١٢٤٢هـ قد يمي كتب خانة ١٤٧
- روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني للعلامة أبي الفضل شهاب الدين السيد محمود الألوسي البغدادي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٤٠هـ دار الكتب العلمية/ دار إحياء التراث العربي ١٤٨
- الروض الأنف في شرح السيرة النبوية لابن هشام للإمام المحدث عبد الرحمن السهلي رحمه الله المتوفى: ٥٧ هجري الطبعة الأولى: ٣٨٤ هجري دار الكتب اسلامية ١٤٩
- زاد المسيري على علم التفسير للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجزري رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٤ هجري الطبعة الثانية: ٣٢٢ هجري دار الكتب العلمية، بيروت ١٥٠
- زاد المعاد في هدي خير العباد للإمام المحدث شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر الزرعي الدمشقي المعروف بابن القيم المجزوء رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٥ هجري مؤسسة الرسالة/ مكتبة المنار الإسلامية ١٥١
- سؤالات الاجري (سؤالات أبي عبد الاجري أبا داود السجستاني) للإمام أبي داود صاحب السنن رحمه الله تعالى المتوفى [٥٠٥ هجري] الناشر الجامعة الإسلامية [٣١١ هجري] ١٥٢
- سؤالات الحاكم للدار قطني للإمام علي بن عمر الدار قطني البغدادي رحمه الله تعالى مكتبة المعارف الرياض الطبعة الاولى [٣٠٢ هجري] ١٥٣
- سبل السلام شرح بلوغ المرام، للإمام العلامة محمد بن اسماعيل الصنعائي رحمه الله المتوفى: ٥٧٢ هجري ١٥٤
- سبل الهدي والرشاد في سيرة خير العباد للإمام محمد بن يوسف الصالح الشامي رحمه الله المتوفى: ٣٢٢ هجر ١٥٥
- وزارة الأوقاف لجنة إحياء التراث الإسلام مصر ١٥٦
- سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن يزيد الربيع ابن ماجه القزويني رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٢ هجري دار السلام ١٥٧
- سنن الترمذي الترمذي للإمام الحافظ أبي عيسى محمد بن عيسى بن سورة ابن موسى الترمذي رحمه الله المتوفى سنة ٢٤١ ١٥٨
- سنن الدار قطني للإمام الحافظ الكبير علي بن عمر الدار قطني رحمه الله المتوفى سنة ٢٨٥ هجري دار نشر الكتب الإسلامية لاهور/ مؤسسة الرسالة/ دار المعرفة بيروت ١٥٩
- سنن النسائي للإمام أبي عبد الرحمن بن شعب النسائي رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٢ هجري دار السلام ١٦٠
- سنن أبي داود للإمام الحافظ أبي داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق الأذدي السجستاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٥ هجري دار السلام ١٦١
- سير أعلام النبلاء للإمام شمس الدين أبي عبد الله بن أحمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٤٨٠ هجري مؤسسة الرسالة ١٦٢
- مخط النجوم العوالي في انباء الاوائل والتوالي للشيخ بن حسين بن عبد الملك العصامي رحمه الله تعالى المتوفى ١٦٣

- ١٣٣ هجري [دار الكتب العلمية بيروت
السنن الكبرى: إمام حافظ أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي (متوفى ٥٢٥هـ) دار الكتب العلمية بيروت
مجلس دائرة المعارف الإسلامية بهند
- ١٣٤ السنن الكبرى: إمام حافظ أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي m (متوفى ٥٢٥هـ) نشر السنة ملتان،
سوانح قاسمى: علامه سيد مناظر احسن كيلان m (متوفى ٥٢٥هـ مطابق ١٩٠٦م) مير محمد آرام بالكرجي،
السيرة الحليمية (انسان العيون فى سيرة الأمين المأمون): علامه على بن برهان الدين العلبى m
(متوفى ٥٢٢هـ) المكتبة الإسلامية بيروت،
- ١٣٥ السيرة النبوية لابن هشام (مع الروض الأنف) إمام أبو عبد الملك بن هشام البعافى البصرى m (متوفى ٢٠٠هـ)
هـ) مكتبة فاروقيه ملتان،
- ١٣٦ سيرة البصطفى صلى الله عليه وسلم مولانا محمد ادریس كاندهلوي رحمه الله متوفى: ١١١٤ هجري دار الاشاعت
/ كتب خانة مظہری كراچی
- ١٣٧ شذرات الذهب فى أخبار من ذهب للإمام شهاب الدين أبى الفلاح عبد المحيى بن أحمد بن محمد العكرى
الحنبلی الدمشقی رحمه الله المتوفى سنة ١٠٨٢ هجري دار ابن كثير دمشق / بيروت طبعة ٢٠٠٠
«ابن بطال» (انظر شرح صحيح البخاري)
- «شرح لاني على صحيح مسلم» (زاجر اكمال اكمال المعلم
شرح الزرقاني على المواهب اللدنية للإمام محمد بن عبد الباقي بن يوسف الرزقاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٠
هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٣٨ شرح صحيح البخاري لأبي الحسن علي بن خلف بن عبد الملك ابن بطال البكري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة
٢٢٩ هجري دار الكتب العلمية / مكتبة الرشيد رياض
- ١٣٩ شرح العقائد النسفية للعلامة سعد الدين التفتازاني رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٠ هجري] الطبعة الاولى ٢٢٠٠
هجري [مكتبة البشري كراتشي
- ١٤٠ شرح الكرماني (الكوابل الدراري) للإمام العلامة شمس الدين محمد بن يوسف على الكرماني رحمه الله المتوفى
سنة ٨١٢ هجري إحياء التراث العربى
- ١٤١ الشرح الكبير مع حاشية الدسوقي للإمام أبى البركات أحمد بن محمد العدوي الشهير بالدردير رحمه الله المتوفى
سنة ١٢٠٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٢ شرح النووي على صحيح الإمام مسلم للإمام العلامة الفقيه الحافظ أبى زكريا محيى الدين بن شرف النووي رحمه
الله المتوفى سنة ٦٤٢ هجري دار المعرفة / المطبعة المصرية بالأزهر
- ١٤٣ شرح النووي على صحيح مسلم (مطبوعة مع صحيح مسلم) إمام أبو زكريا محيى بن شرف النووي m (١٤١٠هـ)
هـ) قديمى كتب خانة كراچى،
- ١٤٤ شرح لباب المناسك (السلك المنقطع فى المنك المتوسط على لباب المناسك للإمام السندى رحمه الله
للعلامة على بن سلطان المعروف بملأ على القاري رحمه الله المتوفى سنة ١٠٢٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٥ شرح مشكل الآثار للإمام الحديث الفقيه أبى جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى سنة
٢٢٢ هجري، الطبعة الثانية [٢٢٢ هجري] مؤسسة الرسالة
- ١٤٦ الشفاء بتعريف حقوق البصطفى للعامل المحقق القاضى أبى الفضل عياض اليمصى رحمه الله المتوفى ٥٢٢
هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٧ شعب الإيمان للإمام أبى بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٥٥٨ هجري الطبعة الاولى

- ٣٢٢ [هجري] مكتبة الرشيد الرياض
 صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله
 المتوفى سنة ٣٥٥ هجري الطبعة الثانية [٣٣٦ هجري] مؤسسة الرسالة بيروت
- ٣٢٣ الصحيح لابن خزيمة للعلامة أبي بكر محمد بن اسماعيل بن خزيمة السلمي رحمه الله المتوفى: ٣٨٥ هجري المكتب
 الإسلامي بيروت
- ٣٢٤ صحيح البخاري للإمام أبي عبد الله بن إسماعيل البخاري رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٦ هجري دار السلام
- ٣٢٥ صحيح الإمام مسلم للإمام الحافظ أبي الحسن مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله
 المتوفى سنة ٢٦١ هجري دار السلام
- ٣٢٦ صور من حياة الصحابة للدكتور عبد الرحمن رافت الباشا رحمه الله تعالى المتوفى [٣٠٦ هجري] دار النفائس
 بيروت
- ٣٢٧ الطبقات الكبرى للإمام محمد بن سعد بن منيع أبي عبد الله البصري الزهري رحمه الله المتوفى ٢٤٠ هجري دار
 صادر بيروت / مكتبة الخانجي القاهرة
- ٣٢٨ طبقات الخليفة للإمام أبي عمرو خليفة بن خياط بن خليفة بن خياط العصفري رحمه الله تعالى المتوفى [٣٠٠
 هجري] دار الفكر بيروت
- ٣٢٩ الطب النبوي للإمام أبي نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد الاصبهاني رحمه الله تعالى المتوفى [٣٠٠ هجري] دار
 ابن حزم الطبعة [٢٠٠١ م]
- ٣٣٠ الطراز الأسرار البلاغة وعلوم حقائق الإعجاز للعلامة المؤيد بالله يحيى بن حمزة بن علي بن إبراهيم العلوي
 الطائي المتوفى [٣٥٥ هجري] المكتبة المنصورية بيروت
- ٣٣١ الضعفاء والمتروكون للإمام أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي الخراساني النسائي رحمه الله المتوفى سنة
 [٣٠٢ هجري] دار الوحي الجلب
- ٣٣٢ عارضة الأخوذ للإمام أبي بكر محمد بن عبد الله المعروف بأبي العري المالك رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٢
 هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ٣٣٣ عجالة نافعة (فارسي/اردو). حضرت شاه عبد العزيز صاحب محدث دهلوي M (متوفى ١٢٣٤ هـ). مطبوع مع
 فوائد جامعة مكتبة الكوثر
- ٣٣٤ العذب التبخر من مجالس الشفيق في التفسير للعلامة محمد أمين بن محمد المختار بن عبد القادر الشفيق
 رحمه الله تعالى المتوفى [٣٣٠ هجري] عالم الفوائد مكة المكرمة الطبعة الثانية [٣٣١ هجري]
- ٣٣٥ العرش للإمام شمس الدين أبي عبد الله بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله تعالى المتوفى [٤٨٠ هجري]
 عمادة البحث الإسلامي بالجامعة الإسلامية المدينة المنورة الطبعة الثانية [٣٣٢ هجري]
- ٣٣٦ العظمة لابي الشيخ (انظر: كتاب العظمة)
- ٣٣٧ العقائد النقية المطبوع مع شرحه لتفتازاني رحمه الله تعالى المتوفى [٤٩٢ هجري] الطبعة الاولى [٣٣٠ هجري]
 مكتبة البشري كراتشي
- ٣٣٨ العلل الواردة في الأحاديث النبوية للإمام الحافظ أبي الحسن علي ابن عمر ابن أحمد بن مهدي الدارقطني رحمه
 الله المتوفى: ٣٨٥ هجري دار طيبة
- ٣٣٩ العلل ومعركة الرجال للإمام أبي عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني رحمه الله المتوفى ٢٤١ هجري
 الطبعة الثانية ٣٣٢ هجري دار الخاني الرياض
- ٣٤٠ عمدة القاري للإمام مريد الدين أبي محمد محمود بن أحمد العيني رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٠ هجري دار الكتب
 العلمية / إدار الطباعة المتبرية

- ١٥٧ غريب الحديث لابي عبيد القاسم بن سلام رحمه الله تعالى (متوفى ٥٣٣هـ). دائرة المعارف العثمانية حيدرآباد الدكن [ط: ٣٠٠ هجري] دار الكتاب العربي بيروت [ط: ٣٠١ هجري] مركز البحث جامعة ام القرى مكة المكرمة.
- ١٥٨ غياث اللغات فارسي، غياث الدين محمد بن جلال الدين بن شرف الدين رام يوري طبع ١٢٥٤هـ
- ١٥٩ الفتاوى غريب الحديث: علامه جلال الله أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشري (متوفى ٥٤٥هـ). دار الفكر بيروت.
- ١٦٠ الفتاوى الحديثية لشيخ الاسلام احمد بن محمد بن علي بن حجر المكي الهيثمي رحمه الله تعالى المتوفى [٥٤٢ هجري] مير محمد كتب خانه كراتشي / دار الفكر بيروت
- ١٦١ الفتاوى الهندية في مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة النعمان (الفتاوى العالمية كبيرة) للعلامة الهامم الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند الأعلام دار الكتب العلمية بيروت
- ١٦٢ فتح الباري للإمام الحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله المتوفى ٨٥٢ هجري در المعرفة دار الكتب العلمية / دار السلام
- ١٦٣ فتح الملمع شرح صحيح مسلم للعلامة شير أحمد عثمانى رحمه الله المتوفى ٣٠١ هجري دار القلم
- ١٦٤ الفصل في الملل والأهواء والنحل للإمام المحدث أبو محمد علي بن احمد بن سعيد بن حزم الاندلسي رحمه الله تعالى المتوفى [٥٤٦ هجري] مكتبة النجاشي القاهرة
- ١٦٥ فضائل الاوقات للإمام احمد بن الحسين بن علي البيهقي الخراساني رحمه الله المتوفى [٥٤٥ هـ] مكتبة المنارة مكة المكرمة الطبعة الاولى [٣٠١ هجري]
- ١٦٦ عجماله نافع (مع فوائد جامعه). حضرت شاه عبد العزيز صاحب محدث دهلوي M (متوفى ٥٣٤هـ). نور محمد آرما باغ كراچي.
- ١٦٧ فهم فلكيات سيد شير احمد عثمانى صاحب كاكاخيل حفظه الله مكتبة دار العلوم كراچي
- ١٦٨ فيروز اللغات مصنف الحاج مولوي فيروز سنز لاهور كراچي دوسرا اي ديشن فيروز اللغات اردو جديد ، ان انيسوي دا شاعت
- ١٦٩ فيض الباري على صحيح البخاري للفقهاء المحدث الشيخ محمد أنور الكشمير نم الديوبندي رحمه الله المتوفى ٢٠٢ هجري دار الكتب العلمية المكتبة الرشيد كوثه
- ١٧٠ فيض القدير شرح الجامع الصغير للعلامة محمد عبد الرؤف بن تاج العارفين المناوي رحمه الله المتوفى : ٨٠٠ هجري الطبعة الثانية: ٣٠٠ هجري دار المعرفة بيروت
- ١٧١ فيوض قاسمي فارسي (الفيوض القاسمية الفارسية) مجموعة ردور للاسئلة الواردة على الامام محمد قاسم النانوتوي رحمه الله تعالى
- ١٧٢ القاموس الوحيد لمولانا وحيد الزمان قاسمي كبرانوي رحمه الله تعالى ادارة اسلامية لاهور
- ١٧٣ الكافية للعلامة جمال الدين عثمان ابن الحاجب رحمه الله تعالى المتوفى [٦٠١ هجري] مكتبة رحمانية اردو بازار لاهور
- ١٧٤ الكاشف عن حقائق السنن الشريفة شرح الطيبي للعلامة حسن بن محمد بن الطيبي رحمه الله المتوفى سنة ٤٢٢ هجري [ادارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي]
- ١٧٥ الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب السنة، للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد بن الزهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٤٢٨ هجري دار القيلة للثقافة الإسلامية جدة مؤسسة علوم القرآن جدة
- ١٧٦ الكامل في التاريخ: علامه أبو الحسن عز الدين علي بن محمد بن الأثير الجزري M (متوفى ٦٠٠ هـ) دار الكتاب

العربي، س

٢٣ الكامل في الضعاف الرجال للإمام الحافظ أبي أحمد عبد الله بن عدي الجرجاني رحمه الله المتوفى سنة ٢١٥ هجري دار الكتب العلمية بيروت/ دار الفكر بيروت

٢٤ كتاب الاسماء والصفات للإمام أحمد بن الحسين علي البيهقي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٥٨ هجري] دار احياء التراث العربي بيروت

٢٥ كتاب الامالي لابي علي الفاي (مع ذيل الامالي والنوادر) للإمام اللغوي ابي علي اسماعيل بن القاسم القاسم الفاي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٥٩ هجري] المكتبة العصرية بيروت

٢٦ كتاب البعث والنشور (راجع البعث والنشور يهقي رحمه الله تعالى)

٢٧ كتاب الثقات للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٢ هجري الموافق سنة ٩١٥ دار الفكر

٢٨ كتاب الثقات لابن شاهين (انظر تاريخ اسماء الثقات)

٢٩ كتاب الجمع (بين كتابي الكلاباذي والاصهاني) رحمهما الله تعالى) للإمام محمد بن ظاهر علي المقدسي المعروف بابن التفسيراني رحمه الله تعالى المتوفى [٥٠٤ هجري] دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية [٢٠٥ هجري]

٣٠ كتاب الدعوات الكبير للإمام أبي بكر أحمد بن الحسين بن علي بن موسى البيهقي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٥٨ هجري] طبع ٢٢ هجري، منشورات مركز المخطوطات والتراث

٣١ كتاب الزهد ويلييه كتاب الحقائق للإمام وعلق عليه. شيخ الاسلام عبد الله بن المبارك المروزي رحمه الله المتوفى [١١١ هجري] حققه وعلق عليه الاستاذ المحدث المحقق الشيخ حبيب الرحمان الاعطى دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثاني ٢٢٥ هجري

٣٢ كتاب السنة للإمام أبي بكر أحمد بن عمرو بن ضحاك الشيباني (ابن ابي عاصم) رحمه الله تعالى [٢٨٤ هجري] كتاب المكتبة موسى (٢٨٤ هجري)

٣٣ كتاب العظمة ابي محمد بن محمد بن جعفر بن حبان لانصاري المعور بابن الشيخ الصبهاني كتابا رحمه الله تعالى المتوفى ٢١٩ هجري ٢١٩ هجري دار لعلمية الرياض

٣٤ كتاب عمل اليوم اللية للإمام أبي عبد الرحمان بن شعيب بن علي الخراساني النسائي رحمه الله المتوفى [٢٠٣ هجري]

٣٥ كتاب العين للإمام أبي خليل بن احد الفراهيد التميمي رحمه الله تعالى المتوفى [١٤٤ هجري] دار مكتبة الهلال بيروت

٣٦ كتاب الفتن لابي عبد الله نعيم بن حماد المروزي رحمه الله تعالى الطبعة الاولى ٢١٢ هجري مكتبة التوحيد القاهرة

٣٧ كتاب المجروحين للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٢ هجري الموافق سنة ٩١٥ دار المعرفة بيروت

٣٨ كتاب المير للإمام أبي عبد الله فضل الله بن الصدر الامام السعيد تاج الملة والدين الحسن التوزيشي رحمه الله تعالى المتوفى [٢١١ هجري] مكتبة نزار مصطفى الباز مكة المكرمة الرياض

٣٩ كشف اصطلاحات الفنون والعلوم للباحث العلامة محمد علي التهانوي رحمه الله مكتبة لبنان ناشرون بيروت

٤٠ كشف الأستار عن زوائد البزار: إمام نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي m (متوفى ٨٠٤ هـ). مؤسسة الرسالة طبع اول ٢٠٥ هـ

- كشف الباري للشيخ سليم الله خان مد ظله المكتبة الفاروقية كراتشي ٣٦
- كشف الخفاء ومزيل الإلباس عما اشتهر من الأحاديث على السنة الناس للحفاظ ابي الفداء اسماعيل بن محمد العجلوني الجراحي المتوفى [١١٢ هجري] الطبعة [٣٢٢ هجري] دار احياء التراث العربي ٣٧
- كشف الظنون عن أسامى الكتب والفنون: ملا كاتب جلبى مصطفى بن عبد الله المعروف به حاجى خليفه m (متوفى ١١٢٤ هـ)، مكتبة المثنى بغداد، أفست فوتواستنبول، ٣٨
- الكشف عن وجوه القراءات السبع وعللها وحججها للإمام المقرئ ابي محمد مكى بن ابي طالب القيسى رحمه الله تعالى المتوفى [٣٢٢ هجري] مؤسسة الرسالة الطبعة الثالثة [٣٠٢ هجري] ٣٩
- كشف المشكل من حديث الصحيبين للإمام الحافظ جمال الدين أبى الفرج عبد الرحمن بن على بن محمد الجزري رحمه الله المتوفى سنة ٥٤٢ هجري ط ٣٨١ هجري ٤٠
- الكوكب الدرى للإمام المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنبجوى رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٢ هجري مع تعليقات المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكائن هلوى رحمه الله تعالى ادارة القرآن والعلوم الاسلامية كراتشى ط: ٣١٢ هجري، ١١٨٤ م لكنؤ ٤١
- الكوكب الدرى (راجع إلى شرح الكرمانى) ٤٢
- الكوثر الجارى إلى رياض أحاديث البخارى للإمام الجليل أحمد بن إسماعيل بن عثمان بن محمد الكورانى الشافعى ثم الحنفى رحمه الله المتوفى سنة ٨١٢ هجري دار احياء التراث العربي ٤٣
- كنز العمال فى سنن الاقوال والافعال للعلامة علاء الدين على المتقى بم حسام الدين الهندى رحمه الله المتوفى: ٨٥٥ هـ الطبعة الثانية: ١٢٢٢ هجري در الكتب العلمية، بيروت ٤٤
- الكنز المتوارى للشيخ العلامة محمد زكريا الكائن هلوى رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٢ هجري مؤسسة الخليل الإسلامى فيصل آباد ٤٥
- الكنى والأسماء للإمام مسلم بن الحجاج القشيري رحمه الله تعالى المتوفى [٣١١ هجري] عمادة البحث الإسلامى بالجامعة الإسلامية المدينة المنورة الطبعة الاولى [٣٠٢ هجري] ٤٦
- الذوالو المرجان فيما اتفق عليه الشيعان وضعه الاستاذ محمد داود عبد الباقي رحمه الله تعالى المتوفى دار احياء الكتب العربية ٤٧
- لامع الدرى على جامع البخارى للإمام المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنبجوى رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٢ هجري مكتبة الإمدادية مكة مكرمه ٤٨
- لسان العرب للإمام العلامة أبى الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفرقي البصري المتوفى سنة ٥ هجري إحياء التراث العربى / مؤسسة التاريخ الإسلامى ببيروت لبنان / نشر أدب المحوذة قم ايران ٣٠٥ هجري ٤٩
- لسان الميزان للإمام الحافظ أبى الفضل أحمد بن على بن الحجر شهاب الدين العقلاى الشافعى رحمه الله المتوفى سنة ٥٨٥ هـ الطبعة الأولى: ١١٢٠ هـ مكتبة المعارف العلمية لاهور ٥٠
- لفظ المرجان للإمام الحافظ جلال الدين السيوطى رحمه الله تعالى، المتوفى ٥ هجري، مكتبة القرآن للطبع والنشر والتوزيع القاهرة ٥١
- اللمعات التنقيح فى شرح مشكوة المصابيح للعلامة المحدث الشيخ عبد الحق محدث دهلوى (متوفى ١١٥٢ هـ) دار النوادر دمشق سوريا الطبعة الاولى: ٣٢٢ هجري ٥٢
- هجر القرآن للإمام أبى عبيدة معمر بن النشى التميمى البصري رحمه الله تعالى المتوفى ٢٠١ هجري، مكتبة الخانجى القاهرة الطبعة الاولى [٣٠٦ هجري] ٥٣
- مجمع بحار الأنوار للشيخ العلامة اللغوى محمد ظاهر الصديق الهندى الججراتى المتوفى سنة ١١٦١ هجري الموافق ٥٤

- سنة ١٥٤٠ طبع مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية بميد رآباد الدكن الهند
 مجمع الزوائد ومنعم الفوائد للحافظ نور الدين علي بن ابي بكر الهيثمي رحمه الله المتوفى : ٨٠٤ هجري الطبعة
 الأولى دار الفكر بيروت (٣١)
- مجل اللغة للإمام اللغوي ابي الحسن احمد بن فارس بن زكريا القزويني الرازي رحمه الله تعالى المتوفى (٣٢)
 هجري [الطبعة الثانية ٣٠١ هجري] مؤسسة الرسالة بيروت
- مجموع فتاوى شيخ الإسلام ابن تيمية: حافظ تقي الدين أبو العباس احمد بن عبد الحليم حرآنى m (٣٣)
 (متوفى ٤٢٨ هـ). طبعة الملك فهد،
- محرف قرآن علامه سيد تصديق بخارى مدظله اذارة العلم والتحقيق نو شكره (٣٤)
 المحكم والمحيط الأعظم للإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيدة المرسى المعروف بأبن سيدة رحمه
 الله المتوفى سنة ٣٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت (٣٥)
- المحلى بالأثر للإمام المحدث أبي محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي رحمه الله المتوفى سنة ٣٥٦ هـ
 هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان (٣٦)
- مختار الصحاح للإمام محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي رحمه المتوفى سنة ٦١٢ هجري دار الكتب العلمية
 بيروت، لبنان (٣٧)
- المخصص للإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيدة المرسى المعروف بأبن سيدة رحمه الله المتوفى
 سنة ٣٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت (٣٨)
- مدارك تنزيل واسرار التأويل للإمام الفقيه عبد الله بن احمد النفي رحمه اله تعالى المتوفى (٤١ هجري)
 الطبعة الاولى [٣١١ هجري] قديمي كتب خانه (٣٩)
- مراقى الفلاح بأمداد الفتح شرح نور الإيضاح للإمام العلامة حسن بن عمار بن علي الثرندلالي الحنفي رحمه الله
 تعالى دار الكتب العلمية بيروت (٤٠)
- مرقاة المفاتيح شرح مشكوة المصابيح: علامه نور الدين علي بن سلطان القارى (متوفى ١٠٢٣ هـ). مكتبة امداديه
 ملتان، (٤١)
- مسائل الرازي من غرائب ابي التنزيل للإمام اللغوي محمد بن ابي بكر عبد القادر الرازي رحمه الله تعالى
 المتوفى [١١١١ هجري] مكتبة علوم اسلاميه بشارور (٤٢)
- المستدرک على الصحیحین: حافظ أبو عبد الله محمد بن عبد الله حاكم نيشابوري (متوفى ٥٠٥ هـ)
 دار الفكر بيروت، (٤٣)
- المستطرف في كل فن للإمام شهاب الدين محمد بن أبي الفتح الأبهى المحلى رحمه الله المتوفى سنة ٣٥٠ هـ
 هجري مكتبة الجمهورية العربية مصر (٤٤)
- مسند الحميد للإمام المحدث أبي بكر بن الزبير القرشي المعروف بالحميدي رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٨ هجري
 للطباعة والنشر (٤٥)
- مسند الرويانى للإمام ابي بكر محمد بن هارون الرويانى رحمه الله تعالى المتوفى (٢٠٤ هجري) الطبعة الاولى
 [٣١١ هجري] مؤسسة قرطبة القاهرة (٤٦)
- مسند عبد بن حميد (المنتخب) للإمام الهام ابي محمد بن حميد بن نصر الكسى رحمه الله تعالى المتوفى (٢٢٩)
 هجري [الطبعة الاولى ٣٠٨ هجري] مكتبة السنة القاهرة (٤٧)
- أبي عوانة للإمام الجليل أبن عوانة يعقوب بن اسحاق الاسفرائيني رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٢ هجري دار المعرفة
 بيروت لبنان (٤٨)

- ٢٣١ مسند ابويعلى موصلى للإمام الحافظ احمد بن على بن المشنى التهمى رحمه الله المتوفى : ٢٠١ هجرى دارالمعروفة ببيروت لبنان
- ٢٣٢ مسند الإمام أحمد بن حنبل للإمام أحمد بن حنبل رحمه الله المتوفى سنة ٢٤١ هجرى مؤسسة الرسالة : عالم الكتب
- ٢٣٣ مسند الطيالسى للإمام الحديث سليمان بن داؤد بن الجارود رحمه الله المتوفى : ٢٠٢ هجرى، دارالكتب العلمية / دار هجر للطباعة والنشر
- ٢٣٤ مشارق الانوار على صحاح الآثار للفاضل ابى الفضل عباس بن موسى بن عياض الجبى البنى المالكي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٢ هجرى] دار التراث بيروت
- ٢٣٥ مشكوة المصابيح: شيخنا أبو عبد الله ولي الدين خطيب محمد بن عبد الله (متوفى ٢٠٢ هجرى)، الطبعة الثانية [١٢٩٩] المكتبة الاسلامية
- ٢٣٦ المنصف لابن أبى شبة للإمام أبى بكر عبد الله بن محمد بن أبى شبة رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٥ هجرى شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن / إدارة القرآن والعلوم الإسلامية باكستان
- ٢٣٧ المنصف لعبد الرازق للإمام الحديث أبى بكر عبد الرزاق بن همام الصنفانى رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٥ هجرى] الطبعة [٢٠٢ هجرى] دار الكتب الاسلامى بيروت / منشور المجلس العلمى هند
- ٢٣٨ الموضوع فى معرفة الحديث الموضوع للعلامة نور الدين على بن سلطان القاري رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٣ هجرى] مكتب المطبوعات الاسلامية حلب
- ٢٣٩ معارف القرآن للإمام الحديث مولانا محمد ادرى الكاندهلوى رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٢ هجرى] قرآن محل لاهور
- ٢٤٠ معارف القرآن: للعلامة مولانا المفتى محمد شفيع الديوبندى رحمه الله تعالى طبع [٢٠٥ هجرى] ادارة المعارف كراتشى
- ٢٤١ معالم السنن شرح سنن الإمام أبى داؤد رحمه الله للإمام أبى سليمان حمد بن محمد بن الخطاى البنى رحمه الله المتوفى سنة ٢٨٨ هجرى طبعه وصححه محمد راغب الطباخ فى مطبعة العلمية بمجلس
- ٢٤٢ معانى القرآن للإمام أبى زكريا يحيى بن زبادة بن عبد الله الديلمى الفراء رحمه الله تعالى المتوفى [٢٠٤ هجرى] دار المصرية للتأليف والترجمة مصر الطبعة الاولى
- ٢٤٣ المعجم الاسط للإمام الحافظ أبى القاسم سليمان بن أحمد الطبرانى رحمه الله المتوفى سنة ٢١٠ هجرى دار الحرمين بالقاهرة
- ٢٤٤ معجم البلدان للشيخ الإمام شهاب الدين ابى عبد الله ياقوت بن عبد الله الحموى الرومى البغدادى رحمه الله طبع: ٢١٤ هجرى دار صادر بيروت
- ٢٤٥ معجم الصحابة للإمام الحافظ ابى الحسين عبد الباقي بن قانع البغدادى رحمه الله تعالى المتوفى (٢٠٥ هجرى) مكتبة نزار مصطفى الباز مكة المكرمة الطبعة الاولى [٢١١ هجرى]
- ٢٤٦ معجم الصحاح للإمام اسماعيل بن حماد الجوهري المتوفى سنة ٢٤٢ هجرى دار المعرفة بيروت لبنان
- ٢٤٧ المعجم الصغير للإمام أبى القاسم سليمان بن أحمد بن أحمد الطبرانى رحمه الله تعالى [٢٠٤ هجرى] دار المعرفة بيروت لبنان
- ٢٤٨ المعجم الكبير للإمام الحافظ أبى القاسم سليمان بن أحمد الطبرانى رحمه الله المتوفى سنة ٢١٠ هجرى الطبعة الثانية دار احباء التراث العربى بيروت
- ٢٤٩ المعجم الفهرس الالفاظ الحديث النبوي (الف) وي منك - وي (پ) منسج مطبعة بريلى فى لندن [٢١٥ هجرى]

- معجم النعمو والصرف [معجم القواعد العربية] للاستاذ عبد الغنى الدقر حفظ الله مكتبته محمودية كونه لاهور
- معرفه التفات للامام احمد بن عبد الله بن صالح ابى الحسن العجلي الكوفي رحمه الله تعالى المتوفى [٢١١ هجري] مكتبة الدار المدينة المنورة
- المعرفة والتاريخ للامام ابى يوسف يعقوب بن سفيان القسوي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٤٤ هجري] دار الكتب العلمية
- معرفه الصحابة لأبي نعيم للإمام المحدث العلامة أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن مهران المعروف بأبي نعيم الأصبهاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٠ دار الوطن للنشر/ دار الكتب العلمية بيروت
- # المعنى عن حمل الاسفار في الاسفار (راجع تعليقات احياء علوم الدين)
- المعنى في في ضبط اسماء الرجال ومعرفة كنى الرواة والقابهم وانسابهم للعلامة محمد طاهر بن علي الهندي رحمه الله المتوفى [١١١ هجري] الرحيم الكندي كراتشي
- المعنى في الضعفاء للإمام أبى عبد الله شمس الدين محمد بن أبى أحمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى: ٢٨٠ هجري دار احياء التراث العربي قطر
- المعنى في الفقه الإمام مالك رحمه الله للإمام موفق الدين أبى محمد عبد الله بن أحمد بن قدامة رحمه الله المتوفى: ٢٠٠ هجري دالفكر/ دار عالم الكتب الرياض
- مغنى اللبيب عن كتب الاعراب للإمام جمال الدين عبد الله بن يوسف بن أحمد ابن هشام الانصاري رحمه الله تعالى المتوفى [٤١٦ هجري] قديمي كتب خانه كراتشي
- مفتاح صحيح البخاري للشيخ فضل الهى بن غلام حسين المكتبة الاسلامية جوكال جبل
- البرذات القرآن: لعلامة ابى القاسم حسين بن محمد بن الفضل الملقب بالراغب الأصفهاني (متوفى ٥٠٢ هـ) دار الكتب العلمية بيروت [٢٢٥ هجري]
- المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب المسلم للإمام الحافظ ابى العباس أحمد بن عمر بن ابراهيم القرطبي رحمه الله المتوفى: ١٠١٠ هجري الطبعة الأولى: ١٢٤ هجري، دار ابن كثير، دمشق
- المقاصد الحسنة في بيان كثير من الاحاديث المستثناة على السنة للعلامة الدين أبى الخير محمد بن عبد الرحمن السخاوي رحمه الله تعالى المتوفى [١٠٢ هجري] دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية [٢٢٤ هجري]
- مكائد الشيطان للامام ابى بكر عبد الله بن محمد القرشي المعروف ابن ابى الدنيا رحمه الله تعالى المتوفى [٢٨١ هجري]
- المنقذ (شرح مؤطا الإمام مالك) للإمام القاضي أبى الوليد سليمان بن خلف بن سعد بن أيوب الباجي رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٠ هجري دار الكتب بيروت لبنان
- المنهاج شرح النووي على صحيح الإمام مسلم للإمام العلامة الفقيه الحافظ أبى زكريا محيى الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٦٤٠ هجري دار المعرفة/ المطبعة المصرية بالأزهر
- مختة الباري (تحفة الباري) للإمام شيخ الإسلام محيى بن زكريا بن محمد الأنصاري الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٦٢٢ هجري مركز الفلاح للنشر العلمية/ دار الكتب العلمية بيروت
- الموسوعة اقوال ابى الحسن الدار قطني في رجال الحديث وعلمه لمجموعة من المؤلفين الطبعة الاولى [٣٠١ هجري] عالم الكتب للنشر والتوزيع بيروت
- الموسوعة الفقهية ووزارة الأوقاف والشئون الإسلامية: الطبعة الثانية: ٣٠٢ هجري طباعة ذات السلاسل الكويت
- موضع اوهايم الجمع والتفريق للامام ابى بكر احمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي رحمه الله تعالى المتوفى [٢١٣ هجري] المعرفة بيروت

- (٢٩) الموضوعات الصنفاني للإمام الحسن بن محمد الهندي الصفاني رحمه الله تعالى المتوفى [١٠٠ هجري] دار المأمون/دار الكتب
- (٣٠) البوطا للإمام مالك بن انس الاصمعي رحمه الله تعالى المتوفى [٤٩ هجري] دار الكتب العلمية/احياء التراث العربي
- (٣١) المنهد على المنفذ للإمام الجليل خليل احمد السهارنفوري رحمه الله تعالى المتوفى [٣٣٦ هجري] إدارة الرشيد كراتشي
- (٣٢) المبيضي (شرح هداية الحكمة) كمال الدين حسين بن معين الدين رحمه الله تعالى المتوفى كتب خانة مجيديه ملتان/الطبع المجتنباني دهلي
- (٣٣) ميزان الاعتدال في نقد الرجال للإمام ابي عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله المتوفى: ٤٣٨ هجري دار المعرفة بيروت
- (٣٤) التبراس على شرح القواعد للإمام الحافظ ابي عبد الرحمن عبد العزيز بن ابي حفص احمد بن حامد الفرهاوي رحمه الله المتوفى: ٣٣٩ هجري مكتبة الرشيدية كوئته
- (٣٥) النخوواني للاستاذ النحوي الكبير عباس حسن رحمه الله تعالى المتوفى [٣٩٨ هجري] دار المعارف
- (٣٦) نسيم الرياض في شرح شفاء القاضي عياض للعلامة احمد بن عمر شهاب الدين الخفاجي المصري رحمه الله المتوفى: ١٠٧٢ هجري المكتبة السلفية المدينة المنورة
- (٣٧) النكت الطرف على الاطراف للحافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله تعالى المتوفى [٥٥٢ هجري] المطبوع بذيبل تحفة الاشراف
- (٣٨) النكت والعيون للإمام ابي الحسن علي بن محمد بن حبيب البصري البغدادي الشهير بالمأوردي رحمه الله تعالى المتوفى [٥٥٠ هجري] دار الكتب العلمية بيروت
- (٣٩) نوادر الاصول في معرفة احاديث الرسول للعلامة ابي عبد الله محمد الحكيم الترمذي رحمه الله تعالى المتوفى (٣٢٠ هجري) الطبعة الاولى مكتبة الامام البخاري مصر دار الجبل بيروت [١٩٩٢ م]
- (٤٠) النهاية في غريب الحديث والأثر، للإمام ابي محمد الدين ابي العادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بأبي الأثر رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٦ هجري
- (٤١) نيل الأوطار شرح متقى الأخبار للشيخ الإمام محمد بن علي الشوكاني رحمه الله المتوفى سنة ١٢٥ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- (٤٢) وفيات الأعيان انباء الزمان للعلامة ابي العباس شمس الدين احمد بن محمد بن ابي بكر بن خلكان رحمه الله المتوفى: ١٠٨٠ هجري، دار صادر بيروت
- (٤٣) الهداية للإمام برهان الدين ابي الحسن علي بن ابي بكر المرغيناني رحمه الله تعالى المتوفى [٥٠١ هجري] مكتبة شركت علمية ملتان
- (٤٤) هداية النخود في كتب خانة
- (٤٥) هدي الساري للإمام الحافظ ابي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٥٥٢ دار السلام رياض
- (٤٦) الهيئة الكبرى مع شرحها السماء الفكري (الفلكيات) للشيخ محمد موسى الروحاني البازي، رحمه الله تعالى المتوفى [٣٩٨ هجري] التصنيف لاهور، الطبعة (٣٢٥ هجري)

تسهیل و تکمیل

[پښتو]

معارف القرآن

پښتو ترجمه او کمپوزنگ

مرکز تحقیق والعلوم العصریه

زیرنگرانی: مولانا شاہ فیصل فاضل وفاق المدارس،

امداد العلوم، جامعہ اسلامیہ چارسدہ

تسهيلات و تکميلات از شاه فيصل

- ① د خلاصہ تفسیر په مینځ کې د آیاتو نو جملې لکول مثلاً ټول تعریفونه الله تعالیٰ لرو دې د دې نه وړاندې ((الحمد لله)) لکول.
 - ② د یوې جملې د تفسیر نه وړاندې په ... سره د هغې تفسیر شروع کول
 - ③ د شیخ الهند رحمه الله په ځانې د آسانتیا دپاره د مولانا شاه فیصل د فهم القرآن ټکي په ټکي او روانه ترجمه لکول
 - ④ په معارف کې د عربی او فارسي شعرونه په پښتو کې ترجمه کول
 - ⑤ په کومو آیاتو کې چې مفتي صاحب اختصار کړې دي هلته د نورو تفاسیرونو نه تفسیر نقل کول او په لاندې حاشیه کې لکول
- په آخری مرحلو کې دې انشاء الله ډیر زړه ستاسو د المارو زینت جوړ شي.

خپرونکي

فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پېښور

موبائیل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵